

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Konst. Anstalt No. 1295

Vinkel & Magnussens Tryk

Rordam.

Karl Schenbergs Forlag

Peter Rørdam.

Blade af hans Levnedsbog
og Brevvexling.

Tredie Del.

Udgivne af

H. F. Rørdam.

Kjøbenhavn.

Karl Schönbergs Forlag.

Jeg har faaet saa mange venlige Paamindelser om at afslutte Meddelelserne om Peter Rørdams Levned, at jeg har ment ikke at burde sige nej, skjønt jeg har følt Vanskelighederne forøgede, alt som jeg skred frem mod Nutiden. Det er ikke godt muligt at undgaa Omtale af Personer, som endnu leve, eller saadanne, som nys vare iblandt os. Men dette har, som bekjendt, sine Misligheder og maa mane til Forsigtighed, saa meget mere som jeg desværre har maattet erfare, at et Par Ytringer, der forekomme i Brevene i 2den Del, have givet Anledning til Indsigelser, hvis Berettigelse jeg ikke underkjender. Dette gjælder særlig en Udtalelse (S. 203 f.) om Godsejer Knud Knudsen til Trøjborg, hvilken hos Læsere, der ikke have kjendt Manden nærmere, kunde give Anledning til den Formening, at han havde vist utilbørlig Haardhed mod Godsets Fæstebønder, medens paalidelige Oplysninger, der senere ere komne mig til Hænde, vise det modsatte, og da navnlig at han overlod Bønderne deres Fæstegaarde til Ejendom paa meget gunstige Vilkaar, saa de i faa Aar overgik fra Fæste til Selveje. Det gjør mig ondt, at jeg ikke i Tide fik den paaklagede Ytring udstrøget af Brevet. Aarsagen var vistnok, at jeg betragtede den som karakteristisk for en Tid, da Bønderne jevnlig mente, at de kunde faa deres Fæstegaarde til Ejendom næsten for intet, og derfor til deres egen Skade nølede med at modtage

billigtænkende Godsejeres Salgstilbud. — Den anden Ytring, man har anket over, staar (S. 80) i et Brev fra en unævnt (nu afdøde Pastor F. Øhlenschläger) til mig, hvori han har skildret Præstekonventerne i Sydsjælland i P. Rørdams Tid, og hvori han omtaler Pastor P. Dorph i Ø. Egesborg som „udpræget ved sin kolde, tørre Forstandighed og Angst for at sætte Tilhørernes Følelse i Bevægelse“. At dette er en overfladisk Karakteristik af Dorph, og at den væsentlig har holdt sig til hans rolige Ydre, skal villig indrømmes. Naar jeg, der dog personlig har kjendt Pastor Dorph og i ham altid har set en ædel Personlighed med dyb Kjærlighed til alt det bedste i Livet, og derhos en Samvittighedsmand som faa — alligevel ikke ved en Note imødegik den paaklagede Udtalelse, eller vel endog udelod den, da var det, fordi jeg mente den afkræftet ved Ytringer om Dorph, som findes andensteds i Skriftet, og som bl. a. vise, hvor stor Pris Peter Rørdam satte paa denne Hædersmand.

Mulig vil man ogsaa i denne Del finde et eller andet at anke over. Jeg kan dog forsikre, at jeg har stræbt at tage alle rimelige Hensyn til Læseres Ømtaalighed, uden at gaa det karakteristiske, der udmærkede Peter Rørdams Brevstil saa vel som hans Tale, altfor nær.

Der er nemlig i disse Breve baade Alvor og Gammen. Den, der ikke kan taale Alvor, og den, der forarges ved Spøg, tilraades at lade Bogen ulæst. Men den, der kan glæde sig over et fribaarent og aandsfyldt Menneskeliv, vil antagelig ikke finde sig skuffet, selv om han ikke kan følge med paa ethvert Punkt.

Lyngby, 30. September 1894.

H. F. R.

Som Hjærtet er, saa har du det,
Som Hjærtet er, saa faar du det.
Peter Rørdam.

Det er om Lyngby-Perioden i Peter Rørdams Liv, her skal fortælles. For strax at faa et Billede frem af Manden, som han var, skal en lille Historie meddeles. Den er mig fortalt af et Øjenvidne, og den kan bl. a. tjene til Prøve paa det mærkelige Herredømme, P. Rørdam ved sit Ord kunde øve over ham ganske ubekjendte Mennesker.

Det var henimod Aften, en Dag i Begyndelsen af Tredserne, paa den Aarstid, da Tjørnen blomstrer, at P. Rørdam besluttede at ride ind til Kjøbenhavn for at se til en syg Dame, der trængte til hans aandelige Trøst. Hans Karl og tro Følgesvend red med for at holde hans Hest, medens han selv var inde hos den syge. Da de red tilbage ad Farimagsgangen, som den Gang var ubebygget, og vare komne henimod Nørrebro, hvor der da var et højt og tæt Tjørnehegn, der adskilte Vejen fra den bagved liggende Plads, hørte de en vild Støj og vrede Røster bagved Tjørnegjærdet. Det var da næsten mørkt, og Vejen til Lyngby lang. Men da Rørdam blev opmærksom paa Støjen, stod han af, gav Karlen Hestens Tøjle og banede sig med Møje Vej om bag Tjørnegjærdet. Her traf han et Par forøvrigt ret ordentlig klædte Mennesker i et forbitret Slagsmaal. Strax talte han dem til, og det paa en saa eftertrykkelig og dog tillige saa hjærtevindende Maade, at de ikke blot opgav Slagsmaalet og sluttede Forlig, men begge fulgte ham lige ud til Østerbro, medens han red Fod

for Fod og stadig fortsatte Samtalen med dem. Jeg tænker, Læseren vil føle, at til at gøre det, som P. Rørdam her gjorde, hører der baade Mod og Menneskekjærlighed.

„Pastor Rørdam var nu altid saa glad“, saaledes sagde en gammel Arbejdsmand fra Lundtofte en Dag til mig, da han fortalte et ejendommeligt Optrin af sit Liv, der godtgjorde, at P. Rørdam, ved paa sin modige og kjærlige Maade at gribe ind deri paa et kritisk Punkt, havde bragt ham paa ret Kjøl. Men det gjør et Menneske glad, naar han mærker, at han kan udrette noget, der er til andres Gavn. Og Rørdam havde en stadig rislende Glædens Kilde, som han højlig skønnede paa og ikke blev træt af at prise, nemlig det ham anviste Arbejde i Guds Ords Tjeneste. Derfra stammede de glitrende Solblink, der fra Tid til anden brød frem og gennemlyste hans Tale og virkede saa oplivende og forfriskende paa dem, der hørte ham.

Pastor V. J. Hoff i Ubberup har været saa venlig uopfordret at meddele mig følgende lille Skizze med Tilladelse til at benytte den i dette Skrift.

„Da jeg i Aarene 1857—60 var Huslærer hos Hofjægermester, senere Kammerherre, Carlsen paa Gammelkjøgegaard, kom hans Svoger, Peter Rørdam, og dennes yndige Hustru der ofte. Det følte af os alle som en Forfriskelse, naar de kom. Der var noget særdeles oplivende ved den livfulde Oprindelighed, der var over Rørdam. Han havde en forunderlig Magt til at sætte Livsaanderne i Bevægelse blot ved at komme indenfor Døren og udtale sig, friskt og ejendommeligt, om det saa var om de største Bagateller. Han kunde anderledes og bedre, end jeg har truffet det hos noget andet Menneske, se sjælfuldt paa alt, hvad der mødte ham i Livet. Det smaa og dagligdags var ikke som en Verden for sig, og det store og aandelige som en anden Verden for sig. Men han saa med sit sunde, gudfrygtige Menneskeøje paa alt, hvad der mødte ham. Og enten det var stort eller

smaat, saa blev det i den Belysning, som Vidnesbyrd om Guds Aabenbarelse, eller som det, der kaldte Tanken om denne frem hos ham, i Grunden ens. Deraf de forunderlig bratte og dog for ham saa naturlige Overgange ofte fra det højeste og største til det tilsyneladende allerubetydeligste og mest dagligdags. Jeg tror ikke, at der er noget mere velgjørende og lærerigt i hele hans Levnet end netop dette. Det er saa kjernesundt, saa gennemgudfrygtigt, saa livsfriskt. Der er jo næsten ikke et af hans Breve, uden at det bærer Vidnesbyrd derom, og hans Tale gjorde det visselig ikke mindre. Der skulde ikke meget til at give hans Sind Stødet til en levende aandelig Bevægelse, og den forfulgte han da ofte med en egen Slags Energi, hvor ogsaa den logiske Sammenhæng godt kjendtes, om den end ikke altid fulgte de banede Veje, eller tilsyneladende bevægede sig i Spring. Ved at se paa Naturen, Fuglen og Ormen, det faldende Blad og Knoppen for næste Aar i Bladhjørnet, de drivende Skyer osv. fik han mange Prædikentexter. „Det giver Tanker“, sagde han til mig en Morgen, da jeg kom ind i Spisestuen paa Gammelkjøgegaard, og han stod alene derinde og saa ud af Vinduet i Haven, hvorledes Vinden susede gennem Trætoppene. Han sagde mig ikke, hvad det var for Tanker; men det var jo ogsaa det samme, de kunde jo være mange Slags. Hovedsagen var vel den, at hans modtagelige, levende Sind var som en Æolsharpe, stømt af Guds Finger, og hvori Vindens Pust følte som et Aandepust fra Gud.

Derimod lærte jeg snart at se, at hans Natur var meget lidet modtagelig for det udviklede, det kunstige, og den systematiske Undersøgelse laa ikke for ham. Han var i den Henseende en stor Modsætning til sin Svoger, Kammerherre Carlsen. Denne ædle og højtbegavede Mand, der forbandt megen Lærdom med klar Tænkning, syslede tidlig og sent med sine boglige Studier. Det var for mig saare lærerigt, naar han ofte indbød mig til at læse forskjellige Ting sammen med sig. Jeg mindes saaledes en Tid, da vi læste den tyske

Retsfilosof Dr. Stahls kristelig politiske Skrifter og Vilmars theologiske Værker, som gav os Anledning til megen Samtale og Drøftelse. Vi ventede i den Tid Rørdam. Carlsen sagde da til mig: „Nu skal De se, naar Rørdam kommer, og vi spørger ham om hans Tanker om disse Ting, saa svarer han ikke andet end: „ja, er det ikke nogle løjerlige Folk, de Tydskere!““ Og ganske rigtigt, saaledes omtrent lagde han det hele lærde Apparat til Side. Han syntes absolut uimodtagelig for den Slags.

Et lille Træk af en anden Art mindes jeg ogsaa fra et af han Besøg. Det var ved et større Middagsselskab hos Carlsens, Efter Bordet gik Herrerne ind at røge Tobak i Kammerherrens Værelse. Da jeg efter en Tids Forløb atter gik ind i Dagligstuen, fandt jeg alle Damerne siddende der, og Rørdam midt iblandt dem i den livligste Underholdning. Idet jeg træder ind, siger Rørdam: „Der kommer Hoff; nu skal vi høre, hvad han siger. Hoff, vi sidder her og taler om Kjærlighed. Kan De nu sige mig, hvad Kjærlighed er?“ Jeg kunde ikke. „Ser De“, sagde han, „man elsker ikke altid den smukkeste, vel?“ — „Nei!“ — „Ser De, man elsker ikke altid den bedste!“ — „Nej!“ — „Man elsker heller ikke altid den rigeste! osv.“ — „Nej!“ — „Og nu spørger jeg: hvad er Kjærlighed!?“ Han saa sig om i Kredsen med sit ubeskrivelig friske Blik, fuldt optaget, som han var, af sit Æmne. Og saa sagde han: „Kjærlighed er: det er mig! og det er dig!“ — Kjærlighedens Gaade løstes for ham i denne Forklaring. Eller rettere: længere brød han sig ikke om at forfølge den end til det Menneskehjærtets Løndoms Dyb, som ingen kan udgrunde. Det var ham ligefrem en Vederkvælgelse og Hvile at tænke sig, at der boede den og havde sit Værksted og Lønkammer. Ingen Samling af Egenskaber kunde kalde den frem; ingen Tænkning kunde aabenbare, og intet System kunde fremstille dens Væsen. Men i Personlighedens Indre, der havde den sin Bolig og sit Voxested, henlagt deri som et Frø fra Guds egen Haand.

Men lydhør var han som faa, og fryde sig kunde han som faa ved enhver levende Aabenbarelse af Kjærlighedens Væsen, naar han mødte den paa sin Vej. Jeg har liggende for mig et Brev fra en af hans Venner, hvori der staar:

„Jeg kommer ved saadanne Dødsfald til at tænke paa en lille Historie, P. Rørdam oplevede og engang fortalte mig, om en Kone, der levede i en sjælden taalmodig Kjærlighed Livet igjennem til det sidste. Hun sagde til en Nabokone, der foreholdt hende, at hun ikke var skrap nok imod Manden, der levede i mange Udskejelser og var haard imod hende: „Du kjender ikke til Kjærlighed, — Du ser kun paa Pletterne!““

Og hans egen Betragtning, da hun laa saa yndig fredelig i sine sidste Øjeblikke: „hun saaede Kjærligheden og høstede Freden!““

Det var nu den Mand, som havde den dybe og enfoldige Forstaaelse af Kjærlighedens Natur, om hvis sidste Livsafsnit vi skulle høre noget nærmere.

Sikkert var der ingen, hvem det laa mere paa Hjærte, at P. Rørdam skulde blive Præst i Lyngby, end Dronning Caroline Amalie, der ofte i sine Breve har kaldt ham sin „Sjælesørger“, og hvis Tillid til ham aldrig røkkedes, ligesom det uden Tvivl kan siges til hans Ros, at han aldrig misbrugte sin høje Velynderindes store Fortrolighed. Det var da ogsaa hende, der bragte ham det første Bud om den store Forandring, der vilde indtræde i hans ydre Stilling ved hans Forflyttelse fra de idylliske og rolige landlige Forhold i Sydsjælland til Hovedstadens umiddelbare Nærhed, hvor Omgivelserne vare langt mere brogede og sammensatte, end de havde været i Mern, men hvor der ogsaa var mere, der uvilkaarlig tilskyndede til Anspændelse af alle de gode Kræfter, der vare Peter Rørdam betroede. Det Brev, vi hentydede til, følger her:

Enkedronning Caroline Amalie til P. Rørdam.

D. 15. Januar [1856].

Kjære Rørdam!

Jeg gratulerer Dem som Præst i Lyngbye. I dag har Kongen underrettet mig om, at han har taget Hensyn til mit særdeles Ønske og kaldt dem fremfor de adskillige Andre, der kunde qualificere sig til dette Embede. Nu først og fremmest vores Tak til Vor Herre, at Deres Ansættelse maae være til Hans Ære og Hans Riges Fremme, og dernæst Dem og Deres, mig selv og Andre i Samfundet til Glæde og Velsignelse.

Jeg haaber, De kommer som snarest ind for at takke Kongen og Cultusministeren. Denne har vist arbeidet stærkt! Sig til Konen, hvor glad og taknemmelig jeg er.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Jeg maae dog fortælle Dem, at Justitsraad Jacobsen har havt paa sit Hospital af Deres Sognefolk fra Mehrn, og hvor disse rose Dem; „han er eens imod os Alle“, sige de, „som en Fader.“ [Dronningen fortæller saa noget nærmere om den Taalmodighed og Gudhengivenhed, en syg Mand fra Mern, ifølge Lægens Beretning, havde vist under sine Lidelser].

Det var en Dag i Slutningen af Februar 1856, at Peter Rørdam holdt sit Indtog i Lyngby Præstegaard, der i Resten af hans Levetid skulde blive hans Hjem.

Lyngby havde den Gang som nu et Præg af Nærheden ved Kjøbenhavn med hvad deraf følger, baade af godt og ondt. For mere end 100 Aar siden udtalte allerede Biskop Balle ved en Visitats i Lyngby: „Denne Menighed er udsat for megen Adspredelse og blandes idelig med fremmede.“ Dette Forhold er ikke forandret med Tiden, men forøget ved den lette Forbindelse med Hovedstaden. Den Gang Rørdam

kom til Lyngby, var Byen dog endnu ikke ved nogen Jærnbane forbunden med Kjøbenhavn, men Folk, der ikke selv havde Hest og Vogn, maatte nøjes med tilfældige Befordringer. En Gang om Dagen gik der en „Omnibus“ til Kjøbenhavn, som dog ikke kunde rumme stort mere end en halv Snes Mennesker. Om Søndagen drev en Del af Bønderne den saakaldte Kaperkjørsel, det vil sige, de mødte med firsædede Vogne ved Østerport for at befordre Folk fra Hovedstaden til „Skoven“. Hver Morgen tidlig kjørte Vogne, nogle med Mælk, andre med Hø og Halm til Kjøbenhavn, og saaledes var der ikke faa af Lyngby Sogns faste Beboere, der tilbragte en betydelig Del af deres Liv dels i Kjøbenhavn — og det ingeniunde i de heldigste Omgivelser — dels paa Landevejen. At det ikke var en god Skole for Kirkelighed, er indlysende.

I den første Menneskealder af dette Aarhundrede havde Lyngby haft en Præst, der havde udfoldet en ret mærkelig Virksomhed, nemlig Bone Falck Rønne. I Begyndelsen af sin Embedstid havde denne især arbejdet for at hæve Sognet i materiel Henseende ved Forbedringer i Agerbruget og ved Fremme af forskellige andre landlige Sysler. Senere havde han med ikke ringere Iver bestræbt sig for at fremhjelpe den kristelige Vækkelse. Baade hvad man nu kalder den indre og den ydre Mission havde i ham haft en energisk og udholdende Talsmand, ligesom han ogsaa var Foregangsmand eller, om man vil, Banebryder for kristelige og humane Bestræbelser, der sigtede til at lindre de ulykkeligtes Kaar. Vel var Rønnes aandelige Stade præget af en vis urolig Iver, der drev ham til bestandig at optage nye Virksomhedsfelter; men hans Arbejde havde dog ikke været forgjæves. Var det end saa, at den yngre Slægt nærmest opfattede ham som „en streng Mand“, der afskyede deres, forøvrigt ogsaa lidet tiltalende Fastelavnsløjer og gjorde store Fordringer til sine Konfirmander, saa var der dog ikke faa af Sognets bedste Elementer, som han havde knyttet til sig, ligesom han stod

i stadig Forbindelse med den lille Kreds af kristelig vakte, der den Gang fandtes i Kjøbenhavn.

Da Rønne døde 1833, blev P. D. Ibsen hans Eftermand. Han var en dannet og intelligent Mand, nærmest af J. P. Mynsters Retning. Embedets Bøger fra hans Tid ere førte med en mønsterværdig Orden og Nøjagtighed, og alle Sognesager administrerede han med stor Dygtighed, saa godt som onevældig. Men han tilfredsstillede dog næppe ganske det Krav til en Præst, som Lyngby stillede. Det er mig fortalt, at Prins Christian (senere Christian VIII), der kjendte Ibsen fra Fyn og satte Pris paa ham, nogen Tid efter hans Ansættelse i Lyngby mødte en gammel og meget anset Bonde, til hvem han sagde: „Naa, hvad synes I om eders ny Præst?“ Bonden svarede: „Gud velsigne Hr. Ibsen, Deres kgl. Høi-hed, men vores Præst, han er død.“ I Ibsens senere Aar tog Kirkegangen betænkeligt af, tildels fordi Præsten paa Grund af sin overvættes Fedme blev ubekvem til sin Gjærning. Siden Slutningen af 1853 havde han haft Edvard Sprechelsen til personel Kapellan.

Da Rørdam blev Præst i Lyngby, var der endnu ikke faa Erindringer tilbage fra Rønnes Tid, hvad der sikkert har bidraget til at bane ham Vej og Forstaaelse, saa forskjellig hans Forkyndelse end i Formen var fra Rønnes. Men ved Siden af Levningerne af gammel Guds frygt var der ogsaa, som i næsten alle Sogne i en vid Omkreds om Kjøbenhavn, en høj Grad af Ligegyldighed for Kirken, som mangfoldige kun besøgte i Anledning af Begravelser og lignende Begivenheder.

At Rørdams Optræden har vakt Opmærksomhed, kan ikke betvivles, om end, til at begynde med, Forundringen, ligesom i Mern, har været det overvejende. Lyngby Sogn indsluttede mange forskjelligartede Elementer. Den egentlige jordbesiddende Bondestand var med Hensyn til Tallet ingenlunde den overvejende, om den end var den tonegivende i Sognets indre og ydre Anliggender. Huse med Jord var der

ikke mange af, men en desto talrigere Arbejderbefolkning, hvoraf mange vare knyttede til Fabrikkerne, Brede, Ørholm og Raavad. Af Folk udenfor Bondestanden var der mange, deriblandt talrige Smaahandværkere. Taarbæk med sin Fiskerbefolkning udgjorde en egen Del af Sognet, og maaske den, hvor Rørdam fandt sig bedst hjemme. Da den ved Dyrehaven er adskilt fra den øvrige Del af Sognet, stod den i meget ringe Berøring med denne, og den levede saaledes sit eget Liv. Endnu var Fiskerlejet ikke saa overfyldt med Sommerbeboeres Villaer, som det senere er blevet, og alt var endnu ikke lagt til Rette for at drage den størst mulige Fortjeneste af de københavnske Gjæster.

Til Fiskerne i Taarbæk kom Rørdam til at staa i et eget Forhold. De vare den Gang endnu noget uciviliserede i Ytringen af deres Følelser, i visse Maader som Børn. Naar et Bryllupstog kom fra Taarbæk til Lyngby Kirke, kunde man gjerne høre Gjæsternes Støj langt borte, og det var ikke ukjendt, at Følget kom beruset i Kirken. Med alt dette holdt Rørdam dog af dem, og de følte det. Derfor fandt de sig godt i, naar han, som det vel kunde ske, maatte give dem en ordentlig Overhaling, og de kom i Grunden til at holde mere af ham derfor, da de følte, at det var fortjent, og han talte til dem paa en saadan Mande, at hans Kjærlighed lyste frem af de alvorlige Ord. Efterhaanden lavedes der adskillige komiske Anekdoter angaaende hans Maade at tage disse Naturbørn paa; men disse Historier, af hvilke adskillige efter hans Død fremkom i Bladene, ere dog ikke paalidelige.

Da Taarbæk ikke den Gang havde nogen Kirke eller Kapel, vare Beboerne henviste til Lyngby Kirke; men da denne ligger næsten en Mil fra Taarbæk, kan man let tænke sig, at Besøget kun var meget sparsomt. Men det er ikke godt, naar en Befolkning gjennem Generationer bliver fremmed for Kirken. Den nidkjære Pastor Rønne havde 1821 begyndt Opbyggelsesmøder Søndag Eftermiddag i Taarbæk, hvor der

den Gang ikke var nogen Skole, og endnu mindre noget Lokale til Gudstjeneste. Paa Rønnes Begjæring var et Hus ved frivillig Gave blevet skjænket til Afholdelse af disse Søndagsmøder og af ham indviet til et „Bedehus“¹⁾, det samme Hus, som senere blev benyttet til Skole. Møderne vare dog i Tidens Løb faldne hen. Der var imidlertid Trang til at faa dem gjenoptagne. Dette skete i P. Rørdams Tid, i hvilken man endog naaede saa vidt at faa et eget Kapel til Gudstjeneste for Beboerne i Taarbæk og Raavad Distrikt. De Bestræbelser fra Rørdams Side, der omsider førte til dette Resultat, skulle senere omtales.

P. Rørdams Kjendskab til Forholdene i Lyngby var ikke meget indgaaende. I sin Ungdom havde han prædikeret her en Gang for Prins Christian og Gemalinde²⁾. Paa Sorgenfri Slot havde han senere oftere været Dronningens Gjæst. Men forøvrigt havde han ingen videre Forbindelser blandt Lyngby Sogns faste Beboere, maaske med Undtagelse af Fabrikant Modeweg paa Brede. En anden Sag var det, at Sommeren vistnok senere bragte adskillige Gjæster til Lyngby og Taarbæk, med hvilke Rørdam paa Grund af sit udstrakte Bekjendtskab til kjøbenhavnske Familier og Personligheder allerede tidligere havde staaet i nærmere eller fjernere Berøring. Da Formandens Enke boede i Præstegaarden, kunde Rørdam indtil videre ikke have sin Familie — sin Hustru, sin treaarige Datter og sin Søster Bolette — hos sig. Efter et lille Ophold paa Gammel Kjøgegaard kom de til Kjøbenhavn, hvor de tog Bolig hos gamle Fru Carlsen og hvorfra de undertiden om Søndagen tog ud til Lyngby, ligesom Rørdam, der havde ført sin Ridehest med sig, ogsaa imellem kunde se til dem. — Det første Brev, han skrev til sin Hustru fra Lyngby, sætter os ind i hans Stemning.

1) Se Rønnes Saml. af evangeliske Fortællinger, I; 264 ff., 349 ff.

2) Se 1ste Del, S. 81.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Lyngby] Fredag Aften [29. Febr. 1856].

Gud være lovet, nu er jeg glad! Vorherre lader Solen dale; men, naar vi haaber paa ham, lader han ogsaa Solen staae op igjen, Glædens Sol oprinde i vore Hjerter. Bare vi vare samlede, saa Du kunde høre, hvad jeg siger, og strax svare mig igjen; for Du forstaaer mig og kjender mig, og Du er mig en trøstefuld Qvinde! Det er mærkværdigt, hvor vederqvægende Dine Ord er for mig. — —

Jeg stod op imorges Kl. 7 og stræber nu at blive i den Stil; red saa, op paa Formiddagen, over til Provsten, hvor jeg drak Kaffe, og hjem over Jægersborg. Ved Middagsbordet kom vi til at tale om Ministeriets Frifindelse, og, hvad jeg havde ahnet, min Politik er ikke Husets; men det gik ellers ret venligt¹⁾.

Saa gik Sprechelsen og jeg i Skolen. Skjoldager fortalte Bibelhistorien bedre end de fleste, og det er muligt, at vi kan faae Fornøielse af hinanden. Men her er myldrende fuldt af fattige Børn. — Derpaa gik jeg til Dyrehavegaarden til Holstein, som er Formand for Forstanderskabet. H. var ude, men jeg meldte mig hos Fruen og blev modtaget hjerteligt. Hun er Søster til Agent Modeweg, saa Du forstaaer, vi var godt anbefalede.

Seer Du, her er ingen Herregaarde! forstaaer Du mig! men hvad jeg troer, eller rettere formoder, er det fremherskende, det er Intelligentsen, eller, om Du vil, Fædrelandspartiet — dog ei i Præstegaarden. Lev nu vel, min egen søde Jutta! Gud skee Lov, at Du er min og jeg Din! Hvad Gud har tilsammenføiet, skal intet Menneske adskille, eet Hjerte og een Sjel og Fællesskab i Alt! — —

---

¹⁾ Det tidligere, ørstedeske Ministerium, der var anklaget for Rigsretten, blev frifundet 28. Febr. 56 (8 Stemmer mod 8). At P. Rørdam havde ønsket det domfældet, kan ikke betvivles

Et Par Dage efter, at dette Brev var skrevet, holdt Rørdam, Midfaste Søndag den 2. Marts 1856, sin Tiltrædelsesprædiken og blev indsat af Provst Boisen fra Gjentofte. R.s Hustru og Søster vare i den Anledning komne ud til Lyngby. Da de efter Gudstjenesten gik ned med ham ad Kirkebakken for at følge ham ud til den ny Kirkegaard, hvor der var en Begravelse, var der to Familier, som stod ved Foden af Bakken for at hilse paa dem, nemlig Modewegs fra Brede og Holsteins fra Dyrehavegaard, med hvilke de snart kom i nærmere Forbindelse, særlig med den sidste Familie. Til dem, som ogsaa fra første Færd sluttede sig venlig til Rørdam, kan desuden nævnes Distriktslæge (siden Professor) Mürer og hans fortræffelige Hustru, født van Wülich. Mürer var Filantrop og en Mand med megen Almensands og Interesse for Folkeoplysning, og deri kunde han og Rørdam godt stemme overens. — Om sine første Besøg omkring i Sognet har han fortalt i følgende Breve.

P. Rørdam til sin Hustru.

Tirsdag Aften [4. Marts 1856].

Fra Modewegs skal jeg bede Dig og Bolette spise hos dem paa Søndag Kl. 5 paa det skønne Brede. Seer Du, jeg havde allerede tidligere tænkt at foreslaae Jer at komme herud paa Søndag, med en Omnibus, til henimod Kl. 12. Jeg mener saaledes, at I kunde være her, til jeg kom af Kirke; derpaa at tage med mig til Taarbæk, hvor jeg, vil Gud, vil præke¹⁾ selv første Gang paa Søndag Kl. 2; og Grunden til, at jeg selv vil begynde, er, at jeg fandt stort Behag i Skolebørnene i Taarbæk; de vare baade kjonne og mere belevne end alle andre Skolebørn, jeg endnu har truffet paa, samt at jeg hørte fra flere Steder, at disse Fiskere inderligt længtes efter at høre en rigtig Præst.

---

¹⁾ i Skolen.

Saa mener jeg altsaa, at vi følges ad først til Taarbæk, for Du vil glæde Dig ved at see de Mennesker, og de synger saa blødt og saa sødt, som kunde det være Havfruer. Dernæst, at vi tager hjem og klæder os om, og saa til Brede. — —

Igaar var jeg i Taarbæk og Raavad Skole. Kl. 10 red jeg op til Holstein, og paa rappe Gangere foer vi frem i den friske Morgenluft gjennem den delige Skov. Jeg er i mit Es, jeg mener, jeg er hjemme. Vi nikker til hverandre, smaasnakker, ryger en Pibetobak sammen efter Bordet, taler om Sognets Affairer og om vore Stridigheder med andre Sogne, akkurat som hjemme i Mehrn. Idag har jeg været i Virum og Brede Skoler, samt haft Overhøring i Fru Modewegs Asyl paa Brede¹⁾, seet hele Fabrikken, og derpaa spiiit sammen, venligt og fortroligt. Holstein har troligt fulgt mig, og han er et godt Menneske og har Ærbødighed for Troen. Seer Du, hans Søster, Fru Rindom, som boer her, har i mange Aar hørt til Grundtvigs Meninghed, og har nu i 1 Aar gaaet paa sin Fod hver Søndag til Gad²⁾. Igaar, i Tusmørket, sad vi hos Holsteins og sang Psalmer: „Glæden hun er født idag“, „Hvor salig er den lille Flok“ og „Uforsagt“, og Holstein sang med. Han ligner noget A.; havde han en ligesaa dygtig Kone, skulde Du see, der blev noget af ham.

P. Rørdam til sin Hustru.

Onsdag Aften [5. Marts 1856].

Iaften kommer jeg fra Forelæsninger, som Mürer har holdt, over Abekatten, hvoraf fremgik, at et Menneske vel kan blive til en Abekat, men aldrig en Abe til et Menneske.

¹⁾ I P. Rørdams Tid oprettedes desuden Asyl i Lyngby, Virum og Taarbæk. Oprettelsen af de to førstnævnte skyldtes navnlig Enkedronning Caroline Amalie.

²⁾ O. C. L. Gad, Præst i Søllerød, var en meget begavet Prædikant. Han døde 2. Marts 1859.

Skjoldager fortalte om Harald Hildetand, og Forsamlingen er venlig, saa jeg formoder, man vil med Fornøielse kunne slutte sig til den. — —

Igaar gjorde jeg en ypperlig Tur til Taarbæk med Holstein, og saae til alle de Fattige i den Deel af Sognet. Det var nu meget fornøieligt saaledes i al Venskabelighed at sidde og tale saa med den Ene og saa med den Anden om gamle Tider. Fiskerne boer smukt, og der var usædvanlig reenligt. — —

Iaftes drak jeg Thee hos Fru Mürer, som ikke veed alt det Gode, hun vil gjøre os baade i Ord og i Gjerning; og iaften drak jeg Thee hos Møller Lund, der gaaer for den klogeste Mand i Sognet næst Trier¹⁾. — Men igaar fik jeg et anonymt Brev, fuldt af Taksigelse for min Indtrædelse, men tillige med velmeente Raad og Advarsler for adskillige af Personerne i Sogneraadet. — —

Den sidste Bemærkning antyder et Forhold, som vistnok ofte indtræder, hvor en ny Præst kommer til et Sogn, nemlig at der er forskellige Kredse, der ville søge at tilegne sig ham, idet de ønske, at han skal tage bestemt Afstand fra andre, som ere dem imod. En Præst — særlig en Sognepræst — vilde imidlertid let gjøre mere Skade end Gavn, om han lod sig indrullere i et bestemt Parti, særlig saa længe han ikke har haft tilstrækkelig Lejlighed til at gjøre omfattende personlige Iagttagelser og Erfaringer. I Lyngby kom man snart under Vejr med eller fik det at høre andetsteds fra, at P. Rørdam var „Grundtvigianer“, en Retning, som man ikke hidtil havde kjendt noget til. At han var en

---

¹⁾ Da Apotheker i Lyngby. Han solgte Apotheket samme Aar og flyttede til Kjøbenhavn. Bekjendt som mangeaarig Udgiver af Archiv for Pharmaci. Døde 7. Marts 1894. Det skal have været ham, der som Medlem af Lyngby Sogneraad foranledigede, at der blev oprettet et Kapellani pro loco i Lyngby, skjönt han selv var Jøde.

alvorlig kristelig Mand, skjønnedes ogsaa. Men saa fremkom det ejendommelige Forhold, at de, som vare tilbøielige til at opponere mod Kristendommen i det hele, gjorde den til ét med Grundtvigianismen og nu rettede deres Pile mod den sidstnævnte Retning. I Lyngby Sogn blev det derfor efterhaanden Skik at betegne saadanne, som stræbte at leve et kristeligt Liv og flittig søgte Kirken, som „Grundtvigianere“, uden at man havde nogen Forestilling om det ejendommelige ved denne kirkelige Retning. Endnu i Aar er det hændet mig, at en Kone af Almuen, hvis Mand er Baptist, for at betegne sig selv som tilhørende den evangelisk-lutherske Folkekirke kaldte sig Grundtvigianer, skjønt hun utvivlsomt ikke havde mindste Forestilling om, at der nogensinde havde levet en Mand, der hed Grundtvig.

Havde Lyngby Sogn i Ibsen haft en Præst, der kun med megen Besvær bevægede sig, saa fik det nu en Mand, der flittig færdedes omkring i Sognet. Og da et muntert Ridt fra Ungdommen af var Rørdams Lyst, saa var han paa slige Ture for det meste til Hest. Dette har vel fra Begyndelsen af været til nogen Forundring; men i Tidens Løb vænnede Folk sig i den Grad dertil, at det næsten betragtedes som den normale Maade for en Præst at komme frem paa. Jeg mindes i alt Fald, at da jeg var bleven P. Rørdams Efterfølger, var der nogle, der udtalte deres Forundring, ja næsten Dadel over, at jeg ikke red ligesom min Forgjænger. Dette hang dog ogsaa sammen med, at Rørdam efterhaanden vandt en saadan Anseelse hos det store Flertal af sine Sognefolk, at hvad han gjorde, betragtedes som vel gjort, selv om det afveg fra det sædvanlige. Naar han i sin graa Jakke og Ridestøvler traadte ind i et Hjem, hvor der var Sygdom eller Sorg, da øvede hans Komme paa de fleste samme Virkning, som naar Solen paa en Graavejrsdag pludselig bryder igjennem Skyerne og viser alt i et nyt Lys. Thi han var „en trøstefuld Mand“, og han forsømte ikke at bruge den Naadegave, der var ham skjænket.

For Folk, der ikke vare komne ind under hans Ords og Personligheds Indvirkning, maatte adskilligt i hans Færd tage sig paafaldende ud og give Anledning til Kritik; men det anfægtede ham ikke. Bekjendt er den Anekdote, at han en Dag, da han var til Hest og i sin sædvanlige Ridedragt, i Dyrehaven eller paa Strandvejen mødte Dr. Kolthoff, Sognepræst ved Helligaands-Kirken i Kjøbenhavn, som han kjendte fra Studenterdagene af. Efter at de havde hilst paa hinanden, udbrod Kolthoff: „Naa, man kan da ikke se paa dig, at du er Præst.“ Hvortil Rørdam svarede: „Ja, Hovedsagen er da ogsaa, at man kan høre det.“ Og det kunde man unægtelig høre paa ham; thi saa langt det end var fra ham, naar han mødte Folk paa Veje og Stier, at spørge dem: Naa, hvorledes har du det med Jesus? eller lignende Spørgsmaal, som senere ere blevne ret almindelige blandt Folk af en vis Retning — ligesaa villig var Rørdam til at aflægge en personlig Bekjendelse om sin Kristentro og det Haab, der boede i ham. At han derved undertiden har fristet dem, han talte med, til at stille sig paa Tærne for ligesom at naa op til ham, eller at sige mere, end de ret kunde staa ved, er meget rimeligt. Men han forstod ogsaa hos Tilhørere at vække Lyst til at blive bedre, eller at naa frem mod det Maal, som gjennem hans Ord var begyndt at dæmre frem for deres Øje.

Men vi vende atter tilbage til Rørdams Breve til hans Hustru, der boede hos sin Moder, Fru Carlsen, i Kjøbenhavn, og til hvem han aflagde Rapport om sine Oplevelser.

P. Rørdam til sin Hustru.

Torsdag Aften [13. Marts 1856].

Ja, jeg synes særdeles godt om, at I kommer herud Søndag Formiddag med Omnibus; det er saa hyggeligt at see Jer. Dernæst følger I med til Raavad, hvor jeg skal præke Kl. 2, saa I skal ikke gaae i Kirke i Lyngby; thi jeg kan

ikke lide at holde den samme Præken 2 Gange for Dig — kan Du forstaae mig. Men nu kommer Humlen, for jeg har lovet Holstein, at vi, da vi paa Tilbageveien kjører lige forbi hans Gaard, spiser der til Middag. Men eftersom der intet Selskab er — kun hans Søster Fru Rindom og hendes Døttre — i de Klæder, vi har paa, saa vi tager ikke, som sidst, først hjem. — — Jeg synes, det kan være ganske fornøieligt at spise sammen hos Holsteins, for jeg troer næsten, der kan blive Noget af ham; vi har iaften talt en-deel sammen, og han har Ærbødighed for Troen og holder meget af sin Søster. I Formiddags var jeg i Gladsaxe¹⁾; men hele Huset var tomt; de var i Kjøbenhavn. Og i Eftermiddag har jeg besøgt de Fattige i Lundtofte Distrikt, og to Bønder; den ene havde 9 Børn, 5 Døttre og 4 Sønner, og de var alle hjemme; men de havde ordentlig Dagligstue med Sofa og Lænestole, og hverken Seng eller Melk i Stuen. Den anden var en gammel Ungkarl, der havde sin Moder og Søster hos sig, 3 fornøielige Mennesker; der morede jeg mig.

P. Rørdam til sin Hustru.

Tirsdag Aften [18. Marts 1856].

Jeg venter Jer Langfredag, men inden Kirketjenesten, saa vi kan følges ad. Det er saa hyggeligt at følges til-sammen til Herrens Huus. — — Kan Du sende mig Noderne til „Den nærmer sig, den Time forudsat“ imorgen, Onsdag, eller senest Torsdag, saa gjør det; thi jeg har ladet Sangen trykke og vilde gjerne have den sunget Langfredag. Tillige

---

¹⁾ Her var Dr. C. H. A. Kalkar Præst. Han hørte til den Kreds, „Fraterniteten“, som P. R. havde staaet nær i sine unge Dage. De kom siden ofte til at mødes hos Enkedronningen. Da Kalkar, navnlig i sine senere Aar, var en meget irenisk Natur, kom han og R. godt ud af det sammen, hvor forskellige de end ellers kunde være.

maa Du sende mig Noderne til „Christ stod op af Døde“; for den skal vi have Paaskedag.

I Eftermiddag har jeg ellers seet paa Fattig-Regnskabet, jeg nu skal overtage, og der er falden en svær Forfærdelse over mig; for sæt, at Sprechelsen bliver befordret til Frederiksberg, som han søger! Hvad saa? saa sidder jeg midt i det og op over begge Øren, og bliver bogstavelig qvalt. Men jeg skal rimeligviis engang imellem have en saadan Forskrækkelse, nu jeg ei har Bryderier med Huusholdningen, for ei at glemme min gamle Natur. Derfor har jeg saa senere tænkt: hver Dag har nok i sin egen Plage! den Tid, den Sorg. Kunde Du ei hos Fru Hall forhøre Dig, om Sprechelsen faaer Frederiksberg; for det vilde lette en tung Sten fra mit Hjerte, naar jeg havde Relighed paa den Sag.

Mine Prækener til Skjærtorsdag, Langfredag og Paaske-dag ere færdige. Vorherre velsigne Ordet.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 23. Marts [1856].

Kjære gode Rørdam!

Jeg glæder mig inderlig til paa Tirsdag og skal være færdig fra 2 af til at modtage Dem. Maaske spiser De da siden hos mig tillige med Kalkar, som jeg har bedt; jeg har ikke seet ham endnu i dette Aar. Frue Hall og jeg vilde være komne ud at høre Dem præke som imorgen¹⁾; men nu kommer vi en Søndag, dog ei den først kommende, da der er Confirmation i Vartov, hvor 8 af mine Piger skal confirmeres. — —

Hvor jeg glæder mig over Deres Glæde og Menighedens Glæde ved deres nye Præst. Gud velsigne al Deres Færd!

Deres trofaste Veninde

C. A.

¹⁾ Anden Paaskedag.

Af denne Slags Smaabreve er der mange fra Dronningen til Rørdam fra den følgende Tid. Sædvanlig saaes de i det mindste en Gang om Ugen, saa der ikke var videre Anledning til lange Skrivelser.

P. Rørdam til sin Hustru.

Lørdag [29. Marts 1856].

Det er det retteste, at mine smaa Lam¹⁾ gaaer imorgen selv ud til Heibergs²⁾; thi, seer Du, jeg kan, da jeg præker, ikke gaae af Kirken, før Sprechelsen er færdig [med Konfirmationen], saa det tidligste, jeg kan komme, er vist lige til Kl. 4, især da jeg kører med Omnibus for at kunne være paaklædt. Jeg skal hjem igjen om Aftenen — til Gad.

At Fru Ibsen ei vil flytte, er tungt, meget tungt; jeg var paa Veien inde hos Provsten og overgav hele Sagen til ham, hvad der meget behagede ham, og kom saa hjem som en Fugl, da jeg ventede nu strax at kunne faae Jer herud, saa vi kunde fryde os tilhobe i Sommer; men — ach, hvor forandret var Fruen bleven; for nu saae hun lutter Betænkeligheder ved hvert Skridt, og tilsidst bare Umueligheder.

Nu Gud i Vold! min egen Ven! Kan Du fornemme, at jeg elsker Dig? Nu skal vi stræbe, at Vorherre maa have Glæde af os; for hans Miskundhed er hver Morgen ny over os. — Du sørger da for de Noder³⁾, jeg bad P. Boisen om.

P. Rørdam til sin Hustru.

2. April [1856].

Jeg har siddet i Sogneraadet fra Kl. 10^{1/2} til Kl. 6, og takker Vorherre ret for, at her er Capellan, for ellers var jeg øieblikkelig bleven qvalt.

¹⁾ Hans Hustru og lille Datter.

²⁾ Rørdams Svoger S. J. Heiberg, Forstander paa Døvtummeinstituttet.

³⁾ til Salmer, R. vilde have indført i Lyngby Kirke.

Jeg har tilskrevet Kragballe iaften¹⁾, at jeg har glemt at gjøre ham opmærksom paa, at der til hans verdslige Forretninger ogsaa hører dette, at referere alle Fattigsager i Sogneraadsmøderne, samt at jeg har isinde at andrage hos Ministeriet, at Capellanen overtager Fattigvæsenet paa eget An- og Tilsvær. Sprechelsen har nu det Hele, kun at han udsteder Anvisningerne „paa Sognepræstens Vegne“.

Fra 6—7 havde jeg en liden Gudfrygtigheds-Øvelse i Fattighuset for alle de Gamle; jeg fortalte dem om Paasken, og vi sang vore Psalmer, som gik lifligt, saa det Hele var venligt. Saa gik jeg hjem med Kirkeværge Petersen, som tilbød mig en pæn Stue til Dig, om Du vilde have den, naar Du kom herud. Siden har jeg hørt Forelæsninger hos Mürer om Dreiesyge hos Faarene; og om Adlersborg og Bothwell fortalte Skjoldager; det er en venlig lille Forsamling.

Igaar skrev jeg min Præken, og besøgte dernæst Modevegs; og i Mandags kom jeg til rette Tid til Raavad, hvor Oldermændene for Isenkræmmerne, Vatt, mødte til Examen tiligemed Bestyreren af „Stampen“, Mathiesen, og andre gode Mænd, saa det gik fornøieligt; og paa Tilbageveien tog jeg over til Gads [i Søllerød], hvor jeg spiste til Middag.

Taarbækkerne har skikket saa venligt Bud efter mig, at jeg har tænkt paa ogsaa at prædike i Taarbæk paa Søndag; men jeg venter Jer da om Morgenen; vi kan saa være sammen efter Kirken til Kl. 1. Om jeg mulig kan komme til Kjøbenhavn om Eftermiddagen fra Taarbæk, kan jeg siden overveie.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Fredag, 11. April [1856].

Kjære Rørdam!

Frue Hall er villig til at følge mig paa Søndag til Lyngby. Efter Kirken vil vi frokoste paa Slottet, og jeg

¹⁾ Der var nemlig Tale om, at Cand. theol. C. M. Kragballe skulde være Kapellan i Lyngby. Herom mere nedenfor.

beder Dem, om De kan, da at komme derhen, og hvis Deres kjære Jutta er hos Dem, da at bringe hende med. Vi blive i Sorgenfrie til Kl. 2.

Jeg havde haabet at see Dem hos mig i Aftes. Det var en deilig Tale igaar af Grundtvig! Men den mest rørende Præken, jeg endnu har hørt af ham, var sidste Søndag. Tanke Gangen var, at de udvortes Tegn af et christeligt Liv og Forhold slet ikke nyttede, men at det hos vor Herre kom an paa Troen og Hjertet. Gid de selv havde hørt den Præken; thi jeg kan kuns saa daarlig referere. — — Noget er jeg undskyldt ved kuns at høre med det ene Øre.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

P. Rørdam til sin Hustru.

[16. April 1856].

Angaaende Store Bededag og Lørdag derefter kan jeg Intet sige; thi Sprechelsen er syg endnu, saa rimeligviis kommer jeg selv til at præke baade Store Bededag i Taarbæk og paa Søndag i Lyngbye, og faaer da min Hyre med at blive færdig til om Søndagen.

Jeg priser Dig ret for, at Du saa tappert holdt paa Kragballe. — —

Iaftes var jeg hos Mürer, i Anledning af at van Wyllich fra Greve var der. Han, v. W., er nu et eget Slags Folk; jeg veed næsten ikke, hvor jeg skal føre ham hen; stundom taler han saa gudeligt, at jeg ei kan følge med, og saa synes jeg igjen, at jeg ikke saa ganske kan kjendes ved ham¹⁾. — Angaaende sin Modtagelse i Seerup, min Fødeby, hvor

¹⁾ Siden lærte Rørdam at skjønne mere paa den ejendommelige Förening af lidt grovkornet Humor og kristelig Alvor, som fandtes hos Pastor v. Wülich i Greve, der, som bekjendt, for en Del er benyttet som Model til „Præsten“ i „Nøddebo Præstegaard“.

han har været Præst, fortalte han saaledes, at alle Sognets Bønder mødte til Hest ved Sognets Grændse, hvorpaa den ældste red hen til Vognen og spurgte: „er han vor nye Præst?“ og da han havde svaret ja dertil, sagde Bonden: „Vorherre velsigne Din Indgang og Udgang!“ og hele Skaren sagde: „Amen i Jesu Navn!“

Han fortalte videre, at dør i Seerup var Besættelser noget ikke ualmindeligt, og at de sædvanligt saae Diævelen i Skikkelse af en Flue, som surrede omkring Hovedet. Mon den Talemaade „at have Fluer i Hovedet“ skulde komme deraf?

Gad besøgte mig igaar og bad mig til Middag til paa Søndag Kl. 5, hvad jeg lovede; men idag kjeder det mig, at jeg lovede det, da jeg saa rimeligvis ikke kommer til Dig før Mandag Morgen, da jeg skal til Busck¹⁾, men har saa ogsaa betænkt at blive hele Tirsdag hos Dig, mit eget lille velsignede Lam!

Saa skal jeg see at tale med den gode Dr[onning], om der mulig kunde blive Redning, saa vi kunde komme sammen; for jeg længes meget. Det er ei godt at være ene.

Fra Bolette havde jeg Brev idag²⁾, og hun længes efter os, og vil hjem til min Aarsdag. Skriv hende til. — Men Noderne til Psalmerne, hvor bliver de dog af? „Op I Christne“; „Hvor salig er den lille Flok“; „Herrens Røst, som aldrig brister“.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Torsdagften [17. April 1856].

Sprechelsen er kommen paa Benene igjen; vil Gud kommer jeg til Dig imorgen³⁾ Aften Kl. 8. og tænker at blive til Lørdag-Aften, da Sprechelsen skal præke i Lyngbye, og Krag-

1) Gunni B., Præst i Brøndbyøster.

2) Hun opholdt sig hos sin Søster og Svoger Provst Heiberg i Helsingør.

3) Store Bededag.

balle paa Raavad. Saa skal vi glæde os; for jeg længes efter Dig, min egen søde og dyrebare Jutta, kaldet og udvalgt til at være min Sjels Trøst og Glæde.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 20. April [1856].

— — I Onsdags havde Boisen sin første Confirmation, 6 af mine Drengene og en af Menigheden. Det var en rar Confirmation; han var selv saa bevæget og ydmyg, og gav Herren al Æren, i hvad der var udrettet med Børnene. Igaar bivaanede jeg Paulis Confirmation, og fandt den ypperlig. Jeg har aldrig hørt nogen Confirmation, hvor ved det gjordes Menigheden saa klart og tydeligt, hvad den egentlige Hensigt var med Confirmationen. I hans Indgangs Tale fortalte han, hvorledes han havde baaret sig ad med Underviisningen. Han havde hertil benyttet Luthers lille Katekismus. — — Hele Handlingen varede i 4 Timer. Grundtvigs Menighed begyndte at samles, inden den var forbi¹⁾.

Jeg har i denne Paaske hørt fortrinlige Prækener. Een af Pauli paa Langfredag, hvori han overtraf sig selv; han var ordentlig begeistret. En ganske deilig af Martensen første Paaskedag, og en af Blædel anden Paaskedag. Hvor have de to Førstnævnte forandret deres Maade at præke paa; de præke nu kuns det reene Guds Ord. Jeg kan ei sige, hvor det gjør mig lykkelig at opleve dette i den danske Kirke.

Nu haaber jeg snart at gjøres levende ved Deres Prækener; jeg glæder mig ret dertil. — —

¹⁾ Paa Grund af at Vartov Kirke var under Reparation, prædikede Grundtvig paa den Tid til Aftensang i Slotskirken.

P. Rørdam til sin Hustru.

Tirsdag Aften [22. April 1856].

I dette Øieblik kommer jeg fra Helsingør; jeg tog derfra Kl. 2 og har tilbragt 7 Timer paa Veien; for seer Du, jeg har redet langs Stranden, gennem Snekkersten, Humlebæk, Rungsted og Wedbæk, ganske smaat; for der var saa deiligt, saa jeg ret vilde nyde Havet og den friske Foraarsluft. Gud har skabt Landet godt, her er det „sødt at leve“. Hvor hen man vender Øiet, møder man Skjønhed, og jeg har redet og tænkt paa min Præken til paa Søndag, saa jeg haaber, den bliver levende, og har tænkt paa Dig — — og at Du har gjort mig til en saare lykkelig og taknemmelig Mand. Bolette og jeg talte nemlig meget om Dig, hvor god Du er, og saa sagde jeg: fordi Jutta har ladet og givet mig min fulde Frihed, derved har jeg ei blot Glæde af ogsaa at færdes blandt Fremmede, men vender altid rigere, og jeg synes ogsaa kjærligere, tilbage; for, hvad jeg samler, jeg tænker altid paa at dele det med Dig. Saaledes red jeg og tænkte paa, hvorledes det skulde vederqvæge mig, naar jeg kom hjem, at skrive til Dig, og at sige til Dig, at jeg er godt fornøiet med Ægttestanden, og hvad jeg har samlet til Evangeliet, glæder jeg mig til at sige Dig paa Søndag, men haaber forinden at see Dig paa Torsdag. I skal komme Kl. 3, saa har vi da et Par Timer, inden Mødet begynder.

Paa Veien talte jeg med Slamberg; han stod udenfor Nivaagaard, hvor han boer, med sine 3 Børn. Jeg saae ham ellers i Søndags hos Gads, hvor han var med Fleischer¹⁾. Slamberg er en høitidelig Mand, og kaldes derfor ogsaa i Egnen, hvor han boer, „Præsten“²⁾.

Gine og Heiberg og Bolette hilser Dig og Jutta allerkjærligst, og Gine siger, Du er den frommeste Kone i Landet, og jeg siger: det er rigtigt.

¹⁾ Se 2den Del, S. 218.

²⁾ Han blev da ogsaa senere Præst i Støvring og Møllerup.

Fortæl Fransiska, at Rostgaard har eiet Krogerup, og at der er en Kilde, som endnu kaldes efter ham. Jeg har idag redet gennem Tikjøb, Asminderød, Karlebo, Hirschholm og Søllerød, 5 Sogne, og alle Fiskerlejerne har over 1 Miil til Kirken.

Godnat, min elskelige, søde Jutta, hils vort lille Lam og hele Huset. Kragballe præker yndigt.

Ved Rørdams Kaldelse til Lyngby var det bestemt, at der fremtidig skulde ansættes en Kapellan pro loco ved Embedet med særlige Hensyn til det ønskelige i, at der om Søndagen ogsaa kunde blive prædikeret i de fjernereliggende Dele af Sognet (Taarbæk og Raavad), hvis Beboere paa Grund af Afstanden havde vanskeligt ved at komme til Lyngby Kirke. Der var imidlertid forbeholdt Sognepræsten Ret til selv at foreslaa, hvem han ønskede til Medarbejder¹⁾. Som tidligere er berørt, forefandt Rørdam ved sin Ankomst til Lyngby sin Forgjængers personelle Kapellan, der havde be-
tjent Embedet i Vakancen. Til denne var han imidlertid ikke bunden ud over Naadensaaret, og tilskyndet af Grundtvig fæstede han derfor Øjet paa en af dennes nærmeste, yngre Venner, den theologiske Kandidat Chr. M. Kragballe, da han i ham mente at finde en Mand, der stemmede overens med ham i kirkelig Betragtning, og om hvem han derfor antog, at han ogsaa vilde kunne yde ham den bedste Medhjælp i Præstegjerningen, saa meget mere som han ogsaa fandt Behag i Kragballes Prædikener. Samtidig med at Forhandlingerne stod paa, udtalte Kragballe imidlertid i det af ham udgivne Tidsskrift „Kirkelig Samler“ nogle Særmeninger, der vakte saa stærkt Anstød hos Biskop Martensen, at denne fik Betænkelighed ved at ordinere ham. I Begyndelsen søgte Grundtvig — og som det en Tid syntes med Held — at faa Uoverensstemmelsen jævnet, men siden brast

¹⁾ Departementstidende for 1855, S. 919 og 967.

dog Forhandlingerne, og af den lille Begyndelse udviklede sig en længere theologisk Fejde om „Alterbogsdaaben“, der dog ikke førte til noget blivende Udbytte¹⁾. Rørdam har neppe billiget Kragballes Udtalelser, og var derfor maaske, da det kom til Stykket, ikke ganske utilfreds med Biskoppens Vægring; i alt Fald har Kragballe mange Aar efter offentlig udtalt: „Rørdam vilde helst være fri for at have mig til Kapellan. Han var nemlig kun ved Grundtvigs Anbefaling kommen til at tænke paa mig, men vilde i Grunden hellere have en anden, som han mente passede bedre for ham.“²⁾

Enden paa Sagen blev, at Edvard Sprechelsen, der havde været Pastor Ibsens Kapellan, under 30. November 1856 beskikkedes til Kapellan pro loco for Lyngby Menighed. I ham havde Rørdam nemlig fundet en Mand, der udfyldte, hvad han selv manglede Lyst og Anlæg til. At prædike og undervise var Rørdams Lyst og Glæde, og det gjorde han som den bedste; men de mange administrative Forretninger, som Præsten i et Sogn som Lyngby maatte have, særlig paa en Tid, da det store Fattigvæsen endnu laa under Præstens Styrelse, passede saare lidt til Rørdams hele Natur, og han maatte være glad ved i Sprechelsen at have fundet en Medhjælper, der med god Villie og Dygtighed forstod at befri ham for alt det af Embedets Gjærning, der vilde have været ham selv en Pine og daglig Plage, og som under hans Hænder utvivlsomt ikke vilde være blevet udført saa godt, som det nu skete under Kapellanens.

Naar P. Rørdam ligesom tog Afstand fra Kragballe, da denne kom i Konflikt med Biskoppen, saa var det vel neppe af Frygt for Autoriteterne — skjønt R. ganske vist holdt mest af at staa sig godt med dem — men suarest fordi han ikke ganske billigede Kragballes Anskuelse, der dog i det

¹⁾ Se Helveg, Den danske Kirkes Hist. eft. Reform. 2. Udg. II, 771 ff. Dansk Kirketidende for 1856 indeholder en Række Artikler fra forskjellige om Sagen.

²⁾ Højskolebladet 1883, S. 782.

mindste tildels fandt Bifald hos Grundtvig, fra hvem de vel ogsaa i Hovedsagen stammede. Sagen var den, at skjønt P. Rørdam var en ivrig Forsvarer af „Trosfrihed“, var han dog i det hele ret vel tilfreds med de folkekirkelige Tilstande, som Kragballe fandt „fortvivlede“¹⁾. Rørdam har oftere sagt, at saa længe han havde Frihed til at prædike saa kristelig, som han vilde, og leve saa kristelig, som han formaaede, saa fandt han for sit vedkommende ingen skjellig Grund til Klage.

Dog var der ganske vist Punkter, hvor han ønskede større Frihed, end den sædvanlige folkekirkelige Orden tilstedede, deriblandt med Hensyn til Anvendelse af nyere (særlig grundtvigske) Salmer og Melodier ved Gudstjenesten. Men her føjede Tingene sig saaledes for ham, at han forholdsvis let og uden betydelig Vanskelighed opnaaede, hvad han ønskede.

I flere af de foran meddelte Breve er det berørt, at Rørdam efter at være kommen til Lyngby havde ladet enkelte Salmer trykke, som omdeltes ved Gudstjenesten, og at han var ivrig for at faa nye Melodier indførte, da han savnede den livlige Salmesang, han fra Mørn var vant til, og som han satte saa megen Pris paa. Men han kunde ikke nøjes med nogle enkelte nye Salmer. Det blev derfor snart en Hjærtesag for ham at faa en lignende Tilstand tilvejebragt i Lyngby som i hans forrige Embede, hvor han havde haft et eget Tillæg til Salmebogen, indeholdende de Salmer, han især satte Pris paa. Men det gjaldt om at vinde en saadan Stemning derfor i Sognet, at Autoriteternes Betænkelighed ved at autorisere Indførelsen af et saadant privat Tillæg — eller, som det snart viste sig, en egen Salmebog for Lyngby Sogn — kunde overvindes. I den Henseende var det en stor Hjælp for ham, at den Mand, som der var Formand i Lyngby Sogneraad, Proprietær (siden Jægermester) Carl Holstein, fra første Færd havde sluttet sig med meget Venskab

¹⁾ Dansk Kirketidende 1856, S. 692.

til ham. Følgende førnøjelige Brev indeholder nu mere om den Sag, ligesom det viser, hvor godt Rørdam fandt sig tilrette i de nye Forhold, hvori han var kommen.

P. Rørdam til sin Hustru.

Fredag Aften [25. April 1856].

Jeg skriver Dig til iaften, blot fordi jeg er saa glad, og fordi det er deiligt at være glad, og fordi det er sødt at dele Glæden med Dig. — — Seer Du, iaftes, som Du var kjørt, tog jeg op til Holstein og fortalte ham saa, hvad jeg havde isinde at gjøre i Psalmebogssagen, og han var enig med mig i Eet og Alt, og sagde, at han vilde staae med mig til det Yderste; og nu maa man sige, hvad man vil, men vist er det, at det styrker at træffe paa en god og en oprigtig Kammerat.

Imorges skrev jeg saa en Brudevielse til en rigtig kjøn Bondekarl, der havde holdt sig tappert i Krigen, og nu skulde giftes med en meget net Bondepige, og jeg tog, fordi jeg var vel stemt, til Text — Du veed — mit Livsprog, 2 Kong. 10 om Jehu, der møder Jonadab og spørger ham: „er dit Hjerte oprigtigt imod mig, som mit er mod dit?“ og dernæst: „saa giv mig din Haand,“ og tilsidst: „saa sid op paa min Vogn, far med mig og see min Nidkjærhed for Herren.“

Saa red jeg over til Provsten og forelagde ham hele Psalmebogssagen i ydmyge og ærbødige Ord; og Provsten nikkede venligt og huldsaligt, og fandt den hele Fremgangsmaade sømmelig og værdig. Saa reed jeg hjem, og Kl. 3^{1/2} gik Vielsen for sig, og jeg taledede, saa de strømmede hen i Taarer, for jeg gav Mændene. saa det knagede i dem.

Saa har jeg været til Bryllup, og Du kan troe, at det gaaer stadseligt til, jeg kan gjerne sige høiærværdigt, og saa drak jeg Skaaler og muntrede dem, baade Gamle og Unge. Men der blev ikke danset. Bruden, Karen Nielsdatter, havde en tyk Atlaskes Kjole paa, med Guld-Armbaand, og der var

en Pragt i Klædedragt, som jeg ingen Forestilling havde gjort mig om.

Siden har jeg besøgt en syg Enke, en gammel Bondeskone, og hendes Datter Marie, to usædvanligt yndige Mennesker, og Enken fortalte mig, at hendes to Børn havde aldrig bandet, ikke saa meget, sagde hun, som sagt: sgu, og det var deres Fader, som saaledes havde opfødt sine Børn i Tugt og Herrens Formaning; men, sagde hun i samme Aandedræt, da han døde, brændte der ogsaa 14 Voxlys ved hans Kiste, og han stod rigtigt paa Parade, og 38 Vogne fulgte ham, for han var en oprigtig Mand, der aldrig løi eller bandede, og han havde mange Fjender, men han havde ogsaa gode Venner; for, sagde hun, det faaer man, naar man er oprigtig.

Saa veed Du, min lille Ven, hvorledes jeg har haft det idag, og at jeg er glad, og siger til Vorherre: „i alt jeg seer Guds Godheds Spor“; min Sjæl lov Herren og glem ingen af alle hans Velgjerninger!

Musiken, Noderne, til: „O Jesus, søde Jesus, dig skee Hjertens Tak evindeligt“, maa Du endelig see at tage med Dig paa Søndag. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

6. Mai [1856].

Vil Du være saa god at tage Bogtrykkerens og Bogbinderens Regninger, dem vi læste paa, og bringe dem med Dig, naar Du kommer paa Torsdag. — — Hils Fransiska; jeg fik ikke talt ret meget med hende; men vil Du sige hende, at jeg holder meget af hende. — Du er mig en trøstefuld Qvinde, naar Du har talt for mig, er alting lyst; men jeg trænger til Dig hver Dag; for hver Dag kommer der smaa Ting, som Du skal høre og forkynde for mig. Gud glæde Dig.

Vil Du gaae til Iversen og bede, at jeg endelig maa faae alle Bøgerne herud, indbundne, som jeg bad.

De „Bøger“, om hvilke der i dette Brev er Tale, er aabenbart den Salmesamling, som Rørdam fremtidig ønskede at tage i Brug ved Gudstjenesten i Lyngby Sogn, og som altsaa nu var saa vidt færdig, at det kun gjaldt om at faa Tilladelse til at benytte den. Paa Titelbladet staar: Psalmer. [Billede af Lyngby Kirke.] Kjøbenhavn. Thieles Bogtrykkeri. 1856. (276 Sider). Numrene, der begynde med 618, slutte sig til „Evangelisk-christelig Psalmebog“ med Mynsters Tillæg. Da Menigheden allerede ved de enkelte, særlig trykte Salmer, Rørdam havde anvendt, tildels var forberedt paa det, der vilde komme, og gunstig stemt derfor, og da, som ovenfor bemærket, Sogneraadets Formand var villig til at gaa i Ilden for, hvad den ny Sognepræst ønskede, og da endelig Hall paa den Tid var Kultusminister, saa opnaaedes, efter at de fornødne Formaliteter vare gennemgaaede, at Ministeriet under 9. Juli 1856 tilskrev Sjællands Biskop, som følger:

„I behagelig Skrivelse af 23de f. M. har D. H. meddelt Ministeriet Deres Betænkning angaaende det med Erklæring fra en Deel af Lyngby Sogns Beboere indkomne Andragende, hvori Sognepræsten for Lyngby Menighed, Rørdam, og Lyngby Sogneforstanderskab have anholdt om, at det maa blive Menigheden tilladt at benytte et til Ministeriet indsendt Psalmehefte som Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog ved den offentlige Gudstjeneste i Lyngby Kirke. I Anledning heraf skulde Ministeriet tjenstligt melde til behagelig Efterretning og videre Bekjendtgjørelse, at det i Betragtning af det almindelige Ønske, der har udtalt sig for Benyttelsen af det indsendte Psalmehefte som Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog, og i Henhold til D. H.s behagelige Betænkning angaaende dette Heftes Beskaffenhed ikke vil have Noget imod, at det Ansøgte bevilges.“

Saaledes var en Sag bragt i Orden, som havde ligget Rørdam meget paa Sinde. Indførelsen af den ny Salmebog

bidrog til at give Gudstjenesten i Lyngby et eget Præg, der mindede stærkt om Gudstjenesten i Vartov Kirke, hvor Grundtvigs Festsalmer brugtes. Det havde i Grunden været nemmere, om de nævnte Festsalmer ogsaa vare blevne indførte i Lyngby; men saa megen Pris Rørdam satte paa Grundtvig, saa holdt han dog nok af selv at give Tonen an paa sit eget Omraade. I øvrigt var det noget, som Rørdam paaskjønnede, at han nu jevnlig kunde se Grundtvig og tale med ham om, hvad der aandeligt optog ham. Ligeledes vide vi, at Grundtvig imellem kom ud til Lyngby for at tage Præsten og hans Familie til Alters. Men Brevvexlingen mellem dem indskrænkede sig nu til enkelte Smaabilletter, saasom følgende:

P. Rørdam til Grundtvig.

Lyngbye, 28. Mai 1856.

Kjære Pastor Grundtvig!

Maa jeg faae Deres Prækner til de næste Søndage, som nu følger, den til paa Søndag ei at forglemme; jeg skal svare til dem.

Vi har det ganske fornøieligt.

Deres hengivne

Rørdam.

Efterskriften i dette Brev viser, at Rørdam i Mai havde faaet sin Familie ud til Lyngby¹⁾. Efter hele sin Natur trængte han til disse sine kjære gamle Omgivelser, og ved Enkedronningens Godhed blev der indrømmet dem en Bolig i en af Kavallérbygningerne ved Sorgenfri, indtil Rørdam i Efteråret 1856 selv kunde overtage Præstegaarden.

Sædvanlig plejede Enkedronningen i Maj Maaned at flytte

¹⁾ Vistnok have de været samlede her før den 23. Maj, da P. Rørdam med Hustru og Søster var tilstede i Gladsaxe ved den Brodersøns Bryllup, hvis Hverv det er blevet her at forny Mindet om ham. Hans oplivende og kjærlige Ord ved den Lejlighed gjemmes endnu i venlig Erindring.

fra Amalienborg ud til Sorgenfri, hvor hun saa forblev, indtil Løvet var faldet. Det har utvivlsomt været hende en Glæde at tænke paa, at hun nu fremtidig kunde haabe at være P. Rørdams Tilhører i Lyngby Kirke, hvor der allerede fra Christian VIII's Tid var indrettet et eget Pulpitur med særlig Indgang for de kongelige Personer. Af Sommeren 1856 tilbragte Hds. Majestæt imidlertid næsten to Maaneder i Tydskland, dels for at underkaste sig en Badekur i Ems, dels for at gjense sin Slægt, som hun hang ved med en stærk Kjærlighed. Fra denne Rejse haves følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Ems den 13. Juni [1856].

Kjære Rørdam!

De har endnu intet hørt fra mig; for 2 Dage siden glædedes jeg ved Deres Brev fra 4. Siden i Lørdags den 7. er jeg her og har begyndt Curen den 10de. Jeg længes grumme meget efter mit dyrebare Sorgenfrie og troer, jeg vilde befinde mig langt bedre der. Der er en frygtelig Hede her, og min Bolig er ogsaa varm. Dog bør jeg være taknemlig, og det Vigtigste for min Reise har jeg opnaaet og det paa en saare tilfredsstillende Maade. Jeg har levet 12 deilige Dage med min Familie i det skønne, paradisiske Baden-Baden, og Gud har dertil endnu skjænket mig den store Tilfredsstillelse at være nærværende ved min Neveus Forlovelse med en Søsterdatter til Dronningen af England. Jeg var taget med mine to Niecer til Frankfurth for at hilse paa min gamle gode Veninde, Dronning Amelie, Ludvig Philips Enke, og skulde mødes næste Dag i Heidelberg med min Broder og Svigerinde og deres andre Børn og Familien Hohenloh. Da jeg kom ind i Gjæstgiverstedet, tog min Neveu mig til Sides og fortalte, han var Aftenen tilforn bleven forlovet med Prinsessen af Hohenloh-Langenburg. Hele Familien kom sammen, og nu blev en glædelig Scene imellem

os Alle! Hvor sødt for mit Hjerte, der i 10 Aar har maattet savne Familie-Livet! Jeg kan ei sige, hvor inderlig rørt jeg især var over Guds Godhed at skjænke mig en saadan Glæde.

Min Neveu er et velsignet ungt Menneske, et meget religiøst Gemyt. Til Dem tør jeg nok fortælle, at han, Aftenen han var bleven forlovet, sagde i Enrum til hans Moder: „Søde Moder, jeg troer, det vil glæde Dig, at jeg kan sige Dig, det var det første Kys, jeg har faaet af en ung Pige.“ Han er Gud være lovet uskyldig, og jeg haaber, han bliver lykkelig. Den unge Prinsesse er meget smuk og munter. Hendes Moder sagde mig, at hun ret med Tillid anbettede sin Datter til denne unge Mand.

Med Forundring læse vi alle i Aviserne, at Enkedronningen af Danmark er kommet til Paris og blevet modtaget af Kejseren, der har ført hende til St. Cloud. Det er ventelig Enkedronningen af Sverrig!

Hvorledes har lille Jutta det? Jeg haaber, Kighosten angriber hende ei for meget! Hils hende og hendes Moder og Tante fra

Deres troe Veninde

Caroline Amalie.

Naar De engang kommer til Byen, da vær saa god at besøge Fru Belnos i Blanco Gaden, og skriv mig, hvorledes hun har det.

I Anledning af forestaaende Brev kunde det maaske ikke være af Vejen at bemærke, at saa stærk end Dronning Caroline Amalies Kjærlighed var til hendes Brødre — i sine Breve til Rørdam har hun mange Gange udtalt sig med fuldstændig Aabenhed derom — saa svigtede hun dog aldrig Troskaben mod Danmark, og hun var trofast i sin Kjærlighed til den Frihed, som var bleven Fædrelandet til Del. Men Æren for at have retledet hende i begge Henseender tilkommer — næst hendes eget retskafne og gudfrygtige Sind — i aldeles

overvejende Grad to Mænd, N. F. S. Grundtvig og Peter Rørdam. Der var i sin Tid mange, der havde ondt af, at Dronningen omgikkes disse Mænd saa meget; men det skal betænkes, at disse to Mænd have bidraget mere, end det nu lettelig ad historisk Vej kan oplyses, til at bevare en af vore ædleste Dronningskikkelser uplettet, saa at der nu med Føje af danske Mænd og Kvinder kan rejses hende et Mindesmærke, der ikke blot kan tale til Efterslægten om en Dronning, der havde et stort Hjærte for de smaa og fortrykte i Samfundet, men hvem vort Fædrelands Lykke og Hæder laa saa varmt paa Sinde, at man i det mindste ikke siden Christiern II's ædle Dronning Elisabeth havde kjendt noget, der i mindste Maade kunde sættes i Lighed dermed.

Da Dronningens Hjemkomst nærmede sig, søgte Rørdam at gjøre den festlig for at lade Hds. Majestæt føle, at det var med Glæde, man hilsede hende velkommen til Sorgenfri. Han fik da Grundtvig til at skrive en Sang. Følgende Brev fortæller os lidt nærmere derom, ligesom det ogsaa i anden Henseende er højst karakteristisk for Brevskriveren.

Grundtvig til P. Rørdam.

Kjøbenhavn 16de Juli 1856.

Kjære Ven!

Tak for igaar! Tak til Dem og Tak til Jutta og til Bolette fra mig og min Norske Sønnekone, som havde moret sig fortræffelig. Vi kom godt og forholdsvis snart hjem. — —

Paa Sidebladet¹⁾ seer De Sangen til Dronningen, som jeg nok tænker kan gaae glat; men da den ventelig ikke bliver trykt, maa de endelig have Tilsyn med, at den bliver rigtig afskrevet, eller maaske Jutta kommer til at holde Øje med det.

Godt var det jo ogsaa, om Børnene kunde faae Nys om

¹⁾ Nu bortskaaret.

hvad det var, de sang; men det lader sig vel neppe vente, uden et enkelt lille Ord skulde selv bide sig fast.

Jeg talte igaar med Jutta om, hvor rart De, med Guds Hjælp, kan have det i Lyngby Præstegaard, naar den ordentlig bliver sat paa den anden Ende, og De ikke skal faae alt for meget Rykind fra vor kiedelige Hovedstad! Det faldt mig siden ind, at det bedste Raad derimod vilde være, om De enten kunde faae mig tit til Lyngbye, eller dog faae Kiøbenhavns Folk til at troe, jeg kom tit. saa de var aldrig sikker for at støde paa mig.

Hils nu venligst alle Deres og lille Jutta fra lille Frederik og

Deres

N. F. S. Grundtvig.

E. S. Jeg hittede dog paa et par andre Linier, saa der kommer „Sjolte“ i Skolevisen¹⁾. Lev vel!

Inden Dronningens Hjemkomst modtog Rørdam endnu følgende Brev fra hende.

¹⁾ „Ved Indvielsen af Skolen i Sjolte i Snesere Sogn ved Præste 25. Juli 1856.“ Det er Grundtvigs siden ved saa uendelig mange Lejligheder brugte, berømte Skolesang: „Hvad Solskin er for det sorte Muld — er sand Oplysning for Muldets Frænde“, i hvis Grundtext det sidste Vers begynder saaledes:

Som Dansken seired en Sommerdag,
Og jog af Marken, hvad Ufred voldte,
Nu seire Lysets den gode Sag
I hele Danmark og her i Sjolte.

Det er vistnok P. Rørdam, som har faaet Gr. til at skrive denne Sang og sætte „Sjolte“ ind i Sangen for at glæde hans gode Ven, den oplyste og kristelig-sindede Bonde Jens Olsen i Sjolte, hvem Skolens Opførelse for en Del skyldtes. Til Brug ved Skolens Indvielse findes ogsaa trykt et Par Salmer af Ingemann.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Køln den 19. Juli 1856.

Kjære gode Rørdam.

I Aftes kom jeg hertil og kan nu med Sandhed sige at have tiltraadt Reisen hjem til mit kjære Fædreneland. Min Glæde lader sig ikke beskrive. Om 10 à 12 Dage haaber jeg, vil Gud, at see Dem igjen. Dog forinden maae jeg endnu skrive Dem et Brev og fortælle Dem, hvor overrasket jeg blev ved Deres kjære Brev fra 9de.

Den 11te forlod jeg Ems, og da min Broder havde ladet mig vide, at han kom den 20de til Køln og reiste med mig til Hamborg, saa benyttede jeg Mellemtiden til en Svip-tur til München, som jeg ingenlunde fortryder. Reisen var hurtig og trettende, men lønnende ved 3 fulde Dages Ophold i dette Kunstens Hjem. Idag tager jeg til Kaiserswerth for at besøge Hr. Fliedner og hans Diaconisse Anstalt! Det er en udmærket Guds Mand af en utrettelig Virksomhed. Jeg gjorde gjennem Blædel hans Bekjendtskab i Ems. I Aften kommer jeg her tilbage, beseer imorgen Køln og venter imorgen Aften den usigelige Glæde at favne min elskede Broder, der nu med mere Roe tør forlade sin Kone paa nogle Dage. I Hamborg bliver jeg saalænge, som han vil opholde sig der (han har Forretninger med sine Forpagtere). Derpaa gaaer jeg til Louisenlund, hvor jeg bliver en Dag hos den kjære Hertuginde, derfra over Panker til Kiel og indskiber mig til Corsør, og hvor vil jeg takke Gud, at Han, den kjærlige himmelske Fader, lader mig komme karsk og vel hjem igjen til alle mine kjære Venner. Maatte vi to nu i Forening ret kunne virke til hans Riges Frømme! — — Nu Guds Fred!

Deres Veninde

C. A.

I „Berlingske Tidende“ for 28. Juli 1856 læses:

„Hds. Maj. Enkedronningen har forladt Altona iforgaars Kl. 10¹/₂ om Formiddagen. Iblandt de mange Embedsmænd,

som havde indfundet sig paa Banegaarden for at sige Hds. Majestæt Farvel, var ogsaa Hs. Exc. den holstenske Minister [L. N. Scheele]. Igjennem Altona ledsagedes Hds. Maj. af et Detachement Dragoner.“

Den Velkomst, Dronningen fik den 29. Juli ved Hjemkomsten til Sorgenfri, var ikke saa storartet, men maaske nok saa velment. Hendes Stemning lære vi at kjende af følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam

D. 30. Juli 1856.

Kjære Rørdam!

Jeg skal være rede til at modtage Dem imellem 6 og 8 i Aften. Hvor jeg er lykkelig at være hjemme igjen og at have faaet udført denne Reise under de heldigste Auspicier. Jeg takker vor Herre af mit ganske Hjerte og alle mine kjære Venner for deres gode Forbønner. Maaskee De spiste her imorgen med Grundtvig? Jeg skriver ham til idag. Hvor jeg glædede mig igaar over Børnenes og Bøndernes Velkomst.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

At P. Rørdam i Sommeren 1856 med Lyst og Kraft har givet sig hen til sin Gjerning i Menigheden, skjønnes af nogle Smaabreve fra Dronningen til ham, som ere bevarede, deriblandt følgende:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

13. August [1856].

Kjære Rørdam! har De ikke Lyst til at komme med Deres Kone og Søster i Aften Kl. 8 til The? De troer ei, hvor Mürers Beskrivelse om hans og Deres og Fleres Virksomhed til Almuens Forbedring har interesseret mig. Jeg

har lovet ham, herefter at give mine Almisser her i Egnen til Præsten, som da vil uddele dem med mere Skjel, end jeg selv formaaer. Her en Begyndelse!

19. August [1856].

— — Hvor jeg beklagede ikke at finde Dem i Brede i Søndags Eftermiddag og tillige yttre Dem min Glæde over den kraftige Præken, een af de fortræffeligste Prækner, jeg nogensinde har hørt. Gud velsigne i alle Maader de sjelden rige Gaver, Han har givet Dem! Han velsigne Deres Fylde og Kraft, Deres Liv og Varme! Jeg saae gamle Mænd og yngre Mænd græde. Dette har jeg næsten aldrig seet. O maatte Herren ikke have ladet Dem tale forgjeves til Lyngbye blandede Menighed! — —

Et andet Vidnesbyrd end det, som disse Breve afgive, er det, at Kirkebesøget i Lyngby tog stærkt til, og at Altergangen, som før Rørdams Tid havde været indskrænket til en Række Søndage Foraar og Efteraar, nu mere ligelig fordeltes over hele Aaret, og at udensogns Folk nu jævnlig deltog i Altergangen, ligesom Kommunikanternes Antal var stigende.

Det fulgte som af sig selv, at Rørdam ofte var Dronningens Gjest, og at hun raadførte sig med ham særlig i saadanne Sager, der angik Personer i Sognet, som paakaldte hendes Hjælp. Ved visse højtidelige Lejligheder, særlig paa Christian VIII's Fødselsdag (18. September), lod Dronningen Fattighusets talrige Lemmer rigelig beværte, og hun indfandt sig selv ved deres Maaltid og talte nogle venlige Ord til dem. Ved slige Lejligheder var Rørdam altid tilstede og sørgede for, at alt gik smukt og ordentligt til, og at der blev sunget en Salme, ligesom han vel ogsaa selv talte et Ord til Forsamlingen.

Medens P. Rørdam tidligere, da han var i Mern, hvert Foraar og Efteraar havde plejet at gjøre en Reise til Kjøben-

havn, kom Turen nu til at gaa i den modsatte Retning ned til den gamle, kjendte Egn i Sydsjælland. I Efteraaret 1856 ses Rørdams Hustru og Datter at have opholdt sig hos deres Slægt paa Rønnebæksholm, medens han selv og hans Søster Bolette færdedes videre om. Fra denne Rejse er følgende Brev:

P. Rørdam til sin Hustru.

Torsdag [16. Oktober 1856].

Vil Gud, samles vi paa Lørdag paa Nysøe, og jeg bad Elise¹⁾ bede sin Moder, at hun vil befordre Dig ned til Christinelund²⁾. Dernæst, vil Du være saa god at tage Alt med Dig og berede Dig paa at tage med hjem til Mehrn, og at reise tilbage over Gl. Kjøge.

Sagen er denne: den gode Thestrup³⁾ er ikke mere iblandt os; han blev syg i Søndags, døde igaar Morges, og paa Mandag Kl. 12 skal han begraves; og jeg havde Lyst at følge ham og at tale et Par Ord til hans Ære. Saa har jeg tænkt mig, at vi fulgtes ad til Mehrn paa Lørdag, blev her samlede Søndag over og hørte K(allenbach) præke, tog saa med hinanden til Stavreby paa Mandag, og spiste saa Kl. 3 til Middag paa Nysøe, og reiste saa derfra til Gl. Kjøge. Men er der det mindste i Veien for Barnets Skyld, eller noget andet, eller synes Du bedre om, at I tog tilbage til Rønnebæksholm, og jeg blev: nu vel, saa er jeg villig, høragtig og følgagtig. — —

Dagen igaar var meget fornøielig; det er deiligt at tilhøre sit Folk og at tale ud af deres Hjerte⁴⁾.

Imorges var jeg i Stavreby, og Herregud, alle de smaa Børn, og hun er høit frugtsommelig! og i Middags har jeg

¹⁾ Stampe.

²⁾ Her boede Baron Henrik Stampe.

³⁾ Præst i Jungshoved (Stavreby Præstegaard).

⁴⁾ P. Rørdam har aabenbart afholdt et Møde eller deltaget i et saadant.

fulgt Jomfru Kofods Fader til Graven, og talte med Fryd til de gode Præstøer.

Nu Gud i Vold! min egen søde, dyrebare Jutta, Du er min Lyst og Glæde! ogsaa gjør Du mig stærk. Hils kjærligst — fra Bolette med!

Kort førend Dronningen forlod Sorgenfri for at drage til sin Vinterbolig paa Amalienborg, tilskrev hun sin Præst følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Den 4. November 1856.

Kjære Rørdam!

Jeg ønskede at gaae til Alters med Menigheden næste Søndag for at hente Kræfter til et virksomt Liv i Vinter. Jeg vilde gjerne leve, hvad jeg endnu har at leve, til Herrens Riges Fremme. Jeg har det meeste af mit Liv ødslet min Tid, istedetfor at udvikle mine Gaver; nu vaagner jeg somme Tider. Oh, at jeg kunde stadig blive vaagen, og da ret aarvaagen. De kommer nok en Gang til mig forinden.

Gud være med Dem!

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

At Hds. Majestæt, ogsaa efter at hun havde forladt Sorgenfri, havde Lyngby i venlig Erindring, ses af følgende:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Den 11. December 1856.

Kjære Rørdam!

Siden mange Aar samlede jeg stedse Jule Aften alle Fabrik Børnene fra Brede om et Juletræ i Sorgenfrie, først i Norskeskov, senere i Cavaleer-Bygningen. I norske Skov,

hvilket begyndte 1840 og vedblev ind i 50erne, ledede Rønne¹⁾ Festen, uddeelte af de smaae Jule Sange, og Hensigten var at vække de smaae forsømte Sjæle ved Jule Glæde til Christus. De fik da Risengrød og Æbleskiver fra Vertens²⁾. Senere har Madame Meyer, for ei at have det Mas ovre i Skoven, samlet Børnene i Cavaleerbygningen, og Rønne trukket sig tilbage, blot leveret Æbler til Træet. For 2 Aar siden kom det mig for Øre, at Modeweg havde yttret sig misfornøiet med, at jeg bekymrede mig for Børnene i Brede, og det Aar fik de altsaa ingen Juel. Men jeg ynkedes over Børnene ifjor Efteraar og indbød dem tilligemed Sorgenfris Børn den 24. Oktober, Baronessens Fødselsdag, og de fik da Risengrød og Æblekage. Nu vi have faaet vor nye, livlige Sjælesørger, ønskede jeg at raadføre mig med Dem, om jeg skal lade være at indbyde Brede Børn, og hellere gjøre Juel for Lyngbye Børn, som igrunden tilsyneladende stedse ere stedmoderlig behandlede af mig i Sammenligning med Brede Børn; dog da hine havde en saa god Skolelærer³⁾, syntes de mig mindre at trænge til Jule Træe og Sang end de stakkels Fabrik Børn. Raad mig nu det Bedste, og betænk ogsaa lidt min Pung, da de gode Meyers ere fixe med at smøre Regninger op.

Jeg haaber, De har havt Glæde af Forsamlingen i Høientostrup. Jeg har Løfte af Peter Boisen om, at han næste Tirsdag⁴⁾ vil referere om Forhandlingerne.

Nu Gud styrke og glæde Dem til Julen; Gud give Dem ret at begeistre Menigheden for Christus, og at Begeistringen

1) Slotsgartner, en Søn af den tidligere nævnte Sognepræst B. F. Rønne.

2) Paa Lottenborg, Meyer, hvis Hustru strax efter nævnes.

3) Niels Hansen Skjoldager, † 1870. Se P. Rørdam, Leilighedstaler, S. 44 f.

4) P. O. Boisen, Grundtvigs Kapellan ved Vartov, var tillige Enkedronningens Almisseuddeler i Kjøbenhavn og indfandt sig hver Tirsdag hos hende paa Amalienborg for at varetage dette Hverv. Han var fremdeles Forstander for hendes Asylskole.

ei bliver en flakrende Ild af Straa, men en varig Ild, der kan brænde i Hjerterne ind i det evige Liv. Guds Fred!

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Den „Forsamling“ i Højetostrup, som nævnes i foranstaaende Brev, var et Præstekonvent, af hvilket Rørdam nys var bleven Medlem. Det bestod oprindeligt af Ferdinand Fenger i Højetostrup, Peter Fenger paa Christianshavn, Gunni Busck i Brøndbyvester, van Wylich i Greve og N. G. Blædel i Kjøbenhavn. Det første Møde holdtes den 14. December 1855 i Højetostrup Præstegaard; senere forøgedes Konventet med flere Medlemmer, saasom Vilhelm Holm i Jersie, Peter Boisen i Kjøbenhavn, Peter Rørdam i Lyngby, Gad i Søllerød, Chr. Heiberg i Helsingør, Frederik Hammerich i Kjøbenhavn, Kalkar i Gladsaxe og mange andre, idet de ved Dødsfald eller Forflyttelse i Tidens Løb ledigblevne Pladser udfyldtes af nye Medlemmer¹⁾. Tallet var, om end ikke i Begyndelsen, saa dog senere, sædvanlig 12 eller deromkring. Af dette Konvent var Peter Rørdam i mange Aar et meget skattet Medlem. Navnlig var det hyppig Tilfældet, at han, som altid var tidlig paa Veje med sin Prædiken, ved Forhandlingernes Slutning gennemgik Evangeliet til næste Søndag og udlagde det paa sin Maade, der ganske vist sædvanlig var ikke lidet forskjellig fra den, enhver anden vilde have taget det paa, men dog altid modtoges med megen Skjønsonhed af Tilhørerne. I en Række Aar samlede han Konventets Medlemmer hos sig 3die Pinsedag, og adskillige endnu levende ville med nærværende Udgifter have venlige Minder fra disse broderlige Sammenkomster i Lyngby Præstegaard.

I Vinteren 1856—7 holdt Rørdam historiske Foredrag

¹⁾ Konventet bestaar endnu; men af de ovennævnte oprindelige Medlemmer er nu kun én tilbage, dets mangeaarige Formand, Pastor Vilhelm Holm i Gladsaxe.

i Lyngby Skole. Hos Saxo søgte han sit Stof; men det var hans Kunst at gjøre de gamle Sagn saa levende og anskuelige, at Tilhørerne kunde spejle sig selv og Samtiden i dem.

Det nye Aar indledtes for ham ved følgende Hilsen fra hans høje Velynderinde:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 1. Januar [1857].

Gud velsigne min kjære Sjælesørger overvettes i det nye Aar. Gud lad det blive et frugtbart Aar paa himmelske Frugter for os Alle! At Christus ret maae aabenbares i os! — — Jeg begynder ellers det nye Aar med godt Mod. Gud har vidunderlig staaet mig bi i det sidste Aar; min Stilling som Huusmoder, mit Kjendskab til alle mine Folk er jeg bleven mig langt mere bevidst. Jeg velsigner Heiberg for hans gode Bistand, og haaber i dette kommende Aar at fuldstændiggjøre Ordnen ved mit Hofhold. For nogle Øieblikke modtog jeg Deres kjære Brev fra i Aftes; jeg gjentager mine gode Ønsker for Dem og Deres, og bliver Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Det er mig kjært, at De er tilfreds med min Julegave.

Det er Rørdams Svoger, Forstanderen for Døvstummeinstituttet, Søren J. Heiberg, om hvis „gode Bistand“ Dronningen udtaler sig saa anerkjendende. Da Hds. Majestæt nemlig oftere havde klaget over, at hendes Økonomi ikke var i den ønskeligste Orden, havde Rørdam, der af Erfaring kjendte Heibergs sjeldne Ordenssans og praktiske Dygtighed, raadet hende til at betro ham et Overtilsyn med hendes Hofholdning for at faa de fornødne Reforme gennemførte. At det er lykkedes ham at bringe Orden paa Steder, hvor den før manglede, synes at fremgaa af Dronningens Ytringer. For Rørdam var det behageligt, at den nævnte Funktion om

Sommeren, naar Dronningen boede paa Sorgenfri, bragte Svogeren i det mindste en Gang om Ugen til Lyngby, og Baandet imellem dem knyttedes endnu nøjere, da Heiberg, der i Aaret 1855 havde mistet sin Hustru, Engelke Rørdam, den 7de Februar 1857 ægtede hendes Søster, Emma, der blev ham en trofast Støtte i Opdragelsen af hans talrige Børneflokk.

Da Rørdam i Foraaret 1857 var færdig med Konfirmationen, rejste han ned til Sydsjælland, og fra denne Rejse haves følgende Breve:

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselinge, 30. April 1857].

Min egen søde Jutta!

Saa kom jeg, Gud være lovet, i det yndigste Veir og vel stemt hertil, og blev modtaget med Æmhed af Ældre og Yngre. Det gjør godt, det vederkvæger at blive paaskjønnet, saa kommer alt det Gode, der er i Sjælen, for en Dag. — — Det blev mig klart imorges¹⁾, at Livet er en Reise, og at vi samles og skilles ad, med Guds Hjælp for eengang at samles for evigt, hvor der er evigt godt at være. Imidlertid vil vi skjønne paa og takke Gud for, at vi to er satte til at reise tilsammen og til at hjælpe hinanden paa denne Reise; thi det er saa yndigt at følges ad, hvor Fjederhammen er Kjærlighed.

Men hvad der ogsaa blev mig klart idag, det er, at det gjælder itide, og mens Hjælpen tilbydes os, at magte sine onde Lyster og Begjærligheder, at vi ei skal blive overgivet i vore Synders Vold; thi tager vi ei Brodden fra Synden, ved Herrens Naade, maa vi blive hildede og snærede i Syndelystens Garn.

Hendrik Stampe og Fru Drewsen, Ahlefeldt og hans Kone, begge Fabritiusserne, Fru Malling osv.²⁾ vare ombord,

¹⁾ Utvivlsomt ved hans Morgenbøn.

²⁾ Familier og Personer fra Sydsjælland.

saa vi havde det rart, og Himlen speilede sig i Havet, saa jeg sang: „lette Bølge“, og tænkte paa vor lille Pige! —

At ride og at rejse er to Fornøjelser, jeg paaskjønner. Naar saa Tanken om Guds Kjærlighed i Christo Jesu kan svæve over Hjertet, bliver Hjertet varmt af Evighedens Foraar. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselinge] Lørdag [2. Maj 1857].

I Aftes fik Du intet Brev, fordi vi var i Hammer, Michala, Charlotte og jeg, og kom seent hjem. Derfor, skjønt det er midt paa Dagen, som ikke er den rette Tid til at skrive paa, jeg skriver dog; thi Dit kjærlige Brev imorges muntrede mig meget. Du skriver vel igjen imorgen, og husk at fortælle, hvad Du veed om Ministeriet.

Vi, Michala og jeg, har idag været hos Skovfoged Møller¹⁾, derfra tog vi til Ørslev Kirkegaard og saae Graven²⁾. Hvad om vi intet Andet havde tilbage end den blotte Grav med dens Steen og Blomster! Men selv om de, vi elske, ere indgangne til Fred, Dagene ere lange og Nætterne ere lange, inden vi sees igjen. Og dog siger Herren: „om en liden Stund.“

Jeg glæder mig til at præke i Mehrn imorgen, gid Du var med! Dit lille søde Hoved vil jeg søge paa den vante Plads. For Du er min Glæde og tillige min Ære; vi passer godt sammen.

Med Strøm³⁾ fik jeg iaftes en ordentlig Samtale om Vorherre og om Artsforskjellen mellem Menneskene, eftersom man optager den personlige Sandhed i sig, eller den personlige Løgner. — —

1) En af Rørdams trofaste Tilhørere i Mern-Perioden.

2) Hvor Georg Aagaard († 16. Marts 1857), hviler.

3) Læge i Vordingborg, en jevnlig Gjæst paa Iselinge.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Mehr, 3. Maj 1857].

Midt i al den Kjærlighed, som idag har omgivet mig, tyer jeg dog alligevel hen til Dig; thi mærkværdig, Du har just idag staaet for mig som en Soel, lys og klar, hvor min Sjel var rigtig glad og rolig; og uden at jeg selv gjorde Noget dertil, kom Dit Billede frem for mig, just som Menneskenes Kjærlighed omsvævede mig, saa jeg tænkte som saa: ja, fordi Du er saa lykkelig i dit Hjem og saa glad ved Juttas Kjærlighed, derfor faaer du Lykke og Velsignelse til at glæde saa mange Sjele. — —

Det var ellers en god Prædiken, og varm var jeg, og vi sang: „Op i Christne,“ og „Herrens Røst,“ og „Nu bede vi den Helligaand“ af Hjertet, og Folk var samlede fra alle Verdens Kanter; der var ligesaa mange, som da jeg holdt Afskedsprædiken, og vi nikkede til hverandre, og vi taledede, og vi frydede os, Unge og Gamle, Store og Smaa, Høie og Lave, saa det var ligesom et Hav af Glæde. Halte Maren gav jeg 2 rbd., S. 5 rdl. osv., og lille Rasmus havde sit nye Tøi paa og var bleven til en kjøn Dreng. — — Gaarden var revet, alle Træerne er i god Groning, Kallenbach og hans Kone er tilfredse.

Vil Gud, kommer jeg paa Tirsdag Kl. 3 [til Kjøbenhavn]. Vil Du see at være underrettet om, om Dronningen reiser ud [til Sorgenfri] paa Torsdag; for er hun i Byen, vil jeg see at komme til hende om Aftenen.

Fra Tiden nærmest efter Rørdams Hjemkomst fra Reisen hører følgende Smaabreve fra Dronningen, der imidlertid havde forlagt sin Residens til Sorgenfri:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Søndag 17. Maj 1857.

Kjære Rørdam!

Andersen er kommet idag og begynder strax hans Roman i Eftermiddag, saa imorgen Formiddag og Eftermiddag indtil Onsdag Formiddag, hvor han atter vil reise. Altsaa jeg kan ikke holde mit Ord, at lade ham læse for Dem paa Fredag. Morer det Dem og Deres at høre ham imorgen Aften, da ere De hjertelig velkomne! Har De selv Fornøielse af at spise med ham Mandag eller Tirsdag, er De hjertelig velkommen! Gjør nu, som det passer Dem bedst, og skriv mig imorgen et lille Ord til Svar. — —

D. 19. Maj [1857].

— — Jeg har ret fornøiet mig over Andersens Bog. Jeg kunde ønske at have skrevet den. En saadan objectiv og sand Opfattelse af Livet rundt om os gjør en saa godt; man faar Mennesket kjært, som seer saa sundt paa Livet, og holder ham hans smaae Forfængeligheder til gode; man smiler deraf; men de saarer Ingen.

Jeg glæder mig til at see Dem til Middag. Hils Deres Kone, Søster og lille Jutta!

Torsdag 28. Mai [1857].

Naar vil De komme til mig? Vi skulle tale om Skolen for de forsømte Børn. Vil De spise her idag? eller imorgen, eller paa Løverdag? Imorgen spiser Kalkar her, paa Løverdag Deres Svoger Heiberg. Hvis De hellere kommer en Formiddag, da nævn mig en Tid, at jeg ikke er ude; det gjør mig ondt, naar jeg forfeiler Dem. Jeg gad ogsaa være Bestyrer for en Pleieforening i det smaae; jeg tror, det kunde være nyttigt for de Fattige i Lyngbye at modtage Dame Besøg; men derom taler vi endnu med slet ingen, kuns med Deres Kone, hvis hun kunde og vilde være en af

de Besøgende og staae mig bi i at organisere en saadan [Forening] ganske i det Smaa og uden mindste Bram¹⁾.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

I Sommeren 1857 holdtes det første skandinaviske Kirke-møde (14.—16. Juli), i hvilket P. Rørdam tog Del med megen Interesse, skjønt ikke som Taler. Mødet, der lededes af Fr. Hammerich, var især mærkeligt derved, at Grundtvig og Rudelbach, de to Mænd, som for 30 Aar siden havde staaet Side om Side i Kampen mod Rationalismen, her optraadte imod hinanden; ligeledes vil det erindres, at Dr. P. C. Kierkegaard ved denne Leilighed holdt et mægtigt Foredrag, som henrev mange af Tilhørerne. Forøvrigt samlede en stor Del af Interessen ved Mødet sig om Biskop Thomander fra Lund, hvis hele Personlighed øvede en baade imponerende og tiltrækkende Virkning. En Gjenlyd af de Indtryk, Rørdam havde faaet af Mødet, findes i følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

16. Juli [1857].

Kjære Rørdam!

Tak for Deres tvende Beretninger om Foredragene i Solennitets Sahlen! Hvor gjerne havde jeg været med og hørt Thomanders og Kierkegaards Taler! Hvor er jeg glad over det aandelige Liv, som derved vækkes hos os! Maatte det bære mange og fortrinlige Frugter! Kunde De komme til mig paa Løverdag og mundtlig fortælle mig om det hele? Igaar var Kalkar her med Biskop Thomander; men desværre var jeg ikke rask nok til at modtage dem. Hvis Thomander kunde komme paa Løverdag, vilde jeg bede ham til Middag

¹⁾ At den paatænkte Plejeforening er kommen i Gang, ses af senere Breve.

tillige med nogle norske Præster, som Boisen har meldt mig, og da haaber jeg ogsaa at see Dem. — —

Deres troe Veninde

Caroline Amalie.

Den 28. August 1857 fejredes et Bryllup i Lyngby Præstegaard, idet Rørdams Søster Bolette, der i mange Aar havde haft sit Hjem i hans Hus, ægtede hans gamle Ven, Præsten Nicolai L. Feilberg i Ulderup i Sundeved, der nys var kaldet til Paarup ved Odense, et Kald, som han dog efter en rum Tids Forløb fik Tilladelse til at opgive for at blive i sit gamle Embede, hvor Menigheden nødig vilde give Slip paa ham. Feilberg havde i et Aars Tid været Enkemand og sad med en stor Børneflok, saa det ikke var nogen let Opgave, Bolette Rørdam gik ind til.

Efter at Søsteren var rejst med sin Mand til Slesvig, skrev P. Rørdam flittig til hende, og da hun havde hele hans Fortrolighed, lægger han i disse Breve, hvoraf en Del skal meddeles i det følgende, hele sin Personlighed for Dagen paa en Maade, der giver Læseren den bedste Lejlighed til at lære ham at kjende, ganske som han var.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby], 14. September [1857].

Kjæreste Bolette!

Gud være lovet, at Du er glad; med Guds Hjælp skal Du see, at Glæden vil følge Dig, og at Du faaer Velsignelse til at udbrede Glæde omkring Dig.

Du har intet Brev faaet i denne lange Tid; men det har i disse Dage været en temmelig trist Tid: Triner¹⁾ har været meget syg, og idelig maatte der vaages; Jutta sad

¹⁾ Cathrine Heiberg, P. Rørdams Søsterdatter fra Døvstummeinstituttet, som i denne Sommer blev forberedt af ham til Konfirmationen.

bestandig hos Triner, saa lille Jutta og jeg maatte skjømte os selv. Nu er, Gud ske Lov, Faren forbi. — —

Vi har været i Kjøbenhavn idag, jeg for at tale med Kongen for Madame E., der gjerne vilde have sin Søn fri for Krigstjenesten. Kongen var i ypperligt Humeur og spurgte til sin Ven Bech i Taarbæk. Og jeg greb Leiligheden til at bede Kongen gjøre ham til Klokker, og det lovede han¹⁾. Tillige bad jeg Kongen om Jord i Dyrehaven til at bygge en Kirke paa, og det sagde han ogsaa ja til.

Angaaende Kjøbenhavnernes Petition [til mig] om at holde Gudstjeneste i Concertsalen paa Klampenborg, som Du nok husker, kaldte jeg Fiskerne sammen, læste dem Brevet for, og spurgte dem saa om deres Mening. De svarede strax: „Ja deri kan vi jo sagtens føie dem.“ Saa sagde jeg: „Men I skal betænke, at Klampenborg Badeanstalt er det samme som Dyrehavsbakken eller Tivoli; dog tillige ogsaa dette, at Guds Ord helliger Stedet“! Ja, svarer En: kanske kunde vi saa komme i Nissen²⁾! Ja, siger jeg: Nisse eller Ikke-Nisse, det veed vi ikke; men det skal vi betænke, at naar vi flytter herfra, efter som Kjøbenhavnerne ønsker det, flytter vi til et Sted, som agtes lige med Dyrehavsbakken og Tivoli. Derpaa reiste en Fisker sig og sagde: „et Bedehuus er et Bedehuus, og en Concertsal er en Concertsal, og dette Sted, hvor vi forsamles, er bygget og indviet til et Bedehuus“³⁾. Og saa kom der Bevægelse i hele Forsamlingen, og de sagde, den Ene efter den Anden: „et Bedehuus er et

1) Cand. phil. Søren Cosmus Beck, Lærer i Taarbæk, var en gemytlig Personlighed af et meget anseeligt Ydre, ivrig Fisker og Jæger, men mindre egnet til Lærergjerningen, hvorfor Rørdam stræbte at skaffe ham anden Virksomhed, hvilket dog ikke lykkedes. Becks Attentater paa at tage theologisk Attestats mislykkedes ogsaa.

2) „Folkets Nisse“, et den Gang blandt den kjøbenhavnske Almue og i videre Kredse meget udbredt Vittighedsblad.

3) Se foran, S. 10.

Bedehus! og Mange, som komme her, ville undsee sig for at gaae der op¹⁾“.

Saa siger jeg: Hvad skal jeg da svare? „Vil Præsten svare,“ sagde de, „at vi helst blive, hvor vi er, men at Kjøbenhavnerne maa have alle de siddende Pladser, og at vi vil staae, og er der ikke Plads i Stuen, vil vi gaae udenfor; for vi kan taale baade Hede, og Kuld.“ Og derved blev det.

Nu samler vi ellers Penge for selv at bygge os en kjøn lille Kirke, som skal ligge mellem Taarbæk og Raadvad.

Igaar havde vi Høstpræken, og det var en fornøielig Dag. Der var saa fuldt af Mennesker, at Mange maatte gaae bort uden at kunne komme ind. Jeg havde et kjønt Billede om Straaene, der knækkes, og om Sæden, der rasler af i Storm, og om ham, der kan reise det Faldne, hele det Brudte og fylde de golde Ax, at de atter kan vorde fulde. Og angaaende den Ene, som vendte tilbage²⁾, at det er det, det kommer an paa, at modstaae Verdens Tryk for at vende tilbage til Herren, om at gaae imod Strømmen, ikke af Egen-sindighed, men for at finde Veien til Himlen.

Kjæreste Bolette! nu har jeg ikke Dig at præke for, eller at spørge: hvorledes var min Præken? Dine Domme var hjertelige og forstandige, mig altid nyttige. Gud velsigne Dig og glæde Dig for Din Kjærlighed. Nu skal Du hjælpe paa Feilberg.

Elise Pechlin syntes saa godt om Din Brudevielse, at hun sagde: Saaledes vil jeg vies. Hvortil jeg svarede: Ja ogsaa Dem kunde jeg vie med Fornøielse.

Du har vel seet af Avisen, at Kirkemuren [i Lyngby] er falden: Dronningen siger, at det er, fordi Monrad prækede her³⁾. Han præker ellers godt.

¹⁾ nemlig til Koncertsalen.

²⁾ i Evangeliet om de 10 spedalske.

³⁾ Det er vel sagt i Spøg; men forøvrigt havde Dronningen i det mindste længe ingen ret Tillid til Monrad. Denne boede den Gang paa Hummeltofte i Lyngby Sogn.

Lev nu vel, kjæreste Bolette! det er et deiligt Land, Du er kommen til, og Du har faaet en rigtig god Mand! I vil nok blive glade! Vorherre være med Eder!

Din

P.

Ovenstaaende Brev vidner om, i hvor høi Grad P. Rørdams Prædiken allerede havde slaaet an, saa at det „Bede-
hus“, Præsten Rønne i sin Tid havde faaet indrettet i Taarbæk, og som senere var bleven benyttet som Skole, ikke længere kunde rumme de tilstrømmende Tilhørere. I den følgende Sommer begyndte Rørdam derfor, naar Veiret tillod det, at holde Gudstjeneste under et stort Træ i Dyrehaven, tæt ved det Sted, hvor Kapellet senere byggedes.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby] 23. September [1857].

Kjæreste Bolette!

Igaar var jeg i Brøndshøi sammen med Provstiets Præster, deriblandt ogsaa med Hansen fra Glostrup, som var noget grov imod mig; men der er Forskjel paa Conventer¹⁾; forøvrigt morede jeg mig ganske godt, det vil sige, jeg satte Liv i dem, og de tog ganske forsigtig paa mig. Men hvad jeg skriver her, er egentlig ikke angaaende dette Convent, som jeg kom til, kun fordi Provsten bad mig derom; men hvad jeg skriver for, er for at fortælle Dig om min Reise til Iselinge sidste Fredag.

Ombord traf jeg nu begge Oxholmerne, Raben fra Beldringe, Rosenkrantz fra Lemvig²⁾, Amtmand Holsteen fra Falster. Vi kom da strax til at tale om Land og Rige, og det gik da ud over det Stakkels Ministerium³⁾, som ikke

¹⁾ Det her nævnte Provstikonvent er selvfølgelig ganske forskjelligt fra det ovenfor (S. 42) omtalte.

²⁾ Vistnok Fejl for Thisted, hvor R. var Amtmand.

³⁾ Hall Premierminister, Andræ, Krieger, Lundby, Michelsen, Unsgaard, Wolfhagen, Simony (Ministeriet af 13. Mai 1857).

levnedes Ære for 2 β ; men jeg blev stadig ved at sige: „stil mig et bedre op! det blev jo tilbudt Scavenius at danne et Ministerium, men see om Godsejerne vovede det!“

Paa Iselinge blev jeg modtagen med aabne Arme, og det gjør jo Hjertet godt. Fru Hall, Hammerich, Bartholin, Dorph og Brøndsted var der, og Du kom da øjeblikkelig paa Brættet, for ei at sige paa Bordet. Assessoren og Fruen med alle de unge Fruer holdt med¹⁾ Dig, og Assessoren var henrykt, og Fru Aagaard fandt det ganske rigtigt, at Dine Gaver til at styre og ordne et Huus kom til rigtig Anvendelse. Det Samme siger Dronningen. Men Michala og Charlotte taug stille, til jeg sagde: Ja, men hun holder af ham! Men gamle Christine Aagaard forlanger af Enkemændene, at de maa kun have een Kone, ligesom hun ogsaa vil, at en Enke skal blive ved at sidde Enke.

Dorph er meget mager! men jeg fik ham dog til at lee ved at fortælle ham om den tykke Provst fra Gyngø Herred samt den tynde Capellan, som tog vort Partie²⁾. — —

Christian³⁾ kom her [til Lyngby] i Tirsdags i forrige Uge, og vi drak Jeres Skaal. Han siger, F(eilberg) er en meget sagtmodig Mand. Det var paa Missionsvæsnets Vegne, han var i Byen. Vi kjørte en Tour til Dronninggaard og om ad Fuursø, og Christian var henrykt, da han sagde, at Egnen lignede Jylland. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

7. Oct. [1857].

Kjæreste Bolette!

Det er os en Hjertens Glæde at see, at Du har det godt. Det er meget rigtigt, hvad Du siger, at vi to har haft ens Lod og Lykke udi Ægtestanden; Du har faaet en meget

1) Ordene „holdt med“ ere kun Gjætning, da Skriften er utydelig

2) Formodentlig paa det skandinaviske Kirkemøde.

3) P. Rørdams ældste Broder, Præst i Hammer.

from Mand, og jeg en from Kone; saaledes fordeler Vorherre Gaverne, og blander de forskjellige Naturer med hinanden, at den Ene skal stive af paa den Anden og styrke den Anden, til at stride den gode Strid, og bevare Troen i indbyrdes Kjærlighed, ogsaa fordi vi fornemme, at vi er hinanden baade til Nytte og til Fornøjelse. Men naar vi saa har betragtet vore Medhjælpere, og betalt dem den Ære, dem tilkommer, vil vi beskue os selv, og saa siger jeg som saa: Baade Du og jeg er til Opmuntring, kaldede og beskikkede til at sætte Liv i Folk. Men formedelst denne vor særegne Gave er det ogsaa, at vi behøver en rigtig from og kjærlig Sjel ved vor Side, hvad vi nu har faaet hver for sig, at vi altid kan være visse og sikre paa Kjærligheden, hvorfra Livet, det vederqvægende, har sin Kilde.

Catrine blev confirmeret i Søndags, men var i Kirken kun $\frac{1}{4}$ Time, mens hun aflagde Løftet; dog Gud skee Lov, hun har ingen Skade haft af denne sin første Udflugt. Talen før Løftet var underholdende. Det var over Matth. 18, 1—7. Saaledes: Vi kan intet synligt Barn kalde frem, som Herren, og stille det frem som Mynster, thi vi kan ej, som Herren kige Børnene ind i Hjertet og skjelne mellem de Troende og de Vantroende; men hvad vi kan og skal, det er, vi kan kalde den christne Børnelærdom frem, Forsagelsens Ord, Troens Ord, Daabens Ord, med Herrens Bøn, overseet og foragtet af Verden, den kan vi holde frem for Menigheden, og saa kan vi raabe: dersom I ikke vender om og retter Eder efter den Børnelærdom, kommer I aldrig ind i Himmeriges Rige; og den, som bedst tilegner sig denne Børnelærdom, er den største i Himmeriges Rige, og den, som annammer denne Børnelærdom, annammer Christus selv; thi formedelst Troen vil han boe i os, og den, som forfører eller forarger Een af de Smaa, som troer paa Vorherre efter den Regel, ham var det bedre, at han aldrig var født, eller at han laae paa Havsens Bund.

Jeg havde ellers den Sorg, at jeg ikke havde Jutta at

præke for, hun har ligget siden i Onsdags af Feber. Mürer veed ei, hvad Slags Feber det er. Iaftes var Febereren mildere, og i Nat sov hun lidt, men mat er hun og mager er hun bleven, det søde lille Lam. Gud skee Lov, at vi elsker hinanden! Vorherre styrke hende og gjøre hende rask, for hun er et godt Menneske. Hun ligger og læser paa dit Brev, det er ordentligt rørende, hvormeget hun holder af Dig. Gud være lovet, at I enes saa godt, at Folk siger allesammen til mig: „men for Deres Kone er det værst at savne Deres Søster, for de var saa usædvanligt meget for hinanden.“ — —

Som jeg sidder idag, hvem kommer ind ad Døren? Mad. S. fra Mehrn og hendes lille Pige Maria. Hun skal nu imorgen ud til Heiberg og Emma, og se at røre hans Hjerter, men kommer igjen imorgen. Sangen i Mehren Kirke er gaaet istaa, kun K., hans Datter og J. synger; de Øvrige tier, og Bønderne blive borte, skjøndt Mad. S. siger: K. præker ypperligt.

Det fornøier mig meget, hvad Du siger om Feilbergs Forsøg paa at faae Sangen til at gaae; Du skal see, det lykkes, naar det tages ganske simpelt; og da Du er vant til at være Degn, er I jo i alt Fald to om det.

Sidste Torsdag blev det nye Asyl, som Modeweg har skjenket, indviet. Du havde glædet Dig ved at være nærværende, for alle Børnenes Mødre var tilstede, og jeg muntrede dem rigtigt, kan Du troe. Jeg spurgte, og de svarede, og det gik fornøieligt. Saa har vi, istedetfor at forlange en bestemt ugentlig Betaling, sat en Bøsse som i Kirken, at hver skal give 1 β eller 2 β eller 1 $\mathcal{L}$ efter Behag. Men Dronningen kom ikke, hun er syg endnu; det glæder hende meget at høre om Dig, og hun siger: Ja hun er skikket til at ordne og styre et Huus.

Den 24. October skal Brylluppet være i Ondløse — — Gud i Vold! Vorherre velsigne Eder!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

12. Oct. [1857].

Kjæreste Bolette!

Idag, den 13de Dag, synes vi, Gud være lovet, at Jutta har det lidt bedre. — — Dit Brev kom, som jeg igaar gik til Kirke, og jeg gav hende det ind, og hun havde dog læst det, da jeg kom hjem, og hun glædede sig; men ellers ligger hun ganske stille hen. Sygdom er fæl. Jeg sidder og synger Psalmer for hende; det kan hun bedre taale, end høre Tale; thi Vers volder ingen Hovedbrud, og Tonen vederqvæger. Sygdom er fæl; og sæt saa Fattigdom og Kiv og Trætte til; Sundhed og Fred og det daglige Brød, de kommer da til Ære! Det er rart, at Fransiska er kommen, nu har jeg dog et fornuftigt Menneske at tale med, og hun gjør ingen Støi eller Spektakel.

Igaarftes, som vi sad i al Fortrolighed hos Elisa Pechlin — Dronningen var ogsaa kommen derned — hørte vi Hestetrampen; det var Ferdinand og Caroline. El. P. sagde: Ja, jeg gaaer ikke ud, nu sidder vi her og skulde ret mere os! — Ja, sagde Dr., saa maa nok jeg ud, for det er jo mig, de vil besøge! Og vor Aftensamtale var forbi.

Det var ellers en underlig Historie, med at Præsterne ikke kom til Kongen, naar de vare reiste saa lang en Vei¹⁾, Hall er ellers munter, og Fru H. har Intet yttret om Forandring. — —

Bliver Jutta ikke meget bedre, tager jeg ei til Bryllup.

Idag har vi haft Examen i Lyngby Skole; det er dog en Vederqvægelse at høre de Børn synge. — —

---

¹⁾ Det maa formodentlig være en Begivenhed fra Slesvig, hvis nærmere Omstændigheder nu ikke mere erindres.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

27. Octbr. [1857].

— — Jeg var da til Bryllup i det gamle Ondløse fra Fredag til Søndag Aften¹⁾. Brylluppet var i Lørdags, og Fredag Eftermiddag mødtes vi 4 Vogne i Skomagerkroen, 2 Vogne med Holms Familie, een hvori var Barfod med hans Familie, og saa Thomas, Clara Clausen osv. og jeg. Hele Præstegaarden var som illumineret. Holm og jeg laae hos [Skolelærer] Jørgensen. — — Holm, Faderen, Justitsraad og Byfoged i Roskilde, er Svoger til Birkedal, en velhavende og ordentlig Mand, som følgelig har haft megen Uleilighed af sin Svoger B., men tør ikke yttre et Ord mod ham, naar Konen eller Døttrene eller Sønnerne, som for Størstedelen ere confirmerede af B., hører det, men da han saa havde sonderet mig, ganske smaat, begyndte han og skildrede saa B. rigtig grundigt, hvoraf Resultatet var dette, at han aldrig havde hørt Mage til Prædikant, men at B. ei kunde befinde sig vel, hvor han ei var den første eller ei blev baaren paa Hænderne²⁾.

1) Præsten Hans Rørdams Datter Johanne blev gift med Henrik Holm til Lejbøllegaard paa Langeland, en Søn af Justitsraad, Byfoged Holm i Roskilde.

2) Ovenstaaende Bemærkninger om Birkedal, ligesom dennes Ytringer om P. Rørdam i „Personlige Oplevelser“ tyde paa noget vist usympathetisk mellem disse to som Prædikanter, hver i sin Retning, fremragende Mænd. Flere af Birkedals Fortællinger om P. R. træffe ikke ret Sagens Kjærne. Naar han f. Ex. lader P. Rørdam 1864 begynde en Feltprædiken med de Ord: „Skal vi nu ikke Allesammen bekjende, at vi i Grunden ere store Slyngler for Gud“ — saa ville vi alle, der virkelig kjende P. Rørdams Prædikemaade, bestemt kunne sige, at efter Ordlyden har han aldrig nogensinde talt saaledes, selv om han efter Meningen kan have sagt noget lignende. Naar Birkedal endvidere misbilliger, at P. R. fandt sig i, at „hysterisk sværmende Kvinder“ efter Gudstjenesten omringede ham og „i strømmende Betagethed“ udbød til ham: „Ah, hvor var det deilig,

Om Formiddagen gik jeg i Haven og saae paa Træerne, op ad Dagen kom Christians¹⁾). Chr. og jeg var i Mosemarken, og jeg besøgte nogle af de Gamle. Saa kom Onkel Teilmann og Tante Mette og Fyhns og Estrups. Fru E. var stiv af Stads, men hjertensglad. Saa gik vi til Kirke Kl. 3, og Bruden kom med 12 Brudepiger. Det har for mig noget meget rørende, at see en Brud komme, for hun overgiver sig paa Naade og Unaade. Hun kan faae det godt, men ogsaa meget maadeligt. Du har nu faaet det meget godt.

Hans talte over Jerem. 6, 16: „Stiller Eder ved Veiene, seer Eder om, forsker efter de gamle Stier, hvor den rette Vei gaar, og følger den saa, saa skal I finde Hvile for Eders Sjele,“ og han talte smukt, rigtig rørende, blandt Andet sagde han: min Kone og jeg har været af forskjellig Mening om flere Ting, men vi har altid været enige i det, at ville følge den rette Vei, og naar Ægtefolk kun er enige i at ville følge den rette Vei, som er Christus selv, saa udjævnes tilsidst alle Uenigheder.

Jeg manglede Dig, og mangler Dig ofte, men altid, naar jeg skal til at drikke Skaaler. Imidlertid fik jeg denne Skaal, som jeg vilde ønske, du havde hørt, for Brudeparrets Forældre: October Maaned er Farvernes Maaned, men alle Farver danne, seet imod Lyset, een Skjønhed; ogsaa Livet har sine forskjellige Farver, lysere og mørkere, koldere og varmere, men seete i Evighedens Lys, og benyttede i det evige Livs Lys, danner de Sjelens evige Skjønhed, som er den Kjærlighed, der aldrig affalder, thi først naar den evige Kjærligheds Varme gennemstrømmer hele Sjelen, udfolder Sjelen sig i sin mangfoldige Skjønhed. Forældrene havde selv været Brud og Brudgom, men, — det bliver for langt, — men

---

hvad De sagde idæg“ — saa kan det bemærkes, at, forsaavidt P. R. har taget imod en saadan Lovtale, saa har Rosen for ham gjældt selve Evangeliet, og ikke den menneskelige Udlægning deraf.

¹⁾ P. Rørdams Broder fra Hammer og hans Familie.

Summa Summarum, deres Kjærlighed havde været ung, men var bleven gammel, den var bleven gammel, men var dog ung endnu, saa en Skaal for den Kjærlighed, som ikke ældes.

Vi fik Champagne; Barfod drak Fru Estrups Skaal, og den strømmede over af Roes, over Manden, Sønnen, hendes egen Virksomhed og hendes Fødested Gjorslev.

Søndag Morgen, da jeg havde hørt Hans præke i Søndersted Kirke, kjørte jeg hjem, for jeg var ikke ganske rolig for Jutta, glad over de 3 yndigste og fredeligste og skjønneste Dage, jeg længe har levet. Der er en skøn og venlig Fred udbredt over hele det Huus, alle vare vi elskværdige og forekom hinanden med Ærbødighed. Der var Ingen, som havde Lyst til forfængelig Ære, vi hverken bar Avind til hinanden eller hadede hverandre. Holms er smukke Folk, velopdragne, og Faderen er opdraget i Christendom fra Hjemmet.

Idag har jeg spiist paa Sorgenfri, Grevinde Holstein var der, og vi politiserede, til stor Rædsel for Grevinden. — Søndag Morgen, vil Gud, vilde Dronningen gaae til Alters, og forærer i den Anledning en ny Knæleskammel omkring Alteret, da den gamle var for haard. Dronningen og Baronesse P. hilser Dig. Fru Rosenørn siger: F(eilberg) er en meget smuk Mand! Det fornøier os, at F. er godt tilfreds med sin Kone, og Du kan angaaende de forskjellige Domme, han har hørt om mig, bede ham, blot beskue sin egen Kone, og bedømme hende, saa forstaaer han mig, for, Bolette! i meget ligner vi hinanden. Hele Livets Rigdom, det fryder og vederqvæger Sindet. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Mandag Aften 30. November [1857].

Kjæreste Bolette!

Iaften kommer jeg fra Virum, hvor jeg nu har begyndt Aftenlæsningerne. Det var meget hyggeligt; de gamle venlige Ansigter fra ifjor, og jeg havde den Glæde, at Forpagter

Clausen paa Frederiksdal havde sagt til en Mand, at Arbeiderne fra Virum var blevet mere omgjængelige, siden de begyndte at gaae til Læsning, og at de undertiden gik og disputerede om, hvad de hørte. — Jeg fortalte om Jerusalem, Zions Datter, Acta 2, at de maatte faae den Forstand, at Menneskeheden, som Vorherre kommer til, er et Selskab af Syndere, som omvender sig og troer; altsaa, først naar jeg omvender mig og troer, kommer Herren; men naar jeg omvender mig og troer, kommer han visselig og tager Bolig i os, at vi ved Jesu Christi Kraft i os maa kunne sige 1. angaaende Fortiden, den Tid, som svandt: vor Frelse er nu nærmere, end da vi bleve troende; men 2. angaaende Nutiden: Trængselen skaffer Standhaftighed; men 3. angaaende Fremtiden: vi rose os af Haab om Herlighed hos Gud; thi det er vort Haab, naar vi blive ved med at bevare Rigets Grundlov angaaende Omvendelse og Troen, at Herren kommer til os for at blive hos os i denne Verden, og at vi komme til Herren for at blive hos ham i Himlen.

Kjæreste Bolette! jeg skrev sidst, at Du skulde ingen Tanker gjøre Dig angaaende Grundtvig og Fru R(eetz), i hvad Du hørte; men nu siger jeg saaledes: Man har før seet, at en stor Fæstning er bleven taget ved fortsat Storm!!! Du kan nu tænke, hvad Du vil; men Du maa ikke lukke Din Mund op! Hører Du!

Sidste Torsdag begyndte jeg i Lyngbye Skole, og fortalte Hakon Adelsteens Saga — denne Vinter tænker jeg at holde mig til Snorre — og fik derved, fordi Hakon Adelsteen vilde tvinge Folket til at antage Christendommen, Leilighed til at tale om, at Troen er en fri Sag, og at Hyklerie er værre end aabenbart Hedenskab; samt, at den, som vil tvinge Andre, bliver, naar Magten gaaer over i andre Hænder, selv tvungen; for tænk: Bønderne tvang Hakon til at offre til Afguderne.

Jeg synes ogsaa, at det er Præstens Pligt at vække Samvittighederne, saa Folk maa vaagne og spørge: hvad skal

vi gjøre? og i den Epistel, vi havde igaar, taler St. Paulus rigtigt nok om Synd, saa det knager, naar han siger: Lader os vandre skikkelig, som om Dagen, ikke i Fraadserie og Drukenskab o. s. v., hvad jeg brugte iaften til de gode Virumensere.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Juleaften [1857].

Kjæreste Bolette!

Det er Juleaften, og i Eftermiddag, da jeg var færdig med alle 3 Prækner, red Haralde, Holstein, Ida¹⁾ og jeg en yndig Tour, omkring Frederiksdal; men da vi kom til Store-Kro, mødte vi Fransiska! Der var kommet Bud fra Gl. Kjøge, at Vorherre havde iaftes taget Juttas Moder til sig; blidt og roligt var hun slumret ind uden Strid. Jutta er saa bedrøvet, for hun har ei seet sin Moder siden i Novbr. og havde flere Gange yttret, at nu efter Nytaar vilde hun og lille J. tage til Gl. Kjøge og see Bedstemoder. Lille Jutta siger: „saa er Bedstemoder død, men vi seer hende dog i Himlen.“

Seer Du Bolette! det gjælder om altid og allevegne at eie Jesus Christus, formedelst Troen, i sit Hjerte, og altid og allevegne ved Jesus Christus at eie og bruge hele Omvendelsens Kraft, og at eie Syndsforladelse og det evige Liv, at vi altid og allevegne maa gaa en haabefuld Fremtid imøde ved Jesu Christi Naade, og dertil styrke og hjælpe os Gud, ved sin Hellig Aand, at vi altid maa nyde Julens store og evige Glæde; thi det er vist, at Vorherre vil boe i vort Kjød hjerte og paa vor Kjødtunge, siden han kom herved i en menneskelig Skikkelse; men det er ogsaa vist, at han er kommen for at give os Omvendelse og Syndsforladelse.

Det vilde ellers fornøie mig at præke for Dig i disse Dage, for Gud være lovet, jeg synes, der er kommen Fyld i Tankerne, og jeg slider ikke slet saa meget, som før. Denne Juul er det gaaet ganske godt, og jeg har hver Dag haft

¹⁾ Holsteins Datter.

Tid til at faae en Ridetour, og saa kan jeg døie meget. Pengecrisen, som Lollikerne kalde Pengegrisen, har berørt mig glubsk, men kun $\frac{1}{2}$ Dag, fra Morgen til Middag, og dog ei haardere, end at jeg hele den Tid tænkte: „blot Du kan tro, skal Du see Guds Herlighed,“ og jeg bevarede Troen, og jeg saae Guds Herlighed, for jeg blev hjulpet fra en Side, jeg ei havde ventet. Seer Du, i Fredags, ret som vi skulde kjøre til Frederiksberg for at følge Lindberg til Jorden, kom der Brev fra H., hvem jeg da, som sædvanligt, skyldte 600 Rd., at han øjeblikkeligt skulde have sine Penge. Jeg skrev derfor til K., at „nu var det Tid“, og kjørte saa fort, og hørte en ganske glimrende Tale af Grundtvig over de Ord: „Han har stridt Striden og bevaret Troen.“ — —

Kjæreste Bolette! det gjælder om altid at forlade sig paa Guds faderlige Barmhertighed, saa jevner han alt for os.

De høye Bjerge, som vor Hytte
 End true hardt med Undergang,
 Dem vil ei Aanden for os flytte,
 Men jevne lig den grønne Vang,
 Som Havets Bjerge tit vi saae
 Sig jevne ud til Bølger blaa.

Grundtvig er forlovet, han har selv fortalt det til Fransiska, men ikke til os Andre. Seer Du, første Onsdag i Decbr. kom vi til Byen, og F. fortalte os da, hvad Grundtvig selv havde sagt! Jeg talte nu med P. B., og han græd; saa med J., han var rasende; saa med Fru Reetz, og hun var glad som en Top. Saa med Dronningen, hun daanede, men sagde, da hun havde fattet sig: Ja han vil frelse en Sjæl! Dernæst spiste jeg til Middag hos Grundtvig tilligemed Busck's, men Grundtvig sagde Intet, og vi ikke heller, og derved staaer det.

Du maa trøste Feilberg angaaende den Tysker, thi hvor Livet er frodigst, der er Seiren vis, og Livet er frodigere hos os end hos Tyskerne, saa vi gaaer det nok igjennem.

Jeg samler min hele Kraft om „Troen og Daaben“, og

det skal I med, at vi maa eie Liv og Lys, Fred og Kraft, som Verden ei kan tage, og saa skal vi huske, at vi ved Jesu Naades Kraft gaaer en haabefuld Fremtid imøde, og at han holder os fast og samlede, og vil ikke, at nogen skal rive os af hans Haand.

Iaftes¹⁾ var Søren og Emma og Lise og alle Børnene²⁾ her; vi legede og vi dansede. Lille Jutta kom op til mig og sagde: Fader, vil Du komme og danse med! Jeg tænkte: Saaledes gjelder det, at vi tager vor Fader i Himlen med i alle vore Glæder og alle vore Sorger.

Jutta hilser Eder alle kjærligst. Hun er saa bedrøvet og reiser imorgen til Gl. Kjøge for, for sidste Gang i denne Verden at see sin Moders kjære Træk.

Det fornøier mig meget, hvad Du fortæller om Forsamlingen i Skolen. Det skulde dog undre mig meget, om 2 Sangfugle som Du og F. ei kunde sætte Liv i de Stivstikkere.

Christian har det godt. Gamle Assessor er rasende paa Gr(undtvig). Jeg siger: Det er ei imod Guds Bud; han er Enkemand, og hun er Enkekone; de ere begge fri.

Nu, Vorherre være med Dig, min søde Bolette! Hils F. kjærligst!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Søndag Aften 10. Januar [1858].

Kjæreste Bolette!

Vorherre være med Eder i Aaret, som oprinder, og, Gud skee Lov, jeg veed, at I vil stræbe at tagé Vorherre med Eder; og glemmer vi ham end daglig, han svarer og siger: „Kunde end en Moder glemme sit diende Barn, jeg glemmer Eder ikke, jeg tegnede Eder i begge mine Hænder!“

Og saa vil vi stræbe at bevare vor Kjærlighed til hin-

¹⁾ Altsaa Aftenen før Efterretningen om Fru Carlsens Død kom til Lyngby.

²⁾ Rørdams Svoger, S. Heiberg og hans Familie.

anden. Bolette, hører Du! at vi fremdeles maa have Glæde af hinanden; for vi har da glædet hinanden i mange Aar; og jeg har det Haab, at det vil gaae med vor Kjærlighed som med Vinen, skjøndt Du er kommen ind i et nyt Embede, og vi er bleven noget skilte ad.

Paa Torsdag er det den gode Assessors Fødselsdag, og Fru Hall og jeg har talt saa smaat om at overraske Ise-lingerne; dog veed jeg ei, om Overraskelsen bliver sat i Værk. Det værste er, at den gode Assessor er saa rasende paa Gr(undtvig), at jeg neppe kan tale ham tilrette. Jeg synes dog, der er noget i, hvad Gr. siger, at han var saa alene, og at han har en stor Trang til Selskab og til Kjærlighed, samt at han har gjort Alt for at kyse baade hende og sig selv, men at det ei vilde lykkes ham! — —

Vi var til et Missionsmøde i Tirsdags i Kbhvn. i Garnisonskirke. Ferdinand Fenger prækede om de Hellige Tre Konger, og der var kjønt, og Sangen var yndig; hele Menigheden svarede Amen, og det, saa det rungede.

Dagen efter var vi hos Emma¹⁾, og Christian, som var der, var meget munter, rigtig fornøiet. Han fortalte fremdeles om Jomfru Madsen og om Stuartsøen og hendes 2 smaa Sønner²⁾. Der er endvidere kommen en Tømmermand med

¹⁾ Rørdams Søster, gift med S. J. Heiberg.

²⁾ Dr. H. Chr. Rørdam havde i sin Tid som Præst i Fredericia bidraget væsentlig til, at Abraham Honoré, en ung Mand af den reformerte Menighed sammesteds, udgik som Missionær til Ny Zeeland. Kort efter, at Chr. R. var bleven Præst i Hammer, i Naadensaaret, medens han boede hos sin Formands, Provst Lautrups, Familie, skete det en Dag, at han ved Middagsbordet omtalte, at Honoré, som havde slaaet sig ned paa Stuartsøen (nær ved Ny Zeeland), hvor han virkede blandt Maorierne, havde skrevet til ham, at han følte sig saa ene og derfor ønskede sig en Hustru fra Danmark. Dette hørte Fru Lautrups Husjomfru, „Jomfru Madsen“, paa, og nogen Tid efter kom hun meget undseelig til Chr. R. og tilbød at drage ud for at blive Honorés Hustru. Sagen kom virkelig i Orden, og siden vedblev Chr. R. at interessere sig meget for den Familie,

Hustru, herfra til Stuartsøen, saa der er en lille dansk Colonie.

Mørk-Hansen er nok Eders solideste Omgang. Blot man har en enkelt Familie! Det er jo med Mennesker som med Bøger. Sagen er: at læse enkelte Bøger godt er bedre end at læse mange flygtigt. Men der er jo forskellige Naturer, nogle vil have mange Elskere, Andre kun Een, staaer der i Vikar of Wakefield.

Jutta læser „Guldmageren“ for mig om Aftenen; den morer mig. I Torsdags fortalte jeg Knud Lavards Historie; Du veed, den er efter min Smag.

Det er meget godt, hvad Du fortæller om Sangforeningen. Du kan tro, at de kolde Slesvigere mulig ad den Vei kan muntres.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

1. Februar 1858.

— — Det er en meget indholdsrig Tid! Hvad siger De om Attentatet i Paris. Imorgen sendes Prinds Christian til Paris for at lykønske Keiseren til hans og Keiserindens vidunderlige Beskyttelse. Hvad synes De om Brylluppet i Buckingham Palace? Beskrivelsen om Familie Scenen i Kirken strax efter Vielsen har rørt mig til Taarer. Det glæder mig saa meget, naar Naturen seirer over den stive Etiquette. — —

Meget interessante Foredrag hører jeg hver Onsdag Aften i reformerte Kirke af Blædel. Det sidste handlede om Herrens Atterkomst for at stifte sit Rige her paa Jorden, og om den første Opstandelse. Hvor salig den, der slipper ind i det velsignede Rige! Oh, at vi dog alle arbeidede mere paa vores Helliggjørelse! Hvad der skader og ligesom gjør en

---

han saaledes havde været Redskab til at stifte, og han blev altid oplivet, naar han fortalte om, hvorledes han havde skaffet Honoré en Kone.

Standsning heri, er vist, at de Færreste af dem, der kalde sig Grundtvigianere, igrunnen forstaae ham rigtig. Han selv er trængt langt ind i Christendommen og har derfor Tilladelse at tilegne sig et Guds Barns Frihed; men derfor har ei alle hans Tilhørere en saadan Tilladelse; den maae tilkjæmpes gjennem mange Trængsler og Gjenvordigheder, den kan ei gives af Grundtvig, men kuns af vor Herre, og til Enhver især igjennem den Hellig Aand. Maatte jeg nu have forklaret mig tydelig!

Igaar 8te Dage var jeg i Vartov og hørte atter en fortræffelig Præken. I denne gamle gode Kirke holder jeg meget mere af at se og høre Grundtvig; her er han ret hjemme; der [i Slotskirken] var han mere fremmed, og gjorde mig heller ikke samme Indtryk. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilbevg.

D. 2. Februar [1858].

Kjæreste Bolette!

Det er egentlig Feilberg, som skulde haft Brevet idag; men Mand og Kone er jo Eet. Capitels-Taxten er nu sat, og den blev meget bedre, end vi havde ventet; dog faae vi endeel mindre end ifjor; men naar vi, som Du saa viselig siger, ikke bruger meer, end vi har, maa det jo slaae til. Hvilket er det Samme, som en Mand nyelig sagde til mig med disse Ord: „Sagen er, at Munden altid retter sig efter Madposen.“ Forøvrigt troer jeg, at det er med den Frygt for Udkommet, som rimeligviis paatider falder over alle Sjele, som med alle andre Fristelser, at den ikke har sin Grund i det Mere eller Mindre, som vi kan have at leve af, men i den Syndighed, som hænger ved os, eller rettere deraf, at Hjertet, istedetfor at være fuldt af Tro og Kraft, er fattigt, øde og tomt for Tro, og derfor ogsaa paa Kraft. — — Jeg har, Gud skee Lov, nu i længere Tid været fri for Livets Bekymringer; og deraf slutter jeg, at naar Hjertet kun er varmt, saa vi har Vorherre hos os, slipper vi nok igjennem. —

Det er vist, at her [i Lyngby] er meget fornøieligt at leve, og at jeg er gladere her end i Mehrn, fordi jeg synes, at her er mere Liv i min egentlige Virksomhed. Igaar læste jeg først med Confirmander, holdt saa Ligpræken over Lassen i Store Kro — han havde fra Begyndelsen været Faaredreng og vogtet 300 Faar paa de jyske Banker. Saa havde jeg Møde angaaende den fri Fattig-Kasse — vi har iaar haft over 500 Rd. i Indtægt —, og om Aftenen havde jeg Bibellæsning i Virum, hvor der uagtet det farlige Veir var fuldt af Menne-sker; og da vi saa kom hjem, læste vi Guldmageren, som ret morer mig. Seer Du, det muntret! Og da jeg nu dertil har taget Mod til mig, saa jeg holder den brune Plag til min Ridehest, til jeg til Foraaret kan faae den solgt og faae mig en rigtig Ridehest, gaaer Tiden godt; thi det er sødt at leve, naar man tager Vorherre med sig, og har et Arbeide, man har Lyst til.

Jeg var da paa Iselinge. Fru Hall, Hammerichs og jeg mødtes paa Jernbanen og drog afsted. Samme Dag var der Trollebal paa Herlufsholm, hvor Hall er Forstander og følgelig var indbuden, men kunde ei komme, da Rigsraadet aabnedes samme Dag. Men da vi kom til det Rødeled, som Du veed fører op til Gaarden, stod vi af og gik op gennem Gaarden, hvor Alt var smykket og prydet til det store Gilde, og vi fik nu en stor Lyst til at være med, saa Fru Hammerich ret maatte holde paa os, at vi ei skulde glemme Iselinge og dem, som der sad og ventede os. — Christian og Conradine kom Dagen efter, og vi havde det meget fornøieligt; men Michala er ikke rask, hun hoster ligesom tidligere, og Assessoren var heller ikke rigtig rask, saa jeg fik Indtryk af, at Alderen knuger denne før saa lykkelige Familie. — —

Det er Løgn, at Grundtvig gaaer i Reetzes Kawai! Han har selv en saare kostbar Pels, som han fik af sin Kone, da han om Vinteren mødte til Valg i Præstøe — kan Du ei huske det! Han seer just stolt ud, og Frijses Familie lægger ingen Hindringer iveien for Giftermaalet, hvad da heller ikke

kunde nytte; thi hun vil, hvad hun vil. Men der skal jo være Maade med alleting, og hun bærer endnu Sorrig; dog er Grunden [til Udsættelsen af Brylluppet] denne, at først til Foraaret kan der blive skiftet med Børnene.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 22. Febr. [1858].

— — Fastelavns Mandag var vi hos Heibergs, og levede der en rar Dag i al Stilhed med Emma, Lise og Børnene. Om Onsdagen var Jutta og lille J. i Kjøbenhavn til Haraldas Fødselsdag; men jeg blev hjemme for at skrive min Præken; men tænk! jeg, som havde ventet, at den skulde gaaet rigtig muntert, nu jeg var ganske ene, blev først færdig Kl. 8 om Aftenen; saa mens Holstein, som var kommen for at holde mig ved Selskab, og jeg sad og spiste vor Middagsmad Kl. henved 9, kom Jutta hjem fra Byen. Saalænge har jeg aldrig været om en Præken siden engang i Mehrn, da Du og Olivia Olsen var tagne til Petersgaard; for dengang blev jeg heller ikke færdig før Kl. 8.

Jeg havde ellers megen Glæde af den; for jeg fik mange nye Tanker, saaledes angaaende den 2den Fristelse: „at stige ned fra Templet, baaren af Englene“ — at Herren virkelig kommer engang fra Templet heroventil, det nye Jerusalem, omringet af Englene, men først naar Guds Time oprinder, naar han kommer i sin Faders Herlighed med alle de hellige Engle at dømme Levende og Døde. Saaledes er det stundom med os, at vi virkelig har et Kald til Eet eller Andet, men vi vil ikke bie, til Guds Time kommer, men vil derimod med Vold og Magt sætte vor Lyst igjennem og vil strax have Embedet; og saaledes gaaer det tit med Ægteskaber. Moses følte paa sig selv, at han var kaldet til at frølse sit Folk; men han traadte for tidligt op; og hans Folk forstod ham ikke, Apostl. Gjern. 7, 25; han maatte nu flygte og vogte Faar i 40 Aar i Ørknen; og først efter disse lange Aar gav Gud ham Embedet. — Følgen af, at vi selv vælger vor Vei

og gaaer, inden Gud kalder os, er 1. at vi maa mangle Guds Velsignelse paa Veien, 2. at vi frister Gud til at slippe og til at forlade os, som det gik med begge Vaulundurs Brødre. Kun den Tro, at Gud har sendt mig og sat mig, hvor jeg staaer og gaaer, giver mig Mod og Kraft til at overvinde de Besværligheder, som møder os i enhver Livsstilling. Derfor skal Du troe, at Gud har givet Dig det Embede at være Feilbergs Medhjælp, saa kunde det gjerne være, at Vorherre ogsaa gav Dig Forstand til at regne og til at lægge sammen; thi det er en stor Hjælp for en Mand, naar Konen kan gemme Pengene og holde rigtig Regnskab¹).

Satan lover dernæst Vorherre alle Verdens Herligheder; og saaledes forholder det sig med de Vantroendes Gavnildhed; de giver tit Meget bort, men saa forlanger de ogsaa, at de, som modtager deres Gaver, skal være deres Hundedrenge; derfor skal man vogte sig for at tage Noget af dem; thi de kræve høie Renter.

I Fredags var vi hos Dronningen (som spurgte til Dig og hilser Dig), Carlsens, Halls og vi. Det var fornøieligt. Dronningen var munter og talte meget, saa hun var i sit Es.

Carlsen var her igaar til Alters, og jeg troer, han var til Fornøielse for Bønderne; de saae paa ham, jeg troer, fordi han er tykkere end nogen af dem. Carlsen er ellers meget fornøiet i Vinter; det muntre ham at være i Rigsraadet, og efter sin Natur er han skikket til at være blandt Regjeringsfolket. Han har iøvrigt faaet Respect for Hall. Næste Søndag, vil Gud, skal Hall og han spise hos os — halvt Familieselskab; thi Fru Aagaard og Charlotte kommer med — halvt politisk; thi Hall og Carlsen har Sands for hinanden. — —

Lev vel, Gud bevare og velsigne Eder. Imorgen, vil Gud, tager vi til Helsingør.

¹) Denne „Nutzanwendung“ (som de gamle tyske Theologer sagde) er et godt Exempel paa, hvorledes P. Rørdam — ogsaa i sine

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

2, April, Langfredag [1858].

Idag for 57 Aar staaer levende
for min Sjæl.

Kjære Rørdam!

Gud velsigne denne Paaske Tid i alle Maader for Dem! Jeg hørte idag en deilig Præken af Blædel om Korset paa Golgatha, det lille Bjerg, der har baaret det meest Betydningsfulde, der var skeet baade paa Jorden, i Himlen og under Jorden, det største Forsonings Offer, som der var bragt; og saa om Christi sidste Ord: Det er fuldbragt, hvis høie Betydning han lagde saa skjønt ud. Det er deiligt nu overalt at kunne høre Guds Ord præke saaledes. Ogsaa Pauli holdt en deilig Skriftetale, den alvorligste jeg endnu har hørt, hvor magtpaaliggende det var for os Alle stadigen at arbeide til vores Helliggjørelse.

Idag er det Menneskehedens Fødselsdag til det evige Liv; lad os ønske, at ret mange paa den Dag idag maa fødes dertil, at ret mange maa gribe det store Forsoningsoffer! Den Hellige Aand begeistre dertil!

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Den 14. April 1858.

Hvor var De i Aftes? Boisen fortalte mig, De havde ikke været ved Præstemødet hos Hammerich¹⁾. Dette skal have været saare interessant. Der taledes om vor Tids Aand. Friheden giver det Gode større Raaderum, men tillige ogsaa det Onde! Et af vor Tids største Goder i Kirken er den større Begjerlighed hos Menneskene efter at høre Guds Ord. Hos Nogle kuns Begjerlighed efter at høre noget Nyt; hos

---

Prædikener — forstod at give de abstrakte Lærdomme konkret Anvendelse.

¹⁾ Det ovfr. (S. 42) omtalte Præstekouvent.

Andre virkelig Opvækkelse; hos Færre sand Omvendelse. Men at nu sand Omvendelse maa komme hos Flere og Flere, dertil hjælpe Gud Sit Ords Forkyndere; dette være deres Alles utrettelige Omsorg! — —

I politisk Henseende var der ved Præstemødet opkommet det Spørgsmaal: Hvorledes vil det gaae, naar Baandet i Frankrig, der nu strammes saa rædsomt haardt, brister? Hvilken frygtelig Revolution i alle Lande! Da vil maaske Danmark og Engeland med deres frie Forfatninger staae dem best og derved vise, hvad Friheden duer til. Gud give, det var saa vel. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

Tirsdag Aften [. . . 1858].

Idag er jeg i Lyderslev, hvor jeg ogsaa er truffen sammen med Severine Casse og hendes Døttre, som alt har forladt Byen og paa en Maade drager omkring for at tage Afsked, inden de begynde paa Reisen. Vinteren tænker de at tilbringe i Nizza, og de glæder dem ret til at komme ud og see de blaa Bjerge, i hvilken Deel jeg ei kan stemme med dem; thi saa meget jeg holder af at reise, saa er det dog især det blaa Hav omkring Sjellands Bøgeskov, jeg holder af at reise efter, da jeg ellers synes, vi boer paa den allerskjønneste Plet i hele Verden, ligesom jeg ogsaa finder, at jeg har faaet den allerbedste Hustru — — Det er mig en Fryd at høre Din sindige og sunde Tale.

Onkel er ellers gammel¹⁾, og hele Huset vidner om, at her boer gamle Folk. Menneskets Herlighed er som Markens Blomst; men iøvrigt gaaer Onkel endnu omkring og besøger de Syge, har god Helbred, og er bange for, at vi (Grundtvigianerne) arbejder Catholikerne i Hænderne.

¹⁾ Det var, da P. Rørdam besøgte Provst W. F. Engelbroth, over 60 Aar, siden han var bleven Sognepræst i Lyderslev. Intet Under derfor, at Alderen kjendtes paa ham.

Ombord igaar traf jeg en Matros, jeg har confirmeret i Mehrn. Siden har han faret Verden rundt, et Aar fra Kjøbenhavn til Archangel med Baglast, derfra til London med Havre, fra London til Lissabon med Hvede, fra Lissabon til Rio med Salt, fra Rio til Landscrone med Sukker; og det gaaer med Tankerne som med Varerne, de føres fra Norden til Syden, fra Syden til Norden.

Jeg spurgte nu: Har Du aldrig seilet med en troende Capitain? Han svarede: Jo, een har jeg haft, og han tilbød sig en Dag, en Søndag, at læse en Præken for os. Nu, sagde jeg: Det tog I vel imod med Glæde. Ja, sagde han, vi var to, som nok vilde høre; men der var 8, som ikke vilde. Hvad blev saa Enden? sagde jeg. Vi sendte, svarede han, Capitainen Bud ved Cahytsdrengen, at vi ei kunde blive enige; og han bød sig aldrig mere til at læse Prækner.

Hvor vanskeligt at have sit eget Sind og at tale med sin egen Mund, naar Vind og Vove gaaer os imod.

Kan Du erindre Avlsforvalter Christensen fra Iselinge? Han har nu forpagtet Wemmetofte. Han stiger iveiret.

Torsdag Aften [22. April 1858].

Idag er jeg paa Iselinge; jeg kom her igaar; i Formiddags har jeg gaaet min Præken igjennem ret i Ro og Fred; mit Værelse er ovenpaa med Udsigt ud over Haven og den lille Park med Svaner. Naar jeg skulde forklare, hvorfor jeg reiser, vilde jeg nærmest sige: forat kunne sidde ganske stille og see ud paa Græsset og paa Blomsterne, paa Sommerfuglene og paa de andre smaa lydelige Fugle. Sjelen har godt af at betænke, at Livets Maal er ikke det at være Embedsmand, men det at være stærk i Herren og glad i Herren!

— — Paa Dampskibet igaar traf jeg Grevinde Ahlefeldt, Amtmand Bruun og Dr. Strøm. Den sidste er dog en meget underholdende Mand; vi kom til at tale om „at stævne Piil“, som er det Samme som at studse og afrunde, rimeligt

af Stavn, Forstavn, som i gamle Dage var rund, ligesom Bagstavn er det endnu. Hvoraf kommer „stævne“ om at reise. Dernæst kom vi til at tale om „Stævningmænd“, d. e. Mænd, som kalder Folk for Retten, og Amtmand Bruun, som kom til under Samtalen, meente, at i gamle Dage havde Stævningen været indridset paa en Stav, en Bøgestav. Til lige oplyste Bruun, at den Talemaade „at bryde Staven over Een“, som er det Samme som at dømme Een til Døde, kom deraf, at Dommeren, idet han fældede Dødsdommen, virkelig brød en Stav over den Dømtes Hoved¹⁾.

W. var ogsaa med; han havde været i Byen til sin Søns Confirmation, men tog hjem forat saae og draine, hvorimod Konen blev forat gaae til Alters med Sønnen.

Hvad jeg imorges især tænkte paa, var dette, at den, som ei omvender sig, spiller falsk Spil med alle sine Omgivelser, idet han indvendig er en Træl, der gaaer lige den modsatte Vei af den, han synes at gaae eller lader at gaae; hvorimod vi, naar vi omvende os, gaaer for Herrens Aasyn, indvendig og udvendig den samme lige Vei, lige imod Solen, kjækt og frimodigt.

Imorgen, vil Gud, tager Fru Aagaard, Charlotte og jeg til Hammer. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

Lørdag d. 24de [April 1858].

— — Vi var i Hammer igaar. Fru Aagaard, Charlotte, Lovise Aagaard (Datter af Georg Aagaard) og jeg. Men tænk, Christian var ikke hjemme, han var taget til Skjelby til Husum, og kom ei hjem, inden vi kjørte. Derimod traf vi først gamle Baronesse [Stampe]; hendes Vogn holdt for Døren, da vi kom; og da hun traf Selskab, lod hun spænde fra og var meget fornøiet; for det var altid lidt Munterhed; ellers saae baade Vognen og Hestene noget vinterlige ud.

¹⁾ Den Slags sproglige Undersøgelser interesserede altid P. Rørdam.

Senere hen kom Severine Casse og hendes Børn; derefter Fru Wolff fra Engelholm med 2de Døttre. Jeg skal hilse Dig mange Gange fra Conradine, Fru Wolff og gamle Baronesse. Men Conradine er endnu meget bedrøvet; hun kom over til mig i Christians Værelse, hvorhen jeg trak mig i al Stilhed, og vi talte længe sammen om Evigheden¹⁾. — —

Paa Søndag — imorgen²⁾ — vil Gud, skal vi allesammen spise paa Nysøe. Du kan jo begribe, at gamle Baronesse greb Leiligheden til at faae sig en glad Dag. Og paa Mandag kommer Christians her. Hvor jeg ønsker, at Du var her imorgen!

P. Rørdam til sin Hustru.

Nysøe, Søndag d. 25. [April 1858].

Som jeg kom af Kirke i Mehrn, bragte Fru Aagaard mig Dit kjære Brev; det var kjønt; blot Forpagterne maa afgjøre deres Sager, inden jeg kommer³⁾.

Ellers har jeg idag haft en deilig Dag; at see alle disse gode gamle Ansigter, og saa tale Guds Ord til dem, og at tale Guds Ord, fordi man har fornummet dets Kraft til at støde Satan bort, og dets Kraft til at skjenke Livet, det gjør Hjertet glad.

Det var nu en heel Festdag for alle Egnens Mænd og Kvinder, saa jeg fik en rigtig levende Forestilling af, hvad det er at gaae ind under Menneskenes Smil, men har ogsaa betænkt, at saa høi Himlen er over Jorden, saa meget sødere er det at gaae ind under Herrens Smil og høre ham selv sige: „I skal see mig, og jeg vil see Eder“⁴⁾.

1) Det var Sorgen over hendes ældste Datters Død, som min Moder daarlig kunde forvinde.

2) Da skulde P. Rørdam prædike i sin gamle Menighed.

3) Den Slags Forretningssager var ikke P. Rørdams Lyst. Formentlig har Holstein paa Dyrehavegaard drevet Forhandlingerne paa hans Vegne.

4) Herved hentydes til Dagens Evangelium (3die Søndag efter Paaske).

Men savnet Dig har jeg, baade iaftes og idag; for der var saa meget, jeg vilde talt med Dig om; for Du er min Medhjælp udi hele Embedets Førelse.

Jeg skriver dette fra Nysøe, hvor Jonna¹⁾ og jeg har talt om Dig, saa Du var i gode Hænder. Det er fornøieligt at dreie og vende et Menneske paa alle Leder og Kanter, og altid at see, hvad der er Kjønt og Elskeligt. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngbye] d. 12. Juni [1858].

Kjæreste Bolette!

Idag, Lørdag, skete den Mærkværdighed, at jeg vaagnede, da Rasmus ringede til Morgensang, og jeg stod op, og nu Kl. 3 er jeg færdig med min Præken. Det er en stor Glæde at komme tidligt op, man bliver saa dygtig og faaer udrettet saa meget; men jeg tænker, man vilde blive storagtig, dersom det blev til en stadig Kraft; imidlertid vil jeg prøve paa det; kanskee bliver jeg, i den Deel, heldigere end hidtil, skjøndt det er min Natur aldeles imod.

Vi nyder ellers Livet i denne yndige Sommer. Hvidtjørnen er sprungen ud. Først kom Bøgen med sin Skjønhed, saa Egetræet; nu staaer Hvidtjørnen i al sin Pragt; hele Sletten ved Eremitagen er et Blomsterflor. Saa kommer den ene Skjønhed frem efter den anden, saaledes som det gaaer inde i Sjæløen, naar den er i sin Kraft; og saa visner og henveires al denne Verdens Skjønhed, ikke Spor deraf bliver tilbage. Men saaledes gaaer det ei til med Sjelen, dersom vi har lukket Hjertet op for Vorherre selv, den yndigste Røse; thi gjennem al Ødelæggelsens Vederstyggelighed, som gaaer over os, raaber han: kom! frygt ikke, alt er beredt, her skal Du finde Hvile.

Vi kjørte igaar gjennem Dyrehaven, forbi Eremitagen

---

¹⁾ Baron Henrik Stampes Hustru.

til Taarbæk. Paa Veien var vi inde hos Holsteins og vilde haft dem med; men de vare ude. Holstein har ellers haft en stor Sorrig; hans Forvalter, som han holdt meget af, hængte sig, idag 14 Dage. Heldigviis har der aldrig været et Ord mellem ham og Holstein, eller mellem ham og Folkene; alt var fredeligt og godt; det var af lutter Livets Bekymringer, Sorg for Fremtiden, han gjorde den Gjerning. Konen fortalte mig, at han daglig gik og sagde: Vi to kommer, naar vi bliver gamle, til at døe paa Fattighuset. De havde kun 2 Børn, som begge ere voxne og kan forsørge sig selv. Livets Bekymringer er en Strikke, som qvæler mange Sjele; kun Troen kan overvinde Verden.

I Onsdags var jeg til Selskab hos Hages, som boer ved Stranden, mellem Taarbæk og Strandmøllen. Det var i Anledning af Valgene; lutter Herrer, interesserede i den forestaaende Rigsdag. Meningen var egentlig at formaae mig til at stille Capitain L., som efter Hages Anmodning træder op som Candidat i denne Valgkreds; men seer Du, jeg kan ei tale om en Mand, som jeg ei har nogen Varme for, og da denne Mand er mig aldeles ukjendt, undskyldte jeg mig. Forøvrigt var det en fornøielig Dag; Ploug, Gjødvad, Beutner, Puggaard var der, saa og Theodor Fenger. De hører ganske til Monrad-Hammerich-Halls Kreds, og Damerne er venlige og deeltagende. Hage betragter sig ellers som een af Støtterne i den Committe, som har sørget for Rigsdagsmænd, og han har formaaet Blixen til at stille sig i Kjøbenhavn, og har ogsaa anstrængt sig for at faae Frijs-Frijsenborg til at stille sig ved Aarhus. Carlsen træder op i Roeskilde, og jeg synes, det er ganske i sin Orden, at de store Eiendomsbesiddere kommer med; kun saaledes faaer Forfatningen Rod i alle Classer af Folket.

Jeg har jo ogsaa haft et Anfald af Lyst til at komme med, men har dog holdt mig, da jeg ei kan lide at forsømme det Embede, som er mig betroet, og som jeg har Glæde af — Gud være lovet, megen Glæde, og Du bidrager ogsaa Dit

dertil, fordi Du opmuntrer mig endnu, skjøndt Du er fraværende, ligesom da Du var nærværende, og det gjør godt paa Hjertet, som tit¹⁾ er mistrøstigt; thi stundom er det, som Alt bortveiredes, baade indvendigt og udvendigt. Men det hører nu med, at vi maa stole, ikke paa vore Fornemmelser, men ene og alene paa Ordet, som det lyder.

Lammers kommer her til Kjøbenhavn i Sommer, saa vil der blive Uro angaaende Daaben. Gad reiser til Bad ved Helsingør. Kalkar er meget svag; han hverken spiser, drikker eller sover. — —

Lev nu vel elskede Søster! Vorherre velsigne Eders Kjærlighed, saa den maa være et dagligt Gjæstebud. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 25. Juni [1858].

Kjæreste Bolette!

Vi havde Missionsmøde igaar, og Gud være lovet, det var en glædelig Dag. Frederik Feilberg kom her, og det var godt, at han fik et levende Indtryk af disse Møder, som de er hos os; og med Hensyn til de Mange, som forlange en Udtrædelse af Statskirken, og som, forat sætte denne Adskillelse i Gang, alt ere udtraadte, faldt mig ind idag, „at Træet kjendes paa sine Frugter“. Men intet Sted i Landet har jeg truffet et bedre Samfundsliv, end det er hos os, hvorfor jeg for Fremtiden slet ikke vil indlade mig paa deres Klager og Grovheder, men kun spørge: hvor er der en Menighed, som er bedre end vor? vel skinner vi ikke endnu som Staden paa Bjerget, og det kunde være langt bedre baade med Troen og med Kjærligheden; men nogen Glæde, nogen Tro, nogen Samfundskjærlighed er dog iblandt os, og ved Guds Velsignelse kan det blive bedre; det er blevet bedre i Menighedens Forsamling i vor Levetid, og med Guds Hjælp

---

¹⁾ I Randen er tilføjet: Jeg skylder Sandheden at bekjende, at det kun er engang imellem.

kan det blive endnu meget bedre; Suurdeigen skal gennemtrænge alt Melet; Frøet skal blive til et stort og fagert Træ, hvori Himlens Fugle bygge Rede.

Peter Fenger fortalte Ansgars Drøm eller Syn, „at han døde, og at han af Johannes den Døber og St. Peder blev ført frem for Christus“ — og det var grundigt, godt og kjønt.

Kalkar fortalte om Hedningerne paa Labrador, Eskimoerne, som Intet vilde høre om Christus, „fordi“, sagde de, „vi ere gode Mennesker, vi behøver ham ikke.“

Fra Kirken gik vi hjem, og alle, som havde Lyst til at være med, og vi holdt saa en ordentlig Forsamling. 1. Scheller talte om Vorherre, som bliver ved at søge det fortabte Faar, indtil han finder det, og som bærer Faaret hjem. 2. Jørgen Slagter om Troens store Skat, som er os given, kun at vi ville bruge den. 3. Jeg fortalte om den unge Hedning, som Johannes betroede Præsten. 4. Chr. Heiberg om Samfundskjærligheden og Samfundsglæden, — og saa sang vi, og det gik yndeligt, en heel Strøm af Glæde flød, og den flød fra alle Kanter. Alle Stuerne vare propfulde; Mange heelt ukjendte, men de fleste af vore egne stadselige Bønderkoner og gode Borgere, saasom Petersen, Olsen, Nielsen, var her. Dr. Fengers Kone og Fru Tuxen kom ogsaa, og en heel Vogn fuld fra [P. A.] Fengers, saa det var et rigtig blandet og fornøieligt Selskab.

Jeg vilde gjerne haft Dronningen med; men bede hende vilde jeg ei, at Ingen skulde synes, jeg ledte hende ind i uvante Forhold. Men hun sagde selv idag, at hun havde haft megen Lyst, men betænkte sig af Frygt for at tynde.

Det glædede mig ogsaa, at Chr. Heiberg, Gine og Georgia var med; de kom Dagen forud og reiste imorges. Carlsen var her ogsaa; han kom fra Sverrig, hvor han havde været med Blixen, der ellers boer i Skovshoved.

Din Beskrivelse over Valghandlingen i Dybel har mere os og Mange. Jeg synes ellers, I lever ganske fornøieligt; for Kirkemødet i Slesvig maa have været deiligt.

Dog blot I havde været hos os, det havde vi heller seet. Men Sagen er alligevel først og sidst, at det evige Livs Suurdeig æltes rigtigt ud i hele Aanden, Sjelen og Legemet; og det skeer ved Guds Velsignelse, thi han, som har begyndt den gode Gjerning, fuldkommer den til Christi Dag.

I Slutningen af Juli 1858 besøgte P. Rørdam sin Søster og Svoger i Sundeved, og havde megen Glæde af Rejsen, hvad ogsaa fremgaar af følgende Brev.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 7. August [1858].

Kjæreste Bolette!

Saa skal Du og Feilberg have saa mange Tak, for den Tid, vi boede hos Eder, for det er en stor Glæde at boe, hvor der er Fred og Kjærlighed, og Vorherre har bøiet Eders Hjerter til hinanden, saa I er baade Jer selv indbyrdes og os andre til megen Glæde. Jeg havde det saa godt, som jeg kan begjære det, og er kommet hjem med mange gode Tanker — — og den store Orden, som der var i Tørvehuset, og den Fred, hvormed Huset styredes, har jeg taget i Overveielse.

Det var heller ingen daarlig Præken, jeg tog med mig hjem; nu forstaaer jeg, at „den sande Rigdom“ er det at kunne elske Herren! men den Kraft vinder vi kun gjennem Lydighed, naar vi har og holder hans Befalinger i vor daglige Husholdning. Holger, som var her i Søndags, fortalte jeg om Eders Husholdning, og at han skulde sige til sin Fader, at han selv skulde reise over til Eder og see, hvor godt I lever. Kjæreste Bolette! Vorherre har været saare naadig og barmhjertig imod Dig og alle os Søkende.

Lørdagften kom Forpagteren med Penge — var det ei fornøieligt! Det er saare beroligende, naar vi kan erfare, at Vorherre har ogsaa Omsorg for os i saadanne Dele.

I Mandags kom Harald Boisen med Kone og Børn og P. Boisen, vi spiste hos Dronningen, og om Aftenen seilede vi paa den skjønne Søe og sang.

Kalkar er ikke lidt syg, han skal reise til et Bad, han spiser ikke, lever af Vand, og vil ingen Læge bruge.

Herren græd over Jerusalem, „da han kom nær ved“¹⁾. Der er en stor Forskjel paa at see et Huus eller et Menneske „paa Afstand og nærved“. Der er ikke mange Mennesker eller Huse, som kan taale at sees nærved; det kan kun de Mennesker og Huse, som holde sig nær til Herren, som er Lyset og Livet.

Jødemissionæren Moritz var hos os i Torsdags, han troede, jeg var Christian, som han kjendte fra Frederits, og kom derved til mig, og han udlagde for mig: I. Ezech. Cap. 36—37 om Jødernes Tilbagekomst til Jerusalem som endnu forestaaende; II. Zachar. Cap. 12, v. 13 om deres Omvendelse til Herren. III. Men naar Israel har fortrudt sin Synd og græder over sig selv, er de just skikkede til at udbrede Evangeliet; derfor siger Herren Es. 66, 19: „I skal udbrede min Herlighed blandt Hedningene, thi Jerusalem har jeg skabt“; Es. 65, 18: „til Fryd og dets Folk til Glæde.“ — Moritz er 73 Aar, men en rask og fornøielig Mand.

Lev vel, kjæreste Bolette, hils kjærligst Feilberg og hele Dit Huus, Store og Smaa!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

1. September [1858].

Kjæreste Bolette!

Jutta fortalte Dig nok, at jeg havde holdt Gudstjeneste i Skoven ved Taarbæk²⁾. Dronningen havde sagt, at hun kom, men kaldte det senere tilbage. — —

Fra Heibergs³⁾ fik jeg i dette Øieblik den Efterretning,

¹⁾ Hentydning til Søndagens Evangelium.

²⁾ Det var nok første Gang.

³⁾ Paa Døvstummeinstituttet. Familiefaderen var meget syg.

at han har sovet i 2 Timer sidste Nat, og at han føler sig vederqvæget af Søvnen. Vorherre bevare ham. Jutta var der igaar; men Ingen maa see ham; den dybeste Stilhed gjælder det om, men først og sidst, at Vorherre vil i Naade see ned til den store Flok af smaa Børn; det er saa rørende at see alle de smaa Stakler. Vi maa bede for ham, at Vorherre, om det er til Guds Riges Udbredelse, vil opholde ham og gjøre ham sund igjen.

Vi var hos Monrads¹⁾ i Søndags; J. G. og hans Kone var der. Seer Du, han er bleven Rigsdagsmand, er altsaa brugelig.

Det har moret mig, hvad Du fortæller baade om Taarnet paa Kirken og om Træerne paa Kirkegaarden²⁾. Kan Du see, det gjør godt, at Qvinderne ere talende og forstandige; thi en Qvinde sætter stundom i en Ruf igjennem, hvad Mændene kan gaae og overveie i lange Tider. Men det var groft at lade Børnene gaae i Skole i Høsten. Nu har vi faaet Befaling fra Ministeriet, at Børnene, som forsømme Skolen, skal mulkteres. Jeg har strittet imod til det Yderste, men nu Loven er der, følger jeg den.

Nu har Du været gift et Aar; i Lørdags var det et Aar siden; jeg havde Brudetalen fremme! Du faaer den nok. Gud skee Lov, at Vorherre har forenet Eder, og at Kjærligheden har den Natur, at den voxer, som Aarene rinde!

Tak Feilberg for hans Bemærkninger over Evangeliet om den Stumme; til Gjengjæld kan Du sige ham, at jeg næste Søndag agter at holde mig til de Ord: „han vendte tilbage og prisede Gud med høi Røst“; thi det er just Opreisningen, at det faldne Menneske vender tilbage til Gud, som han har forladt, ei sukkende, men prisende Gud med høi Røst. — —

1) Boende paa Hummeltofte ved Lyngby.

2) En Begivenhed fra Ulderup.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

17. September [1858].

Kjæreste Bolette!

Dine Breve hjælper mig udi mine Prækner. I Søndags Morges, som jeg drak Thee, kom Dit Brev, og hvad Du skrev om „Vantro og Gjerrighed“ passede, og jeg brugte det, og det ramte; for det er søleklart, at Søndags-Arbeidet, det kommer hverken af Tro eller af Barmhjertighed. Man løser sin Oxe og sit Asen, at det kan drikke, altsaa skal man ogsaa løse Sjelen, at den kan drikke af det evige Livs Kildevæld. Og hvad Du skriver om et heelt Menneske og om et halvt Menneske, har jeg isinde at bruge paa Søndag angaaende „Reisen til de Levendes Land“; thi Nain er Vandringsmændenes By, men alle ere vi Reisende, og paa denne Livets Reise seiler vi stundom for fulde Seil, og det indre og ydre Væsen smelter sammen, og vi er et heelt nyt Menneske, som drives af Guds Aand; men ach! som oftest, eller dog imellem kommer vi ud af den rette Cours, og vi bliver forslaaet langt, langt bort, og mange lider Skibbrud; og de 3 Klipper, hvorpaa saa mange stolte Seilere splintres, hedder Livets Bekymringer og Vellyst og Begjærlighed efter Penge. Men, saa er der Vorherre Jesus Christus, som har fuldendt Livets Reise, og han kommer og trøster dem, som græder, og han vækker de Døde, og han samler de Adspredte, og fører os, som holde os nær til ham og hører ham, til Himlens trygge Havn; thi, Gud skee Lov! i Vorherres Stad for evigt samles de Hjertenskjære.

Igaar kom Grundtvig og hans Kone og Børn, som vi sad og spiste. Hvem kommer saa? Carlsen og Emmy, og, inden vi havde reist os, Onkel Peter Teilmann fra Ormslev¹⁾ og hans Kone, og Elvira og Jørgen, som er bleven forlovet med en Datter af Pastor Leth i Horne. Og om Eftermid-

---

¹⁾ Se 1ste Del, S. 14 f.

dagen Dronningen og Fru Hedemann, som tidligere var Hofdame hos Prinsesse Wilhelmine, samt Frøken Paulsen. Det var meget livligt og fornøieligt. Dronningen var glad. Hun har ellers haft en Sorrig: hendes Svigerinde, Prindsen af Noers Kone, er død pludselig; men Du veed, hun har været svagelig i mange Aar.

Grundtvig var oprømt og fornøiede sig ved at gaae langs med Søen, hvor der er saare yndigt; han havde ei været der siden 1834. Han meente, at Strandveien og Skoven, Dyrehaven, bidrog til at bevare Poesien i Hovedstadens Folk, og at de 2 Skjønheder var Skyld i, at en Digter som Oehlenschläger kunde fødes og opvoxe i en Hovedstad, som, sagde han, var usædvanligt, da Digterne ellers altid kommer fra en eller anden Afkrog i Landet.

Vi talte videre om Evangeliet om Enkens Søn af Nain, og han bemærkede, at vi havde 3 Opvækkelser: 1. Jairi Datter, 2. Enkens Søn, 3. Lazarus, men at Herren ved de to Første gjorde sig Umage for, at Folk kunde forstaae, at de vare levende, thi angaaende Datteren befalede han, at de skulde give hende Mad, og Sønnen gav sig til at tale, men Herren lagde ham i hans Moders Favn. Men angaaende Lazarus: at det først skulde blive vitterligt, at han virkelig var død, saa Martha siger: han stinker! Han meente fremdeles, at der var ingen Grund til at paastaae, at de vare døde 2de Gange; thi, sagde han, Gud kan jo have handlet med dem som med Enoch.

I Formiddag har vi, Carlsen og Emmy og hele Huset, været i Taarbæk, og omkring i Dyrehaven; jeg vilde have forrettet Gudstjeneste i Skoven. Men Badeanstaltens Stole og Bænke, som vi behøver, kunde vi ei faae, saa vi samles, vil Gud, i Skolen. Du kan ellers troe, der er deilig i Skoven, Psalmerne gaaer saa yndigt.

Gud være hos Eder med sin Kraft og Kjærlighed!

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

2. Oktober [1858].

Kjære Rørdam!

Her modtager De de tre første Bind af Macaulay; de næste Bind skal følge, eftersom de udkomme. Jeg tænker, Deres kjære Kone vil forelæse Dem deraf i Vinter. Trykken er lidt smaat; hellere havde jeg ønsket den større og med Gothiske Bogstaver; men den er smukt udstyret. Jeg er stolt af, at Sligt kan gøres hos os! Nu er der kuns den Feil, at den burde have været fix og færdig 6. Mai.

Tak for i Aftes. De bør aldrig frygte, at [Rasmus] Nielsen kan rokke min Troe. Gud hjælpe os Alle at rette og fæste Troen hos ham. Ja dertil giv Gud os Kraft, at vi med Troen overvinder Alt, hvad der modstaaer den i Nielsen!

Det følgende Brev antages at være fra en Reise, Rørdam foretog i Oktober 1858; men for øvrigt gaar det med dette som med flere af hans Breve, at det er vanskeligt med Sikkerhed at angive Affattelsestiden, da han næsten altid udelader Aarstallet og som oftest kun nævner Ugedagen, saa man ogsaa lades i Uvished om, i hvilken Maaned Brevet er skrevet.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselinge] Søndag Aften.

Min egen søde Jutta!

Det har ret glædet mig, at Du i denne skjønne Dag har kunnet kjøre til Byen med vort lillebitte søde Lam ved Din Side. Jeg seer Eder for mine Øine rulle hen ad Veien og hører, hvorledes I to ret fører en forstandig Samtale med hinanden. Det har jeg altid saa godt kunnet lide ved Din Opdragelses-Methode, at Du svarer saa forstandigt og omstændeligt paa alle hendes mange Spørgsmaal; paa den Maade føres et Barn ind i den virkelige Historie.

Fru Hall, Charlotte, den lille norske Pige og jeg gik til Kirke imorges og hørte Lange¹⁾). Der var meget Kjønt i hans Præken og meget Rigtigt, saaledes sagde han: der er Forskjel paa at troe Noget om Christus, og at troe paa Christus, den samme Forskjel, som der er mellem Vand og Viin, mellem Død og Liv. Men han bruger Papiret, som er en stor Uting; hans Stemme er af og til en fremmed, ikke ubehagelig, men det er ikke hans egen.

Da vi gik ud af Kirken, gjorde jeg Bekiendtskab med Lægen Jensen, paa Daareanstalten, og hans Kone. Denne Læge er et Særsyn i sin Stand derved, at han skal være en troende Mand, og omgaaes især troende Præster; hans Kone skal være af samme Art; saa gaaer han ogsaa i Kirke med hele sit Huus, hver Søndag.

Senere red Brøndsted og jeg over til Anstalten og besøgte ham, og vi kom nu til at tale sammen. Jeg er af den Mening, at Sindssygdommen ofte har sin Rod i Synden. Dæmningen trækkes op, og Syndfloden bruser over. Men Jensen betragter Afsindigheden især som en legemlig Sygdom, en Svaghed i Hjernen. Muligviis ligger den egentlige Sandhed lige i Midten. Baade Jensen og hans Kone lever ene og alene for disse Syge, og han og hans 2 smaa Piger gaaer imellem dem, som om der aldeles Intet var iveien. Juleaften havde de Juletræ, alle tilsammen, som i en anden stor Familie. — Imorgen, vil Gud, møder jeg Christian i Rønnede.

Min egen Jutta! Gud være lovet for Dig! Du hører mig til, og ved Din Side og ved Din Kjærlighed groer og blomstrer jeg. Jeg haaber, vi skal drikke Viin med hinanden, bedre og bedre, og den bedste tilsidst. — —

Følgende udaterede Brev er formodentlig fra en af de sidste Dage af Oktober 1858, da Dronningens Ophold paa Sorgenfri stundede mod Enden.

¹⁾ Sognepræst i Vordingborg.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Kjære Rørdam!

Jeg melder Dem Grevinde Holstein¹⁾ — — til Herrens Bord paa Søndag. Den kjære Grevinde Holstein vilde have gaaet til Blædel; men da hun hørte, at jeg saa snart tog ind til Byen, foretrak hun at komme ud paa Fredag. Jeg har desuden saa godt af hendes Omgang og at forberede mig til Herrens Bord med hende. Vil De og Deres Kone ikke komme Fredag Middag til os? Det vil desuden glæde Grevinden strax at tale med Dem, naar hun kommer. Hun skal fortælle om en Missionsdag i Høve, som ret har glædet hendes Hjerte.

Idag tager jeg til Kjøbenhavn for at besøge Wilhelmine²⁾. Tak for sidst; det var en fornøielig Dag med Frue Hall. Jeg har megen Agtelse for hendes Caracteer. Naar man taler ene med hende, fornemmer man ret den høie Alvor og Sandhed, hvoraf hun er opfyldt. Skade, jeg ei kjendte hende, medens Kongen levede; hun kunde have hjulpet mig i mange Henseender, da han godt kunde lide hende, ja havde Fortrolighed til hende, hvilket ellers ikke var Tilfældet med mine andre Veninder, som mer eller mindre var af en Farve, der ei stod ham an. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 4. November [1858].

Kjæreste Bolette!

Vorherre velsigne Dig, saa Du, som Tiden strider, maa kunne sige: „min Frelse er nu nærmere, end da jeg blev troende; Natten skrider, og Dagen kommer nær.“

¹⁾ Med denne fromme Dame havde P. Rørdam allerede gjort Bekjendtskab paa sin Sjælandsreise 1837 (se 1ste Del, S. 102, 108 f., 129).

²⁾ Prinsesse W. var kommen til Kjøbenhavn i Besøg. I et udateret Brev (fra Okt. 1858) til P. Rørdam ytrer Dronningen: „Nu er

Vi kommer i dette Øjeblik fra Dronningen, hvor Hertuginde Wilhelmine har været i denne Uge — det gode Menneske, som er forundret og henrykt over alt, hvad hun hører og seer — men tilmed mærkelig videbølgjærlig. Hun spurgte mig: hvad jeg sagde, da jeg friede, og om det skede skriftligt eller mundtligt, samt hvad Jutta svarede, og om hun svarede strax, eller forlangte Betænknings-tid; og Jutta spurgte hun, hvem der gjorde hendes Bryllup? Kan Du forstaae: det er nu en gammeldags Maade at conversere paa, en Conversationsmaade, som ligger paa hiinsides 1848, da Friheden kom og Ideerne ved den blev løsladte.

Dronningen drak Hertugindens Skaal, venligt og net, og en Stund derefter reiser Hertuginde sig ganske høitideligt og udbringer en Skaal for Dronningen, som hun lignede ved Dagmar, og hun gjorde det nydeligt, uagtet, som hun senere sagde mig, hun nær aldrig var bleven færdig med sin Tale, fordi jeg sad ved Siden af hende.

I Fredags var vi til Middags hos Halls, i et Professorselskab, lutter Medlemmer af Consistoriet. Fru Hall vilde have Biilmanns (Iselinge) Broder ansat som Graver ved Trinitatis Kirke, og Consistoriet giver Pladsen bort. Det skal nu ret mere mig at see, hvorledes det gaaer med den Bestilling; for jeg har arbeidet for Bech i Taarbæk, og har Monrad og, som jeg har Grund til at troe, ogsaa Bispen paa min Side. Clausen var der ogsaa, og han var heelt forbauset over det Udfald, som Loven om Kirkeraadet havde faaet i Folkethinget. Tænk, Landstinget vedtager Loven; men i Folkethinget ei alene falder den igjennem, men den møder den bestemtteste Uvillie, skjøndt Monrad og Hother Hage kjæmpede som Løver.

Hauch blev spurgt, om han ei vilde engagere Pepita til

---

den kjære Hertuginde hos mig! Det staaer Dem frit for at komme enten til Frokost Kl. 12 eller til Middag Kl. 5. Lad mig kuns faae mundtlig Besked.“

det kgl. Theater; men han afviste Forslaget med den allerdybeste Foragt, som Noget, der var Kunsten, den ædlere, aldeles nedværdigende. Derimod siger Høyen, at hun er en classisk Skjønhed.

Af „Fædrelandet“ har Du vel seet Grundtvigs Angreb paa den tyske Grammatik i Latinsk-Skolerne. Hammerich, som ogsaa var i dette Selskab, sagde, at Grundtvig var Skyld i, at den latinske Grammatik var bleven feiet ud, og nu vilde han have den tyske til at gaae samme Vei; men han indrømmede dog, at da vi aldrig kan undgaae det tyske Nabo-skab, var det meget betænkeligt at bygge hele det danske Sprogstudium paa et Folks Grammatik, som er vort Folk og vort Modersmaal fjendtligt.

Vi levede 3 Dage, rare og fornøielige, hos Christian. — — Paa Iselinge fandt vi Alt ved det Gamle. — — Den Dag, vi kjørte dertil, var det Graaveir, og jeg saa først en Høg komme ud af Skoven, dernæst 2 Musvaager, og saa 2 Glenter. Kjæreste Bolette! saaledes gaaer det; naar det bliver Graaveir i Sjelen, kommer Helvedes Høge og Ravne og søger efter Røv; dog ogsaa, naar det er klart Veir, kommer Ulykkesfugle og søger os, saa det gjelder altid at være vaagne.

Det var et fornøieligt Missionsmøde i Præstøe; den gode Schaper hilser Dig. Og paa Rønnebæksholm havde jeg det efter mit Sind, en lille, rolig Stue, hvor jeg skrev min Præken og læste i Shakespeare, og red, og hørte Fransiska fortælle om Nisser og Trolde. — —

Det Venskab, hvormed Rørdam var knyttet til Familien paa Iselingen, bragte ham til, da Husmoderen i dette venlige Hjem bortkaldtes i November 1858, at reise derved for at tale et Ord ved hendes Jordefærd. Det følgende Brev viser, at han er tagen med „Diligencen“, som den Gang, da der

endnu ikke var nogen Jernbane til Sydsjælland, fra Ringsted af gik Syd paa om Natten, saa de Reisende først hen ad Morgenstunden naaede Vordingborg.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselinge] Tirsdag Aften [23. November 1858].

Gud være lovet, lykkelig og vel kom jeg hertil imorges Kl. 6¹/₂, og da jeg gik i Stjerneskjæret fra Vordingborg til Iselinge, læste jeg min Morgenbøn, og tænkte paa Dig — — jeg synes, at Vorherre har sammenføiet Dig og mig, og at han holder os samlede, og at han mere og mere smelter Sjelene sammen, som Aarene rinde.

Musiken er langt tilbage¹). Jeg red til Ørslev Kirke for at tale med Skolelæreren, Blom, om Psalmerne; men hvor prisede jeg vor Kirkesanger; for det Første kunde han²) ikke Melodien til „Christ stod op af Døde“; dernæst meente han, at han skulde synge alene — ikke Forestilling om Menighed.

Forøvrigt fik jeg derved en rigtig Ridetour; for jeg maatte til Egitsborg for at faae Hjælp hos Skolelærer Christensen, der er mere nem til at fatte en Melodie, men lige-saa uvidende som den Anden om Menigheds-Sang; ogsaa han vilde synge alene. — —

Begravelsen skal være Overmorgen, paa Torsdag, Kl. 12.

Den Tale, som Rørdam holdt den 25. November 1858 over Fru Marie Aagaard f. Koës i Ørslev Kirke, er endnu at læse blandt hans „Leilighedstaler“ (Kbh. 1880). Det er et smukt Vidnesbyrd, han her giver den bortgangne ædle Kvinde. Hun „var det skønne Baand, som sammenknyttede en stor Kreds af ældre og yngre Slægtninge, af ældre og yngre Venner“. „Hun var en flittig og ordentlig, forstandig

¹) Herved menes Kirkesangen.

²) D. e. Kirkesangeren i Ørslev.

og hæderlig Moder for sine mange Børn og Børnebørn og for de Børn, hun tidlig traadte i Moders Sted og elskede som sit eget Kjød og Blod, og for mange Venners Børn, som her fandt et venligt Hjem.“ — — „Det var de gamle Venner, vi mødtes med Aar efter Aar, Sommer og Vinter, paa det skjønnede Iselinge. Men hun havde ogsaa Rum for nye Venner, og hun havde Venner i alle Klasser, blandt høje og lave, rige og fattige, begavede og enfoldige“. — — „Hun var ikke udaf de lunkne og falske Venner, men udaf de varme og sande Venner; og hun havde Mod til at forsvare sine Venner, naar de bleve bagtalte.“ — — „Denne Kvinde søgte hen til Livets Træ midt i al sin Glæde; derfor blev hun ikke storagtig, skjønt hun var sat over meget; men hun gav Gud Æren og glædede sig ved at give Gud Æren. Og i Bedrøvelsen søgte hun Ly og Læ under Livets Træ; derfor blev hun ikke mistrøstig, men bevarede Troen og Haabet i et taknemmeligt og kjærligt Sind, da de onde Dage kom; indtil det sidste havde hun Kraft til at glemme sig selv for at ihukomme de fattige og syge. Denne Kvinde holdt ved med at høre Guds Ord i ond Tid og i god Tid, i Graads Tid og i Fryds Tid; at granske i Skrifterne var hendes Morgenarbeide; og hun troede Guds Ord ganske enfoldig, hun hverken tog fra eller lagde til, men forstod at annamme Ordet, som det lyder, som en Guds Kraft til Salighed.“

Den samme Interesse for Familien Aagaard, som er udtrykt i Talen over Husmoderen, har ogsaa fundet et, om end forskjelligartet Udtryk i følgende Breve fra P. Rørdam, skrevne i den nærmest følgende Tid.

Den 7. Januar [1858].

Kjæreste Bolette!

Endelig, omsider er da Michala bleven forlovet med Ingerslev. Bolette! Du har altsaa tabt. I Onsdags fik jeg Brev, hvori hun meldte, hvad der var skeet, og jeg svarede

tilbage, at den sidste Vinter, vi levede i Mehrn, var jeg saa vis paa, at den Blomst, som nu er sprunget ud, vilde udfolde sig, at jeg, som vi rullede ud paa Landeveien, vendte mig om, og sagde: Nu veed jeg, hvad jeg vil sige, naar vi idag skal drikke Michalas Skaal. Michala er meget glad, og der er Glæde over al den Gaard.

Men nu jeg er kommet ind paa disse skønne Enemærker, skal Du høre Mere: Capitain Hansen paa Snertinge er bleven forlovet med Tekla Berg; han har tidligere beilet til hende, og hun begjærede Henstand, da hun ei kunde blive enig med sit eget Hjerte, men nu i Julen overgav Fæstningen sig, til fælles Glæde. Gaarden bliver bygget kjønt op, med Taarne paa.

Der var en Mand hos mig, da Michalas Brev kom, og jeg fortalte ham, at der nu skulde være Bryllup, hvor jeg nylig havde været til Begravelse, og han svarede da: Ja vi kan ei holde ud, altid at leve i en Slags Luft; Sorrow og Glæde vandrer tilhobe, Soelskin og Skyer de følges ad. Sagen er: Det gamle og det nye Menneske skal skilles ad, og et Sværd skal gaae igjennem vort Hjerte, at Hjertets Tanker maa blive aabenbare, derfor sender Gud os baade ond Tid og god Tid, Graads Tid og Fryds Tid. — Men underligt er det, at begge Steder, hvor der var Begravelse i Efteraaret, tænkes der nu paa Bryllup.

Angaaende det Stykkevise i Livet, som Du skriver om, da er det vist, at for vore Øine er det et stort Vidunder, at disse Stumper engang skal samles til et Heele; men Sagen er, at vi ere Lemmer, levende Lemmer paa det hellige Legeme, som har Christus til Hoved; thi er vi kun det, samler han os nok, først Sjelen, idet han drager hele Hjertet og alle Tankerne op til sig, og dernæst Legemet, begge Dele efter sit Billede og Lignelse.

Nytaarsdag taledè jeg just derom, og gik ud fra Joh. 15, om Herrep, som er det sande Viintræ, og om os, som ere Grenene, og brugte derom et Billede, som jeg havde seet i

Efteraaret, og Billedet er dette. Som jeg en Dag i November kom ud, saae jeg et stort og deiligt Træ, som havde tabt alle sine Blade, der laae tykt og tæt paa Jorden, thi det havde frosset stærkt om Natten. Men da jeg saae nærmere til, sad der Knopper paa alle Grene og Qviste, og disse Knopper var sat, inden Løvet faldede og 'visnede. Og saaledes gjælder det med os, at Christus, som er det eneste Livets Træ midt i denne Verden fuld af Grave, kommer til at spire i os, og til at grønnes i os, og til at sætte Knop i os, og til at bære sin Frugt i os, inden denne vor jordiske Hytte falder, og han, som er Stammen, samler saa alle friske og sunde Grene om sig i det evige Paradis, paa den store Nytaarsmorgen; thi, siger Herren: Jeg lever og I skal leve.

Vi var igaar i Kjøbenhavn til Missionsmøde; Christian prækede¹⁾, og det var det bedste, jeg endnu har hørt af ham. Siden var der en lille venlig Forsamling, og jeg talte med Missionær Grønning, som i 11 Aar har levet i Ostindien. Der er 311 Missionærer i hele Landet og 150 Millioner Mennesker; men tænk Ansgar, han var i sin Tid den eneste Præst i hele Danmark, og Spiren voxede dog op til et Træ, hvori Himlens Fugle bygge Rede, og det er vist, fordi det har vi oplevet, at 1. Troesbekjendelsen bliver friere og fastere, 2. Forkyndelsen bliver inderligere og kraftigere, 3. Lovsangen bliver lifligere, saa vi med disse vore Øine har seet, at Guds Rige udbredes omkring os; Spørgsmaalet er, om det ogsaa udbredes i vore Hjerter.

Vi har haft en glædelig Juul og været glade i Vorherres Kjærlighed, som er hver Morgen ny over os og varer evindeligt. — Vorherre være med Eder og skjænke Eder et livsaligt Nytaar!

---

¹⁾ Chr. Rørdam var Formand for det danske Missionselskab.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselinge] Onsdag Aften [12. Jan. 1859].

Saa mødtes vi¹⁾ da ved Valdby, og talte uafbrudt lige til Ringsted, især om Mændene, som fik baade læst og paa-skrevet, besynderligt fordi de helst ønskede en Kone uden Personlighed, hvorved de selv berøve sig den Udvikling, som kommer af at leve med Ligemænd. Tillige gjorde Fru H. den Bemærkning, som mig syntes ganske træffende, at selv de Mænd, som satte Priis paa at have en forstandig Kone, syntes ikke synderligt om, at Konen brugte sin Forstand til at bedømme Manden, i al Fald holdt han ikke af, at Konen sagde ham imod i Andres Nærværelse.

I Ringsted drak vi fortræffelig Kaffe, og kom derfra, meest sovende, til Herlufsholm, hvor vi blev vederqvæget med Middagsmad hos den gjestfrie Cancellieraad Kjær, Stiftelsens Forvalter, og sov saa atter, til vi naaede Iselinge, hvor vi blev modtagne med aabne Arme. Du veed, jeg elsker at tale, men ogsaa at tie og at fordybe mig i mine egne Tanker, saa det var en saare underholdende Reise baade med Tale og med Taushed, da jeg tager mine Øine og mine Øren med mig, baade naar jeg tier, og naar jeg taler. Jeg saa og hørte saaledes i min tause Tilstand, at Vorherre har givet os, Dig og mig, een Tro og een Daab, som vi, efter fattig Leilighed, dog bruger og holder fast paa; og jeg saa tillige, at Vorherre har ladet os, som han har forenet i Troen, komme sammen i Ægtestanden, at vi maa faae eet Hjerte og een Sjæl og Fællesskab i alle Dele, Herren til Ære og Menigheden til Glæde; thi det er Herrens Ære, at de Troende lever tilsammen i den inderligste Kjærlighed, og det glæder de Troende at see Ægtefolk, som følges ad i Kjærlighed, Ægtefolk, i hvem Samfundskjærligheden aabenbares.

Selskabet idag er lutter gamle Bekjendter. Strøm er

---

¹⁾ Rørdam og Fru Hall. .

moersom; imellem løber han løbsk; men det gjør Intet til Sagen; thi der er Sving i ham. Assessoren og Christian¹⁾, Fru Hall, Michala og Charlotte hilse Dig kjærligst, og Christian har givet mig mange Formaninger Dig angaaende, at Du endelig maa leve i fuldkommen Stilhed. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselingen] Lørdag Aften Kl. 12 [15. Jan. 1859].

Det er silde iaften; men jeg vilde dog gjerne, at Du Mandag Morgen skulde have et Par Ord fra mig. Assessoren kom i dette Øieblik og bad mig hilse Dig, saa og Michala og Charlotte, saa det var Øieblikkets Historie. Forøvrigt har Assessoren og jeg idag talt om hele hans nærværende Stilling og om alle hans Familieforhold, og hvor forunderligt, at mellem saa mange Mennesker er der ikke Een eneste, som synes skikket til at overtage Eiendommen. Men jeg raadte ham da af alle Kræfter til ikke at klæde sig af, før han gik i Seng; og naar jeg tænker paa de Godseiere, som har trukket sig tilbage og lever deres sidste Dage paa en lille Gaard, synes mig, det er fattigt.

Michala er glad, og Ingerslev er ogsaa glad, og naar de to, som skal have hinanden og leve med hinanden, er godt fornøiede, skal vi Andre ogsaa være fornøiede. Søde Jutta! jeg har baade igaar og idag mange Gange ønsket, at Du var med, og jeg troer, at Du vilde have kunnet virke godt ind paa Fru Hall; for hun er en haard Hals, og hendes Ubøielighed i den Retning volder Smerte. Vi vil ikke blot selv være fornøiede med vort Valg; men vi begjærer ogsaa, at de, vi hidtil har levet med, skal være glade med os. Vi trænger til Fylde i Kjærlighed. Skaar er stygge; baade i Lerpotter og i Kjærlighed.

Til Assessoren sagde jeg saaledes: Skjøndt det er koldt,

---

¹⁾ P. Rørdams Broder fra Hammer.

og det er Vinter, er der Knopper paa Træerne; men Knoppen betyder, at det atter bliver Foraar, da Skoven staaer herlig og grøn, mens alle Fugle sjunge! Vorherre give Dem en haabefuld Fremtid! og han har tænkt at give os en haabefuld Fremtid!

Til Michala sagde jeg: Af de Tanker, jeg for 3 Aar siden havde angaaende Dem og Ingerslev, er der blevet kun et Billede tilbage, og Billedet er Colding Fjord i Formiddags Belysning; men Havet betyder Hjertet med sin Uro og Længsel, og Solen betyder Kjærlighed, som giver Hjertet Frugtbarhed og Grøde! En Skaal for, at Deres Kjærlighed maa vorde varm og levende, altid forynget af Solen fra Himlen!

Christian har været her idag; han hilser Dig. Conradine var syg. Dorph ligger syg af Betændelse i Brystet; jeg har seet til ham idag.

Hvad der ellers har fornøiet mig meget idag, er den Tanke, at Vorherre har talt til os og givet os sit Ord, som er Aand og Liv! Men seer Du, min egen Jutta! naar vi saa holder fast paa det Ord, groer Guds Kraft og Viisdom vort Hjerte, og Vorherre har, gennem Ordet i vort Hjerte, fat paa os, styrer og regjerer os og drager os stadigt nærmere og nærmere til sig. Ligesom de Folk, som staaer paa Strandbredden, kaster en Line ud til de Skibbrudne, for derved at drage dem op, har Vorherre ved sit Ord kastet en Line ud til os, som gaaer i denne Verden, for derved at trække os op til sig; og det er vist, at holder vi kun fast paa Rebet, faaer han os nok til sig, lyslevende, baade med Sjæl og Legeme, op til sig i sit himmelske Rige. Dit Billede har glædet mig meget idag. Igaar saae jeg en Puddelhund, som kom over den frosne Jord, og jeg fik derved et rigtig friskt Indtryk fra min Barndom; thi vi havde ogsaa en saadan stor Puddelhund. Men nu er det Slags Hunde meget sjeldne. — —

Naar jeg betragter Forholdene, synes mig, at vi kan

være ret fornøiede og taknemmelige for hverandre. Jeg mener, at Vorherre velsigner vor Kjærlighed. Du er mig baade til Nytte og Fornøielse, og der er Grøde i Dig, Du blomstrer!

Den sidste Ytring i dette Brev maa forstaas i aandelig Betydning; thi Fru Jutta Rørdam var, som det allerede fremgaar af den Formaning, hvormed det næstforegaaende Brev slutter, just ikke stærk af Helbred, skjønt den snigende Sygdom, som syv Aar senere skulde lægge hende i Graven, paa dette Tidspunkt vel endnu ikke havde begyndt at ytre sig. At hun var syg berøres ogsaa i det følgende Brev, der forøvrigt mest drejer sig om et af de Selskaber af litterære og kirkelige Personligheder, som Dronningen pleiede at samle om sig en Gang om Ugen, og hvori Peter Rørdam var en af de stadigste Gjæster¹⁾.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Februar [1859].

Kjæreste Bolette!

Vi har igjen begyndt paa Krigen med Rasmus Nielsen, hos Dronningen; sidste Fredag var Grundtvig der. Men han vil ikke komme tiere, og igaar var baade Jutta og Fransiska syge, saa jeg mødte alene, men havde da taget Vorherre med, saa kom ogsaa Hammerich og Boisen, saa vi var da Nogle, som holdt sammen. Talen var „om Præsterne“, som han forkaster ganske og aldeles; thi siger han: „vi er et præsteligt Folk.“ Dertil bemærkede Hammerich, at Vorherre havde

¹⁾ Blandt andre Gjæster i disse Societeter kan nævnes: Rasmus Nielsen, F. C. Sibbern, J. C. Hauch, Jerichau, Grundtvig, Kalkar, Fr. Hammerich, P. O. Boisen, D. G. Monrad. Ogsaa den reformerte Præst Raffard og hans Eftermand Krayenbühl kom der jevnlig. Paa Raffard satte Dronning C. A. megen Pris og stod i Forbindelse med ham, efter at han var draget til Kaplandet, hvor hans Datter levede som gift.

givet ikke alle de 500 Brødre, han samledes med efter sin Opstandelse, men enkelte Prædike-Embedet; og jeg, at der staaer udtrykkeligt, at det var de 11, han gav det Embede at gjøre alle Folk til hans Discipler, og at det var de 11, som prædikede paa Pindsedagen. Nielsen: lad os heller tage de 70 Discipler, som han udsendte, thi deraf sees det, at hele Menigheden har det præstelige Embede, men tillige, at den ei maatte have 2 Kjorteler o. s. v. Jeg: 1. Guds Rige udbredes hverken ved een Kjortel eller derved, at vi gaae barbenede, men derved, at Guds Ord prækes puurt og reent, og Naademidlerne rettelig forvaltes. 2. Gjennem hele Menighedens Historie, ogsaa den apostoliske, er det klart, at der har været en Præstestand. 3. et Menneske kan ei døbe sig selv, ei heller kan jeg omvende mig selv eller give mig Syndsforladelse.

Nielsen: det er en stor Ugudelighed, at der skal træde et Menneske mellem den Enkelte og Vorherre, jeg behøver ingen Præst.

Dronningen: Da takker jeg Vorherre for en troende Præst.

Boisen: Det er mig altid en stor Fornøielse at høre Professor Nielsen, som er saa veltalende, men jeg maa sige Dem reent ud: jeg har ingen Tillid til Dem, fordi De river Alting ned og forhaaner alt Samfund.

Nielsen: De kaster en Skygge paa mig! — Men mere hørte jeg ei, for nu vendte jeg mig til Frøken P., som med megen Varme hænger ved Nielsen, og Kl. var bleven 11, saa jeg gik, da de Andre vare komne i Totterne paa hinanden.

Hele Landet over ulmer og brænder Hadet mod Præsterne, derfor var jeg igrunden godt fornøiet med, at den Sag kom ordentlig frem.

Jutta har vel fortalt Dig om Festen i Lyderslev¹⁾. Loke

¹⁾ Festsdagen i Anledning af Provst Dr. W. F. Engelbreths „Diamantbryllup“ 18. Jan. 1859.

kom ikke med, men baade Christian og jeg passede paa af al Magt, at holde den Ulykkesfugl¹⁾ borte, og det lykkedes; Alt gik fornøieligt. Jeg blev mig ellers bevidst ved den Leilighed, at Casse, Holm, Christian o. s. v. hører til en ældre Slægt, og jeg i alt Fald, om ei til en yngre, saa dog til en Retning, som er noget forskjellig. Baade Sangene, jeg foreslog, og Talerne, jeg holdt, havde et andet Præg. Ovesen paa Høistrup, Skolelærer Jensen og jeg, vi udgjorde et eget lille [grundtvigiansk] Selskab, og Jensen og Ovesen var meget fornøiede over mig.

Jutta var hjemme igaar, og Fransiska laae, saa Haralda og Emmy og jeg udgjorde Middagsselskabet, og det morede mig at tale med 2 unge Sjele, som nu begynder at see paa den store brogede Verden og at fængsles af den; det er 2 rare Piger. — —

Det er kjønt, hvad Du siger om Dannelse og om Opdragelse, og at det er det, det gjælder om, at det indre og ydre Menneske kommer til at smelte sammen; men seer Du, det kan ei skee, uden at jeg forløses fra Klinten i mit Bryst, og derved at Hvedekornet kommer til at groe i mig. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Den 26. Februar [1859].

Kjæreste Bolette!

Jeg kan ikke tænke bedre om Andre, end jeg tænker om mig selv; men saa godt, jeg kan tænke om mig selv, saa godt kan jeg ogsaa tænke om Andre. Derfor troer jeg, at vi tvivle om Andres Kjærlighed, naar vi ere uvisse om vor egen, men at vi ere ganske visse paa Andres Kjærlighed, naar vi ere visse paa vor egen; thi hvad et Menneske saaer, dette skal han og høste; ethvert Menneske har Frø i sig, og kaster Frø, og som Frøet er, jeg kaster, saa høster jeg ogsaa. — —

1) At herved menes visse Folks Heftighed, kan ikke betvivles.

Vi var i Helsingør i Tirsdags, ordentlig indbudne til Selskab, som bestod af Orlriks og Enke-Fru Stemann, General Lunding og Frue og Datter, Commandør Sneedorff og Datter, alle civiliserede og meget behagelige Folk. Dagen efter var det Gines Fødselsdag, og vi blev til om Eftermiddagen. — —

Igaar var vi i Byen, nærmest for at see til General Krogh, som Fru Raben-Lekkende havde bedt mig om: tænk, den skønne Mand kan kun gaae, ledet og støttet af en Tjener, og kan kun tale enkelte Ord. Verdens Herlighed er som Markens Blomst, men Guds Ord varer evindeligt; thi Guds Ord er Christus selv, Klippen, som Helvedes Porte ei kan overvælde.

Derfor 1. Saamanden, som vandrer over Danmark deilig Vang og Vænge, er den samme Christus, som fordem vandrede paa Canaans Sletter og Høie. 2. Saasæden, Herren saaer i vore Hjerter, er den samme, som han fordem saaede i Israels Folkehjerte. 3. Grøden kan ved Guds Velsignelse blive den samme som hos Menigheden i Jerusalem. Disse 3 Punkter har jeg idag til Evangeliet imorgen faaet fat paa, imod R. Nielsen, som sætter de første Christne saa høit, at vi slet ikke kan naae dem.

Grundtvigs Stykke ¹⁾ har vakt stor Bevægelse. Vi enedes om at begjære for Præsterne en Frihed, lig den, som er Menigheden given ved Sognebaandsløsningen, altsaa Frihed til, uden at angive Grunde, at sige Nei til hvem vi ei synes om.

Blandt Nabopræster var der næppe nogen, der i Aandsretning stod P. Rørdam nærmere end O. C. L. Gad i Søllerød. P. R. har derfor vistnok delt den Følelse, som i Anledning af den nævnte brave Mands tidlige Død er udtalt i følgende Brev.

¹⁾ I Dansk Kirketidende 1859, Nr. 6.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 4. Marts [1859].

Hvor smerter det mig, at vi have mistet vor troende Nabopræst! Hvem mon vi faae der igjen, da Monrad ikke ynder, at Grundtvigianerne boe i Klynge, men han vil sprede dem over hele Landet! Han frygter, de blive ham ellers for mægtige! Den fromme Gad! det gjør mig bitterlig ondt, at vi have mistet ham. For ham glæder jeg mig usigelig; han har nu ret fundet, hvad han saa meget savnede her: Gjenkjærlighed. Han er nu hos vor Herre, den rette Brudgom, som ved sin Gjenkjærlighed overvættes stiller alle Savn. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

30. Marts [1859].

Kjæreste Bolette!

Rugen, der nu groer ude paa Marken, er kun en Spire, uden Straa, Ax eller Kjerne, men den er dog Rug, og som Tiden skrider, og Gud giver Væxt, bliver Spiren til Straa med Ax med den fuldmodne Kjerne — saaledes er det med Troens Sæd i vort Hjerte, den er i sit Væsen en Gave, skjænket af Gud ved Daaben, og den voxer ved Evangeliets Hørelse, og ved den hellige Nadvere, under Bøn og Sang og Bekjendelse, dersom vi, i Vorherres Jesu Navn og ved hans Kraft, vender Ryggen til den gamle Slange, Løgnens Fader, med alle hans Gjæringer og alt hans Væsen. Saa vist som som nu Axet og Kjernen kommer udaf Roden, og ikke omvendt, saavist kommer Troens Frugt, som er Haabet og Samfundskjærligheden, udaf Troens Ord, og ikke omvendt.

Naar jeg saa betragter Herrens Levned og Apostlenes Levned, er der jo stor Forskjel mellem dem og os, men formedelst Troens Ord i Daaben og Nadverens Ord boer dog den Christus, som sidder ved Guds høire Haand, i vore Hjerter, og han lever og regjerer, for at fuldkomme sin Kraft i

os, trods alle vore Skrøbeligheder, dersom vi holde os nær til ham, forat høre ham. Ja, saa groer Himmeriges Hvedekorn, Christus selv, i os, og han bærer i os, som troer, sin fuldmodne Frugt efter sin Kjærlighed, thi han er Menighedens Hoved og sit Legems Saliggjører, uden ham formaae vi Intet, mindre at lægge en Alen til vor Væxt.

Buddene, Loven, skal derfor ei være, hvad de aldrig udgives for, Livets Kildevæld, men kun det Speil, hvori vi betragter os selv, forat erfare, hvor smaa vi endnu er, og hvor haardt vi trænge til, idelig at indfly til Christi Barmhertighed. Jeg bliver ei levende derved, at jeg sælger mit Gods og giver det til de Fattige; jeg kan gjøre det udvortes, og dog være en vissen Pind; levende bliver jeg kun ved at drikke af Livets Kildevæld, som er Daaben, og ved at æde af Livets Træ, som er Nadveren. Judas bebreider Maria, at hun ødte Salven; for, siger han, de fattige kunde trænge til Pengene!

Hvad saa Forsagelsen angaaer, forstaaer jeg dette Ord saaledes, at hvad Vorherre har befalet mig at forsage, det skal vi slippe og forlade under alle Omstændigheder; men nu har Vorherre ei forlangt, at vi skal forsage Alt, hvad vi har Lyst til; thi saa maatte jeg jo hverken spise, drikke eller sove; men saaledes taler Herren: Forsager du Diævelen, med alle hans Gjæringer og alt hans Væsen? og kun naar vi begynder Forsagelsen fra den Ende, faaer vi Kraft til at bære anden Forsagelse, som Gud efter sin Viisdom sender os, naar vi trænger til den og kan bære den; men paa sin egen Haand, og inden Gud lægger Korset paa os, selv at ville lægge et Kors paa sig, synes mig er at friste Gud.

Det faldt mig ind idag, jeg red til Raavad og Taarbæk og glædede mig ret ved den unge Vaar, at Vaaren, som nu kommer, angaaer nærmest Græsset og Blomsterne, Træerne og Havet, men egentlig ikke Menneskeslægten. Menneskeslægten Vaar er Opstandelse fra de Døde; Vaaren, som nu kommer, giver ei de Gamle deres svundne Ungdom tilbage;

den faar den tørre Jord til at grønnes, og Træerne til at springe ud, men ei det graa Haar til at blive gult, eller de rynkede Kinder til at blomstre som en Rose. Liflig Vaar og evig Sommer for os faaer vi kun med Christus; men dette er os skjenket og givet i Troen paa Kjødets Opstandelse og det evige Liv.

Sidste Søndag kom Fru Hall med en hel Skare unge Piger her; til Middag havde vi alle Skolelærerne, og vi morede os godt; vi sang: Naar kommer Vaaren! og jeg udbragte en kjøn Skaal for Fru Hall, som er sig selv liig, baade naar hun er oppe og nede, og er sine Venner til Glæde baade Sommer og Vinter. I Onsdags var vi hos Neergaards tilligemed Grundtvigs, Carlsens og Hammerichs, den mellemste Datter, Lovise, er blevet forlovet med Ahlefeldt, som er i østerrigsk Tjeneste; han er Broder til Fru Boljeu, hvis Søster er Hofdame hos Caroline.

Om Formiddagen hørte vi Grundtvigs Fastopræken over Korsets Tegn og Korsets Ord, som ikke maa skilles ad.

Lev vel, kjæreste Bolette! Vorherre styrke og glæde Dig! — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

3. April [1859].

— — Nu Sommeren kommer, maa vi tænke paa at see hinanden. Foreløbigt vil jeg give Eder til Overveielse, om Feilberg ei kunde have Lyst til at tage med til Kirkemødet i Lund, som rimeligviis bliver i Midsommeren; saa kunde Du og Lovise jo leve hos Jutta, medens vi var i Sverrig. Imidlertid skal I nok faae nærmere Underretning om denne Sag, for Hammerich vil inden Paaske til Lund til Thomander og tale med ham, om Svenskerne ønsker at see os. Der er nemlig flere Ting, som tyder paa, at de svenske Præster skytter ikke stort om Mødet.

Af Kirketidenden, som I jo holder, seer Du, at Grundtvigs Forslag om Præste-Friheden bliver drøftet, og at Tanken,

som ligger i dette Forslag, vinder i Klarhed; dertil kommer jo, at Fog i Skjold sidder i en slem Klømme, da Bladene forlange, at han skal vie en fraskilt Kone, hvad han har sagt nei til, samt at hele vort Convent (Du veed Fengerne, Busck o. s. v.) har meldt Hall, at vi ere alle tilsammen under samme Vilkaar, som Fog, at vi heller ikke kan vie Fraskilte, og derfor bade ham tage lempeligt paa Fog; og Hall svarede, at det gik nok godt, samt, at der fra Ministeriets Side var ingen Grund til Afsked, da Sagen under alle Omstændigheder hørte ind under Provsteret og Landemode, inden Ministeriet kunde have Aarsag til at skride ind.

En anden Sag har vor gode Ven Dorph i Egitsborg faaet, og Sagen er denne: i Conventet i Baarse Herred faldt Talen en Dag paa Absolutionen ved Skriftemaalet, hvorom Dorph yttrede sig omtrent som Christian, samt erklærede, at han havde afskaffet Absolutionen ved Skriftemaalet; ligeledes Lange i Wordingborg; hvorover Nielsen foer op og sagde, at nu var det virkelig paatide for Kirkens Tilsynsmænd at skride ind. Næste Dag faaer Dorph og Lange Skrivelse fra Nielsen med Tilhold at følge Ritualet. Men begge bleve de ved Deres, og udviklede nu deres Grunde, hvorfor de i denne Deel ei kunde følge Ritualet. Men Nielsen sendte deres Erklæring ind til Biskoppen, og denne den videre fort til Ministeren med Begjæring om, at begge disse Præster maatte blive paalagte at følge Ritualet samt ikjendes en Irettesættelse, og dermed staaer det endnu. Sagen ligger i Ministeriet. Dorph har ellers været syg den hele Vinter og har ikke endnu kunnet forrette sit Embede. Det er en Guds Styrelse, at vi just i denne urolige Tid har Hall i Ministeriet, for han tager mildt og venligt paa alle saadanne Sager; tilmed firer han ikke for Martensen.

Martensen strider i denne Tid forat faae Gude til Præst ved Garnisons Kirken, men naaer det næppe; Blædel gaaer nok igjennem. I Onsdags var alle vi Præster, som ere vante at komme hos Dronningen, der til et stort Selskab,

Martensen og Rasmus Nielsen med. Men Modsætningerne vare saa store, at der ingen almindelig Samtale fandt Sted; hver talte med sin Nabo, og det gik stille af, lige til Slutningen, da Grundtvig og Rasmus Nielsen røg sammen angaaende Mathematikken, som R. N. meente var af stor Nytte med Hensyn til „det Evige“, hvortil Grundtvig først bemærkede: Ja, De mener vel „det Uendelige“; og da R. N. nu svarer: „Ja, det Uendelige“! siger Grundtvig: „Jeg kunde nok vide, De meente det Uendelige, det Øde og Tomme; for man kan nok slutte fra Nul til Nul, men man kan ei slutte fra det Mindre til det Større, uden der i det Mindre, man gaaer ud fra, er noget, hvori det Mindre ligner det Større.“ R. N. blev bleg; men Martensen loe, saa det klukkede i ham. — — —

Jeg har skrevet begge mine Prækner til Paaskedagene. Foraaret er yndigt, og jeg nyder det, naar jeg rider gennem Dyrehaven til Taarbæk, langs ad Stranden. Gud velsigne Eder, at det maa være Foraar' i Eders Hjerter, Evighedens Vaar! Det er sødt at leve, naar vi har Himmeriges Konge hos os. — —

Som man saaer, saa høster man, naar man giver Tid, og rykker hver Plante, som den himmelske Fader ei har plantet, op med Rode, i hans Navn og ved hans Kraft, som er Klintekongens Mester. — —

I Foraaret 1859 gjorde P. Rørdam en Rejse til Ondløse og Islinge, fra hvilken følgende Breve ere bevarede:

P. Rørdam til sin Hustru.

[Ondløse 2. Maj 1859].

Min egen søde Jutta!

Det er idag Mandag, og jeg har tilbragt en yndig stille Formiddag; jeg har gaaet i Haven, hvor jeg kjender ethvert Træ, og hvor hvert Træ har en Historie til mig og for mig, og jeg har hørt Bierne summe med selvsamme Røst, og

Skaderne skrække just med det selvsamme Maal, som da jeg var lille, og Smørblomsterne seer ud, som var det de selvsamme Smørblomster, jeg legede med som Barn. Men angaaende Steder gjelder det just, at de har en Historie for os; det Sted, som for os har den rigeste Historie, er for os det bedste.

Men naar jeg saa veier Fortiden og Nutiden tilsammen, jeg holder paa Nutiden, thi det forekommer mig, at jeg nu er friere, end jeg nogensinde har været, og at den sorte Traad, som gik igjennem mit Liv, er revet over, med Guds Hjælp, for evigt! og det forekommer mig, at jeg nu er gladere, end jeg nogensinde har været, thi da først bliver Hjertet glad, naar vi ved Vorherres Jesu Naade kan magte Synden, som boer i vort Bryst. Vi maa kunne see Gud og Menneskene lige i Øinene, forat være glade; og det forekommer mig, at jeg kan nu.

Og saa har Vorherre givet mig Dig! og Du har hjulpet mig oprigtigt og kjærligt til at blive til et skikkeligt og et godt Menneske, og Du passer til mig, Du er kaldet og udvalgt til at gjøre mit Liv glæderigt.

Mit Liv kunde have været langt rigere. I. Hvad om jeg aldrig var bleven fanget i Satans Lænker! II. Hvad om jeg var bleven oplært paa Dansk, istedetfor paa Latin, saa min Sjæl havde faaet Føde, som havde smagt, naar jeg havde faaet Brød, istedetfor Steen! De 2 Dele skal Du tænke over, det skal vi tale om. Men naar vi kun naaer saa vidt, at vi virkelig omvender os og kommer til Troen, saa vi finder den eneste ægte Perle, saa har vi dog ikke levet forgjæves, saa kommer vi dog til at glæde os over vor Fødsel. Eftersom al Guddommens Fylde boer i Christo, saa faaer vi nok; men vi kan heller ikke nøies med Mindre. De Sidste skal blive de Første.

Den lille Emilie ¹⁾ blev confirmeret igaar; det var en

---

¹⁾ Datter af Hans Rørdam, Præst i Ondløse.

skjøn Dag. Hans er, Gud skee Lov, ganske vel; han forrettede selv Confirmationen. Fru Estrup og Provst Lassen var her, vi fik os en livlig Samtale om Baronesse X., som blev alvorlig angreben af Fru E. og Provst L.; men jeg taledede Kjærlighedens Sag, og det saa varmt og smukt, at jeg haaber, jeg overvandt alle mine Modstandere. Seer Du, jeg gik ud fra den Sætning, at Hjertet begjærer sin Ret, at elske og at være elsket, og den, som ei har faaet sin Historie, haaber at finde den, om hun saa bliver 100 Aar. Saa kom baade Fru E. og Provsten med, at Forstanden skal jo regjere og styre Følelsen; men dertil sagde jeg, at vi elsker ikke den agtværdigste, men den, vi nu synes bedst om, uafhængigt af alle Betragtninger; thi Kjærlighed er i sit Væsen baade den fulde Frihed og den fulde Glæde. Men Du kan tro, at der kom Liv i hele Selskabet.

Den gamle Onkel Teilmann og Pastor Fyhns fra Nørre Jernløse har været her idag. Vil Gud, tager jeg imorgen til Tostrup og derfra til Iselinge. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselingen] Fredag Aften [6. Maj 1859].

Min egen søde Jutta!

Blandt andre gode Tanker, jeg idag har havt Besøg af, er der denne, som har glædet mig meget, at vi i vor Ægtestand aldrig har forsøgt paa, jeg tror ikke engang været fristet til, „at undertrykke hinanden“ eller „at ville skabe hinanden om efter et eller andet forudfattet Billede“. Du elsker mig, som jeg er, med alle mine Synder og med alle mine Særheder, og det skjønner jeg paa, og det gjør mig godt, lige tilbunds.

Saa har jeg betragtet Fuglens Vei i Luften og Fiskens i Havet; men saa gaaer det ei med vor Vei, thi den kjendes, i vort eget Hjerte og i de Sjele, vi lever med. Vi kaster Frø, og vi efterlader vort Spor, ogsaa naar vi forlader

Verden, gaaer vi igjen i den Slægt, som følger efter os. Da jeg kom ned forbi Petersværfts Skove, fornøiede det mig at see det grønne Skjær, som gik gjennem Skoven; thi saa gaaer det med Sjelen: Evighedens Foraar er fra Begyndelsen kun som et Skjær, en Luftning; men lidt efter lidt bliver Skjæret til en Tilstand, til et virkeligt Liv, der overvinder al Vintrens Mørke og skjuler alle de raadne og visne Grene, og tilsidst er alt det Visne og Raadne forsvundet, for evigt, og kun det evigt grønne Træ er tilbage. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselingen] Lørdag Aften [7. Maj 1859]

Min egen søde Jutta!

Naar Alt er frist, er Hjemmet bedst! Det staaer saa levende for mig, at vi har et yndigt Hjem, og at der er intet Sted i denne Verden, jeg heller vil leve end just ved Din Side og i Dit Selskab paa den lille Plet, hvor vi bygger og boer. Dertil kommer, at det hører til mit Liv og min Lyst at leve med alle Slags Mennesker.

Jeg vilde ønske, at Du var hos mig, og at Du kunde være med mig imorgen i Egitsborg, for nu har jeg Ingen at tale med angaaende Prækenen, og den er i flere Dele heel ny, baade om Ulven og om Leiesvenden, og jeg har heller ikke Dit lille Hoved at see paa, naar jeg lyser Vel-signelsen.

Foraaret er skredet videre frem end hos os, Birketræet er sprunget ud, og det er saare skjønt, og flere unge Bøgetræer ere ogsaa udsprungne. Rugen er en heel Maaned videre end vor; kommer der lidt Regn, skrider den i Vipper, og Havren er kommen op og staaer og vifter.

Fortæl Fransiska, at i et Stykke Favnetræ af Bøg staaer der, $\frac{1}{2}$ Alen fra den yderste Bark, klart og tydeligt et stort latinsk P; det maa, for over 100 Aar siden, være skaaret af et elskende Hjerte i Træet, da det var ungt. Altsaa

Navnene, man skjær i Barken, gaaer ikke ud, men de trækker sig kun tilbage, og skjuler sig inderst inde. Det er kjønt, jeg troer ogsaa, at vi ville gjemme hinandens Navne, inderst inde.

M. V. — ham med Karethen — er bleven forlovet med Jomfru M., 42 Aar, Skolejomfru i V. Frieriet gjorde saa voldsomt Indtryk, at hun besvimeede 3 Gange, saa Strøm blev hentet. Paa Lørdag skal de vies. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselingen] Søndag Eftermiddag [8. Maj 1859].

Min egen søde Jutta!

Jeg vil blot sige Dig, at jeg er saa glad! jeg kommer i dette Øieblik fra Egitsborg, og alle gamle Venner traf jeg der, ligefra Madame Bille til Brolæggerens Kone og gamle Karen¹⁾, og jeg skal hilse Dig fra alle Konerne og Mændene, og Jutta-lille med. Havde Du blot været med, for Vorherre han fulgte mig, saa jeg var der i hans Kraft. Du kan tro, at Leiesvenden fik; ham har jeg aldrig før haft fat paa; men dennegang fandt jeg ham i mit eget Hjerter. I vort eget Hjerter boer der en doven, utro og feig Svend, som mangelgang er flygtet, naar Ulven kom, istedetfor at kjæmpe og at sætte Livet til for Lammet, som er vort Hjerter, den eneste Eiendom, vi tager med udaf Verden. Men Hyrdens Omsorg og Kjærlighed imod os er dog det Bedste og Vigtigste; og nu synes mig, at Vorherre har inderlig og hjertelig Omsorg for os, saa ville vi ogsaa stræbe alvorligt, at Vorherre kan faa Ære af os.

Jeg indledte en Kone idag, og jeg talte saaledes, at Konerne, som stod omkring, kom til at tale med; det var ret hyggeligt. — —

¹⁾ Folk fra Mern, der vare komne for at høre deres gamle Præst.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

10. Mai [1859].

Kjæreste Bolette!

Dette Brev faaer Du fra Iselinge. Jeg tog herved min Fødselsdag og fryder mig ret ved at see paa det deilige blaa Hav og Bøgeskoven, uidentil endnu sort og graa, men, ser man nøie til, kommer det Grønne, der meer og meer samler sig, og tilsidst staar Skoven deilig og grøn, og forsvundet er Vinteren med al dens Mørke og Kulde.

Seer Du, jeg vilde ret i Ro studere til min Præken, om den gode Hyrde, derfor reiste jeg Fredag, og i Søndags prækede jeg i Egitsborg (for Dorph, som har været syg siden Nytaarsdag, men nu maa begynde at gaae ud) og havde alle gode gamle Venner omkring mig. — — Det gjør Livet saa roligt, rigt og freidigt at være blandt dem, som elsker os.

Igaar besøgte jeg Lars Larsen. — — Siden spiste jeg til Middag hos Grev N., og da Grevinden klagede over Mangel paa Samfund, kom jeg til at tænke paa, at den, som gaaer i Uniform, og vil træde frem som Grevinde, kan aldrig vække Samfundsfølelse hos Andre. Forat vække Samfundsfølelse maa jeg træde frem som Menneske, og maa kun ville være Menneske. Et virkeligt Samfund bestaaer kun af Sjele, som er af Sandhed og hører og følger Sandheden.

Det gjør godt i disse Dage, at ligge herinde i Skoven, hvor Ingen kommer og spørger: Er Præsten hjemme. Gjøgen kukker, Kirsebærtræerne springe ud, og i Busken slaaer Nattergalen. Kl. 2 rider Michala og jeg en Tour langs Stranden og gennem Skoven.

Hvad siger Du ellers om Ministeriet? At Hall er gaaet bort fra Præsteskabet, er ellers ikke behageligt; for han var en fredelig og frisindet Mand, som i alle Samvittighedssager ikke kom Nogen for nær; og et Spørgsmaal er det, om Monrad vil unde os samme Frihed. Men dersom dette Ministerium kan holde sig, er det gamle Aristokratie knækket;

thi det er, om man vil, Studenterforeningen, som er kommet til Roret, og nærmest hvad man kalder Professorpartiet; men eensartet er det; havde Hall taget f. Ex. 2 Godseiere ind i Ministeriet istedetfor Fenger og Monrad, var det blevet til en Vrikkehøne. Nu gaaer det lige, saa længe det varer.

Halls Broder, Provsten i Karleboe, er indstillet til Garnisonen, Blædel faaer det neppe; det er Martensen Skyld i¹⁾.

Desværre er der ingen Forbedring med Ferdinand Fenger; han ligger endnu, og hans Forstand er ikke altid klar; hverken Haand eller Fod kan han røre²⁾. Det gjelder at være beredt, naar Vorherre kommer; det gjælder at leve med Vorherre altid og allevegne. — —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Iselingen] Tirsdag [10. Maj 1859].

— — Idag har jeg skrevet paa min Præken til Bededagen; for seer Du, jeg maa skrive en Præken for at faae rigtig fat paa, hvad der ligger i Sjelen; men jeg blev ei færdig: jeg maatte ud at ride med Michala, og vi red til Anstalten for de Sindssyge, og med Doctor Jensen gik jeg saa omkring og saae alle disse usselige Mennesker. I min Sjel lød det: Ihvad jeg skal i Verden lide, saa lad mig dog, o Gud, beholde min Forstand! Thi tænk, det er Kjød af vort Kjød og Been af vore Been, som ere saa aldeles nedbrudte, og onde Aander har taget Huset i Besiddelse, og der er kun Ødelæggelse at skue i den Bolig, som dog er skabt til Guds Ære — og saa at see disse ynkelige Skabninger i den aller yndigste Natur, med Skov og Strand udenom, engang skabt til at være Jordens Prydelse. Doctor

¹⁾ N. G. Blædel, der hidtil havde været residerende Kapellan ved Garnisons Kirke, blev dog 1859 Sognepræst ved samme Kirke.

²⁾ Ved et Konvent i Højetaastrups Præstegaard, hvor Grundtvigs Præstefrihedsforslag ivrig diskuttedes, bestridt af Fenger, blev denne ramt af Apoplexi.

Jensen vil paa ingen Maade betragte Galenskab som en Straf for Synden, men siger, det er kun en legemlig Sygdom, ligesom ellers. Men jeg siger: Synden er Sjælens egentlige Sygdom; Vorherre fri og bevare os fra Synden, saa kan den Onde ikke røre os. — —

[Iselingen] Onsdag Aften [11. Maj 1859].

Hvad Du har hørt om Strøm er rigtigt. Det er tilbuddet Strøm at blive Fengers Eftermand¹⁾. Men Læge-Embedet ved Hospitalet skal være forbundet med Professoratet ved Universitetet, og det Sidste vilde Strøm ei overtage, hvorfor han ogsaa maatte give Afkald paa Hospitals-Embedet, som han ellers nok kunde have Lyst til. Dernæst var der ogsaa den Hage ved det hele Tilbud, at han skulde være constitueret indtil Nytaar.

Idag har vi været i Egitsborg; det var Fru Dorphs Fødselsdag; 3 Vogne fulde kørte vi afsted, da Bartholins hele Familie kom i Formiddags; desuden var Christians der og Strøms. Dorph er meget ivrig for Præstefriheden og har givet mig en heel Mængde Spørgsmaal, som han ønsker forelagt vort Convent. Christian var ikke godt fornøjet med den nye Cultusminister²⁾; han frygter, at han vil gribe haardt ind i Forholdene, og sagde: Kan Du nu see, vi trænger til en Kirkeforfatning, naar vi ei vil overgives til en Enkeltmands Vilkaarlighed! Det kan jeg jo nok see, at vi er nu i een Mands Vold; men jeg haaber, det nok vil gaa godt; i alt Fald bedre end med en Kirkeforfatning, som, fordi den bestaaer af en Flerhed, hverken har Samvittighed eller Ansvar.

Rimeligvis faaer Du ikke flere Breve fra mig. Imorgen, vil Gud, tager vi til Hammer, men kommer sagtens seent hjem. Fredag til Gl. Kjøge, og, om Gud vil, sees vi paa Lørdag.

¹⁾ C. E. Fenger var i Maj 1859 indtraadt i Ministeriet. Strøm var Læge i Vordingborg.

²⁾ D. G. Monrad.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby] 19. Mai [1859].

Kjæreste Bolette!

Tak for Din kjærlige Lykønskning! Det er meget sandt, Vorherre har været saare naadig og barmhjertig imod mig; jeg er, Gud være lovet, glad, og har, Gud ske Lov, altid været glad, saa jeg siger: Det er yndigt at leve, naar vi tage Vorherre med os, og lever med ham; thi han er Perlen, som giver Livet Skjønhed og Fylde.

Fra Iselinge, hvor jeg lever ret efter mit eget Sind, tog jeg til Gl. Kjøge, hvorfra Carlsen fulgte med til Kjøbenhavn. Paa Veien besøgte jeg F. Fenger; han kan være oppe et Par Timer om Dagen, men hverken røre Haand eller Fod. Vi talte livligt om alle Dele, dog er der Noget, som mangler ham.

Kjøbenhavn var i Bevægelse over den ægyptiske Prinds; han er saa tyk, at Kongen, ved Siden af ham, er tynd som en Spegesild; tilmed er han meget kort, og har et stort Hoved, og ganske hvidt Ansigt, Armene ere ogsaa korte, og staae stift ud fra Kroppen. Udenfor hans Dør ligger hele Dagen en Morian paa Næsen, til Tegn paa Lydighed.

Østerrigerne undertrykke Nationaliteten, og Napoleon Friheden; muligviis bliver Napoleon brugt til at befrie Italien, men saa kommer kanskee Raden til ham selv, naar han ei vil unde sit eget Folk Friheden. Vor Politik bør være, tilligemed med England (jeg mener Norden og England) at holde paa en bevæbnet Neutralitet, muligviis at Knud den Stores Tid vender tilbage, saa der opstaaer et Nordisk Forbund med England i Spidsen.

— — Grundtvigs Kone er meget lykkelig og gjør ham glad, og Huset er saare fornøieligt. Gr. har kjøbt sig et Landsted ved Gl. Kongevei til 25000 Rd., hvor de nu vil boe¹⁾.

¹⁾ Grundtvig var 16. April 1858 bleven gift med Fru Asta Reedtz, født Comtesse Krag-Juel-Vind-Frijs.

Dronningen er kommen herud; vi spiste der idag, og det gik venligt og fornøieligt. — — Jeg har skrevet min Bededags-Præken paa Iselinge, som jeg er van til, at jeg ei skal være forlæst, naar jeg kommer hjem. Vorherre være med Eder, at der maa være Foraar i Eders Hjerte!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Den 22. Juni [1859].

Kjæreste Bolette!

Det har været en saare skøn Pindse hos os, jeg mener derved, at Vorherre var med mig, saa jeg prækede ret med Lyst og med Glæde: 1. om det hellige Præke-Embedet, som Herren overantvordede Apostlene med de Ord: Hvem I forlade Syndere, dem ere de forladne. 2. om den hellige Daab, som Herren gav Apostlene at forvalte, hvorved det er klart, at Himmeriges Nøgler, som Herren gav Menneskene, har han ei betroet Mennesker at bruge efter Lune og Tilbøielighed; thi Daaben er een, fuldkommen og uforanderlig, og Troens Ord og Forsagelsens Ord, som var, er og skal være Vilkaaret for Daaben, ere fuldkomne og uforanderlige, altsaa Nøglerne ere og skal være altid de samme, hverken større eller mindre. 3. om den Hellig-Aand, som gjennem Evangeliets Præken og Daaben levendegjør Menneskene til at høre, troe og bekjende. Paa Pindsedagen bragte den Hellig-Aand nu Liv i Præke-Embedet og derved i Tilhørerne. Men at Evangeliet prækes iblandt os paa vort Modersmaal, at det hellige Præke-Embedet, Herren overantvordede Apostlene, er iblandt os, at det ei er forsvundet, er den Hellig-Aands Pindse-Gjerning blandt os, og det er vist, at Evangeliet prædikes fyldigere og mere folkeligt end i vor Barndom, rundt om i vort Land, og Ordet vender ei tomt tilbage.

Naar der kommer Synds-Uro i Sjelen, opstaaer Spørgsmaalet, hvor møder vi Christus? Peder sagde: ved Daaben; og 3000 af Satans Fanger bleve løste paa een Dag; thi at

vi har Daaben, som Herren betroede Apostlene, iblandt os, og at vi ere døbte og har faaet Syndsforladelse og den Hellig-Aands Gave, det er den Hellig-Aands Pindsegjæring. Og det er vist og sandt: 1. at Troesbekjendelsen med Forsagelsens Ord vaagner og bryder igjennem paa vort Folks Læber. 2. Daaben, som fast var glemt, den kommer for Lyset, som den eneste Livets Kilde i denne Verden. 3. de Folk, som samles omkring Troen og Daaben, de holdes sammen og de faaer eet Tungemaal, saa de forstaaer hinanden og betragte hinanden som Lemmer paa samme Legeme, saa vi lever ret paa en aandelig Løvsprings-Tid; vi kan see, at Guds Rige udbredes iblandt os, saa det er sødt at leve; hvortil kommer, at vi ogsaa har faaet skønne og liflige Psalmer, og meer Liv er der kommet i Skolerne trindt om i Landet, den Hellig-Aand til Ære og os til Glæde.

Min Mening, ligefrem stadfæstet ved den daglige Erfaring, er altsaa denne: 1. at Evangeliet forkyndes klarere og livligere end før. 2. at Troesbekjendelsen bryder igjennem; der er flere Mødre og Skolelærere, som fremsiger Troens Ord for Børnene, og indprenter Børnene Troen som et Guds Ord. 3. Daaben, som Ingen talte om, begynder at betragtes som Igjenfødselsens og Fornyelsens Bad, der skeer ved den Hellig-Aand. 4. Rundt om i Landet er der større og mindre Kredse, som samles om Troen og Daaben, og de Mennesker, som samles om Troen og Daaben, de forstaae hinanden. 5. Udaf Livet, som er vaagnet i Menigheden, er udsprunget bedre Psalmer og en mere frugtbar Underviisning i Skolerne.

Du kan nu tænke over disse 5 Punkter, og Du skal see, at de holder Stik, og vi har selv oplevet denne Opvækkelse og har taget Deel i den. — —

Vore Mandags Møder hos Dronningen gaaer godt, Hammerich foredrager Kirkehistorien og saa taler vi.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Den 6. Juli [1859].

Kjæreste Bolette!

Hvad Feilberg siger om Forskjellen mellem Glæden, som kommer af Troen, og den naturlige Glæde, forstaaer jeg godt, og jeg har tænkt mig, hvorledes det vilde gaae mig, om Vorherre lagde sin Haand tungt paa mig, og beder derfor Vorherre, han ei vil lede os i Fristelse, men fri os fra det Onde. Men paa den anden Side kunde jeg jo eie meget mere, end jeg har, og dog ei være glad, saa det, at jeg er glad og udbreder Glæde, kommer visselig deraf, at jeg efter fattig Leilighed samler min hele Kraft om det Arbeide, Herren har paalagt mig, saa jeg stiler paa at stride Striden og bevare Troen, og deraf øser jeg alle mine Tanker baade til det daglige Huusbehov og til mine Prækner, saa jeg Ugen igjennem lever i det Evangelium, jeg skal udlægge om Søndagen, og lægger saa ind deri, hvad jeg oplever. Saaledes giver, hvad Du fortæller mig om Oprøret i Broager, et Bidrag til at beskrive den Fortabelsens Vei, Sjelen vandrer paa, naar vi bruger mere, end vi har, eller holder 2 Huusholdninger og fortærer vort Gods med Skjøger; thi i os Alle er der baade en letsindig og en storagtig Natur.

Men naar vi troer, at Jesus Christus søger efter os, saa kan vi, om vi end vare faldne aldrig saa dybt, endnu omvende os, thi Christus er Satans Mester, og naar vi troer, at Hyrden lægger os paa sine Skuldre og bærer os hjem, kan vi gladelig sige, jeg troer paa Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv.

Sagen er denne, at vi ikke gaaer for slappe Tøiler, men altid og allevegne tømmer Sjelen op. Du veed; at paa Landeveien lader man gjerne Hestene gaae, som de vil; men naar man kommer gennem en By, tømmer man dem op og giver dem et Smæk. Men Sjelen skal altid og allevegne gaae stift i Tøiet, at der maa være Eenhed og Sammenhæng i

Livet; deraf følger saa, at man faaer Kraft til at see og til at benytte alt, hvad der foregaaer omkring os.

Du veed, at en Høne, som har udruget Ællinger, gaaer og seer paa, at Ællingerne smutte fra hende; saaledes gaaer det ei blot (som Profeten siger) den, der samler Penge; men saaledes gaar det os, naar vi bruger Tanker, som ei er ud-rundne af vor Natur, og derfor kommer det an paa, at vi i alle Dele overgiver hele vor Natur til Herren, udvikler den ved hans Kræfter, visse paa, at han har sat os til at bære megen Frugt.

Grevinde Holstein¹⁾, som har været her, vilde rette paa mit Væsen, og vi — Dronningen med — fik os derved en lang og fornøielig Samtale om denne Sag; thi Grevinden meente, at der hørte et vist Væsen til en Præst, og et vist Væsen til en Grevinde. Men saa spurgte jeg: er det Kjernen, som skaber Skallen, eller Skallen, som danner Kjernen? og saa sagde Dronningen til Grevinden: „Gode! De og jeg har endnu noget af den tydske Habitus.“ Men visselig er det Kjernen, som danner Skallen.

Jeg vil ellers fortælle Dig, hvad jeg i Søndags brugte, for det fornøier mig selv meget. Jeg talte om Menneskets Frihed til at vælge og til at forskyde Christum, og fortalte saa om Valgdagen i Jerusalem, da Morderen fik alle Stemmerne. Dog Vorherre fik een Stemme. Vi synes saa tit, at een Stemme er ingen Ting, saa tier vi istedetfor at tale. Nu Røveren stømte ogsaa, og han gik imod Strømmen; thi mens alle Stemmerne faldt paa Morderen Barrabas, gav han Christus sin Stemme og valgte ham. Og han, den enkelte Sjel, fik Glæde af sin Stemme og af sit Valg; thi da han stømte paa Christus, stømte Christus paa ham igjen og svarede tilbage: endnu idag er der Rum og Plads for Dig baade i mit Hjerte og i min Himmel! kom, endnu er alting

---

¹⁾ En bekendt gudfrygtig Dame, Enke efter Grev F. A. Holstein til Holsteinborg. (Se 1ste Del, S. 102 o. fl.)

beredt for Dig, idag skal Du være med mig i Paradis. Thi det er Din enkelte Stemme, det gjælder om, om Du vil være salig. Naar vi stemmer paa Herren, stemmer han igjen paa os.

Det har ret glædet os at høre om Christians Ophold hos Eder; den gode Christian har Gaver til at være glad, og jeg kan see, han har haft det inderlig godt. Det er taknemmeligt at gjøre Noget forat glæde ham.

Brandt (Udgiveren) foredrager i denne Tid om vore Psalmer, som han deler i Psalmer (Davids), Hymner, der begyndte med Englenes Sang, og aandelige Viser. Det skal jeg nærmere forklare en anden Gang.

Hils nu Feilberg kjærligst, Vorherre styrke ham, at han maae blive glad igjen, som han var det i sin Ungdom, og atter slaae Harpens gyldne Strenge.

Gud velsigne Jer og Eders Kjærlighed!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

29. Juli [1859].

Kjæreste Bolette!

Iaftes havde vi en rigtig grundig Underholdning hos Dronningen. Du veed, at Rasmus Nielsen boer her i Lyngby, og da nu Biskop Kierkegaard just kom her, fik Dronningen den gode Tanke at indbyde begge disse Mænd tilligemed det sædvanlige Mandagsselskab, forat høre, hvad der kunde siges contra og pro Søren Kierkegaard. Du erindrer jo, at Rasmus Nielsen er Søren Kierkegaards ivrige Beundrer.

Biskop Kierkegaard sagde da, at Søren Kierkegaard havde Uret:

1. naar han sagde: Troen er en Dumhed. Du kan lade Feilberg oversætte for Dig: Credo, quia absurdum. Thi Vorherre giver Grunde, og han beraaber sig paa sine Gjerninger og paa Spaadommene og paa sit Levnet.

2. naar han sagde: Troen er en Existents; thi Troen er et Liv fra Spire til Ax med den fuldmodne Kjerne.

Abraham var troende, længe før han var villig til at offre sin Søn. Han var ogsaa troende, men svagt troende, da han var i Ægypten og nægtede, at Sara var hans Hustru.

3. naar han vendte sig til den Enkelte, og nægtede Menighedens Tilværelse. Loven vender sig til den Enkelte og siger: Du! Men Evangeliet vender sig til Alle, og siger: I! Kommer hid til mig alle I, som ere besværede.

II. Søren har Uret, naar han siger: Christendommen er en Lidelse.

Der er 3 Slags Lidelser: 1. De, som ere fælles for Alle, for troende og ikke troende, Fattigdom og Sygdom; 2. at korsfæste Kjødet med Lyster og Begjæringerne, som er særegent for den Christne. 3. at lide og blive forfulgt for Christi Skyld, hvilket ogsaa er Lidelser, der kun falder paa de Christne. Men Christendommen er ei blot Lidelse, men tillige „den store Glæde“, som Englen sagde til Hyrderne, og som Herren gjentager, naar han siger: „Himmeriges Rige lignes ved en Konge, som gjorde sin Søns Bryllup.“

III. Søren har Uret, naar han taler om Idealet; thi Idealet er hverken Peder eller Paulus; ogsaa de maatte, saalænge de vare tilhuse i denne Verden, bede, som de alleryngste Guds Børn: Forlad os vor Skyld. Idealet er kun Christus, i hvem al Guddommens Fylde boer legemlig, og Troen er en Haand, som griber ikke i den tomme Luft. Troen har et bestemt Indhold; thi Troen griber Christus med al sin Naade.

Da Kierkegaard havde talt, taug alle Munde, Nielsen med, og da jeg opfordrede ham til at svare, sagde han: Nei, Biskoppen ønsker det ikke. Men da Kierkegaard, paa mit Spørgsmaal, om han havde noget imod at høre Andre, som var af modsat Mening, svarede: Jeg har talt ogsaa forat høre Andre, maatte Rasmus Nielsen frem, og han indrømmede nu, at Alt, hvad Biskoppen havde sagt, var rigtigt, men nægtede, at Søren havde sagt, hvad Broderen tillagde ham, og paa-

stod, at han (Biskoppen) havde misforstaaet sin Broder fra Først til Sidst, og derved blev det.

Men idag kom Rasmus Nielsen ganske spag ind til os og tilstod, at vort Partie var det eneste, der var Liv i, samt, at han var villig til at enes med os, kun at vi vilde gjøre ham nogle Indrømmelser angaaende Søren, hvad vi imidlertid ikke vil.

P. Boisen er indstillet til Capellaniet ved Garnisonen¹). Kongen er reist til Stockholm, fordi han ei vilde tage til Skydebanens Gilde, da han ei kunde faae Grevinden med; han gaaer ei i Land, men modtager sin Ven ombord i „Falken“. Du har vel seet, at alle Prindser og Prindsesser vare paa Skydebanen, Dronningen med, hvor Prinds Ferdinand holdt en skjøn Tale til Brødrene.

Den Fogske Sag angaaende den fraskilte Kone er afgjort²). Andreesen har viet Folkene.

Dorph og Lange er det betydet, at det staar dem frit for, at forelægge Communikanterne Spørgsmaal, ligesom jeg i Begyndelsen gjorde i Mehrn, inden der meddeles dem Absolution. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Den 22. Aug. [1859].

Kjæreste Bolette!

Frøken Gad kom her idag og sagde, at der blev oplagt onde Raad imod mig i Søllerød Præstegaard. Sagen er denne: en fraskilt Mand af Virum, som jeg ei vil vie, har raadført sig med den nye Præst i Søllerød.

Det gjør Indtryk, naar man hører, at der oplægges onde Raad imod en Selv; men nu hænder det just saaledes, at Evangeliet til paa Søndag handler om Jerusalems Ødelæggelse, og derved kom jeg til at tænke paa, hvorledes det

¹) Dette Embede fik han dog ikke.

²) Se foran, S. 103.

har sig med vore Modstandere, og det er dette, at vi gaaer aldrig tilgrunde, men bliver tvertimod frelst fra alt Ondt, naar vi kun har vore Fjendor udenfor os, og Vorherre indeni os, thi Jerusalem gik tilgrunde, ikke ved de udvortes Fjender, men fordi de havde valgt Morderen Barrabas, og korsfæstet Vorherre, saa de havde Vorherre til Fjende, og naar han strider imod os, saa bliver vi ødelagte, thi han er den stærkeste. — —

Vi havde ellers en yndig Dag igaar, jeg holdt Skovprædiken i Taarbæk, jeg var ret i mit Es; det var om den utro Huusfoged, og angaaer egentlig Menneskeslægtens Historie; thi Adam var betroet en stor Huusholdning, indvortes Guds Billede, udvortes hele Paradiis; men Vorherre kom og sagde: Hvad hører jeg om Dig, Du kan ei længer forestaae Huset, og han blev afsat.

Men Christus, Guds Herligheds Glands og hans Væsens udtrykte Billede, er betroet enhver af os, og en Part til af den timelige, uægte Mammon, saa meget som enhver af os behøver, og der gjælder det ret at betænke, at Huusholdningen er os givet af Vorherre, som veed, hvor meget Olie vi behøver i vort Kruus, og hvor meget Meel vi trænger til i vor Krukke, ellers blive vi misfornøiede med Huusholdningen, eller vi misunder vor Næste den Huusholdning, han har faaet. Men naar vi ikke kan gjøre Regnskab, maa vi ei forandre Tallene, for det gaaer ei; thi Herren er baade Dommer og Vidne.

Kjæreste Bolette! det letter betydeligt, at vi tager hele vor Huusholdning med alle Besværligheder, store og smaa, som et Embede, der er givet af Vorherre, som gjør alle sine Gjerninger viselig, aldrig frister os over Evne, men giver hvert Lem paa sit Legeme Viisdom og Forstand til at passe sin Deel af Huusholdningen, Herren til Ære. — —

Christians Brev er fuldt af Lovtaler over Eder. Gud i Vold! Vorherre glæde og velsigne Eder.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

8. September [1859].

Kjæreste Bolette!

Desværre er Jutta syg. — — Jeg skriver dette under Indtrykket af, at det er en usigelig stor Velgjerning at være rask, en Velgjerning, vi sjeldent skjønne paa. — — Men ved den Leilighed er jeg ogsaa kommen til at overveie Forskjellen mellem Lykken og Saligheden. Lykken er en Sol, som skinner udvendigt, med Sundhed og Velstand og gode Dage; men Saligheden er en Sol, som skinner indvendigt, i Sjelen, og som kaster sin Glands udover det fattige, øde og tomme Hjerter, med Naadegaver, Syndsforladelse, den Helligaands Gave og Guds Fred. Lykkens Sol faaer ofte Hjertet til at visne; i gode Dage gaaer det ofte Sjelen som Kaalraberne i denne Sommer, den visner. Men Salighedens Sol gaaer ei ned, fordi Lykken daler. Det var under Trængseler, Menigheden i Jerusalem lærte at holde sammen, saa de fik eet Hjerter og een Sjel. Lykkens Sol daler engang; men Salighedens Sol staaer just op i al sin Skjønhed, naar denne Verdens Lys slukkes, og den staaer op for aldrig at dale, og den bringer den evige Lykke med sig.

Jeg kom da ei til Lund; men alle, som har været der, siger: det var mageløst. Kalkar udbragte Grundtvigs Skaal saaledes: Gjennem al den engelske Marines Tougværk gaaer der en rød Snor. Den røde Snor i Nordens Udvikling er Grundtvig!

Thomander havde hele Forsamlingen, over 150 Mennesker, hos sig til Aften 2 Dage efter hinanden; de drak Champagne og Rhinsk-Viin af store Krystal-Kummer! Han boer som en Fyrste. Conrad Rothe, Fog og Rudelbach stod hart mod Friheden, sluttet Geled mod vore Venner; men vore Folk tilskrev sig iøvrigt Seiren. De svenske Præster reiste bort, skjøndt de Dagen forud havde været samlede i Lund, men efterlod en Taler, Lundbergson, som skulde føre deres Sag imod Religionsfriheden. — — Bonden Peter

Larsson Skræppenborg var ogsaa med. Men fornøieligt er det dog, at det er vort Partie, som sætter Liv i Forsamlingerne baade hjemme og ude.

Monrad forestillede i Søndags sin Kone og Datter for Dronningen. De vare godt fornøiede med Modtagelsen, og de har Lyst til at være med. Det kan jeg godt lide. En Mand skal tage sin Kone med; hvor hun ei er velkommen, skal han ei komme; de har fælles Historie.

Frederik ønsker jeg en god Taalmodighed¹⁾; jeg troer dog, jeg heller vil præke paa Valg end strippe op og ned ad Trapper, som her, for at søge. Man lærer altid Noget af at præke, men ei af at staae i et Forgemak.

„Blomstre som en Rosengård skal de øde Vange“, den skal vi have til paa Søndag efter Rungs skjøne Melodie.

Holstein tog Manden²⁾ med til Kjøbenhavn, gik op til Nielsen³⁾, fik lyst for ham, var selv Forlover og betalte baade Præst og Degn.

Vorherre velsigne og bevare Eder og Eders Huus!

Din

P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 29. September [1859].

Kjæreste Bolette!

Livets Bekymringer er en fæl Torn, der prikker og stikker, og samler derved alle Tankerne paa eet Punkt, men samler kun forat fortære og at ødelægge, eftersom den er plantet, ikke af den Saamand, som kommer fra Himlen, men af den Saamand, som kommer fra Helvede. I denne Sommer,

¹⁾ I et tidligere Brev var det omtalt, at Feilbergs ældste Søn (Frederik F.) havde prædiket paa Valg i Slesvig, men uden at blive valgt.

²⁾ Den ovf. S. 119 omtalte fraskilte, som vilde vies paany.

³⁾ Præst ved Trinitatis Kirke i Kbhvn.

forresten yndig og skøn, har jeg selv følt noget til denne Torn; men saa tog vi os for at leve ganske stille, uden Selskaber og Reiser, og saa bad jeg Vorherre, at han vilde lægge sin Velsignelse i hvad han undte os, og nu synes jeg, det begynder at blive lysere, og det maa jeg bekjende til Guds Ære, at Tornen var trukket ud, længe før vi fik Penge, og jeg glemte aldeles, at vi ingen Penge havde, og det gik meget godt.

Sagen er, at vi kommer ihu, at Vorherre siger med guddommelig Myndighed: Sørger ikke, men vær frimodig og stærk, jeg er med dig.

Sidste Søndag havde vi Selskab med Monrads, Rasmus Nielsens, Neergaards og Holsteins. Det var meget fornøieligt; vi sang og var glade. Monrads er fornøielige Folk.

Du har vel ellers seet, at Ministeriet har haft en urolig Tid. Berling skal have forsøgt, i Forbund med Scheele, at vippe det; men jeg veed ingen rigtig Besked; og nu er Uveiret trukket over.

Jeg er færdig med min Præken til Confirmationen, over: „Ingen kan tjene to Herrer“. Hvorfor vi maa vælge vort Partie 1. mellem de to Herrer; 2. mellem de to Veie, den smalle og den brede; 3. mellem de to Slags Selskaber eller Vandringsmænd, dem som gaaer til Himlen, og dem som gaaer til Helvede; 4. mellem de tvende Huse, det som staaer, naar Havet og Vandbølgerne bruse, og det hvor Aadselet er, og hvor Ørnene sankes. Confirmationen er en Valgdag; men den egentlige Valgdag er Fristelsens Stund, naar de to Herrer og de to Veie o. s. v. mødes — i vort eget Hjerte.

Jeg viede Tekla Berg og Capitain Hansen sidste Fredag; jeg talte om „Isak og Rebekka, som boede ved den Levendes Kilde, som seer mig, velsignede af Gud, og Isak elskede sin Hustru“. Saa sagde jeg: Hun giver Dig et heelt Hjerte, ikke et deelt eller udparcelleret Hjerte; for seer Du: ligesom Jorden kan udparcelleres mellem flere Lodseiere, saaledes

kan vi ogsaa prøve paa at udstykke Hjertet; men det gaaer ikke.

Du har vel seet Patentet angaaende Holsteen! Mig synes, Hall har handlet snildt, saaledes at udskille Holsteen fra Danmark-Slesvig.

Vi glæder os til, nu efter Confirmationen, at gjøre vor vante Reise til Rønnebæksholm, Hammer og Iselinge. — —

Hils Feilberg kjærligst. Vorherre velsigne Jer!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 29. October [1859].

Kjæreste Bolette!

Iaftes var der stort Selskab hos Dronningen, 200 Personer, med Fyrværkerie. Det var Prindsesse Carolines Fødselsdag. Jutta var med og vi morede os rigtigt godt fra Begyndelsen til Enden; for der er ædle Mennesker der, som overalt, med hvem man kan tale forstandigt. Der er nu Fru Boljeu, Fru Lindholm, to troende Fruer, og Frøken B. Den sidste læser Kirkehistorien i Vinter, og hun spurgte mig: hvorledes det kunde være, at i den første Christenhed var der saa Mange, som opsatte Daaben til det Sidste, og vi kom derved til at tale om Forskjellen mellem dengang og nu; thi nu er der Mange, som opsætter Nadveren til det Yderste. Frøken B. er confirmeret af Blædel, men er kommen til os i Sommer med Neergaards (Enken efter Amtmanden paa Lindersvold). Saa gjorde jeg den Bemærkning, at Blædels Tilhørere er, forsaavidt jeg er truffen paa dem, virkelig gudfrygtige Mennesker. Men-Træet kjendes paa sine Frugter.

Hele Ministeriet var der, og Monrad havde sin Kone og Datter med. Dronningen talte længe baade med Monrad og med hans Kone. Forøvrigt vare de ukjendte for det øvrige kongelige Huus. Men nu vil de gaae Raden rundt; thi Monrad vil ei komme, uden Konen følger med, og det er rigtigt; jeg gik ikke af Flekken, dersom Jutta ei blev bedt med.

Men den store Flok af Herrerne, som var der, hørte til Oppositionen, og den er, hvad Tallet angaaer, ikke lille, men i mine Øine visne Pinde, som gaaer deres egen Opløsning imøde, men kan naturligvis gjøre den nærværende Regjering adskillige Bryderier.

Kongen kom der ogsaa, men ganske stille. Tramp¹⁾ stod udenfor paa Hovedtrappen og ventede, imidlertid var Kongen kommet og steget af ved Damebygningen — Du veed — midt paa, og kom ind ad samme Dør som de øvrige.

Hertuginde Wilhelmine var der ogsaa med hendes Hertug. — —

Men Kongen var, efter hvad Blixen sagde, vred paa Ministrene, fordi Berling var indkaldt til at møde for Politiretten angaaende Telegraf-Sagen, uden at Ministrene havde underrettet Kongen om det. Men Sagen var nok (thi jeg har min Underretning fra Blixen, og han er i denne Tid ildesindet mod Ministrene), at Ministeriet var nødt til at lade lægge Sag an mod Berling, Kongen uafvidende, da de frygtede for, at Kongen, om han havde vidst det, vilde forpurre det Hele.

Forøvrigt var Kongen mild og venlig mod Selskabet, talte ogsaa med Hall; om han talte med Wilhelmine, veed jeg ei. Caroline og jeg, vi taler om Kjærlighed, gamle Prinds Ferdinand til stor Glæde, da hun (Pr. Caroline) har ypperlige Begreber om en Kones Pligter, og siger reent ud, at hun ei forstaaer sig paa den Kones Kjærlighed, som vil formene sin Mand i at gifte sig igjen, naar hun er død og og borte; og gl. Pr. F. seer ganske mild ud, som om det er Noget, han billiger.

Der er Mennesker, som seer Alt sort, og hvad de seer, det er idel Ondskab og Lumskhed; men det maa være grue-

¹⁾ Enkedronningens Hofchef.

²⁾ Med denne mærkelige Personlighed var P. R. — formodentlig gennem sin Svoger Carlsen — allerede flere Aar tidligere kommen i en vis, ret venskabelig Forbindelse.

ligt at have saadanne Øine. Jeg seer allevegne yndige Mennesker og fornøielige Mennesker; vi kom rigtigt glade hjem; men skrupsulten var jeg, for Maden, jeg havde sat i et Vindue, medens jeg talte, var fløiten, da jeg vilde have den. — —

Dersom Brevet ei var blevet saa langt, havde Du hørt om Evangeliet til imorgen: 1. om Herrens egen Stad; 2. om de Lægedomsgjerner, Herren udøver i sin egen Stad, imod Byens egne Folk; men vi forvente en ny Himmel og en ny Jord, da alt det gamle er forsvundet, og Alt er bleven nyt og saa godt som i Tidernes Morgen, og i den By kommer intet Urent.

Vorherre velsigne Eder!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 9. November [1859].

Kjæreste Bolette!

Vorherre give Dig Lykke og Velsignelse til at iføre Dig Guds fulde Rustning, at Du, som Aarene skride, maa blive stærk i Herren og glad i Herren. Men, naar Du selv er stærk, kan Du styrke Andre; naar Du selv er glad, kan Du glæde Feilberg og hele Dit Huus. — —

I Lørdags spiste vi hos Dronningen. Hertuginde Wilhelmine med Hertugen var der ogsaa, samt Grevinde Danne-
mand¹⁾). Talen faldt paa Krigen, og Grevinde D. gav Hertugen det glatte Lag. Søren [Heiberg] var der ogsaa; men han var heelt fortørnet over, at et Fruentimmer turde tale saaledes; hån kan ei lide, at Qvinder taler.

Det seer ellers noget broget ud for Ministeriet, og Stormen kommer fra 2 Sider: 1. fra Kongen, som er bleven rasende over, at man har villet fordrive Berling, der tilligemed Schéele puster til Ilden; 2. fra det Forslag, der nu er sendt

1) Født Schulin, en meget frimodig Dame.

til Forbundsdagen om at lade Udvalgte af Rigsraadet og de holsteenske Stænder træde sammen; thi Rigsraadet — det vil sige de Nationale — vil ei stemme; thi, siger de: det er upassende for Rigsraadet, som er Blomsten af Folket, at møde med Deputerede fra en Landsdeel; det vilde være, som at Sogneforstanderskabet traadte sammen med Rigsdagsmænd. — Forslaget er ellers kommet fra Monrad.

Han havde ellers været saa glad, og syntes, det gik godt. Men paa eengang reiser Stormen sig. Scheele bliver maaskee Levetzaus Eftermand¹⁾ — det siges der — forøvrigt er der Mange, som beiler til den Post.

Frøken Anna Neergaard, den ældste Datter af Amtmanden [paa Lindersvold], er bleven forlovet med Kahrs. Kan Du huske ham; han har været Huuslærer der.

Brandt holdt i Mandags Foredrag²⁾ om Kingo, Brorson og Grundtvig; og sagde: Kingo er bibelhistorisk; Brorson sjælehistorisk; Grundtvig kirkehistorisk. Kingos Grundbillede er Solen, „som den gyldne Sol oprinder“; Brorsons er Blomsten, „den yndigste Rose“; Grundtvigs er Fuglen, „Palmefuglen“. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

D. 3. December [1859].

Kjæreste Bolette!

Naar Du faaer dette Brev, har Du muligviis alt seet af Aviserne, at vort Ministerium er falden! Saa underligt Lykken hun falder; hun vender sig saa ofte — rundt omkring.

Igaar var jeg hos Monrads, der var Graaveir over det hele Huus, over Store og Smaa.

Det er ogsaa kjedsommeligt, især da Monrad har staaet aldeles udenfor Sagen med Berling. Det var Krieger, som

¹⁾ Som Overhofmarskal.

²⁾ I Aftensamlingen hos Dronningen.

især trængte paa, og tilsidst blev de enige om at følges ad, og allesammen bad de om Afsked, og fik den!!! Hall og Monrad havde naturligviis slet ikke undret dem, om der var blevet skikket Bud efter dem; men der kom intet Brev, og imidlertid danner Rotwitt, Amtmand i Frederiksborg, et nyt Ministerium, meget ordentligt at see til, og de Gamle — lægges tilside som opslidte Klæder, man ei længer gaaer med, og de træder atter ned i det almindelige private Liv. Bolette! det maa være meget svært! Hall var igaar ikke hjemme, ei heller hans Kone. Men Konen vil finde sig godt i det! Fru Monrad havde just i dette Efteraar ladet sig præsentere ved Hoffet.

Sagen er, at vi altid søger hele vor Lykke og al vor Deel og al vor Glæde hos Herren, saa dumper vi ikke ned, men gaaer altid stadigt fremad.

Hvad Du fortæller om Skolelæreren fra Jellinge [Seminarium] fornøiede mig meget. Det grundtvigske Præg fører altid Livet med sig; og en saadan Skolelærer er til usigelig Velsignelse baade for Børnene og for Præsten.

Imorgen har vi om Tegnene, som gaaer forud for Herrens Dag. 1. Sygdomme i Naturen, med Hunger og Jordskjælv. 2. Sygdomme i Folkenaturen; thi Folk staaer op mod Folk, Rige mod Rige. 3. Sygdomme i de Troendes Selskab, med falske Profeter og det store Frafald. Men alle Troende forstaaer denne Herrens Tale om de udvortes Tegn, som gaaer forud for Herrens Aabenbarelse; thi inden Herren kan komme ind i Hjertet og der aabenbare sin Herlighed, skeer der Tegn inden i Hjertet: 1. Dette Tegn med Hunger og Tørst efter Retfærdighed, mens Hjertet skjælver, fordi Samvittigheden siger: Du er en Synder, som ei kan bestaae for Levendes og Dødes Dommer. 2. Dette Tegn, Mørkets Fyrste reiser sig mod Lysets Fyrste; thi Djævelen vil beholde sit Bytte. 3. Dette Tegn, den falske Profet siger: Dine Synder ere større, end de kan tilgives. Da gjælder det at see op, og at opløfte sit Hoved i Troens fulde For-

visning, at vor Forløsning stunder til, og at Guds Rige er nær. Det gjør saa godt, naar man kan faae de store og mægtige Tegn, Herren omtaler, saa nær, at man af egen Erfaring kan tale med om dem.

Fra Dronningen har vi haft Brev fra Frankfurt. Hun havde det godt; hun var oprømt paa Reisen, som der staaer om Kong Olaf.

Jeg holder Bibellæsning baade i Virum, Lyngbye og Taarbæk.

Det ovenfor omtalte Brev fra Dronningen er dateret 25. November og indeholder en ret udførlig Beretning om Begyndelsen af den Rejse, hun havde tiltraadt, i den Hensigt at tilbringe Vinteren i Syden. Under denne Rejse skrev Hds. Majestæt ret hyppig til P. Rørdam, som stadig holdt hende underrettet om Begivenhederne i Hjemmet, hvor der siden Ministerskiftet 2. December herskede et stærkt Røre, som forstærkedes ved Frederiksborg Slots Brand. Igjennem Dronningens Breve høres en Gjenlyd af de Meddelelser, Rørdam sendte hende. Adskillige af disse Breve skulle derfor her meddeles.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Nizza d. 13. Decemder [1859].

Fuldendt d. 14.

Kjære Rørdam!

Igaar overraskedes jeg ved Deres to Breve, fra 2. og 4. Decemder. Jeg begyndte alt at undre mig over, at mit Brev af 25. November ikke var besvaret. Men nu forstaar jeg godt Aarsagen af denne Sinkelse: De vilde med Bestemthed kunne nævne mig de nye Ministre! Hvilken Sorg det er mig, at Blomsten af Intelligentsen nu har forladt Roret, og vi kastes ud i det vilde Hav uden Compas og et Bytte for alle Vinde! Men Gud være lovet, ogsaa jeg kan sige: Herren er min Styrke, Herren er min Glæde; og til

den hele skjønne Slutning paa Deres Brev af 4. December siger jeg: Amen!

Jeg var i Søndags i den reformerte Kirke og hørte en fransk Præst, som hedder Pilat, som jeg syntes meget godt om. Prækenen var rigtignok meget for lang; den varede i 1½ Time; men det frapperede mig, at han lagde saa megen Vægt paa det Legemlige og paa Fællesskabet, lige som Grundtvig. Han har holdt en heel Række Prækener over Fadervor, og var nu kommet til: „giv os idag vort daglige Brød!“ — —

Jeg glædede mig ret over ogsaa i Nizza at høre de samme Toner, jeg kjendte fra Hjemmet, og at erkjende, at Guds Børn findes allevegne. Jeg glæder mig til at tale med denne Mand; han har meldt sig, og jeg har bedt ham komme til mig imorgen.

Ellers, naar jeg undtager Ester og Nobby Browne med deres Fader¹⁾, har jeg endnu slet ingen Bekjendtskaber. Igaar forlod min Broder fra Paris os med sine Børn; de vil gaa til Palermo og bereise Sicilien. Han vil endelig, at jeg i Marts skal møde ham i Neapel, og vi da kunne tilbringe Paasken i Rom. Jeg vil see, hvor vidt Pengene række. Han er endnu livligere og elskværdigere end før, et uhyre godt Menneske, som ret vilde gefalle Dem; jeg savner meget hans oplivende Omgang. Min kjære ældre Broder er mere alvorlig, men ogsaa sindigere og, Gud være lovet, bedre af Befindende, end jeg havde turdet haabe. Vi tilbringe Aftnerne altid sammen enten hos mig eller hos min Broder. Det vilde ret glæde Dem, kjæreste Rørdam, at see, hvor meget de alle holde af mig. Min gode Svigerinde er ret en dansk Qvinde, saa usigelig kjærlig og deeltagende; og med mine Niecer har jeg havt nogle Samtaler, hvorved jeg seer, at de Alle voxer i det ene Nødvendige. Især har dette frapperet mig

---

¹⁾ Den i 1ste Del oftere omtalte engelske Legationssekretær, hvis Hustru hørte til den grundtvigske Kreds.

hos min kjære Svigerinde, som jeg finder noget ældet især af Figur; hun lider stedse i Ryggen, og er derfor meget sammenbøiet, hvilket giver et ældre Udseende; af Ansigt er hun uforandret. Min Villa ligger noget langt fra Stranden, og af denne øines kun lidt herfra. Igaar ledsagede jeg min yngste Broder et Stykke paa Veien til Genua. Jeg fulgte ham, indtil hvor man fra Høiden af Bjergene kan see ned til Villa franca, den af Russerne aquirerede Havn. Denne Udsigt er meget imponerende.

Fru Browne er endnu i Engeland og ventes først om 14 Dage. Nu lev vel, kjære gode Rørdam, hils Deres kjære Kone og lille Jutta fra mig; tak hende, fordi hun har Villie til at ville savne mig.

Gud befalet!

Deres troe Veninde

Caroline Amalie.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

[Nizza] den 28. December [1859].

Kjære Rørdam!

Først igaar, altsaa efter 10 Dage, modtog jeg Deres 3die Brev, det fra 17de. Desværre havde De dengang endnu ei modtaget mit første Brev fra Nizza. Nu vil De have modtaget det, og kjender min Mening og Sorg over Professorpartiets Nederlag. En Forudfølelse af noget Sørgeligt, som forestod, havde jeg, inden jeg forlod Fædrelandet. Jeg er sammenvokset med det danske Folk! Gud forbarme sig over os og lede os paa Sine Veie. Frederiksborgs Slots Brand har ogsaa dybt bedrøvet mig; hvad De skriver mig om Kongens Mod og dybe Bekymring glæder mig, og han har vist truffet det Rette ved strax at tage til Hovedstaden, hvor Deltagelsen over Ulykken stemte alle Hjerter for ham. Den store Interesse for Bøghs Stykke, der opføres i Casino¹⁾, er

¹⁾ „Grevinden og hendes Sødskendebarn“.

atter et Beviis paa det blandede i vor Caracteer, paa den ene Side en moralsk Følelse, der afskyer det Slette, paa den anden Side en let Maade at hævne sig paa, uden at vi selv komme til at lide noget derved. Dette er Øieblikket for alle christelige Præster at tale ret alvorlig, indtrængende og kjærlig, for med det Gode at overvinde det Onde. Hvor tit længes jeg efter at tale med Dem! Hvad siger da Grundtvig til den stive Latiner, til Cultusministeren¹⁾? Hils ham hjertelig fra mig.

Den 1. Januar 1860.

Her standsedes jeg sidst, og for ikke at lade Dem vente for længe paa min Tak for to Breve vil jeg helst sende disse Linier strax ledsaget af de varmeste Ønsker for Dem og Deres ved Aarets Begyndelse. Tak ogsaa kjære Rørdam for Alt, hvad De var mig hidindtil og bevar mig Deres dyrebare Venskab indtil Enden. Dog igrunnen er dette kuns en Talemaade, jeg behøver egentlig ikke at bede herom, thi jeg tvivler ei paa, at det vil skee!

Lev vel, lev vel! Hils Juttaerne kjærligt fra

Deres troe Veninde

Caroline Amalie.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

[Nizza] den 9. Januar 1860.

— — Frue Browne er nu omsider kommen for 8 Dage siden med Denis²⁾. Hun har alt flere Gange været hos mig, og sidst besøgte jeg hende, hvor jeg tilbragte nogle meget underholdende Timer med hele Familien. Børnene ere saa vante til at discuttere, og jeg holder saa meget af at tale med dem alle. Desuden sang de for mig; de har smukke Stemmer og synge i den italienske Smag.

¹⁾ V. A. Borgen.

²⁾ Hendes Søn.

Her er almindelig stor Glæde over Vestmagternes fornyede Sammenhold, hvilket ogsaa glæder mig personlig usigeligen. Det vil være til sand Fordeel for Danmark, naar Engeland og Frankrig holde sammen. Især glæde Italienerne sig over, at Napoleon vil trække sine Tropper ud af Italien og overlade Legationerne og Fyrstendømmerne til Italienernes eget Forgodtbefindende. (Meget bedre at lade dem selv sørge for deres eget Land.) Man troer almindelig, at Pavemagten derved kommer til at synge paa det sidste Vers. Paven er almindelig ringeagtet blandt Italienerne, og de ønske at sende den hellige Fader til Jerusalem, hvor han egentlig hører hen, sige de! — — Endnu har jeg ikke været i den catholske Kirke; jeg vilde opsætte det indtil den stille Uge i Rom; men nu har Omstændighederne gestaltet sig saa, at jeg dog ikke kommer der hen, saa det vil være bedst at studere Daaben og Nadveren hos Catholikerne i Nizza. — —

Fortæl mig om vore Tilstande. Nu synes Alt mere roligt. Mange Hilsener til alle gode Venner og Bekjendtere, navnlig til mine Undergivne i Sorgenfri, til Mürers og Sprechelsen og Frue Ibsen.

Gud velsigne Dem og Deres!

Enkedronning C. A. til P. Rørdam

Nizza den 17. Januar 1860.

— — Jeg har nu gjort Bekjendtskab med den 6. Præst her. Den første Geistlige, jeg saae hos mig i Nizza, var Biskoppen, en godmodig, artig Mand, Monseigneur Sola; han kom med sin Secretair eller Famulus, en jovialsk, tyk Munk. Nr. 3 var Herr Pilat¹⁾, Nr. 4 den Lutherske Præst, meget ung, men han skal være velsignet; min Svigerinde og mine Niecer gaae immer i hans Kirke. Jeg hørte ham endnu

¹⁾ Af dennes Prædikener giver Dronningen flere Referater i sine Breve.

ikke. Hans Navn er Mader, og paa Torsdag kommer han til mig og holder den første Bibelforklaring, hvilken da fortsættes hver Torsdag. Den 5. var den kjære Missionær Hebich, og den 6. den engelske Præst Mr. Childern, en meget net og anseet Mand. Jeg har ogsaa gjort Bekjendtskab med nogle levende Christne, Baron Uxkull og især hans unge Kone, en meget alvorlig Christen, der har øvet stor Indflydelse paa sin meget ældre Mand. — — Jeg vilde ønske, at der ingen Forskjel mere var mellem Lutheraner, Reformerte og de øvrige protestantiske Partier. Den Dag vil komme; dog hører det nok til Vor Herres Regimenter, at enhver Retning udvikler en særegen Sandhed, indtil Tidens Fylde forklarer disse Brudstykker til en eneste fuldstændig Sandhed, og vi Alle hedde Guds Børn, som Herren, Brudgommen, henter til Sig. — Der er meget christeligt Røre i Italien. En anden Gang mere derom. — —

Hils alle Venner. — — Det glæder mig saa meget at høre Deres billige og lidenskabsløse Opfattelse af Tiderne. Vor Herre bevare os vor Frihed, der har været til stor Gavn for det danske Folk!

Jeg skulde ønske, at Boisen fik Directeurposten¹⁾, for at den kunde blive i christelige Hænder. Men hvad bliver der saa af min Skole? Ingen for ung bør bestyre den.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Naar Dronningen fremhæver P. Rørdams billige og lidenskabsløse Dom over de nye Regjeringsforhold, da hænger det sammen med, at Grundtvig og hans Venner mere og mere fandt sig vel tilrette med disse. De ukjendte Muligheder hos den ny Udenrigsminister, Blixen-Finecke, gav Næring for Haabet og Ønsket om at komme ud af de endeløse For-

1) P. O. Boisen har altsaa attraaet denne Post, der var ledig ved Borgens Indtrædelse i Ministeriet. Han fik den dog ikke.

viklinger med Tydskland, og det ny Ministeriums mere demokratiske Farve havde intet frastødende for Grundtvigs Venner. For disse havde „Grevinden“ ganske vist intet tiltalende; men man søgte at tage denne ubehagelige Faktor i den daværende Tilstand som et nødvendigt Onde. Følgende Breve yde Oplysning om, hvorledes P. Rørdam opfattede disse Forhold.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

14. Januar [1860].

— — Det er ellers en urolig og ophidset Tid, vi leve i; to Nætter i Rad var der Opløb og Ildebrand; og selv forstandige Folk er som rasende paa Grevinden; ja de har endog forlangt af Kongen, at han skal sende hende bort; og de paastaaer, at Kongen er afsindig. Men dertil svarer jeg saaledes:

1. Vel er det saare ydmygende for vort Folk, at Kongen har saa daarlig en Smag, at han kunde vælge hende; men naar han nu har saa daarlig en Smag, hvad nyttede det saa, at hun kom bort; om 8 Dage tog han Een igjen, som maaskee var meget værre.

2. Ikke en eneste Embedsbesættelse kan paavises, udenfor selve Kongens Huusfolk, som er bleven besat med et Menneske, som der kan klages over, fra den Side.

3. Hun var Skyld i, at det forrige Ministerium faldt; men hun var ogsaa Skyld i, at Ministeriet Ørsted faldt, hvilket skaffede Hall og de Øvrige ind i Regjeringen; men dengang var der Ingen, som klagede.

4. Det er muligt, at det kan gaae meget godt med det nærværende Ministerium, endnu er intet Ondt skeet.

5. Summa Summarum, alle disse Optøier er Vand paa Tyskernes Mølle; alle Hjemmetyskere leer; jo galere det bliver, desmere fristes Kongen til at nedlægge Regjeringen; og hvad saa? — —

Christian var her i Mandags, og han var glad; vi havde

et fornøieligt Selskab, Kalkars, Søren og Emma, Holsteins og Mürers, Skat og Holger og Sprechelsen.

Det gaaer alle Præster som Fred. F., det er meget lettere at tale om Stefanus, end om Hyrderne; men det forstaaer sig, for mig er det altid saare svært at skrive, jeg slider endnu som før; igaar blev jeg først færdig Kl. 7.

Hils Feilberg og Børnene kjærligst. Vorherre være med Eder!

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

[Nizza] den 23. Januar [1860].

Kjære Rørdam!

Deres Brev af 14. modtog jeg i dette Øieblik og iler med strax at besvare det. Hvor har det glædet og interesseret mig! Først lad mig takke derfor paa det aller hjerteligste, og dernæst fordi jeg saa venligen erindredes af Busck og hele Præste-Conventet. Peter Fenger er en Mand, jeg agter for at være en af den danske Kirkes stærkeste Piller; kan han glæde sig ved Mandags Sammenkomsterne, da er han mere end gjerne for Fremtiden indbudet til disse.

Hvor maa det være interessant at være i Kjøbenhavn i dette Øieblik, og dog erkjender jeg Guds naadige Styrelse i for Tiden at have fjærnet mig derfra. — — I dette Nu erfarer jeg, at man ønsker at faae van Dockum til Marineminister, et fortræffeligt Valg, denne ærlige, gode danske Mand. Det er mig grumme kjært, at Vaabenbrødrene og Arbejderforeningen har sendt Kongen Hengivenheds-Adresser. — —

At Grundtvig er saa oprømt og enig med sine to Svogre¹⁾, er mig en sand Fryd. Mig levnes kun Tid til at sige Dem et hjerteligt Levvel, og at forsikre Dem om, at mit Venskab aldrig vil kunne rokkes.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

¹⁾ Carlsen og P. Rørdam.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Nizza d. 31. Januar [1860].

Kjære Rørdam!

Deres Brev fra 20. Januar har voldet mig stor Glæde ved den Klarhed, hvormed det belyser vor indre politiske Stilling. — — Hvor lærerig er dog vor Tid; man sanker Menneskekundskab. De bittreste Modstandere forene sig i et fælles endnu bittere Had end det, der tidligere skilte dem ad. Det er gavnligt, at det kommer til en Forstaaelse mellem Professor-Partiet og Mændene af den gamle, absolute Leir. Maatte nu Blixen erkjende Landets sande Vel og Folke-Aandens Fordringer. Maatte den fortræffelige Carlsen dog virke kraftigen paa ham. Jeg kan tænke, hvor Grundtvig maa være glad ved disse politiske Forhold; han sværmede aldrig for Professor-Partiet! Igaar modtog jeg Syv-Stjernen, og glæder mig til at læse den; men om jeg forstaaer den, er en anden Sag.

I Søndags var jeg hos Mader i den lutherske Kirke. Denne Mand indtager mig ved hans Simpelhed; forstaa mig ret, jeg mener dette i aandelig Forstand. Han præker meget indtrængende og bestemt: Enten, Eller. Hver Torsdag fra 2 $\frac{1}{2}$ til 4 holder han hos mig en Bibelforklaring for mig, min Svigerinde og Niecer og Damerne. Han har begyndt med Christi Lidelses Historie. Han siger, han finder, at den Historie virker meest paa det menneskelige Hjerte. Pilat klarer Ens Forstand, Ens Theologie, og Mader virker paa Hjertet. Skade, at de Begge præke paa een og samme Tid, Kl. 11, hver Søndag; gjerne hørte jeg dem begge. Med vor gode Frue Browne læser jeg ogsaa en fortreffelig Bog: Christ et le Siecle, 4 Taler af Bungener. De seer, at jeg har aandelig Føde nok; maatte det fremme mig i Lydighed mod vor Herre foruden i alt Godt!

I Forgaars døde her Storhertuginde af Baden, en adoptiv Datter af Napoleon I., en aandrig, meget levende Kone, som

jeg havde fattet Godhed for de faa Gange, jeg besøgte hende. Napoleon III.s Indblanding i Pavens Affairer har egentligt fremskyndet hendes Død. Hun fortalte mig, at hun, der elskede Napoleon III. høit, havde selv skrevet til ham: „Min kjære Neveu, jeg ønskede eller vilde give meget til, at De ikke havde blandet Dem i den Sag.“ „Thi,“ sagde hun til mig, „Protestanterne kjender intet til Kirken; naar man rører ved den, spruder den Ild!“ Jeg for min Part ønsker intet mere, end at man lader Italienerne raade sig selv. De fleste Catholiker ere ganske uvidende i alt, hvad Religionen angaaer, og altsaa aldeles uden Religion. Der danner sig derfor, da Trangen dog gjør sig gjeldende hos Somme, flere smaae evangeliske Frimenigheder rundt om i Italien Især i Florentz gjør Evangeliet stor Fremgang; ogsaa i Genua er der en Italiener, der præker henrivende. Den bekjendte Grev Quijardini har saaledes dannet en Brødre-Menighed her. De har ingen særskilt Præst, men enhver, der føler sig oplagt, forklarer forskjellige Steder af Biblen; Fruentimmerne tier. Sacramentet tager de hver Søndag; de skjænker dem selv af en Flaske og drikker, og bryder ligeledes selv Brødet, og rækker det, den Ene til den Anden. En catholsk Dame sagde til Frue Browne: „Protestanterne ere de egentlige Christne, Catholikerne have ingen Religion. Vore Præster sige mum, mum, mum, og lade os løbe dermed.“

De stakkels Folk! maatte vor Herre sprænge det gruelige Mørke, hvori Hierarkiet holder dem. -- —

Mange Hilsner til deres Nærmeste og alle gode Lyngbyer.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Hvorledes har Kalkar det? Hils ham og hans Familie hjertelig, ogsaa den kjære Boisen.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

4. Februar [1860].

Kjæreste Bolette!

Det er ganske rigtigt, „ligesom en fornem Frue veed at skaffe sig Plads, og ligesom en fornem Frue, naar hun har sat sig, breder sig, saaledes veed Livets Bekymringer vel at skaffe sig Plads inde i Sjelen, og de breder sig meer og meer, saa der bliver slet ingen Plads, hverken for Troen eller for Haabet eller for Kjærligheden.“ Denne Verden tager hele Hjertet, og det bliver ganske koldt og haardt som en Steen; men saaledes skal det ikke gaee, derfor nævner jeg altid Livets Bekymringer mellem Diævelens Gjerninger, og siger saa: i Vorherres Jesu Navn forsager jeg Eder alle, og bliver ved dermed, og siger: Du Herre omvend mig, og før min Sjæl tilbage til Dig, thi Du har jo kaldet mig ei til at „frygte, men til at troe“; og naar jeg blot bliver bestandig, hjælper det, og alle Smaablomsterne, med Fred og Glæde, kommer igjen, og det bliver baade varmt og lyst inde i Sjelen, Vorherre til Ære, som er kommet for at afskaffe alle Diævelens Gjerninger.

Ligesaa bærer jeg mig ad med Vrede og med Heftighed, thi vi ere kaldede til at overvinde det Onde, ved Herren, Herren, som er Satans Mester og vor Frelser. I lange Tider kan jeg leve rigtig yndigt, fra Morgen til Aften, og være glad som en Fugl; men saa er det, som gaaer der en Storm gjennem det hele Huus, den ene Dør smækker den anden op, og det er, som skulde man forgaae under Stormen. Men „det er kun List, han øver mod Helved og dets Hær, det er kun Tro, han prøver hos dem, han haver kjær; det koster kun et Ord, da Storm og Bølger stærke, de faae tilgavns at mærke, vi Herren har ombord.“

Men det gjælder daglig og altid at stride Striden og bevare Troen! og det er aldrig saa luunt, at jo Stormen kan reise sig.

Du har maaskee seet, at Folkethinget har tænkt paa at

sætte Præsterne paa fast Gage! Jeg for min Part er ikke misfornøiet dermed; thi saa veed man, hvad man har, og hvad man faaar, og bliver derved end mere opfordret til at sætte Tæring efter Næring.

Dronningen er selv tilfreds med, at hun er fraværende i Vinter; det er en sand Styrelse af Vorherre, at hun er borte i denne urolige Tid. Forøvrigt maae man sige, at alle Optøierne var vor Natur saa fremmede, at de vare udklækkede og udførte af Hjemmetyskere; thi os ligner det ei at gaa og raabe og huie ved Nattetid, mindst Nytaarsnat.

Grundtvigs besøgte jeg i Onsdags; hans Kone har haft Mæslinger, saa og Børnene. Da Fredrik blev syg, gik det Grundtvig saa nær, at han „hverken spiste eller drak.“

Jeg har ei talt med Grundtvig i længere Tid, og fornåm nu, at vi var aldeles forskellige angaaende Frederiksborg, som han ei vil skal bygges op; hvorimod vi holder fast paa, at vi bør glæde Kongen, og give ham et Huus igjen, da han har givet os Friheden. Busck, som ogsaa var der, rasede ogsaa imod alle dem, som ønsker at see et nyt Fredriksborg; men jeg mener: heller at lade Folk give lidt, som de har Lyst til, end slet ikke at give noget.

Saa besøgte jeg ogsaa Fru Hall; hun har ligget paa Iselinge siden først i December; forøvrigt holder hun sig tappert, og er sig selv lig; det Hele har saa godt som intet Indtryk gjort paa hende; men hun siger, at den hele Omvæltning er Monrad Skyld i. Fenger mødte jeg i forrige Uge; ham gjør det mig ondt for.

Du forstaaer da, at det intelligente Aristokratie er gaaet tilgrunde, og nu siger dette Aristokratie om Bondevennernes Ministerium, ligesom Ministeriet Bluhme og Tillisch om Professorpartiet: Hvad forstaaer de dem paa at regjere! Imidlertid skrider Tiden, det gaaer nu som før; thi der hører ikke saa meget til at regjere Land og Rige; men svært er det at regjere sig selv.

Den stigende Interesse, hvormed P. Rørdam havde fulgt det rotwittske Ministerium, har vistnok, trods hans Hengivenhed for flere af det nationalliberale Partis Førere, ladet ham føle det som en Skuffelse, da Ministeriet sprængtes efter Chefens pludselige Død 8. Februar 1860. Vi høre maaske tildels en Gjenklang af hans Tanker, naar Enkedronningen d. 21. Februar skriver til ham fra Nizza:

„Det er klart at Vorherre taler til det danske Folk. Maatte vi alle ville forstaae Ham. Fra 2. December indtil 9. Februar fik de, der besidde Jorden, Magten. Han viste os den solideste Grund, hvorpaa vores Constitution skal bygges. Men da vor Bondestand tildeels endnu er politisk lidet udviklet, kunde den, ved ene at have Magten, let komme paa Afveie, og Rotwitts pludselige Død forhindrede dette. Men det er alt et stort Skridt, at Mange, ligesom De, har faaet Øinene op over, at Grund-Eiendom er en væsenlig Betingelse for at faae den afgjørende Stemme i et Land. Nu gjelder det at virke til Grundeiernes sande Oplysning. — — Professor-Partiet og Embeds-Klassen kan ogsaa have lært en heel Deel i disse 2 Maaneder. Maatte det nu lykkes Monrad at faae et fornuftigt Ministerium dannet, og derved vise, at han heller ikke har staaet stille fra November til Februar, men nytter den Lære, han fik for 2 Maaneder siden.“

Da et nyt Ministerium var dannet, aflagde Rørdam samme Dag Rapport til sin Søster i Slesvig:

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

Fredag 24. Febr. [1860].

Iaften kommer jeg fra Byen. — — Ministeriet er nu paa det nærmeste ordnet: Hall Udenrigsminister, Fenger for Finantserne, Monrad for Underviisningsvæsenet og indtil

videre Indenrigsminister, Casse Justitsminister — hvad siger Du til det! han har i sin Tid dømt Monrad til Christiansø paa 3 Aar¹⁾, Bille for Marinen, Thestrup for Krigen, Wolfhagen til Jer; med Holsteen er det ei paa det Rene endnu²⁾. Desværre var Monrad hos Kongen, saa jeg fik ham ei itale. Det gjør mig ondt, at Blixen manglede Mod til at danne et Ministerium; thi i ham var der Sving; alle disse er udfaa samme Suurdeig, og lidt Forandring gjør godt; men dette er lutter Pfoffessorer. Men paa den anden Side maa man tilstaae, at det er de Eneste, som har haft Mod til at overtage Regjeringen.

Du kan da ellers begribe, at Grundtvigs Tale over Rotwitt, hvori han ligner Professorpartiet med „Pharisæerne“, har til det yderste oprørt hele den lærde Verden. Jeg hørte den, og den var jo grov; men der er Ingen, som har Skade af at see sig selv afmalet. Bondevennerne kom og bad Grundtvig holde Talen, og da han havde Lyst til at give Professorpartiet det glatte Lag, sagde han strax ja, og han var i sit Es. Men det var ingen Ligprædiken, men en Rigsdagstale, eller, om Du vil, en borgerlig Lovtale, og det maa han nu selv om; for der var jo ellers en god Leilighed til at have holdt en ordentlig Opvækkelsestale, og det kunde de vist trængt godt til. — —

Angaaende de politiske Forhold skriver P. Rørdam 9. Marts 1860 til Søsteren:

„Vi var igaar hos Halls; Monrad var der ogsaa; hans Familie er endnu i Paris og kommer først til Sommer.

¹⁾ Denne Notits maa staa for P. Rørdams egen Regning. Det maa vel have været 1839, da Monrad ved Artikler i sine „Flyvende politiske Blade“ paadrog sig en Tiltale af det offentlige og dømtes — dog ikke til Christiansø — men til at staa under Censur. Casse var den Gang, som Assessor i Landsoverretten, en af hans Dommere.

²⁾ Raasløff blev Minister for Holsten.

Monrad har ellers en haard Stand; thi Thingene tage haardt paa ham; han taler ei som den, der er sikker paa velvillige Øren, men som den, der veed, at han bliver beskuet med skarpe Øine.“

At Rørdam har givet Enkedronningen meget omstændelige, Efterretninger om de hjemlige Begivenheder, ses af Hds. Majestæts Svar, der tillige indeholder hendes Iagttagelser angaaende forskjellige religiøse Forhold.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Nizza d. 11. Marts 1860.

Kjære, gode Rørdam!

De har længe intet hørt fra mig og intet Svar faaet paa Deres 2 sidste Breve: Det første med Beskrivelsen over Grundtvigs Ligtale over Rotwitt og Characteristiken over Ministrene¹⁾, det andet om Ministeriets Sættning. Jeg haaber dog, at Monrad har havt megen Nytt af sin Pariser-Reise, og Hall af sine 2 Maaneders Otium. Vi leve saa hurtig i vore Dage, at Ministeriet, der gik af 2. December og kom til Roret igjen 24. Februar, maae have fundet Situationen i Februar aldeles forskjellig fra den i December. Jeg har glædet mig paa Monrads Vegne, at han har havt den Selvfornægtelse af cedere Hall Conseilpræsidentskabet. Vor Herre hjelpe til at bevare Enighed imellem disse to Mænd; jeg beder stadig derom og glæder mig, naar jeg kommer hjem, til ogsaa at bidrage min Skjærv til at faae alle Partier til at slutte sig kjærligen sammen for det elskede Fædreland. —

Hertil kom jeg imorges, inden jeg tog i Kirke og hørte om den cananæiske Qvinde. Og nu har jeg modtaget Deres Brev fra 4. Marts, hvori jeg finder Gjenklagen af min egen

¹⁾ De afgaaede.

Tanke paa forreste Side, nemlig: at meget hos os har forandret sig siden 2. December. Jeg kan slet ikke beskrive, hvor inderlig jeg længes efter at have vel overstaaet den trættende Tilbagereise, og hvor inderlig jeg glæder mig til mit kjære Hjem og alle mine kjære Venner hjemme, først og fremmest til at see Dem, kjære Rørdam, og at skifte Tanker med Dem. Tilstanden der hjemme har hele Vinteren beskæftiget mig meget, og jeg finder Alt hos os saa interessant, at jeg igrunden kuns har Øine og Øren for Danmark. Et Folk [endnu] interesserer jeg mig dog for; det er det i dybeste Uvidenhed hensunkne Italienske Folk. Gud give, man kunde hjælpe til, at det fik en ordentlig og sand christelig Oplysning. Det catholske Kirkeregiment er dog den største Forbryder, at holde hele Folket saaledes i Bibeluvidenhed! De verdslig Oplyste have derved slet ingen Religion, og Almuen har sin Maria-Dyrkelse. I disse Dage skal Savoien og Nizza overgives til Frankrig. Der er to Partier her. Mange af de Fornemme vil gjerne gaae over til Frankrig, ogsaa Kjøbmandsstanden holder det for fordelagtigt at blive fransk; men Advocater, og Ungdommen i det hele, vil hellere blive ved Sardinien og nyde dennes frie Forfatning. Der var idag tilsagt en Messe Kl. 11 for at bede Vorherre ikke at tillade, at Nizza blev taget af Frankrig. Jeg kjørte netop forbi den Kirke, som ligger langt inde [i Byen] og har en stor Plads udenfor; denne var fyldt med Mennesker, der alle strømmede til Kirken. Den Sardiniske Garnison marcherer daglig, Regiment efter Regiment, til Turin, og om nogle Dage, maaskee alt imorgen, ventes franske Tropper her til! Det hele synes at gaa stiltiende af og er en aftalt Sag imellem Kongen af Sardinien og Napoleon; dog siges der, at den 25. skal der være en almindelig Stemmeoppraabning, og Flertallet bestemme enten for Frankrig eller for Sardinien. Idag hørte jeg, at baade Victor Emanuel og Cavour vare excommunicerede.

Den 12. Marts 1860.

Grundtvig er altsaa ikke tilfreds med det Monradske Ministerium. Hvad de tre nye Elementer angaaer, har ogsaa jeg forskrækket mig over et saadant Valg; men det var vanskeligt at finde Ministre, og Ministeriet skulde dannes. Dog har Monrad dermed viist Høimodighed ved at vælge Casse, der i Tiden dømte ham! Der er mange forskjellige Elementer i Monrad; maatte Christendommen seire i ham og bringe alt i Harmonie. Hall er ikke en saa compliceret Caracteer, skjønt Troen ei er saa bevidst i ham, som i Monrad.

Deres kjære sidste Breve give mig saa meget Stof til Eftertanke; men naar jeg betragter den Hob Breve, jeg har at besvare, maae jeg afbryde her, i det jeg inderlig hilser Dem og Juttaerne, og nævner mig

Deres trofaste Veninde

*Caroline Amalie.**Enkedronning C. A. til P. Rørdam.*

[Nizza] den 25. Marts 1860.

Kjære, gode Rørdam!

Deres Brev fra 16. modtog jeg i Middags og glædede mig atter over den rolige Klarhed, hvormed De opfatter alle Forholdene, og Deres objective Bedømmelse af de forskjellige Characterer. Monrad og ogsaa Hall have i Debatter angaaende Jernbaneloven og Striden med Blixen ei bevaret den rolige Fatning, som stedse characteriserer de virkelige Statsmænd, og dette har gjort mig ondt, da jeg gjerne vilde, at de netop skulde glimre. Forresten glæder Striden mig; den styrker og skjærper Forstanden og udvider Synskredsen. Det maa ret være fornøieligt i Kjøbenhavn, man falder ikke i Søvn. Jeg forekommer mig i min levende Glæde over Mundkampen i Rigsdagen som en Moder, der med Glæde seer sine Sønner slaaes, fordi de derved lærer at bruge deres

Kræfter, og selv blive stærkere! Vorherre lede og styre Monrad og lade det Gode seire i ham. Jeg lider godt, at Fru Hall havde Mod til at sige ham: hun syntes godt om Blixen. Imidlertid er det mig kjært, at min Ven Rørdam dog ikke ret veed, hvor den ædle, vælige Hest vil hen, naar han faaer sin Frihed. Den, der benytter et hvert Middel for at naae Maalet, bør man være varsom med at betro sig til. Hils Carlsen fra mig og siig ham, jeg saae ham vel en Gang paa Ministerbænken; det var en klog og tillige redelig Mand! Et smukt Billede i deres Brev er ogsaa det; at en Ministers Styren bør bestaae i at samle og lede Kræfterne til Fædrelandets Møllehjul. —

Tænk hvilken christelig Bevægelse i England! Hver Søndag. forkyndes Guds Ord af Lægfolk i alle Londons Theatre. I Overhuset har man forarget sig over, at Guds Ord forkyndtes paa et saa vanhelligt Sted; men jeg troer, Biskoppen af Canterbury svarede, at han ei turde nægte Tilladelse dertil, da han saae, hvilket Tilløb af de laveste Klasser der fandt Stød, og hvilken Begjerlighed de viiste for at høre Guds Ord. Fru Raffard¹⁾ spurgte mig i hendes sidste Brev, om jeg havde hørt om en ung Præst i Paris, Spurgeon, som præker der siden 10 Aar med stort Held og stort Tilløb. Han er kuns 27 Aar, og har alt været i Herrens Tjeneste siden sit 17. Aar.

Jeg har opgivet min Reise til Rom og bliver nok her endnu til Slutning af April og, vil Gud, kommer da til mit Hjem i Mai, hvortil jeg glæder mig usigelig.

Efter Dronningens Hjemkomst til Sorgenfri kunde den mundtlige Samtale afløse den flittige skriftlige Tankevexling mellem hende og P. Rørdam, som havde fundet Sted under Rejsen. Følgende lille Brev er fra samme Aar:

---

¹⁾ Opholdt sig da i Schweitz.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Onsdag Aften d. 19. September [1860].

Kjære Rørdam!

Kalkar skriver mig, at hans Svigersøn Holger Rørdam er bleven Præst i Satrup i Anglen. Nu gjør jeg de bedste Ønsker, først for hans Præstelige Virksomhed, og dernæst at han tillige maae gjøre det danske Folk hædret i Anglen. Slesvigerne have det med Holstenerne tilfælles, at de først bør agte, naar de siden skal elske. Jo mere de komme til at agte Deres Brodersøn, des mere kan han stole paa deres Kjærlighed. Alt kommer an paa hans første Optræden. Skulde jeg raade ham, da holde han sig for det første fra alle politiske Discussioner.

Siig mig, om De ønsker, [Rasmus] Nielsen skulde forelæse noget imorgen Aften? Thi Fredag kjører jeg til Fredensborg, som jeg gjerne vilde see igjen efter 12 Aar. Lad mig faae at vide, om De og Jutta ønsker at høre ham imorgen Aften, da sender jeg ham Bud.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

I et lidt senere Brev til P. R. omtaler Dronningen, at det den 5. Oktober 1860 var „Jubilæet for vort Bekjendtskab“, og hun takker Gud „for alt, hvad De har været mig i disse 25 Aar“, hvorfor hun gjerne vilde se ham hos sig den Dag. Dagen efter, paa Frederik VII's Fødselsdag, udnævntes Rørdam til Ridder af Dannebrog.

Saa hyppig P. Rørdam i en tidligere Tid har skrevet til Grundtvig, saa sjældent gik det nu paa; men naar han kom til Kjøbenhavn, benyttede han gjerne Lejligheden til at se ind til sin gamle Ven. Det er mig fortalt, at P. R. undertiden kom til Grundtvig Kl. 11 om Aftenen, efter først at have været i Selskab hos Dronningen, og da blev hos ham i en Times Tid, inden han begav sig hjem til Lyngby. Følgende tvende Smaabreve ere bevarede:

P. Rørdam til Grundtvig.

1. Februar [1861?].

Kjære Pastor Grundtvig!

Dronningen har isinde at komme til Dem paa Tirsdag Kl. 12, og vil gjerne høre Dem tale om Bønnen, samt om det Ord af Herren: „Natten kommer, da Ingen kan arbeide“. Dronningen føler sig ikke rask, hun længes derfor efter at høre Noget om Evigheden.

Hils Deres Kone kjærligst fra Jutta.

Deres hengivne

*Rørdam.**P. Rørdam til Grundtvig.*

9. Marts [1861].

Kjære Pastor Grundtvig!

Dronningen melder os idag den glædelige Tidende, at hun fra Deres Kone har faaet den Underretning, at det er bedre med Dem, og at De endog har læst med Confirmanderne. — Gud skee Lov, saa har Vorherre holdt sin Haand over Dem.

Dronningen ønsker at tale med Dem angaaende Daaben og spørger, om det er Dem beleiligt at modtage Hende paa Tirsdag den 12. Kl. 1. — —

Deres Kone sagde mig, at De var ikke ret tilfreds med mine Spørgsmaal sidste Aften. Sammenhængen er denne: Jeg har Grund til at troe, at der blandt Deres yngre Tilhørere er dem, som ikke forstaaer Dem rigtigt, navnlig dette, at De altid forudsætter som afgjort, at vi ere døbte baade til Forsagelsen og til Troen, og at, hvem der lever i sine Synder, trøster sig forgjæves ved Naaden. — Dette vilde jeg have frem¹⁾, og jeg spurgte, [for] at De kunde have Leilighed til at tale derom²⁾.

¹⁾ Nemlig, at Gr. selv skulde stadfæste det i fleres Paahør.

²⁾ Som det ogsaa vides af mundtlig Beretning, var R. meget tilfreds med, at han ved denne Lejlighed havde bragt Gr. til at

Vorherre styrke Dem, at De maa føle Dem rigtig rask og glad, nu den skønne Tid kommer.

Jutta hilser kjærligst.

Deres hengivne

Rørdam.

Den 29. Maj 1861 holdtes Grundtvigs Jubelfest, til Minde om at han for 50 Aar siden var viet til Præst. Det følger af sig selv, at P. Rørdam fuldt ud var Deltager i Dagens Højtid, selv om han ikke var blandt de egentlige Ordførere. Men ham skyldtes det vel for en væsentlig Del, at Dronning Caroline Amalie overtog det Hverv at være de nordiske Kvinders Ordfører ved Overrækkelse af den syvarmede Guldlysestage. Et Par Smaabreve fra Dronningen vedrørende Festen ville mulig have Interesse.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 24. Mai 1861.

Kjære Rørdam!

Den lille Upasselighed, der Natten efter 2. Pintsedag kom flyvende paa mig, nøder mig til at bede Dem undskylde mig til Middagen hos Frue Grundtvig. Er det mig muligt, kommer jeg et Øieblik for at overrække Armstagen. Hvad synes De om, naar jeg derved sagde omtrent som saa:

„Maatte denne Gave minde Dem om Lyset, der nu skinner i den danske Kirke, det Lys, der tændtes for et halvt Seculum [siden], da Livet atter vakttes igjennem Deres Røst. Vi ønske alle af ganske Hjerte, at De endnu længe maa glædes ved dette Lys og opleve saavel dets Lysen fra Klarhed til Klarhed, som Livets Virken fra Kjærlighed til Kjærlighed“.

imødegaa en Anskuelse, som R. misbilligede. Men det lader just ikke til, at Gr. selv har syntes videre om den ham til-delte Rolle.

Saa saare jeg atter kommer ind i min Dagligstue, skal De faae det at vide, og da maae jeg faae Forklaringen over Pintseprækenen, Pintsedag. Lev vel. — —

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

30. Mai [1861].

— — Det var da en yndig Dag igaar. Jeg følte mig saa lykkelig og saa oprømt iblandt alle disse Mennesker; jeg var aandelig hjemme. Der var desuden en høitidelig Stemning, som ikke er til at beskrive, og som udgik fra Grundtvig selv. Hans fremragende Personlighed [fremtraadte] i en barnlig ydmyg Form. Jeg takker Gud [for] at have været der og seet ham. Man føler, hvor meget man skylder ham, og hvor høit man elsker ham! Jeg haaber ret snart at høre mere om den øvrige Fest. Gud velsigne Dem og Deres!

Deres tro Veninde

Caroline Amalie.

I Juli 1861 deltog P. Rørdam i det skandinaviske Kirke-møde i Christiania, medens hans Hustru og Datter under hans Fraværelse opholdt sig paa Gammel Kjøgegaard. Fra denne Rejse er der bevaret nogle Breve, der vise, at Rørdam har været vel tilfreds med Mødet og med Opholdet i Norge.

P. Rørdam til sin Hustru.

Onsdag Aften [24. Juli 1861].

— — Jeg har siddet og seet paa den klare Himmel og det store blaae Hav, smykket med og omkranset af Skibe, og mine Tanker har været hos Dig; thi Du og jeg, vi ere kaldede og beskikkede til at glæde hinanden.

Kl. er 10, vi er midt paa Kattegattet; men jeg er nødt til at søge min Køje, ellers kommer en Anden og tager den. Jeg vilde blot sende Dig en Hilsen, som over Gothenborg kan naa til Dig.

Kierkegaard, P. Fenger og Heiberg og Scheller er ombord med, saa og Frits Boisen og Pastor Bager fra Malmøe, som har besøgt os paa Sorgenfrie¹⁾. — —

Christiania 26. Juli [1861].

Folk her gaae ud og ind hos mig, siden imorges tidlig. Jeg havde faaet Værelser øverst oppe, ud til Gaarden; men da jeg, efterat have været paa det frie Hav, ikke syntes om at sættes i Buur som en Fugl, fik jeg med megen Overtalelse Manden til at give mig de 2 smukkeste Værelser, her er, paa 1. Sal. Men Følgen deraf er, at alle Mennesker flokkes om mig, for Udsigtens Skyld, som er meget skøn ud til Bjergene, og for den skønne og bekvemme Løilighed. Men endelig greb jeg til det Raad, at flytte ind i Sovekammeret og lade Gjæsterne sørge for sig selv, og paa den Maade er jeg endelig omsider kommet til mig selv, og sidder nu og seer paa Dig, min egen søde Jutta, og seer det lille Lam ved Siden af Dig, saa nu har jeg det saare godt og er meget glad; thi Vorherres Naade er stor imod mig, og jeg stiler dog paa at bruge den; i al Fred siger jeg med god og sund Forstand: Jeg vil blive hos Dig, Herre; thi Du veileder mig med Dit Raad, holder paa mig med Din høire Haand og optager mig i Herlighed. — —

Iaftes Kl. 11 kom vi til Christiania, og foreløbig boer jeg i et Hotel, hvor de bare Værelser (2 kjønne Stuer) koster 5 Rd. om Dagen, dyrere end paa noget Badested; men vi er 3 om dem; ved et Tilfælde er Brødrene Pontoppidan, Præsten fra Frederits og Kjøbmanden fra Helsingør, kommet til mig; for vi, alle Danske og Svenske, tog ind i samme Hotel, og Du begriber det Mylder, naar 70 Mennesker, vaade som drukne Muus, styrter ind i et Huus og alle begjære Natteleie.

Reisen har ellers været yderst behagelig, det store Hav

---

¹⁾ Det maa altsaa have været i Sommeren 1856.

med den skønne klare Himmel over os, saa de uhyre Klippeblokke — tænk Dig Kampesteen, større end Kongens Nytorv, kastede midt i Stranden ganske nøgne, uden eet eneste Græsstraa; det er det, som kaldes Skjærene, der løber langs Strandkanten. Landsbyer er her ingen af, kun enkelte Gaarde og Huse. Ned ad Bjergene løbe Elvene, som naturligviis frugtbargjør Jorden, og i disse Dale ligge Gaardene, Stuehuset for sig, og derefter Huse, spredte ad, til Køer, til Heste, til Suel og til Brød. Den dyrkede Jord paa begge Sider af Elven seer yndig ud, men Lodderne er saa bitte smaa, ret som Huuslodder hos os. — —

I Selskabet er en meget smuk Svensker, Andrén, som er Præst for de udvandrede Svenskere i Nord-Amerika, og han har fortalt, at disse Udvandrere, 50—60000 i Tallet, siden 1849 har bygget 24 Kirker; desuden har de indrettet dem et Slags Høiskole, forat faae Præster dannede. — Svenskerne ere meget behagelige.

Jeg har paa denne Reise studeret Kierkegaard; men det er en snurrig, næsten sær Mand; det maa ikke være moersomt at være hans Kone. Ved at see paa ham er jeg kommet til, for Modsætningens Skyld, at tænke paa Luther, som han hænger hjemme i Dagligstuen, og Luther seer ud ret som den „gode Samvittighed“, frimodig baade for Gud og Menneskene. Men i K.s Ansigt er der noget, der ligner en kroget, vreden Green, og det er vist, at han billiger og bifalder Intet, uden først at have sagt „men“ flere Gange, og dertil føiet sine grundige Forklaringer¹⁾.

En Søn af Provst Thygesen²⁾, som er her i Byen, kom ombord iaftes, og han har været os Alle til megen Nytte og Fornøielse. Det er rart at see, at et ungt, kjærligt og tjenst-

¹⁾ Medens P. Rørdam ikke følte sig tiltalt af P. C. Kierkegaards Betænkeligheder, er det neppe tvivlsomt, at denne blev tiltrukket af Rørdams Umiddelbarhed og Frimodighed. Jvfr. 1ste Del, S. 209.

²⁾ Omtalt i 1ste Del, S. 18.

villigt Menneske kan, blot ved sin Kjærlighed, gjøre saa megen Nytte. Vi er nemlig, saavidt vi kan mærke, kommet for tidligt; vi var først ventede paa Søndag, saa der var Ingen, som tog os imod. — I Eftermiddag, vil Gud, tager vi til Ringerige, hvor Aasta og Sigurd Syr levede. — —

28. Juli.

Endelig er jeg kommet til Ro og boer nu hos Treschows, Fru Halls Søster, lidt udenfor Christiania, paa et ganske yndigt Sted, og kommer i dette Øieblik hjem fra en Kjøretour med Fruen (Manden er borte i Laurvig, hvor han har sin Eiendom), Frøken Brøndsted, som er her i Huset, og Pastor Buchholtz, som ogsaa boer her.

I Formiddags var jeg i Kirke og hørte en Præst M., thi Wexels prædikede ikke, og glædede mig inderligt 1. ved at see den Andagt, som var udbredt over Forsamlingen; thi Alvor og Andagten var i den Grad fremtrædende, at jeg sagde til mig selv: Folket i Norge er vist mere gudfrygtigt end i Danmark; og Forsamlingen var saa blandet af alle Stænder og alle Aldere, at jeg atter sagde til mig selv: Menigheden er et Udvalg af alle Classer, Stammer og Tunge-maal. Men i et fremmed Land ret at fornemme Menigheds-livet, og selv at kunne tage Deel i det, det gjør Hjertet godt. 2. Det næste, som i denne Kirke kom mig venligt imøde, var det Hjemlige, som kom deraf, at Alterbog og den hele Gudstjeneste var i Et og Alt som vor, selv den ene Psalme: „Hvo vil med til Himmerige“, saa jeg fik en tydelig Forestilling om Forskjellen, som der i den Hensæende er imellem en Reise i Norge og i Tydskland.

Torsdag Middag tog vi da afsted til Ringerige, 6 Vogne i Rad med raske smaa Norbagger for, saa det hele Tog lignede en Brudfærd. Veien gaaer, naar man kommer 2 Miil fra Christiania, langs Tyrifjord, og den er hugget ud i Klippen og igjennem Klipperne; man kører et Sted 1½ Miil stadigt op ad Fjeldet, naturligviis i mange Krumninger, der

efter 1½ Miil nedad Fjeldet. Da vi kom til Storøen, som ligger i Tyrifjord, og hvor der er Spor af Sigurd Syrs Gaard, fortalte Kudsken mig Sagnet om Ingeborg og Frithiof; thi Kong Ring skal ogsaa have boet paa Storøen, og sagde saa: „thi Kjærligheden er den stærkeste Ild, alle Vande kan ei slukke den“.

Fredag Morgen Kl. 4 begav hele Selskabet, deels til Fods, deels til Hest — Kierkegaard var med til Hest; men Du begriber, at han ei er født til at være Ridder — sig op til Krogkleven, som er det høieste Bjerg i Ringeriget, omtrent 3 Gange høiere end Møens Klint. Her fik jeg ogsaa en Forestilling om Sæterlivet, da 2 Tjenestepiger lever her borte fra den hele Verden, ene med Køer og Faar, den hele Sommer.

Derfra tog vi til Hønefossen, og jeg kan godt forestille mig, at der boer en Nøkke i Dybet, som oprører Vandene. Paa Veien var vi i Kirke i Nordrehaug, og overværede et Skriftemaal; saae derefter Svenske Stuen i Præstegaarden, uforandret den samme, som i Anna Colbjørnsens Dage, Væggene fulde af Kugler, og Fru Annas Portrait, som mindede mig meget om din Søster Maria. Da jeg spurgte P. Fenger: Hvem lignede hun? svarede han: Fru Tofte! I Præstegaarden traf jeg en Dame, som blev meget glad ved at høre mit Navn, da hendes Fader var Provst Hertzberg, der var min Farfaders Eftermand i Ullensvang.

Folkene heroppe dele sig i 2 Partier, de Kirkelige og Pietisterne; og er det ei mærkeligt, at de Kirkelige heroppe er, ligesom hos os, tillige de Folkelige, hvorimod Pietisterne hader og foragter det Folkelige og holder paa det Fremmede. Dernæst, Bønderne er ikke sjældent meest hengivne baade til Pietismen og til det Fremmede, og det i den Grad, at de endog blive vrede, naar Præsterne vil tale til dem, ikke i et Bøgsprog, men naturligt, som Sproget lyder.

See nu min egen, søde Jutta, har Du en lille Forestilling om, hvorledes din egen Ven lever; Skade kun, at Du

ikke er med; thi det er yndigt at reise, det forynger Sjelen. Naar jeg seer paa de svære Klippe-Blokke, som dette Land bestaaer af, og jeg tænker paa vort lille flade Land, skulde man synes, at det havde kostet mere Arbeide at skabe et saadant stort og stolt Land. Sagen er dog, vi kan ei ret forestille os, at Herren gjør alt, hvad han vil, uden Møie. —

P. Rørdam til sin Hustru.

[Christiania] Onsdag Aften 31. Juli [1861].

Vil Gud, kommer jeg til Dig paa Onsdag Aften. — — Mødet er endt, og det har været fornøielige Dage, da vi er kommet hinanden nærmere. Jeg har faaet flere Mennesker kjære, ædle, alvorlige og kjærlige Mennesker; og det at man kommer ud af sig selv, og faaer virkelig Deeltagelse for Andre, gjør Sjælen godt¹⁾.

Talen har dreiet sig 1. om Grundtvig og hans Betragtning af Christendommen. Hele Tirsdag og en stor Deel af Mandagen blev der talt kun om Grundtvig og om det levende Ord, og skjøndt Kierkegaard, just som han skulde til at svare, blev syg, og ligger endnu, saa Frits Boisen maatte tage Ordet for ham, er det gaaet os godt; vor Sag har vundet; jeg mener, vi har ei blot overvundet vore Modstandere, men jeg troer næsten, vi har vundet dem, i al Fald troer jeg ikke, man taler ilde om os her i Christiania. 2. Har vi talt om Missionen, og Kalkar har været Ordføreren i den Sag. Hans Mening er, at de sidste Tider nærmer sig, og at Missionstiden derfor er forhaanden, men ikke en Missionstid som i Middelalderen, men som den var i den apostoliske Tid. Desværre er ogsaa Kalkar blevet syg og ligger med.

Caspari er reist, og Lector Johnsen har ikke lukket sin

¹⁾ I Dansk Kirketidende for 1861, S. 532 ff. findes en udførlig Beretning om Mødet.

Mund op, og ei heller Dr. Zeuthen, skjøndt de fra alle Sider har været opfordrede dertil. Ogsaa her er et Dansk Samfund af lutter Grundtvigianere, og det er forunderligt, de ligner aldeles dem i Kjøbenhavn, Mænd og Qvinder tilhobe.

Imorgen vil Gud, tager vi til Miøsen og Guldbrandsdalen, paa Lørdag til Gothenborg, hvor vi tænker at blive til Onsdag Morgen og derfra, Vorherre give Lykke, lige hjem til Dig. — —

Efter Hjemkomsten fra Norge arbejdede Rørdam paa en ny Udgave af Lyngby-Salmebogen, forsynet med et Tillæg. Et Vidnesbyrd herom have vi i følgende Brev:

P. Rørdam til Grundtvig.

27. Novbr. [1861].

Kjære Biskop Grundtvig!

Kunde De ikke have Lyst til at skrive en Psalme til den Melodie og med den Begyndelse „Det er saa yndigt at følges ad“.

Angaaende Indholdet tænker jeg mig det omtrent saaledes: I Kraft af Herrens Nærværelse i Ordet, at følges ad i Tro og Haab og Kjærlighed med Herren til det nye Jerusalem, saa det kom med: „Thi Gud skee Lov i Vorherres Stad for evigt samles de Hjertenskjære“.

Hvad Længden angaaer, vil jeg helst, at den er kort, ikke over 3 Vers, saa den var nem at tage med, naar vi gik fra Kirke.

Da De veed, at Bogtrykkerne tit blive utaalmodige, vil jeg bede Dem glæde Thaarup (Boghandleren) ved at sende ham Psalmen, saasnart den bliver til; han maa sætte den ind, hvor han vil, kun foran Amen, hvormed Bogen slutter¹⁾.

¹⁾ Der kom den ogsaa til at staa som Nr. 987 i et Tillæg til Lyngby Salmebog, som udkom 1861.

Det kan ret fryde mig at faae en rigtig Menigheds-Sang til den yndige Melodie.

Vil Gud, har vi tænkt at gaae til Alters paa Onsdag, men er vi ikke komne i rette Tid, skal De ikke vente, da det beroer paa, hvorledes Jutta har det og Veiret er, for Juttas Skyld.

Kjærlig Hilsen ogsaa fra store og lille Jutta, og vil De sige Deres Kone rigtig mange Tak for Præknerne, hun var saa venlig at sende mig.

Deres hengivne

Rørdam.

Af Brevenes Slutning ses, at Rørdam endnu, ligesom tidligere ¹⁾, jevnlig fik Manuskriptet til Grundtvigs Prædikener til Gjennemlæsning, som en Slags Erstatning for, at han kun sjældent havde Lejlighed til at høre sin gamle Ven og Læremester. — Af Rørdams egen pastorale Virksomhed indeholder følgende Brev nogle Træk.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. April [1862].

I Onsdags blev Fru Holstein ²⁾ begravet. Vorherre opholdt og bevarede sit Ord i hendes Hjerte, og hendes Hjerte og Tanker i Troen paa Guds Ord indtil det sidste. Men Guds Ord til os, og Menneskehjertets Tro paa Guds-Ordet, derpaa kommer det an: „Naar Troen med Varme om Ordet slaaer Arme, Vorherre vi tage i Eavn“.

Sidste Gang jeg var hos hende, fortalte jeg hende om Englen, som foer ned, Søndag Morgen, ret som Solen stod op, og væltede Stenen fra Graven, og om Englen i de hvide Klæder, som sad i Graven og forkyndte Qvinderne, at Herren var opstanden. Forøvrigt gjorde jeg den Erfaring, da jeg sædvanligt kom et Par Gange om Ugen til hende, at hvad

¹⁾ Se foran, S. 31.

²⁾ Født Modeweg, fra Dyrehavegaard.

der trøstede hende meest, og snarest fik hende til at tale, var, at jeg simpelthen bekendte Troen for hende, og bad Fadervor, samt sang og læste en Psalme, een af dem hun kjendte og elskede. Sagen er denne: 1. Syge har kun liden Kraft; men hvad der er nyt og ukjendt, kræver større Anstrængelse, end de kan taale. 2. Gamle Heste skal fødes med den rene og skjære Kjerne¹⁾; men Syge og Svage skal ogsaa fødes med Guds Ords rene og skjære Kjerne. Men i Troen og Fadervor er der slet ingen Avner, tilmed er det velbekjendt og derfor let at fatte. — —

Peter Boisen har fortalt skjønne islandske Sagaer i denne Vinter²⁾. Folkene ligne Landet, udvortes koldt som Iisbjerger; men i Dybet brænder der Ild. — —

Efterfølgende Brev viser os, at der i Sommeren 1862 har fundet et øjeblikkeligt Sammenstød Sted mellem Grundtvig og Rørdam, foraarsaget ved den sidstes Heftighed. Det var imidlertid et Tordenvejr, der gik forbi og ikke efterlod blivende Følger. Af Hensyn til nulevende skal det ikke her oplyses, hvorom Uenigheden egentlig drejede sig; men Grundtvigs Brev, af hvilket kun en mindre væsentlig Del har maattet udelades, forekommer os saa karakteristisk og saa hædrende for dets Forfatter, at det ikke bør udelades, selv om det viser en Side af P. Rørdams Natur, som han godt selv kjendte, og som, naar Uvejret i hans Sjæl havde lagt sig, voldte ham selv mest Smerte.

Grundtvig til P. Rørdam.

26. Juni 62.

Tak kiære Rørdam! for Deres Aftenbrev fra i Onsdags³⁾, som ikke alene viser mig min gamle hjertelige Ven i

1) Dette Billede synes maaske mindre smagfuldt; men det er meget karakteristisk for P. Rørdam.

2) Vistnok i Aftensamlingerne hos Dronningen.

3) Dette Brev er ikke bevaret.

hans rette Skikkelse, men ogsaa tjener til at berolige mig over den virkelige Forskrækkelse, Deres korte, men farlige Raseri indgiød mig; thi vel var, Gud skee Lov! langt over min Forventning Solen gaaet blidt ned ogsaa i Onsdag Aftes; men naar jeg tænker paa det ulyksalige Indfald, De havde faaet, at ville beherske min Mund, som jeg ikke engang selv raader for, da blev jeg virkelig bedrøvet og ængstelig for den Fremtid, der vel for mig ikke kan være lang, men som jeg netop derfor maa bruge saa flittig og anvende saa frit som muligt. Naar jeg derfor tænkte mig herefter enten hos Dem, hvor jeg naturligviis i min Alder ikke kommer uden for Deres og Juttas Skyld, eller jeg tænkte mig paa Slottet med Dem, hvor jeg ligesaa vist kun kommer for Dronningens Skyld, da saae jeg mig i en Fare, som mig syntes, jeg maatte undgaae, uden engang at kunne sige enten Dronningen eller Dem, hvorfor jeg skyede Deres Omgang. Nu derimod synes mig, det, med Guds Hjælp, har ingen Nød, at Fanden skal faae flere af de Fornøielser, som let kunde udtømme mine Kræfter før Tiden; thi saalænge jeg kan røre Tungen, maa jeg, baade efter min Natur og efter mit Kald, røre den frit baade i Henseende til hvad, hvor og naar og med hvem jeg falder i Samtale, at jeg ikke af mine bedste Venner kan taale den mindste Indskrænkning efter deres Hoved eller deres Tanker om hvad der er nyttigt eller sømmeligt, eller dumt, spildt eller saarende for dem.

Dette, som jeg altid før har fundet, De, med al Deres Heftighed, dog igrunden respekterede og fandt, var en Frihed, De selv trængde til, var det, som under det rolige Overlæg forskrækkede og bedrøvede mig; men, som sagt, jeg tør haabe, det nu, efter denne aabne Udtalelse vil være forebygget.

De seer, jeg lader det her aldeles staae ved sit Værd, om De har Ret eller Uret i Henseende til Personen og det personlige Forhold, som lod Dem glemme alt andet. — —

Saa Guds Fred! og hils venligst Deres Jutta, hvis trofaste Venskab og elskværdige Egenskaber jeg ved denne Leilighed ret maa skatte!

Deres gamle Ven

N. F. S. Grundtvig.

Den 21. August 1862 døde en Mand, til hvem P. Rørdam i en lang Aarrække havde staaet i det venligste Forhold, nemlig P. O. Boisen, Grundtvigs Kapellan ved Vartov og Forstander for Dronningens Dreng-Asylskole. Tabet af denne milde og elskelige Personlighed følte meget af Dronningen, hvis Almisseuddeler han tillige havde været, og flere af hendes Breve til Rørdam dreje sig derom. Af disse kan følgende hidsættes:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Kjære Rørdam!

Da jeg kom hjem fra Boisens Begravelse fandt jeg Brev fra Frue Raffard med Efterretningen om hendes Mands Død, sandsynlig samme Dag som Boisens. Det synes at gaae Slag i Slag med mine Venner. Gud bevare mig dem, jeg, Gud ske Lov, endnu har, hvoriblandt De, kjære Rørdam, staar mit Hjerte nærmest, og hvis Trofasthed og Varme jeg stoler paa! Forunderligt, at Raffard og Boisen skulde forlade Verden paa samme Dag. De havde levet saa meget med hinanden. — Mig synes, Grundtvigs Tale var tilfredsstillende ¹⁾. Hellere havde jeg hørt Dem og Busck tale over vor bortgangne Ven end Magister [Lars] Boisen. Den Tale kunde have gaaet an i Familie-Kredsen, men passede sig ikke i Kirken.

Hjertelig Hilsen til Juttaerne!

Deres tro Veninde

Caroline Amalie.

¹⁾ Talen findes trykt hos Brun, Biskop Grundtvigs Levnedsløb II. 346 f.

Da Pladsen som Bestyrer for Dreng-Asylskolen var bleven ledig ved Boisens Død, førtes mange Forhandlinger om Skolens fremtidige Stilling. Grundtvig ønskede den overladt til Tang som Øvelsesskole for hans Seminarister¹⁾, medens Dronningen helst vilde have en troende Seminarist til Forstander og selv fremdeles, som hidtil, beholde et Tilsyn med Skolen. I disse Forhandlinger inddroges Rørdam, og der er bevaret en Række Breve fra Dronningen til ham om denne Sag. Som rimeligt kan findes, støttede han Hds. Majestæts Ønske om fremdeles at beholde Skolen under hendes umiddelbare Varetægt.

I et Brev fra Rørdam fra denne Tid berøres, at Sagen om Opførelse af et Kapel i Dyrehaven, tæt ved Taarbæk, var i god Gang. En Komite, bestaaende af Rørdam, C. Holstein, Skovrider Ratjen og Fisker Svend Johansen, havde allerede i flere Aar virket for Sagens Fremme ved Indsamling af frivillige Bidrag og ved Paakaldelse af Statens Understøttelse. Her er dog ikke Stedet til at gaa nærmere ind paa dette Forhold; kun skal det noteres, at Rørdam havde den Glæde at se Sagen skride fremad, saa at han turde imødesee det Tidspunkt, da han kunde komme til at forkynde Ordet i det Kapel, til hvis Opførelse han i saa væsentlig Grad havde givet Stødet.

I Efteraaret 1862 gjorde Rørdam sin sædvanlige Rejse til Sydsjælland, ledsaget af C. Holstein fra Dyrehavegaard. Efter at have prædiket i Mern, rejste han til Petersgaard,

¹⁾ Grundtvig gjorde gjældende, at dersom Dronningens Plan gennemførtes, vilde „Skolen for Livet“ egentlig være forbi. Hvis derimod Børnene gik over til Tang, vilde hans Seminarister have mere Nytte af at undervise disse mere opvakte og menneskelig udviklede Børn end andre Børn fra Almueskolerne; og naar disse Seminarister udbredtes over Landet som Skolelærere, vilde de erhvervede Erfaringer om en friere Undervisning komme dem tilgode, og „Skolen for Livet“ vedblive at blomstre. (Efter et Referat af en Samtale med Grundtvig, som Dronningen 16. Novbr. 1862 gav P. Rørdam.)

hvor han havde gamle Venner. Her var der nær tilstødt ham et alvorligt Uheld. I et Brev til sin Hustru af 14. Oktober skriver han: „Vi gjorde en skjøn Ridetour igaar. Jeg var rigtig glad; men da vi var kommen næsten lige til Høvdingsgaarden, paa Tilbageveien, styrtede Hesten med mig, og jeg gik paa Hovedet ud over den, netop paa samme Maade, som da jeg red fra Gjentofte den Sommer, Du boede paa Sorgenfrie¹⁾. Men en usynlig Haand, jeg tænker den samme Engel, som hjalp mig paa Gjentofte Banke, førte mig ud af Sadlen, et godt Stykke bort fra Hesten, og jeg reiste mig, satte mig til Hest igjen og kom ridende hjem, i alle Maader som det gik paa Gjentofte Banke.“ Det Stød, Rørdam havde faaet, fortog sig snart, saa at han kunde fortsætte Rejsen efter Bestemmelsen, til Iselingen, Hammer og Rønnebæksholm. I følgende Brev til sin Søster omtaler han ikke engang Uheldet, skjønt han ellers i Korthed berører Rejsen.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

7. November [1862].

Kjæreste Bolette!

Erindring og Haab ere Sødskende; som vi mindes, saa haabe vi; men baade Erindring og Haab har deres Rod i Nutiden, derfor naar Lyset er i os, er det lyst, baade naar vi see frem og naar vi see tilbage; men naar Mørket er i os, er det mørkt, baade bagved og foran. Naar det sande Lys regjerer i os, seer vi Lys bag ved os, Syndernes Forladelse, og Lys, Evighedens Lys, foran os, Kjødets Opstandelse og det evige Liv, som Profeten siger: Herrens Retfærdighed gaaer foran os, og Herrens Herlighed følger os.

Vorherre give Dig Lykke og Velsignelse til at elske Lyset og at vandre i Lyset; thi det er yndigt og sødt at leve, naar vi tager Vorherre med os paa alle vore Veie.

¹⁾ Altsaa 1856.

Jeg har idag tilbragt en meget fornøielig Dag; Grundtvigs Høiskole begyndte idag det nye Skoleaar med 12 unge Karle fra alle Kanter af Landet, Bornholm undtagen. Grundtvig talte om Naturforskerne, som betragtede os som Pattedyr, som Kattékillinge, fordi der var en Tid, da ogsaa vi pattede; men udhævede saa Forskjellen mellem Pattedørn og Pattedyr, og kom saa til „Ordet“, som er Aandens Klædning.

Grove svarede paa disse 3 Spørgsmaal, der ofte blev rettet til ham: 1. hvorfor der ikke blev underviist i Christendom? nemlig fordi Christendommen er ingen Skolesag, men en Hjertesag. 2. hvorfor der ei blev underviist i Naturvidenskaberne? af den Grund, at hvad Skolen befattede sig med, var Videnskaben om Menneskenaturen, som gav dem nok at bestille. 3. om de unge Mennesker lærte Noget? hvorpaa han svarede, at det var Noget, som Livet senere vilde forklare. Grove taler meget godt.

Jeg udlagde Hrungrers Mythen til megen Fornøielse for mig selv og for Forsamlingen. Derpaa red jeg paa min kjønne Hest — Du saae den jo — til Byen og talte med Dronningen om hendes Skole, som vi nu skal see at faae Orden paa. Dronningen vil gjerne have en Seminarist til at være Lærer for Drengene, altsaa en rigtig Almueskolelærer, og det kan ogsaa blive godt; thi jeg har Øie paa een, som er flink. — —

Du kan ellers troe, at Holstein og jeg gjorde en fornøielig Reise til Mehrn og alle de gamle Venner, efter Confirmationen. Det var sødt at præke i Mehrn, og vi sang: „Herrens Røst, som aldrig brister“, og „Op I Christne, ruster Eder“, og „Gud har fra Evighed givet sin Søn os til Herre“. Bilsted gjorde et skjønt Selskab Søndag Middag, hvor vi holdt Taler og sang, som i gamle Dage. Derpaa drog vi til Petersgaard, hvor A. i Spidsen for en heel Skare unge Piger hilsede os. Saa til Iselinge, hvor Ch., begriber Du, veiede og maalte Holstein; hun var uvis, hvor hun skulde føre ham hen. Næste Søndag var vi i Hammer og hørte Christian

præke. Reisen sluttede vi paa Rønnebæksholm, hvor Harald og Emmy holdt Huus, og det et behageligt Huus. — Christian søger Frederiksberg¹⁾).

Nu lev vel, kjæreste Bolette! Hils Feilberg kjærligst.

I ovenstaaende Brev er Grundtvigs Højskole paa Marie-lyst nævnt. For denne Skole, af hvis Bestyrelse P. Rørdam blev Medlem, havde han megen Interesse, og mangt et godt og oplivende Ord har han talt ved de aarlige Aabningshøjtideligheder. Vi behøve her dog ikke at give Prøver hverken af hans Prædikener eller hans Folketaler, da han i sine Breve selv har leveret overflødigt Stof til Kjendskab til begge Dele, og det i en koncentreret Form. Vi fortsætte derfor med Brevene.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

7. December [1862].

Kjæreste Bolette!

Foruden bliver det baade koldt og mørkt, derfor maa man see til at bevare baade Varmen og Lyset forinden.

Jeg læser i Skolen over 1. Corinthier, og kom derved til at tale om Lutheraner og Grundtvigianer. Der har staaet et ypperligt Stykke derom i „Budstikken“, og Du veed, at i den corinthiske Menighed var der megen Splid netop paa Grund af de forskjellige Lærere. Det gjorde sin Virkning. Ved samme Leilighed indøver vi ogsaa de nye Melodier i denne Tid: „Op dog Zion“ af Hartmann, og „Kimer I Klokker“ af Rung; thi vi kommer ikke med Psalmerne i Kirken, før vi er en Part, som kan dem.

Saa studerer jeg ogsaa de gamle Myther, som jeg fortæller om Fredagen hos Dronningen. Sidste Fredag havde jeg baade Monrad og Hauch med blandt Tilhørerne, saa vi

¹⁾ Dette Embede fik han dog ikke, da Provst P. E. Hall blev ham foretrukket.

fik os en ordentlig Samtale om Freyr, som bortgav sit gode Sværd forat faae Gerda, der var en Jetteqvinde. Men seer Du, da Freyr havde givet sit Sværd bort, forat faae Ja af Gerda, havde han ei Aser til sit Selskab, ei heller seilede han meer paa Skibladner, der altid havde Medbør, men han kom kjørende ene med Jetteqvinden, og han blev trukken af et Sviin. Men naar en dansk Krieger ægter en slesvig-holsteensk Pige, giver han sit gode Danske Sværd bort, og han har ikke længer Medbør. Robert Fulton beilede til Laura, men da hun forlangte af ham, at han skulde lægge sine Beregninger og Maskiner paa Hylden, trak han sig tilbage, og han blev til Robert Fulton.

Ogsaa om Ægteskabet mellem de Troende og Vantroer faldt der gode Bemærkninger, f. Ex. at det var først i denne Tid, det viste sig, at der var Koner, som gik ene til Alters, uden at have Manden med, men at det var ikke mellem Bønder, men mellem de Intelligente.

Halls Sølvbryllup var meget underholdende. Alle Halls gamle Venner var indbudne, og de kom, paa nær Birchedal og Fog i Skjold. Jeg drak Fru Halls Skaal, thi først kom Brudeparrets Skaal, saa deelte vi, Monrad og jeg, dem, og til Indledning sagde jeg, at Manden var sat til Regulator for Konen, men Konen ogsaa til Regulator for Manden, derefter at Fru Hall var kommet saa høit iveiret, som hun rimeligviis kom, med mindre Hall skulde blive enten Konge eller Keiser eller — Pave; men at hun dog ingenlunde kunde være tjent med den sidste Værdighed, hvorimod der var en Krone ledig i Athen.

Du har vel seet, at Bloch i Kierteminde har tilbudt sig at gaae til Grækenland som Missionær. Monrad gjorde ham ganske betænkelig, da han spurgte, om han ei havde Lyst til at gaae til Grønland, hvor han strax kunde blive ansat.

Dagen efter var vi til Convent hos Busck, hvor der blev talt om, om Judas havde været med til Alters. Slutningen blev, at de 3 Evangelister sige hverken Ja eller Nei,

hvorimod Lucas siger bestemt, at han var med, ligesom ogsaa det engelske Kirke-Ritual forudsætter, at han var med. Men alle de Opvakte benægte dette paa det ivrigste.

Grundtvig er ikke rask, Hævelsen som hidtil har staaet i Benene, er slaaet op, og har naaet Underlivet, og denne Hævelse fører stærk Hede med sig. Dog præker han, og det med Kraft og Varme.

Dronningen har gjort en Forandring med sin Skole. Istedetfor de mange Candidater, som tidligere læste med Drengene, har hun nu antaget en Seminarist, som skal besørge det altsammen. Hun glæder sig over, at hun nu endelig har faaet frie Hænder og Leilighed til at handle efter sit eget Sind; thi seer Du, vore Fiender indskrænke os altid; men mangan Gang ogsaa vore Venner; men hun har i denne Anledning maattet udholde en svær Strid med Grundtvig, som vilde, hun skulde overdrage Skolen til Tang, der vilde forene den med sit Seminarium. — —

Denne Begivenhed gav maaske Anledning til, at Rørdam fik det Overtilsyn med Dronningens Skoler, som i sin Tid var tildelt Grundtvig¹⁾. Omtrent fra denne Tid af vides Rørdam ogsaa at have læst en Time om Ugen i Pigeskolen, der lededes af Fru Suzette Mariboe født Dalgas.

I de sidste Dage før Jul 1862 døde P. Rørdams Søstersøn, Thomas Heiberg (i Familien almindelig kaldet: Tom), et højt elskværdigt ungt Menneske. Dronningen, som kjærlig tog Del i Familiens Ve og Vel, skrev 23. Decbr. til P. Rørdam: „Det var da et sørgeligt Dødsfald hos Heibergs; hvor inderlig deler jeg deres Alles Sorg. Jeg venter Heibergs Besøg om lidt. Den stakkels Fader! Og hvor jeg bedrøver mig for Emma, der ikke har kunnet pleie ham og ikke været ved

¹⁾ Se 1ste Del, S. 246. I et Brev, dat. Primkenau 3. Okt. 1862, skriver Dronningen til Rørdam: „Maaske Grundtvig overdrog dem Directionen“. Dette var altsaa hendes Ønske.

Dødsleiet! Det bliver en vemodig Juel for Mange!“ Følgende Brev viser, at P. Rørdam har talt i Hjemmet, paa Døvstummeinstituttet, over den bortgangne Yngling.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

14. Januar [1863].

Kjæreste Bolette!

Den, som er rig paa Kjærlighed, er nøisom, hvad denne Verdens Herlighed angaaer; den, som er fattig paa Kjærlighed, faaer aldrig nok, aldrig nok. Den, som er rig paa Kjærlighed, nøies med Lidt, fordi han har Glædens Kildevæld i sit eget Hjerte; den, som er fattig paa Kjærlighed, faaer aldrig nok, fordi han mangler det, som er Kilden til den Glæde, der daglig fornyes.

Fordi Thom var saa rig paa Kjærlighed, derfor var han saa nøisom, derfor kunde han glæde sig ved saa lidt, derfor var han saa skjøn som og saa taknemmelig. Fordi Thom var saa rig paa Kjærlighed, derfor var han selv saa glad, som en Fugl, derfor udbredte han Glæde baade hjemme og ude, baade blandt Ældre og Yngre.

Der er tidlig moden og sildig moden Sæd. Spørgsmaalet er ikke, om Sæden bliver moden tidlig eller seent; kun at Sæden modnes og kommer i Huus. Lang Reise og kort Reise er ikke Hovedsagen. Spørgsmaalet er, om vi naae Maalet og komme hjem, hvor der holdes den feireste Juel!

Thom fandt Trøst hos Vorherre, og Guds Menigheds Forsamling var hans Lyst og hans Glæde. Men hvor salig er den lille Flok, som Jesus kjendes ved! Og saa taler Herren: Jeg vil opreise Dig paa den yderste Dag, at leve med mig, som jeg lever med Faderen. Men vi veed ei, naar Husets Herre kommer, derfor vaager, at Husets Herre, naar han kommer hastelig, ei skal finde Eder sovende!

Derefter sang vi: Paa Stjerneteppe lyseblaa skal glade vi til Kirke gaae! og Gustav sang for, saa det var ret hyggeligt.

Jeg har skrevet min Præken til paa Søndag, om Bryllupet i Cana, og siger der, angaaende Vilkaarene for et lykkeligt Ægteskab, at det første, det gjelder om, er, at man faaer den, man har Lyst til; thi det er Lysten, som trækker det store Læs. Men det næste er Troens Eenhed; thi kun een Tro og een Daab skaber eet Hjerter og een Sjæl og Fællesskab i alle Dele, og kun hvor der er eet Hjerter og een Sjæl, kan Ægtefolkene samles med Fryd og i Hjertens Enfoldighed, og blive et lille Billede paa de Helliges Samfund. Men naar man saa har faaet hinanden, gjelder det, at man ei vil skabe hinanden om efter et Billede, man selv har lavet sig, men at man vil tage tiltakke med hinanden og elske hinanden, uagtet alle de Skrøbeligheder, der findes paa begge Sider. Naar Du vil overveie de 3 Punkter, vil Du finde, at de ere sikke.

Sidste Fredag havde jeg den store Glæde at fortælle Knud Lavards Historie hos Dronningen. Monrads var der og den norske Digter Munch, foruden Flere. Du veed, hvor jeg elsker Knud Lavard, og med hvilken Fryd jeg taler om ham. Det er den eneste Ridder i hele den danske Kongeslægt, jeg veed af, med det danske Folks Tapperhed og Hjertelighed, ret som der staaer i Skjoldet: Løver og Hjerter i vort Skjold Danmark har ført fra Hedenold; men tillige med al den Ubesindighed og Sorgløshed, som hører os til, og som vi saa ofte maa bøde haardt for.

Fru Grundtvig er syg, meget afkræftet; Grundtvig fortsætter sine kirkehistoriske Forelæsninger, som er meget underholdende¹⁾. — —

I et senere Brev omtaler Rørdam, at han fortalte (og forklarede) Baldersmythen hos Dronningen. Han bidrog saaledes i ikke ringe Grad til Oplivelse i den Kreds, der sam-

¹⁾ Det er disse Foredrag, afholdte i Grundtvigs Hjem, der siden ere udgivne under Navn af „Kirkespejlet“.

ledes om Hds. Majestæt. Intet Under derfor, at der skjønnedes paa ham, og at Dronningen viste ham stor Tillid og var meget uforbeholdende i sine Udtalelser overfor ham. Saaledes skrev hun 22. Januar 1863 i Anledning af en Lovtale, som Hall ved en Fest havde holdt over Frederik VII: „Halls Skaal til Kongen glædede mig; men hvor forunderligt dog, naar jeg tænker paa, hvor min gode Konge sled sig op for at opfylde sine Kongepligter, og hvor nemt Frederik VII er kommen til al denne Roes!“

Medens P. Rørdam efter Konfirmationen sædvanlig plejede at drage syd paa, rejste han i Foraaret 1863 mod Nord. Hans Maal var Helsingborg, og da han var her en Søndag, studerede han med Flid Ejendommelighederne ved en svensk Gudstjeneste, som i det hele var ret tiltalende for ham Sognepræsten. Provst Wit, viste ham venlig Opmærksomhed, og han fik Lejlighed til at besøge Præsten P. J. Ahnfelt¹⁾, der efter at have taget sin Afsked levede i Helsingborg. Han var en værkbruden Mand, men med en stærk og levende Sjæl, en varm Ven af Haabet om Nordens Enhed. I et Brev til sin Hustru skriver Rørdam om Besøget hos ham:

„Igaar Aftes var jeg hos Ahnfelt, som med sin Familie boer her i Byen. Jeg stod i den Formening, at A. var død, saa jeg blev heelt overrasket, da jeg hørte, han var her endnu. Han er selv en meget behagelig og dannet Mand, og hans Kone med; det giver ogsaa bedre Udbytte, naar man har Historie tilfælles²⁾, om den end hverken er lang eller gammel. Dertil kommer, at A. elsker os og lever i os; thi hans kjære Tanke er, at vi maa smelte sammen. Derfor havde jeg rigtig gode Tilhørere i Alt, hvad jeg fortalte om Prindsesse Alexandra og Prindsen af Wales; og da det for en stor Deel er Tilhørernes Opmærksomhed, som opvarmer

¹⁾ Tidligere Præst i Farhult nord for Helsingborg.

²⁾ Ahnfelt havde deltaget i Kirkemødet i Kjøbenhavn 1857 og var i det hele vel kjendt her.

Hjertet, var jeg underholdende for den hele Kreds, saa jeg følte mig hjemme og glad.“

Af Iagttagelser, Rørdam gjorde fra hinsides Sundet, kan følgende anføres ud af Brevet til Hjemmet:

„Igaar Eftermiddag saa jeg Skolerne i Helsingborg; men de vare simple, hvad Indretningen angaaer; thi alle 3 Classer vare i een Stue, og Du begriber jo, hvilken Støi og Alarm det gav, at baade Lærere og Børn raabte i Munden paa hverandre. Jeg blev derfor overrasket ved at høre, hvor godt de læste i Bog, og hvor sikkert de svarte. Det gaaer over min Forstand. Deres Bibelhistorie var fuld af Billeder; det var ypperligt, begriber Du. Fattighuset saae jeg ogsaa; alle arbeidede hver paa sin Viis, og alle fik Kosten. Capellanen boede der og var Bestyrer.“

Rejser og Samtaler med mange Mennesker var P. Rørdam en stor Forfriskelse. „Det gjør godt at reise“, skriver han paa hin Tid til sin Hustru, „hvad vi før har oplevet, bliver nyt og friskt, naar vi foredrage det for nye Tilhørere og seer det friske Indtryk; og hvert Menneske har sin egen Historie saavel som sin egen Røst og sit eget Ansigt! saa vi oplever ogsaa noget virkelig Nyt, naar vi har Øie for det, som vi seer. Nogle Mennesker faaer deres Indhold ved at see udad, Andre ved at see indad. Jeg maa see udad, forat komme til at see indad.“

Ogsaa den Ro og Hvile fra de daglige Forretninger, som Rejsen ydede, forstod P. Rørdam i fuldt Maal at skjønne paa. Saaledes skriver han fra Helsingør, hvor han boede hos sin Søster, Fru Georgine Heiberg:

„Denne Formiddag har jeg ret nydt; det regner, saa det styrter henad Gaden, mens jeg sidder og læser „Holger Danske“, og der kommer Ingen og spørger: er Præsten hjemme. Men det gjør godt lige til Bunden af Sjelen engang imellem rigtig at smage den udvortes Ro; thi længer kan vi ei komme end til den ydre; den indvortes Ro drikker vi kun af Livets Kildevæld; og kun naar der er Fred i

Hjerttet, kan vi skjønne paa den udvortes Ro; jeg troer endog, den udvortes Ro vilde være en Pine og Plage, dersom der var Storm i Hjerttet. Naar der er Foraar i Hjerttet, kan vi glæde os ved Vaaren i Mark og i Skov, fordi det ydre Foraar da er et Billede paa det Foraar, vi gaaer imøde; og saaledes er det med den ydre Fred, den tilfredsstillende kun, naar den afbilder den Hjertefred, vi har hos os inderst inde.“

Rejsen minder Rørdam om den store Rejse, som forestaar. Da saaledes hans Søster har modtaget en Lok af sit første Barnebarns Haar og ytrer, at hun synes, det er saa kort siden, hun paa samme Maade sendte sin Moder en lille Lok, da hun første Gang var bleven Moder, saa vækker denne Udtalelse hos P. R. en egen Stemning: „Tiden gaaer, det maa jeg bekjende. Klokken slaaer, Tiden gaaer, skjøndt jeg ikke er færdig, men siger: jeg mangler 1 Time. Det er godt at Klokken slaaer, enten vi er færdige eller ikke; thi kunde vi standse Tiden, vendte vi op og ned paa Alt.“

Efter et Par Dages Ophold i Helsingør; rejste Rørdam over Tikjøb til Frederiksborg. Paa det førstnævnte Sted gjorde han et temmelig grundigt Studium af den store Fattiganstalt, som han i Breve til Hjemmet udførlig skildrede, og besøgte Præsten Kaae, i hvis Hus han fandt en meget sympatetisk Modtagelse. I Frederiksborg besøgte han en Aften Hostrup, om hvem han ytrer: „Naar han taler¹⁾, er han underholdende og behagelig, og hans Kone, en Datter af Hauch, er elskværdig; vi har siddet og sjunget Psalmer den hele Aften.“ R. hørte ogsaa Hostrup prædike og fandt hans Prædiken „ypperlig“. Om Amtmand, Grev Schulin, hvis Gjæst han var en Dag under sit Ophold i Frederiksborg, ytrer han bl. a.: „Schulin er en aandelig Mand og meget behagelig; han tiltaler mig i høi Grad; en usædvanlig elskværdig Natur; han gjorde den Bemærkning om os Danske,

¹⁾ Vistnok en Hentydning til, at Hostrup jevnlig var ligesom indsunken i sig selv og tilsyneladende kun med Overvindelse selv kunde begynde en Samtale.

at vi er intet Princip-Folk; det er rigtigt, vi handler efter Lyst; saalænge man ei rører ved vore Lyster, gaaer vi gjerne til Side for Freds Skyld. I sin Bekjendelse er han christelig; hans Kone er endog ydmyg; de Mennesker kan jeg lide; vil Gud besøge jeg dem oftere.“

En af de Billetter, Dronningen ved denne Tid tilskrev Rørdam fra Sorgenfri, kan hidsættes, fordi den bl. a. gjenkalder i Erindringen den mærkelige Begivenhed, at en dansk Prins blev valgt til Konge i Grækenland.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 1. Juni 1863.

Kjære Rørdam!

Nielsen er forhindret fra at komme i Aften¹⁾. Jeg haaber, De holder os skadesløse. Det var en fortræffelig Præken igaar; jeg ønskede, at den var trykt. Den var saa klar og tydelig og vedligeholdet Opmærksomheden hele Tiden. — Det siges at være afgjort, at Prinds Wilhelm modtager Kronen. Jeg har endnu Ingen seet fra Bernstorff. Næste Fredag er det min første Modtagelses Aften²⁾. Man siger, alle Grækerne vil komme. Jeg haaber at see Dem ogsaa ved den Leilighed. Lev vel til i Aften. Hils Deres søde Kone og lille Jutta fra

Deres tro Veninde

Caroline Amalie.

I Sommeren 1863 deltog P. Rørdam med sin Hustru i en Familiefest hos sin Broder Hans i Ondløse, da dennes ældste Søn, Thomas Rørdam, den 22. Juli havde Bryllup³⁾.

¹⁾ Af Brevene ses, at Rasmus Nielsen ellers har været uopslidelig til at holde Oplæsninger og Foredrag i Dronningens Kreds.

²⁾ Nemlig efterat Hds. Majestæt var flyttet ud til Sorgenfri.

³⁾ I et Brev skriver P. Rørdam: „Hans holdt da en yndig Brude-tale til Thomas og Clara; den var saa rørende, at jeg græd hele Tiden.“

Efter derpaa at have ledsaget sin Hustru til Gammelkjøgegaard, gjorde han selv en Tur ned i Sydsjælland, hvor han besøgte sin Broder Christian, der havde været syg, samt andre Venner i samme Egn. Af hans Oplevelser paa denne Rejse maa det være nok med følgende lille Scene efter et af hans Breve:

„Gjennem Mehrn kjørte jeg; men der var Ingen hjemme i Præstegaarden uden lille Rasmus¹⁾; vi spadserede sammen i Haven, og der stod endnu lille Juttas Bænk. Paa Gaden fik jeg en heel Skare om mig af Mænd og Qvinder, saa jeg var nær aldrig kommen videre. Det er vederqvægende for Sjelen.“

Efter at P. Rørdam havde deltaget i Indbydelsen til et Møde af Grundtvigs kirkelige Venner ved dennes 80de Aarsdag (8. September 1863), samledes det første af den Art Møder, som siden ofte ere afholdte, navnlig saa længe Grundtvig var i Live. Navnet „Vennemøde“, som siden blev en almindelig Betegnelse af disse og andre Samlinger af kirkeligt ligesindede, var endnu ikke kommet i Brug, hvorfor man ogsaa ser, at Mødet betegnes som „kirkeligt Møde“, skjønt det ikke holdtes i nogen Kirke, men i Casinos store Sal. Blandt Forhandlingsemnerne indtog „Præstefrihed“ en fremragende Plads. P. Rørdam var blandt de Talere, som anbefalede en saadan Frihed under følgende to Synspunkter: 1. Lærefrihed (for Præsterne), men inden visse Grænser, navnlig saaledes at Præsterne skulle love at lære efter den hellige Skrift efter deres bedste Overbevisning. 2. Præsten maa staa ligesaa fri overfor Menigheden, som den overfor ham. Nu kan den enkelte gaa fra Præsten, men Præsten ingen afvise. Denne Frihed bestaar altsaa i, at han kan sige Nej uden at angive Grunde — ellers er den intet værd²⁾. — For dem, der har kjendt P. Rørdam nærmere, er det neppe tvivlsomt,

¹⁾ Vogterdrengen fra Rørdams Tid i Mern Præstegaard. Han var vel nu bleven Karl, men betegnedes af R. med det gamle Navn.

²⁾ Danske Kirketidende 1863, Sp. 634 f.

at det var den sidste „Frihed“, som laa ham mest paa Sinde. I et Brev af 30. September til Søsteren i Sundeved udtaler han sig om, hvad der for ham var Hovedsagen ved dette og lignende Møder:

„Angaaende Kirkemødet har Du vel læst Referatet i Berlingeren. Det gjør godt at faae et levende Indtryk af det Samfund, som skabes ved den ene Tro og Daab; thi det var det Særegne ved denne Forsamling, at vi, skjøndt vi var komne sammen allevegnefra, samlede om Troen, vi ere døbte til; naturligviis en Enkelt undtagen, som havde forvildet sig derind.“

I det samme Brev ytrer Rørdam: „Vil Gud, tager jeg nu efter Confirmationen en lille Tour til Ondløse og Tostrup.“ Fra denne Rejse, paa hvilken R. besøgte sin gamle Onkel, Konsistorialraad J. C. Teilmann, der var gift med hans Moders Søster, og sin Broder, kunne nogle Breve til Fru Jutta Rørdam hidsættes:

P. Rørdam til sin Hustru.

1.

Søndag Aften [11. Okt. 1863].

Min egen søde Jutta!

Idag har jeg hørt Bülow, Capellan i Tostrup, han talte om at være vis paa Syndernes Forladelse, og om den Prædiken om Synd, som Sjelen holder for sig selv, naar der kommer Modgang; og deri kunde jeg høre, at han talte af egen Erfaring; thi det har jeg saa tidt oplevet, at jeg har sagt til mig selv: Ja det har du fortjent og meget mere til for al den Synd, du har bedrevet.

Bülow er en christelig Mand, men ei af vor Skole, derfor, da han idag skulde gjøre Rede for, hvor vi havde Christum, for af ham at modtage Syndsforladelse, nævnte han først Skriften, og sagde, at der havde vi ham paa hvert Blad, dernæst Daaben, og saa Bønnen.

Forsamlingen bestod for største Parten af Bønder, som fulgte ham med stor Opmærksomhed, besynderligt Mændene, og Sangen var god. Det er fornøieligt at see en virkelig Bondemenighed; det har for mig noget hjemligt ved sig.

Onkel og Tante er 80 og 79, men raske og rørige efter deres Alder, og fortæller med Liv om gamle Tider, især om den Neergaardske Familie, som har været den mægtigste i Slægten. Det er den gammeldags Guds frygt, som hersker i dette Huus; Capellanen er vel noget paavirket af Nutiden, dog ei mere, end at det stemmer med deres Betragtning af Christendommen, hvorfor der ogsaa er den bedste Forstaaelse mellem Onkel og ham. At jeg er noget afvigende fra dem, forstaaer Du; men da jeg er af Slægten, siger det Intet; hvad der hører til Slægten er ægte, om ei det bedste af hvad der gives. Capellanen vilde have været en Mand for Willemoes, saa forstaaer Du Alt. — —

2.

[Tostrup] Mandag Aften [12. Okt. 1863].

— — Jeg har tilbragt hele Dagen, jeg mener Formiddagen, med at læse Birckners Levnetsløb, og er derved kommen til at repetere endeel af min Barndoms og Ungdoms Historie, en Lectie, jeg oftere har repeteret; Billedet af mig selv vil jeg gjerne finde og holde fast paa, og jeg finder det lysere, naar jeg mindes mig som Barn, snart hos Smeden, saa hos Dreieren, saa hos Sadelmageren, Skomageren, Skrædderen, hvor jeg deels saae paa deres Arbeider, deels hørte dem fortælle, hvad de havde oplevet. Hvad jeg der saae og hørte, gik ind i mig, jeg var glad, ingen Orm gnavede paa mig. Men den gamle Resch paa Kongsdal var ogsaa min Ven paa en Maade; jeg underholdt ham; saa Du seer, at jeg altid har været folkelig. Mennesker er min Lyst, uden Forskjel paa Stilling, kun at jeg gjennem dem kan fornemme et indre Liv, en usynlig Verden.

I Eftermiddag har vi været i Tølløse. Mine Forældres og Bedsteforældres Grave vare kjønne; Gud glæde deres Sjele i Himmerig! Gudsfrygt gaaer gennem hele vor Slægt. Onkel og Tante hilser Jer, mine egne allerbedste Venner!

3.

[Tostrup] Onsdag [14. Okt. 1863].

I Eftermiddag, vil Gud, forlader jeg Tostrup forat tage til Ondløse. Jeg har levet deilige Dage, siddet den hele Formiddag ganske ene, overladt til mig selv, saa jeg har ret nydt og fordybet mig i mit eget Selskab. Forunderligt, at man over lutter Fremmede kan glemme at leve med sig selv, med den allernærmeste; men jeg har ogsaa levet med Dig og seet nøie, hvor meget Du har givet mig, og hvor meget Du dagligt giver mig. Jeg har besluttet ret at leve med Dig, og Du skal fortælle mig Alt, hvad Du tænker paa: om Idealet, der stod for Dig, da vi kom sammen, er forsvundet og bortvidsket, eller Du mener endnu, at det kan blive til Noget, at Alt kan blive godt endnu, og godt for evigt. Jeg mener, at vort Hjem og Huus kan blive et lille Billede af Naadens Hjem.

Seer Du, Sagen er, at den Hellig-Aand kan med Herrens Ord, Kjød og Blod blive Bunden og Grunden i Hjertet, at Aanden kan blive vor Aand og skuppe Synden og Sorgen ud, at Hjertet ei skal være Syndens Kule og Sorgens Bolig, men Guds Huus og Trøstens Bolig; og det Haab har jeg baade om Dig og mig!

Jeg er idag kommen til at tænke baade paa den Dag, jeg blev indviet til Præst, og hvad Ære Vorherre har haft af mig, og paa den Dag, jeg blev viet til Dig, og hvad Glæde Du har haft af mig! Min Trøst er, at Vorherre har fuldbragt Alt for os, og at han lever og regjerer forat fuldbringe sin Kraft i os.

Saa vil jeg ogsaa gjerne se Broen mellem min Barndom

og min Nutid; for Spiren til hvad jeg er, er min Barndom; derfor glæder jeg mig nu til at komme til Ondløse, hvor min Vugge stod, og [hvor] jeg saae Solen gaae ned bag Pæret træet og Banken, hvorfra jeg meente, jeg kunde gaae lige ind i Himlen. Gud velsigne Eder, I to Billeder af mig selv, min nærmeste og min kjæreste Omgang! — —

4.

[Ondløse] Torsdag Aften [15. Okt. 1863].

Vi har siddet i Tusmørket, Ilden brænder i Kakkelovnen, og Emilie¹⁾ synger og spiller; det er hyggeligt; jeg tænker, naar jeg kommer hjem, vil vi ogsaa sidde i Mørkningen og smaasnakke, og lille Jutta kan spille og synge for os; det gjør Sjelen stille og rolig.

Hvad jeg egentlig vilde fortælle Dig, er, hvad Du længe har vidst, at der er dog en svær Blanding af Haardt og Blødt, af Mørke og Lys i min Sjæl; for jeg var stille som et Lam og glad som en Fugl; men da jeg saa hørte — —, vaagnede de onde Kræfter. Men, Gud skee Lov, nu er det stille igjen; Stormen har lagt sig.

Dit Liv, søde Jutta, er som en rolig og stille Strøm, ved hvis Bred der voxer allehaande Smaablomster, Kjærminder og Altidkjær; men mit Liv, saa eensformigt det udvortes er, saa fuldt er det af den indvortes Storm og Ild, og den fortærer og ødelægger. Sagen er, at jeg ei river ned, hvad jeg bygger op, rykker op, hvad jeg planter. Gud være lovet, at Du ei har min Natur, og at jeg kan see Dig, og synes, Du er meget bedre end jeg, samt at jeg virkelig troer paa Syndernes Forladelse, at Hjertet skal være glad, stille og roligt for evigt, ved Vorherres Kraft i mig!

Jeg seer ud over Mark og Skov, og jeg vandrer i Haven, og min Barndom gaaer frem for mig, og jeg siger:

¹⁾ Se foran, S. 105.

Synden er den Orm, som gnaver Hjertets Blomst, og den Ild, som fortærer Hjertets Kraft. Men Gud være lovet, som giver Seier ved Vorherre Jesus Christus, som knuste Slangens Hoved og slukker Helvedes Ild, og gjør os deelagtige i sin Natur, saa det bliver godt altsammen. — —

5.

[Ondløse] Fredag Aften [16. Okt. 1863].

— — Vi har i Aften været paa Kongsdal, og mig synes, vi har ret opmuntret det stille Huus; det gjør godt at see, der kommer Liv i saadanne stille Mennesker. — — Forresten har jeg ret nydt denne Dag; jeg har siddet i den lille Stue og seet ud i Haven, hvor hvert Træ har sin egen Historie, som jeg kjender, og over Haven ud i Marken, lige til den hele Krands af Skove, som omgiver Marken, og jeg har forstaaet, at Grunden, hvorfor Hjemmet er saa kjært for os, er denne, at det Sted er Skuepladsen for vor Historie, som hvor lille, kort og fattig den end monne være i Sammenligning med den store Verdens Historie, do alligevel er den allervigtigste for os selv, da det er den Høi, hvorfra vi seer ud over den hele vide Verden.

Der er Mennesker, som synes altid bedst om Andres; Andre, som altid synes, at deres Eget er det bedste. Sagen er: at være bedst fornøiet med sit Eget, og saa at kunne glæde sig med Andre. — —

I P. Rørdams Breve nævnes ofte Haralda Toft, hans Hustrus Søsterdatter. Hun var i Foraaret 1863 bleven forlovet med Godsejer Peter Collet til Lundbygaard; deres Bryllup stod paa Gammel Kjøgegaard i November s. A. P. Rørdam forrettede Vielsen. Om denne Begivenhed, der faldt sammen med Kong Frederik VII's Død, findes følgende Brev:

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby ... November 1863.]

Kjæreste Bolette!

Søndagen den 14. havde jeg prædiket paa Raavad, om Troen, forklaret ved Jairus, som strax søgte Herren, og ved den blodsottige Qvinde, som først efter 12 lange Aar, og da hun havde tilsat sin hele Formue, kom til Herren. Om Middagen spiste jeg hos Raasløffs, som er flyttet til Lyngby, og hørte efter Bordet hans Hustru Thora¹⁾ synge: „Der gaaer Dands paa Borgegaard.“ Lidt efterat jeg var kommet hjem, fik jeg Brev fra Dronningen om Kongens Sygdom; og da Efterretningen var saa betænkelig, bestemte jeg mig til om Morgenens, inden jeg kjørte til Gammel Kjøge til Bryllup, at see til Dronningen. Hun var syg og sengeliggende og meget bevæget. — — Da jeg kjørte nedad Østergade, kom Folk fra Hyldingen, men alle tause og taagede. Grundtvig var meget forstemt; de Andre græd.

Kl. 5 kom vi til Gildeshuset; den ene Vogn efter den anden rullede ind, hver med sine Fortællinger og sine Betragtninger. Det er en stor Lykke at have faste Punkter at gaae ud fra, eller rettere, en fast og urokkelig Grundvold at staae paa, thi naar Stormen reiser sig og Vandbølgerne komme, saa gjælder det, at Sjelen har itide lært at hvile trygt og roligt i det Troens Ord, der staaer, naar Himmel og Jord forgaar.

Saa kom Bryllupsdagen, og i Række kjørte vi til Kirke; jeg i Spidsen, thi jeg skulde jo være der først, med Fru Collet og Fru Grundtvig, og Du kan begribe, at Anders var glad, og at baade den Skimlede og den Røde tog sig ud. Anders siger, at mellem alle de Heste, der var, var vore med de kjønneste.

Jeg talte over 2. Kong. 10. „Er dit Hjerte oprigtigt imod mig! giv mig Din Haand og sæt Dig saa op paa min

---

¹⁾ Se 2den Del, S. 198.

Vogn, og drag med mig, og see min Nidkjærhed for Herren.“

Seer Du, den som har et Hjerte, begjærer et Hjerte; thi Hjertet kan kun betales med et Hjerte. Men der er ei blot hjerteløse Forstands-Mennesker, og hjerteløse Villies-Mennesker, men der er ogsaa hjerteløse Følelses-Mennesker. Jehu spørger ikke: er Forstanden klar og dialektisk, eller er Villien fast, eller er Opdragelsen fin, eller hvor mange Penge har du? Men han spørger: er dit Hjerte oprigtigt imod mig, som mit er oprigtigt imod dig, og han spurgte ei engang: er dit Hjerte varmt; thi Varmegrader raader Ingen af os for. Jeg talte med Glæde, for jeg kjendte Haralda godt, vi har vexlet mange Tanker om Hjertets Natur og Væsen og Varmegraden, og jeg havde mange og opmærksomme Tilhørere. Hegermann var ogsaa med, ham holder jeg af, og han var meget fornøiet over, at det var en Krigsmand, som havde spurgt saa forstandigt. Carlsen udbragte Brudeparrets Skaal, og den var meget alvorlig, forresten smuk. Hegermann blev munter, da han havde sidde noget; han taler ret godt — om Du vil, noget gammeldags, jeg mener høitideligt, men der er Elementer i den Mand, der tiltaler. Jeg udbragte Brudepigernes Skaal saaledes: „Der er Embeder, der gaaer i Arv baade under Enevoldsmagten og nu, vi ere et frit Folk: Din Moster (til Haralda) fulgte din Moder til Alteret, men Du fulgte din Moster, og lille Jutta følger Dig“. Det var meget fornøielige Dage, og Du forstaaer, at der var Meget at iagttage mellem saa mange Mennesker. Frijs Frijsenborg, Scavenius, Rabens-Lekkende, Holstein-Lethrabort, Tillisch, Brandt, Giersings, Rabens, Anette og Rikke og saa Collets Familie. Du skulde seet den tykke Forvalter Bech, hvor han svedte og tørrede sit store runde Ansigt med sit blaatærnedede Klæde.

Bryllupsreisen endte vi hos Halls, hvor vi var bedt til Middag. Spørgsmaalet er nu, om vi beholder Ministeriet: derom er der stor Uvished; men en fin og fornem Luft er

der kommet i vort Land; om den vil udbrede sig, og hvor vidt den vil gaae, kan man ikke sige endnu; men jeg haaber, at vi, med Guds Hjæl, vil holde os tappert; thi nu er Tiden, at vi skulle opstaae af Søvnne.

Lev vel, kjære Bolette! Hils Feilberg kjærligst!

Det var under truende Varsler for Fædrelandet, at Aaret 1863 gik til Ende. Paa Aarets sidste Dag dannedes Ministeriet Monrad, hvis sørgelige Historie dog ikke her skal fortælles. Rørdam kjendte Monrad fra Ungdommen af, men var dog først kommen i nærmere Forbindelse med ham som Præst i Lyngby, da Monrad siden 1854 ejede og om Sommeren beboede Gaarden Hummeltofte i Lyngby Sogn. Tidligere meddelte Breve vise, at de jevnlige saas, ligesom Monrad hyppig var Rørdams Tilhører i Lyngby Kirke. At denne har haft Tillid til Monrads Statsmands-Evne, synes at fremgaa af følgende Brev.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

8. Januar [1864].

Kjæreste Bolette!

Nytaarsdag glædede jeg mig ret ved at fortælle om Samuels Bøn og Klippen Ebenezer, og jeg fortalte og udlagde denne gamle Begivenhed, fordi vort Folk har engang, i Nødens Tid, seet sig selv og Guds faderlige Omsorg mod Danmark i dette gamle Billede.

Dagen efter tog jeg til Byen forat see og tale med alle de nye Potentater, saavel som med de gamle, og havde megen Fornøielse. Seer Du, Cultusministeren er saa lille, at vi vanskelig kan faae ham mindre; det skulde da være Grove, om Du nogensinde har seet ham; men han er tillige meget værdig og venlig. Skolemændene ere glade; thi nu mener de, at de slipper for Monrads Skoleplan. Monrad er sjeleglad; thi jo mere det suser om ham, des bedre samler han

sine Kræfter. Jeg har den Tillid til ham, at han er ærlig og tillige, at han har Mod. Carlsen kunde han ikke enes med, fordi Carlsen vilde have et Program; men det var Monrad ei mueligt under de nærværende Forhold.

Angaaende Hall fortalte Martensen mig, at Kongen vilde af med ham, og at han derfor anmodede Monrad om at danne et Ministerium; men Fru Hall (thi jeg har ei villet spørge Hall selv) siger, at Kongen forlangte af Hall, at han skulde danne Ministeriet, men at han maatte ikke tage Wolfhagen og Lehmann med; men paa det Vilkaar vilde Hall ikke. Hall er forøvrigt meget vel tilfreds.

Angaaende Krigen er dette nu min Betragtning, at den, som erfarer, at Vorherre forløser vort Hjerte fra alle de indvortes Fjender, han veed ogsaa, hvorfra Hjælpen skal komme imod alle de udvortes Fjender; men ogsaa kun han; og fordi saa mange Mennesker mangler denne indvortes Erfaring, er de Mismodiges Tal saa stort.

Seer Du: jeg tager min røde Hoppe med, om jeg kommer ud.

Christian var her i Onsdags, og jeg synes, han har det ret godt; han tænker paa at tage paa Hospitalet forat gennemgaae en ordentlig Cuur, og det synes mig er rigtigt; thi Pleien og Roligheden — at komme ud af alle Forretninger — gjør godt. — —

Dette Brev blev, som det synes, det sidste, Rørdam skrev til sin Søster, inden Krigen brød ud. Om hendes og hendes Mands Skjæbne under denne foreligger der en udførlig og levende Skildring i de af Pastor N. L. Feilberg udgivne Breve under Titel: „En Præstegaard i Sundevad under Krigen 1864“¹⁾.

¹⁾ Trykt i Museum, Tidsskrift for Historie og Geografi 1890 (ogsaa særskilt udgivet). Jvfr. W. F. Besser, Drei Wochen auf dem Kriegsschauplatze. Halle 1864. S. 56 ff.

Rørdams Brev viser for øvrigt, at han da allerede havde besluttet at gaa med som Feltpræst, naar Krigen brød ud, og det var vel netop i den Anledning, at han havde aflagt baade Kultusministeren (Engelstoft) og Biskoppen Besøg. Hans Motiv var Ønsket om at styrke Krigsfolket under den haarde Strid, som øjensynlig forestod. I sin Ungdom havde han selv ønsket at blive Officer; det kunde jo ikke mere ske; men som Feltpræst kunde han dog følge Hæren og stræbe ved sit Ord at indgyde Krigsmændene den rette Aand. Den Betænkelighed, at han var en ældre Mand (snart 58 Aar gammel) kunde ikke holde ham tilbage, da han besad et stærkt Helbred, naar det gamle Halsonde ikke faldt ham til Besvær, hvad vel undertiden kunde ske. Mere har det vistnok holdt paa ham, at hans Hustru var svagelig; men da hun i sin Kjærlighed til ham ikke gjorde dette gjældende, men snarere støttede hans Ønske, saa overvandt han Hensynet hertil, da han kunde være vis paa, at hun, om der skulde tilstøde noget, ikke vilde savne omhyggelig Pleje i hans Fraværelse.

At Rørdam, naar han kom til Hæren, helst vilde have en overordnet Stilling blandt Feltpræsterne, hvad særlig hans Alder kunde anbefale ham til, fremgaar af følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

Den 4. Februar 1864.

Kjære Rørdam!

I dette Øieblik var Cultusministeren hos mig. Jeg spurgte ham, hvad han egentlig havde imod Dem. Han svarede, at han aldrig kunde have noget mod den rare, livlige Rørdam, men jeg maatte undskylde, at han ei tiltroede Dem de administrative Gaver, hvilke hørte til at være Feltprovst. Jeg svarede, at De meget let vilde finde Dem i at være Feltpræst, naar De blot maatte komme derover, og jeg tilføiede nu, hvad jeg ventede mig af Deres Indflydelse paa Armeen. Ja, svarede han, naar han vil være tilfreds med

at være Præst, vil jeg imorgen skrive til Provsten derom¹⁾, at Rørdam kommer. Jeg bad ham vente med at skrive, indtil De selv havde talt med ham. Altsaa vil De enten skrive til Engelstoft eller selv tale med ham een af disse Dage. Lev vel!

Deres troe Veninde

Caroline Amalie.

Da det var Hovedsagen for Rørdam at komme til at gjøre Gavn, modtog han Konstitutionen som Feltpræst. Situationen havde imidlertid forandret sig betydelig, siden han havde fattet Planen om at gaa med. Det var ikke længere ved Danevirke, han skulde søge den Hærafdeling, som han skulde betjene.

Efterretningen om den danske Hærs Rømning af Danevirkestillingen i Natten 5—6. Februar havde sat Rørdam i en heftig Bevægelse. Det Haab, han med det langt overvejende Flertal af det danske Folk havde knyttet til, hvad Hæren kunde udrette i denne Forsvarsstilling, var paa den sørgeligste og ubegribeligste Maade blevet skuffet. Saa snart han havde faaet dette Tordenbudskab, ilede han derfor til Kjøbenhavn. Ledsaget af sin tro Achates, Jægermester Holstein fra Dyrehavegaard, og sin Karl færdedes han en Tid lang i det oprørte Folkehav, der fyldte Hovedstadens Gader. Kun ved sine Ledsageres indtrængende Forestillinger lod han sig afholde fra at staa op paa en Lygtepæl eller anden fremspringende Gjenstand for at tale til Mængden, som omgav ham. Endelig begav han sig ud til Conseilspræsidenten, Monrad, der boede paa Christianshavn. Det var sent paa Aftenen da han kom der, og Samtalen varede til

---

¹⁾ Her menes vel E. Høyer Møller (da Sognepræst i Nordborg), som allerede havde været Feltpræst i den første slesvigske Krig og af Engelstoft var anmodet om at overtage Funktionen som Feltprovst, hvortil han dog først blev konstitueret den 12. Febr. 1864. Han var 12 Aar yngre end P. Rørdam, men var vistnok langt mere oplagt til det administrative end denne.

henad Kl. 3 om Natten. Rørdam gik Monrad svært paa Klingen. Sidstnævnte vandrede under Samtalen omkring et rundt Marmorbord, der stod midt i Stuen, idet han støttede sig dertil. Undertiden greb Fru Monrad ind i Samtalen og ytrede: „Jeg er enig med Rørdam.“ Den sidste Ytring af denne til Monrad var: „Jeg veed ikke, om du kjender Hyrden, der satte sit Liv til for Faarene; for jeg kjender nu Lejesvenden, der flyede og lod Ulven røve Hjorden.“

Den Vending, Begivenhederne havde taget, maatte snarere forstærke end formindske Rørdams Ønske om at komme til Hæren. Under 26. Februar udfærdigedes da Konstitutionen for ham, med Tilføjende, at han snarest mulig skulde melde sig hos den højestkommanderende i Nørrejylland. Præsteembedet i Lyngby skulde i hans Fraværelse besørge af Kapellanen, Pastor E. Sprechelsen.

Inden sin Afrejse lod Rørdam et lille Udvalg af Salmer trykke til Benyttelse ved Feltgudstjenesten¹). Fru Monrad bekostede Trykningen. Senere, da Oplaget var forbrugt, lod Stifts-dame, Frøken Julie Bielke trykke et nyt Oplag paa 4000, der stilledes til Rørdams Disposition.

Om sin Ankomst til Hæren og Begyndelsen af sin Virksomhed fortæller Rørdam saaledes:

P. Rørdam til sin Hustru.

[Frederits] Torsdag 10. Marts [1864].

Min egen søde Jutta!

Først vil jeg fortælle Dig, at jeg er saa inderlig glad og saa taknemmelig imod Vorherre, fordi han har løst mig af Syndens og Satans Lænker, og skjænket mig Syndsforladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv! Min Sjæl er

¹) „Psalmer for Danske Krigere“. Kbh. 1864. 12°. (78 SS.)
Indeholder 54 Numere (der alle ogsaa findes i Lyngbysalmebogen).

glad og saa frimodig i Vorherre, saa jeg kan rigtig synge: „For os gaaer, med os staaer Han, som alleting for-maaer.“ — —

Vorherre har ogsaa ladet mig finde gode Mennesker. I disse Dage boer jeg hos 2 unge Kjøbmænd, Brødrene Bønnelyche, der driver Handlen med deres Moder; men Moderen og Søstrene og alle Qvinder have forladt Huset. Imidlertid har vi det ypperligt; den ene af Brødrene er nu, som sædvanligt, den selskabelige, der er til Fornøielse, den anden er stille og passer Huusvæsenet, og er til Nytte, lægger i Kakkellovnene, tænder Ild paa Skorstenen, reder Seng, feier og tør af. Først ved denne Leilighed er jeg kommen til at skjønne paa, hvilken Priis man bør sætte paa de Mennesker, som gaaer stille og passer Huset.

Jeg kom her iaftes, i Storm og Sneefog. Tyskerne var kommet Fæstningen saa nær, at vi fik Bud, at Skibet kunde ei løbe ind i Havnen; men den raske Capitain Lyngbye styrede alligevel ind i Havnen, og vi kom i Land, hvor jeg paa Skibsbroen traf en net Mand, som jeg bad vise mig Vei til Commandanten; og denne fremmede Mand, som hedder Broe og er Naalemager, fulgte mig saa fra $5\frac{1}{2}$ til $8\frac{1}{2}$, i Storm og Snefog, 1. til Dr. Zeuthen, 2. til Commandanten, 3. til Intendanten, 4. til Dr. Clausen (Præsten), som Commandanten viste mig til, da han var vis paa, jeg kunde faae Qvarteer hos ham; og da Dr. Clausen undskyldte sig og sagde, han kunde ikke, gik vi tilbage igjen, omtrent $\frac{1}{4}$ Miil, til 5. Organisten, Dujardin, en Musiker og fornøieligt Menneske, med hvem jeg nu skal til at synge vore Psalmer. Men da Dujardin havde hele sit Huus opfyldt af Soldater, førte han mig til Bønnelyches, hvor jeg tilbragte en rigtig fornøielig Aften, i Selskab med skjønne Borgere, Officerer og Menige. Vi endte med et Glas Punsch og megen oprigtig og inderlig Deltagelse for hinanden, og jeg gik i Seng med den inderligste Tak baade til Gud og Menneskene. Jeg begyndte at forstaae, hvad det vil sige: at elske Vorherre og min Næste.

Jeg er inderlig glad ved denne Forandring, at jeg ikke kom blandt de Lærde, som leve langt borte fra Byen, i en heel Udkant, og som mig synes ogsaa borte, ja fjernt fra Folket, som er dem, jeg søger og har isinde at leve iblandt.

Du forstaaer altsaa, at jeg fra Korsør gik tilsøes, med Dampskibet Zephyr til Frederits. I Korsør havde jeg det ogsaa godt hos Pastor Wad, og med Pastor Schiørring, som reiser til sit Kald, Hodde ved Varde. —

Dette Brev er et godt Exempel paa P. Rørdams Fortællemaade. Han begynder med hvad han andensteds kalder „Øjeblikkets Historie“, og saa gaaer han baglænds, indtil han slutter paa det Punkt, hvor de fleste andre vilde begynde. Han gik i dette som i andet ikke den slagne Vej. men fulgte den, som hans livlige Natur anviste ham.

P. Rørdam til sin Hustru.

[Frederits 13. Oct. 1864.]

Det er Søndag Eftermiddag; nu har jeg begyndt, og jeg talte om Herrens Hærfører, som kom, og om Josva, der bøiede sig for Herrens Hærfører — med Lyst og med Glæde! og Løverne og Hjerterne kom med! saaledes, som Du kan begribe, naar jeg ret føler mig munter. Naar jeg faaer Tid, skriver jeg den Tale af og sender Dig den til Gjennemsyn. Synes Du om den, skal den gaae videre til Iversen og trykkes. Det kunde, finder jeg, under nærværende Forhold, være det retteste; men kun, naar Du, min egen Censor, siger: lad gaae!

Det er ganske vist, at Folk kan forstaae mig¹⁾; det kunde jeg baade see og høre, og det muntre.

¹⁾ I Biskop O. Laubs Levnet II, 2, 60 findes i et Brev fra samme Tid en Antydning om, at P. Rørdam ikke ret blev forstaaet af Soldaterne. Begge Dele kunne formodentlig siges med en vis Sandhed. Der har dør, som allevegne, selvfølgelig været forskjellig Modtagelighed og forskjellig Evne til Forstaaelse.

Du vilde ellers see mig gaae fra Kirke ligesom hjemme; for jeg føler og finder mig hjemme overalt, hvor der er Mennesker, og det er der her i denne By, fra alle Verdens Kanter. — —

Med Psalmerne er det gaaet mig saare heldigt, Gud være lovet! Jeg fik med mig 1722 Expl., saa jeg havde Noget at begynde med; Provst Møller besøgte mig i Fredags og gav mig Tilladelse til at bruge dem; Seminarist Holm fra Jellinge og en anden Skolelærer her af Byen kan Tonerne, og vi sang, saa det rungede. En saadan Sang af disse mange Krigsfolk er ikke før hørt her i Byen. Baade Officererne og Folkene vare ordentlig taknemmelige, fordi de maatte beholde Bøgerne til Eiendom.

Om det saa er Præsteskabet, lader det til, at Bogen behager dem; for Pastor Gøtzsche, en Catechet, som prædikede i Eftermiddag, brugte udendvidere min Bog, og Kirkekonen deelte ud af den til alle Soldaterne, og glad blev jeg, da jeg saae, den lille Bog blev saaledes paaskjønnet.

Kan Du fornemme, at jeg er glad og har det godt; thi jeg synes, at en stor Mark er mig anvist, og jeg har virkelig det Haab, at Vorherre vil være med mig og velsigne sit Ord i min Mund, og at Guds Ord vil give Sjelene Kraft og Glæde! — —

Af senere Breve ses, at Rørdam fra Tid til anden hjemsendte Manuskriptet til saadanne Prædikener, som han kunde ønske offentliggjorte, og at hans Hustru sørgede for, at de udkom en efter anden, ialt 24 Feltprædikener. De give en god Forestilling om Rørdams Prædikemaade. Men det personlige Liv, hvormed Ordet fremførtes, kan det skrevne og trykte Ord dog ikke, eller kun i meget ufuldkommen Grad, gjengive. Men den, der tidligere havde hørt Rørdams Røst, kunde uden Vanskelighed gjenkjende den gennem disse korte og paa Øjeblikkets Behov beregnede Prædikener.

Da han næsten daglig skrev til sin Hustru, foreligger

der fra hans Felttid langt flere Breve, end vi her kunne benytte, uden at trætte Læseren. Det maa derfor være nok med en Række Uddrag. Af saa at sige hvert eneste Brev fremgaar, at saa dybt han end følte Fædrelandets Nød, var han dog glad og frimodig i den Gjerning, han havde paa-taget sig, og fortrød aldrig et Øjeblik, at han havde forladt sin rolige Virkekreds for at underkaste sig de Strabadser, som Feltlivet førte med sig.

En endnu levende Mand, der gjorde Krigen med 1864 og laa i Fredericia, da Rørdam kom derover som Feltpræst, har fortalt mig følgende Træk.

Da P. R. var kommen og havde talt nogle Gange, sagde Soldaterne: „Nu er der kommet en Præst, som er værd at høre“, og de samledes i talrig Skare, naar han prædikede, selv om de havde en lang Vej at tilbagelægge i daarligt Vejr og Føre.

En Dag talte han i Michaelis Kirke i Fredericia. Han var i sin civile Dragt og stod paa Kirkegulvet. Han plejede, som bekjendt, jævnlig under Talen at henkaste Spørgsmaal. Soldaterne forstod disse som bestemt rettede til dem, og svarede ham derfor, saa det næsten blev som en livlig Katekisation.

En Dag kom han ud til Soldaterne, som laa i Forpost-kjæden udenfor Fæstningen. Da han saae, at de dukkede sig for Fjendens Kugler, sagde han: „Veed I, hvorfor i dukker Jer? Fordi vi er Syndere.“

En Dag var der en Soldaterbegravelse; et Kompagni var i den Anledning tilstede, og Rørdam talte ved Graven. Da Fjenderne vare blevne opmærksomme paa, at et større Antal Soldater var samlet paa ét Sted, begyndte de at rette deres Kanoner mod dem, og Soldaterne, som mærkede dette, begyndte at kige efter Kuglerne og dukke sig. Rørdam vedblev imidlertid aldeles uforstyrret sin Tale, indtil den kommanderende Officer traadte hen til ham og bad ham slutte paa Grund af den overhængende Fare.

Saa vidt disse Smaatræk, som vistnok kunde forøges af andre Øjenvidner til P. Rørdams Færd, medens han fungerede som Feltpræst i den belejrede Stad. Af hans Breve til Hjemmet meddeles nu følgende Uddrag:

Frederits 14. Marts [1864].

Som vi idag holdt Altergang, skete der Alarm, at Tyskerne kom. Da vi kom ud af Kirken, hvor Alt gik for sig i største Orden — vi blev fuldt færdige — stormede alle til Volden. Men jeg gik hjem, klædte mig om, skrev Brev til Fru Monrad og meldte hende, at Psalmerne, hun havde bekostet, vare komne i rette Tid og paa rette Sted! Da jeg saa var færdig og kom ud, mødte jeg Soldaterne, som vendte hjem, da Tyskerne havde trukket sig tilbage. Vorherre bevare mig fremdeles Sjelens fulde Ro; det er saa yndigt at være samlet og fattet, naar det stormer omkring os.

Et meget fornøieligt Soldaterselskab havde jeg iaftes; 7 Soldater kom til mig, da de havde hørt mig prædike, forat glæde sig med mig, da de havde forstaaet, at jeg var en Grundtvigianer, og det var den kirkelige Betragtning, de længtes saa inderligt efter. Feltpræst C. havde de tvistet meget med; men tilsidst havde han erklæret, at han kunde ikke see Troen i det Lys; han vilde gjerne, men kunde det ei.

Capitain Hofmann har jeg besøgt idag¹⁾; han er en meget vakker Mand; det er ligesaa med alle de Stabs-officerer, som har været omkring Wilster.

Igaar kom den Efterretning til Byen, at Østerrig har faaet Krig med Italien. Er det sandt, kunde det lette paa os!

Altergangen idag havde jeg inderlig Glæde af; ved Skriftemaalet kom det til en ordentlig Samtale; jeg har aldrig haft Mage til Skriftemaal; og Du skulde hørt Sangen!

¹⁾ Laa haardt saaret paa Lazaretet i Fredericia.

Tirsdag d. 15. Marts.

Idag har jeg haft den første Begravelse, ganske hjemligt. Vi sang før Talen: Naar Liv og Aande skal forgaae! og efter Talen: Klokken slaaer, Tiden gaaer! En Officer og et Compagnie følger, og der bliver fyret 3 Salver. Min lille Bog havde jeg med, jeg mener Psalmebogen, saa hver faaer sin egen Bog. Lieutenanten, Du kan begribe en lille Officeer, blev først forundret; men da han havde hørt Talen og Sangen, kom han saa venligt hen og takkede mig! Det hele var meget opbyggeligt. Idag har jeg begyndt Fortælling af det gl. Testamente¹⁾, og vi sang: Vi gaae i Fare, hvor vi gaae! og: Op I Christne! — Jeg kan ei noksom love og prise Vorherre for den Kraft og Varme, han udøser over mig! Tankerne springe frem som Blomster i Vaar. Det er, som om mit Hjerte rigtigt svømmede i Troens Fylde. Jeg er saa glad! Jeg gik op og ned ad Kirkegulvet, ligesom i Mehrn, og sang, saa det rungede, og jeg fremsagde Forsagelsen og Troen og bad Fadervor, ligesom hjemme, saa Du forstaaer, at jeg føler mig hjemme. Jeg finder selv, at Bibellæsningen er mere levende og friskere end min Prædiken; maaskee jeg slider for meget med mine Prædikener. Fortællingerne af det gl. Testamente gaaer ned som sød Mælk.

De Officerer, som gaae til Alters hos mig, besøger jeg, og jeg kommer just fra en meget vakker Lieutenant H., som tidligere har hørt mig i Taarbæk, men ellers er af Blædels Tilhørere. En Militair, som holder sig til Vorherre, er mig saare elskværdig; den Ydmyghed forskjønner Kraften.

Jeg sagde høit forleden, at mellem 8—10 om Aftenen var jeg at træffe; derefter kom et stort Selskab Soldater til mig om Aftenen; men nu iaften, som jeg sidder her, kommer de allesammen igjen og har taget mange flere med sig! Jeg

---

¹⁾ I et tidligere Brev havde R. omtalt, at han to Dage om Ugen vilde holde „en liden Gudfrygtigheds-Øvelse“ med Soldaterne og fortælle af det Gl. Testamentes Historie.

kan godt forstaae, at de Stakler glæder sig ved at komme i en lys og varm Stue; godt, at min Natur kan ordentlig forlyste sig ved dette Selskab, som ved ethvert Andet, og det morer mig inderligt at høre dem komme med deres Betragtninger.

[Frederits] 17. Marts [1864].

Ganske rigtigt, Tyskerne kom; men jeg sad ganske roligt og læste om de 5 Konger, som drog ud mod Josva, men som Vorherre lod falde Forfærdelse over, saa de flygtede og krøb ind i en Hule! Først da jeg var færdig og havde drukket min Kaffe og gjemt det lille Kors i min Lomme og bragt Halvparten af de smaa Psalmebøger over i Kirken, gik jeg ud; men saa var de allerede borte, gaaet tilbage til Skoven. En Gaard brænder, men udenfor Byen, og 4 Mand blev saarede, den Ene haardt. Han vendte sig til mig og sagde: Mon Vorherre vil være min Sjel naadig? Jeg svarede: Han er død for vore Synder, det Guds Lam, som bar al Verdens Nød, og han lever og regjerer forat give os Omvendelse og Syndernes Forladelse. Saa sagde han: Vil De bede en god Bøn for mig — og jeg bad — og dernæst: Kan De synge en Psalme! Jeg sang: Naar Liv og Aande skal forgaae i Dødens bittre Stunde! og lyste Velsignelsen over ham. Saa kyssede han mig og sagde: Vil De komme igjen. Men da jeg $\frac{1}{2}$ Time efter kom igjen, var han uden Samling. Gud være hans Sjel naadig!

Derefter besøgte jeg Commandanten, Lunding. Hele Forværelset var fuldt af Officerer, og det gaaer til der som ved en Audients hos Kongen. Vi talte heelt fornøieligt sammen; han er en hjertelig Mand.

I dette Øieblik kom en Artillerist og spurgte: Boer Feltpræsten her? Kan jeg faae en Bønnebog? for jeg har Kone og Børn, og ingen Anden at stole paa end Vorherre.

18. Marts [1864].

Idag har jeg holdt Gudstjeneste ude paa Marken, hvor 14de Regiment ligger i Leir. Prædikestolen var indrettet af Tornistre med et Dækken over og 4 Flag omkring. Hele Regimentet stod i Fiirkant, jeg i Midten.

I Michaelis Kirke, som ogsaa kaldes tydsk Kirke, prædiker jeg ellers og holder Bibellæsninger. Gud skee Lov, det gaaer altsammen let og levende. Her er mange Grundtvigianere fra Fyen og Jylland, men ingen fra Sjælland; er det ei underligt? Ved Mødet i Efteraaret var de Fleste nok ogsaa fra Fyen og Jylland.

19. Marts [1864].

Idag fik jeg Brev om, at General-Commandoen har stillet en Ridehest til min Raadighed. H. har skrevet til mig om en Pige, som ønsker at komme herover forat pleie de Saarede. Men Sygepasserne er Soldater; nogle af dem er meget gode, andre nogle døde Sild. Men et enkelt Fruentimmer mellem alle disse Mandfolk, og det i Mandfolks Nærværelse til alle Slags Forretninger, det har sine store Vanskeligheder. Ja, var det endda en midaldrende Enké; men hun er kun 27 Aar. Jeg vil alligevel tale med Overlæge Collstrup om Sagen; for jeg mener, det maa være en brav Mand, siden han saa venligt kom til mig og sagde, at det glædede ham, at jeg var kommen. Saa indrømmede han ogsaa strax, at saalænge der er Synd i Verden, maa der nødvendigviis blive Krig mellem Menneskene; thi undseer vi os ikke ved at gjøre Oprør mod Vorherre, skjøndt vi godt veed, at han er den stærkeste, og at han lader sig ikke spotte, hvorledes skulde vi da undsee os ved at lægge hverandre øde, naar vi mener, vi er de stærkeste. Men det var meget indrømmet af en Læge. Jeg seer ellers fra Slesvig, at der har Qvinder overtaget Lazarethet, og det vilde jo være sødt, naar disse usselige Stakler kunde stadigt blive trøstede med Guds Ord; thi Guds Ord har Kræfter.

Den saarede Karl, jeg fortalte om, døde Natten efter. Jeg har seet ham iaften; han seer heelt mandig ud, ret som en Kæmpe. Nu er Striden stridt, og ved Vorherres Naade Seiren vundet, den store og evige Seier.

Idag er der indbragt 9 Saarede, deraf 2 haardt saarede i Underlivet, og 1 Død, Lieutenant Christensen, Søn af Baltasar C., Kugle i Tindingen, en deilig Karl.

Blot det kunde blive Skik at lade nogle Regimenter tage til Fyen og hvile ud der; men nu ligger alle Folkene her i Byen, og paa Grund af den daglige Alarmering maa alle Folkene stadigt være paa Benene. De Folk, som kom fra Forpost imorges Kl. 7, maatte allerede Kl. 10 igjen ud, og har saa staaet der hele Dagen, og staaer der endnu Kl. 8 Aften. Det gaaer over Kræfterne! I alle Dele gjelder det om en ordentlig Huusholdning, at holde Huus med hvad vi har under Hænder, det være sig Tiden, Penge eller Mennesker; ellers gaaer man Fallit!

Her tales ikke om Dannevirke; der er ligesom kastet et Dække over det; men Ingenieur-Capitainerne R. og B., som selv bragte den Sag paa Tale, er rasende. Idag, ved Bordet, sagde jeg imidlertid min Mening, at et ordentligt Slag ved Dannevirke, selv om det havde kostet os meget, havde styrket Armeen, saa den, vi havde haft tilbage, havde været modig, hvorimod hele Hæren har faaet et Knæk, som ikke forvindes saa snart eller saa let. Og det gik godt! Det forfriskede!

Mandag Morgen 21. Marts [1864].

Vorherre har bevaret mig, Gud være lovet! Jeg har sovet saa trygt og saa roligt, og jeg er glad; det er sødt at hvile under Guds Naades Vinger! Men det er forunderligt at leve i saadanne Tider og under saadanne Forhold, da man ret kommer til at erfare Menneskenes Ondskab og Folkenes bittere Had. Nu har jeg smagt den tyske Kjærlighed, og

Vorherre lade mig leve, jeg skal forklare for mit Folk, at hvad Tyskerne stile paa, er at rydde os ud af Verden.

Fra igaarmorges, Palmesøndag, har de beskudt Byen fra 4 Kanter; hvor man gaaer, og hvor man staaer, suser Kuglerne over Hovedet og om Ørene; det ene Huus brænder efter det andet. Jeg forrettede Jordpaakastelse Kl. 8 over 3 Døde, men fik tale yndigt med den store Forsamling om Omvendelse og Tro; „thi ved Omvendelse og Rolighed skal I frelses“. Gik saa op paa Volden og færdedes der i 3 Timer og talte fornøieligt med de forskjellige Grupper. Naade saa tilbage til Kirken, hvor vi skulde holde Gudstjeneste. Der kom kun 3; men vi fik talt om Palmesøndag og om Æren, der aldrig visner.

Organisten, jeg boede hos, forlod Byen igaar; Alle, som flygte kan, de flye; Fruen, der havde lavet vor Mad, ligesaa. Jeg sankede da mit Tøi og flyttede ind til Ingenieurerne, 8 Officerer, nette Mænd, og vi lave nu selv vor Mad, og har det meget behageligt.

Jeg har det Haab', at Vorherre fremdeles vil bevare mig. Jeg søgte Herren, og han bønørte mig, og han friede mig fra al Frygt, saa jeg siger til alle Sjele: Smager og seer, at Herren er god, og at hans Naade er ny over os hver Morgen.

Mandag 21. Marts Kl. 1.

Imorges skrev jeg, og nu skriver jeg igjen; for jeg er rigtig glad og veltilmode.

Som jeg var klædt paa, kommer en ung Officeer og spørger: „Holder De Altergang?“ Jeg svarede ja! og vi gik sammen til Kirken, fulgt af min Oppasser. Vi var ene 3. Saa siger Oppasseren: „Maa jeg gaae med?“ og vi sang: Jeg raaber fast o Herre! skriftede [over de Ord]: Hvor to eller tre er forsamlede i mit Navn, er jeg selv tilstede; sang: Mæt min Sjel, o Jesu sød! uddeelte Nadveren og sang: Op

I Christne! og Vorherre var med os, og styrkede og glædede os. Skolelæreren er reist.

Derfra gik jeg til Lazarethet, som nu er flyttet ud til Castellet, som er bombefrit, og med alle Grupperne af Soldater, jeg traf paa Veien, talte jeg fornøieligt; for, naar Kuglerne piber om Ørerne, og man maa dukke sig, mærker man, at man staaer paa Grændsen af denne og hiin Verden, og at kun den almægtige og barmhjertige Gud kan bevare os. Der er Forskjel paa Mennesker; nogle ere fulde af Haab; Andre ikke. Naar jeg siger: „Vorherre være med Eder, Karle“, svarer Nogle: Ja, det troer jeg ogsaa, at Vorherre vil staae med Dansken. Men andre sige: Ja, gid Vorherre vilde være med os! Men der var Een, som sagde: Ja, nu idag troer jeg nok, at Vorherre vil være med mig; men jeg veed ei, hvortlænge jeg troer det; for sommetider gaær Troen ud af Hjertet, og det er saa tomt.

Paa Lazarethet er nu kun 1 Saaret, da 14 Saarede, som blev bragte ind i Nat, øieblikkelig var afsendte til et Lazareth, som er indrettet paa Fyens Kyst. Men alle Lægerne vare samlede, og vi talte kjønt og rart om Vorherre. Den gamle Divisions-Læge Pape er rigtignok en Tysker, men hjertelig; han blev ganske rørt. En Gruppe af Officerer, jeg gik hen til og ønskede, at Vorherre vilde holde sin Haand over dem, blev glade, og de takkede mig, da jeg sagde dem, naar jeg holdt Altergang. Da jeg sagde dem mit Navn, svarede Een: „Ja det kunde vi slutte os til, efter hvad vi har hørt om den Mand.“

Gud skee Lov! Jeg troer aldrig i mit Liv, jeg har haft det saa godt. Vorherre er med mig, og han giver mig Kraft og at tale hjerteligt og mildt.

Da jeg kom hjem, var Commandanten kommen forat hilse paa mig, og vi kom til at tale om de slemme Plyndringer, som finder Sted, nu alle Husene staae tomme. Han talte om at sætte en Standret ned og at skyde dem, 4 Karle, som var grebne paa fersk Gjærning. Men jeg svarede: Lad

mig faae fat paa de Karle, jeg skal nok formane dem og tillige huske paa stadigt at foreholde Karlene, at de opføre sig ordentligt, hvad fremmed Gods angaaer. Men vi blev tillige enige om, at Mad, Øl, Viin og Brændeviin, samt Skjorter og Uldtøi, det maatte de gjerne tage, og det er der Mening i.

22. Marts Kl. 12 [1864].

Idag, Tirsdag Morgen, er Alt stille og roligt, Fuglene synge, Blomsterne pippe op af Jorden, stille foruden og stille forinden; siden iaftes Kl. 8 har vi Intet mærket til de gloende Kugler; men fra Søndag Morgen Kl. 5^{1/2} til Mandag Aften er der fløiet 11—1200 gloende Granater ind over Byen. Natten mellem Søndag og Mandag brændte det paa 11 Steder paa eengang, og Husene stode ganske stille og faldt; iaftes, jeg gik hjem, brændte der 6 Steder, der ligeledes skjøttede sig selv, til de sank sammen. Gud skee Lov, det har været blikstille i disse Dage, ellers havde hele Byen været en Askehob. Men grueligt seer her ud.

Igaar kom en Parlamentair, formodentlig angaaende Fæstningens Overgivelse, som blev afslaaet; men saa skulde Du have seet, det var, som om Luften blev rød af Ild; thi i det Mellemlum havde Fjenden haft Tid til at lade.

Begge Præsterne har forladt Byen; men jeg veed ei, om det er for bestandigt, og Skolelæreren sendte mig ogsaa det Bud, at nu reiste han med, men at Graveren havde Nøglen til Kirken. Jeg maatte derfor ud idag at begrave et Barn, som var blevet dræbt af en Granat. Forældrene vare imidlertid flygtede, og Graveren og jeg var alene; men vi sang og bad som sædvanligt, og derved skete det, at flere Soldater kom til, og saa tog jeg fat, taledede og sang, saa det var en Lyst, og derpaa gik jeg paa Volden og holdt der en stor og deilig Forsamling, saa jeg kan ei noksom prise Vorherre, fordi han giver mig denne jevne og naturlige Lige-fremhed, saa det gaaer af sig selv. Du kan troe, vi sang:

„Den nærmer sig, den Time forudsat“, og det Vers: „O Jesus, Du mit Liv og Lys i Dødens Nat“, det udtuede jeg, ved Vorherres Naade, saa det gjorde sin Virkning, og det lovede de at lære udenad, at de kunde have Noget at styrke Sjelen paa, naar de staaer paa Forpost om Natten og er alene med deres Hjerte. Jeg kan prise Vorherre hele Dagen og hele Natten, for inat maatte jeg op 3 Gange og lukke Officererne ind, der kom fra Vagt, men jeg var glad og munter, og sov lige paa Pletten igjen, og er som en Fugl. Det er yndigt og sødt at leve, og det er yndigt og sødt at udbrede Kraft, Trøst og Glæde.

Onsdag 23. Marts [1864].

Jeg er glad, usigelig glad, Gud være lovet! Vorherre er mig saa nær, og han er saa usigelig naadig og barmhjertig imod mig, saa grov en Synder.

Idag holdt jeg Tale over de 18 Faldne i dette fæle Bombardement og 4 Døde af Sygdom. Commandanten, Divisionschefen med deres Stab o. s. v. var tilstode, og vi sang vore Psalmer — før Talen: Naar Liv og Aande skal for-gaae; og efter Talen: Klokken slaaer — og jeg førte selv an, for Skolelæreren er reist, og jeg tog hele Forsamlingen med mig, og talte saa over 2. Tim. „Jeg har stridt den gode Strid, bevaret Troen“; men angaaende de Døde: I er faldne for Fædrelandet; Slægt og Venner sørge; men Fædrelandet takker Eder for Eders Kjærlighed. Ingen har større Kjærlighed, end den, der sætter Livet til for sine Brødre.

Skjærtorsdag 24. Marts [1864].

En yndig Gudstjeneste, og 200 til Alters; men Skolelæreren er reist, saa jeg maatte selv hjælpe mig i alle Dele; men Vorherre stod mig bi, og det Utrolige gik! Kl. 2 havde jeg igjen Altergang for 100 Officerer og Menige af 14de Regiment. Jeg maa prise Vorherre for hans store Naade, at

han giver mig Kraft til at holde ud og tilmed til at være munter og frisk.

Det er mest Jyder og Fyenboer, som ligger her, og de passer ganske ypperligt til hinanden. Jyderne siger: vi vil saa gjerne have Fyenboere hos os, det er saadanne livlige og pæne Karle; og Fyenboerne sige: Jyderne er saadanne trygge og ordentlige Folk. Seer Du, blandet Selskab, det smager bedst; een og samme Stand kjeder, de tale altid om Eet og det Samme. Du kan ellers troe, det smager, nu man kan gaae uden at høre Kuglerne hvisle, for de hvisler som gloende Slanger.

25. Marts [1864].

Kongen havde meldt sig idag, Langfredag, her til Byen til Kl. 3, og vi ventede paa ham til Kl. 6, da kom der Afbud; og nu iaften kom han pludselig. Jeg sad og havde en meget fornøielig Forsamling med de troende Soldater, een af dem bemærkede, at Præsten maatte jo, naar han var en virkelig Tjener, vide, hvor Herren var, naar Folk kom og spurgte efter ham, og kunne sige bestemt: Der faaer I nu Herren itale; — ellers var det ingen rigtig Tjener! Det, synes mig, var godt sagt. Det er ellers fornøieligt at høre disse Karle tale, det er Discipler af Birkedal og Schjønning; thi de taler og tænker, som om det kunde være os selv. Sagen er, at vi har een og samme Aand, som er Samfundets og Kraftens og Kjærlighedens Aand! Var samme Aand levende og virksom i Hærens Førere, ja saa krøb vi ikke ind i et Musehul og sad og ventede efter, hvad Fjenden vil tage sig for med os; men vi søgte ham og maalte vore Kræfter med ham, stolende paa Vorherre og paa det Danske Mod.

See, saa veed Du, hvad vi, den lille Flok, tænker paa, og taler om, naar vi er samlede, men saaledes taler Officererne ikke. Dog maae jeg tilstaae, at Ingenieurerne, jeg lever imellem, ere ganske brave, men lovligt meget studerte;

men Brummer er helt national, og han er en virkelig Mand, og vi to holder sammen; han er tillige en dygtig Militair, og det hjælper, naar man forstaaer sit Fag, saa man ei behøver at samle Smuler op under Andres Bord. Jeg har ellers haft meget at bestille i disse 2 deilige Dage, haft stort Skriftemaal og Altergang, foruden Gudstjeneste, saa jeg bogstaveligt talt har været i Kjølen idag fra 9¹/₂ til 6 iaften, men det gaaer ypperligt, som Du kan see, da jeg ovenikjøbet havde Forsamling Kl. 7—9. Men man kan jo sagtens leve og leve godt, naar Vorherre giver Kraften og Glæden af Arbeidet; det er ubegribeligt, at jeg kommer igjennem; men det gaar yndigt.

26. Marts [1864].

Du veed, hvor fri min Sjel er for Mistanke; naar jeg er glad, kan det klareste Forrædderie lægges lige for mine Øine, og jeg seer det ikke, jeg er glad og seer alting lyst. Noget saadant hændte mig igaar og jeg ahnede Intet; men var det ei underligt, i Nat vaagnede jeg, jeg som ellers sover som en Steen, og sagde ganske høit: „Det var dog mærkværdigt, Commandanten og Dr. Zeuthen!“ og saa sagde jeg: „Gjør Aчитofels Raad til Intet“, og det forsvandt alt-sammen som Dug for Solen¹). Men Du forstaaer mig ikke; for det er en lang Historie. Seer Du: Dr. Zeuthen reiste bort, da Bombardementet begyndte, og det undrede mig slet ikke, da største Parten af hans Menighed var draget til Fyen; men nu Kongen kommer, vender han tilbage. Ved Audientsen siger Commandanten til Kongen i min Nærværelse — jeg stod ved Siden: „Det er Dr. Zeuthen, som har holdt ud med os i disse svære Dage“. Derimod om mig sagde Commandanten Intet, og jeg havde dog muntret ham og hjulpet ham fermt med at holde Orden, da jeg formanede

¹) At man ikke skal tro paa Drømme, erkjendte P. R. siden (se Brevet af 30. Marts her nedenfor).

Folkene til at lade alle Dele staae! Men hvordan det saa gik eller ikke, saa talte Kongen med mig, og sagde: „Officererne har fortalt mig, at De gik uforfærdet mellem Kuglerne, og det har glædet mig!“ Og jeg fortalte Kongen igjen alle Dele, der kunde sætte Liv i ham, saa han fornøiede sig, og saa bad Kongen mig til Middag, og da jeg kom igjen, talte Kongen atter med mig og sagde: „Jeg har hørt om Deres Tapperhed, at De gik rolig mellem Kuglerne, og at De nu er døbt med Ildaaaben!“ Jeg svarede: „Vi kan alle blive bange, thi vi er alle Syndere; men Vorherre kan sige ind i vor Sjæl: frygt ikke, saa Hjertet bliver roligt og frimodigt, saa Æren er Vorherres!“

Ved Bordet drak Kongen først en Skaal for 3die Division, dernæst en Skaal for mig. Jeg svarede: „Jeg takker Deres Majestæt for Deres Tillid, at De sendte mig ud! Jeg takker Deres Majestæt, at De sendte mig til 3die Division, her befinder jeg mig godt! Gud velsigne Kongen, at De altid maa finde det trygge Hjem i det danske Folks Hjerte!“ Kongen svarede: „Tak, jeg haaber, Deres Nærværelse maa være til Held for Divisionen!“ Jeg svarede: „Saa bliver Æren Vorherres!“ — —

Jeg forærede ogsaa Kongen min lille Psalmebog, som glædede ham, men sagde tillige, at Holstein kom med et pænere Exemplar. Fortæl Holstein det!

Du kan ellers begribe, at naar man har døiet Farer tilsammen, kommer man til at kjønde hinanden og til at skjønne paa hinanden. Nu synes mig ret, at jeg elsker alle disse brave Folk; men bare der maatte komme Drift i dem, saa vi drog ud og prøvede vore Kræfter med Fienden; thi altid at vente paa, hvad han behager at gjøre ved os, nu vi har erfaret, at det er hans ramme Alvor at sende os allesammen udaf denne Verden, det er mig noget fattigt!

Jeg vil ellers sige Dig, at jeg har det gode Haab, at den Engel, som væltede Stenen fra Vorherres Grav, vil vælte den tunge Steen, som nu tynger paa det det Danske Folks

Hjerte, bort, Vorherre til Ære og vort Folk og Menigheden til Glæde!

2. Paaskedag, 28. Marts [1864].

Igaar, Paaskedag, kom en Karl af 14de Regiment til mig og sagde, at han havde negtet at arbeide, fordi det var Paaskedag, og at det stred imod hans Samvittighed. Jeg talte saa med ham, men forstod ham saaledes, at det kun var under Kirketjenesten, og lovede at tale med Commandanten og Divisionschefen. Men imorges kommer hans Capitain, F., en meget skikkelig Mand, og forklarer mig, at Karlen ikke vil arbeide hele Søndagen, ei heller Helligdage, og at han udbreder den Mening i Compagniet, saa Capitainen er i den største Forlegenhed med ham, da han erklærer, at han er villig til om Løverdagen at gjøre dobbelt Arbeide, naar han maa være fri om Søndagen, samt at han er villig til at lide hvilkensomhelst verdslig Straf, men at han for sin Samvittighed ei tør arbeide om Søndagen. — Vil Du betænke den Sag, og sige Din Mening strax, saa jeg kan have Svar inden Søndag.

29. Marts [1864].

Iaften havde jeg et meget fornøieligt Møde; den Karl, jeg skrev om, der ei vilde arbeide om Søndagen, havde jeg indbudt, at hans Betæneligheder kunde blive overveiede i en Kreds af troende Kammerater, men stive Grundtvigianere; thi vi lade os jo altid bedst overbevise af vor Lige; og jeg troer virkelig det hjalp; for da han gik, kom han til mig og sagde: „Men De maa dog ei tænke, at jeg er en grov Pietist“; thi det var det, de andre Karle havde ladet ham høre. Forøvrigt var han glad, og skjønnede hjerteligt paa, at han var bleven bedt med.

Dernæst talte vi, om Christendommen kunde udvikles hos et Folk, naar Folket blev ødelagt og tabte sit Modersmaal. Da Jøderne gik tilgrunde [som Folk], forplantedes

Troen ikke længer til Israel, men hos Grækerne. Det skal vi tale igjen om paa Fredag.

Saa talte vi om den levende, nærværende Menighed, der er fuldgyldigt Vidne om Herrens Opstandelse: 1. fordi vi troe paa den Opstandne, 2. fordi vi troe paa Kjødets Opstandelse.

Det gaaer altsammen, ligesom naar vi samles hos Dronningen, i alle Maader smukt og behageligt.

Inat har vi taget 22 preussiske Husarer, Hestene med; det er Capitain Stokfleth og Ltnt. Harboe, som med 2 Compagnier fangede disse Folk; det er jo kun en lille Seier, men den muntret. I Forgaars tog vi 1 Østerriger med samt hans Vaaben.

30. Marts [1864].

Dette Brev faaer Du til Tak for Dit Formaningsbrev, som var mig baade til Nytte og Fornøielse; thi jeg havde næsten glemt, at den Onde gaaer omkring forat gjøre os, der er indenfor Fæstningen, mistænkelige paa hinanden, og derved splidagtige¹⁾! Men Du har nu faaet den Gave at kunne formane mig, saa det virker baade Fortrydelse og Omvendelse. — —

Idag flytter jeg igjen hjem til Organisten, som nu er kommen tilbage og har ladet Værelserne gjøre istand igjen; thi alle Ruderne sprang, da Bomben faldt i Stuen ved Siden af mit Sovekammer; men Blomsterne blev staaende, hvad jeg anseer for et godt Varsel, og mig synes selv, at jeg blomstrer: min Sjæl er fri for alle Mørkets Lænker, jeg har faaet saadan Magt over den indvortes Fiende, og der kommer gode Tanker i Hjertet; jeg veed, Vorherre lever, og at han er „med os“ og „for os“, at vi skal blive deelagtige i hans Natur og gaee frem fra Kraft til Kraft.

Jeg troer ogsaa, at det er en Guds Tilskikkelse, at jeg er kommen hertil, da Du veed, at jeg kan fortælle en Hi-

¹⁾ Se Anm. ovenfor S. 200.

storie, naar den morer mig, 100 Gange, altid med samme Glæde; og saaledes kan jeg, mig selv til Forundring, tale hver Dag om Forsagelse, Tro og Daab, hver Dag med Lyst og Glæde. — —

Hvorledes jeg har faaet skrevet mine Prækner i alle Helligdagene, da jeg levede som paa et Torv, hvor den Ene gik, og den Anden kom, forstaaer jeg ikke; men det er en Guds Gjerning, at han, naar man er paa Reiser, lader Mannaen regne ned fra Himlen. Men naar man faaer fast Bolig, skal man pløie og saae; ellers har man Intet at bestille.

Vorherre velsigne sit Ord i min Mund, saa jeg taler kraftigt og dog kjærligt; thi i Begyndelsen var jeg haard; men nu er jeg ganske mild, og det er bedst for mig selv, og saa tænker jeg ogsaa, det er bedst for de Andre.

4. April [1864].

Du kan ikke troe, hvorledes jeg ret nød Dit kjære Brev denne Morgenstund. Jeg havde haft Skriftemaal og Altergang; havde derefter været paa Lazarethet, hvor der var kommet 36 Syge ind siden igaar Morges. Der havde jeg fortalt dem Søndags-Evangeliet og sjunget et Par Psalmer for dem, bekjendt Troen og bedet Fadervor; paa Hjemveien havde jeg hørt paa Lærkerne og paa Droslen, for her er en lille Plantning mellem Castellet og Fæstningen; og da jeg saa kom hjem, laae Dit søde Brev paa Bordet, en frisk Blomst af Dit varme Hjerte, som Du har givet mig og aldrig fortrudt, hvad Du gav. Jeg synes, jeg lever paa en Maade mere med Dig, tænker mere paa Dig og beder mere for Dig, end da jeg var hjemme. Jeg glæder mig ret til, at vi igjen skal sees; men jeg vilde jo gjerne, at det skulde skee med Seier og Lykke; for jeg har den meest brændeude Lyst til, at vi ret skulde baske paa de Tyve og Røvere, som nu ligger og fortærer baade smaat og stort Qvæg, og tilmed ødelægge saa mange af vore Folk. De faa Skud, vi fyrede

fra Volden paa Fiendens Batterier, ødelagde dog endeel Fiender, og vore Folk fortalte, at Preuserne gik og græd.

Jeg kommer nu Kl. 9 Aften fra det Danske Møde, som vi holde Mandag og Fredag Kl. 7 paa Raadstuen. Vi har talt om Forholdene i Slesvig — — og om Hjemmetyskeriet, som var kommet i Groning hos os med Enevælden; men at Danskheden og Friheden vare Søskende, og at de kunde ei skilles ad.

5. April [1864].

Jeg har haft et fortræffeligt Brev fra Busck idag; han er en ypperlig Mand, og han sætter Priis paa min lille Prædiken; og seer Du, det gjør godt; Solskin varmer og vederqvæger; tilmed Alt, hvad han siger om Krigen, er netop min egen Tanke, at vi kan og skal unde Tyskerne alt Godt i deres eget Land, ogsaa at de maa blive salige, men i vort Land under vi dem ikke en Fodsbred Jord; thi her er de Tyve og Røvere.

Jeg kan ellers fortælle Dig, at jeg idag med en Skipper — ganske i gammel Stiil — har faaet en Kalvekølle, 12 Flasker Viin, en Oxetunge, 2 store Franskbrød, hvert af dem er vist 1 Alen langt, samt en Krukke med Sky, fra den gode Dronning! Idag har jeg ogsaa været ude at ride første Gang! Det er den første Dag i lang Tid, jeg har haft en Time tilovers, mens det har været Dag, og Solen har skinnet, saa drivende gaaer det med alle Dele; men Du kan troe, jeg nød den Ridetur, og befinder mig nu saa inderligt vel; mit Bryst er saa frit.

Saa har jeg faaet 1. en Oppasser, kaldet Ordonnants, det er en Slesviger fra Satrup i Angel, som hedder Moltzen, men af dem fra 13de Regiment, som Vaabnene blev taget fra; 2. en Hestepasser, som heder Peder Jørgensen fra Østeregede, hvor Leth er Præst; 3. den brune Hest. Men at jeg baade har Mennesker om mig, og saa Cretur, gjør, at man finder sig næsten bosiddende.

6. April [1864].

Nu skal Du høre, hvad jeg kom til at betænke imorges, og det var dette, at Sagen er, at man kan faae Ærbødighed for sig selv; men det kommer først, naar vi, i Kraft af den hellige Daab, strider den gode Strid og bevarer Troen; saa-længe det ei skeer, er man i Bunden og i Grunden et sønderrevet Gemyt, sønderrevet af Helvedes Ulv, og i Bunden og Grunden foragter man sig selv; thi man maa ideligt sige sig selv: Du er udaf de Feige, som trækker sig tilbage og flyer, istedetfor at staae og at stride og at seire! — —

Idag spiste vi med stor Fornøielse Dronningens gode Steg, og drak hendes ypperlige Vin, med det Ønske, at Hds. Majestæt maatte see Holger Danske vaagen, og tillige, at hans Nutid maatte overstraale hans Fortid, dog — at han maatte være barberet.

7. April [1864].

Idag har jeg haft Brev fra [Ernst] Trier, hvori han melder, at Høyer Møller har til Ministeriet andraget paa, at han maa blive Feltdegn, og han er meget glad¹⁾. — — Fortæl mig noget om Grundtvig; jeg har skrevet til ham, men intet Svar faaet. Hils Frøken Bielke; hun er et fortræffeligt Menneske, ferm og kjærlig. Fra Fru Lindholm har jeg idag haft Brev. Hun er som den klare Sommerdag, der frembringer Grøde — forat bruge Frøken Brandis' Ord²⁾.

¹⁾ Kort før Ernst Triers Død ved Juletid 1893 havde han meddelt mig, at han agtede at optegne noget om sit Samliv med P. Rørdam i Felten. Han kom desværre ikke til at udføre sin Plan.

²⁾ De nævnte Damer kom hyppig i Lyngby Præstegaard. Med Fru Lindholm (gift med Oberst, Kammerherre L.) stod P. R. i Brevvexling gennem en Række Aar; hun var en ualmindelig elskværdig og begavet Dame, født Comtesse Holck. Frøken Brandis er Forfatterinden Henny B.

8. April [1864].

Jeg kommer fra hvad jeg vil kalde den Danske Forening; Karlene selv indbyder, saa det er kun deres nærmeste Venner, som der er tilstede; tog vi Folk med i Fleng, vilde det trykke, ikke oplive. Vi talte om Krigen og een af Karlene yttrede sig saaledes: „Vi kan jo formærke, at, naar det christelige Liv vaagner, reiser Fienden sig, forat staae det efter Livet, og jeg tænker mig, det gaaer paa den samme Maade i det Folkelige, at nu den Danske Natur og Tankegang vil gjøre sig gjeldende, reiser Fienden sig forat lægge det Danske øde“, og det kalder jeg en sund og rigtig Tankegang. Du skriver: „kun hvor Hjertet faaer sin Frihed, kan det blomstre“, og til Oplysning derom, anfører jeg Flensborg. Intet Sted er vore Folk modtagne med den Hjertelighed, som i Flensborg; det er rørende at høre dem fortælle om den Kjærlighed, som der blev viist imod dem af Høie og Lave, alle var de oppe om Natten, da de kom der, og Mænd og Qvinder og Børn vartede dem op med alle Dele. Men i Flensborg er heller Ingen tvungen til at være Dansk, der blev beskikket en Dansk Præst, og han maatte saa see at hjælpe sig selv, og den Danske Menighed, som slet ikke var til, er nu den største i Byen, og Skolen, den Danske, som heller ikke var til, tæller nu 800 Børn; men Alle ere de frivillige; thi Frihed vil Hjertet have forat blomstre.

Til min store Forundring nævner Fyenboerne Kold, som Du maaskee har seet hos Grundtvig, som Fader for Folkeskolen i Fyen, og nævner ham ved Siden af Grundtvig. Der var Een, som sagde: ja ligesom vi kan kalde Grundtvig vor Kirkefader, saaledes kan vi kalde Kold vor Skolefader. Der er 16 Friskoler i Fyen for Børn under 14 Aar, den største har 60 Børn, og der er en ypperlig Samvirken mellem Præster og Skolelærere, thi de ere Alle af den Grundtvigske Retning, een Tro og een Aand. Seer Du, dersom jeg var Regimentskommandør, vilde jeg samle min Afdeling og klart og tydeligt forklare dem, hvorfor vi føre Krig, samt dernæst

formane dem til at klemme godt paa; Soldaterne trænge til at fornemme, at Førerne har Omsorg for dem, ellers gaae de, som Een sagde, som Faar uden Hyrde. Men det forekommer mig, at Førerne ikke har Begreb derom; Sagen er, at dertil hører ikke blot at være Dansksindet, men, hvad der er endnu sjeldnere, at være folkelig; og seer Du, det er en Naturgave, men som, begribeligviis, skal udvikles.

At være i denne Forsamling er mig saare forfriskende, jeg dukker mig ned i Folkehavet og det styrker. Men den Danske Oplysning er ringe, endnu i sin Barndom, og den findes næstendeels kun i den ringe Stand; de Dannede kjender den ei; hvor de møder den, seer de paa den med onde Øine; men jeg har det Haab, at Solen, som er ved at staae op, vil blive ved at stige, saa den ei blot vil skinne over Skoven, men ind i alle de Sjele, som bygge og boe i vort skjønne Fædreland mellem Skov og Strand.

Men blandt alle de Mangler, vi har, er der een, som er bleven mig paafaldende i denne Tid, og det er denne: vi kan ei hitte paa Noget, vi savner den Gave at kunne finde paa noget, som vi ei ere vante til. Seer Du: vi mangler her i Frederits alle Deele, alt hvad der opregnes kan; Penge har vi derimod; men der skal saamænd, uagtet baade Middelfart og Bogense ligger os saa nær, ikke en Fyenbo hitte paa at komme herover og handle. Dersom en Mand vilde lade et Skib med hvad han kunde hitte paa, Støvler, Sko, Skjorter, Buxer, Sæbe, Sild, Smør og Ost; han vilde finde rivende Afsætning; men see, Ingen kan finde paa det, skjøndt Fyenboerne kan staae og see over til os! Igaar kom en Jyde fra Ringkjøbing hertil med 7 Sk. Smør, og paa een Dag gik det af altsammen; kan kom om Morgenen og seilede om Aftenen tilbage til Aarhus, hvor han havde ladet sin Vogn staae.

10. April [1864].

Idag er det Søndag, og idag har jeg rigtigt levet og været glad. — — Jeg fik Brev fra den gode Busck med en fortræffelig Sang om Dannevirke, som ikke er en Vold af Jord, men Hjertets Kjærlighed til det Danske Tungemaal, som er Guds den almægtiges egen Gjerning, og derfor urokkelig.

I Dit Brev var en Yttring, som ret har gjort mig godt og givet mig mange Tanker, og det er denne: „det er en vanskelig Ting at sige, at det er for det eller det, at det gaaer, som det gaaer“; thi det er jo det, Jobs Venner vilde, og det er jo det samme, som at sige, at alle Fattige vare ringere end alle de Rige, og alle de Syge grovere Syndere end alle de Sunde; i den Deel har Du talt fortræffeligt; men det gør Du altid¹⁾!

Jeg prædikede om den gode Hyrde, og ret med Lyst; der var saa fuldt som til en Forsamling, som er ret tilpakked, og 250 Altergjæster; men det gaaer altsammen let, hvad der hjemme vilde være mig uoverkommeligt.

Saa har vi altid meget fornøielige Middage, og om Søndagen faae vi Kage!

Derpaa var jeg paa Toldboden at tage Afsked med 20de og 9de Regiment, som pludselig har faaet Ordre at gaae til Als; og jeg er saaledes bleven skilt ved, hvad jeg vil kalde min bedste Ven her i Byen, Laurs Thomsen fra Hjortsvang, for ham elsker jeg. Jeg har faaet hans Penge, 25 Rd., at gjemme; falder han, skal de gives til Soldaterkoner. Han sagde, da han reiste: „Vi skilles ad, men beholder samme Fører, og han fører os sikkert hjem“.

¹⁾ Skjønt P. Rørdam saaledes billigede sin Hustrues forstandige Ytring, turde det dog netop være en grundet Anke mod ham selv, at han stadig vilde sige, hvorfor det gik, som det gik, hvilket navnlig er stærkt fremtrædende i hans Feltprædikener. I hans Breve findes saare meget herom, hvilket dog i dette Udvalg for det meste er udeladt.

En Slesviger, jeg talte med iaften om deres forpiinte Land og derom, at Slesvigerne ei var bleven deelagtige i vor Frihed, sagde: „Ja, Friheden giver Danskerne aldrig op! Det forstaaer jeg godt“; og dernæst: „Men forat have Gavn af Friheden, maa man være et Menneske“. Hvad synes Du om den Yttring! Han var fra Satrup og siger om Holger: „Om ham er der kun een Mening, og det er den, han er et eie-godt Menneske og en lærd Mand!“

11. April [1864].

Idag har jeg spiiist hos Commandanten; det er igrunden en prægtig Mand, han er en Høvding; dagligt spiser med ham 1. Stabschefen, Oberst Reich; 2. Plads-Majoren, Capit. Schmidt; 3. Vagtmester-Lieuten. Kerff, samt 4 Adjutanter, Lieut. Steffensen, Denckert, Christensen, Konig. Den Sidste er Hofchef, øser op og skjær for osv.

12. April [1864].

Du kan troe, at jeg blev overrasket, da jeg kom hjem fra Kirken — om Tirsdagen fortæller jeg Bibelhistorie — fandt jeg min Stue fuld af Bønderkoner og Mænd samt 4 Børn, som skulde døbes, og de havde udenvidere taget begge mine Værelser i Besiddelse, og to af dem stod for Speilet og gjorde deres Haar tilrette, og min Opvarter gik imellem dem, ganske fornøiet over dette store Selskab, og hjalp dem.

Sammenhængen dermed var denne: igaar kom en Bonde fra Landet, fra Veilby, og bad mig komme ud til dem og døbe 4 Børn. Jeg svarede strax ja; men da jeg havde staaet lidt, føiede jeg til: men jeg maa da først tale med Commandanten, om jeg maa komme der; thi det er jo udenfor vore Forposter. Commandanten svarede nu: Jeg seer det grumme nødigt, at De tager derud, da det er udenfor vor Linie, og det kan ei skee, uden at jeg maa sende en Afdeling af Folk med, som skal besætte Byen, mens De er i Kirken, at De ei skal blive overfaldet. Du kan jo begribe, at det hele var

efter mit Sind; men da jeg dog fandt, at det var urimeligt, at saa mange Folk skulde marschere den lange Vei — thi det er over 1 Miil — herfra til Veilby, underrettede jeg Manden om, hvad Commandanten havde sagt, og fœiede saa til: Men I kan jo komme herind til Byen med Børnene, det kan I faae Lov til.

Saa kom jeg ikke paa Tog til Veilby, men i Optog kom jeg dog; thi i Spidsen for alle Qvinderne og Børnene og Mændene gik jeg til Kirke, til Fornøielse for alle, da der ingen Qvinder er seet her i lang Tid. Vi sang: „Løgnens Fader vi forsage“, hvorpaa jeg holdt en lille Tale om Daaben, forrettede Daaben, og sang saa: „Lad vaie høit vort Kongeflag“, mens de offrede (thi offere vilde de), lyste Velsignelsen, og til Slutning sang vi: „Kjærligheds og Sandheds Aand“. Hver af dem forærede jeg den lille Psalmebog, som glædede dem meget.

13. April [1864].

Kan Du erindre, at vi den Sommer, vi besøgte Bolette, ogsaa var i Varnæs hos Pastor Roth? og at vi der, paa Kirkegaarden eller udenfor Kirkegaardsmuren, saae et Træ, ved hvis Fod der var en Kilde, samt at vi om den Kilde hørte en Fortælling om en Ridder Vig og Jomfru Ide? Idag, jeg gaaer paa Lazarethet, træffer jeg paa en Mand, der saae mere død end levende ud; imidlertid var han levende. Jeg spurgte ham nu, hvorfra han var? og han sagde: „fra Varnæs“, men uden at vende sig til mig. „Varnæs“, svarede jeg, „i den By er en Kilde!“ Ja, sagde Manden og vendte sig om til mig. „Og ved den Kilde staaer der et Træ!“ Ja, sagde Manden, og reiste sig op. „Og under det Træ ligger der en Jomfru begravet!“ Ja, sagde Manden, og begyndte nu, saa syg som han var, at fortælle om Ridder Vig og Jomfru Ide, og han fortalte saa levende, at alle de Syge reiste sig op og lyttede dertil. Og da han kom dertil, at Ridder Vig — saasart han havde drukket af den Kilde,

som var oprundet og udrundet, hvor hans Hjertens Kjære hvilede — faldt om og døde, gik der et Suk gennem Alle, saa inderligt fortalte han; det var, som om de forstod, at Livets Maal er vundet, naar Hjertet finder, hvad det søger.

Men det er mærkeligt at see, hvad Virkning det har paa et dødssygt Menneske at træffe paa Noget, som berører Hjertet. Grunden er, at Hjertet er Livets Kilde. Var der ingen Livskilde i Hjertet, kunde Vorherre, som er Livet, ikke fødes i os; men fordi der er en lille Livskilde i Hjertet, skjøndt nærved at udtørres, derfor kan han fødes i os, og faae et Kildevæld til det evige Liv til at springe i os. Og seer Du, det er det, jeg idag har haft saadan en dyb Følelse af; thi i 2 Timer gik jeg paa Lazarethet, efterat jeg havde haft Skriftemaal og Altergang, fra Stue til Stue, og jeg fortalte dem om den gode Hyrde, der satte Livet til for Faarene; men i hver Stue Nyt og Friskt, og jeg sang for dem og bad for dem. Det var mig, som Livets Kildevæld ret strømede igjennem mig, og at levende Vandstrømme gik ud fra mig, til Trøst og Glæde for de Syge og Sorrhigfulde, Vorherre til Ære, og mig selv til Gavn; thi veed Du, hvad jeg ret kom til at forstaae idag: 1. at en Ulv og en Hyrde aldrig kan enes om et Lam, og at et Lam, som vil holde baade med Ulven og med Hyrden, maa gaae til Grunde; 2. at den Psalme „Kjærligheds og Sandheds Aand“ er vidunderlig opvækkende og trøstende.

Kan Du forstaae mig: Jeg lærer mere, faaer flere Tanker, naar jeg taler med Bønder, med disse Karle, end naar jeg taler med mange af Befalingsmændene; det forekommer mig, at jeg kan de Sidste næsten udenad; men i de Andre er der Tanker, som befrugter mig. I Reglen maa jeg sige: Ustuede Folk og Qvinder, det er dem, det morer mig at tale med. Du maa ikke fortælle det, men det er vist: det forekommer mig, at stuede Folk saa ofte misbruge deres Gaver til at gjøre Kunster eller til at smutte bort fra det, det

gjælder om; eller at de studeerte Folk saa sjældent har Mod til at regne Hjertets Følelse for noget Virkeligt, og derfor heller ikke har Mod til at stole paa dem.

22. April [1864].

Idag prædikede jeg Kl. 2 i Kirken, og naar Du paa Onsdag faaer den Prædiken, vil Du glæde Dig, om ikke over Indholdet, saa over Frimodigheden. Jeg takker Vorherre, at han giver mig dette Sind, saa jeg siger lige Alt, hvad jeg vil, men, Gud skee Lov! aldrig i Ondskab, men fordi jeg har Øie for den Synd, som gaaer i Svang. — — Derefter holdt jeg Gudstjeneste Kl. 5 i den befæstede Lejr, og kom i Optog: Moltzen, Sørensen¹⁾ og Dujardin²⁾ og Præstekjolen kom kjørende, jeg ridende. Majoren havde ordentlig ordnet alt endnu skjønnere end sidst, med store Skandsekurve med 2 Flag i hver, Baggrunden et stort Flag, omgivet med alle Slags Vaaben, tilligemed Basuner og Trompeter. Vi sang: Jeg raaber fast, o Herre! og: Op I Christne, ruster eder! Jeg kan godt lide saaledes at leve hos et enkelt Regiment, det er som een Familie, een stor Huusholdning! og de glæder dem over, at jeg kommer til dem i deres Udlændighed. Det er 14de Regiment.

Den Prædiken, hvortil der ovenfor hentydes, er den, Rørdam holdt paa Store Bededag, kort efter Dybbøls Fald; den findes blandt hans Feltprædikener som Nr. VII, og er uden Tvivl en af de mest karakteristiske i hele Samlingen. Vi kunne ikke her gengive den hele; men nogle Brudstykker fortjene dog Meddelelse:

„Vi forlode Dannevirke, den Smerte bar saa beske og bitre Frugter, thi den Smerte avlede Forknythed, Raadvild-

¹⁾ Rørdams Oppassere.

²⁾ Forsangeren eller Feltdegnen, en Broder til Organisten ved Michaelis Kirke, som Rørdam boede hos.

hed, Mishaab og Mistillid; men Forknythed, Raadvildhed, Mishaab og Mistillid ere onde Aander, som ødelægge Land og Rige.

Men ved Dybbøl! undte Vorherre os efter sin Viisdom ikke Seirens Glands og Seirens Glæde, saa undte og gav han dog de danske Mænd Mod og Kraft til at kæmpe for Konge og Folk, og han gav dem Mod og Kraft til at kæmpe, saa de skal kaldes Fædrenes værdige Sønner; thi vore Brødre have stridt som Løver, men glemte ikke Barmhjertigheden hverken imod deres Døde eller imod deres Saarede, men tog baade deres Døde og Saarede med sig. Saa har vi atter seet Danmarks gamle Vaabenskjold forklaret, thi: „Hjerter og Løver i sit Skjold Danmark har ført fra Hedenold“. Og det skal hele den menige Hær fryde sig over, at de, som vare satte til Høvdinger og Førere for Hæren, holdt sig ikke tilbage, men som det egner og anstaaer dem, der er stillet høit, gik de forrest og fremmerst i Striden, hele den menige Hær til et følgeværdigt Exempel, heller at falde med Ære end med Skam at vige. Træet kjendes paa sine Frugter; men den gloende Ovn, som vore kjærlige, trofaste og tappre Brødre stod i gjennem Uger lange, og vore Brødres Blod, som randt for os, rører det danske Hjerte og føder og nærer baade vor Kjærlighed og vor Taknemmelighed. „Ingen har større Kjærlighed end den, som sætter Livet til for sine Venner“; men Kjærlighed føder Kjærlighed, men Kjærlighed og Taknemmelighed giver et Folk Kraft og Mod. Og den gloende Ovn, som vore tappre og kjærlige Brødre stode i gjennem Uger lange, og vore Brødres Blod, som er rundet for os, raaber til os! Gjennem Ild, gjennem Blod raabe vore faldne Brødre til os: værer mandige, værer stærke til dansk og til stor og til herlig Daad, til Danmarks Ære og til Danmarks Frelse! Det er sødt at leve for Danmark! Det er sødt at døe for Danmark! men i den store Konges Navn; thi kun han er Glæden og Kraften; men han er ogsaa baade Glæden og Kraften, der varer evindeligen, Opstandelsen og det

evige Liv baade for Sjæl og Legeme; „hvo, som troer paa mig, om han end dør, skal han leve“, saa taler Herren!

Naar vi saa har takket Vorherre, thi det er Vorherre, som gav vore Brødre Mod og Kraft til at sætte Livet til for Fædrelandet, og det er Vorherre, som ved disse vore Brødre har faaet den gamle Kjærlighed til at brænde i vore Hjerter, taler jeg videre saaledes: Kjære Venner, lader os ydmyge os under Guds vældige Haand! jeg siger ikke blot: Lader os ydmyge os; naar Kraften gaaer fra et Menneske, er han nødt til at bøie det stolte Hoved, men det er derfor ikke sagt, at han bøier det stolte Hjerte; mange Mennesker blive netop gjenstridige og trodsige paa den onde Dag. Men i al Lidelse gjælder det just, at vi lære Lydighed af det, vi lide: derfor siger jeg ikke blot: Lader os ydmyge os; men lader os ydmyge os under Guds vældige Haand, at vi maae lære Lydighed imod Gud af det, vi lide.

Men dette er at ydmyge sig under Guds vældige Haand. at vi skrifte og bekjende vore Synder: at vi ikke har søgt Vorherre, som vi kunde og burde, men at vi tidt og ofte har søgt vor Kraft og vor Glæde i Jord og i Creatur, i Penge og Gods, maaske ogsaa i Drik og Hoer, og i al Slags Ondskab og Storagtighed, thi saa føielige og bøielige vi ere udad imod Fremmede, saa storagtige, saa tvære, saa krakilske ere vi tidt indad imod hverandre indbyrdes. Og lader os skrifte og bekjende vore Synder, at vi tidt og ofte har foragtet Guds Ord over denne Verdens dumme Snak om en Jernvillie — om Sjælens Smidighed — om et vittigt Hoveds Almagt, som om Alt dette nu kunde frelse os fra Tyskerne, endsige Din egen Sjæl fra Helvede. Og lader os skrifte og bekjende vore Synder, at selv naar vi hørte og forstod Guds Ord, har vi mange Gange glemt at lyde Vorherre, men derimod samtykket, naar Synden lokkede, eller Verden truede. Og lader os skrifte og bekjende vore Synder, at vi i lange Tider har bolet med den tyske Fornemhed og med den tyske Dannelse og med det tyske Tungemaal, og derover forsømt og foragtet

Guds Skabning, Ordning og Velsignelse for os, som er vor egen danske Tankegang, vort eget danske Tungemaal, vor egen jevne danske Folkenatur“.

Den sidste Tanke, „at vi saa ydmygeligen har krummet os for Tyskerne gennem lange Tider“, kommer Rørdam idelig tilbage til i sine Feltprædikener, idet han deri søger Hovedgrunden til den Ulykke, der ramte os.

Ikke mange Dage efter, at han havde holdt ovenstaaende Prædiken, kom den tunge Stund, da Fredericia maatte forlades. Herom skrev han:

Bogense 28. April [1864].

Igaar, Onsdag Morgen, kom en Adjutant og bad mig møde hos Commandanten. Denne meldte mig nu, at han havde faaet Ordre at rømme Fæstningen, og at det skulde skee saa hurtigt som muligt, og jeg derfor havde at melde mig i Middelfart ved 3die Division, Caroc, da hans Tid nu var forbi i Frederits.

Lunding er en Helt, han elsker Fæstningsværkerne, og havde sat sin Kraft derpaa; han var stærkt bevæget. Min egen Sjæl! jeg havde iforveien betænkt at gaa til Alters for at blive stærk i Herren og hans Vældes Kraft til hvad der forestod; men at det, der forestod, var at rømme, havde jeg aldrig drømt om. Jeg gik fra Commandanten hjem og til Kirke, og, Vorherres Kjærlighed og Trofasthed til Ære, min Sjæl er rolig og stille. — — Lunding tog alle sine Mænd med sig ombord imorges; jeg havde en lang Samtale med ham imorges; den Mand tiltaler mig: for han er en Mand.

Naar jeg har besøgt Lazaretherne her i Bogense og paa Gyldensteen, tager jeg, vil Gud, i Eftermiddag til Middelfart tilligemed min Feltdegn, Dujardin, min Oppasser og min brune Hest.

Alle de troende Karle, som kom til mig i Dagens Løb, var saa bedrøvede. Een sagde: det er saa anstødeligt; og

Artilleristerne, som skulde forlade Kanonerne, var saa be-
drøvede.

[Middelfart] Fredag Aften [29. April 1864].

Igaar, jeg var i Bogense, besøgte jeg Lazarethet der og paa Gyldensteen; alle Patienterne havde tidligere levet i Frederits og ligget paa Lazarethet der, saa vi var heelt fornøiede over at sees igjen. Der var en Karl, som sagde: England skal jo være i Svogerskab med os, og det er jo et meget fermt Fruentimmer, de fik fra os, og de er jo godt fornøiede med hende, saa man skulde jo troe, England vilde hjælpe os. Karlen var fra Lekkende, og Broder til den lille Hans fra Kindvig, om hvem Du maaskee kan erindre, at Pleiefaderen svarede mig, da jeg vilde, han skulde til Rød-
ding Høiskole: Ja, vil Præsten betale det!

Der var ellers stor Forfærdelse allevegne over, at vi havde rømmet Fæstningen; mulig var Forholdsreglen rigtig, jeg veed det ei; men vist er det, at den blev tagen i Utide; det havde været bedre, om vi aldrig havde begyndt med at befæste, end, naar der var befæstet, og Arbeidet var saa vidt fremmet, da at forlade den. Der var en Karl, som sagde: Det var bedre, om vi Alle var blevne slagtede, end at vi skulde komme bort paa den Maade.

Til Middelfart kom jeg iaftes, og boer foreløbig hos Provst Fønss, en god Mand, venlig Familie. Jeg glæder mig til at prædike paa Søndag. 3die Division er nu udbredt over hele det nordlige Fyen, mellem Middelfart og Bogense; Menigheden er saaledes meget spredt, og min Virksomhed bliver anderledes, end den har været; hvorledes, har jeg endnu ingen Forestilling om; men kommer Tid, kommer vel Raad og Forstand.

Hils alle mine kjære dyrebare Venner! Nu forstaaer jeg, at der, i Lyngbye, er godt at være!

[Middelfart] 30. April [1864].

Idag har jeg skrevet min Prædiken til imorgen; Du veed, at det Arbeide glæder mig; det er en usigelig Lykke at have Noget at bestille, og saa et Arbeide, som vi elske! Gud skee Lov, Vorherre hjalp mig, saa det gik let og levende. Det fornøier mig ret, at Du faaer mine Prædikener, saa har Du da en Forestilling om, hvad der lever og rører sig i mig. — — Men det er en ond Tid; vi see saa megen Usselhed og Feighed, Raadvildhed og Forsagthed, og saa denne Stræben og Stilen paa at betragte det Hele som Spøg og Leg; forunderligt at høre dem, som ere satte til at føre an, selv nu, da Ørnene flakke om os og forjage os, saa vi maa søge Ly paa den anden Side af Vandet, at lade, som om det var en Ubetydelighed, skjøndt de see deres Kraft udtømt og al deres usselige Forstand og Kløgt henveiret. Nei, da var Lunding dog en alvorlig Mand, som var fast besluttet paa at falde eller at seire. Seer Du: Folk og Land opoffres forat frelse Hæren! som om Folk og Land var til for Hærens Skyld; jeg har hidindtil troet, at Hæren var til forat frelse Land og Rige! Hvad nyttede det os, at hele Hæren, hver og een, blev ilive, naar Tyskerne tager os!

3die Division, Caroc, kan (vil) ikke modtage mig, før der kommer en Dagsbefaling desangaaende; jeg har derfor skrevet til Provsten og meldt ham, at jeg ligger her i Middelfart indtil videre, med Degn, Hest og Oppasser, men at jeg fremdeles holder Gudstjeneste og besøger Lazaretherne. Commandanten sagde: Nu har De at melde Dem ved Divisionen i Middelfart, og De tager Degnen med. Men igaar fik jeg Skrivelse fra Divisionen, at jeg ei hørte til Staben, og at Oplysning maa søges om, hvorhen jeg hører.

[Middelfart] 1. Mai [1864].

Idag har jeg prædikeret i Middelfart. Psalmerne gik godt, jeg var varm og glad, og jeg er glad. De Karle, som

ligge her, hvoraf endeel havde kjendt mig i Frederits, var godt fornøiede med at mødes med mig, og jeg med dem; bekjendte Ansigter vederqvæger. Jeg havde talt om Stormagterne af denne Verden og de 3 i Himlen. Herom yttrede Een af Karlene: Man skal følge den Høistkommanderende, ellers gaaer det galt.

Hestepasseren hjælper mig nu; da han skulde binde Pibekraven, sagde han: Det er nok det bedste, jeg smider Trøien, og han smed Trøien; men jeg havde ogsaa sagt: See at binde Kraven godt, det er det sværeste. Da han saa var færdig, sagde han: Det gik dog! Han tog forleden, da jeg havde børstet mit Haar, Børsten, stillede sig lige for Speilet og begyndte at pynte paa sig selv.

Jeg har talt om Glæden i Herren; for jeg har prædiket for mig selv, forat trøste mig selv, og jeg er glad i Vorherre, som er nær og elsker os indtil Enden.

[Middelfart] 3. Mai [1864].

Om Rømningen af Frederits siger jeg saaledes: Det er ikke nok, at en Forholdsregel er rigtig i sig selv; den skal ogsaa tages i rette Tid, og det er umenneskeligt at forlange, at vi skal sætte al vor Kraft paa et Arbeide, og saa, naar Arbeidet er færdigt, inden det er prøvet, at forlange, at man skal gaae bort fra Arbeidet og — overlade Arbeidet til vore Fiender. Det er at ødelægge Mennesker; men det kaldes at spare Mennesker. Det kommer sig deraf, at Livet stilles op som det høieste Gode; men man kan jo baade spise og drikke, og dog være steendød. Rømningen foregik ellers, efter Omstændighederne, i ret god Orden; og i den befæstede Leir, der var som en Forstad til Frederits, blev der ryddet op, alt Gammelt brændt, Jorden revet, Nøglerne til Barakkerne hængt paa deres Sted, og med store Bogstaver skrevet paa en Dør: „Du skal ikke begjære din Næstes Huus“. Hvem der hittede paa det, om det var en Menig eller en Officeer, veed jeg ei. Det var en Officeer, som sendte mig det Bud, at saaledes

havde de baaret dem ad; thi 4 Compagnier, deels af 14de deels af 7de Regiment, blev liggende i den befæstede Leir, efterat vi var tagne bort Torsdag Morgen; de kom først herover Natten mellem Torsdag og Fredag.

Det er rart, naar den Taage, som har hvilet over Sjelen, begynder at lette og at spredes; nu synes mig, det begynder at lysne; jeg mener, naar vi see op ad: at Vorherre kommer nok og feier vore Fjender bort; bare vi ikke er for hidsige ved Conferentsen og lader os narre! thi Vorherre troer Kr. næppe paa, og Troen paa Danmark forslaaer ikke, vi maa tro baade paa Vorherre og paa Danmark som Guds Skabning, naar man skal øine Morgenrøden; men har vi den Tro, har vi gode Udsigter, og tillige den Udsigt, at meget, som hidtil har gaaet og gjældt for Viisdom, bliver feiet ud, fordi det i Trængselens Dage er bleven veiet og fundet for let.

[Middelfart] 6. Mai [1864].

Ganske stille og eensomt har jeg levet idag¹⁾, men inderligt tilfreds, og rigtig godt fornøiet baade med Vorherre og med Menneskene. Først tog jeg mig rigtig god Tid til at gjøre min Morgenbøn, og jeg synes, jeg tør sige, at jeg hverken foragter Guds Naade, ei heller tager jeg den forgjæves, men bruger den virkelig til at magte min egen Synd og til at styrke min Sjel i Herren, Guds Kraft og Guds Viisdom til Salighed! — — Saa fik jeg Brev fra Feltprovsten; han er en meget agtværdig og elskværdig Mand, der melder mig, at jeg foreløbig er ansat ved 3die Division, saa at jeg nu altsaa har min hele Menighed mellem Middelfart og Bogense. Imorgen Aften, vil Gud, rider jeg til General Caroc, som ligger et Par Miil herfra, forat erfare, i hvilke Byer Afdelingerne ligge, for derefter at overveie, hvor jeg skal vælge min Bolig. Men indtil videre er jeg i Middelfart, hvor jeg i alle Maader har det godt og efter mit

¹⁾ Det var hans Fødselsdag.

Sind; her boer ogsaa Lægen Blicher, og i Nærheden Melbye i Asperup og andre brave Folk.

[Middelfart] 8. Mai [1864].

Jeg er saa glad; det er en Strøm af Glæde, Vorherre udbreder over mig, i mig og og ved mig. Jeg kommer lige af Kirke, hvor jeg ret har prædiket med Liv og Lyst, med fuld Overbeviisning, og mig synes i den Hellig Aand og med Kraft. En Bonde, Nielsen, kom til mig for et Par Dage siden og fortalte mig, at han havde den Sorrig, at een af hans kjæreste Venner, en ægte Mand ud af vor Skole, var nu, da han var kommen tilbage fra Dybbøl, aldeles falden fra; han havde opgivet alt Haab om Vorherres Omsorg for Danskhed og Frihed, og meente, at det Eneste, der var at gjøre, var at slutte Fred for enhver Priis, da det var ude med Danmark. Men idag, jeg gik af Kirke, kom den samme Mand til mig og var saa inderlig bevæget, kaldte mig hen til en Side og sagde: „Nu har jeg vundet min Ven igjen! Da jeg kom udenfor, kom han (Vennen, en Fyenbo, der er Soldat, og som ogsaa havde været i Kirke) til mig, kyssede mig og sagde: nu er jeg bleven omvendt, den Prædiken hjalp mig, nu er vi atter enige!“ Seer Du, det gjør den Hellig Aand, og Du skal see, naar Du nu faaer den Prædiken, at den er ganske simpel og eenfoldig; men jeg var i min Kraft, saa de fik baade til Høire og til Venstre. — —

Jeg kom ikke til Generalen iaftes; thi Capitain Thestrup, Søn af den forrige Krigsminister, kom til mig og bad mig tage ud til Skandsen ved Kongebroen og til Vasnæsskandsen og tale med Artilleristerne. Sagen var denne: de havde faaet Ordre at gaae tilbage til Als, hvorfra de vare komne efter Slaget ved Dybbøl; men de vilde ikke gaae (dette mellem os), og nu var hans Begjæring, at jeg vilde tale med dem og bevæge dem til at gaae med det Gode. Du kan forstaae, at jeg kom i mit Element, lod General være General, red paa min brune Ganger den yndigste Tour

gjennem Hindsgavls Skove, holdt pænt Forsamlinger ved begge Skandser, fortalte dem om Vorherres Himmelfart, om Troen og Daaben, og lærte dem det lille Vers: „hvor Gud mig sender, gaaer jeg glad“. Men 3 af Karlene sukkede saa dybt; det var, som de ahnede, hvorfor jeg var kommen; og fortalte dem om Høvidsmanden, som sagde: „gak“, „kom“ og „gjør det“; tillige, at man gaaer allersikkrest paa det farligste Sted, naar Vorherre har kaldt os; sikkrere end hjemme i vor Stue! Kan Du forstaae, at en saadan lille Expedition, den morer mig, og det gaaer ganske naturligt og let.

[Middelfart] 11. Mai [1864].

Igaar tog jeg ud til Nørre-Aaby, hvor General Caroc boer med Staben; han var ikke hjemme, da jeg kom, men Stabschefen, Capitain Fog, som maatte vise mig, at der i Dagsbefalingen fra Overkommandoen stod: „Feltpræst R. forbliver ved 3die Division“, saa han maatte selv erkjende, at da jeg meldte mig ved Divisionen, var jeg i min Ret. Jeg spurgte, om Generalen havde noget Ønske m. H. til mit Ophold, eller jeg kunde vælge det efter Behag; han sagde nej; hvorpaa jeg svarede: saa bliver jeg indtil videre i Middelfart, hvor den største Part af Divisionen er samlet; her ligger en Brigade, Wörishöffer, samt af Artilleriet Oberstlieut. Holm, som laa i Frederits, og 4de Dragonregiment.

Tillige fik jeg fremstillet Feltdeggen, Oppasseren og Hesten, saa nu er Alt i Orden; jeg betaler forud [for] mine Mænd og min Hest, hvad der gaaer med, og 2 Gange om Maaneden indgiver jeg Regning.

Derefter drak jeg Thee hos Holberg, Præsten i N. Aaby, som jeg kjender fra Roeskilde; han er gift med en Søster til Prof. Worsaae, en hyggelig Kone, mild og net. Siden om Aftenen hilsede jeg paa Caroc, da han var kommet hjem; men sagde blot, at jeg var kommet forat see ham, da jeg havde afgjort Forretningerne med Stabschefen.

Hos Holberg traf jeg Melbye og hans Hustru; jeg bliver altid fornøiet, naar jeg seer Melbye; han leer saa hjerteligt. Holberg og han stemmer ikke; men de morer hinanden og søge hinanden; det kan jeg nu godt forstaae.

Det ene Rygte efter det andet om Vaabenstilstand krydser idag gjennem Byen, saa der maa vist være Noget deri. Jeg synes, det er sørgeligt; thi enten ender saa Krigen med den Fred, vore Fjender vil unde os, og den bliver simpel; eller vi maa begynde igjen, hvor vi slap, og det er værre end at blive i det. Mon vi elsker Friheden og Danskheden saa varmt, at vi er modne til at lide, til at døie Ondt for vor Kjærlighed? Hvem der ingen Kjærlighed har til Friheden og Danskheden, han falder fra i Fristelsens Stund!

[Middelfart] 12. Mai [1864].

Iaftes kom Efterretningen om Vaabenhvilen paa 1 Maaned. Jeg tog derfor Provst Boisens Brev [hvori han meddelte om en forestaaende Bispevisitats i Lyngby] og sendte det lige til Feltprovsten med Begjæring, at han vil sige mig sin Mening, om jeg kan komme hjem til Bispevisitatsen; samt om han kan give mig Orlov; saa kunde Capellet ogsaa blive indviet. Jeg kan altsaa ikke give Provst Boisen Svar, før jeg hører fra Feltprovsten.

Forandringen i Ministeriet maa jo gaae i Dansk Retning, og tilmed i vor Retning, siden Svoger skal være med; bare han nu ikke betænker sig og trækker sig tilbage! Jeg vil i alt Fald see ham udnævnt, inden jeg fæster Lid dertil; thi han elsker sin Frihed, og den maa han give Slip paa. Men Krigsministeren, hvad gaaer der af ham, siden han ogsaa træder af; og Casse¹⁾ og Nutzhorn, hvorfor gaae de tilbage? Kan Monrad forliges med Din Broder, maatte de jo meget snarere kunne det. Sig mig, hvad Du veed,

¹⁾ Denne gik dog ikke af før senere (11. Juli 1864) med hele det monradske Ministerium.

eller hvad Du tænker om den Forandring; thi jeg forstaaer den ikke.

Jeg hører nu om den liden Seier, vi skal have vundet tilsøes! Kanske Vorherre vil see ned til os i Naade og Barmhjertighed, saa vi kan ende [med] Seier og med Fred!

[Middelfart] 13. Mai [1864].

Det fornøier mig idag at se, at Svoger har taget Mod til sig, og at han er kommen med ombord paa Statens Skib, at styre det i Havn. Vorherre styrke ham, at han maa have Glæde og Ære af sit Arbeide. Men jeg synes, der er Tegn paa, at vi begynde at dreie om i en rigtig Gade; thi mere afgjort Dansk Mand har vi endnu ikke haft i Ministeriet. Dersom Krigsministeren vilde gaae med, og vi i hans Sted kunde faae Major af Artilleriet Jonquieres, som er baade en Dansk Mand og en gudfrygtig Mand, var det ogsaa en Fordeel.

[Middelfart] 17. Mai [1864].

Igaar Efternmiddags tog jeg en Vogn til Vesterdal, til en Bonde, Nielsen. Blichers var med. Der var 3 værdige Bønder bedte med og saa en heel Skare troende Soldater. Vi talte om den Mening, som er saa udbredt i Hæren, og ved Hæren nu kommer til at gaae over hele Landet, at Tyskerne har i denne Krig Ret, men vi Uret. Er det ei forunderligt, at Djævelen har faaet en saadan Magt hos vort Folk, at de ei kan skjelne Hvidt fra Sort, eller Godt fra Ondt, eller Ret fra Uret. Disse 3 Bønder fortalte, at det var derom, der taltes allevegne ogsaa i Fyen. Denne Mening var ogsaa meget udbredt i Frederits hos Jyderne, og jeg arbeidede derimod paa Kraft, og mig syntes ikke forgjæves; men jeg blev forbauset, da jeg hørte, at den samme Tale hørtes nu omkring i Byerne i Fyen.

[Middelfart] 18. Mai [1864].

Lad mig see, Du faaer Holstein gjort varm for, at Capellet kunde blive snart istand, saa det kunde blive indviet paa samme Tid, Biskoppen kom at visitere. Men kan det nu ikke skee, var det jo bedre, at baade Visitats og Indvielse blev udsat, til jeg kom rigtig hjem. Det vilde fornøie mig at modtage Martensen; for han har handlet ærligt og smukt imod mig. Det fornøier mig, naar jeg kan elske Menneskene; det har jeg meest Lyst til; min Natur er slet ikke til at have Noget udestaaende med Nogen, hverken med Vorherre eller med Menneskene; en god Samvittighed for Gud og Menneskene elsker jeg, og det strider jeg for at kunne eie, besidde og nyde; thi det er en stor Nydelse.

Idag rykker den Brigade op, som ligger her i Middelfart og flytter længere op imod Bogense; jeg kommer derfor ogsaa til at flytte. Men før næste Uge, naar jeg faaer rigtig Underretning om, hvor Tropperne cantonere, og om Lazaretherne, forlader jeg næppe denne By.

Brigadechefen, Oberst Wørrishøffer, holder jeg af. Han er en født Holstener, men en folkelig Mand og tillige en gudfrygtig Mand, og dertil en meget tapper Officeer. Det smerter ham, at Sydslesvigerne er blevet afvæbnede, og han siger, at den Mistillid, vi har behandlet dem med, har ødelagt dem, men at Feilen var, at vi fra Begyndelsen blandede dem med de Danske, som naturligvis uglesaae dem. Vi stemme, som Du forstaaer, ikke i det Nationale, men i det Folkelige, og hvad Tapperhed angaaer; og tillige har han megen Ærbødighed for Guds Ord. Vi besøge hinanden og har Fornøielse af at tale sammen.

[Middelfart] 22. Mai [1864].

Hermed sender jeg Dig Provst Boisens Brev, hvoraf Du seer, at Biskoppen udsætter Visitatsen, men at han vil, at jeg skal prædike, naar Capellet er indviet. Dette er jeg meget godt fornøiet med.

25. Mai [1864].

Idag tager jeg til General Caroc paa Erholm for at tale med ham, eller rettere for at see ham. Maaskee tager jeg ogsaa til Assens; jeg mener for at blive der en Stund; der ligger flere Tropper der end i Bogense, og der er ogsaa Laurs Thomsen; det kunde ret fryde mig at samles med ham.

[Middelfart] 26. Mai [1864].

Igaar sendte jeg Brev fra Erholm, hvorhen jeg var tagen for at hilse paa General Caroc; engang imellem viser jeg mig, for en god Ordens og Høfligheds Skyld . . . Paa Veien derhen havde jeg et deiligt Møde med endeel af 14de Regiment; vi blev saa glade, da vi saaes; de havde min lille Psalmebog med, og havde siddet og sjunget den hele Dag af den; men de havde glemt Tonen til „Hil Dig vor Fane“. Vort Møde var baade fornøieligt og rørende.

Idag Kl. 1, vil Gud, flytter jeg til Assens.

Assens 27. Mai [1864].

Igaar Aftes kom jeg hertil, og jeg har faaet Qvarteer hos Kjøbmand Waidtløvs, et Par unge, vakre Folk. Præsten, Organisten og Skolelæreren har jeg besøgt og talt med, saa jeg, vil Gud, paa Søndag Kl. 2 begynder at forkynde Guds Ord i denne By. Præsten hedder Schaldemose, Søn af den Gamle i Ondløse.

[Assens] 28. Mai [1864].

Den Tanke angaaende en Deling af Slesvig synes jeg om, og der kan jeg være med; kun at vi faae Dannevirke med; thi, at vi aldrig mere skulde kunne synges „Danmarks deiligst Vang og Vænge“, det vilde være mig en Hjertesorg; men ellers lad gaae, hvad Tysk er, naar vi beholde det Danske, saa der aldrig mere bliver Tale, fra Regeringens Side, om Tysk og Dansk, men ene og alene om Dansk. Derimod,

vil de selv have Tyske Præster, Skoler o. s. v., det bliver deres egen Sag, ligesom den tyske Menighed i Kjøbenhavn har det for sin egen Regning. Kun at det bliver klart, at Tyskere, som ville boe hos os, er adopterede Børn, men ikke Landets egne Børn.

Det er igrunden en prægtig Tid; thi den rydder op i alle gamle Kroge; og det gjør saa godt, at der bliver feiet ned og støvet af og vasket Gulv; kun at det var overstaaet!

Jeg har det meget godt i alle Maader; igaar besøgte jeg det ene Lazareth, her er 3, med 150, mest Saarede, og der er jeg til Opvækkelse og til Trøst, synes mig.

[Assens] 29. Mai [1864].

Om en halv Time skal jeg i Kirke. Det er ganske livligt saaledes at drage om fra Sted til Sted, altid i samme gode Ærinde; thi den, som bringer et godt Budskab, banker dristigt paa. Jeg er Præst ved 3die Divission, og den er spredt fra Assens til Bogense; men jeg bevæger mig frit efter mit eget Sind. Tillige er jeg bleven underrettet om, at Geistligheden skal have deres Gage, ikke ved Divisionen som hidindtil, men af Feltprovsten; og saaledes er det oekonomiske Baand nu løst, skjøndt det har aldrig været mig til Byrde; tvertimod saadan liden Forhandling med verdslige Folk morer mig.

[Assens] 1. Juni [1864].

Idag har jeg haft 460 til Alters af 22de Regiment; Præsten her i Byen, Schaldemose, hjalp mig, og da han skulde gaae Kl. 12, kom Catecheten Erlandsen. Vorherre hjalp mig ogsaa baade til at tale og til at holde ud, saa det gik Altsammen rart og godt.

Igaar gjorde jeg en lang Ridetour, ialt 5 Miil frem og tilbage, besøgte først Oberst Scharffenberg paa Billesskov, dernæst Major Nørager paa Kjerlingebjerg inde blandt Ban-

kerne, en lang Bankeryg, henved 1 Miil lang, mellem Middelfart og Assens.

Det gjør mig rigtig godt at ride saadan en Tour, baade Hoved og Hals, Bryst og alle Lemmer er saa friske efter saadan et Riddt. Paa Tilbageveien besøgte jeg Pastor Løwe i Sandager. Han kom ind til Assens i Søndags for at høre mig, og bad mig dernæst besøge sig; derfor kom jeg.

T. skrev mig til, at Biskoppen vilde indvie Capellet Søndag d. 19de eller d. 26de, men at han, T., vilde see, at det blev den 26de, forat Forstvæsenet kunde faae Tid til at planere Jorden omkring Capellet.

[Assens] 2. Juni [1864].

Imorgen skal jeg, vil Gud, holde Altergang for 20de Regiment i Vedtofte Kirke, 1½ Miil herfra. Commandøren er de Plane, er rigtig Major; det var ham, som byggede Prædikestolen for mig i den befæstede Leir, thi da stod han ved 14de Regiment; men efter Slaget ved Dybbøl er alle Officerer rykkede op. Han blev glad, da jeg igaar kom og meldte, at jeg vilde komme derud imorgen, fortalte mig, at han havde iaftes sidet og læst i mine Feltprædikener, og at han vilde selv gaa til Alters; men føiede til: „Det skal vel være frit, Ingen commanderer!“ „Naturligvis“, svarede jeg, „kun for hvem, som har Lyst!“ „Ja naturligvis, ganske frit, Ingen commanderer, Ingen commanderer!“ gjentog Majoren. Han boer paa Brahesholm, som Grev Rantzau eier.

Holstein, den tykke Lieutenant, bad mig igaar, at jeg vilde spise hos ham, naar vi kom fra Kirke, og jeg sagde ja; og imorges kom Laurs Thomsen¹⁾ her til Assens, forat kjøbe Krandsekage, Sardinere og Fisk til Middag; men iaften fik jeg Brev, at da han tog til Majoren, for at bede ham med, mødte han Majoren som sagde, det gik ei, for han vilde selv have Præsten, men om han (Holstein) vilde komme

¹⁾ Det er den Soldat som omtales ovf. S. 209 og 226.

med. Holstein er et iegodt Menneske, af samme Art som hans Onkel ¹⁾; og alle hans Soldater elsker ham!

[Assens] 5. Juni [1864].

Det er idag rigtig Skjærsommer, indvendigt og udvendigt; for jeg skal nu Kl. 12 til Vedtofte for at holde Gudstjeneste for 20de Regiment, og derefter spise til Middag med Officererne hos den gode Holstein, den Tykke; Du husker ham nok; og ham er jeg ret kommen til at synes om. Et lille Træk skal Du høre om ham: Forleden Aften kom jeg til ham forat gjøre ham en Undskyldning, fordi jeg havde ladet ham vente paa mig, paa en Tour til General Caroc, en Onkel af ham, men som jeg var bleven forhindret fra at udføre. Han og nogle andre Officerer sad og spiste til Aften, og een af Officererne spurgte, om han maatte lave mig et Glas Toddy, som jeg sagde ja til, da jeg var saa varm. Han tog nu en Flaske, hvis Indhold han roste meget, og jeg svarede: meget vel. Men da vendte Holstein sig stille og sagte til mig og sagde: men det er gammel Rom! Tak svarede jeg, det skal jeg ikke have Noget af; giv mig Rødviin! Seer Du, det lignede Onkelen.

Jeg har været i Kirke og hørt Feltprovsten; det er meget ordentligt, og jeg kan huske endeel af, hvad jeg hørte; men det er underligt, naar Prædikanten mangler vor Grundbetragtning, kommer der ingen rigtig Sammenhæng i Talen; jeg mener, man maa selv sætte det sammen, som man hører. Men han kom baade med Forsagelsen og med Troen, men mere som Noget, han havde hørt og vedkjendte sig, end som den egentlige Livskilde, hvoraf han øste.

Han bruger det lille Tillæg, han har taget af min Psalmebog; han fik 10 af mine Psalmer, saa det var vore egne Psalmer, vi sang. Det var nu meget godt. Provsten er en brav Mand, der elsker Frihed for sin Person, og under

¹⁾ C. Holstein til Dyrehavegaard.

Andre den samme; og det er store Ting i denne Verden; saadanne Mennesker skal man prise.

Kunde lille J. blot være med mig idag, saa skulde hun see min Ven, Major de Plane; thi det er en rigtig Major, som tager sig i Skjæget baade til Høire og til Venstre, og som sparker ud med begge Benene; men et hjertensgodt Menneske, som siger: „Jeg hylder samme gode Aand, som Pastoren repræsenterer og fører med Dem“.

[Assens 5. Juni 1864].

Da jeg imorgen, Mandag, skal skrive min Prædiken af¹⁾, vil jeg allerede iaften, Søndag, fortælle Dig, hvorledes jeg har haft det idag. Da jeg gik fra Kirke i Assens²⁾, kom Catecheten Erlandsen til mig og spurgte, om han og hans Kone maatte kjøre med mig, da de gjerne vilde høre mig; og vi fulgtes saa ad til Vedtofte, hvor Trier stødte til mig, og bad, om han maatte føre Sangen an, hvortil jeg svarede ja. Men derefter kom Sognets Skolelærer og bemærkede, at det ei gik, at vi sang af min Psalmebog, da Stedets Menighed brugte den gamle Evangeliske. Jeg vendte mig nu til Præsten³⁾ og spurgte, om han tillod, at vi, som sædvanligt, sang af min Bog, da vi havde Exemplarer med til Alle, og tilføiede, at jeg formodede, at baade Psalmerne og Tonerne vilde ogsaa tiltale Sognets Folk; og Præsten svarede: Ja, med Fornøielse! Men nu blev Skolelæreren vred og sagde: Dette er ulovligt; jeg vil ikke have Lod og Deel i Sligt, og han tog sin Hat og gik. Præsten har siden fortalt mig, at Skolelæreren er

¹⁾ P. Rørdam renskrev hver Mandag den Prædiken, han havde holdt Dagen forud, og sendte den til sin Hustru, som saa, da R.'s Haand ikke var let at læse, atter afskrev Prædiken, for at sende den til Bogtrykkeren.

²⁾ Hvor R. havde hørt Høyer Møller (se ovf.).

³⁾ Theodor Rohde i Søllested og Vedtofte, som P. R. tidligere havde besøgt, for at faa Tilladelse til at benytte Kirken. Rørdam havde i sin Tid undervist Rohdes Hustru i Døtreskolen i Kjøbenhavn.

Hader baade af den nye Psalmebog og af de nye Toner, og at Sognets Folk, rimeligviis paavirkede af Skolelæreren, hidindtil har været imod den nye Psalmebog.

Saa sang vi da, som vi pleie: „Hil dig vor Fane o. s. v.“ og Du skulde hørt og seet Trier; thi han gjør virkelig sine Sager ordentligt, saa det er en Fornøielse. Majoren bemærkede, da vi kom hjem, at, naar man havde saadan en Degn, gik det bedre end med Orgel. Rohde, Præsten, var inderlig taknemmelig, da han havde hørt min Prædiken; men, sagde han tillige, at han var ganske forundret ved at høre mig; thi, sagde han, naar jeg skulde være Grundtvigianer, var han det jo med, og det havde han hidindtil ei anseet sig selv for, da han aldrig kunde komme ud af det med Melbye, som var den eneste Grundtvigianer, han havde truffet paa. Det samme var ogsaa Tilfældet med Provst Fønss i Middelfart; han var meget taknemmelig ved at have mig hos sig, og glad ved at høre mig; men med Melbye kunde han ei enes. Det fornøier mig, at jeg udgiver mine Prædikener; thi nu kan jo alle Partier høre, hvad jeg taler om, og hvorledes jeg taler; de kan jo saa sige til, om de har Noget at indvende.

Holstein havde gjort sig al mulig Umage, og Maden var udmærket. Selskabet bestod af Commandøren, Major de Plane, samt endeel Officerer. Vi holdt Taler og drak Skaaler, Alt i god Dansk Aand, som det sømmer sig Sønner af et frit Folk. Lieutn. X. kom engang med en Tvetydighed; men jeg klappede ham paa Skulderen og sagde: Ja, vi har jo vor Frihed, men skal dog erindre, at den Synd, vi bedrive, blive vi overgivne til og straffede med; thi hvad et Menneske saarer, skal han høste! og dermed var den Sag afgjort.

Paa Onsdag Eftermiddag, vil Gud, reiser jeg til Asperup forat holde Altergang for 4de Dragonregiment; og Torsdag den 9de til Bogense, hvor 17de Regiment ligger. I Bogense tænker jeg saa at blive.

[Assens] 7. Juni [1864].

Jeg kan see af Dit Brev, at Din Broder har været i et sort Humør, og at det seer farligt ud for os; men seer Du, i hvor meget vi har lidt, og hvor dybt vi ere ydmygede; der er endnu en uhyre Ligegyldighed udbredt over vort Folk; vi føle ikke Nøden. Vorherre har virkelig brugt den Stav, som hedder „Smerte“; men vi føle det ei; vi maa føle og fornemme, at Herren tugter os; og vi maa indflye til hans Barmhjertighed, før han hjælper os. Derfor troer jeg, vi har endnu Meget at gjenngaae, før det bliver godt. Men, at det bliver godt, ja meget bedre, end vi har haft det, det haaber jeg, 1. fordi Herren har besøgt sit Folk, sin Menighed udaf det Danske Folk; 2. fordi Vorherre har jo selv vakt den Danske Folke-Aand op; men Vorherre pleier altid at lade følge Sommer efter Vaaren; selv om Maien er kold, kommer der Sommer; han gjenføder os ikke til at døe, men til at leve.

[Assens] 8. Juni [1864].

Provsten reiser idag sydpaa, og jeg østerpaa, saa nu bliver Assens heelt blottet for Feltgeistlighed. Jeg glæder mig ellers til at komme til Bogense; den By har jeg Godhed for, maaskee fordi det var den, vi kom til, da vi forlod Frederits, saa Sjelen der vederqvægedes ved at see, paa en Maade, en ny Verden, efterat man havde været indesluttet saa længe.

Bogense 10. Juni [1864].

Iaftes kom jeg til Bogense. Præsten her i Byen er den saakaldte tykke Jürgensen, ogsaa kaldet Jürgensen og Spang, gift med en Datter af General Michaelsen, inderlig gode Mennesker, som med Vold og Magt vil, at jeg skal boe hos dem; men da jeg nu ikke vil det, fordi jeg elsker min Frihed, og vil gjerne betale forat bevare den, vil de, jeg skal komme og spise der; og idag har jeg spist der, og har lovet

at spise der paa Søndag; men saa siger jeg Stop; for det er formeget at see de samme Mennesker saa ofte. Og han bevæger sig stadigt i Fortællinger fra Studenterdagene, som han betragter som Livets Blomst; og det, veed Du, er ikke min Natur.

Det var ellers ikke fornøieligt, at mens jeg reiste til Bogense, er alle Tropperne rykkede op og har samlet sig omkring Middelfart, i Tilfælde at Tyskerne vilde begynde Krigen igaar den 9de, Middag Kl. 12, og prøve paa at gjøre Landgang i Fyen. Reise efter dem vilde jeg ei, fordi det var en bestemt Aftale mellem Provsten og mig, at jeg skulde gaae til Bogense og blive der, til jeg hørte fra ham; men efter mit Sind havde det jo været fornøieligere at leve midt i Hæren i disse Dage.

Det er mærkværdigt, saa stille og eensomt Melbyes lever; Dr. Blicher i Middelfart er deres eneste Omgang. Nei, da priser jeg det frie, friske Menneskeliv; vi er ikke endnu kommen saa vidt, at vi kan nøies med os selv; vi maa som Sommerfuglen søge vor Næring af alle Markens Blomster.

[Bogense] 11. Juni [1864].

Iaftes besøgte jeg General Lunding, som boer her ved Bogense. Han blev saa glad, da han saae mig og indbød mig til imorgen til Middag og til at kjøre til Langesøe. Men jeg har jo lovet Præsten at komme; det blev saa opsat til Mandag; men tænk Dig: Mandag Morgen Kl. 7. Men han var saa glad ved at see mig, saa jeg nænnede ikke at sige: Nei. Han synes ellers, det gaaer daarligt med Krigen, og mener, det vil ei gaae bedre, før vi faae bedre Førere, og at bedre Førere vil vi ei faae, før vi forlade det gamle Anciennitets System og vælge de dueligste.

Capitain Schmidt, Plads-Majoren fra Frederits, har idag besøgt mig; han er det elskværdigste Menneske, jeg er truffen paa under hele Krigen; idel Opmærksomhed og Tjenstagtig-

hed! Der var ikke den Deel, jeg hittede paa og forlangte, han sørgede jo for det; og altid var han mild og venlig.

[Bogense] 12. Juni [1864].

Fra Sprechelsen, det gode Menneske, faaer jeg idag Brev, at Holstein har meldt ham, at Capellet vil blive færdigt til den 26de, samt at Holstein med Committeen tager ind og melder Biskoppen dette; samt at Biskoppen ved Visitatsen i Søllerød havde sagt til Sprechelsen, at han kunde foretage Indvielsen den 26de, men at skete det ei den Dag, vilde der hengaae meget lang Tid, før han kunde komme. Som Følge deraf skriver jeg nu min Ansøgning om Orlov fra Torsdag den 23de.

Jeg har prædiket idag. Du kan troe, de blev skruppet af, jeg selv med; og det gjør godt. Det er nu efter min Natur, men ikke efter Melbyes; han er lutter Mildhed; men det er vi ikke skikkede til endnu; jeg maa høvles ordentlig af engang imellem, saa retter jeg mig.

Forresten gjør det godt paa mig at høre en Mand, som tager Sagen paa en anden Maade end jeg. Jeg forlanger kun, at jeg maa have min Frihed til at følge mit eget Sind efter min Natur. Og seer Du: Øiet virker paa sin Maade, Haanden paa sin Maade. Der er jo baade Torden og Storm, og saa de allerblideste Sommerdage, da Alt er Havblik.

Moersomt ellers: hver har sit Publicum, som man staaer kongeligt imellem. Melbye staaer som en Konge mellem Dr. Blicher i Middelfart, Fru Fønss paa Hindsgavl og Landindspektor Ring i Bogense; saa Du seer, hans Rige er stort i Udstrækning, men ikke i Folketal.

Nu idag er Folkene kommet tilbage, saa det var godt, jeg tog til Bogense; og det er morsomt at leve her. Jeg har idag spist hos Præstens; det er inderlig gode Mennesker, og vi taler om gamle Tider og faaer god Mad.

[Bogense] 14. Juni [1864].

Det var jo rigtig fornøieligt, at Din Broder vil komme med [til Kapellets Indvielse]. Med Guds Hjælp kan vi faae en velsignet Dag i Tro og Samfundskjærlighed. — — Min Sjel er saa klar og lys; alle sorte Skyer er borte; jeg har det Haab at blive blandt dem, som ei løbe forgjæves eller fægte i Luften, men som naae Maalet, at faae Plads hos Guds Throne. — —

Med Lunding var jeg da igaar paa den gruelige Morgentour. Jeg magtede mig selv og var oppe Kl. 4^{1/2} og færdig Kl. 7. Med Adjutant, Kusk og Tjener blev jeg hentet til den lille Gaard udenfor Bogense, Christianslund, hvor Generalen boer, og vi drog afsted, Lunding, Pladsmajoren, Capt. Schmidt, Adjutant Denckert og jeg. Vi kom først til Rugaard, som Enkefru Simonsen, Moder til Kjøbmand Waidtløvs Kone i Assens, hvor jeg var indquarteret, eier, men bestyres af den ældste Søn, som Eier, og af den Yngste, som Forvalter, 2 nette, jevne unge Landmænd. Indquarteringen her var Oberst Wørishøffer og hans Frue og tvende Døttre. Gaarden er gammel. Familiens Farfader, der hed Simon Amager, fordi han var fra Amager, og altid red paa en lille gul Hoppe, købte Gaarden og byggede den op. Her spiste vi Frokost, og jeg havde den gamle Frue, som fra Datteren i Assens allerede holdt af mig, til Bords, og vi talte om Vorherre.

Lidt før vi kom til Rugaard, kom vi forbi en stor og meget anseelig Bondegaard, ved Navn Ventelykke ¹⁾, og paa Veigrøften staaer en stor Hvidtjørn, som een af dem ved Eremitagen, der kaldes Vendetornen, fordi Bønderne, den Tid de kjørte for Kongen, maatte holde og vente der.

Fra Rugaard tog vi til Langesøe-Kro, hvor Generalen havde bestilt varm Frokost, saa det var 2den Gang. Da

¹⁾ Om Ejerinden af denne Gaard fortæller R. en lang Historie, han havde hørt, og som maa have interesseret ham ved de karakteristiske Træk af Livet, den indeholder.

Baron Holsteen paa Langesøe havde hørt, at General Lunding kom, sendte han sin Tjener og indbød os Alle til Middag Kl. 5. Ved Bordet kom vi til at tale om Nutiden, som jeg prisede, og om Frederik den 7des Tid, som jeg kaldte en yndig Tid, Frihedens Morgenrøde. Derover opkom en vældig Strid; jeg var ene ved Begyndelsen, men fik, inden vi sluttede, en Allieret i Oberstlieut. Holm af Artilleriet, der er indqrarteret paa Gaarden. Pladsmajoren og Adjutanten taug: jeg tænker, fordi de ei kunde holde med Lunding, og at sige ham imod, dertil var de for vel afrettede. — Langesøe er ellers et deiligt Sted, med en udmærket Have, der gaaer langs med Søen, hvoraf Gaarden har Navn.

Det var en saare fornøielig Tour; Lunding er en meget underholdende Mand; han vil gjerne være glad; og vi vare Alle glade; hvor vi kom frem, førte vi Munterhed med os.

[Bogense] 15. Juni [1864].

Idag skal jeg, vil Gud, ud til Haarslev, 1 Miil herfra, og tage endeel af 17de Regiment til Alters. Igaar Eftermiddag var jeg paa Lazarethet, der er paa Gyldensteen. Jeg samler alle dem, der kan gaae og staae, i en stor Stue, hvor der ligger Patienter, og de faae saa hver en lille Psalmebog, og vi synger; og jeg fortæller dem saa Evangeliet, vi har haft om Søndagen, men ganske jevnt, saa vi almindeligviis kommer til at tale, ogsaa om hvad de har gjennemgaaet baade i Krigen og paa Sygestuen, og hvorledes de har det hjemme; og saa synger vi igjen, men samme Psalme, vi begyndte med, at de kan lære den ordentlig.

Lazarethet forestaaes af de unge Læger S. og G., to usædvanligt nette unge Mennesker, ivrige for deres Kald, omhyggelig for de Syge, og brændende Skandinaver. Jeg drak Thee hos dem, og det fornøiede dem at have mig hos sig. Unge, elskværdige, flittige Mennesker har for mig noget saare velgjørende ved sig.

[Bogense] 16. Juni [1864].

Min Mening er, at, naar Committeeen nu gjerne [ved Indvielsen af Kapellet ved Taarbæk] vil have en Psalme af Richardt med Musik af Siboni, har jeg Intet at bemærke. Det Hele er, at Psalmen ikke vil gaae; men det bliver jo deres Sag. Angaaende Pladserne er Mening den, at Kort gives til 1. officielle Personer, 2. dem, som har bidraget, 3. Fiskerne; i hvilken Deel jeg Intet har at bemærke.

Fru Bielke og Frøken Bielke giver Kalk og Disk til Taarbæk Kirke. Det er smukt. Bispem vil, at der fremdeles skal holdes Gudstjeneste baade paa Raavad og i Taarbæk; jeg synes, det er urimeligt. Sprechelsen foreslaaer at indgive en ordentlig Begjæring til Ministeriet om, at det maa blive i Taarbæk hver Søndag.

Idag har jeg været i Haarslev; Balslevs, rigtigt gammel-dags værdige Præstefolk, er der, og jeg holdt Altergang for en Part af 17de Regiment; Capitain Møller, Broder til Præsten i Borbjerg, var til Alters med, en smuk og behagelig Mand. Derefter spiste jeg til Middag hos Nielsen paa Lykkesborg — Du husker ham jo nok fra Vennemødet — og talte med den lille Pige, som havde drømt om Vorherre, der kom ridende og pustede, saa Tyskerne fløi ud over Eideren¹⁾.

[Bogense] 17. Juni [1864].

Jeg siger: Ene staae vi, og vi er de smaae; men jeg tænker, at Vorherre just har ladet os staae saa alene, at vi skal see, vi er hjælpeløse; og dernæst forat bevæge os til at sige: Herre, forbarm dig over os efter din gamle Kjærlighed, du som hidindtil gjennem mange hundrede Aar har hjulpet os, saa vi er blevet et gammelt Folk ved din Barmhjertighed! Men naar vi bede saaledes, svarer Herren: „Ved Omvendelse og ved Rolighed skal I frelses; i Stilhed og i Tillid skal

¹⁾ Se Dansk Kirketidende 1864, Nr. 7.

eders Styrke være!“ Det Svar kan vi stole paa; thi det er fra Stormagten, som gjør, hvad han siger, og stadfæster, hvad han taler.

Igaar spiste jeg hos Pastor Sidenius i Brænderup; han er 2den Gang Enkemand, sidder med 9 Børn. De to ældste Døttre, 17—18 Aar, styrer Huset; det var meget net. Unge Officerer laae der, de spillede Ring og morede sig godt, alt sammen venligt og med Anstand. I Eftermiddag skal jeg atter ud med Lunding; vi underholde hverandre.

[Bogense] 18. Juni [1864].

Du veed, jeg har Skræk for Gjeld; denne strækker sig ogsaa til Brev-Gjeld; derfor svarede jeg Sprechelsen, at han, i Forening med Provsten gjerne kunde indgive et Andragende til Ministeriet om, at der maatte holdes Gudstjeneste hver Søndag i Taarbæk, og at Gudstjenesten i Raavad maatte ophøre. Men nu, da Din Overveielse af Sagen ligger for mig, seer jeg, at Du ogsaa i denne Deel har fuldkommen Ret, og at Raavaderne vilde tage mig den Sag fortrydelig op. Gjort Gjerning staaer imidlertid ikke til at ændre; hvad jeg skrev er gaaet af; dog har jeg skrevet om igjen idag og bedt Sprechelsen lade Sagen beroe, til jeg kom. Bare han nu ikke har været ivrig, forat Sagen kunde være i Orden til Indvielsen ¹⁾.

En forunderlig Bog har jeg læst af Otto Müller, Assessor i Høieste-Ret. Han er enig med Major Dinesen, og udtaler nu paa Prent, hvad alle Hjemmetyskerne snakke om. Man forbauses over, at en saadan stille og ellers agtværdig Mand kan skrive en saadan Bog, og man spørger: hvem vil han hjælpe med sin Bog. Man fristes til at tænke, at han vil være Minister. Men det er svært, at en Mand i hans Stilling udtaler sig som han. Bogen hedder: Det Hall-Monradské

¹⁾ Det blev saaledes, at Prædikenen i Raavad Skole bortfaldt, medens der hver Søndag blev Gudstjeneste i Taarbæk Kapel, hvortil Beboerne af Raavad henvistes.

Ministerium. Han siger, der er kun een Mand i Landet, som kan frølse os!

Lunding og hans Stab — thi endnu har han Adjutanter og Husarer o. s. v. — og jeg gjorde en skøn Tour igaar til Baaringvig Strand. Ved Skibsbroen laae endnu store Rester af Tømmer og andre Dele, som vare bestemte til Frederits. Lunding og jeg kan ret reise sammen med Fornøielse; vi to tale hele Tiden, de Andre lyde derpaa.

Nu flytter man fra Bogense Havre og alle Slags Munderingsstykker; de flyttede Havre hele denne Nat og forrige Nat. Lunding forstaaer det ei; jeg ikke heller; men Peter¹⁾ svarer: De sige Alle, at Tyskerne komme herover; derfor rømmer vi nu denne By, ligesom vi gjorde i Frederits.

[Bogense] 19. Juni [1864].

Imorges kom Svaret angaaende min Reise. Den lyder paa 6 Dage (24—29de). Det er jo kun lidt; men jeg holder, som Du veed, ei af selv at vælge min Vei; derfor vilde jeg ei komme med mine Betragtninger i min Ansøgning, men bad blot om at maatte reise hjem til at prædike ved Indvielsen. Nu vil jeg foreslaae Dig, at vi skønne paa Lidt, takke for Lidt og bruge Lidt, saa kan det Lidet blive til Meget og til evig Velsignelse. Gud skee Lov, jeg er sikker paa Guds Barmhertighed, og har det Haab, at den skal følge os alle vort Livs Dage, gennem Evigheders Evighed; derfor er min Sjæl glad.

Efter Bestemmelsen rejste P. Rørdam da hjem den 24. Juni, og den 26., paa 5te Søndag efter Trinitatis, foregik Indvielsen af Taarbæk Kapel. Om denne Begivenhed findes følgende Beretning i „Berlingske Tidende“:

„Deres Majestæter, Kongen og Dronningen, overværede i Søndags, tilligemed D. kgl. H. Kronprindsen og Prindsesse

¹⁾ Rørdams Oppasser.

Dagmar, Indvielsen af Skovkapellet ved Taarbæk. Blandt de Tilstedeværende bemærkedes D. Exc. Konseilspræsidenten og Indenrigsministeren. Indvielsen foretoges af Hs. Høiærv. Biskop Martensen, hvorpaa Pastor Rørdam holdt en Tale. Senere var der et mindre Taffel paa Bernstorff, hvortil, foruden de fornævnte Herrer, tillige Grosserer Suhr og Directeur for Privatbanken Tietgen vare tilsagte. Hs. Maj. Kongen behagede at udnævne Grosserer Suhr til Etatsraad og Directeur Tietgen til Ridder af Dannebrog som en Anerkjendelse af den store Interesse, de havde udviist for Opførelsen af Kapellet“.

Den Prædiken, Rørdam holdt paa Indvielsesdagen, blev siden trykt og findes føjet til hans Feltprædikener, og det med Rette; thi den er af samme Støbning som disse, helt igjennem mærket af hans Opfattelse af og Dom over Tidsbegivenhederne, og den indeholder en kraftig Opfordring til at holde ud i Troen, selv om Udsigterne for menneskelige Øjne kun vare ringe. Men Nederlagenes og Ydmygelsernes Maal var endnu ikke naaet. Da Rørdam rejste tilbage til Hæren efter det korte Ophold i Hjemmet, mødte en ny Hjobspost ham. Herom skriver han:

Bogense 30. Juni [1864].

Da jeg kom til Korsør, mødte mig den bedrøvelige Tidende om Fiendens Overgang til Als. Vorherre ydmyger os dybt! Lader os tage Smerten af hans Haand; thi vi er ikke i vore Fienders Haand, men i hans Haand, som har talt alle Haar paa vort Hoved, og som har Riget og Magten, saa der falder ikke en Spurv, end sige et Menneske, til Jorden uden hans Villie. — —

Jeg tog til Bogense og blev inderlig godt modtaget. — — Divisionen er samlet om Middelfart. Caroc er kaldt tilbage, og Wørishøffer har faaet hans Plads foreløbig. Min Tanke er, imorgen at tage til denne; rimeligviis opslaaer jeg min Bolig i en eller anden Bondeby, nær Gamborg eller Middelfart.

[Gamborg] 2. Juli [1864].

Saa flyttede jeg da igaar fra Bogense til Gamborg. Landinspektør Ring fulgte mig fra Bogense, og paa Veien besøgte vi Melbye. I Gamborg Præstegaard ligger Divisionen, det vil sige Stabschefen med Contoret; Oberst Wørishøffer boer hos Skolelæreren. Præsten hedder Brorson, og han er en mild og venlig Mand, noget over de 60, Konen lidt yngre; der er 2 Døttre paa en Snees Aar og 2 unge Piger til, Flygtninge fra Middelfart; thi Byen er nu øde og tom, kun Soldater leve der; alle Indvaanerne har forladt Byen. Jeg har faaet Qvarteer hos en Bonde, Hans Jørgensen; der spiser jeg ogsaa, og Manden eller Konen sidder og holder mig ved Selskab, saa det gaaer meget godt.

Iaftes havde jeg en lang Samtale med Oberst W. og Stabschefen angaaende Krigen og Aarsagen til Krigen. De meente, at Slesvig-Holsteen i Personalunion med Danmark var det naturlige og bedste, samt at der ingen Fare var for Danskheden, og at det var en daarlig Danskhed, der lod sig ødelægge. Jeg svarede: Danskheden er bleven ødelagt af Tyskerne i Slesvig, og vilde blive det endnu mere, naar Kongen var afhængig af Forbundet; men de kan ei forstaae det.

[Gamborg] 3. Juli [1864].

Jeg har idag holdt Gudstjeneste i Gamborg, og min Sjel er glad og frimodig i Herren; jeg har det saa godt i alle Dele, men det er jo en svær Smerte og en gruelig Ydmygelse, der er kommen over vort Folk. Vore Fiender leire sig trindt omkring os for at lægge os plat øde, og vore saakaldte Venner vil ikke hjælpe os, før Kongen er fangen, og Kjøbenhavn er i Fare. Det kan man kalde den 11te Time.

Men det er sikkert, at vi, som har Troen tilfælles, har hidindtil haft det forunderligt godt; af alle de troende Karle, har jeg kun truffet een, som havde tabt Modet og Haabet, ham jeg skrev om fra Middelfart; og det varede kun et Par Dage, saa var han igjen paa Benene, flink og freidig.

Igaar Eftermiddag gjorde jeg en Rundreise og besøgte endeel Officerer; men saaledes talte disse Førere, at man maa sige: det er umuligt; at vi kan frelses, naar Førerne sige reent ud, at „vi slaaes for Ingenting“, og at „vi slagtes for Ingenting“. Er da vort Modersmaal og vor Frihed Ingenting?

Paa min Vei traf jeg en Flok Soldater, som jeg talte med. Een af dem spurgte: er det tilladt at føre Krig? Jeg svarede: Øvrigheden er Guds Tjener, hvem Vorherre har overantvordet Sværdet, ei til at bruge det forgiæves, men til dermed at straffe dem, som gjør ondt. En Anden sagde: Jeg vilde saa gjerne leve lidt endnu, men jeg seer, jeg maa døe, naar vi komme i Slag, thi vi ere de smaae. Jeg svarede: befal Sjæl og Legeme i Guds Haand, at vi maa høre ham til, enten vi leve eller vi døe. En Tredie fulgte med mig, løbende med Hesten, og sagde: De har været i Eibye, kjender De min Fader, han er af de Troende, og jeg har ingen større Glæde end at høre Guds Ord og at tjene Vorherre. En Anden sagde: Jeg hører ikke til de Troende, heller ikke til de Vantro, men jeg husker paa min Børnelærdom og stræber at leve derefter; men det kan jeg ei, det kan ingen Soldat! Jeg svarede: af vor egen Kraft formaae vi Intet, men ved Vorherre Jesum, som gjør os stærke, formaae vi baade at forsage Djævelen og at troe paa Gud Fader og paa Gud Søn og paa den Helligaand; hold dig til ham, saa bliver du stærk.

Der er noget forunderligt rørende ved vore Menige; i dem er der en god Grund! De fortjente bedre Førere!

[4. Juli 1864].

Igaar havde jeg en rigtig frydefuld Dag. Efterat jeg havde skrevet til Dig, tog jeg til Middelfart og prædikede for 17. Regiment. De kom til Kirke med fuld Oppakning, øverst paa Tornystret laae Brødet, og de stod under Vaaben.

Under Tjenesten blev Commandøren kaldt ud; der kom en Parlementair med Brev til Generalen.

Derfra tog vi ud til Rolf Krake, som laae mellem Fænø og Hindsgavl. Rothe og de øvrige Officerer blev meget glade. Esbern Snares Folk og Folkene fra Kanonbaaden Hauch kom til. Kl. 8 Aften holdt vi en yndig Gudstjeneste, og vi sang, saa det var frydefuldt. Skorstensfeier Wævers Søn var ombord, og en Mand fra Præstø¹⁾. De bleve meget glade ved at see mig. Og der er en lille Tømmerdreng paa 11 Aar, klædt som Matros; han kaldtes Skibets Barn.

[Gamborg] 5. Juli [1864].

Angaaende Tyskerne, om de kan komme over til Øerne, da har de jo ingen Flaade heroppe endnu; men faaer de en Flaade, og det var jo dog muligt, bliver de sagtens ved at gaee frem. Men seer Du, det er igrunden ikke det, jeg tænker paa; maaskee er det Dorskhed, at jeg ei har taget den Sag op i min Betragtning; maaskee er det en Styrelse, at mine Tanker ikke gaee ad den Kant; men hvad jeg derimod tænker paa for Alvor, og sætter min Kraft paa, det er, at den indvortes Fiende, hvortil jeg, foruden alt andet Diævelskab, ogsaa regner Frygt, ingen Fremgang skal faae i dette Hjerte, men at jeg maa have Lykke og Velsignelse til at jage ham ganske og aldeles ud af Sjelen.

Der var meget fornøieligt paa Rolf Krake; jeg blev saa godt modtaget af Alle, ret hjerteligt. Iaftes besøgte jeg Major Klingsey, Commandøren for 13de Regiment, og traf hos ham Capitain Bierregaard og Lieut. Mülertz, alle tre gode Danske Mænd, modige og uforfærdede. Det gjør saa godt at fornemme, at der dog hist og her er en god Aand; jeg lovede at holde Gudstjeneste for Regimentet i Hindsgavl Skov imorgen, Onsdag, Kl. 3.

---

¹⁾ Kjendte Folk; den førstnævnte var fra Lyngby.

Schrøder fra Rødding Høiskole er kommet hertil; han følger mig, og en Lærer Tybjerg fra Middelfart.

[Gamborg] 6. Juli [1864].

Det er saa rigtigt, hvad Du siger om Tyve; Vorherre siger jo: Du maa ei stjæle; altsaa har jeg ogsaa Guds Kraft og Tilladelse til at jage en Tyv ud! og ligesaa med Tyskerne, som vil røve vor Frihed og vort Land. Men angaaende Modersmaalet mener Du jo, at vi kan baade komme til Troen og bevare Troen, om vi blev berøvede det; men det siger Hans Jørgen, jeg boer hos, nej til; for, siger han, jeg kan kun eet Sprog, dør det ud, saa jeg ei kan høre Guds Ord paa Dansk, dør ogsaa Troen ud hos mig. Tænk over det! Hvorledes vilde det vel gaae Per og Poul, Jens og Christen, Ane og Maren og Mette, om Dansken døde ud!

Det er idag 6. Juli. For 15 Aar siden gav Vorherre os Seier og Lykke. Han lever endnu; hans Magt og Kjærlighed er ei bleven svagere, den varer fra Slægt til Slægt over dem, der bevare Pagten! og han ræddes ei for Fiendernes Mangfoldighed, ei heller for deres langtrækkende Skyts; men han siger: Giv mig dit Hjerte, thi mig hører du til! O Gud skee Lov!

[Gamborg] 7. Juli [1864].

W(ørishøffer) og jeg er jo grunduenige angaaende det Nationale; han er en forsigtig Mand, saa han udtaler sig jo ei skarpt, men han mener, det er en daarlig Danskhed, som ei kan holde sig ligeoverfor Tyskheden. Derimod angaaende Krigen er han baade en modig Mand og en folkelig Mand; han er tilmed en værdig Mand, som ærer sig selv og sin Stilling; og derhos en ydmyg Mand, som siger: „Alt staaer i Guds Faderhaand“. Du kan nu nok forstaae mig og sætte disse Dele sammen, saa Du faaer et Menneske samlet, men med Modsigelser, som der er i os Alle, flere eller færre.

Igaar, 6te Juli, havde jeg en deilig Gudstjeneste for 13de Reg. i Hindsgavl Skov. Prædikestolen var bygget af Grønt; hele Regimentet laae i Hytter i Skoven, Løvhytter, gode nok i Tørveir, men utætte, naar Regnen falder. Det Regiment kjender jeg fra Frederits og har der levet sammen med Officererne, saa det var meget venligt; de vare Alle saa taknemmelige. Derfra drog jeg til Fænøe til 11te Regiment. Fænøe kaldes af Soldaterne Uriasposten, fordi man venter, at Tyskerne ville gaae over til den Øe fra Stenderup paa Slesvigs Kyst. Prædikestolen her var en Vogn, men smykket med Grønt, saa den saae godt ud, og Folkene sad op ad en stor Halmstak, saa de kunde Alle høre hvert et Ord, og Sangen gik udmærket. Jeg prædikede over Jeremias 14,7—10. Du kan forstaae, at det er efter mit Sind saaledes at færdes i det Frie.

Steinmann anseer den Sag, han strider for, for uretfærdig; men han skal være en tapper Mand; bedre var det, om han ansaae Sagen for retfærdig, og dernæst forlod sig paa Guds Naade.

Brummer er kommet hertil; Du veed, jeg synes meget godt om ham; vi ride sammen. Imorgen flytter Staben til Skrillinge, $\frac{1}{4}$ Miil herfra; det er Steinmanns Ordre, at den skal være Stillingen nærmere.

[Gamborg] 8. Juli [1864].

Nu har jeg skrevet min Prædiken til paa Søndag, og jeg er glad; det er en stor Guds Velsignelse, at have et Arbeide, som, hvor besværligt det end mangen Gang kan være, dog hører med til vor Natur, og som vor Natur derfor elsker og sanker sine Kræfter om.

Den er om de 7 Brød og de faa Fiske; dem velsignede Vorherre, og der blev nok, saa at alle bleve mætte. Han kan, thi han er den levende og evige Velsignelse, som velsigner den lille Danske Hær, saa den kan blive tilstrækkelig

stor nok og stærk nok til at forsvare Land og Rige, Qvinder og Børn med, og til at tage Hevn over dem, som gjøre Ondt. Men, vil Vorherre velsigne Hæren? Mig synes, det er det Samme, som at spørge: vil Vorherre velsigne Dig og mig? og jeg svarer: ja visselig vil han det, thi han er jo personlig kommen til os, netop forat velsigne os, men kan kun udrette sin Gjerning i os, naar vi, i hans Navn og paa hans Ord, slippe og forlade Synden, som fører Guds Forbandelse med sig, og lukker op for ham, som personlig er den evige Velsignelse.

Det gjør altid godt, at see Sagen i det Enkelte; thi der gjelder de samme Love for det Hele og Store som i det Smaa, i et Huus og i vort Hjerter. Jeg tror, Vorherre velsigner ogsaa os tre, saa vi komme til at leve tilsammen i Kjærlighed, i evig Kjærlighed, og blive mætte med Glæde for Guds Aasyn.

Iaftes reed Brummer og jeg en lang Tour sammen, vi besøgte først Oberstlieutenant Junghans i Roenæs Præstegaard; Kirken hedder Udbye, men Præsten boer i Roenæs, og han hedder Bork og er gift med en Søster til Melbye. Han gik høitideligt og stift op og ned ad Gulvet mellem Militaire og Damer. Det maa være frygteligt at gaae saaledes; jeg vilde leve i alle Maader som ellers og passe mine Ting, kun komme ind til Spisetiderne; men disse Mennesker gaae op og ned hele Dagen, altid rede til at underholde Gjæsterne. Junghans blev saa glad; han er Commandør for 14de Regiment; vi holde af hinanden fra Frederits, fra den befæstede Leir. Vi drak Portviin hos ham; Kassen, hvori han havde Vinen, kalder han sin Medicin-Kasse; kan Du høre: en rigtig Militair. Derpaa besøgte vi Capitain Gandil, Ingerslevs Svigersøn; han har været hos os. Derefter Frede Boisen, Adjutant ved 17de Regiment, han seer meget godt ud, stolt ud. Derpaa Major du Plat, et godt Hoved; men det var ham, der, medens Hæren stod ved Dannevirke, sagde:

„om 14 Dage er vi paa Veien til Jylland eller til Himmerige eller til Helvede“¹⁾).

[Gamborg] 9. Juli [1864].

Ministeriet er jo gaaet af! Hvorledes gaaer det til? Fortæl mig, hvad Du veed. Idag er det fortalt mig, at en Parlementair, som igaar Middags mødtes med Wørishøffer i Middelfart, blandt Andet sagde: Det er et deiligt Land, De boer i, som en Have; hvortil W. svarede: Jeg beklager, at Forholdene ere saadanne, at jeg ei kan gjøre Dem bekendt med Landet! Men Tyskeren svarede igjen: Det bliver snart godt imellem os; thi Ministeriet er faldent. Dette var den første Efterretning, vi fik om den Sag!

[Gamborg] 10. Juli [1864].

Saa kjørte jeg da ud Kl. 11¹/₂ med Schrøder, Du veed Forstanderen fra Rødding Høiskole, som er landflygtig og som lever hos Gaardmand Morten Nielsen paa Westerdal, den Bonde, som gjorde Selskabet 2den Pintsedag, jeg har fortalt Dig om. Og vi kjørte med Lieutenant [Adolf] Knudsen, Cantor paa Valløe, til Hindsgavls Skov, hvor jeg holdt Gudstjeneste for 17de Regiment. Du Plat er Commandøren, og der er flere flinke Officerer, Capitain Møller, Broder til Præsten i Borbjerg, Capitain Gandil og en heel Deel nette Aspiranter. Det var over de Ord: „Mig ynkes inderlig over Folket, som har tøvet hos mig“, jeg talte, og talte, saa jeg blev selv glad. Sangen gik godt; Schrøder ønskede at følge med som Feltdegn; han stiver ogsaa op paa Sangen. Det vilde fornøie lille J. at see alle Hestene bundne ved Træerne, men med Muleposer paa, saa de levede meget godt.

---

¹⁾ Du Plat boede siden som afgaaet General i Taarbæk om Sommeren, hvor han og hans Hustru hørte til de flittigste Kirkegjængere.

Der var en heel Bunke Karle, som kom og talede med mig, da Prædiken var endt, saa det var heelt fornøieligt.

Derpaa tog vi ud til Rolf Krake; du veed jo, at Skorsteensfeier Wævers Søn er ombord der; han kan nu alle Psalmerne udenad, og han er Dujardins Assistent. Efter Gudstjenesten spiste vi til Middag ombord. Foruden Skibenes (Esbern Snare, Hauch o. s. v.) Officerer var der Forpost-Commandøren, Capitain Schøller, og Oberstlieut. Wolle, Commandør ved 16. Reg. Ved Bordet fik vi en ordentlig Samtale om Dagens brændende Spørgsmaal, og det synes mig rigtigt nok, at de Danske vandt, og det fuldt og religt.

[Gamborg] 12. Juli [1864].

I denne Tid staaer 3die Division paa Forpost; Regimenterne skifte ideligt, frem og tilbage, fra Kauslunde til Hinds-gavls Odde og Fænøe, og jeg prædiker derfor for dem enkeltviis, og har, forat det kan fortne, begyndt at prædike ogsaa hver Onsdag, og jeg tager mine Texter af Jeremias, som jeg elsker, saa det gaaer ganske let¹⁾.

Oberstlieut. Junghans, Pastor Brorson (Præsten i Gamborg) og jeg har i Eftermiddag været i Balslev, hvor der boer Enken efter Pastor Selchier med 2 Døttre, en vakker Familie Paa Veien kom Pastor Brorson, en Sønnens Søn af Psalmedigteren, og jeg til at tale rart sammen. Han begyndte med at sige: „ja om Vorherre er vi enige; men De er vilkaarlig“, og anførte saa den Prædiken, jeg har holdt i Middelfart 5. S. e. Paasken om Bønnen, og min Forklaring over Fadervor. Men jeg maa tilstaae, villigere Tilhører og billigere Modstander har jeg ikke længe haft. Men dernæst kom han med stort Klagemaal over Melbye, som, istedetfor Grunde, blot siger: Ja, men saaledes siger Grundtvig. Der er mig ubegribeligt, at Melbye kan have noget hidsende og tirrende

¹⁾ En Prøve paa Rørdams Anvendelse af disse gammel-testamentlige Texter findes i Brevet af 17. Juli (s. ndf.).

ved sig; men det maa han dog alligevel have; thi Fønss i Middelfart blev ogsaa ilter, naar han nævnede Melbye.

Det gjør mig meget ondt, at Kjøbenhavnerne er blevet saa bange; de er baade trodsige og letsindige, derfor tabe de Modet, naar Faren kommer. Du skal overveie, hvad jeg i den Prædiken, du fik idag, siger om „Riget i Hjertet“; det er trøsteligt, og naar saa dertil føies, at dette Rige har tit og ofte været paa Knæerne, men er dog kommet tilrette igjen, saa vi kan fryde og glæde os i Herren, skjøndt Tiderne er trange, kan vi ret see, at Vorherre er nær, og at han forsvarer hvad der er smaat og ringe for Verdens Øine.

[Gamborg] 17. Juli [1864].

Min Tankegang angaaende Krigen er følgende: Vorherre hjemsøger os for vore Synder; vi Alle tilhobe har hver sin Part af Skylden at bære paa ¹⁾.

Pharisæerne raabe: det er Kjøbenhavnerne, eller Bille, eller Ploug, som er Skyld i Krigen. Jeg svarer: Nei, vore Synder er Skyld i Krigen; Landet er fuldt af Vantro, af Hoer og af Gjerrighed! men Synd er Krig mod Gud, og Vorherre straffer Krig med Krig. „Naar I villigen lyde, skal I fortære Landets Afgrøde; men er I gjenstridige og opsætsige, skal Sværdet fortære Eder“; saaledes taler Herren.

Det gjør godt, at vi Alle bekjende, at vi har Part i Brøden; det sanker! Men naar jeg siger til mig selv: du er Manden, ogsaa du er Skyld i Krigen, bliver jeg ydmyg, og det er det første Skridt til Forbedring, at jeg ydmyger mig for Herren. —

Igaar prædikede jeg atter i Hindsgavls Skov; det var for 16de Regiment. En lille Lieut. Bretton havde pyntet Prædikestolen, og det var smukt gjort. Oberstlieut. Wolle, med een Arm, den anden mistede han forrige Gang ved Frederits, er Commandøren, og en elskværdig Mand. Jeg

¹⁾ Til denne Tanke kommer R. idelig tilbage i sine Breve.

syntes saa godt om ham, at jeg rider hen til ham igjen iaften. Der var ogsaa mange Menige i dette Regiment, som kom hen til mig, da jeg var færdig. Selv Dujardin sagde, da vi kjørte hjem: „Det var et Regiment, som det var værdt at komme til“.

[Gamborg] 18. Juli [1864].

At Kjøbenhavnerne er kommet til at aabenbare deres virkelige Armod, kan blive godt for dem selv; men sørgeligt er det. Maaskee P. nu kan blive bevæget til at forstaae. at der skal mere end Intelligents til at holde ud.

Igaar havde jeg en meget glædelig Dag, ret en Søndag med Lyst og Glæde. Først prædikede jeg Kl. 2 i Stavreby for 12te Regiment. Major Arentz havde sendt sin Musikdirektør til mig for at faae Noderne til Psalmerne, og Hornmusik spillede „Jeg gaaer i Fare“, og „Hil dig vor Fane“; det var kjønt. Ovenpaa talte vi meget om Frederiksborg, hvor vi tidligere havde kjendt hinanden; og i den Deel underholdt vi hinanden godt. Kl. 4 prædikede jeg i Hindsgavl Skov for 13de Regiment. Det var fornøieligt; thi det er mine kjære og gode Venner.

Derfra tog jeg med min Stab, Schrøder, Dujardin og Peter (thi ham havde jeg taget med, at han kunde faae sig en glad Dag) til Middelfart, hvor vi spiste til Middag; thi 13de Regiment rykkede op, ret som vi var færdige.

I Middelfart saae vi en Parlementair gaae ud fra os til Fienden; det var en lille Lieut. C. med et Telegram, og med en Trompetør, som blæste, og hvidt Flag. Ved Landingen kommer en Officeer ud, som binder Parlementairen et Tørklæde for Øiet. — —

[Gamborg] 21. Juli [1864].

Paa Grund af Vaabenhvilen er Divisionen rykket op; Generalen — thi Wørishøffer er nu blevet General — er flyttet til Erholm, og alle Regimenterne er spredte hele Fyen

over. Jeg boer dog endnu i Gamborg; men Feltpostcontoret er flyttet til Gribsvad, over 2 Mile herfra, og dertil er Peter sendt denne Morgen for at hente Dit Brev.

Angaaende Krigen staaer det fast, at det er en Straf for vore Synders Skyld. Men Du har Ret deri, at fordi Tyskerne vinde, og vi tabe, derfor maa vi ikke sige, at Tyskerne har større Ret end vi. Tyskernes Tid kommer nok; thi Gjængjeldsens Lov gaaer igjennem hele Historien; men Vorherre er langmodig, og derfor, fordi han giver Tid, seer vi ikke altid, naar Gjængjeldelsen kommer.

[Gamborg] 23. Juli [1864].

Jeg troer, at det gaaer denne Gang, som sidste Gang vi havde Vaabenhvile og ventede Fred, men vi fik Krig, og Tyskerne tog Als. Blot det nu ikke skal gaae os ligedan, at vi, som vente Fred, faae Krig, og Fienden tager Fyen. Thi Fred kan jeg igrunden ikke tænke mig, saalænge Alt er saa blandet, at man neppe kan skjelne Høire fra Venstre. Jeg mener nemlig, skjøndt Ingen kjender Herrens Sind eller var hans Raadgiver, at det er Vorherres Villie, at gjøre Skilsmisse mellem Dansk og Tysk, at vi maa komme til at leve vort eget Liv, i Fred og Frihed! Men det kan jo ei skee imod vor Villie, men først naar vi selv ønske det og begjære det. Men i den Deel seer det jo heelt mørkt ud; thi Størsteparten af vort Folk er nu jo nærved at ville gaae op i Tyskland. Dog kan der jo i den Deel snart komme et Omslag. Vorherre vil jo altid hjælpe os, efter sin Godhed; men han vil tillige kjendes i sin Godhed, og det kan han jo ei komme til, før vi holde os til ham, christeligt og folkeligt.

[Gamborg] 24. Juli [1864].

Det er Søndag, og jeg har haft Gudstjeneste i Stavreby Krat nord for Middelfart, paa den yndige Kyst ligeoverfor Frederits, og dernæst paa Rolf Krake i Fænøe-Sund. Min

Sjel er saa stille og rolig; der er Havblik i Hjertet, og Alt er saa lyst omkring mig og i mig; og det er Guds Gjerning, at alle sorte Skyer forsvinde, og at det levende Lys faaer Magten; thi vi kan ei befale Mørket at fare hen, hverken det udvortes eller det indvortes. Vorherre, som hersker i den indvortes Verden, han hersker jo ogsaa i den udvortes Verden. Lader os haabe paa ham og bie paa ham! maaskee vil han see ned til os i Naade og i Barmhjertighed, saa bliver det atter Dag i Dannemarks Land fra Eideren til Skagen, fra Vesterstrand til Øresund.

Jeg kom til Stavreby Krat, hvor Fæstnings-Artilleriet har Batterierne Nr. 7 og 8, Kl. 10^{1/2}, ^{1/2} Time før vi skulde begynde, og Du kan troe, det var fornøieligt at see alle disse stille og alvorlige Karle ifærd med at binde Blomsterkrandsene til Prædikestolen; og da jeg sagde, at Krandsene vare smukke, blev de heelt undseelige og svarede: „men dog ikke saa kjønne, som de skulde være“. Prædikestolen var bygget ovenover Sandsække, for, sagde de, at den skulde staae fast, og Opgangen var belagt med hvide Tæpper. Een af Capitainerne, Bahnson, havde sin Kone, som i denne Tid er hos ham, med Artilleriet udgjør en lille Verden for sig.

Derfra tog vi — thi Schrøder følger mig — til Fænø-Sund til Rolf Krake; og mens vi stod paa Landet, var det fornøieligt at see alle Jollerne fra alle Kanonbaadene, fulde af Mennesker, ile hen over det skønne Sund til Rolf Krake, der ligger der som en Dronning mellem alle sine Terner. Man maa ellers sige om Marinen, at skjøndt de leve paa Havet, har de Deres paa det Tørre; thi der er rigtignok Forskjel paa den Bolig og de Bekvemmeligheder, som en Orlogscapitain har og en Oberst. Alle Søe-Officererne er stadigt tilstede, naar der holdes Gudstjeneste, og de er i det Hele meget nette Mennesker.

Den følgende Tid, saa længe P. Rørdam var ved Hæren, gik omtrent paa samme Maade, som foranstaaende Breve vise.

Naar han arbejdede i sit Kald, var han glad; men ellers kunde Skyer nok af og til bedække Himlen. Ikke blot gav hans Hustrus skrøbelige Helbredstilstand ham stadig Anledning til Bekymring, thi skjønt hun var under de bedste Omgivelser, da hun tilbragte hele Foraaret og Sommeren paa Gammel Kjøgegaard, var det dog kjendeligt, at Kræfterne svandt. Ikke mindre nedtrykkende for ham var det mørke Skydække, der hvilede over Fædrelandets Himmel og gjorde Fremtidsudsigterne saa ulystelige. Kun hans stærke Tro paa Guds Barmhjertighed satte ham i Stand til at holde Haabet om bedre Tider fast.

Paa sine Rejser omkring i Nordfyn, hvor han fremdeles havde sin Virkekreds, naar han prædikede for de forskjellige Regimenter, havde han sædvanlig Ludvig Schrøder til Led-sager. „Han er mig baade til Nytte og Fornøjelse“, ytrede Rørdam i et af sine Breve.

Den sidste af Rørdams trykte Feltprædikener er holdt i Middelfart 10de Søndag efter Trinitatis 1864. Hans sidste Brev fra Felten er skrevet den 10de August fra Gamborg, hvor han indtil det sidste havde sit Standkvarter. Om sin Virksomhed som Feltpræst ytrer han, da den stundede mod Enden:

„Naar jeg overskuer mit Liv, siden jeg reiste, kan jeg sige: Gud være lovet, Vorherre har været med mig! jeg har ei taget Guds Naade forgiæves; jeg synes, vor Frelse er kommet nærmere, jeg har ei fægtet i Luften, jeg har ei løbet forgiæves! og min Sjel er voxet i Kjerlighed til Dig og til lille Jutta; det, synes mig, staaer fast; men det er Guds Gjerning“.

„Vorherre har ogsaa været med mig i Embedet; med Kraft og med Myndighed og i fuld Overbeviisning har jeg vidnet om Vorherres Nærværelse og om Vorherres Kjærlighed; og der er dem, som har hørt efter; jeg har vundet mig Venner trindt om i Landet ved Guds Ord; thi Guds Ord er den rette Mammon, som er os betroet, at vi derved skal vinde os Venner i de evige Boliger, som annamme os, naar vi skilles herfra“.

„Og jeg vender tilbage til Lyngby, med inderlig Glæde, for at tale Guds Ord efter det Lys og den Erfaring, jeg har vundet; og jeg har det Haab, at Vorherre vil følge med os, at vi maa leve tilsammen og glædes tilhobe, under Herrens Naades og Almagts Vinger.“

I sit sidste Brev fra Fyn ytrede Rørdam: „Jeg søger ikke min Afsked, men bliver staaende, til den bliver givet“. Hans Bortgang fra Hæren skete derfor under Form af en Permission paa begrændset Tid. „Maaskee kunde jeg fra Lyngbye tage til Sorø og prædike for 10de Regiment eller til Ringsted til 16de Regiment“, siger han i det omtalte Brev. Noget saadant skete dog ikke, og Rørdams Virksomhed som Feltpræst var saaledes endt. Efter at have hvilet et Par Dage paa Gammel-Kjøgegaard, vendte han med sin Hustru og Datter tilbage til Lyngby og optog her sin gamle Gjærning. Senere modtog han følgende Skrivelse fra 3die Division:

Odense den 10. October 1864.

Deres Velærværdighed!

Divisionen har erholdt Meddelelse om, at De er afgaaet fra Deres Stilling som Feltpræst, i hvilken De ikke blot har søgt at yde Landets Krigere religiøs Bistand og Opbyggelse, men tillige har givet Mange et smukt og opmuntrende Exempel, idet De i Farens Stund med mandig Rolighed og Mod røgtede Deres skønne Kald.

Divisionen beder Dem derfor i disse Linier at modtage, tilligemed et hjerteligt Farvel, sammes Anerkjendelse og Paa-skjønnelse af Deres nidkjære Virksomhed ved de Troppeafdelinger, der have været underlagte den 3die Armee-Division i Fredericia og paa Fyen.

J. A. P. F. Wørishæffer,
Generalmajor,
Commandeur for 3die Armee-Division.

Velærværdige Hr. Pastor *Rørdam,*
Ridder af Dannebrog.

Livet i Felten havde for P. Rørdam været en Forfriskelse, saa han efter sin Hjemkomst kunde optage sin vante Gjerning med ny Kraft. Paa Roskilde Præstekonvents Efteraarsmøde 1864 holdt han et Foredrag, hvori han fremstillede sin Betragtning af den nys førte ulykkelige Krig. Det var de samme Tanker, han i sine Feltprædikener og i sine Breve atter og atter var kommen tilbage til, som han nu meddelte sine Embedsbrødre: „Den nærværende Tid er en Dommens Tid; Fædrenes Misgjerninger hjem søges paa Børnene. I forrige Krig gav Gud os Seier og Lykke; midt under Krigen gav han os Friheden, og dertil gav han os frugtbare Aar. Og i al denne Tid er Guds Ord bleven prædikeret purt og rent iblandt os, og Guds Menighed er vaagnet. Men Folket har ikke kjendt sin Besøgelses-Tid. Vort Land er fuldt af Vantro, af Hoerkarle og af Folk, som paakalde Diævelen. Og Synden er Folkenes Fordærvelse. Den ene Part skyder Skylden paa den anden; men splidagtige Riger forgaae. — Lader os omvende os christeligt og folkeligt, folkeligt og christeligt. Ved Omvendelse og Rolighed skal I frelses“¹⁾.

Fra Tiden ikke længe efter Rørdams Hjemkomst er følgende Brev til ham fra en Mand, til hvem han følte sig særlig knyttet baade i folkelig og kristelig Henseende:

Præsten Gunni Busck til P. Rørdam.

Brøndbyvester 26. Sept. 1864.

Ved vor sidste Samtale lovede jeg min gamle kjære Peter af Ondløse, Tølløse og Lyngby at anføre det Sted af Luther, hvor han bekjender, at uden daglig at bede Troen og Fadervor og betragte Daabens og Nadverens Ord, kan han ikke bestaae i Striden imod det Onde, men bliver selv ond. De findes anførte i Dansk Kirketidende for 1861, Nr. 47, Pag. 752, og lyde saaledes: „Jeg vil tale om mig selv. Jeg

¹⁾ Dansk Kirketidende 1865, Sp. 163—4.

er en Docter i den hellige Skrivt, og dog, jo mere jeg betragter Barnetroen, Fadervor, Daaben og Nadveren, desmere smager det mig. Jeg kunde vel ogsaa med de overmætte Aander sige: jeg kan Troen, Fadervor, Daabens og Nadverens Ord, Psalteret o. s. v.; men jeg erfarer det daglig og maa bekjende, at naar jeg idag har bedet Troen, fremsagt Fadervor og betragtet Daabens og Nadverens Ord, og jeg imorgen ikke gjentager dem Stykke for Stykke, saa bliver min Sjæl kold og ond; siger jeg dem saa heller ikke tredie Dag, saa bliver jeg endnu koldere og mere ond, indtil jeg næsten foragter dem!“

Selv havde jeg ikke læst disse Ord før her i Kirketidenden; men da jeg gennem mange, mange Aar havde efter min Katechismus gjort det Samme og faaet en lignende Erfaring, blev jeg naturligviis sjeleglad ved at høre den gamle Luther bekjende det Samme.

„En Mand gaaer ikke fra sit Ord“, og da allermindst Manden over alle Mænd, Jesus Christus Vorherre, Gud og Mand, høilovet i Evighed, og derfor gaaer han aldrig fra det Ord, han tiltaler os med i vor Daab, men er som Paulus skriver, Rom. 10, altid hos os og saa nær, som det Troens Ord er i vor Mund og i vort Hjerter. Om hans gode Aand, Helligaanden, just altid vil give mig Andagt og Kraft ved at betragte det, maaskee allerdeiligste Ord i Skrivten: Saa elskede Gud Verden o. s. v., veed jeg ikke; men gaae selv fra sit Ord, som Han i min Daab har talt til mig og lade mig sidde alene med Ordlyden i min Mund, som en Skal uden Kjerne, det gjør Ordet af Begyndelsen, ved hvilket Alt er blevet til, Ordet, som blev Kjød, Jesus Christus, i Evighed aldrig, og derfor beder vi trøstigt med de gamle Biskopper Kingo og Grundtvig:

O hør os, Jesu milde,
og dan vort Hjerfe saa,
At aarle det og silde
Dit Tempel være maa.

Hvor du er selv tilstede
 I Ordet af din Mund
 Med Liv og Fred og Glæde
 Nu og i allenstund! Amen!

Det blev jo nu næsten en lille skriftlig Prædiken for min kjære Rørdam, men derfor haaber jeg ogsaa, at han giver mig en god mundtlig i Skovkappellet paa Søndag; kan min lille Bøn til Gud hjælpe lidt til paa den, skal den visselig ikke udeblive; men et Ord om Tiden, og hvor jeg kan faae en Siddeplads — thi mine Undersaatter ville i disse urolige Tider ei staae saalænge — faaer jeg vel til Strandlyst pr. Vedbek.

Og nu med hjertelig Hilsen og Tak for Sidst til Dem og Huustro og Barn

venligst

G. Busck.

Følgende Indbydelse, der i Udkast findes blandt Rørdams Papirer og skrevet med hans Haand, hører vel til Begyndelsen af Aaret 1865 og viser vistnok, at Planen til at glæde Enkedronningen ved at skjænke hende en egen Bygning for hendes Asyl og Pigeasylskole er udgaaet fra ham.

Den . . . . Mai 1865 er det 50 Aar, siden Hendes Majestæt Enkedronningen Caroline Amalie kom her over til os.

Hendes Liv har været til Velsignelse for det Danske Folk. Vi kan med Glæde og med Stolthed see op til Hende; „Hun kommer uden Tynge, Hun kommer med Fred“.

De Danske Børn nævne Caroline Amalie med Taknemmelighed; . . . ere udgaaede af Dronningens Asyl, og . . . af Dronningens Skole.

Baade Rige og Fattige, Høie og Lave kan med Sandhed sige: „Hos Hende findes Kjærlighed og Troskab“.

For nu at glæde Enkedronningen, „hvis Lyst er al Dannemarks Glæde“, har vi tænkt at ville bygge et Huus

for Hendes Skole og Asyl; og at dette Huus skulde bære Caroline Amalies Navn.

Overslaget er beregnet til 15000 Rd.¹⁾

Vi opfordre Danske Mænd og Qvinder til med os at tage fat paa Værket.

Bidragene bedes tilsendte N. N., som har overtaget Kassererforretningen.

Blandt Indbyderne kan, foruden P. Rørdam, nævnes Justitsraad, Borgmester Gammeltoft, Bankdirektør Tietgen, Grevinde Dannemand og Konferensraadinde Saxtorph. Indsamlingen havde saa god Fremgang, at Grundstenen til Bygningen kunde lægges 15. Juli 1865. Paa denne Dag, Kl. 2, samledes Komiteens Medlemmer paa den til Bygningen erhvervede Plads, paa Hjørnet af Rigens- og Meriansgaden, hvor et med Grønt og Blomster smykket Telt var rejst. Kort efter kom Enkedronningen med sit Følge. Efter at en Sang af Pastor C. J. Brandt var afsungen af Børnene i Hds. Majestæts Asyl og Skole, talte Bankdirektør Tietgen til Enkedronningen og fremhævede hendes store Fortjeneste af Asylerne og Børneopdragelsen. For hele sit Folk havde Hds. Majestæt været en Moder, og det havde i hende haft en ivrig Befordrer af alt, hvad der var nationalt og gudfrygtigt. Man kunde med Rette kalde Enkedronning Caroline Amalie Asylernes Moder; thi navnlig Børnene og de trængende havde i hende haft en kraftig Støtte. Sluttelig bad han Hds. Majestæt at lægge Grundstenen til Bygningen.

Enkedronningen takkede og udtalte det Haab, at det Værk, hvortil hun nu vilde lægge Grundstenen, maatte blive til Glæde og Velsignelse, og sluttede med at bede Herren velsigne denne Gjerning. Hun nedlagde en hende overrakt Sølvplade med følgende Indskrift: Den 15de Juli 1865 lagde Enkedronning Caroline Amalie Grundstenen til denne Bygning,

¹⁾ I et andet, næsten ligelydende Udkast, ogsaa skrevet med Rørdams Haand, staar paa dette Sted: 25000 Rbd.

som af danske Mænd og Kvinder rejses til kjærligt Minde om Caroline Amalies moderlige Omhu for Danmarks Ungdom. Efter at Grundstenen var lagt, talte Rørdam og nedbad Herrens Velsignelse over Værket. Endnu blev en Sang sunget, hvorpaa Hds. Majestæt tog Afsked. Saavel ved Ankomsten som ved Bortkjørselen hilsedes hun med levende Hurraraab af den forsamlede Mængde ¹⁾).

Til denne Skole vedblev P. Rørdam siden hele sin Levetid at staa i det venligste Forhold, og i mange Aar underviste han Børnene her en Gang om Ugen, naar han (sædvanlig om Tirsdagen) kom til Kjøbenhavn.

I Aaret 1865 gjorde P. Rørdam sine sædvanlige Rejser til Sydsjælland, og der er da ogsaa fra dette Aar opbevaret en Række Breve til hans Hustru, som paa Grund af sin Svaghed maatte føre et meget tilbagetrukket Liv i Hjemmet. Det var Iselingen, Hammer og Rønnebæksholm, han besøgte, og han følte sig vel i Vennekredsene paa disse Steder. Den gamle Assessor Aagaard, der nu var svag, oplivedes synlig ved hans Komme og vilde nødig give Slip paa ham igjen. Det stærke Trosliv hos P. Rørdam var for den gamle, der saa' sin Afskedsstund imøde, til Bestyrkelse og Trøst ²⁾). Om sit Besøg hos Broderen i Hammer ytrer P. R. i et Brev fra samme Tid:

„Jeg har idag hørt Christian; der er Noget veemodigt i hans Tale; det er, som om han laae i idelig Strid med sit Hjerte og aldrig kunde stige høit, saa høit, at han i Christo Jesu Vorherre kunde see, at vi har stridt Striden og vundet

¹⁾ Berl. Tid. for 15. Juli 1865.

²⁾ Da Assessor Holger Halling Aagaard døde Aaret efter, holdt P. Rørdam Ligtalen over ham (11. Juni 1866) og har deri givet et saare smukt Billede af den gamle Hædersmand. (Leilighedstaler S. 23 ff.)

Seiren! Men jeg havde ellers Nytte af hvad han sagde, for det var om „Kjærlighed til Næsten“, og det kan man altid trænge til at høre; thi der kommer jo let en Kurre paa Traaden, baade med dem, som staae os nærmere, og med dem, som staae os fjernere“.

„Det er en stor Velsignelse at eie den Oplysning om Ordet, thi den bevarer os fra at komme til at gjentage os selv, at ende, hvor man skal begynde, og begynde, hvor man skal ende; men Oplysningen er dog ikke Livet; og mulig er det nye Liv stærkere hos mangan een, der mangler den Oplysning, end hos dem, der har det Lys“.

Naar P. Rørdam her siger, at den grundtvigske Oplysning om „Ordet“ sikrer en Prædikant mod at komme til at gjentage sig selv, saa vil denne Bemærknings Rigtighed næppe være indlysende for alle. Mange ville netop have fundet, at han selv i hver Prædiken gjentog det samme. Altsaa er det vel ikke „Oplysningen om Ordet“, der sikrer Prædikanten mod Gjntagelsens Trivialitet, men den Overbevisningens Kraft og den Livfuldhed, hvormed Vidnesbyrdet fremføres, der holder baade Taleren og Tilhørerne vaagne og fordriver Kjedsomheden, som den idelige Gjntagelse af det samme, selv om det er nok saa godt og nok saa rigtigt, ellers let vækker.

For øvrigt antyder Brevet den Forskjel, der var mellem de to Brødre, Christian og Peter Rørdam. Medens den yngre helt og holdent havde sluttet sig til den grundtvigske Opfattelse, saa stod den ældre ganske paa gammel-luthersk Grund, dog med Anerkjendelse af Grundtvigs vækkende Betydning, og uden Spor af Bitterhed over for Mændene af grundtvigsk Retning. I „Kjærlighed til Gud“ stod de to Brødre hinanden lige; men i „Kjærlighed til Næsten“ havde den ældre Broder utvivlsomt Fortrinnet. Han havde ikke den yngre Broders Originalitet; men det i høj Grad tillidvækkende ved hans Personlighed har ladet hans Gjerning være til Be-

styrkelse og Velsignelse for mange. Frisindet i Ordets bedste Betydning var han, og blev det med Aarene bestandig mere; enhver Bestræbelse for Menneskevel, aandeligt eller materielt, fra hvad Side Initiativet end udgik, havde hans dybeste Sympathi; medens den yngre Broder, praktisk set, mere satte Frihedsidealet i at følge sin egen Genius. I de to Brøders ydre Fremtræden var der en iøjnefaldende Forskjel. Medens den yngre nemlig altid førte Glæden med sig, var den ældres Fremtræden langt mere stilfærdig; men han havde dog, som Broderen engang sagde om ham, en vederkvægende Evne til at være glad, en Gave, der ofte kastede Solblink over hans Omgivers Liv, og som sikkert vilde være traadt mere frem, hvis en mangeaarig legemlig Svaghed og anden Sorg ikke havde øvet sin kuende Magt over den naturlige Livsglæde. Under alle Forhold blev hans Trofasthed mod gamle Venner og gamle Forbindelser den samme. Christian og Peter Rørdam kunde vel af og til tørne sammen; thi i naturlig Kraft lignede de to Brødre hinanden; men den broderlige Kjærlighed vandt dog altid Sejer.

I et Brev fra Rønnebæksholm ytrer P. R.:

„Paa Veien herhen [fra Hammer] var jeg oppe og saae paa Støtten, som blev reist for Marie¹⁾ 4. August 1854. Slutningen af Indskriften lyder saaledes: „Hendes Sjel er hos Guds Engle; hun var vor Frelser kjær; hun var os kjær“, og det er sandt og rigtigt sagt. — Egnen her omkring er dog yndig; de høie Banker, den skønne Skov og Udsigten til Havet; mig synes, at her paa en Maade er friskere Luft end hjemme; maaskee kommer det deraf, at her hverken er saa mange Huse eller saa mange Mennesker, som hvor vi boe; men det gjør godt at kunne see vidt omkring og høit op. Det Sidste gjorde jeg ogsaa, mens jeg kjørte; thi jeg sad og saae efter 3 Musvaager, som var stegne saa høit, at de

¹⁾ Fru Grundtvig.

for mine Øine var som Lærker; men tillige var der imellem dem en lille Fugl, jeg tænker en Stær, som de alle 3 var efter, men uden at kunne naae den; det var, som om den lille Fugl ordentlig gjorde Nar ad alle de store Fugle. Og saaledes gaaer det Hjertet, naar det er i Pagt med Aanden, da træde vi paa Slanger og paa Skorpioner“.

P. Rørdams Breve til hans Hustru fra 1865 (hendes sidste Leveaar) skulle for øvrigt ikke her meddeles; men det skal kun bemærkes, at gennem dem alle gaar den samme Tone: „Du er mig til Velsignelse; ved din Tale og ved din Omgængelse, ved din Tro og ved din Kjærlighed og ved den Aandens Kraft, der udgaaer fra dig, er jeg bleven forbedret, saa Du er min fuldtro Medhjælp til det evige Liv. Du lever ikke forgjæves; Du har Glæde af dit Liv; Gud lønne Dig for din Æmhed og for den Sødme, der udgaaer fra Dig! Ingen kan see paa mig eller tale til mig som Du!“ Hvert af de mangfoldige Breve, Rørdam under sit Feltliv havde skrevet til sin Kone, indeholdt lignende Udtalelser. Gjentagelsen trættede ham ikke, og for hende har den vistnok været til Vederkvægelse. Men Kjærligheden, som omgav hende, kunde ikke standse den tærende Sygdom, hvoraf hun led. — Følgende Brev angaar hendes sidste Tid. Søsteren, til hvem P. Rørdam har skrevet Brevet, havde nu fundet et Hjem i Kirkehelsingø Præstegaard i Vest-Sjælland, efter at hun med sin Mand ved Krigen var fordreven fra Ulderup i Sundeved.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby] 15. Januar [1866].

Kjæreste Bolette!

Jutta er nu meget svag; i meer end 8 Dage har hun været sengeliggende. Men hun er æm og trofast, mild og kjærlig, som hun har været alle sine Dage. Det gjør saa godt at see, at der er et uforkrænkeligt Væsen, som blomstrer og udvikler sig, skjøndt det udvortes Menneske falmer.

Hun er fuldkommen rolig for Fremtiden; thi hun er sikker og vis paa Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og paa det evige Liv.

Hvad der stadigt trøster hende, er dette Herrens Ord: „den som æder mit Kjød og drikker mit Blod, har det evige Liv, og jeg skal opreise ham paa den yderste Dag“.

I hendes Sjel er baade Kraft, Varme og Lys; derfor er hun ikke til Byrde, hverken for sig selv eller Andre, men nu som altid baade til Trøst og til Glæde.

Men, hun vil gjerne leve; hun er hverken ked af at leve eller træt af Livet. Derfor søger vi Raad, hvor vi troer, der er noget at finde. — —

Nytaarsdag bad jeg for hende i Kirken, at Vorherre vilde lade hende leve og gjøre hende rask; men at han tillige vilde give os et ydmygt Sind, saa vi bøiede os under hans kjærlige Haand; samt at han vilde være vor Kraft og Trøst, Ære og Glæde paa Jorden og i Himlen.

Gud skee Lov! her er saa stille og roligt i Huset; ingen Storm eller Regnskyl; alt gaaer mildt og fredeligt; Guds Fred er hos os, forinden og foruden! Gud skee Lov! Vi synger mange Psalmer for hende, og det gjør hende godt.

Hun hilser Eder kjærligst. Vorherre være med Eder, med sin Trøst og Glæde!

Din

P.

Det næste Brev, P. Rørdam skrev til sin Søster, indeholder en kort Meddelelse om, at hans kjærlige Hustru nu havde udstridt.

[Lyngby] 21. Januar [1866].

Kjæreste Bolette!

Imorges Kl. 4^{1/2} kaldte Vorherre min kjære og kjærlige Jutta hjem til sig. Du veed, hun holdt ogsaa meget af Dig, saare meget. Hun lignede sig selv til det Sidste, øm og trofast, nøisom og fordringsfri har hun været alle sine Dage.

I Onsdags jeg kom ind til hende, det var i Dagningen, og spurgte: „hvorledes har du det“, svarede hun: „godt; jeg ligger og tænker paa, om Solen vilde staae op og skinne, saa jeg kunde see dig og lille Jutta“.

Vi bekjendte Troen og bad Fadervor tilsammen, sang saa Psalmer, sidst „Gak under Jesu Kors at staae“; derpaa drog hun 3 dybe Suk og sov ind.

Gud glæde hendes Sjæl i Himmerig! og Gud skee Lov, at de Dødes Opstandelse er tilkommende. Begravelsen har vi tænkt os Tirsdagen den 30te Kl. 12. Vorherre være med Eder! Hils Feilberg kjærligst!

Din

P.

Det er mig sagt, at da Fru Jutta Rørdam var død, sad hendes Mand i mange Timer ganske stille og saa' Døden ind i Øjet, og derpaa stod han op, fattet og rolig, og tog fat paa den Gjerning, som den forestaaende Jordefærd krævede. I Berl. Tidende lod han indføre følgende Bekjendtgjørelse:

Imorges, Kl. 4^{1/2}, kaldte Vorherre min kjære og kjærlige Hustru, Jutta Christiane Olavia Berta, født Carlsen, hjem til sig. Hun var en Prydelse for de Danske Qvinder; hun sov ind i Vorherres Jesu Christi Tro.

Begravelsen, som vil finde Sted fra Lyngby Kirke, er, vil Gud, bestemt til Tirsdagen den 30te Januar, Middag Kl. 12.

Lyngby Præstegaard 21de Januar 1866.

Rørdam.

Til Slægtninge og Venner i en vid Kreds skrev P. Rørdam selv og meldte Dødsfaldet. Blandt de mange Breve, som han i Dagene nærmest efter sin Hustrus Død fik, kunne følgende hidsættes:

Dr. H. Chr. Rørdam til P. Rørdam.

Hammer 23. Januar 1866.

Min kjære Broder!

Det var et Sorgens Budskab, dit Brev bragte os idag ved Efterretningen om din kjære og elskelige Hustrus Død. Lovet være Guds Barmhertighed, som oplyste hendes Sjæl og styrkede hende med den Helligaands Trøst under Sygdommens lange og tunge Dage, og som gav hende en god og salig Udgang af denne Verden. Men Døden og Skilsmissen, omendog vi veed, at den varer kun en liden Stund, er altid en Hjertesorg for os arme Mennesker. Dog i vor Herres Jesu Christi Navn skulle vi løfte vort Hoved frit op over Sorgen og Savnet og skue med klare Øine ind i den levende Guds Stad, hvor den Herre Christus vil samle sit Folk efter Vandringens Uro og Møie, som følger med denne Verden for vore Synders Skyld. Det var skjønt, at Du i den sidste Stund kunde sidde ved din Hustrus Leie og husvale hendes Sjæl med Guds Ord og med gudhengiven Bøn og Andagt. Men jeg ønsker nu, at Gud vil styrke Din Sjæl, min kjære Broder, til en ydmyg og trøstefuld Hengivelse i Guds faderlige Raad og Tilskikkelse, thi Du faar vel efterhaanden et stort Savn at føle; og, naar en saa elskelig Ven vandrer bort fra vor Side og ikke mere skal sees i dette vort timelige Liv, da vil mangan Gang Længselens tunge Timer nedbøie Sjælen. Da skal det betænkes og gjennemtænkes, at vort hele jordiske Liv er jo i sig selv dog kun en Ventetid, en Taalmodighedstid, en stakket Begyndelse paa den Tid, som er evig, og som skal blive evigt salig for Guds Børn, der have stridt den gode Strid. Guds Velsignelse og Fred give din Sjæl Hvile og husvale Dig med Troens stærke Trøst i Christo Jesu vor Herre. Og Gud lade sin Naades blideste Trøst vederkvæge din kjære Datters bedrøvede Hjerte!

Om Gud vil, møder jeg hos Dig ved din Hustrues Jordefærd, og jeg skal, om Gud vil give Naade dertil, tale et kjærligt Ord ved hendes Grav.

Conradine og vore Døttre sørge veemodigen ved din elskelige Hustrus Bortkaldelse, og jeg har deres kjærlige Hilsen at bringe Dig og lille Jutta fra Dem. Min kjære Broder! Guds Fred, som overgaaer al Forstand, bevare dit Hjerte og dine Tanker i Christo Jesu!

Din
Christian.

Pastor G. Busck til P. Rørdam.

Brøndbyvester 23. Jan. 1866.

Min kjære gamle Ven!

Saa har Vorherre hjemkaldt den trofaste, kjærlige Sjel til den Deel af sit Rige, hvor „Rosen har ei Torne, og Tiden ingen Tand, men Alting blomstrer i Livets Land“ — ja Hans Villie ske! Dermed ledsage vi jo den Bortdragne, om vi end græde, medens vi sige: Ske din Villie Gud!

Jeg faaer vel fra Avisen (eller Spreckelsen) Underretning om Begravelsen, hvor jeg gjerne vilde være med; thi Gud veed, jeg holdt saa meget af hende, saa mit Hjerte beder i Sandhed for hende: Gud glæde din Sjel i sit Himmerig!

Og Han, den Samme Trofaste og Albarmhjertige Fader, trøste og styrke nu Dem, som han har trøstet og styrket mig i en lignende Trængsels Tid, at Deres Sjel kan nynne paa, hvad Deres Juttas Sjel synger med Styrke: „Lovet, ja lovet være Du evig gode Gud“!

Deres hengivne
G. Busck.

Da Rørdam havde meddelt Busck sit og sin Datters Ønske om, at han vilde tale ved Jordefærden, indløb der følgende Svar:

Pastor G. Busck til P. Rørdam.

25. Jan., Kl. 10.

Nu modtog jeg Deres Brev og havde vist ogsaa sagt Ja at komme og tale efter Deres Begjæring, men meest rørte

det mig dog, at den lille Moderløse ogsaa svarede Dem: Busck¹⁾); thi saa synes mig, at jeg har den Salige Juttas Opfordring eller dog Billigelse gennem hendes tvende Dyrebarestes Ønske at tale et Ord i hans Navn, som er Veien og Sandheden og Livet! Med Fru Grundtvig havde jeg allerede aftalt at følges paa Tirsdag. Før kan jeg det ikke, da jeg har en stor Begravelse Mandag Efttermiddag, thi før ere de aldrig samlede her hos os. Gud bevare os i Naade vor gamle faderlige Ven²⁾); thi igaar, jeg var der, var han forfærdelig medtaget, og Gud styrke Dem og Eders lille Jutta, saa Vorherre maa faae sin Priis i sin Time hos Eder med det gamle Psalmeord:

O hvor ofte har din Magt
Roser ud af Torne bragt!

Guds Fred og broderlig Hilsen!

G. Busck.

E. Sk. De sørger jo nok for, at Deres Broder Christian (og Hans, dersom han vil tale) faaer Ordet først, som er det mest passende.

Begravelsen fandt Sted under stor Deltagelse; thi vel havde den afdøde længe ført et tilbagetrukket Liv, men alle, der havde kjendt hende, havde sat hende meget højt, og mange var der, som gjerne vilde vise hendes Ægtefælle deres Deltagelse.

Efter dennes Ønske talte hans fornævnte ældste Broder, Christian, og Pastor G. Busck ved Jordefærden i Lyngby Kirke. Selv holdt han dog Hovedtalen. Efter Opfordring af flere lod han Talen siden trykke; den havde gjort et dybt Indtryk paa Tilhørerne og blev til Opbyggelse og Glæde for mange, som ikke havde kunnet være tilstede ved Begravelsen. Da jeg, nogle Dage efter at Talen var udkommen, havde

¹⁾ Næmlig paa Faderens Spørgsmaal, hvem hun ønskede, der skulde tale over Moderen.

²⁾ Grundtvig.

noget at udrette paa det store kgl. Bibliothek, kom en af dettes gamle Embedsmænd, der ellers plejede at sysle langt mere med Fortidens end med Nutidens Litteratur, hen til mig og udtalte sig kjendelig stærkt bevæget om Talen. Han havde dog aldrig kjendt den Kvinde, som den gav et Billede af, og selv var han altid forbleven ugift; men jeg havde en Fornemmelse af, at P. Pørdams Tale havde berørt nogle af de dybest liggende Strengte i den gamle Mands Sjæl. Et Ud-tog af Talen maa finde Plads her ¹⁾).

„Hvad Guds Ords Tjener oplever, oplever han ikke blot for sin egen Skyld, men ogsaa for deres Skyld, han lever med og lever for. Hvorvidt jeg nu vil blive bedre, stærkere i Aanden og saaledes Menigheden nyttigere ved den Sorrig og det Savn, Vorherre har tilskikket mig, vil Tiden vise; Vorherre hjælpe mig! Men I, som elske mig, beder en god Bøn for mig, at I ikke skulle have Skam af mig paa Vorherres Jesu Dag.

Hvad Guds Ords Tjener oplever, oplever han ikke blot for sin egen Skyld, men ogsaa for Menighedens Skyld, og jeg vil derfor, ved den Helligaands Naade, i Dag sige eder, hvad jeg i denne Tid, da I ikke have hørt min Røst, fordi jeg har siddet stille og beskuet Døden i dens Nærhed, har sagt mig selv og søgt at indprente min egen Sjæl.

Jeg har da sagt til mig selv, hvad jeg nu siger eder: Lader os ikke gjøre hverandre Livet surt og beeskt, medens vi vandre tilsammen; lader os heller ikke forarge eller forføre hverandre, medens vi følges ad paa Veien, men lader os skønne paa hverandre og hjælpe hverandre til at naae Maalet, inden Døden kommer; thi naar Døden kommer og gjør Skilsmisse imellem os, er det for seent og for silde. — — —

---

¹⁾ Talen blev trykt i Dansk Kirketidende; et Særtryk af den uddelte P. R. til Slægtninge og Venner. Siden er den optagen iblandt hans Lejlighedstaler.

Men, Gud være lovet! jeg har ogsaa siddet stille og beskuet Livet i dets Nærhed! og jeg har tænkt over den Kraft, som overvinder Døden, og jeg har seet paa det Lys, som aldrig slukkes. — — —

„Skab i mig et reent Hjærte, o Gud! og forny en stadig Aand inden i mig!“ saaledes er der tidt bedet, og saaledes have vi alle behov at bede. Men I, der kjendte min kjære og kjærlige Hustru, I skulle vidne med mig, at over Jutta hvilede der en stadig Aand, og at den Aand, der hvilede stadig over hende, var Ærlighedens, Fredens og Glædens, hvorfor hun ogsaa var saa nem at kjende, og saa let at huske. Hverken I eller jeg har seet hende gnaven, vækkelig eller lunefuld. Hun lignede sig selv Morgen og Aften, i Vaar og i Høst, da hun var rank som et Ax og let som en Raa, og — da de lange Sygdoms Aar kom over hende. „I Hjærtet Fred og Smil paa Kind, Guds Paradiis for Øje“, saaledes var hun, og Gud være lovet! saaledes er hun, kun at nu har hun det meget bedre; thi nu har hun, ved Vorherres Jesu Naade, overvundet Døden.

Fordi der var en stadig Aand over Jutta, derfor var hun ogsaa stadig til sit Arbeide. Men hun havde ikke mange Arbeider, hun havde ikke mange Maal. Hun havde eet Maal, dette Maal: selv at blive salig, og at hendes Mand og hendes Barn maatte blive salige med hende, og om dette Maal samlede hun sin hele Kraft lige til det sidste. Og, fordi hun ikke spredte sine Kræfter, men samlede sine Kræfter; fordi hun var tilfreds med sin lille Verden; fordi hun var tro over lidet, derfor havde hun et saare rigt Udbytte af sit Liv, derfor blev hun en saare trøstefuld og beroligende Kvinde. Naar jeg da sagde til hende: „Jutta! du er mig til Velsignelse“, du bereder Veien for Herren til mit Hjerte, og du hjælper mig til at blive et godt Menneske“ — og jeg kjender ingen større Ære end at kunne blive et godt Menneske — saa glædede hun sig saare, og hun sagde: „Saa har jeg ikke levet forgiæves“, og hun takkede Gud saa ydmygelig; thi

hun mindedes med Veemod, at det var Eva, der forførte Adam.

Fordi der var en stadig Aand over Jutta, og fordi den stadige Aand, der var over hende, var den gode Helligaand, den eneste stadige Aand midt i denne ustadige Verden, derfor var hendes Tale uden Omsvøb og Forbehold, klar, rolig, sindrig, billig og upartisk. End ikke sine kjæreste Venner holdt hun med, naar hun fandt, de havde Uret; men hun regnede sikkert paa, at hendes Venner vidste, at hun sagde dem ikke imod for sin egen Skyld, thi hun var en fordringsfri Kvinde, men kun for Sandhedens Skyld. Sine Venner har hun givet mange gode Raad. I mindes alle med Lyst, hvor ypperlig hun var til alt, hvad der hedder Raadslagning; thi hun havde en sjælden Gave til at løse Knuder, og hun løste dem lempelig, thi hun omgikkes alle Mennesker „varlig“ og med „Ærbødighed. — — —

Jutta kunde glemme sig selv over dem, hun elskede; hun var saa stadig i sin Kjærlighed til mig, at jeg mange Gange har sagt til hende: „Høiene rokke, og Bjergene vakle, men din Kjærlighed vakler ikke“. Men det gjør en Hustrus Hjerte godt, at hun bliver paaskjønnet af sin egen Mand; „deraf groer jeg“, har Jutta saa ofte sagt til mig; vi trænge alle til Varme. — — —

Fordi Jutta var stadig til at nytte og bruge det Guds Ord, vi ere døbte til, derfor skete det, at den stadige Aand kom over hende og blev over hende. Thi det er Vorherre, som døber os med den Helligaand. Og fordi vi begge støttede os til dette Livets Ord, derfor skete det, at vi kom til at forstaae hinanden. Thi kun Vorherre smelter Sjelenes til sammen. Og, fordi Jutta indtil det sidste blev ved med at drikke af Livets Kilde, derfor ravede hendes Sjæl ikke i Mørke, da Døden kom; inden Døden kom, saae hun Lys i de evige Boliger og Venner i de evige Boliger. Thi i sit Hjerte havde hun Hjertets bedste Ven, Morgenrøden fra det Høie. Og hun glædede sig til de Dødes Opstandelse; ja,

hvor tidt har hun ikke sagt til mig: „Hvilken Fryd, naar vi samles for Guds Throne!“ — — Og fordi hun havde dette Haab, derfor vaagede hun over sin lille Verden, ikke med den fortærende Skinsyge, men med gudelig Nidkjærhed. Og fordi hun ventede Alt af Guds Naade, haabede hun ogsaa, at Vorherres Time kom, da han vilde opreise vort dybt sjunkne Fædreland; thi hun var een af Danmarks sømme og kjærlige Døttre:

Saa takker jeg dig, kjære Herre Christus! fordi du lod mig leve med denne velsignede Kvinde, og fordi du gav vort Barn denne sømme og forstandige Moder. Glæd Juttas Hjerte i din Himmel! Velsign hende for al hendes Trofasthed og Kjærlighed! Vær du vor Vogter! Vær du vort Skjold, at vi maa leve og voxe ved dig! Aand dybt og varmt ned over denne Forsamling, at vi maa troe, at du er vor Hyrde, der veed, hvad vi have behov, og som har Omsorg for os.

Saa takker jeg eder for eders kjærlige Nærværelse og for de venlige Lys, I tændte, og for de skønne Kranse, I bandt, min Jutta til Ære. Vorherre velsigne eder, at I, hvor i bygge og bo, maa udbrede Christi Vellugt!

Lovet være Gud, som efter sin store Barmhertighed har igjennødt os til et levende Haab formedelst Christi Opstandelse fra de Døde!“

Dagen efter Jordefærden modtog P. Rørdam følgende Brev:

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

[Amalienborg] d. 31. Januar 1866.

Kjære Rørdam!

Jeg maa høre, hvorledes De har det siden den høitidelig vemodige Dag igaar. Jeg har takket Gud, at han forlenede Dem Kraft til at tale, hvilket maa have gjort et dybt Indtryk paa hele Menigheden! Hvor velsignet, og hvor sand var Deres Beskrivelse over den forklarede, yndige Sjæl, som

De var saa lykkelig at kunne kalde Deres Jutta! Hvilken Lykke for en Kone at faae et sligt Eftermæle af hendes Mand! Hvor skjøn er Grundtvigs Minde-Sang om hende! Forbilledet af Bruden! Jeg bebreider mig det nu, ei oftere at have besøgt hende; thi altid fik man et rigt Udbytte af hendes Samtaler, og altid en Følelse af: hendes Væsen tyst¹). Hvor maa de nu føle alting tomt og øde i Deres før saa skjønne Hjem! Herren hjælpe Dem over denne første svære Tid! Og det vil ogsaa den kjære trofaste Herre. Jeg veed ei, om De føler Dem stærk nok til at begynde i Skolen²); skulle vi ei vente noget endnu? Maaske til i Marts? Og Tirsdags Møderne, jeg mener de historiske³), opsætter vi indtil længere hen! Kalkar har for nogen Tid lovet mig at holde et Par Foredrag, maaskee disse kunne for Øieblikket afløse de historiske.

I Aftes endte Helveg Syvstjernen⁴). Han beklagede meget ikke at have kunnet komme til Lyngby igaar; desværre var jeg Skyld deri; thi først i Mandags Aftes underrettedes han om at komme til Amalienborg den 30te, og begge Dele kunde ei forenes.

De vil paa det hjerteligste hilse Deres lille Datter og den kjære Franciska Carlsen. Ligeledes Haralda, hvis hun er hos Dem. Guds Fred!

Deres trofaste Veninde

C. A.

1) Hentydning til en Strofe i Grundtvigs Salme: Vor Alderdoms Trøst og Støttstav.

2) Se foran, S. 259.

3) Igjennem flere Aar havde Rørdam holdt Foredrag over Danmarks Historie hos Enkedronningen.

4) Frederik Helweg, som da boede i Kjøbenhavn efter at være fordreven fra sit Præsteembede i Haderslev, havde hos Enkedronningen forklaret Grundtvigs bekjendte kirkehistorisk-apokalyptiske Digt.

Da jeg den 23. besøgte Dem, havde jeg det Hverv fra Arveprindsessen at sige Dem, hvor megen Deel hun tog i deres Sorg; men jeg glemte det desværre; men imidlertid, da hun atter spurgte til Dem efter nogle Dage, tillod jeg mig at takke hende hjertelig paa Deres Vegne.

Skulde der endnu være Nogen af deres Familie hos Dem da bring dem ogsaa min hjertelige Hilsen. Heiberg arbejder idag her i Palaiet; han var hos mig i Formiddags, og vi talte meget om Dem; han føler dybt for Dem og beundrede Deres Tale igaar og Deres Fatning. De havde Herren hos Dem!

I ovenstaaende Brev hentydes til følgende Digt, som Grundtvig, trods sin Svaghed, havde skrevet over Fru Jutta, paa hvem han havde sat høj Pris.

Minde-Sang ved Fru *Jutta Rørdams* Bortgang.

Jesus din søde Forening at smage.

Ei er det Perler og ei Gyldenstykke,
Ikke Haarfletning og Klædebon rigt,
Hvormed de hellige Kvinder sig smykke,
Verdslighed prydes og praler med Sligt;
Menneske-Hjertet, den himmelske Brud,
Stille, sagtmødigt og ydmygt i Aanden,
Dyrebart er i sit Skjul det for Gud,
Det i Hans Øine er Lillievaanden,
Kiærligheds Datter i Deiligheds Dragt.

Saadan en Kvinde, som alt de kan fødes,
Fødes i Daaben af Vand og af Aand,
Saadan en Kvinde, som alt de kan mødes,
Hvor sig udspinder Fuldkommenheds Baand,
Hvor sig skal smykke for Herren hans Brud;
Saadan en Kvinde i Guds-Menigheden
Nylig os mødte saa kjærlig og prud,
Nylig forlod os, gik stille til Eden,
Som til sin Hjemstavn: Livskildens Udspring.

Savnet er stort, hvor med Fred og med Glæde
 Huset hun pryded, hvor Sorgen nu boer,
 Savnet er stort, hvor i Vennernes Kiæde
 Hjertelig Graad er det glædeste Ord;
 Mild er dog Sorgen, som Mindet er kiært,
 Mild er og Graaden, som Dugg over Enge,
 Hjertet i Eden vort Hjerte er nært,
 Skilsmissen varer for Hjerter ei længe:
 Evig forener Fuldkommenheds Baand!

Kiærlighed, det er Fuldkommenheds-Baandet,
 Kvinden er Hjertet som Lillievaand,
 Hun, som har nylig paa Jorden udaandet,
 Spandt paa Guld-Tønen til Kiærligheds-Baand,
 Forbilled var hun paa Frelserens Brud,
 Derfor er hendes velsignede Minde
 Dyrebart for os som Hjertet for Gud,
 Det i vort Fællesskab kan os forbinde
 Med den livsalige Paradis-Blomst!

N. F. S. Grundtvig.

Af de mange Breve, Rørdam fik, efter at han havde udgivet Talen over sin Hustru, ses det bedst, hvor dybt et Indtryk den havde gjort, særlig paa mange Kvinder, hos hvem Skildringen af den bortgangne Hustru havde vakt en Længsel efter et saadant Samliv i Kjærlighed og fuld indbyrdes Forstaaelse, som det, hvorom Talen bar Vidnesbyrd, samt et Ønske om i nogen Maade at gjøre sig værdige til et Eftermæle som det, Peter Rørdam her har givet sin afdøde Ægtefælle. Ordet havde saaledes, ogsaa i Skikkelsen af „sort paa hvidt“, vist sin levende Kraft. Vi modstaa imidlertid Fristelsen til at give et Udvalg af disse Breve, skjønt de ere lige hædrende for Brevskriverne og for Modtageren, men foretrække at afslutte dette Afsnit af P. Rørdams Løvned med følgende Ord af ham selv:

*P. Rørdam til sin Datter*¹⁾.

Onsdag Aften [Juni 1866].

Min egen søde lille Jutta!

Da jeg, vil Gud, tager til Helsingøer imorgen, og jeg først skal læse med Confirmanderne, skriver jeg iaften, at Du ikke skal savne Brev.

Fra Dronningen kom der iaften en ganske deilig Krands til Moders Grav; Krandsen er saa skjøn og saa frisk, mest af Roser. Gud skee Lov, at den søde Moder har det godt, og at hun lever bedre endnu, end da hun levede med os; thi nu har hun overvundet Døden.

Og seer Du Jutta! naar vi to holde os til Vorherre, af Hjertet elsker og ærer det Ord, vi er døbte til, leve vi ved den samme Herre, som Moder lever ved i Himlen, og han styrker og glæder os, mens vi gaae paa Jorden, ligesom han nu for evigt glæder Moder i sin klare Himmel; thi Vorherre raader baade over Jorden og Himlen, og han har Omsorg for sine Venner, baade for dem, han har paa Jorden, og for dem, han har i Himlen.

Saa vil vi to stræbe at glæde Vorherre, at vi maa høre ham til baade paa Jorden og i Himlen; saa samler Vorherre os nok med den søde Moder; og vi skal da altid være samlede hos Vorherre.

Lev nu vel, min egen lille Fugl og yndige Blomst. Vorherre bevare dig!

---

¹⁾ Hun opholdt sig i et Besøg paa Gammel-Kjøgegaard.

Rettelser.

2den Del.

- S. 11. Anmærkningen bør vistnok udgaa, da Grundtvig, ifølge Oplysninger, der senere ere fremkomne, maa antages at have skrevet de tre første Vers af Salmen «Sov sødt Barnlille» under sit Ophold hos G. Busck i Bjergby.

3die Del I.

- S. 182 øverst. Den her angivne Grund til, at Carlsen ikke vilde indtræde i det Monradske Ministerium, holder næppe Stik.
S. 206 Anm. 2. Fru Lindholm var født Hedemann (ikke Holck).
-
-

Da jeg den 23. besøgte Dem, havde jeg det Hverv fra Arveprindsessen at sige Dem, hvor megen Deel hun tog i deres Sorg; men jeg glømte det desværre; men imidlertid, da hun atter spurgte til Dem efter nogle Dage, tillod jeg mig at takke hende hjertelig paa Deres Vegne.

Skulde der endnu være Nogen af deres Familie hos Dem, da bring dem ogsaa min hjertelige Hilsen. Heiberg arbejder idag her i Palaiet; han var hos mig i Formiddags, og vi talte meget om Dem: han føler dybt for Dem og beundrede Deres Tale igaar og Deres Fatning. De havde Herren hos Dem!

I nedenstaaende Brev hentydes til følgende Digt, som Grundtvig, trods sin Svaghed, havde skrevet over Fru Jutta, paa hvem han havde sat høj Pris.

Minde-Sang ved Fru *Jutta Rørdams* Bortgang.

Jesus! din søde Forening at smage.

Ei er det Perler og ei Gyldenstykke,
Ikke Haarfletning og Klædebon rigt,
Hvorned de hellige Kvinder sig smykke,
Verdslighed prydes og praler med Sligt;
Menneske-Hjertet, den himmelske Brud,
Stille, sagtmodig og ydmyg i Aanden,
Dyrebart er i sit Skjul det for Gud,
Det i hans Øine er Lillievaanden,
Kiærligheds Datter i Deiligheds Dragt.

Saadan en Kvinde, som alt de kan fødes,
Fødes i Daaben af Vand og af Aand.
Saadan en Kvinde, som alt de kan mødes,
Hvor sig udspinder Fuldkommenheds Baand,
Hvor sig skal smykke for Herren hans Brud;
Saadan en Kvinde i Guds-Menigheden
Nylig os mødte saa kjærlig og prud,
Nylig forlod os, gik stille til Eden,
Som til sin Hjemstavn: Livskildens Udspring.

Savnet er stort, hvor med Fred og med Glæde
 Huset hun pryded, hvor Sorgen nu boer,
 Savnet er stort, hvor i Vennernes Kiæde
 Hjertelig Graad er det glædeste Ord;
 Mild er dog Sorgen, som Mindet er kiært,
 Mild er og Graaden, som Dugg over Enge,
 Hjertet i Eden vort Hjerte er nært.
 Skilsmissen varer for Hjerter ei længe;
 Evig forener Fuldkommenheds Baand!

Kiærlighed, det er Fuldkommenheds-Baandet,
 Kvinden er Hjertet som Lillievaand,
 Hun, som har nylig paa Jorden udaandet,
 Spandt paa Guld-Tenen til Kiærligheds-Baand,
 Forbilled var hun paa Frelserens Brud,
 Derfor er hendes velsignede Minde
 Dyrebart for os som Hjertet for Gud,
 Det i vort Fællesskab kan os forbinde
 Med den livsalige Paradis-Blomst!

N. F. S. Grundtvig.

Af de mange Breve, Rørdam fik, efter at han havde udgivet Talen over sin Hustru, ses det bedst, hvor dybt et Indtryk den havde gjort, særlig paa mange Kvinder, hos hvem Skildringen af den bortgangne Hustru havde vakt en Længsel efter et saadant Samliv i Kjærlighed og fuld indbyrdes Forstaaelse, som det, hvorom Talen bar Vidnesbyrd, samt et Ønske om i nogen Maade at gjøre sig værdige til et Eftermæle som det, Peter Rørdam her havde givet sin afdøde Ægtefælle. Ordet havde saaledes, ogsaa i Skikkelsen af „sort paa hvidt“, vist sin levende Kraft. Vi modstaa imidlertid Fristelsen til at give et Udvalg af disse Breve, skjønt de ere lige hædrende for Brevskriverne og for Modtageren, men foretrække at afslutte dette Afsnit af P. Rørdams Levned med følgende Ord af ham selv:

*P. Rørdam til sin Datter*¹⁾.

Onsdag Aften [Juni 1866].

Min egen søde lille Jutta!

Da jeg, vil Gud, tager til Helsingøer imorgen, og jeg først skal læse med Confirmanderne, skriver jeg iaften, at Du ikke skal savne Brev.

Fra Dronningen kom der iaften en ganske deilig Krands til Moders Grav; Krandsen er saa skøn og saa frisk, mest af Roser. Gud skee Lov, at den søde Moder har det godt, og at hun lever bedre endnu, end da hun levede med os; thi nu har hun overvundet Døden.

Og seer Du Jutta! naar vi to holde os til Vorherre, af Hjertet elsker og ærer det Ord, vi er døbte til, leve vi ved den samme Herre, som Moder lever ved i Himlen, og han styrker og glæder os, mens vi gaae paa Jorden, ligesom han nu for evigt glæder Moder i sin klare Himmel; thi Vorherre raader baade over Jorden og Himlen, og han har Omsorg for sine Venner, baade for dem, han har paa Jorden, og for dem, han har i Himlen.

Saa vil vi to stræbe at glæde Vorherre, at vi maa høre ham til baade paa Jorden og i Himlen; saa samler Vorherre os nok med den søde Moder; og vi skal da altid være samlede hos Vorherre.

Lev nu vel, min egen lille Fugl og yndige Blomst. Vorherre bevare Dig!

---

¹⁾ Hun opholdt sig i et Besøg paa Gammel-Kjøgegaard.

Vor frelste Sjæl skal aldrig dø,
Og skjønt vort Kjød er Græs og Hø,
Dets Haab skal aldrig visne.

N. F. S. Grundtvig.

I de samme Dage, da første Afdeling af dette Bind udkom, og ganske uafhængig deraf offentliggjorde Hr. Lærer P. A. Holm i Bjerge (ved Horsens), der 1864 i en kort Tid var Peter Rørdams Assistent i Fredericia, sine Erindringer fra Belejringstiden. Da disse Optegnelser udfyldte, hvad der tidligere er meddelt om dette betydningsfulde Afsnit af Rørdams Liv, skal et Uddrag af dem, med Forfatterens Tilladelse, hidsættes, og det saa meget mere, som Optegnelserne, der kom frem i et Provinsblad¹⁾, neppe kunne antages kjendte udenfor en snevrere Kreds.

Foruden hvad der direkte vedrører Feltpræsten, som den unge Lærer villig sluttede sig til, medtages et og andet af den livlige Skildring, der under Titel „Nogle Erindringer fra Krigen i 1864, af en gammel Feltdegn“, giver os et godt Indblik i de Forhold, hvorunder Rørdam virkede i den korte, men indholdsrige Tid, da han færdedes mellem Soldaterne inden- og udenfor den belejrede Fæstnings Volde.

— — —
„Jeg var et ungt Menneske paa omtrent 20 Aar og var ansat som konstitueret Lærer i et Embede paa Fyn, lige-

¹⁾ Horsens Avis 1894, Nr. 253 ff.

overfor og knap 1 Mil fra Fredericia. Da Tyskerne i Febr. Maaned begyndte at rykke op i Slesvig og ad Nørrejylland til, blev den Egn af Fyn, hvor jeg boede, strax stærkt belagt med Indkvartering af de Tropper, som skulde over til Fæstningen eller videre nordpaa, og alt kom ud af de daglige Folder, Alles Sind og Tanker var ene og alene henvendt paa Krigen, alt dagligt Smaakævl forstummede, og det Store og Gode i os Mennesker fik Lov at bryde frem. Man lærer i saadanne Tider at se en hel Del bort fra sit eget kjære Jeg og at bringe Ofre for det store Fælleshjem og for de mange kjære Brødre, der maa gaa ud imod Fjenden for at værne Hjemmene. Der kom næsten hver Aften nye Tropper i Kvarter i Byerne omkring Strib og Middelfart, og der blev fortalt Meget om det sørgelige Tilbagetog fra Dannevirkestillingen, om Kampen ved Mysunde og om alle de Besværligheder, Soldaterne havde maattet døje i disse strænge Krigens Dage ved Vintertid, og ingensinde har man vel mere længtes efter Foraar og varmere Dage. Indvaanerne i Fæstningen derovre, Fredericianerne, kom ved Efterretningen om Tyskernes Fremrykning i stor Uro, og vi saa dem sværme omkring i Sognene i det vestlige Fyn for at opsøge sig Lejligheder, som de kunde søge Ly i, mens deres Hjem derovre udsattes for Fjendens Ødelæggesarbejde. Ogsaa hos mig blev der bestilt Kvarter for Flygtninge; men i de samme Dage modtog jeg Forespørgsel fra en gammel Kordegn derovre i Fredericia, om jeg ikke var villig til at overtage Tjenesten som Substitut hos ham med en efter Forholdene god Løn; jeg gjorde ham en stor Tjeneste ved at modtage Pladsen, navnlig naar jeg vilde tiltræde den lige med det samme, da han paa Grund af sin høje Alder og Svaghed helst ønskede strax at forlade sin Post og søge Ro hos Slægtninge paa Fyn. Jeg tog imod Tilbudet, frasagde mig Pladsen paa Fyn og flyttede over Bæltet med saa meget af mit Habengut, som jeg selv kunde bære og heller ikke mere, da jeg maatte belave mig paa kun at have saa lidt at bringe i Sikkerhed

som muligt i paakommende Tilfælde. Jeg havde Besvær med at blive sejlet over fra Strib, da Alt og Alle vare optagne af de store Troppetransporter fra Fyn til Jylland. Der raadede en sand Jerusalemsforstyrrelse, da jeg kom til Byen. Overalt myldrede det med Soldater af alle Vaabenarter, paa Gader og i alle Huse, og en stor Mængde Huse var allerede uden civile Beboere; de fleste nogenlunde velstillede Familier vare flygtede bort, og det var særlig de Ubemidlede, Smaa-haandværkere og Arbejdere, der vare blevne tilbage, og mange af dem gjorde gode Forretninger ved at beværte Soldaterne. Strax søgte jeg Kvarter i et forladt Hus, hvor der kun var blevet en Arbejdsmand tilbage for at have Tilsyn med Beboernes Ejendele. Der var flot møbleret, selv et elegant opretstaaende Piano manglede ikke, og her forblev jeg, indtil min gamle Principal fik gjort sig rejsefærdig og kom afsted til Fyn, hvorefter jeg saa overtog hele hans Lejlighed som min foreløbige Residens.

Jeg skulde i min nye Stilling baade være Lærer ved Byens ene Sogneskole og fungere som Kordegn ved den saakaldte „tyske Kirke“; men ved Skolen blev der Intet at gjøre de første 4 — 5 Maaneder. Dels vare Skolerne benyttede som Indkvarteringssteder for Soldaterne, og dels var det paa Grund af Krigsforholdene umuligt at fortsætte nogen Skolevirksomhed der paa Stedet. Men i Kirken var der jo af og til en Forretning, der nødvendigvis skulde udføres, og som altsaa gjorde min Nærværelse nødvendig; dog ophørte ogsaa saadanne Forretninger lidt efter lidt og blev yderst sjældne; men saa blev jeg des stærkere optaget ved kirkelige Forretninger for Armeen. Der blev i de samme Dage ansat en Feltpræst i Byen, og det faldt da i min Lod at assistere som Degn ved hans Tjenester i Kirken, hvorfor jeg har tillagt mig selv Titel af „gammel Feltdegn“, skjønt jeg aldrig har modtaget nogen Udnævnelse, der berettiger mig til dette Hædersnavn. Der har vistnok kun været en eneste Mand i Landet, der med fuld Ret kunde kalde sig saaledes, nemlig

den nylig afdøde Høiskoleforstander Ernst Trier, der efter mange forgjæves Anstrængelser endelig opnaaede at blive ansat som „Feltdegn“ med en Løn af 40 Rdl. om Maanedén. Men, som sagt, jeg kom saaledes i nogen Tid til at agere Feltdegn hos den gamle, i høj Grad afholdte Feltpræst, Sognepræst P. Rørdam fra Kongens Lyngby. Jeg mødte hver Morgen i hans Kvarter for at faa Besked om, hvad vi skulde besørgé i Kirken i Løbet af Dagen, og der var næsten altid noget, enten Altergang, Bibellæsning, almindelig Gudstjeneste eller Begravelse, og ofte flere af disse Ting paa een Dag. Rørdam var en af Grundtvigs nærmeste Venner og Meningsfæller; men han var ved Siden deraf en mægtig, helt original Personlighed. Han var stærk i sin Tro; hans faste Haab gjorde ham al Møje og Trængsel let, og hans store Frimodighed jog al Frygt bort, ikke blot fra ham selv, men ogsaa fra mange af dem, der søgte Trøst og Opmuntring hos ham. Han kunde have siddet i Ro hjemme i sin hyggelige Præstegaard paa Sjælland, men hans stærke Kald til at virke iblandt dem, der skulde gaa i Kamp for Fædrelandet, tillod ham ikke at blive hjemme, og der er vist ikke mange Præster, der har øvet en mere velsignelsesrig Præstegjerning, end han gjorde herovre blandt Soldaterne. Ikke blot i Kirken, men paa Gaderne og i hans Kvarter flokkedes Soldaterne om ham som om en gammel, kjær Fader, og han kunde tale saa venligt og kammeratligt til dem Alle og finde Ord saa trøstefulde og opmuntrende, at Glæden lyste dem ud af Øjnene, selv om ogsaa der tidt randt en Taare ned over de vejrbidte Ansigter. Medens Fjenden trak tættere og tættere sammen om Byen, samledes vi tidt i Kirken og sang Salmen:

Forfærdes ej, Du lille Hob,
 skjønt dine Fjenders Larm og Raab
 fra alle Sider gjalde;
 de juble ved din Undergang,
 men deres Fryd ej bliver lang;
 thi lad ej Modet falde.

Din Sag er Guds, gæk i dit Kald,
 og i hans Haand Dig anbefal,
 saa er der ingen Fare o. s. v.

og denne Salmes Indhold var Grundtonen i al hans Tale. —
 En anden Salme, som han ogsaa tidt brugte og anvendte,
 var den:

Op I Kristne, ruster Eder,
 Kristi Kæmper ud paa Vagt,
 Fjenden sig til Kamp bereder,
 Og udbyder al sin Magt.

Jeg kjendte ikke den Gang Tonen til denne Salme, men han fik mig den snart lært, dels ved selv at nynne den for mig, som han bedst kunde, og dels ved at skaffe mig Noderne til den. Jeg husker hans store Glæde, en Dag, jeg kom til ham, da han hjemme fra havde modtaget en stor Sæk fuld af smaa Lommesalmebøger til Soldaterne, vistnok tilvejebragte for en Sum, der var givet af Kvinder, hvis Tanker ogsaa idelig var hos Soldaterne, og hvis travle Hænder i de Dage stadig var i Virksomhed for at lette Soldaternes Byrde paa den Maade, som de fandt bedst, og derfor Dag for Dag sendte Poser og Sække, fulde af Uldent og Linned, men Altsammen Beviser paa hjærtelig og inderlig Medfølelse og Deltagelse i den Kamp og de Opofrelser, som Mandskabet ved Hæren havde at gennemgaa og udholde.

Minderne, selv de dyreste, vi ejer, ja selv dem, vi anser for vor største Skat, bliver stærkt afblegede i 30 Aar. Intet Under da, at mine Erindringer fra den Tid nu staar noget uklare for mig; kun det, der gjorde et dybere Indtryk, staar helt levende. Men Pastor Rørdam — Peter Rørdam, som han kaldes i Præsteverdenen — staar dog temmelig levende for min Erindring. Han staar for mig som en middelhøj, jævnt velnæret Mand med en kort Hals og et tæt, men kort afklippet Haar, der allerede den Gang faldt stærkt i det graa, et venligt, næsten gemytligt Ansigt, og alt dette forenet med

et jævnt og ligefremt Væsen. Naar han ikke havde kirkelige Forretninger, Prædiken, Altergang eller Begravelse, at besøge i Kirken, men kun holdt saakaldet Bibellæsning, mødte han i en Jakke, foret med Pelsværk, og et Par lange Pelsstøvler uden paa Benklæderne; men det var jo ogsaa ved Vintertid, og det var nødvendigt for en Mand i hans Alder at gardere sig vel mod Kulden, naar han skulde leve paa Feltfod. Men var hans Udseende noget originalt, saa var hans Maade at tale paa det ogsaa. Han begyndte gjerne sin Tale i Kordøren; men lidt efter lidt avancerede han ned i Kirken, nærmede sig en eller anden af Tilhørerne og henvendte sig med Spørgsmaal til dem, og dersom de Adspurgte gik ud fra, at han ikke fordrede deres Svar, men selv vilde give et saadant, saa gjentog han det og blev ved dermed, indtil de sagde Noget, og paa samme Maade gik det ved hans Skriftetaler; de bleve ofte til Samtaler.

Det usædvanlige eller originale ved Manden og hans hele Fremgangsmaade vakte naturligvis Opsigt, og første Gang man hørte og saa ham, følte man sig maaske mindre vel berørt deraf; men senere, naar man blev mere fortrolig dermed, kunde man ikke nære en uvenlig Tanke imod denne brave og ædle Mand. Naar vi skulde i Kirke, gik jeg altid ind til ham i hans Kvarter, for at vi kunde følges ad derhen. Han sad gjerne i on Lænestol og dampede af sin Pibe, naar jeg kom, og han havde for Skik, før han skulde i Kirken, altid at drikke en Kop Kaffe og spise nogle Tvebakker til. Naar jeg saa var der, før han havde faaet Kaffen, bad han mig altid først at drikke det halve; han vilde saa nøjes med Resten. I saa Henseende maatte jeg beundre ham, da jeg ikke var og heller aldrig er blevet saa meget Soldat, at jeg kunde drikke af en Kop sammen med Andre. Om Aftenen kom jeg aldrig hos ham, men jeg veed, at han da meget ofte havde sin Stue fuld af menige Soldater, ligesom jeg flere Gange saa ham gaa Arm i Arm paa Gaden med en menig Mand.

Ved den Del af Armeen, der i Foraaret 1864 laa i Nørrejylland, var ogsaa ansat en Feltpræst, en hel ung Mand, der i nogle Aar havde været Kapellan i det vestlige Sjælland, nær ved det Sted, hvor Vilhelm Beck ligeledes da var Kapellan, og som sammen med ham havde begyndt at vække stort Røre i Sognene derovre ved deres ivrige og skrappe Opvækkelsesprædikener, og som i Forening med ham og flere nidkjære Præster senere organiserede den saakaldte „Indre Mission“. Det var Johannes Clausen, som senere har været Sognepræst, først i Ryslinge, saa i N. Lyndelse paa Fyn, og som nu er Sognepræst i Slagelse. Der var Ild i hans Tale, og han forstod at samle Tilhørere. Jeg hørte ham aldrig prædike, mens han var Feltpræst; men jeg havde hørt ham Aaret før i Veilby Kirke paa Fyn, hvor hans Fader var Præst; han talte om Johannes den Døber, og det var en kraftig Omvendelsesprædiken af samme Slags og vel sagens i samme Aand som dem, Johannes holdt i Ørkenen, og hans skarpe Ord kunde nok aabne Ørerne, selv paa dem, der hørte tungt. Det var ikke af den Slags Missionsprædikener, som vi nutildags kan høre saa mange af, hvor hver Vending og næsten hver Sætning har været sagt med omtrent de samme Ord, det samme Udtryk og den samme Gestus 50 Gange før. Det var noget friskt og oprindeligt, noget eget ved hans Prædiken; dens Højdemaal laa nogle Tommer over de Prædikener, der nu i Almindelighed høres paa de fleste Missionsmøder. Det var først Meningen, at Joh. Clausen skulde have havt Station i Fredericia, og han havde ogsaa begyndt sin Virksomhed der; men Feltprovsten fandt det heldigst, at han kom derfra og fulgte det Korps, der tog over Limfjorden, medens Rørdam blev i Fredericia. —

Den 19de Marts gik Feltpræsten (Rørdam) og jeg paa Kirkegaarden og ventede længe paa nogle Lig, der skulde begraves om Formiddagen; men forgjæves, Ligene blev borte; der var ingen til at bære dem hen, da hele Styrken igjen var blæst ud og var kommen i en meget livlig Forpostfægt-

ning. Da vi havde faaet Besked om, at der ingen Begravelse kunde blive den Dag, fulgtes vi ad om til Prindsens Port og gik der op paa Volden for at se, om vi derfra kunde observere Bevægelsen, og i lang Tid stod vi der og var Vidne til Slagets Gang. Af og til saa vi hele Kolonner af de fjendtlige Tropper trække om ad Elbodalen, som snoer sig udenom Fæstningen mod Nord og Nordost; det var ikke Folkene selv, vi kunde se, men de glindsende Bajonetter, og hver Gang en saadan Kolonne blev set fra Volden, blev der fra et Batteri eller en Bastion deroppe sendt en Granat afsted med Hilsen fra os, og at disse Granater ikke var uden Virkning, kunde vi skjønne deraf, at de glindsende Bajonetter efter en saadan Hilsen stedse forsvandt; at vi ikke modtog nogen Gjenhilsen af samme Slags, bragte os i den Tro, at Fjenderne ikke kunde føre deres Kanoner frem paa de opblødte Marker og Veje. Der laa et Tobakshus, som der jo er saa mange af, derude paa Marken. I dette havde vi havt en Feltvagt, men vore Soldater vare drevne derfra af Tyskerne, som saa havde sat sig fast der. Ogsaa dette blev bemærket fra Volden, og der blev saa sendt 2—3 Kanonkugler afsted mod Huset. Vi kunde se, hvorledes de pløjede ned i Jorden, og derefter atter hævede sig og traf, hvor der var sigtet, og i et Nu myldrede de ubudne Gjæster ud af Huset og afsted ned mod Dalen. Om de alle kom vel derfra, kunde vi naturligvis ikke se, men det er rimeligt, at adskillige af dem fandt deres Død derinde. Da jeg hen paa Eftermiddagen gik fra Volden ned ad Gaden, traf jeg nogle Ambulancesoldater, der bar en falden Officer ind i Byen; det var en Løjtnant Christensen, Søn af den bekjendte Politiker Balthazar Christensen. Fægtningen varede, til Mørket faldt paa, og det blev fortalt i Byen om Aftenen, at der var kommet tyske Geværkugler ind i Byen i Mørkningen.

Noget egentligt Bombardement ventede vi dog ikke i de allerførste Dage, da vi vare inde paa, at Fjenden ikke endnu kunde føre det svære Skyts frem. Men næste Morgen, Palme-

søndag, længe før Solen stod op, havde de Alt i Stand til at kunne give os det glatte Lag. En Mand bankede tidligt paa min Dør og raabte, at jeg skulde staa op, for „nu har Tyskerne begyndt at bombardere os!“ Jeg var ikke sen til at komme i Klæderne, og uden at gjøre videre Toilette ilede jeg ud i Gadedøren for at undersøge Forholdene. Det saa ud, omtrent som man tænker sig, at det vil se ud paa Dommedag. I den ene Ende af Gaden stod et stort Hus i lys Lue; Brandraketterne hvislede hen over Husene, og hist og her sønderslog en Granat Tagværket paa et Hus, medens Tagstenene raslede ned og knustes paa Stenbroen. Husenes Beboere kom ud af Gadedørene, mange slæbende paa Dynere og Puder, nogle med store Sække paa Nakken, mange med smaa Børn paa Armen, og andre bar syge og gamle Folk ud i Senge. Kort sagt, det var Ødelæggelsens Vederstyggelighed i højeste Potents. Efter at have overvejet Stillingen og ret sat mig ind i den uhyggelige Situation, gik jeg op til Feltpræsten, som imidlertid sov de Retfærdiges Søvn, endnu da jeg kom. Jeg fik ham dog saa meget vaagen, at jeg kunde indlede en Forhandling med ham igjennem den lukkede Dør, og Resultatet blev, at der under disse Forhold ikke var Udsigt til, at vi vilde faa nogen Tjeneste i Kirken foreløbig, og der kunde derfor ikke være noget i Vejen for, at jeg saa at komme bort fra Byen, om det var muligt; men føjede han til, „vi kan jo godt føle os trygge ogsaa her, hvor vi ogsaa er i Guds Haand“. „Javel“, svarede jeg, „men kan jeg komme herfra, saa tror jeg nok, jeg rejser.“ Dermed sagde jeg ham Farvel, og siden har vi ikke vexlet Ord mere, men derimod nok nogle faa Breve. Jeg gik, men han har maaske lagt sig om paa den anden Side for at sove videre; han var i hvert Fald rolig nok dertil“. — —

Saa vidt Hr. P. A. Holms Erindringer, til hvilke vi føje de Ord, Rørdam midt under Bombardementet skrev til sin Hustru: „Det er sødt at sove under Guds Naades Vinger“.

Her kan maaske ogsaa være Stedet til at omtale, at, efter at 1ste Afdeling af dette Bind var udkommen, fremkom Hr. Stiftsprovst Frederik Zeuthen med en Indsigelse¹⁾ mod en Ytring om hans Fader, der forekommer i et af de Breve, P. Rørdam under Fredericias Belejring skrev til sit Hjem. Jeg finder det rigtigt at hidsætte Indsigelsen, som den lyder:

I det sidst udkomne Hefte af: «Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling» staar der Side 200 i et Brev af 26de Marts 1864, skrevet fra Fredericia under Fæstningens Beleiring: «Dr. Zeuthen reiste bort, da Bombardementet begyndte, og det undrode mig slet ikke, da Størsteparten af hans Menighed var draget til Fyen; men nu Kongen kommer, vender han tilbage.» Dette forholder sig ikke saaledes. Bombardementet begyndte Palmesøndag om Morgenen Kl. 5¹/₂. Min Fader, daværende Sognepræst ved Michaelis Kirke i Fredericia, Dr. Zeuthen, drog Mandag Eftermiddag, faa Timer før Bombardementets Ophør — det ophørte Kl. 7 — over til sin Menighed i Fyen og var igjen i Fredericia Tirsdag Morgen. Kongen var i Fredericia den følgende Paaskelørdag. Ifølge det omtalte Brev har Kommandanten præsenteret Dr. Zeuthen for Kongen med disse Ord: «Det er Dr. Zeuthen, som har holdt ud med os i disse svære Dage». Se forøvrigt om denne Sag: Paaskeprædiken i Michaelis Kirke i Fredericia under Fæstningens Beleiring 1864 tilligemed en Indledning og en kort politisk Betragtning. Af Dr. Zeuthen. Kjøbenhavn 1864.

Af det her oplyste fremgaar det, at Dr. Zeuthens Fraværelse under Bombardementet kun har været kortvarig. Det er sandsynligt, at Rørdam har hørt om hans Bortrejse og ikke om hans Tilbagekomst, hvad let kunde ske, da i hine urolige Dage de sædvanlige Forbindelser vare afbrudte.

Da Forholdene have medført, at vi saaledes paany ere komne til at dvæle ved P. Rørdams Liv som Feltpræst, maa det være tilladt at meddele nogle Breve fra hin Tid, der tidligere have undgaaet Opmærksomheden.

¹⁾ I «Dagbladet» for 1894, Nr. 315.

*P. Rørdam til sin Datter.*¹⁾

[Fredericia] Paaskedag [1864].

Min egen søde lille Jutta! .

Gud skee Lov, at Vorherre har bevaret Dig, min egen lille Datter, saa Du med Guds Hjælp snart kan komme op igjen og løbe omkring og fornøie Dig mellem Blomsterne og høre paa alle de lydelige Fugle, som nu fylder Mark og Skov. Men Du skal huske at takke Vorherre, som har gjort Sygdommen²⁾ saa mild, og ladet den saa hurtig drive over.

Det er idag Paaskedag, og jeg har glædet mig meget ved at fortælle om de tre Qvinder, som gik til Graven for at salve Herren, og som Herren kom til og talte med; thi, siger Herren, den, som elsker mig, aabenbarer jeg mig for.

Altergangene ere store, over 200. Fra et Regiment alene var der tegnet til Skjærtorsdag 950. Du begriber, at saa mange kan jeg ej have paa eengang, men deler dem i flere Hold; i denne Uge, der kommer, har jeg Altergang 2 Gange daglig Mandag, Onsdag og Fredag.

Du har forbedret Din Skrift meget; det fornøier mig, og jeg haaber, at Du med Tiden, naar Du vil være flittig, vil komme til at skrive lige saa tydeligt som Din kjære Moder.

Brødrene Bønnelycke³⁾ er kommen tilbage for at holde Paaske; de elsker deres Stad og kan ei godt finde sig hjemme udenfor Frederits. Jeg spiste der idag. Den af Brødrene, der er den huslige, havde selv lavet Maden. Der i Gaarden saae jeg ellers en Dag en Krig, en Tvekamp, jeg aldrig før har seet, og det var imellem 2 Høner, ikke 2 Haner, men

---

1) Hun var da 11 Aar gammel.

2) Skarlagensfeber.

3) Se foran S. 186.

2 Høner: de sløges, lige til den ene laae ganske stille hen, uden at rejse sig; men den døde ikke. Det var inden Bombardementet; thi fra den Dag er der ikke et levende Kræ i den hele By. Jeg boer hos Capitain Ravn, hvor der fremdeles lever 8 andre Ingenieurofficerer; jeg har mit Bord og min Stol i Ravns Sovekammer, og sover i Værelse med Major Glahn; men vi har en net Spisestue og saa et Værelse, hvor vi samles. Adjutant Kofod er Marschal, og sørger for Husets Fornødenheder. Men, hvad det bedste er, vi har en gammel Jomfru, som af Godhed for Glahns Kone er bleven her, og var, saa vidt jeg veed, det eneste Fruentimmer i Byen under Bombardementet; og, seer Du, hun laver Mad til os, saa der er Intet iveien. Men naar mit Huus er gjort i Stand, flytter jeg igjen hjem til mit Eget, men bliver ved at spise her til Middag; thi det er ganske behagelige Mennesker at leve imellem.

Sig den lille søde Moder, at det kniber svært med Hals-tørklæder til Præstekjolen; thi jeg havde givet endeel af mit Tøi i Vask; men da Kuglerne kom, forsvandt baade Mennesker og Gods, saa hvormeget der kommer tilveie deraf, veed jeg ei.

Jeg har ikke endnu været ude at ride; jeg har ikke haft 1 Time at anvende derpaa, men glæder mig til Onsdag Eftermiddag, saa maaskee kommer jeg ud; men Ridetøiet er det samme, som Artilleriet bruger; andet gives ikke.

I al denne Tid er der Ingen Andre, der har faaet Brev end Moder; men hun har ogsaa faaet hver eneste Dag. Idag haaber jeg, at hun nøies med Dit Brev. Gud velsigne Eder Begge. I er mine Venner! Jer aabenbarer jeg mig for. — —

Ovenstaaende Brev bærer Præg af at være nok saa meget beregnet paa Moderen som paa Datteren. Men andre Breve, som Rørdam under sit Feltliv skrev til „sin kjære lille Pige“, have en mere barnlig Karakter, saaledes t. Ex. følgende:

[Fredericia] 9. April [1864].

Min egen søde lille Jutta!

Det fornøier mig meget at see Brev fra Dig; Du skal see, at Du ogsaa har den Nytte deraf, at Du forbedrer Din Haand, og det maa jeg tilstaae, at tydeligt skriver Du! og det er et stort Fortrin ved et Brev, at det er nemt at læse; jeg vilde ønske, at Du maatte kunne sige det samme om mine Breve. Hvad Du fortæller om Hundene paa Rønnebæksholm, er forunderligt; thi ingen andre Steder har jeg hørt om Hundesyge. Jeg haaber, Moder har fortalt Dig, at vi har i Huset her nu baade en Hund og en Kat; men ellers er her ingen Dyr her i Byen, undtagen Heste; men dem er der mange af; min Hest er brun; og jeg fik igaar et nyt og meget smukt Ridetøi. Men en Ridepidsk mangler jeg; den, kan Du fortælle Moder, jeg nok vil have til min Fødselsdag, men ganske simpel, da jeg jo har den kjønne der hjemme. Gud skee Lov, Du er kommen paa Benene og kan sidde og see ud i Haven paa Blomsterne; jeg har hverken seet Violer eller Paaskelilier. Du kunde gjerne sende mig nogle Violer i et Brev! Nu kan Du ogsaa øve Dig i at spille, og det synes Du om; det fornøier mig meget, at Du har den Lyst. Igaar var her stor Militair-Parade; alle Officererne var samlede paa Torvet og en Deel af Tropperne. Du vilde fornøie Dig ved at see Din Fader midt imellem alle de Krigsfolk. Lev vel mit eget lille Dæggelam! Gud glæde Dig!

Hils Bangerts og Ida!

Din egen kjære Fader

P.

[April 1864].

Min egen lille søde Jutta!

Det glæder mig meget at see Brev fra Dig, og tillige, at Du fortæller mig alle Dele, saa jeg kan forstaae, hvor-

ledes I har det; det kan jeg lide; naar Du ei havde fortalt mig, at Holstein havde givet Fr. Rosen en Psalmebog¹⁾, havde jeg ei vidst det; og det var meget rigtigt gjort af Holstein. Men nu jeg nævner Holstein, sig mig saa, om Holstein har fortalt Moder om Klokkeren, da 11te Regiment kom og vilde brække Kirken op og indquartere sig der; for den Historie er morsom; og den skal I have Holstein til at fortælle Jer; thi til ham har jeg skrevet den.

Det var jo en stor Forandring med dit lille søde Hoved, at Du har mistet Dit lange kjønne Haar; men Du kan være vis paa, nu Foraaret kommer, og der kommer Grøde baade i Mark og i Skov, tænker jeg ogsaa, det hjælper paa Haaret, saa det vil groe raskt til, at Du kan faae Dit Haar igjen; thi seer Du, i Din Alder groer Haaret hurtigt; anderledes med en gammel Oberst herovre, som ikke har raget sig i al den Tid, jeg har været her; thi han vil have langt Skjæg, men det kommer ingensteds.

Jeg har idag faaet Brev, et meget nydeligt Brev fra Magdalene Hammerich og Lovise Monrad²⁾; jeg havde sendt dem min Prædiken; det er den, de takker for. En Ven af Viggo³⁾, der hedder Bache, har sendt en østerrigsk Riffel og et preussisk Sværd, som han har taget fra Fienden, over til sin Broder til Kbhvn., der har bragt begge Dele til Magdalene og Lovise. Viggo er bestemt en rask Officeer, mandig og kjæk, en lille Løveunge.

Carl Nielsen, Provstens Søn fra Kallehave, tog igaar 4 Østerrigere. Det var raskt!

Vil Du sige lille Moder, at det er rigtigt, hvad hun skriver, at Frederits er ret passende for mig; thi her har jeg min hele, fulde Frihed; ingen andre Præster har jeg at

1) En af Rørdams smaa Feltsalmebøger.

2) To af Husets unge Veninder, den første en Datter af Professor Martin Hammerich, den anden af Biskop Monrad.

3) Viggo Monrad.

bestille med, men kan gjøre og lade hvad jeg vil. Matias, saaledes hedder Ringeren, og jeg, vi kan saa godt tilsammen; saa er her ogsaa en Soldat, som hedder Lars Thomsen fra Jellinge, han følger mig overalt. — —

Gud glæde Dig, min egen lille søde Jutta! Jeg skal fortælle Dig en Historie: Dig elsker jeg!

Din egen kjære Fader

P.

[Fredericia] 20. April [1864].

Min egen lille søde Jutta!

Du skal have mange Tak for Brevet og for Blomsterne; det fornøier mig at see Blomster fra Lyngbye, og at faae dem fra min egen lille Jutta; thi Du er selv en lille Blomst som nu er frisk og rask, og løfter Dit lille Hoved rankt og frit!

Saa har Du gennemgaaet baade Kighoste, Mæslinger og Skarlagensfeber, inden Du blev 12 Aar; det er en stor Naade af Vorherre, og det skal baade Du og Fader og Moder takke Vorherre for, at Vorherre har ladet os beholde vor lille søde Jutta, vort lille glade Lam. Kan Du saa begribe, hvad det var for et lille Lam, Fader tænkte paa, da han prædikede om den gode Hyrde?

Det er sandt, Du kan vel læse Din Faders Brove? Du behøver vel ingen Hjælp? Jeg venter, Du øver Dig i at læse Skrift, ligesaa flydende, som Du læser i Bog. Kl. 3 rider jeg daglig, ud af Prindsens Port og ind ad Kongens Port, langs med vore Forposter, men maa fremvise Tegn fra Commandanten; paa Veien taler jeg med Forposterne, saa det varer længe, inden jeg kommer den $\frac{1}{4}$ Mil; men morsomt er det at komme ud og at see paa Markerne og at høre paa Fuglene. Gud bevare Dig, min egen søde lille Datter! Du og Moder maa tale om mig, baade til Vorherre og til Mennesker!

Din egen Fader

P.

Min egen søde lille Jutta!

Igaar Kl. 1 rykkede Tyskerne ind i Frederits, saa nu har de hele Jylland. Det gaaer ligesom i Gideons Dage, da Midianitterne kom og aad, hvad Israelitterne havde samlet. Men Midianitterne kom, fordi Israelitterne havde forladt Herren deres Gud, og tilbad Afguderne; og Tyskerne komme og pine og plage os, fordi vort Folk saa tit glemmer Herren vor Gud, og vi forgabe os i det Fremmede; thi hvad Vorherre har givet os, det skal vi skjønne paa, og nøjes med. Bare Vorherre nu vilde opvække en Gideon, som kunde slaee alle Tyskerne og jage dem ud paa den anden Side af Eideren; for Du veed jo nok, at Eideren er Grændsen mellem Danmark og Tyskland.

Men Du fortæller mig jo ikke, hvem der har kjøbt Tramps Huus; og det vilde jeg ogsaa nok vide; om det er gode Folk, der kommer til Lyngbye, Folk, der, som der staaer om den gamle Simeon, kommer med Fred.

Du skal ellers have Tak for Dit kjære Brev; det glæder mig, at Du nu kan løbe ude mellem Blomsterne; nu har dine Fødder ogsaa hvilet dem en Tid, saa Du kan have Lyst til at bruge dem. Bøgen begynder at springe ud; igaar saae jeg en udsprungen Bøgeqvist; det er Guds Kraft, som faar Træerne til at løves. Hvorledes gaaer det Spreckelsen, nu Lund¹⁾ er bleven befordret? kan han undvære ham? Lev vel, Faders eget søde lille Lam! Vorherre bevare Dig, glad, sund og frisk paa Sjæl og Legeme!

Din egen kjære Fader

P.

---

¹⁾ Johan Peter Lund, Skolebestyrer i Lyngby, blev i April 1864 udnævnt til Sognepræst i Vaarbasso og Hejnsvig. Han havde hjulpet Pastor Spreckelsen med Besørgelse af Kirketjenesten i Lyngby, medens Rørdam var borte. Det gik Lund som Spreckelsen — Mænd, der efter deres Fortid og hele aandelige Habitus stode meget fjærnt fra den grundtvigske Retning — at de i høj Grad vare blevne vundne af P. Rørdam og sluttede sig til ham med oprigtig Hengivenhed og Kjærlighed.

7. Mai [1864].

Min egen søde lille Jutta!

Ridepysken er fortræffelig, den synes mig om; igaar var jeg ude at ride, men jeg synes, jeg har hørt, man maa ei bruge sine Foræringes samme Dag, man har faaet dem, derfor lod jeg den staa, men imorgen tænker jeg at bruge den. Da jeg igaar Eftermiddag havde skrevet til Moder, red jeg ud gennem Hindsgavl Skov ned til Stranden; lod en Soldat holde Hesten og roede saa i en Baad over til en Kanonbaad, som ligger i Fænø Sund, mellem Fænø og Odden, Middelfart ligger paa; meldte mig hos Lieutenant Vorre, og spurgte, om han havde Lyst, for saa var jeg villig til at fortælle ham og Folkene Noget om Vorherre! Alle Mand, 63 i Tallet, blev saa kaldte sammen paa Dækket, jeg i Midten, og vi sang: Jeg gaaer i Fare! hvorpaa jeg fortalte om Vorherres Himmelfart, og dernæst sang vi: Uforsagt, og jeg bad Fadervor, og sagde: Vorherres Jesu Christi Fred være med Eder.

Derpaa drak jeg Thee med Vorre, vi krøb ned gennem en lille Aabning, sad ved et lille bitte Bord, netop Plads til 2; sejlede saa; det var Havblik; den lille Fugl neiede sit Hoved; red saa gennem Skoven, og jeg var selv saa glad som en Fugl.

Gud velsigne Dig, min egen lille glade Fugl!

Din egen Fader

P.

4. Juni [1864].

Min egen lille Jutta!

Det fornøier mig at see, at Du forbedrer Din Skrift; Du veed, hvor gjerne jeg vil, at Du skriver en smuk og en tydelig Haand; dit sidste Brev har Du gjort Dig megen Umage med, og det er gaaet godt.

Igaar var jeg en meget fornøielig Tour til Vedtofte og

derfra til Søllested, hvor jeg havde 200 Mand af 20. Regiment til Alters, og Commandanten, Major de Plane, var med.

Derefter besøgte jeg Præsten Rohde i Søllested; jeg har læst baade med ham og med hans Kone; det er rare Folk; de har 4 Dreng; den ældste 5 Aar; kjønne Dreng, men glubske til at slaes.

Om Middagen spiste jeg paa Brahesholm hos Majoren; vi drak hverandres Skaal; og han fortalte alle Gjesterne, at der i Frederits, da Bombardementet begyndte, havde været megen Tale, om jeg vilde blive eller gaae; men at det havde frydet dem, da de saae, jeg blev og deelte Faren med dem.

Det er nu ellers en rigtig Major, med stort sort Skjæg, og høi er han, $\frac{1}{2}$ Hoved høiere end jeg. — —

26. Juli [1864].

Min egen søde lille Jutta!

Det var meget godt, at jeg endelig hørte fra Dig; og det glæder mig, at Du har det godt og fornøier Dig i den deilige Sommer. — Nu seer Du ogsaa endeel af Sjælland; og Du vil finde, at allevegne er her yndigt; saa det er ikke saa underligt, at Tyskerne gjerne vil have vort Land med.

I Gaarden gaaer en Kyllinge-Høne; det morer mig meget at see, hvorledes den Gamle aver sine Børn; Andemoderen tager ogsaa haardt fat paa sine Børn. Men baade Hønen og Anden er meget glubske imod Katten, naar den kommer dem for nær. Du skal lægge Mærke til Fuglene; thi de har nu deres Verden, baade med Morskab og med Krig.

Har jeg sagt Dig, at her i Fyen er ingen Skader; derimod er her Steen-Uglen; den har vi ikke i Sjælland; men Du gjør dog bedst i at spørge Onkel¹⁾ derom; kun veed jeg, at jeg har aldrig seet den i Sjælland. Saa er her saa myldrende fuldt af Solsorter, som synge deiligt.

¹⁾ Hofjægermester H. Carlsen.

Lev nu vel, Faders egen søde lille Datter! Gud velsigne Dig.

Din egen Fader

P.

8. August [1864].

Min egen søde Jutta!

I Løverdags kjørte Schröder, Dujardin og jeg til Orte til 10de Regiment; Commandøren, Capt. Vaupel, havde bedt mig komme og prædike. Mens vi var borte, havde Peter faaet Lov til at ride til Middelfart hver Dag, forat hente Posten, og naar Peter blot maa komme til Middelfart, er alt godt, saa leer han over hele Ansigtet; og Du kan forstaae, at han stadigt har forskjellige Dele at købe, som han kun kan faae i Middelfart. Paa Veien til Orte besøgte vi Oberstlieutenant Junghans, Commandøren for 14de Regiment, som laae i Gjelsted Præstegaard. Saasnart Junghans saae mig, — det var ham, som laa i den befæstede Leir ved Frederits — siger han: jeg synes, vi bør have Medicins-Kassen frem med de brune Draaber; og tænk Jytte! jeg maatte drikke kold Punsch; men det var om Eftermiddagen, saa det gik da an.

Orte Kirke er meget smuk. Cederfeldt paa Erholm eier den, og han har bygget den om heelt fra Grunden. Gudstjenesten var yndig. En stor Part af Regimentet var Nord-slesvigere; de græd, da vi talte om, at nu skulde de hjem og staae under Preusserne. Nu tænker jeg, at jeg, vil Gud, snart kommer til Dig og lille Moder; jeg glæder mig ret til at leve med mine 2 smaa søde Lam. Kan Du gjette, hvem det er, saa skal jeg rigtig fortælle Dig om Vorherre og om al hans Kjærlighed. Lev vel, Faders egen søde Datter, Gud velsigne og bevare Dig! Kys Moder fra

din egen kjære Fader

Til den Tid, da P. Rørdam var i Felten, hører ogsaa følgende Brev til hans Broders, Hans Rørdams, Hustru, i Ondløse.

P. Rørdam til Fru Charlotte Rørdam f. Birchedahl.

Middelfart 24. Mai [1864].

Kjæreste Lotte!

Din kjære Moder har, med Guds Hjælp, faaet Fred for evigt; saa ville vi ikke ønske hende tilbage, men takke Vorherre, fordi han har frelst hende fra alt ondt; og fordi han ved denne fromme Moder har givet hendes mange Børn mange trøstefulde og kjærlige Ord og en hæderlig Vandel at tænke paa.

Sagen er, at vi, mens vi leve tilsammen, er hverandre, ikke til Fald, men til Opreisning. Der er Mennesker, som ere meget underholdende, men de ere os dog alligevel mere til Skade end til Gavn; men først senere hen forstaae vi det, at hvad der i os er bleven udviklet ved dem, er ikke den gode Deel af vor Natur. Men, Gud skee Lov! vi træffer ogsaa Mennesker, om hvem vi kan sige med Sandhed, at de er og har været os til Lærdom og til Overbeviisning og til Rettelse og til Optugtelse i Retfærdighed, saa vi ved dem er blevet dygtiggjorte til al god Gjærning. Jeg overskuer mit Liv i denne Tid, forstaaer Du, og seer baade paa mig selv og paa de mange Mennesker, jeg har levet med, og endnu færdes imellem. Men det er vist, at der er 2 Slags Mennesker, Mørkets Børn og Lysets Børn, og de findes i alle Sel-skaber.

Det er mærkværdigt, at den Mening er ganske udbredt, at i denne Krig har Tyskerne Ret, men vi Uret. I Frederits talte jeg tit derimod, især med Jyderne Nord fra, som var bearbejdede af Geert Winther; men at den Mening var kommet til Fyen, havde jeg ei vidst, før nu en Mand fortalte mig det; og, føiede han til: derfor er det, at Stormagterne ikke vil hjælpe os, fordi vi har Uret.

Jeg svarede ham: I denne Verden har ingen været mere forladt end Vorherre. Morderen Barrabas fik alle Stemmerne, Vorherre fik kun een eneste Stemme, og det var Røverens. Og Gudsborn maa ofte staae ene og forladte, ei forat gaae tilgrunde, men forat lære at gribe og holde fast paa Vorherres Haand. Thi naar denne Verdens Støtter falder, lærer Hjertet at see op: naar man er falden iblandt Røvere, lærer man at spørge efter den barmhjertige Samaritan.

Men dernæst: Djævelen, Løgnens Fader, kommer, hvor der skeer en Ulykke, og Løgnens Fader, han har nu forvirret mange Sjele med sin Løgn; men de Feige vil altid hellere tro Løgn end Sandhed, forat faa Lov til at spise Maden i Ro; thi, naar Alt kommer til Alt, siger de Feige: Mad og Drikke er det Vigtigste.

Vil Du nu hilse Hans kjærligst fra mig, og dine Børn, og glem ei Thomas og Clara! Vorherre være med Eder Alle!

Din P.

Da det er blevet nødvendigt at afvige noget fra Tidsordenen, som det ellers har været Bestræbelsen, saa vidt muligt, at følge i disse Meddelelser, kan en Tale af P. Rørdam her finde Plads, som han den 4. Oktober 1861 holdt over Baronesse Jeanina Stampe, Datter af Baron Stampe til Nysø. Talen, der ikke findes blandt P. Rørdams trykte „Lejlighedstaler“, er os meddelt af Hr. Lærer og Viceinspektør Meyer fra Christianshavn, der med levende Interesse har fulgt disse Optegnelser og paa forskjellige Maader har søgt at fremme Arbejdet. Talens Text viser hen til den Tid af Kirkeaaaret (18. Søndag efter Trinitatis), hvor Spørgsmaalet: „Hvad tykkes eder om Christus?“ forelægges Menigheden, og den minder saaledes om, at Rørdam saavidt muligt søgte at benytte Søndagens Evangelium til Text for de Lejlighedstaler, han holdt i Ugens Løb.

Naar det Spørgsmaal: „Hvad tykkes eder om Christus?“ kommer frem i en Forsamling, aabenbares Hjærternes Raad. Thi der er Mennesker, som blive misfornøjede ved dette Spørgsmaal, og som slet ikke ville svare derpaa, men vende sig bort i Vrede. Men der er ogsaa dem, som paa dette Spørgsmaal svare saaledes: „Du Herre Krist! du er min Skat, min Perle og min Pris, det rette Livets Træ i Paradis. Naar dig jeg har, da har i et og alt jeg, hvad Gud Fader selv har Fylden kaldt.“ Og der er atter andre, der svare og sige: „Jeg har saa travlt for Øjeblikket; i Morgen, en anden Gang, naar jeg faar bedre Stunder, vil jeg betænke den Sag.“ —

Men se, Dage komme, og Dage gaa; Vaaren kommer, og Vaaren gaar; Sommeren kommer, og Sommeren gaar; men Spørgsmaalet: „Hvad tykkes dig om Kristus?“ det kommer igen. Thi naar vi staa ved Livets Aften, og alle denne Verdens Lys slukkes, og alle denne Verdens Veje endes, samle alle Spørgsmaal sig i dette ene: „Nu, min Sjæl! er du nu sikker og vis paa Vorherres Jesu Kristi Naade? Har du nu Vejen, har du Kristus, den rette Vej, i dit Hjærte? Har du Lyset, har du Kristus, det rette Lys, som aldrig slukkes, i dit Hjærte? Salig er den, hvis Kraft er i Herren, og i hvis Hjærte den rette Vej er.

Denne unge Kvinde, om hvis Baare vi ere samlede, havde tidlig hørt om Kristus. Der er Mennesker, som berede Herren Vej til deres eget Hjærte og til deres Hjærter, som de leve med. Ved den afdødes Side stod en Søster, som tidlig sagde til hende: „Jeanina! her er Vejen; Kristus han er Vejen.“ Men stundom maa vi høre det Ord: „Kristus er Vejen“, mange Gange, inden Sjælen vaagner; thi vi have i vort Hjærte en brændende Bogjærlighed efter Verden og de Ting, som ere i Verden, ogsaa efter denne Verdens Kløgt; og Verden, som er uden for os, den frister og den lokker, den hilder og den snærer.

•Ak, Verden! du isner:
 I Livet er Frø,
 Der spirer og visner
 Som Blomster og Hø,
 Der tørres, forvildes
 Af skadeligt Krat
 Og knækkes og hildes
 I bælgmørke Nat. •

Men Herrens Øje er over os; han søger efter os, indtil han finder os. Og Herrens Øje var ogsaa over denne unge Kvinde; han søgte efter hende, thi han elskede hende. Hun var saa glad, og hun følte sig saa let og fri. Hun var Sjælen i den Kreds, der samledes om hende; i den Kreds herskede hun, der gav hun Love, og hun blev adlydt. Hun var saa glad, og hun følte sig saa let og fri; men Stormen rejste sig og gik hen over den fagre Skikkelse, og den ranke og fagre Skikkelse den bøjede sig, den faldede og den visnede. Thi Menneskets Herlighed er som Markens Blomst.

Naar vi blive førte afsides, bort fra Verden, og ligge værkbrudne paa en Seng, naar Verden ikke længer kan bruge os, naar vi hverken ere til Nytte eller til Fornøjelse for Verden: da skal det kendes, af hvad Art vore Venner ere.

Da Jeanina Stampe blev lagt paa Sygelejet, blev hun plejet Nat og Dag af sin Moder med Æmhed og Kærlighed. Da Jeanina blev ført afsides, bort fra Verden, kom Søsteren igen, og hun sagde: „Jeanina! her gaar Vejen: Kristus han er Vejen. Kan du tro, kan det endnu blive godt alt sammen; thi Kristus han er det Guds Lam, som har baaret dine Synder og Alverdens Synd. Kan du tro, kan det endnu blive godt alt sammen; thi Kristus han er Opstandelsen og det evige Liv, og han er dig nær i det Troens Ord, du er døbt til.“

„Saa tog den ældste den yngste ved Haand“; men de gik ikke viden om i Verden, de fulgtes ad tilsammen til Vorherre Jesus Kristus, der kan slaa Bro imellem Hjærterne.

Jeanina længtes nu ikke mere efter at behage Verden, men hun længtes efter at behage Herren; hendes Tale drejede sig nu ikke mere om det Liv, der svandt, men om det, der kommer; det var nu hendes Lyst at høre om Herren, om hans Magt som om hans Kærlighed; det var hendes Glæde at ty til Herren; hun blev enig med sin Samvittighed om, i Vorherres Jesu Kristi Navn og ved hans Kraft, at forsage Djævelen med alle hans Gerninger og alt hans Væsen, og at tro paa Gud Fader og paa Vorherre Jesus Kristus og paa den Helligaand med Syndernes Forladelse, Kødets Opstandelse og det evige Liv; og hun begærede at høre Vorherre til baade i Livet og i Døden. Thi Vorherre Jesus Kristus er et Tilflugtssted imod Storm og et Skjul imod Uvejr, dersom vi indfly til hans Barmhjærtighed og søge Ly under hans Vinger.

Denne Verden har flettet mange Krandsse for den afdøde — Kisten er rigt begavet. Eders Nærværelse vidner om, at I have elsket hende: hun havde Venner, som bleve hende tro til det sidste.

Paa det skønne Nysøe er der nu tomt og stille; thi Sangfuglen, der fløj saa let hen over Præstø Bugt og Jungshoved Banker, har forladt Nysøe Have. Vorherre styrke og velsigne Faderen og Moderen, Søsteren og Brødrene, at I maa ydmyge eder under Guds vældige Haand og modtage eders Smerte af hans Haand, som har baaret Korset for os alle. Han saarer kun for at læge; han nedtrykker kun for at ophøje: „de dødes Opstandelse er tilkommende“. Vorherre styrke os alle, at vi maa søge Herren alvorlig, inden det bliver for silde, inden Husbonden rejser sig og lukker Døren!

Saa er Menneskets Herlighed som Markens Blomst, men Guds-Ordet bliver evindelig. „Salig er den, i hvis Hjærte den rette Vej er; skal han end gaa igennem Taarernes Dal, den skal blive ham et Kildevæld til Velsignelse; han skal

gaa frem fra Kraft til Kraft, til han staar paa Sions Bjærg for Guds Aasyn.“

Efter sin Hustrus Død levede Peter Rørdam endnu i over 17 Aar. I sin Datters Kjærlighed, i Samfundet med hengivne Venner og fremfor alt i sin Embedsgjerning fandt han fremdeles Glæde, og den aandelige Sysselsættelse, der gjorde hans Liv saa rigt, at han med rund Haand kunde dele ud til andre uden selv at fattes. Følgende „Interior“ fra Lyngby Præstegaard i hin Tid er os meddelt af Hr. Sognepræst Ludvig Hertel.

„I Efteraaret 1864 havde jeg et Ærinde til Pastor P. Rørdam. Jeg tog da til Lyngby en Søndag og gik i Kirke. Jeg mindes ikke Evangeliet den Dag, men des mere af Prædiken. Aldrig havde jeg troet det muligt, at der kunde prædikes paa den Maade, men heller aldrig havde jeg følt mig saa personlig berørt af nogen Prædiken, saa jeg længtes absolut efter at gjøre hans Bekjendtskab. Jeg fik en overordentlig venlig Modtagelse baade hos Rørdam og hans endnu den Gang levende Hustru, og Besøget den Dag blev Indledningen til mange andre, der høre til mine kjæreste og lyseste Ungdomsminder. I Almindelighed gik jeg i Vartov Kirke, men var det en Søndag Morgen skjønt Vejr, skete det jævnlige, at jeg tog ud til Lyngby med Morgentøget, og Morgenturene i den dejlige Sorgenfri Skov, naar alt stod i sin friske Vaarpragt, Gudstjenesten i Kirken, især naar der blev sunget: „I al sin Glands nu straalere Solen“, og saa bagefter Besøgene i Præstegaarden, vil være uforglemmelige Minder for mig.

Naar det er sagt, at ved disse Frokostbesøg spejlede Rørdam sig i de chokoladedrikkende Damers Beundring, maa jeg sige, at det kjender jeg ikke det mindste til. Ganske

vist husker jeg nok en enkelt Dame, der kunde komme med lidt vample Bemærkninger, men de syntes ikke at falde i hans Smag, om han end ikke nænnede at bide hende af, og af det øvrige Selskab ændsedes de ikke. Der var derimod nok noget andet, der kunde trykke en fattig Student. Det var hele det fine Selskab, man kom ind i; men kunde man ogsaa staa i en Krog og føle sig generet med sin Chokolade- eller Kaffe kop i Haanden, varede det ikke længe, før man opdagede, at det var ens egen Skyld, Rørdam gjorde ingen Forskjel, og vilde man tage Del i Samtalen, stod det enhver frit for; vilde man passe sig selv, saa fik man Lov til det.

Det begyndte gjerne med, at man hilste paa ham i hans Værelse, og efter at have vexlet nogle Bemærkninger, hed det gjerne: „Gaa ind i Stuen, nu kommer jeg strax.“ Lidt efter kom han ind, undertiden med en eller anden Gjæst, som han saa præsenterede med Lune, som f. Ex.: „Her skal De se den Præst i Danmark, der holder de korteste Prædikener“. Derefter tog han Plads paa den første, den bedste ledige Stol og begyndte en Samtale med de nærmest siddende. Enten kunde han saa fortælle en af sine ejendommelige Oplevelser eller indlede en Samtale om Prædikenen med et Spørgsmaal, f. Ex.: „Hvad siger De om det, jeg sagde i Prædikenen, at Folk kan aldrig lide deres egne Fejl, naar de ser dem hos andre. Er det ikke rigtigt, hvad?“

Nogle af disse Oplevelser kunde han senere jævnligt anvende i Taler og det Gang efter Gang. Jeg skal anføre et Par af disse Historier, som begge er fra den Tid.

„Forleden da jeg red hjem fra Dyrehaven, saa jeg tre Skjønheder, og — tænk en Gang — de tre Skjønheder var ikke misundelige paa hverandre, og de var ikke skinsyge paa hverandre, men de frydede sig over hverandres Skjønhed. De tre Skjønheder — læg Mærke til det — var det blaa, bølgende Hav, den grønne Skov og den gule, bølgende Kornmark. De var ikke skinsyge paa hverandre, ikke misundelige paa hverandre, men de frydede sig over hverandre og over

Solen, som skinnede paa dem, og Himlen, som hvælvende sig over dem. Var det ikke kjønt, hvad?

Den anden Fortælling har været trykt i en Læsebog og er vel mere bekjendt. Den har jeg hørt ham anvende, men forskjelligt i mindst to Taler, og skal meddele den, som jeg husker den:

„En Dag, jeg red hjem fra Dyrehaven, oplevede jeg noget meget mærkeligt. Jeg har bagefter spurgt en gammel Skovfoged, og han siger, at det passer, saa jeg har ikke set forkert; men det træffer ikke tidt. Som jeg red, hørte jeg en underlig Lyd ovenover mig, og da jeg saa op i Luften, saa jeg noget, jeg ikke kunde blive klog paa. Først tænkte jeg, det var en Sky, men det kunde jeg nok skjønde, det ikke var. Det var en fast Masse, og det lød, som nogle Fugle pippede. Saa kom der to store Rovfugle, og de fløj ind mod Massen; men det var forgjæves. Efter nogle Forsøg fløj de bort, og da de var vel borte, saa jeg hvad det var, thi nu blev Massen til en hel Skare Sangfugle, der fløj til alle Sider og jublede og sang. Det var Smaafugle, som sluttede sig sammen, og alle vendte de deres Næb udad. Saa kan de store Fugle ikke gjøre dem noget, forklarede den gamle Skovfoged. Saaledes skal Guds Børn ogsaa slutte sig sammen, saa kan de slemme Fugle ikke gjøre noget. Enighed gjør stærk“.

Af Samtalerne mindes jeg særlig en fra anden Pintse-dag, vistnok 1866 eller 1867. Han kom ind og satte sig hos mig, thi der stod en Stol ledig. „Naa, H., hvor var De i Kirke i Gaar?“ „I Vartov!“ „Det er ogsaa et godt Sted; men da skulde De ellers have været her, for da holdt jeg en god Prædiken.“ Jeg trak lidt paa Smilebaandet. „Ja, det skal De nu ikke le af, for nogle af mine Prædikener faar jeg fra vor Herre, og dem kan jeg nok rose, for han giver kun gode Gaver; men den Prædiken i Dag, den har jeg selv lavet, saa det kommer an paa, hvad Folk synes om den.“ Der blev talt lidt om den, og ingen havde videre

at indvende, men nogen Begejstring var der heller ikke. Selv har jeg næppe gjort nogen Bemærkning, thi skjønt jeg ikke husker andet af den, end at han talte om Vaarens Glæde, der fik Luft hos de smaa Lam, der hoppede paa Marken, saa mindes jeg dog nok, at den Prædiken tiltalte mig mindre end hans Prædikener i Almindelighed. Han holdt imidlertid den samme Prædiken om Eftermiddagen i Kapellet i Dyrehaven, og en af de følgende Dage var den refereret i karikeret Form i „Dagbladet“, som paa den Tid var meget ude efter Grundtvigianerne¹). Mange Aar efter mindede jeg Rørdam, da jeg en Gang som Præst besøgte ham, om Samtalen og „Dagbladet“s Referat. Han havde glemt det, men spurgte: „Er det virkelig sandt? Kom den Prædiken i „Dagbladet“, hvad?“ „Ja, vist gjorde den det.“ „Hør, H., saa har jeg alligevel faaet den Prædiken af vor Herre. Ellers var den bestemt ikke kommen i „Dagbladet“.

I 1868 kom jeg bort fra Kjøbenhavn et Par Aar som Huslærer, og jeg holdt da om Vinteren Foredrag i en Skytteforening. Som jeg en Aften skulde hen til Skolen for at holde Foredrag, gik jeg undervejs ind i Kroen for at tale med Kromanden, der var Medlem af Bestyrelsen, og traf til min Forundring Rørdam, der havde været paa Besøg der i Egnen og var kommen for sent til et Tog. Jeg fortalte ham, hvor jeg skulde hen. „Saa gaar jeg med, for det er dog vist bedre end at sidde og drive i en Kro.“ Jeg vilde have ham til at tale; men han vilde, at jeg skulde begynde, „for saa kan jeg mærke, hvor jeg er“. Jeg talte om Sprogkampen i Sønderjylland og kom lejlighedsvis til at skildre Laurids Skaus Begravelse, hvor de østerrigske Soldater brød ind gennem Følget, stillede sig op foran Kirkegaarden og ladede Geværerne for at skyde paa Følget, hvis der forefaldt noget. Han afbrød mig midt i Fortællingen og spurgte: „Var De

¹) Saa vidt erindres, var det Frøken Athalia Schwartz, der havde meddelt dette Referat med tilhørende Bemærkninger.

selv med?“ „Ja!“ „Gaa saa bare videre! De fortæller saa livagtigt, at jeg vilde vide, om det ogsaa var paalideligt; men hvad man selv oplever, det kan man nok fortælle om.“

Bagefter fortalte han en Saga om Magnus den Gode og Ejnar Tambeskjelver, og det var ogsaa meget „livagtigt“. Jeg havde hørt Bjørnson fortælle den samme Saga, og det var meget interessant at lægge Mærke til Forskjellen. Hos den ene mærkede man Digteren, der malede det hele, saa det stod levende for Øjnene; hos den anden mærkede man Tankegangen, som den kom frem hos Kongen og hans Fosterfader. Det var Rørdams egne Tanker, og derfor kunde han fremstille dem saa „livagtigt“; men naar han stod overfor en ham fremmed Tankegang, saa var han uforstaaende, og det viste sig i en anden Samtale.

Efter Huslærertiden vendte jeg tilbage til Kjøbenhavn for at læse til Examen og var da atter imellem i Lyngby. Det kom da altid til livlige Samtaler, og saaledes mindes jeg en, hvor han hovedsagelig vendte sig til mig. Der var foruden mig kun et Par unge Damer til Stede. Han og jeg sad lige overfor hinanden, jeg med korslagte Knæ, og han stadfæstede sine Bemærkninger ved meget ihærdigt med Knoerne af den ene Haand at banke paa mit øverste Knæ, hvorfor jeg imellem skiftede om med Knæerne, uden at han mærkede det i sin Iver, men til stor Fornøjelse for de unge Damer. Men da bevægede Samtalen sig paa et Omraade, hvor han var fuldt hjemme.

Anderledes gik det en Søndag, hvor der vel var mange, men de var spredte, nogle i andre Værelser, andre i Haven tæt udenfor Havedøren. Jeg benyttede Lejligheden til at spørge, om jeg maatte gjøre en Indvending mod hans Prædiken den Dag. „Ja, hvad er det, hvad er det?“ „De talte om at betragte sig selv og fremhævede meget stærkt, at man skal betragte sig selv; men er der ikke en Fare derved?“ „Hvad Fare kan der være derved?“ „Aa, man kan jo f. Ex. digte sig selv om, saa man bliver en anden,

end man virkelig er.“ „Saa kan man det? Det var da mærkeligt. Aa, kom herind allesammen, H. siger noget, der er meget mærkeligt.“ Hele det fine Selskab samlede sig. „Naa, kom nu med det, De sagde før!“ „Nej, Pastor Rørdam, det var ikke min Mening at raabe det ud, jeg vilde kun tale med Dem.“ „Jo vist saa, kom med det!“ Jeg maatte gjentage mine Ord, enten jeg vilde eller ikke, og han spurgte da: „Hvad vil det sige at digte sig selv om?“ „Det kan vel nok ske, naar et Menneske gaar og sysler for meget med sig selv og sine egne Tanker, at han tilsidst kommer i Vilderede med, hvad han virkelig tænker og mener, og hvad han ikke tænker, saa han snarest maa advares mod at tænke for meget paa sig selv.“ „Kan det virkelig ske? er der nogen, der har oplevet det, hvad?“ Rørdams trofaste Veninde, Frøken Bjelke, svarede da stille og alvorligt: „Ja, Pastor Rørdam, det har Hr. H. Ret i, det kan desværre altfor let ske.“ „Ja, naar Frøken Bjelke siger det, saa er det rigtigt, for hun er et forstandigt Menneske; men det kjender jeg slet ikke til. At et Menneske skal advares imod at betragte sig selv, fordi han kan gaa og bilde sig ind at have Tanker og Meninger, han slet ikke har! Det er dog mærkværdigt.“ — —

Saa vidt Pastor Hertels Optegnelser. — Kilderne til Oplysning om Peter Rørdams Tanker og Oplevelser i hans senere Aar ere forøvrigt — foruden mere tilfældige Optegnelser — særlig tre os bevarede Brevrækker fra hans Haand: 1. til hans Datter, 2. til hans Søster, Fru Bolette Feilberg, og 3. til Fru Ottilde Lindholm f. Hedemann, gift med Kammerherre, Oberst Lindholm, der i en Del Aar laa som Regimentschef i Aarhus. Den sidstnævnte Kvinde besad en mærkelig aandelig Klarhed og Udvikling, og Rørdam har mangan en Gang faaet nye Tanker ved Samtale med hende eller gennem hendes Breve, hvorfor det jevnlig i hans Breve til

hende hedder: „De kommer paa Prædikestolen paa Søndag“, naar han nemlig agtede at benytte de Ideer, hun havde givet ham.

En ikke ringe Vanskelighed ved Benyttelsen af det foreliggende Materiale er det imidlertid, at det ikke er let at bringe nogen Orden i Rørdams Breve, da han ikke forsynede dem med Aarstal. Det var Øjeblikkets Børn, som han lod flagre ud, og som gjerne voldte Glæde, hvor de kom; men det faldt ham ikke ind at tillægge dem blivende Værd. Dertil kommer, at hans Haandskrift, der aldrig var særlig tydelig, i hans sidste Aar blev saa godt som ulæselig.

Til Enkedronning Caroline Amalie forblev Rørdams Forhold uforandret det samme som tidligere, saa længe Hds. Majestæt levede. Ofte var han hende og hendes Kreds til Oplivelse ved Foredrag og Samtaler, og naar han i Breve til andre omtalte hende, var det altid med varm Hengivenhed og dyb Anerkjendelse af den inderlige Hjærtensgodhed, som var denne høje Dames Særkjende.

En lige saa konstant Karakter havde Rørdams Forhold til Grundtvig. I de nærmeste Aar efter Krigen, da „Vennemøderne særlig samlede Grundtvigs Venner under den gamle Mesters eget Forsæde, hørte Peter Rørdam sædvanlig til Ordførerne ved Møderne. Ved andre højtidelige Lejligheder hørte han til den snævrere Kreds, som samledes i Grundtvigs Hjem. Da det mulig kan have Interesse, skal her anføres et Brudstykke af et Brev, hvori P. Rørdam omtaler et saadant Selskab.

12. Marts [1866?]

Det var Fru Grundtvigs Fødselsdag; vi traf der hendes Broder¹⁾ og Kone fra Lolland, Buscks, Skibsteds, Neergaards, 4 Rigsdagsmænd, Carlsen og Emmy; nær havde jeg glemt Rasmus Nielsen, som i den senere Tid er kommen til Grundtvigs.

¹⁾ Grev Julius Frijs til Juelinge.

Da Grundtvig i Foraaret 1867 fik det bekendte Anfald af den gamle Sindslidelse, blev han for en Tid anbragt paa Frederiksdal for at være i Ro, men vel ogsaa for at Rørdam kunde se til ham og være ham til aandelig Støtte. Men da Grundtvig forholdsvis hurtig gjenvandt sine Kræfter, kom alt i den gamle Skik, og i Rørdams Breve forekommer oftere Ytringer fra Grundtvigs sidste Aar, om at denne mærkelige Olding fremdeles var i sin fulde Aandskraft. Jeg husker, at Rørdam fortalte, at da han under den fransk-tydske Krig 1870 engang besøgte Grundtvig, og ved den Lejlighed med Hensyn til Krigens Gang udbød: „Det er jo forfærdeligt, det er som Ragnarok“, gav Grundtvig det for ham saa betegnende Svar: „Jeg ser ingen Gud er!“

Af Rørdams Breve fra Tiden efter hans Hustrus Død kunne følgende meddeles. De første er skrevne fra Rejser, han foretog:

P. Rørdam til Fru Lindholm.

23. August [1866].

— — Jeg lever yndigt her hos min Søster Emma i Kjeldbye ved Stege; jeg sidder ganske stille den hele Formiddag lige til Kl. 4; kun Biernes Summen og Køernes Brølen naaer mine Øren; ellers ingen udvortes Lyd, der forstyrrer mig.

Imorgen er det 25 Aar, siden jeg blev indviet til Præst; jeg overskuer mit Liv; og der er meget, jeg bitterlig maa fortryde; men, Gud skee Lov, jeg troer paa ham, som har taget al vor Synd og Straffen for al vor Synd paa sig, og som lever og regjerer forat fuldkomme sin Kraft i vor Skrøbelighed. Derfor vil jeg bede den Hellig Aand, at han vil give mig Naade til at beskue Herrens Herlighed, at ogsaa jeg maa blive forvandlet efter hans Billede.

— — Jeg kan vel ikke mere tale med Jutta, men jeg synes dog, at jeg endnu kan høre hende sige: „Du er Juttas egen Peter, min Lyst og min Glæde!“ Saa Gud skee Lov, at vi mødtes, og at der aldrig noget Øieblik har været Mistillid eller Misforstaaelse imellem os! — —

P. Rørdam til sin Datter.

[Aarhus] Søndag Aften [28. Okt. 1866].

Min egen søde Jutta!

Idag har jeg været i Kirke i Aarhus, i Domkirken, som er meget anseelig i sig selv, men i høj Grad forfalden. Nu man har begyndt med at skrabe Kalken af, kommer der skønne Billeder frem paa Væggen, f. Ex. St. Georg, der dræber Dragen, og 2 Sybiller, der springer frem af Rosenbuske, hvorunder Gud Fader sidder; men efter Sybillerne følge de fire store Profeter, og tilsidst Johannes Aabenbaring; saa Du forstaaer, at det hele skal forestille Tiden, som var, er og kommer.

Præstens¹⁾ Prædiken var ikke almindelig og ret underholdende, ogsaa om Tiden; men Sangen var simpel; kun Degnen og Drengene sang.

Til Middag har jeg spist hos Provst Boesen²⁾; baade han og Konen er hyggelige Folk, gode Venner af Emmy Læssøe³⁾ og Nanna Reetz⁴⁾. Mærkeligt nok, at i denne By er her ingen Grundtvigianere; derimod mange Augustinere⁵⁾.

1) Formodentlig A. F. Schjødte, resid. Kapellan ved Domkirken. Han var ikke uden filosofisk Dannelse og ret begavet som Taler.

2) Emil F. Boesen hørte til P. Rørdams Omgangsvener fra Kandidataarene (se 1ste Del, S. 209).

3) Født Komtesse Frijs, gift med Maleren Læssøe.

4) Datter af Kammerherre Reetz til Bisgaard.

5) Medlemmer af den saakaldte Augustforening (Politikere af yderste Højre).

I Domkirken ligger Biskop Hygom begravet, som har forfattet „Jesus, Din søde Forening at smage“.

Paa Tirsdag Aften tænker jeg at tage til Thestrup til Nørregaard og at blive der til Løvedag.

Vorherre være med Dig, Du min Hjertens Glæde! Vil Du hilse Onkel og Tante og Emmy¹⁾.

Din

P.

P. Rørdam til sin Datter.

[Aarhus] 29. Octbr. Mandag Aften [1866].

— — Jeg glemte igaar at fortælle Dig, at her i Domkirken er en Ligsteen, som Aar ud og Aar ind er smykket med friske Blomster, ogsaa i den strengeste Vintertid. Det er en Jomfru-Grav, Jomfru Hedevig Margrethe Lassons Grav. Og dette gaar saaledes til, at hun har dertil udsat et Legat, som Kirkekone opbeholder, for stadig at holde Ligstenen pyntet.

Idag har jeg spist hos Rector Ingerslev; han er Augustiner, men ellers en from Mand, frommere end de fleste Rectorer. Hans Kone har jeg dandset med for 35 Aar siden; da var hun meget smuk. Michalas Mand³⁾ er opdraget i hans Huus. Iøvrigt har jeg moret mig ved at læse Historie. Spørg Tante⁴⁾, om hun veed Noget om Sigbrits sidste Tid, hvorledes hun havde det, og hvor hun døde. Christian den 2den offrede hende.

Lev nu vel, Faders lille søde Lam og fornøielige Fugl; jeg glæder mig ret til, at vi skal mødes; thi jeg længes efter Dig, Du min Hjertensfryd!

¹⁾ Familien paa Gammelkjøgegaard.

²⁾ C. F. Ingerslev (død 2. Febr. 1868) havde hørt til Studenterkredsen „Fraterniteten“, som er omtalt i 1ste Del, S. 40.

³⁾ Andreas Ingerslev.

⁴⁾ Franziska Carlsen.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

[Lyngby] 28. Mai [1867].

Idag har jeg været meget flittig og haft Held med mig. Jeg vilde lige staae paa Hesten, forat tage til Raavad og Taarbæk Skoler, da en Mand kom og bad mig berette en syg Pige, hiin Sides Rudersdal¹⁾; hun har tidligere levet i Lyngby.

Derefter besøgte jeg Skolerne i Virum og Brede; skrev saa min Prædiken; den blev til, mens jeg red den kjønne Vej gennem Geels Skov og forbi Dronninggaard.

Og i Eftermiddag har jeg haft et Fattigvæsens-Møde og seet til en syg Mand. Men til Raavad og Taarbæk kom jeg ikke, som jeg havde tænkt; og saaledes gaaer det os saa ofte, at en usynlig Haand lægger Veien om for os. Sagen er da, at man kan gjøre omkring med et godt Sind; thi man vil saa gjerne sætte sine egne Tanker i Værk; og man fristes til at blive gnaven paa det Menneske, som kommer og drager os ad en anden Vei end den, vi har tænkt os. —

Jeg tænker mig, at De er kommen til Aarhus baade for at oplive og at oplyse Menneskene! Og skjøndt det hverken er Sjælland eller Fyen, De boer paa, men Jylland, som hidtil var Dem et fremmed Land og lidt koldere end vort; De har dog, hvad der har glædet mig inderligt, baade truffet Wilster²⁾, og De kan strax see den lyse Side ved at boe i en By, der holder Vægter, som raaber, hvad Vinden er, ikke at tale om Trommeslager, der høitideligt fortæller, hvad der er paafærde. Med Guds Hjælp vil De nok blive glad og faae Lykke og Velsignelse til nu, som før, at udbrede hjertelig og aandelig Varme og Glæde. — —

Efter Indbydelse fra Bankdirektør Tietgen og Hustru ledsagede Rørdam dem med sin Datter i Sommeren 1867 paa en

¹⁾ I Søllerød Sogn.

²⁾ Generalen. For denne Mand havde Rørdam megen Godhed.

Rejse til Frankrig. De besøgte først Udstillingen i Paris og derpaa tilbragte de en Tid ved et Badested (Alleverd ved Grenoble) i det sydlige Frankrig. Hjemrejsen foregik gjennem Schweitz. Under Opholdet i Frankrig ligesom paa andre Rejser stræbte Rørdam at afvige saa lidt som muligt fra sin vante Levevis. Navnlig tilbragte han sædvanlig hele Formiddagen med Studeringer og Meditationer, ganske som naar han var hjemme. Følgende Brev fra hans Ophold i Frankrig viser, at han da var sysselsat med Granskning af Danmarks Historie i Reformationstiden.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

5. Aug. [1867].

Hele Selskabet er taget til Grenoble; i Lørdags kom Larsens, Handskemagerens, her¹⁾; Fruen blev til imorges; jeg er ganske ene hjemme; men det synes mig om; det vil sige for en Tid.

Jeg har moret mig idag med at læse Historie, Reformationens Historie; men undret og ærgret mig over, at vi stadig gaæ i de Fremmedes Kjølvand, som om der slet ingen Selvdrift var i os; men glædet mig desto mere over, at den Oplysning, der nu er kommet til os — thi „Herren han har besøgt sit Folk“ —, er aldeles hjemmegjort, saa vi kan haabe, at den vil slaæ igjennem hos vort Folk, ogsaa ved den Smerte, der er kommen over Grundtvig, os alle til Opvækkelse.

Men, forat komme tilbage til de store Misgreb, der skede ved Reformationen, da baade Kirke- og Skolevæsenet blev ordnet efter det Tyske, tænker jeg mig, at ligesom der er enkelte Mennesker, som meest faae deres Tanker udvortes fra,

---

¹⁾ Denne Familie indtog en fremragende Plads i den grundtvigske Kreds i Kjøbenhavn.

ved Omgang med Andre, saaledes er det ogsaa gaaet med hele vort Folk.

Een Bestemmelse angaaende Høiskolen har ellers glædet mig meget og det er denne, „at blandt de 14 Læsemestre, Professorer, som blev ansatte, var den 8de en Musiker, som skulde læse over Sjungekunsten, og tillige imellemstunder sjunge med sine Tilhørere; tillige skulde alle Læsemestrene flittigen drive Studenterne til at sjunge: thi derved blive de mere muntre til deres Arbeide, mere stille og sagtmødige, og mere skikkede til at omgaaes Folk; og naar de sidenhen faae Kone og Børn og Huusfolk, vil man i deres Huse kunne høre en yndig Musik og Istemmen af gudelige Psalmer; og som Sognepræster vil de have nøie Indseende med, at de menige Folk øve sig udi Psalmerne“. — Jeg kom derved til at tænke paa Dem og Fernanda, som savnede Maria og hendes friske Sang, der kunde høres hele Huset over.

Jeg lever ellers heelt stille, i mig selv, forsaauidt, og i at betænke mit eget Forhold til Vorherre og til Menneskene. Vorherre hjælpe mig og os alle, at vi maa blive stærke i ham og i hans Kraft, yndige for Gud og for hinanden, med en god Samvittighed for Gud og Menneskene; og jeg har det Haab til Gud, at han efter sin Trofasthed og Naade vil frelse os fra alt Ondt baade paa Sjæl og Legeme.

— — Her er meget smukt; men Menneskenaturen er og bliver mig dog det skjønneste; jeg mener den danske Menneske-Natur. Og naar jeg hører megen Tale om Pengenes store Kraft til at udbrede Civilisation og Mission, synes mig, at disse udvortes Menneskers Liv er saa forunderligt fattigt; thi fra Hjertet udgaaer Livet. — —

Deres hengivne

Rørdam.

Da Lieutenant J. C. la Cour havde fattet Planen om Ærettelse af en Landboskole ved Lyngby, støttede Rørdam efter Evne dette Foretagende, af hvilket han lovede sig

meget, særlig af Hensyn til den Mand, der grundlagde det. Medens den nye Skolebygning endnu var under Opførelse, aabnedes Skolen i et midlertidigt Lokale i Nærum. Aabningshøjtideligheden holdtes paa Nærumgaard den 1. November 1867. Rørdam tog en fremtrædende Del i denne Akt. Vi skulle derfor meddele hele den Beretning om Indvielsen, der nogle Dage efter læstes i „Fædrelandet“.

Efter at Forstanderen havde budt den talrige Forsamling Velkommen, sang man Brorsons Psalme: „Op al den Ting, som Gud har gjort“, hvorpaa Pastor Rørdam fra Lyngby holdt den egentlige Indvielsestale. Han knyttede sig til Verset: „Hvad skal jeg sige, naar jeg seer.... de mange Fuglesving, som skeer op under Herrens Himle“, og med sit milde og dybe Lune fortalte han, hvorledes han forleden havde seet en Flok Stære rulle sig sammen som et Æg, og Høgen angribe den fra alle Sider, uden at det lykkedes den at rive en eneste ud af Flokken. Det er Enighed, den ene og samme Villie, der gør selv de Smaa stærke, og derfor skulle vi slutte os sammen i Kjærlighed, christen Kjærlighed; Herren vilde da nok bevare Sine. Den Forstander, der her vilde samle de Unge omkring sig, havde i Feidetiden godtgjort, at han havde en troende Christens ubetvingelige Kjærlighed til Fædrelandet, og det Samme vilde han nu godtgjøre i Fredens Tid; derfor indviede Taleren trøstigt hans Skole med Herrens Velsignelse og Herrens egen Bøn. — La Cour knyttede sig til Grundtvigs Ord: „Oplysning være skal vor Lyst, var det saa kun om Sivet, men først og sidst med Folkerøst Oplysningen om Livet“. Som Landmand følte han sig kaldet til at virke paa og for de yngre Landmænd, men han kunde paa ingen Maade oprette en blot og bar Landbrugsskole: han maatte have de Fag med, ved hvilke man fik en anderledes omfattende og indgribende Indflydelse paa de Unges Udvikling; han kunde ikke udelukkende stræbe efter at meddele Kundskab, men maatte fremfor Alt søge at drage Livet

frem ved et Blik saavel paa Mennesket og dets Historie, som paa Planten og dens Historie. Det skulde, hvis det maatte lykkes, være Maalet for hans egen og hans Medhjælperes Virksomhed, at udvikle Evnerne hos de Unge, saa de paa en nyttig og fornøielig Maade kunde tjene sig selv og Samfundet, at klare Tanken, rense Følelsen og styrke Villien. — Professor Jørgensen sluttede sig til Plougs Sang: „Den danske Bonde sad engang som Herre paa sit Eie“, og gav derpaa en sagkyndig, kortfattet, men omhyggelig Skildring af Bondens Tilstand før og efter de store Landboreformer. Paa en smuk Maade mindede han om, at vi just nu vare samlede, hvor den Mand havde levet og virket, Christian Colbjørnsen, der ret egentlig var Sjælen i hine Reformer, og hvis Aand nu maatte hvile over os; og med varme Ord anbefalede han Skolen, som nu blev indviet, og dens Forstander, sin kjære Ven og niaarige Medhjælper ved Landbohøiskolen: det var ingen almindelig Mand, hvad enten man saae hen til hans mange Kundskaber, hans Evner eller hans Villiekraft. — Fred. Barfod viste med et Ord hen til de store Landbominder, som knyttede sig til denne Egn: til Bernstofferne, Colbjørnsen, Høegh, Rønne, Drewsen, for ikke at glemme „den lærde Bonde“, Hans Jensen paa Bjerregaard. Han mente derhos, at dette Sted var det rette Sted at grunde en Landbohøiskole paa. Han mindede om, at Bondens Mund, som var gaaet i Baglaas med Ole Stam paa Isøre Thing, havde efter syv Hundrede Aars Forløb atter lukket sig op med Nis Lorenzen paa Slesvig Thing, og det i den ædleste Kamp for Fædreland og Modersmaal. Han haabede, at den ikke atter skulde gaae i Baglaas, men han haabede tillige, at den aldrig vilde glemme, hvad Husmandssønnen fra Brændekilde, Rasmus Christian Rask, baade havde følt og sagt, at „sit Fædreland skylder man Alt, hvad man kan udrette“. Høitideligheden sluttede med Ingemanns: „I alle de Riger og Lande“.

Fra samme Dags Aften findes følgende Brev:

P. Rørdam til sin Datter.

Frødag Aften [2. November 1867].

Min egen søde Jutta!

Kl. er over 12, men Du skal have en liden Hilsen fra Din egen kjære Fader; thi Du er min søde Ven!

Iaften har jeg været hos Dronningen, og vi har rigtig moret os; kun — — var der; men det gik ypperligt; vi talte om Paven og Garibaldi og Napoleon. Irvingianerne kalder Napoleon Antichristen og Paven den falske Profet. Og vi talte om Folkehøiskolerne, som jeg kalder Knopperne paa det gamle Asketræ, der spaaer, at Vaaren kommer.

Festen i Nærum gik meget smukt; paa Nærumgaard boede i sin Tid Chr. Colbjørnsen, som var Sjelen i den store Landbocommission, der gav Stødet til, at Bønderne fik det saa godt. Men i Gjentofte boede Bernstorf og Præsten Høegh, og i Lyngbye Præsten Rønne og Fabrikeier Drewsen, der alle 4 har store Fortjenester af Bondestanden. Alt dette fortalte nu Fred. Barfod, og hans Røst fyldte hele Stuen, saa den rystede; dog faldt den ikke. Holstein kjørte for mig; men vi var nær aldrig kommet hjem; thi Du forstaaer, der var Bønder fra nær og fjern, og tale med ham skulde de jo, og han med dem¹⁾).

Igaar var der stort Taffel hos Dronningen, og om Aftenen var Fønss's og Moltkes her, Holstein og Spreckelsen. Jeg fortalte videre af Vaulundur, og vi havde det rigtig godt; jeg skal hilse Dig fra dem alle.

God Nat mit eget lille Lam! Faders Lyst og Glæde! Vorherre bevare Dig!

¹⁾ C. Holstein var paa den Tid Folketingsmand for Lyngbykredsen.

P. Rørdam til sin Datter.

5. Novbr. [1867]

Min egen søde Jutta!

Iaften har jeg moret mig ved at læse Vaulundur ud, og ved at gennemgaae den efter mit eget Sind. „Den, som har en vis og en sikker Kjærlighed, kan Freja helbrede — men uden den formaaer hun Intet“; thi seer Du: Vorherre vel-signer aldrig Nul, men det Lidt, vi har, naar vi bevare det; 2 Nuller giver kun Nul; men 2 Hjerter kan Vorherre gjøre til eet.

Det er jeg ogsaa kommen til at tænke paa i Eftermiddag, da jeg viede Kjøbmand B. og Jomfru G., og jeg talte over de Ord: „Hvad Gud har tilsammenføiet, skal intet Menneske adskille“. Thi Gud sammenføier ikke Lysets Børn og Mørkets Børn; men kun Lysets Børn; og dem sammenføier han ved den ene Tro og Daab; thi kun een Tro og een Daab giver eet Hjerter og een Sjel og Fællesskab i Alt.

I Formiddag var jeg paa Grundtvigs Høiskole, som aabnedes idag. Grove var meget vel tilfreds, og han talte ypperligt om Livet, som forplantedes ved det levende Ord paa Modersmaalet. Al menneskelig Oplysning begynder mundtligt, derved at vi paa Modersmaalet gjøres bekendt med hvad der er omkring os og i os, og som Oplysningen begynder, kan og skal den fortsættes.

Bjørnstjerne [Bjørnson] var der ogsaa og hans Hustru; hun er kjøn og var tillige godt klædt paa.

Iaftes var Moltkes her, og vi læste „de Nygifte“ — den har jeg nu læst 2 Gange — og begyndte paa „Maria Stuart“.

Som dette Brev antyder, færdedes Bjørnson den Gang endnu meget i grundtvigske Kredse, naar han var her i Landet, og hans Skrifter vare højt skattede der, indtil hans

nationale og religiøse Omslag gjorde en Forandring heri. Fremtoningen „Peter Rørdam“ havde for Bjørnson noget særlig tiltrækkende, som han, saa vidt mindes, ogsaa offentlig har udtalt.

Fra Aaret 1868 kan af Rørdams Brevvexling meddeles følgende:

P. Rørdam til N.

5. Febr. 1868.

— — Skjøndt Kl. er 10^{1/2} Aften, er det den første Time, jeg idag har haft til min Raadighed. Næppe var jeg kommen op, før Møller Olsen kom ind ad Døren for at tale med mig om Lyngby Kirke, som imorgen skal til Auction¹⁾. Jeg haaber, at Tietgen kjøber den²⁾. Mens jeg drikker Thee, læser Jomfru K. for mig i Synnøve Solbakke af Bjørnstjerne [Bjørnson]. Jeg har læst den før, men den tiltaler mig, og saa læser jeg den om igjen. Jeg læser ikke mange Bøger; men hvad jeg læser, læser jeg ordentligt.

Saa kom en ung Pige, jeg i sin Tid har confirmeret; hun har været forlovet i 3 Aar, men stemmer ikke med sin Kjæreste; han er theologisk Candidat, men har ingen Sands for den Stilling, han har uddannet sig til; naar hun gaaer i Kirke, gaaer han ud at fiske eller jage. Jeg bad for hende, at Vorherre vilde veilede hende med sit Raad, og at hans Villie maatte skee, og foreslog hende saa at give Tid, til der kom en sikker Tanke i Hjertet, hun turde stole paa. Der var ingen Skinsyge hverken paa den ene eller anden

1) Staten. der tidligere var Ejer af Lyngby Kirke, lod den bort-sælge.

2) Det var Rørdam om at gjøre, at Kirken kom i gode Hænder. Han bevægede derfor Bankdirektør Tietgen til at kjøbe den. Det gik imidlertid under den Form, at den nævnte Møller Olsen paa Auctionen fik Tilslaget paa Kirken for senere at til-skjøde T. den. Saa længe Olsen levede, gik og gjaldt han som „Kirkeejers“, skjønt han kun var T.s Administrator.

Side, men Uoverensstemmelse i Troen. Kl. 12 kom Fru T. Vi talte mest om „hjertelige Følelsesmennesker“, som har jasket med deres Følelser, saa de, skjøndt skabte og anlagte til at blive hovedrige i den Deel, kun er at betragte som hule Nødder.

Derefter havde jeg at læse et Stykke af Frode Frededegodes Historie, som jeg iaften har fortalt i Arbejderforeningen, ret med Lyst. Red saa til Lundtofte; der er en syg Karl og en bedrøvet Moder, som har mistet sit 6te Barn. Den første trængte til den Psalme: „Jeg raaber fast, o Herre“! Den anden til den Psalme: „Befal du dine Veie“! De to Psalmer skal min Ven lægge Mærke til; de er gode, med en rigtig folkelig Klang. Mens jeg spiste, kom Holstein, som gik med i Arbejderforeningen, og kjørte først nu!

See saa, min taalmodige Ven, som har maattet døie den lange Dagshistorie, inden vi kom til Sagen¹⁾! — —

P. Rørdam til Adjunkt Fr. Ingerslev.

6. Febr. 1868.

Kjære Ingerslev!

Naar vi eie Troen, skal alleting tjene os til Gavn! Naar vi eie Troen, bringer den onde Dag os nærmere til hverandre indbyrdes og nærmere til Herren, han, som ene er et Tilflugtssted mod Storm og et Skjul imod Uveir. Gud skee Lov, at baade De og Deres kjære Moder søger Ly under Herrens Vinger! Deres kjære Fader²⁾ var en ædel, oprigtig, kjærlig og trofast Mand! Gud glæde hans Sjæl i Himmerig! I de mange Aar, vi har været Venner, har der aldrig været et eneste ondt Ord imellem os.

¹⁾ Vi indskrænke os dog her til «Dagshistorien» og forbigaa «Sagen».

²⁾ Den foran, S. 309, nævnte Rektor C. F. Ingerslev i Aarhus, om hvis Død Sønnen havde tilskrevet P. Rørdam.

P. Rørdam til sin Datter.

[Helsingør] Mandag Aften [27. April 1868].

Min egen søde Jutta!

Tak for Dit kjære Brev, som laae her, nu jeg kom fra Helsingborg. Det fornøier mig at see, at Du har det godt¹⁾ og at Du er glad; og det er rigtigt, hvad Du skriver, at kun naar der er stille og fredeligt i Hjertet, kan man glæde sig ved den udvortes Fred. Thi vi seer og hører Alt med Sjelens Øie og Sjelens Øre. Dyrene sandse kun udvortes; men vi sandse baade udvortes og indvortes.

I Sverrig havde jeg det rigtigt godt; jeg sad, efter mit Sind, heelt stille idag, lige fra Morgenstunden og skrev en Prædiken og læste et godt Stykke i Historien. Det var om Reformationens Indførelse paa Island. Det er nogle underlige Folk de Islændere; de stemme med Landet, som har Iis i sit Navn, men Ild i sit Skjød. Udvortes kan de være kolde og haarde som Steen, men med frygtelige Kræfter i Dybet; naar de bryde frem, sprude de Ild som Hekla.

Jeg kom da til at spise hos Præsten igaar; det var mig umueligt at undgaae det. Du veed ham med de 12 Børn. Der var 6 Smaa, under 12 Aar ved et Bord, 2 Drengene og 4 Piger, alle med blaatærkede Forklæder. Men denne Gang var der, i alle Maader, nettere end sidst, maaskee fordi der er kommet en Lærerinde, som saae meget ordentlig ud. Iaftes var jeg paa Concert; og det skal vi tilstaae, at de Svenske synger godt.

Hvad der ellers har gjort Indtryk paa Svenskerne, er vore Bondehøiskoler. Præsten vil besøge mig i Sommer for at see Marialyst.

Her i Helsingør tænker jeg at blive til Torsdag Aften, da til Frederiksborg, vil Gud.

---

¹⁾ Paa Gammelkjøgegaard.

P. Rørdam til sin Datter.

[Helsingør] Onsdag Aften [30. Apr. 1868].

Min egen søde Jutta!

Her er meget smukt her omkring; iaftes gik jeg en lang Tour ved Sundet, ligesaa iaften; og jeg synes, der intet Steds i Verden er saa kjønt som her hjemme. Ja, Genfersøen var smuk, og Farten paa Rhinen var ogsaa skjøn; men jeg faaer flere Tanker ved at gaae her og see paa Sundet og paa Skibene, paa Kronborg og paa den svenske Kyst; og jo rigere Historie et Sted har, des kjærere er det mig. Det gaaer med Steder som med Menneskene, det er Indholdet det gjælder om; Indfatningen forslaaer ikke.

General Lunding var her i Formiddag, og vi fornøiede os ret tilsammen; det er deiligt, naar Sjælene forstaae hinanden, og den ene Sjæl kan sætte Ild i den anden; og det er netop Tilfældet med os.

Sig mig, hvad Onkel¹⁾ synes om det Udfald, Frimenigheds-Loven fik! Jeg synes, det var bedrøveligt i mere end een Henseende.

P. Rørdam til sin Datter.

Frederiksborg, Fredag Aften [2. Maj 68].

Min egen søde Jutta!

Det er et meget fornøieligt Brev, Du sendte mig, og det gjorde mig godt; thi jeg længes efter Dig. Først igaar begyndte jeg at længes efter Dig; men nu føler jeg mig ganske fremmed, fordi jeg ikke kan see Dig eller høre Din kjære Røst. — — Jeg kommer fra Hostrup; vi talde om Høiskolerne, der er at ligne ved mange smaa Lys, som er tændte rundt om i Landet, og som begynder at skinne ogsaa i Norge og maaskee snart ogsaa i Sverrig. Svenskerne vil have en Dansk Mand af den grundtvigske Retning til at be-

---

¹⁾ Hofjærgermester H. Carlsen.

gynde. Blot de nu ikke skulde falde paa at tage K.; thi det er en vanskelig Person; kunde han ei enes med Fyenboer, hvorledes vil det da gaae ham med Svenskerne! Vi talede ogsaa om Confirmanderne, at det ikke er ualmindeligt, at Præsten har Indflydelse paa Pigerne, men at det kun er en ganske enkelt Dreng, som bryder sig om, hvad han hører. Og seer man paa Kirkegængerne, er meer end $\frac{2}{3}$ Qvinder; saa man næsten kommer til at spørge: men er da Qvinderne mere af Sandhed end Mændene? Hostrup kom lige fra Jylland, hvor han havde holdt Ligprædiken over sin Søster, Spurs Hustru; han sagde: Hun havde levet lykkeligt og døde godt. Dermed er Alt i Orden.

Igaar var der Selskab hos Heibergs. — — Fru X. er Pretiosa i den Kreds; thi hver Deel af Landet skal have sin lille Dronning; Konger kan man godt være foruden; men Dronninger er ganske nødvendige, naar man skal befinde sig vel. — —

P. Rørdam til Enkedronningen¹⁾.

Lyngby 25. Juni 1868.

Igaar havde vi et rart Missionsmøde Kl. 4 i Kirken. Jeg indledede Mødet med Apost. Gjern. 2: „De samledes med Fryd og Hjertets Eenfold“. Nic. Holtens prædikede om Johannes den Døber, der er den største blandt de qvindel-fødte; men dog er den mindste i Himmeriges Rige større end han. Herefter fortalte Kalkar om Missionsforsøgene paa Nicobarøerne, der alle var mislykkede. Men, sagde han, mulig dog at een Synder har omvendt sig, og har een Synder omvendt sig, da er der bleven Glæde hos Guds Engle. — Derefter forsamledes vi ved det norske Huus, hvor Skat Rørdam talte om de Helliges Fællesskab og den Kraft, det gav til at vidne om Herren, naar vi veed, at vi har

¹⁾ Hds. Majestæt var paa denne Tid i Udlandet.

1) samme Herre, Tro og Daab som Apostlene og Martyrerne, og
 2) alle troende Sjæle med os. Peter Fenger talte om Cajus (Joh. 3die Brev), som befordrede de Troendes Reise, og anvendte det paa Missionsforeningen og navnlig Selskabets Formand, Kalkar, som troligt gjorde, hvad han gjorde, imod Brødrene og de Fremmede. Jeg sluttede med at bekjende Troen og bede Fadervor. Derefter sang vi: Det er saa yndigt at følges ad, hvor banet Vejen er paa det jevne; hvorefter jeg lyste Herrens Velsignelse. Veiret var yndigt; Mark og Skov og Søe foran os. Det var en god Dag. Mange af Slottets Folk var nærværende. — —

I Mandags i forrige Uge blev Kromanden i Holdan begravet, og jeg talte over det Ord: „Hvad et Menneske saaer, skal han høste; den, som saaer i sit Kjød, skal høste Fordærvelse af Kjødet, den, som saaer i Aanden, skal høste det evige Liv udaf Aanden“, og Talen gjorde Indtryk. Da jeg gik ned ad Kirkegulvet, kom Bager Borch til mig og sagde: „Dersom De vilde lade den Tale trykke i Dags-Telegrafren, havde jeg Lyst til at svare paa den; thi jeg hører, De er en Grundtvigianer, og det Parti er jeg en Modstander af“. Jeg saae paa ham og taug, thi i det Øieblik stod der intet Svar tilrede for mig. Men da jeg havde kastet Jord paa den Døde, vidste jeg, hvad jeg vilde; jeg gik hen til B. i Alles Nærværelse og foreslog ham at gaae hjem med mig, men at tage med sig af Forsamlingen, hvem han vilde og hvormange han vilde; vi kunde da udvexle vore Tanker, maaskee til Nytte for os selv og for dem, som hørte paa os; tilmed var dette at spare Tid.

Saa kom vi hjem og en stor Skare fulgte med. Derefter satte jeg ud fra hinanden, 1) at Synden boer i os, at Synden er en Gift, der ødelægger Sjælen, at vor egen Samvittighed anklager og fordømmer os mangen Gang, og at et besmittet Sind og en ond Samvittighed er den bittere Pine; 2) at Døden ikke sletter Synden ud, fordi Synden lever ikke i Kroppen, men i Hjertet; 3) at derfor, hvad det gjælder om,

er dette: ved Vorherres Naade at blive frigjort fra Syndens Trældom, inden Solen daler.

Borch svarede: Samvittigheden er en gammel Puddelhund, der kan afrettes, som det skal være. Men da han blev ved paa den Maade, blev det Forsamlingen for drøit; den reiste sig og gik. Borch og jeg stod alene tilbage, begge midt i Stuen. Borch sagde da: Vil De give mig Haanden? Jeg gjorde det, og dermed skiltes vi ad.

Den sidst omtalte Begivenhed minder os om en anden af Rørdams Oplevelser i lignende Retning, som er os fortalt af et Øjenvidne. Da R. ved en anden Lejlighed, ved Begravelsen af en af de mange Værtshusholdere, som Sognet rummer, havde talt meget alvorlige Ord, var en af den afdødes Værkfæller bleven meget fortørnet over hans Tale. Efter Hjemkomsten udbredte han sig overfor nogle i hans Beværtning tilstedeværende Gjæster om, at saa snart han traf Præsten, skulde han ordentlig „mule“ ham. Just som han i disse og andre stærke Ord udtalte sin Harme, saa' Gjæsterne, at Rørdam kom ridende hen ad Vejen. De opfordrede da Manden til at udføre sit Forsæt, og Harmen hos ham var saa stor, at han ikke betænkte sig, men strax ilede afsted. Rørdam standsede sin Hest, da han saa' Manden komme. Hvad de talte sammen, blev ikke hørt. Men Samtalen blev lang, og da den sluttede, gik Værtshusholderen grædende bort, og Rørdam red rolig videre.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

[Lyngby] 8. Juli [1868].

Hvad De siger om Pindsen for den Enkelte og for Menigheden, synes mig om; og til Oplysning vil jeg tilføie, at Noget lignende seer vi i Folkelivet: Folke-Aanden kan besøge den Enkelte; i mange Aar sad Grundtvig og sang som en eenlig Fugl i Skoven; men Folke-Aanden kan ogsaa be-

søge et heelt Folk, saa det vaagner. Jeg tænker mig, at de i Søndags har haft en skøn Gudstjeneste, og at De har fornummet baade den Hellig-Aand og Folke-Aanden¹⁾. Det glædede mig inderligt, at det siges reent ud, at Mange kom for at høre Guds Ord og for at gaae til Herrens Bord; og naar Ahlmann erklærer, at de først og fremmest stoler paa Vorherre og venter Opreisning som Christne, maae vi alle svare: ja det er den rette og ene rette Maade at tage Sagen paa. „Hører min Røst, og det skal gaae Eder vel“, saa taler Herren. „O Land, Land, Land hør Herrens Ord“. Jerem. 22,29.

I Familie-Livet gjælder det Samme: først den Enkelte, saa den hele Slægt. Rimeligviis vil man om Foraaret ogsaa kunne see, hvorledes det først er en enkelt Green, som begynder at skyde. Og inde i Hjertet gaaer det saaledes til, at først er det en lille Krog, som bliver opvarmet og oplyst; men Aanden bliver ved at arbeide, til baade Sjel og Legeme er rensset fra alt det Raadne, og Sjel og Legeme er blevet friskt, nyt og godt for evigt.

De veed, der er Somme, som beskylder mig for at prædike Loven; og dertil føies nu dette, at det kommer deraf, at jeg mangler Menneskekundskab. Jeg prædiker om Synden i vort Bryst og om Naaden, som frelser, men jeg synes ikke, der er Spor af Lovprædiken hos mig. Sig mig Deres Mening!

Dernæst: i hvad Forhold staaer Guds Ord til et smukt og godt Hjerte? Som det staaer hos Lucas 8,15, synes mig, at et smukt og godt Hjerte er Vilkaaret, Forudsætningen for, at Sæden, Ordet, kan bære Frugt; hvorefter følger Spørgsmaalet: men hvorfra faaer jeg, en Synder, et smukt og godt Hjerte? Efter Erfaringen at dømme, synes mig, vi maa tale saaledes: først kommer det nye Ord, Christus, det nye Menneske, og taler til os. 2. Med det nye Ord følger den nye Aand. 3. Med den nye Aand følger det nye Hjerte, som

¹⁾ Ved de danske Sønderjyders Besøg i Aarhus.

skabes af den nye Aand ved det nye Ord, dersom Hjertet troer Ordet.

Mener De, at Hjertets Villighed til at troe Ordet, eller det at være i Sandhed, er det samme som et smukt og et godt Hjerte? Mener De, at et smukt og godt Hjerte er en Naturgave? og at et nyt Hjerte er en Naadens Gave?

Gud skee Lov, at Vorherre var Dem nær i Deres Angst og Qvide, og at han er Dem nær i Deres Eensomhed! Det er Dem selv, som har lært mig og indskjærpet mig, at nye Forhold bringer nye Fristelser med sig; jeg tænker mig, at vi netop derfor kommer i nye Forhold, at vi skal see os selv, som vi er, baade paa Retten og paa Vragen.

Dronningen kom igaar; hun hilser Dem og Børnene kjærligt. Grundtvig har det godt, som før i alle Maader. Holstein og Spreckelsen, Jutta og Jfr. Kofoed hilser kjærligst. Gud i Vold!

Fru Lindholm til P. Rørdam.

Aarhus den 11te [Juli 1868].

— — Gudskeelov, at De har det godt, det sporer jeg igjennem Deres Breve. Det er en stor Glæde for mig at tænke paa, hvor redelig og ærlig de lægger Deres Sjæl og Deres Hjerte aabent for Vorherre hver Dag, De vil slet intet gemme eller skjule; det tænker jeg ofte paa, og derfor troer jeg sikkert, Vorherre vil føre dem uskadt igjennem alle Fristelser. Hvad De skrev om det gode og smukke Hjerte, da mener jeg, at dermed menes Villigheden til at tage ved Troen; den er forskjellig allerede fra Barndommen, altsaa af Naturen; men selv det smukkeste og villigste Hjerte maa blive nyt, førend det kan blive Bolig for Vorherre, ligesom Tungen maa blive ny, inden den kan tale om de Ting, som Aanden vidner, og Øret maa blive nyt, inden det kan høre rettelig; og jo længere man lever, jo mere, synes jeg, man

erfarer netop dette. Jeg veed nok, at De ikke har Menneskekundskab, som Verden har den, og det hænger nøie sammen med, at De ikke har Natur til at dømme, det er ikke Deres Fristelse; men de kjender bedre end de fleste Deres egen syndige Natur, Deres eget Hjærte, og igjennem dette kjender De Menneskeslægten og dens dybe Brøst; De rammer altid Syndigheden, og derfor føle Alle sig rammede, og derfor er Deres Prædiken saa nyttig; derved kommer den muligviis til at staae som den dømmende Lov for dem, som endnu ikke ere komne saavidt i Syndserkjendelse; men Deres Prædiken er alligevel altid den frimodigste, jeg har hørt, og Frimodigheden kommer dog allene af Troen paa Syndernes Forladelse, som er Evangeliets Kjerne og Hoved-Indhold.

Først igaar var lille Marie efter 7 Ugers Forløb ude at kjøre, og siden De hørte fra mig, har jeg haft mange bange Timer. Der er en stor Velsignelse i at ville een Ting heelt og fuldt, at samle sine Tanker og sit Hjærte om den, og det har jeg gjort i al denne Tid; at lille Marie skulde passes rigtig godt, det var min Hovedgjerning, og Vorherre har været med mig. Men derfor fik jeg saa lidt godt af Fru T. og H. Slesvigernes Besøg ledsagede jeg kun med mine Tanker.

Jeg har i disse Dage læst en historisk Afhandling af Schiern om Hallands, Blekings og Skaanes Indlemmelse i Sverrig. Hvor vare Svenskerne fremsynede og kloge dengang! Havde vi dog baaret os ad saaledes med Slesvig, da havde megen Strid og Smerte været sparet!

Jeg maa fortælle Dem mine Glæder, som Vorherre har givet mig i denne Tid, nemlig et Besøg af min kjære gamle Ven Møller fra Seiling¹⁾, han bad mig hilse Dem hjærtelig. Dernæst har jeg haft et Par Breve fra Brandt i Rønnebæk

---

¹⁾ F. D. Møller, Sognepræst i Seiling, senere i Marvede (se 2den Del, S. 221).

i Anledning af en Hr. M., som er kommen hertil; det fornøiede mig, at vi to Nabobørn¹⁾ i den Anledning kom til at opfriske vore Barndomsminder; dernæst har Marie Friis fra Lyngbygaard besøgt mig nogle Gange; paa hendes Anbefaling have Boesens²⁾ i gaar været her, og jeg hos dem, og de vare da varme og kjærlige, og saa veed De, seer man paa hinanden med andre Øine. Vil De hilse den kjære Dronning fra mig, jeg glæder mig saare, at vi kom til at tale rigtig sammen, inden vi skiltes. Jeg seer ofte paa hendes kjære Billede og taler med Børnene om hende. Den 19de³⁾ mødes vore Tanker; ogsaa for mig var Deres Hustru en Skat, som jeg henter Glæde, Kraft og Trøst af. Forleden, da jeg stod paa Boesens Trappe, tænkte jeg paa, at jeg vist aldrig mere i mit Liv kom et Sted, hvor jeg fra først til sidst blev saa kjærlig modtagen som i Lyngby Præstegaard. Og nu Farvel, skriv ikke for sjælden til

Deres hengivne

Ottilde Lindholm.

P. Rørdam til Præsten Hans Rørdam.

10. Juli [1868].

Kjæreste Broder!

— — Jeg lever godt og er glad ved mit Arbeide, som jeg elsker, og som jeg har Glæde af. Men det er en stor Lykke at have et Arbeide, som lægger Beslag paa alle Kræfter, saa gaaer Tiden godt.

To Ord er i den senere Tid kommen rigtig ind i mig, og det er et reent Sind og en god Samvittighed. Det stiler jeg paa, og det arbeider jeg paa; det Onde maa ud, og det Gode maa ind! man maa være god, og leve i

¹⁾ Fra Nyborg.

²⁾ Stiftsprovst Emil Boesen i Aarhus (se 1ste Del, Side 209).

³⁾ Afd. Fru Jutta Rørdams Fødselsdag.

Samfund med den gode Herre Christ, dersom man vil være glad! Først god, saa glad! det staaer fast.

Det er rart, at din Søn Hans kommer til Busck; thi han er en sjælden Mand; han er af Hjertet en rigtig Præst, altid glad i Vorherre; han har haft store Sorger; men hans Tro rydder Tornene og Tidslerne; og altid har han noget tilovers til Andre.

Jeg hører nu ogsaa, at Thomas har faaet en liden Ansettelse, og at han skal til Conradine-Lyst. Vorherre være ogsaa med ham; det er Mennesker, som har Sands for Guds Ord¹⁾. Dersom Thomas prædiker ligesaa godt, som han skriver, kan der med Guds Hjælp blive noget af ham.

Du kjender næppe Pastor Scheller i Bloustrød; han er endeel yngre end mig; jeg har besøgt ham idag; han har siddet nu snart et halvt Aar apoplektisk, har 6 smaae Børn og maa ikke holde Capellan, men skal have Hjælpepræst; og det vil Ingen være²⁾.

Naar man seer saadan Sorrig, forstaaer man, at man har meget at skjønne paa og at takke for! Men det varer længe, før man bliver rigtig taknemmelig.

Hvad synes Du om Kirkekommissionen? Martensen siger: „Jeg forstaaer ikke, hvorfor jeg skal ind i den; thi hverken er jeg Grundtvigianer eller Rigsdagsmand!“ Jeg savner i den Sammensætning Folk baade af den indre og den ydre Mission! Mig synes, at alle Røster bør høres.

Lev vel kjæreste Broder! Vorherre velsigne og bevare Dig og Dit Huus i den indbyrdes Kjærlighed og den indbyrdes Glæde!

Din P.

¹⁾ Thomas Ludvig Rørdam blev personal Kapellan i Reerslev og Ruds-Vedby, nærmest paa Foranledning af nogle gudfrygtige Damer af Familien Moltke, der boede paa Conradinelyst.

²⁾ G. C. Scheller var Medlem af det Præstekonvent, hvori Rørdam i mange Aar færdedes med Glæde (se foran S. 42). Under Schellers Sygdom besøgte P. Rørdam ham flittig.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

27. Juli [1868].

De skjelner altsaa imellem et smukt og godt Hjerte, hvorved der forstaaes den naturlige Villighed til at tage ved Ordet — og det nye Hjerte, hvori det nye Menneske, Vorherre selv, har taget Bolig. Dermed passer det godt, hvad vi læse om Cornelius: i sin Naturligtilstand, før Daaben, var han from og barmhjertig; men, da han blev døbt, og Aanden kom, blev det smukke Hjerte til et nyt Hjerte. — — Men naar det smukke Hjerte er en Naturgave, hvad vil De saa svare, naar et Menneske kommer og siger: Ja Du, som har faaet denne skjønnede Gave af Naturens Haand, Du kan sagtens; men, hvad kan jeg gjøre for, at mit Hjerte er som en Vei, eller som en Steen, eller at det er fuldt af Torne og Tidslær! — —

Hvad De siger om at samle sine Kræfter om eet Punkt, billiger jeg fuldkomment meer og meer. Jeg samler min hele Kraft om 1) at have en god Samvittighed for Gud og Mennesker, 2) at studere flittigt til min Prædiken, saa den kan blive et fuldt Udtryk for hvad jeg har levet; thi der er stor Forskjel paa at tænke over Livet, og saa at leve det. — —

I denne Sommer kommer her stadigt svenske Damer forat besøge vore Høiskoler. Grundtvig fryder sig over, at hans Tanker forplanter sig ogsaa til hinsides Sundet. — —

P. Rørdam til sin Datter.

[Lyngby] 21. Aug. [1868].

— — Igaar fornøiede jeg mig rigtigt; da jeg var færdig med Confirmanderne, red jeg over til Grundtvig¹⁾. Fru G. havde meldt mig, at han var syg; men da jeg kom, sad han

---

¹⁾ Han boede den Sommer paa Tuborg.

heelt freidig i Havestudøren og røg sin Pibe. Jeg fortalte ham, hvad Du havde skrevet om Valløe og Bryllupet, og det morede ham; han holder meget af Holger Stampe, og han spaaede, at det vilde blive et rigtigt lykkeligt Ægtepar. —

Fra Grundtvig red jeg til Hammerich, som boer ved Emilies Kilde, og derfra til Tietgen¹⁾; om Eftermiddagen seilede vi. — —

Lev vel, mit eget søde Lam. Vorherre frelse Dig fra alt Ondt baade paa Sjæl og Legeme!

Skjønt Grundtvig, som ovenstaaende Brev antyder, havde været svag, blev der dog efter hans Ønske og Opfordring afholdt „kirkeligt Vennemøde“ i Dagene nærmest efter hans 85de Fødselsdag. Ved denne Lejlighed talte P. Rørdam angaaende nogle Skolespørgsmaal, som paa den Tid sysselsatte ham²⁾. Ikke længe efter foregik den for ham vigtige Forandring, at hans mangeaarige Medhjælper, Edv. Spreckelsen, blev befordret. Herom, saavel som om en forestaaende Udenlandsrejse fortæller Rørdam i følgende Brev:

P. Rørdam til Fru Lindholm.

23. Sept. [1863].

Spreckelsen er befordret til Hellevad og Ørum i Aalborg Stift, og han er glad; 18. Søndag efter Trinitatis holder han Afskedsprædiken, og tager saa baade Kone og Børn med til Aalborg, hvor de skal boe i Vinter.

Gustav Heiberg, der i flere Aar har været Huuslærer paa Bregentved, har jeg indstillet til at blive hans Eftermand; Vorherre give sin Velsignelse til, at vi maa komme lige saa godt udaf det med hinanden, som Spreckelsen og jeg; thi vi har virkelig glædet hinanden.

¹⁾ Boede da i Taarbæk.

²⁾ Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn i September 1868, ved Kristian Køster, S. 22 ff.

Fra den 11te October til 1ste November, vil Gud, reiser Jutta og jeg til London; Tietgens reiser overmorgen; med dem tænke vi at samles paa den skønne Øe Wight. Vorherre føre os gladelig ud og hjem. I den Tid skal Pastor Worsøe, som boer i Gjentofte, bestyre Embedet; det er en from Mand. Imorgen skal la Cours Høiskole, som er bygget paa Banken mellem Vosbeins Gaard og Fuglevad Mølle, indvies; jeg har tænkt at tale om Ygdrasils Ask, der hæver sig over 3 Rødder, udlagt om 1) den personlige Aand, 2) om Folke-Aanden, 3) om den Helligaand.

Aanden forholder sig til Hjertet som Lyset til Livet; først Liv, saa Lys. Naar Aanden mødes med Hjertet, vaagner Mennesket; der er Noget, han vil, Noget, han elsker, Noget, hvorom de før spredte Kræfter samles. Da Fædrenelandet kom i Fare, vaagnede Uffo; Aanden kom, og han fik Glæde af sit Liv. Som Aanden er, bliver vore Omgivelser. Hvem, der havde Øie for det, kunde kjende Frederik 6tes Mænd, ligesaa Frederik 7des; men jeg synes ikke, Christian 8des Mænd havde noget særeget Præg. Enhver dygtig Husbond paatrykker sine Folk sit Præg og Stempel.

Vi spiste hos Frøken Bielke i Mandags; Frøken Brandis¹⁾ er der. Hos Dronningen talte vi sidst om Dannelse, d. e. at jeg kommer til at udvikle mig udaf mit eget Indre, og at mine Kræfter komme til at stemme. Men der er Mennesker, som nærmest drage deres Næring udaf deres eget Væsen, hvorimod Andre faaer deres Tanker ved at see og høre, hvad der foregaaer i Verden. Der er i Amerika en Fugl, som hedder Spottefuglen; om Dagen efterligner den alle de Fugles Røst, den hører, men ved Midnat synger den med sit eget Næb (Rasmus Nielsen)²⁾.

¹⁾ Stiftsdame, Frøken Julie Bielke boede i en Del Aar om Sommeren i Lyngby. Den nævnte Frøken Br. er Forfatterinden Henny Brandis.

²⁾ Meningen er vel, at Professor R. Nielsen havde fortalt om denne apokryfe Fugl, som Rørdam forgjæves spurgte efter British Museum.

Ellers fortæller jeg Grevens Feide.

Paa Søndag har vi Confirmation; hver en Søndag kommer Herren og lyser sin Fred over os; og den Fred, den bringer Hvile for Sjælen; thi den skjænkes os af hans fuldkomne Kjærlighed, efterat han har fuldbragt sin Frelsergjerning. Hvad der er stykkeviis eller ufuldent, kan ei bringe Hvile; thi der mangler Noget.

Vennemødet var i alle Maader fornøieligt.

Paa Fredag skal Skolelærer Bech i Taarbæk vies; han er 60 Aar, Bruden er 24 Aar. Og iaften var Møllers Svigerinde paa Frederiksdal, Frøken Gerstenberg, her og fortalte mig, at hun skulde giftes med Erslev, Organist i Fredensborg, han 63, hun 31 Aar.

Fru Scheller har det ret godt; han sov ind, stille og roligt¹).

P. Rørdam til Fru Lindholm.

[Novb. 1868].

— -- Det glæder mig ret, hvad De skriver om Sprekkelens og mit Forhold; thi jeg har ogsaa tænkt, at et saadant Forhold møder vi neppe meer end eengang; men saa har jeg ogsaa tænkt, at siden jeg skal have Capellan, vil her vel, med Guds Hjælp, og med nogen Opmærksomhed kunne komme Noget godt ud ogsaa af dette Forhold, men i en anden Skikkelse, thi hvad der er godt og glædeligt, kan da aabenbare sig i meer end een Skikkelse. Tillige mindes jeg ved denne Leilighed om, hvad De tidligere har sagt mig, at vi sættes i nye Forhold, at nye Sider af vort indre Menneske skal komme for Lyset.

Saa er ogsaa det Ord „Hjerte for Hjerte, mit for Dit og Dit for mit“ værd at huske; thi det er netop, som det

¹) Præsten C. G. Scheller døde 26. Juli 1868 under et Ophold ved Sandefjord Bad i Norge.

skal være, og som det bliver, naar Vorherre smelter Sjælene sammen. Gud skee Lov, at det Ord passer fuldkomment paa Vorherre; thi naar vi give ham vort Hjerte, som det er, med al sin Synd og Sorg, giver han os sig selv med al sin Retfærd, Fred og Glæde; „bliver i mig, saa bliver jeg i Eder, og I skal bære megen Frugt“; saa taler Herren.

Jutta og jeg kommer iaften fra Fredriksborg. Hostrup, som har faaet oprettet et Dansk Samfund, havde bedt os derned. Hostrup talte om Spidsborgerlighed, som han anvendte ikke blot paa Smaa-Kjøbstæder, hvor den Ene ikke turde gaae op ad Gaden for den Anden, men paa enhver Kreds, der lod sig styre af Klikkevæsenet og saaledes kom til at staae udenfor Menneskelivets dybe Strømninger.

Jeg talte om Oplysningen under Christian I., eller om de Tanker, som Tidsalderen da førte med sig: 1) Hospitaler og Apotheker, 2) Universitetet og Bøger; hvorimod den nærværende Tid har fremkaldt 1) Asyler, 2) Diakonisse-Stiftelser, 3) Herberger for Tjenestepiger, 4) Folke-Høiskoler, hvoraf de tre første tilhører Menneskeheden; thi Bevægelsen spores i alle Lande; men Tanken om Folke-Høiskoler tilhører Danmark, og den er udgaaet fra de Troende i Danmark og udbredes nærmest ved Troende; hvoraf jeg slutter, at den Strid, som andetsteds hersker mellem det Folkelige og det Christelige, vil vi blive forskaanede for her.

Ved at see Mindesmærkerne, som findes i det Britiske Museum¹⁾ fra 1. Ægypten, 2. Grækenland og 3. Ninive, kom jeg til at tænke paa, at, ligesom der mellem de enkelte Mennesker gives nærmere og fjærnere Slægtskab, saaledes er det ogsaa med Folkene; thi vort Folks Aand er ikke i Slægt med Ægypten, vi holder ikke af at sysle med Ligkister eller med Mumier; men vi er heller ikke i Slægt med Grækerne; Skjønheds-Sandsen er kun svag og mat hos os; derimod er

¹⁾ Dette besøgte Rørdam flittig under sit Ophold i London. Han fik ogsaa Lejlighed til at høre Spurgeon prædike.

der mellem os og Hebræerne et Slags Fællesskab i alt det Billedlige; vort Sprog er billedrigt.

Nu begynder mit Vinter-Arbejde: i næste Uge Confirmander, i Ugen derefter Bibellæsning og Samlingerne hos Dronningen. — —

Jutta har det godt, hun er glad og tillige flittig, naar hun er hjemme; men jeg holder mest af, at hun følger mig, saa hun er jo ofte ude.

Vi var forleden til et fornøieligt Selskab paa Raavad, med lutter Smede, eller i alt Fald Folk, som enten arbejdede i Jern eller handlede med Jern. Det var Inspektørens Sølvbryllup. — —

Den 6. December 1868 indsatte P. Rørdam sin Søstersøn Gustav Heiberg som Kapellan p. l. i Lyngby, i hvilken Anledning han holdt følgende Tale:

Naar St. Paulus taler om sin Udsendelse til at prædike Evangeliet og til at forvalte de hellige Naademidler, nævner han Vorherre Jesus Christus og Gud Fader. „Thi“, siger han udtrykkelig: „jeg er udsendt ikke af Menneskene eller ved noget Menneske, men ved Jesus Christus — uden Mellemmand — og Gud Fader, som opreiste ham fra de Døde! Thi han er kaldet umiddelbart af Vorherre selv som Menighedens Hoved og Herre.

Saaledes er det ikke med os. Vi udsendes ikke umiddelbart af Vorherre, men middelbart ved Mennesker.

Saaledes melder Kongens Brev Menigheden i Lyngby, at Hr. Gustav Heiberg er kaldet til at forrette Præstegjeringen her blandt os; thi Kongens Brev angaaer Stedet, hvor han har at arbejde.

Men Biskoppens Skrivelse melder Lyngby Menighed, at samme Mand er rettelig indviet, at ham er af Biskoppen og de Ældste i Menigheden overgivet Magt og Myndighed til at prædike Guds Ord hemmeligt og aabenbart, og til at for-

valte Herrens hellige Indstiftelser, efter den apostoliske Skik, i Navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands. Som Kongens Brev angaaer Stedet, saa angaaer Biskoppens Skrivelse Embedet; thi vi kaldes og indvies af Mennesker og ved Mennesker.

Men det styrker Samvittigheden, at jeg veed forvist, at baade Stedet og Embedet er mig rettelig anvist, skjænket og givet. Og i den Deel have alle rettelig kaldede og rettelig ordinerede Præster meget forud for Lægprædikanter, som mangle begge Dele.

Men naar nu den menneskelige Orden ved Kongens Brev angaaende Kaldelsen og Biskoppens Brev angaaende Indvielsen er iagttaget, tale vi videre saaledes: Men forat Præstens Virksomhed kan blive til Velsignelse for ham selv og Guds Menighed, hører der Mere til, Noget, som Mennesker ei kan give os: 1) Den naturlige Lyst til at udføre Præstegjeringen netop paa det Sted, han er kaldet til; 2) Troen, Menighedens Tro. Thi jeg kan fortælle paa anden Haand om hvad jeg har hørt, men vidne kan jeg kun om Herren, forsaavidt jeg lever med Herren; 3) at Vorherre velsigner ved sin Hellig Aand Embedsgjeringen. Naar Gud ikke bygger Huset, arbeide de forgjæves, som bygge derpaa. Den, som planter, er Intet, thi kun Gud kan give Væxt. —

Den Mand, som idag træder frem for os, har jeg kjendt, fra han var lille. Hans Fader er min Ven, vi fulgtes tilsammen fra vor tidligste Ungdom. Hans Moder er min ældste Søster.

Han var et godt Barn, kjær for sine Forældre og Sødskende og for Byens Børn; og som han tegnede, fra han var lille, saa er han vedbleven at være. Men at være et godt Menneske er ingen lille Roes. Gid vi Alle maa blive til gode Mennesker, bedre og bedre, gladere og gladere, som Tiden skrider, saa vi Alle maa have de bedste Dage tilsidst.

Og Du har Lyst til Præstegjeringen! Der er mange Mennesker, som har kun en ubestemt Lyst. Du har kun

havt den ene Lyst at blive Præst. Men en vis og sikker Kjærlighed til et bestemt Arbeide er en Guds Gave, ja en stor Guds Velsignelse.

Og hvad nu Grundspørgsmaalet angaaer, om han eier Menighedens Tro, saa han er istand til at vidne — ikke til at fortælle — men til at vidne om Herren: død for os, opstanden for os, nærværende iblandt os med sit Ord og sin Aand, for at være vor Jesus Christus og vor Herre (thi Herren er nær!), og hvorvidt han kan vidne om den Herre, som kommer at skille Klinten fra Hveden, de friske Fisk fra de raadne, — derom kan jeg give Eder denne sandfærdige Oplysning: Førend vi taltes videre ved om dette Embede, forelagde jeg ham dette bestemte Spørgsmaal: Kan Du med en god Samvittighed prædike saaledes, at det er den korsfæstede og gjenopstandne Jesus Christus, som selv døber os paa det Ord, han selv forelægger os ved den hellige Daab? Og derpaa gav han mig et klart og tydeligt Ja, uden alt Forbehold.

Kjære Venner! Ingen kan lægge anden Grundvold end den, som er lagt, hvilken er Jesus Christus, een Herre, een Tro, een Daab, uforanderlig og uforbederlig.

Men vort Maal er, i Kraft af Daabens rige Velsignelse at aflægge det gamle Menneske og at iføre det ny Menneske, at vi saaledes maa opholdes og være i den hellige almindelige Menighed.

Thi Fredens Baand er trestrænget: Herren, Troen, Daaben. Ved dette trestrængede Baand drager Herren alle dem tilsammen, som er af Sandhed, at vi ved Vorherres Naade maa leve tilsammen i indbyrdes Kjærlighed og bære hverandres Byrder.

Men Gud give Dig Lykke og Velsignelse til at modtage Embedet af Vorherre Jesus Christus, Menighedens Hoved og Herre, som hengav sig selv for vore Synder, som udfriede os fra den nærværende onde Verden efter Gud Faders Villie.

Fred være med Eder!

Om den unge Præsts Indførelse i Husene og Familierne taler Rørdam videre i følgende Brev:

P. Rørdam til Fru Lindholm.

18. Decbr. [1868].

Vi kommer lige fra Skolen, i Mulm og Mørke. Jeg har fortalt Begyndelsen af Frederik den 1stes Historie. Han var vel hvad man kalder en huul Broder, der støbte Kuglerne, men fik Andre til at skyde dem ud; og han havde Gaver til at behage de Fornemme; thi han elskede de Fornemme; og den, jeg elsker, faaer jeg Held til at behage. Paulus stræbte at takkes Alle, men ikke for sin egen Skyld, for senere at bruge dem til sin egen Forherligelse, men at de maatte blive frelste.

Heiberg fortalte om Danmark i Oldtiden; De veed, om Steen-Alderen, Bronce-Alderen og Jern-Alderen; og han fortæller klart og religt; jeg holder dog meest af at høre om Mennesker.

Han blev indsat 2. Søndag i Advent; det var en yndig Dag; jeg var saa glad; han prædikede meget godt. — — Vi har begyndt med at besøge Lyngbye-Folk, Gaardfolk som Huusfolk; vi gaae fra Huus til Huus, saa det skrider jo langsomt frem; men frem gaaer det; og mig er det et meget fornøieligt Arbeide; thi jeg lærer Noget i ethvert Huus, jeg kommer ind i. Jeg vil saa gjerne, at han, der har levet sit Liv, sidst paa en Herregaard i 6 Aar, før mellem Bøger og Studenter, maatte faae Sands for Menneskelivet i alle Skikkelser. — —

Men er det ikke forunderligt, at hos Gaardfolk opholder jeg mig længere end hos Huusfolk; ja, jeg er vist den dobbelte Tid i en Gaard. Maaskee der med større Ejendom følger flere Tanker! Sig mig Deres Mening derom; thi jeg undrer mig over mig selv, at jeg i et Huus er snarere færdig end i en Gaard.

P. Rørdam til N.

21. Decbr. 1868.

Iaften er jeg glad; jeg har skrevet min Prædiken til Juledag. Den er 1) om Hjertets Tro, 2) om Glæden, 3) om Nøisomhed. Jeg fik disse 3 Tanker idag ved at see paa Børnene og ved at tale med dem, og fandt saa igjen alle 3 Dele hos Bethlehems Hyrder. Men naar Christus formedelst Troen paa Guds-Ordet fødes i vort Hjerte, gjenfødes og fornyes Menneskelivet; thi da bliver Hjertet, hvad det var fra Begyndelsen, Livets, det er den evige Glædes Kildevæld, og først naar Hjertet bliver den evige Glædes Kildevæld, et lille Gladhjem, faaer jeg Nok; thi kun Glæden mætter, hvorimod Verden siger: Nok gjør glad! Men jeg faaer aldrig nok, før jeg er glad; thi at være glad er vort Grundvæsen. Hvad De siger: god og glad gaaer Haand i Haand, er rigtigt. I Alt, hvad der angaaer Guds Rige, er en stadig Vexelvirkning, den er som mellem Omvendelse og Tro, og mellem Tro og Kjærlighed. Det er meget smukt, hvad De siger om Ligheden mellem Guds Førelser mod Israel og mod den Enkelte af os. Sagen er, at Menneskelivet er under alle Himmelegne af samme Rod. Det kom jeg ret til at tænke paa i Efteraaret; jeg saae i London saa Meget, som var mig nyt og fremmed; men tilsidst sagde jeg: men vi har alle een Frister og een Frelser. — —

P. Rørdam til en gammel Konfirmand¹⁾.

Lyngbye 17. Marts 69.

Kjære Marie!

Tak for Dit Brev! det glædede mig. Guds Ord er en Vintersæd; det kan ligge længe i Jorden, inden det begynder at groe. Men er Hjertet af Sandhed, saa giver Gud baade

---

¹⁾ Se 2den Del, S. 78.

Solskin og Regn, saa Guds Ordet og vort Hjerte smelter sammen og bliver til Eet. Men naar Vorherre Jesus Christus kommer ind i Hjertet, og Hjertet kommer ind i Herren, oprinder Vederqvælgelsens Tider for os; og vi erfare, hvad Profeten siger: Ørkenen og det tørre Land skal fryde sig og blomstre som en Rose; thi Vorherre er kommen til os, forat føre os tilbage til Paradiis, vor Barndoms Vugge og vor Barndoms Glæde.

Din Mand kan jeg godt huske — — og Du staaer ganske levende for mig. Ved den ene sande Tro og Daab samler den himmelske Brudgom Mand og Qvinde! og han giver dem eet Hjerte og een Sjel, at de maa leve tilsammen med Fryd og i Hjertets Oprigtighed. Vorherre være med Eder!

Din hengivne

Rørdam.

P. Rørdam til Præsten Hans Rørdam.

5. Juni [1869].

Kjæreste Broder!

Det smerter mig, at den kjære Lotte¹⁾ har været syg; Vorherre styrke og glæde hende; thi næst en god Samvittighed er Helbredden det bedste. Naar Legemet lider, vil der saa gjerne udbrede sig en Taage over hele Livet, og vi er nærved at tænke, at Solen staaer ikke mere op for os; skjøndt vi veed, at Sorgen er liig den sorte Sky, men Glæden er som Solen, springer bestandigt frem paany og siger: Hvorfor vil Du græde?

Vil Gud, reiser Jutta og jeg til Ems, fra den 20de denne Maaned til 1. August. Jeg har i dette Foraar ofte været hæs, og det er mig til Besvær. Ems er et godt Sted, naar Halsen er svag. Gud lægge sin Velsignelse i Kildevandet!

1) Hans Rørdams Hustru.

Tak for Din kjærlige Lykønskning¹⁾! Vorherre høre den, at jeg maa være til Velsignelse for dem, jeg vandrer med, og at min Indgang og Udgang maa være velsignet; thi kun Guds Velsignelse mætter.

Jeg har i Eftermiddag været til Grundlovsfest paa Sletten ved Eremitagen. Din Søn Christian og hans unge Brud var der ogsaa. Begge vare glade og fornøiede. Kongen med den Kgl. Familie kom; Veiret var yndigt, Udsigten over Sundet vederqvægende; Talerne var ikke daarlige; men der var ingen Aand udbredt over Forsamlingen; der var ingen Samfundsfølelse; snarere var det som lutter Enkeltheder, der havde truffet hinanden, og som nu stod og passede paa, om der vankede Noget til at lee ad; thi der er noget forunderligt Grinebideragtigt ved vort Folk; at gjøre Nar, det holder vi af; det er det Modsatte af Hjertets Enfoldighed.

Lev vel, kjæreste Broder! Vorherre være med Dig og Dit Huus!

Din

P.

Under det i foranstaaende Brev omtalte Ophold i Ems modtog Rørdam følgende Brev fra

Enkedronning Caroline Amalie.

[Sorgenfri] d. 7. Juli 1869.

Kjære Rørdam!

Jeg har nu 3 kjære Breve fra Dem, og dette skal besvare dem alle tre. I det første melder De mig Deres Ankomst til Ems og Deres Ophold i Køln; i det andet ønsker De mig til Lykke til min Fødselsdag; i det tredje fortæller De mig om Monrads Besøg og Deres Bekjendtskab med Prinds Oskar, hvilket glæder mig særdeles. Faar De Leilighed

¹⁾ I Anledning af P. Rørdams Fødselsdag.

dertil, da bring Prindsen min hjertelige Hilsen, og sig ham, at jeg igaar havde faaet et kjært Brev fra hans Moder, som ret gjorde mig Glæde. Hun reiser nemlig imorgen til Kreut i Bairen for at styrke sit Helbred, da hun i 7 Uger har lidt af en Ansigtsrose. Hvad Prinds Oskar sagde om min Ligevægt, har meget glædet mig; men De har fuldkommen Ret: det er ikke min Fortjeneste, men det er en Gave fra Vorherre! Monrad reist til Paris! Og her hed det, han var strax taget til Brøndby Vester¹⁾! Hans Besøg her var mig meget kjært; man kan godt tale med ham om det, der mest interesserer mig, om Menneske Characteren og om gudelige Ting. Deres Omdømme om ham: „Han er et ædelt Menneske“, har glædet mig. Han forekommer mig ogsaa at være forædlet ved Alt, hvad han aandeligen maae have lidt! Han havde hos mig sit første Møde med Hall. Hall blev nemlig meldt, da Monrad var hos mig, og jeg yttrede da: „Lad ham komme ind, det er jo Venner!“ Rygtet sagde nemlig, at der existerede en Spænding mellem Monrad og Hall, og derfor hedder det nu, at jeg har stiftet Forlig imellem disse, fordi Hall senere var kjørt til Hummeltofte²⁾ og var bleven 3 Timer hos Monrad.

Men nu min hjertelige Tak for Deres og Juttas Ønsker til min Fødselsdag. Gud være lovet, at vort Venskab aldrig har været vore Sjæle til Skade eller Andre til Forargelse; ja Gud skee Lov, at De, kjære Rørdam, tit og ofte har været mig til stor Trøst. Min Fødselsdag var en yndig Dag for mig; det fryder Hjertet at møde saa megen Deeltagelse, og derhos den skønneste klare Himmel og Sol, hvorefter vi hidindtil havde saa lidet i Juni Maaned. Dagen iforveien var Arbejderforeningen saa venlig at bringe mig et Leve! Snedker

¹⁾ D. G. Monrad var i Slutningen af April 1869 kommen tilbage fra Ny Zeeland. Under 2. Juli s. A. var han bleven kaldet til Præst i Brøndby vester og øster. Paa Rejsen til Paris havde han passeret Ems.

²⁾ Ejedes da af Monrads Svigersøn, N. C. Frederiksen.

Jensen, en kjøn ung Mand, holdt en Tale, som han skilte sig ypperligen ved. Jeg svarede, at jeg var mere rørt, end jeg kunde sige, over den Deltagelse og Hengivenhed, de viiste deres gamle Dronning, hvorfor jeg bragte Lyngby Arbejderforening samt Lyngby og Omegn min varmeste Tak; jeg vidste, til hvilket hæderligt Formaal Arbejderforeningen var stiftet, og bad Gud at bevare den i samme Aand! Fransiska Carlsens yndige Digt gjorde mig megen Glæde! Nu lev vel, kjære Rørdam; hils Jutta paa det Kjærligste fra
Deres
tro Veninde

Caroline Amalie.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

[Lyngby] 13. Aug. [1869].

Kjære Svoger!

— — Jeg vil nu ønske Dig Lykke og Velsignelse til at faae en Capellan, Du kan have Glæde af; thi det er en meget vigtig Sag. Vær ikke for hurtig med at vælge, see Dig for! Men Du faaer vanskelig Mage til Schepelern, skjøndt Vorherre er jo ligesaa rig og ligesaa god nu som før.

Jeg er glad ved at være kommen hjem; thi intet Sted er der saa godt som her hjemme; her har vi Guds rene og klare Ord, Klippen, hvorpaa Huset er bygget, med yndige Psalmer og Toner; ude var der idel Fattigdom, baade aandeligt og legemligt; thi Jorden er udstykket i lutter smaa Bede, bogstaveligt som Urtebede. Hvad der høstedes, kunde en Mand bære hjem paa sin Ryg; det Høieste, en Mand drev det til, var at eie et Æsel; der var en Præst, han eiede ikke engang et Asen. Ingen Bønder, lutter smaabitte, bitte Husmænd; men mægtige Krigsmænd.

Hils nu Bolette kjærligst!

Din

Rørdam.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

[Lyngby] 17. Aug. [1869].

— — I Ems læste jeg Historie, Frederik den 2den, fra Kl. 9—3 dagligt. Forunderligt at see et heelt Lands Historie forvandlet til Adelen's Historie! Men Adelen eiede ogsaa $\frac{1}{3}$ af Landet foruden Lehnene! At Norge har bevaret sin Bondestand fra Oldtiden, er mig uforklarligt; den eneste Grund, jeg kan see, er, at Norge havde ingen Adel; thi hvor Adelen blomstrede, forsvandt de frie Bønder. Men, hvad det er for en Velsignelse for et Land at have en ordentlig Bondestand med store Marker, kom jeg ret til at skjønne paa, hvor jeg levede; thi der var al Jorden udstykket i lutter smaa Lodder, som Urtebede i en Have; der var ikke en Bondegaard; det Høieste, en Mand drev det til, var at eie et Æsel, saa der var den grueligste Armod rundt omkring.

Jeg prædikede 2 Søndage, og havde megen Glæde af Svenskerne, som ogsaa kom med; men en tydsk Præst, som ogsaa var kommen, da han meente, han vel kunde forstaa Dansk, blev skuffet og maatte tilstaae, at ikke et eneste Ord havde han fattet. — Prinds Oscar, som laae i Ems, gjorde jeg Bekjendtskab med; han er en meget behagelig og underholdende Mand; ligesom de svenske Herrer i Reglen er nettede af Væsen. — —

Grundtvig var her igaar, men kun 1 Time; han var rask og munter, og han glæder sig til Vennemødet. — —

Da Kronprins Frederik nogen Tid efter sin Formæling med Kronprinsesse Lovisa første Gang besøgte Enkedronning Caroline Amalie paa Sorgenfri, havde Beboerne af Lyngby og Omegn beredt det høje Par en festlig Modtagelse, ved hvilken Lejlighed P. Rørdam var Ordfører. I et Blad fra hin Tid findes følgende Beretning herom:

— — „Da Vognen var standset ved Æreporten, udbragtes der et af kraftige Hurraraab besvaret Leve for de Nyformælede, og Pastor P. Rørdam henvendte derpaa følgende Ord til dem: „Deres kongelige Høiheder! For Lykken raader Gud, og det var Gud, som lod Nordens Kongebørn mødes i Ungdoms Aar og lod dem forstaae hinanden i Kjærlighed, i den Kjærlighed, der samler Sjælens spredte Kræfter, og glæder Hjertet. Og det var Gud, der lod Nordens Kongebørn forstaae hinanden i Kjærlighed, til Venskab og Kjærlighed imellem Nordens tre Folk; thi der har maaskee aldrig været en mere almindelig, udeelt og yndig Glæde over hele Norden end netop i disse Eders Høitidsdage. Deres kongelige Høiheder! For Lykken raader Gud; Gud give Eder at have eet Hjerte i Lyst og Nød, saa at I aldrig maa føle Eder fremmede for hinanden, men altid maa finde en varm og tryk Bolig i det danske Folks Hjerter; Gud give Eder at finde en varm og tryk Bolig i vor Herre Jesu Christi evige Kjærlighed, saa at den Ene maa kunne sige til den Anden: Dit Hjerte er mit Hjerte; dit Folk er mit Folk; din Gud er min Gud. Saa give Gud Eders Kjærlighed Evighedens Fylde og Varme, at Eders Kjærlighed maa lyse hele Norden over, Danmark til Trøst og Glæde. I Kjærlighed er der en stor Glæde! Velkommen!“ Dybt bevæget takkede Kronprindsen for disse Ord, og atter lød der Hurraraab for det høie Par. Derefter blev der afsunget en Velkomstsang. Kronprindsen takkede for den bragte Hyldest saaledes: „Modtag ogsaa paa dette Sted min elskede Hustrues og min hjerteligste Tak. Jeg henvender denne Tak særlig til den danske frie Bondestand, af hvilken vi her i dette Øieblik see os omgivne, en Bondestand, som ethvert Land, ethvert Folk kunde være stolte af at eie. Jeg gjentager for Dem vor Tak for den Modtagelse, vi her have fundet.“ Under vedvarende Hurraraab og Blomsterregn kjørte Kronprindsen og hans Gemalinde igjennem Byens Hovedgade til Slottet, der saavel ud imod Landeveien som ud imod Haven var smagfuldt dekoreret med

Guirlander og de Nyformæledes Navnetræk, men maatte endnu engang standse for at høre paa og takke for en Sang, der ved Foden af en ved „Storekro“ reist Tribune blev afsungen af Lyngby Arbejderforening, Vaabenbrødreforening og Sangforening.“

Ved „det kirkelige Vennemøde“, som under Grundtvigs Forsæde holdtes 9. September 1869, udtalte P. Rørdam sig, som følger:

„Hvad jeg vilde tillade mig at komme frem med, var den Maade, hvorpaa jeg til min egen Opbyggelse gennemgaaer den tredie Artikel; til Overvejelse og maaske senere hen paa Dagen til Samtale. Det nytter slet ikke, at vi har, udvortes taget, Alt efter vore Ønsker, at vi har Huset fuldt af alle gode Dele, naar der boer en ond Aand i vort Hjerte; og Alle, der har Forstand paa Menneskelivet, tilstaa ogsaa, at Grundspørgsmaalet er, at den gode Aand kan komme til at gaa gennem vort Hus og vore Sammenkomster. Jeg synes, at vi Allesammen idag har erfaret, at der har gaaet en god Aand igjennem os; thi der har været megen indbyrdes Venlighed og Opmærksomhed, ja, det forekommer mig, at vi har, Enhver for sig, bragt Glæden med os, og naar Enhver af os bringer en lille Glæde med, saa bliver det til en stor Glæde, naar vi komme sammen; men, at vi idag samles med Fryd i Hjertets Enfoldighed — dette er den Hellig Aands Gjerning. Det er ikke os, der skaber den indbyrdes Tillid og Hjerteglæde, men det er den Hellig-Aand, ligesom det ogsaa er den Hellig-Aand, som har bevæget os til idag at komme sammen. Derfor siger jeg til mig selv om Morgenen: Du har Lov til at tro paa den Aand, der er over alle Aander, i hans Navn er Du døbt, og derved skeer det, at Sjælen faaer Lyst og Kraft til at leve. Vi maa see til at sige til os selv: Dine Evner forslaa ikke, hverken i den indvendige eller i den udvendige Huusholdning; men, naar vi huske, at vi er kaldede

til at tro paa den Aand, der er over alle Aander, kommer der Mod i Hjertet. Og den Hellig-Aand er Hjerte-Renhedens Aand; lad os tro og forlade os paa Ham! thi paa den Maade kan vi faa en Forestilling om, at vort Hjerte kan blive rent uden Plet og Rynke, og den Trøst trænge vi til hver eneste Dag. Og den Hellig-Aand er Sandhedens og Kjærlighedens Aand, thi det er hans Embede at feje ud al den Løgn og Falskhed, der kan komme op i Sjælen, og at gjøre mig ganske ærlig. Han er tillige Kjærlighedens Aand, som har det Embede ved sin Kraft i os at drive al Ondskab ud, og at gjøre mig fordringsfri og tjenstagtig. Det er forunderligt i denne Deel at lægge Mærke til hvad der foregaaer i Sjælen; man kan undertiden have de allerbedste Forsætter, besynderlig med Hensyn til vor Omgang med andre Mennesker, og sige: Nu skal Du være rigtig god, tjenstagtig og føjelig, men i det Øjeblik, jeg seer mine Fjender, er næsten alle Forsætterne forsvundne. Derfor trænge vi Allesammen til at forklare for vor egen Samvittighed, at vi er kaldte til at tro paa den Hellig-Aand, der baade er Sandhedens og Kjærlighedens Aand, og som har det Embede at vejlede os til Kristus, at vi ved Ham maa blive Sandheden tro i Kjærlighed, uden Plet og Rynker. Naar vi dernæst kommer til det Spørgsmaal, hvorfra kommer saa denne Aand, som vi Alle trænger til, saa skal vi trøste os selv med, at vi er kaldte til at tro paa den hellige almindelige Menighed, og at Vorherre Jesus Kristus, i denne sin Menighed, har døbt os med den Hellig-Aand, som følger med Herrens Ord; thi den Hellig-Aand kommer ikke til mig gennem Luften eller gennem mine egne Drømme eller min egen Indbildning, men han kommer til mig menneskelig, ikke gennem den Deel af Menneskeslægten, som bander og tordner, thi derigennem kommer den onde Aand til os, men han kommer til os igjennem det Selskab, der er troende og døbt, og som er bleven enig med sin egen Samvittighed om at slippe Djævelen og bevare den eneste sande Tro. Naar jeg altsaa siger: jeg tror paa den

hellige almindelige Menighed, saa har jeg Rettighed til at sige til mig selv: See, ogsaa Du har annammet den Hellig-Aand, den Dag Du blev døbt, gjennem det Selskab, som er de Troende og Døbte, og Du har annammet den Hellig-Aand af Vorherre Jesus Kristus, Hovedet, Brudgommen, Saamanden, den gode Hyrde, som ogsaa er kommet til Dig i den hellige Daab, og har døbt Dig med den Hellig-Aand, Sandhedens og Kjærlighedens Aand. Og jeg troer, at vi netop skal passe paa at forklare for vor egen Samvittighed, hvorfra Aanden er kommen, for at vi kan sige: See, dette Selskab, de Troende og Døbte, er Dine Nærmeste, dem Du har alt tilfælles med, dem skal Du leve ordentlig og godt med i Sandhed og i Kjærlighed. Dernæst bekjende vi Troen paa de Helliges Samfund, og derfor siger jeg til mig selv, naar jeg først har forklaret mig, at Livets Flod ogsaa strømmer gjennem min Sjæl, og at jeg er kaldet til hele Dagen igjennem at drikke af Livets Flod: Du er ogsaa kaldet til at æde af Livets Træ, og at blive udødelig deraf, thi den samme Jesus Kristus, der døbte Dig med den Hellig-Aand og delte sin Aand med Dig, som med de Vidner, der saae ham, har delt sit Kjød og Blod med Dig, ligesaa fuldt med Dig, som med de Venner, der sad tilbords med ham i Jerusalem. Naar saa Sjælen er bleven sikker paa, at Vorherre Jesus Kristus har døbt os og givet os sit Kjød og Blod at æde og drikke, saa følger det ganske af sig selv, at vi tro paa Syndernes Forladelse, og det evige Liv. Vor Herre hjælpe os Alle sammen, at vi alle Dage, naar vi samles, maa drives af den gode Aand, at vi maa samles med Fryd og Hjertets Enfoldighed.“

Følgende Ord taltes af Rørdam ved en selskabelig Sammenkomst under Vennemødet:

„Der er et Stjernebillede, som hedder Frejas Rok! Stjerneerne er 3, og hver har sin Glands. Den ene Stjerne kaster

Glands paa den anden, og de staae ved Siden af hinanden uden al Misundelse, uden Spot eller Bagtalelse.

Ved vort Høiskole-Folk er der 3 gode Kræfter, som forene sig: 1) den frivillige Haand; Midlerne er samlede ved frivillige Bidrag, ikke ved Tvang! 2) Den frivillige Mund; der tales frit, med Lyst af Frivillige! Man skal ikke beskyldes Forstanderne for, at de har valgt den Vei for at samle sig Grunker. 3) det frivillige Øre; frivilligt samles de Unge for at høre.

Det er den frivillige Haand, den frivillige Mund og det frivillige Øre, som her har forenet sig, førte sammen af den gode danske Folke-Aand.

Vorherre velsigne den frivillige Haand, den frivillige Mund og det frivillige Øre, at de stadig maa hjælpes ad, bedre og bedre forstaae hinanden, til Lyst og Glæde for Alle, der vil nøies med det Danske! De Danske Folkehøiskoler leve!“

P. Rørdam til sin Datter.

[Lyngby] 29. Octb. [1869].

Mit eget lille Lam!

Da Du var kjørt¹⁾, skrev jeg min Prædiken; saa kom Fru Tietgen. Paa Søndag reiser T. til Lolland; Jernbanen fra Banholm til Maribo skal aabnes; og Fru T. til Faxe. Til Middag kom den gode Holger, som fortalte mig mange gode gamle Dele, fra Reformationstiden²⁾, blandt Andet, at der i Udkastet til Kirkeordinansen var foreslaaet, at Herregaardene skulde betale Tiende, og Præsterne være fri for Skat, men, at Loven kom til at lyde paa det Modsatte: thi Skatten kom paa Præsterne, og Herregaardene blev tiendefri. Dernæst, at Fredrik 2. stræbte for, ved selv at betale

1) For at opholde sig nogen Tid hos sine Slægtninger paa Gammelkjøgegaard.

2) Det var meget taknemmeligt at fortælle P. Rørdam noget, da han med stor Interesse omfattede, hvad der blev ham meddelt.

Tiende af sine Gaarde, at opmuntre Herremændene til det Samme; men at det var forgjæves.

Iaften samledes alle de Lærde og Vise. Udfaldet blev, at Skolen skal holdes ovre i Confirmantstuen, Onsdag og Løverdags fra Kl. 7—9.

Idag har jeg havt Brev fra Frøken Zahle. Nelly Moltke har faaet bedste Charakter¹⁾, hvad jeg kalder et hæderligt Udfald efter 1 Aars Læsning, og Vidnesbyrd om, at hun for Alvor har brugt sin Tid. Frøken Zahle skriver, at hun og Nelly kommer herud paa Søndag. Nora Kagerup²⁾ har ogsaa faaet bedste Character.

Tante Bolette, som jeg fik Brev fra iaftes, beder Dig, at Du skal skrive til hende. Nu er de flyttede ind i den nye Gaard, og er godt fornøiede. Bolette gjorde Gilde for Bønderne med Koner og Børn, ialt 200, der havde hjulpet Feilberg med at kjøre Tømmer og Steen. — —

Den Skole, om hvilken der ovenfor er Tale, var en Aftenskole for Medlemmer af Lyngby Arbejderforening. Rørdam fortalte den nordiske Gudelære, og flere frivillige Kræfter virkede paa andre Maader. Skolen bestod i to Vintre.

P. Rørdam til sin Datter.

1. Novbr. [1869].

Min egen søde Jutta!

Nelly Moltke og Frøken Zahle kom ikke, kun et Brev, som meldte Forfald, med Indbydelse til et Afskedsgilde hos Fr. Z.; men Selskabet var Søndag Aften, saa det var mig

¹⁾ Ved Almuælærerindeexamen.

²⁾ Datter af Slotsforvalteren paa Sorgenfri; hun blev tilsidst Forstanderinde for Enkedronning Caroline Amalies Pigeskole. Hun omfattede Lærerinde- og Forstanderindegjærningen med dyb Kjærlighed og Forstaaelse, og hun elskede Lyngby, paa hvis Kirkegaard hendes Støv forlængst hviler.

umuligt at komme, da jeg havde lovet Arbejderforeningen at komme til dem, til deres Bal, som jeg ogsaa gjorde og morede mig der meget godt. Ballet var hos Preisler; jeg blev modtagen af Bestyrelsen med Tale og Sang; svarede derpaa; underholdt mig med Mændene og Konerne, drak en Kop Kaffe; saae paa Dandsen, som gik meget net. Ingen røg Tobak, hvor Ballet var, og alle havde Hatten af.

Det var Foreningens Stiftelsesdag, og Qvinderne af Foreningen havde den Dag overrakt Formanden, Jensen, et Uhr med Kjæde, og en lille Guldkapsel, hvorpaa stod en Due, med et Brev i Næbet.

Løverdag Aften kom Mau¹⁾ fra Sverrig, og Søndag Morgen hans Familie, Køster og hans Kone og Rebslager Børresen fra Præstø. Jfr. K. bliver ganske glad, naar hun seer Børresen; han og Mau morede sig fortræffeligt til sammen.

Jeg prædikede om: hvis Billede og Overskrift er dette? Paulus svarede paa dette Spørgsmaal saaledes: „Jeg er korsfæstet med Christus; alligevel lever jeg; dog ikke jeg, men Christus lever i mig; og hvad jeg lever, lever jeg i Jesu Christi Guds Søns Tro, som elsker mig og gav sig selv hen for mig? Gal. 2,20. Men formedelst Ordet, Herren taler til os, lever Christus i os, og naar vi troe Ordet, leve vi i Christo. Og Paulus vidste, at han havde Nytte af at beskue dette Billede af Herren, som han i Ordet og Troen paa Ordet bar i sit Hjerte; thi siger han, 2. Cor. 3,18: „Alle vi, som med ubedækket Ansigt beskue Herrens Herlighed, som i et Speil, vi blive forvandlede efter det samme Billede fra Herlighed til Herlighed af Herren, som er Aanden.“

Tietgens og Barfod var her ogsaa; Fru T. kom her idag igjen til Middag; hun og Holstein og Barfod og Jfr. K. hilser Faders lille søde Lam! Gud velsigne Dig søde Jutta! Du er Faders Lyst og Glæde.

Din P.

¹⁾ Præst i Farum.

P. Rørdam til sin Datter.

3. Novbr. [1869].

Idag har jeg haft en lille Altergang, Mürers, Fønsses osv. Jeg talte om den Skare, som staaer for Guds Throne med de hvide Klæder paa, og jeg tænkte paa den søde Moder, som har stridt og seiret. Gud skee Lov for den søde Moder, det er en stor Velsignelse for Dig, mit lille Lam, at Du har din Moder, for i Troen og Haabet har vi hende endnu levende, glad og yndig. Og naar vi lever i Forsagelsens, Troens og Daabens Ord, staae vi for Guds Throne, vi har de hvide Klæder paa, og vi give Gud Æren; thi Ordet, hvori Hjertet hviler, er Christus selv, og med ham er vi levendegjorte.

Da jeg kom hjem, sad Nelly Moltke og Frøken Zahle her; vi fornøiede os rigtig godt. Frøken Z. er forstandig, sindig og meget behagelig; Nelly var yndig; hun sang: „Nu skal det aabenbares“, „Kongen raader for Borgen“, og „Hil Dig vor Fane“. De spiste her til Middag, fulgte mig til Frederiksdal; jeg havde lovet at spise hos Fønsses; og tog tog hjem Kl. 6¹/₂. Hos Fønss¹⁾ har jeg haft det meget hyggeligt.

Igaar havde jeg ogsaa en rar Dag; jeg skrev min Prædiken, spiste hos Dronningen med alle Lyngbyerne²⁾ — Dronningen reiser paa Fredag — tog saa til Kbhvn. og med Fru Tietgen i Danske Samfund, hvor jeg fortalte Slutningen af Chr. 2. Historie! Det er fornøieligt at træffe saa mange Venner paa een Plet; Ploug og hans Kone var der ogsaa; og saa alle dem, Du kan opregne, venlige og hengivne Sjele,

1) Kammerherre Fønss ejede Sofienholm (i sin Tid berømt som Frederikke Bruns Hjem).

2) Enkedronning Caroline Amalie plejede, inden hun om Efteraaret forlod Sorgenfri, at indbyde Lyngby Honoratiorens til et Afskedsselskab.

hvorhen man vender Øiet. Alle hilser Dig, og Alle spørger efter Faders lille Lam.

God Nat, lille søde Datter! Vorherre velsigne Dig baade paa Sjel og Legeme!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

4. November [1869].

Kjæreste Bolette!

Angaaende Tiden, der skrider, gjælder det, at vi faae Glæde af os selv; thi vi kan ikke glæde Andre, naar vi ikke glæder os selv; men af os selv faaer vi Glæde, naar Christus kommer til at leve i os, og vi kommer til at leve i Christus. Men Christus kommer til os ved Daaben og ved Nadveren, ved det Ord, han der taler til os, og vi komme til ham, naar vi troe Ordet. Hjertets Evne til at troe ligner jeg ved Jorden; men Ordet, som fylder denne Evne, er Saasæden; og Planten er Troeslivet. Alle begynde vi vort Menneskeliv med den blinde Tro; vi troe blindt paa vor Faders og Moders Ord, og vi haaber trygt paa deres Kjærlighed, og vi elske dem af Hjertet, og dette er Naturgrunden. Derefter kommer Christus til os med Troens Ord, i Daaben, med Haabets Ord i Fadervor, og med Kjærlighedens Ord i Nadveren, forat leve i os, og blive i os med den christne Tro, Haab og Kjærlighed; og naar vi, vort Hjerte, omfavner Ordet, som Jorden omfavner Sæden, groer og voxer Christus i os, og vi lever i Christus. Saa udøse Vorherre sin Aand rigeligt over Dit Hjerte, at Du maa kunne sige: Troen og Haabet og Kjærligheden bliver i mig, Dig selv til Glæde, Vorherre til Ære og Dit Hus til Velsignelse! Saa kan Du rigtig glæde Dig ved Dit nye Huus¹⁾. Gud give Eder der mange glade Aar!

¹⁾ Præstegaarden i Kirke-Helsingø var for en Tid siden afbrændt, og en ny opført.

Det Gilde, I gjorde for de mange Bønder¹⁾, maa Du fortælle mig ordentlig om; hvor havde I dem samlede? og hvorledes beværtede I dem? blev der dandsset?

Grundtvigs Høiskole begyndte idag; la Cour og jeg var der: jeg talte, og det gik fornøieligt; siden spiste vi hos Grundtvig; han var i sin Kraft; han talte om, at kun Vaaren levendegjør de døde Træer, og kun Aanden, som virker gennem Ordet, levendegjør Folket, folkeligt og christeligt.

I Tirsdags talte jeg i Danske Samfund. Det er nu en saare behagelig Forsamling, Medlemmerne er over 600. — — Ida Holstein havde Bryllup i forrige Uge. — — Brudevielsen var god; jeg udlagde Esaias 54,10: „Høiene skal rokkes, Bjergene vakle; men min Miskundhed imod Dig skal ikke rokkes, og min Fredspagt skal ikke vakle“.

Jutta er paa Gl. Kjøge; Du begriber, jeg er meget ene; men Menneskene besøger mig da, og jeg har meget at bestille, saa Tiden gaaer godt. Vorherre bevare Feilberg, at han maa være rask; thi alene den Tanke, at jeg var alene, kunde gjøre, at jeg fandt besværligt, hvad nu er mig let. Kurven er fra Ems; bare den maa være heel, naar den kommer.

Lev vel kjæreste Bolette! Hils Feilberg kjærligst! Vorherre være med Eder.

Din P.

P. Rørdam til sin Datter.

6. Novbr. [1869].

— — Igaar reiste Dronningen, det Hele gik kjønt, og om Aftenen var Rindoms og Heibergs her og Maria Neergaard og med hende kom Fru Hall. Men i Torsdags fornøiede jeg mig ret; la Cour og jeg tog til Marielyst, Høiskolen aabnedes. — Grundtvig talte om Forskjellen mellem

¹⁾ I Anledning af deres Bistand ved Præstegaardens Opførelse.

Tvangsskolen og Friskolen; ved Vintertid staaer Skoven nøgen; den bliver ikke levende, fordi man maaler Roden og Stammen op, eller hænger Blade paa Grenene; men naar Vaaren kommer med sin Varme, knoppes Træerne og de springe ud. Jeg talte om Troen, Haabet og Kjærligheden, som er Naturgrunden i os, en Levning fra Paradiis.

P. Fenger udlagde Kingos:

Giv os Styrke ved vor Mad!
Drøielse læg i vort Fad,
Saa hver maa blive sund og glad!

Om Middagen spiste la Cour og jeg hos Grundtvig. Han var rigtig fornøiet! Og Aftenen tilbragte jeg hos Dronningen med hendes Damer, og vi kom rigtig godt ud af det, alle tilsammen. Idag har jeg haft Brev fra Tietgen om Niels Rasmussen fra Kallehave. Døllner, Consulen i Ny York, vil besørge ham hjem¹⁾.

P. Rørdam til sin Datter.

8. Novbr. [1869].

Min egen søde Jutta!

Idag har vi endt Overhøringen i alle Skolerne; vi har været i Taarbæk og paa Raavad, og vi har haft det ganske fornøieligt. Bech¹⁾ slukkede Sorgen, thi det gik simpelt i hans Skole, med at traktere os med ypperlig Marsala Viin fra Sicilien; og jeg fik ved den Leilighed den Oplysning, at Grunden til hans ualmindelige Kjendskab til Viin kommer

¹⁾ En Mand, der havde kjendt Rørdam, medens han var Præst i Mern (se 2den Del, S. 180 f.), men senere var bleven Mormon, skrev fra Amerika til R. og bad ham hjælpe til, at han kunde komme hjem igjen. Det lykkedes R. at skaffe de fornødne Penge tilveje og ved Bankdirektør Tietgens Hjælp at faa Manden befordret hjem. Men, som det følgende vil vise, fik han ingen Glæde af sine Anstrængelser.

²⁾ Se foran S. 50.

derfra, at hans Fader var Viinhandler i Nyborg, og derfra, at han som Student selv drev en liden Viinhandel.

Iaftes var jeg med til det Selskab, som Venner af Høiskolesagen gjorde for Flor i Vincents Lokale. Der var meer end 200 Gjæster. Ploug havde Forsædet, Grundtvig og Clausen, Pastor Hertel fra Moltrup, Wegener fra Halsted paa Lolland, den første Forstander i Rødding, og Raadmand Meinerth var indbudne som Æresgjæster; og alle Partier vare forsamlede, Bille med sin Stab, Rimestad med sin, og Ploug med sin; thi alle, som vil Danmark vel, holder paa Høiskolen, som jeg kalder vort Fremtids Haab. Hvorledes den Aften løb af, om den endte i Fred, veed jeg ikke, da jeg maatte gaa Kl. 10¹/₄ for at komme hjem med Jernbanen, men i den Tale, Grundtvig holdt, var der saa stærke Udfald imod Latinskolerne, at Clausen vanskelig kunde tie; Grundtvig fyrede i af alle Kræfter, og han var i sin Vælde; han saae ud og han talede, som vilde han knuse alle Latinerne; han er en Mand, en vældig Aandens Kjæmpe; det var en Hjertens Glæde at see ham og at høre ham. Jeg talte ogsaa, og jeg var glad, og der kom Liv i Selskabet. — —

Da der af den Tale, Rørdam holdt ved denne Lejlighed, er os tilstillet en Afskrift af Hr. Meyer, skal den her meddeles:

7. Novbr. 1869.

Det var i Tølløse Præstegaard, jeg første Gang saae Flor, og da var det Sommer. Flor tiltalte mig, fordi han saa godt ud, og han var saa omgængelig — der kom en Ven til ham, og jeg kunde see, at han elskede ham, han var saa omhyggelig for ham. Dertil kom, at Flor omgikkes min gamle Mormoder, der var Præsteenke der paa Stedet, saa mildt og kjærligt, som en Søn sin Moder.

Saa var der endnu noget, som anbefalede Flor i mine Øine: han kunde baade kjøre og ride.

Paa samme Tid som Flor kom til Tølløse, kom Busck til Bjergby; begge samledes hjemme i Ondløse hos mine Forældre.

Busck var saa gudfrygtig og saa glad, og jeg tænkte: „Gid du engang kunde blive saa gudfrygtig og glad som Busck“! Men Flor havde en Gave, som gjorde et uudsletteligt Indtryk paa min Menneskenatur, og det var Gaven til, aandeligt talt, at haandtere Mennesker. Thi han omgikkes alle Slags Mennesker: Herremænd og Bønder, Præster og Skolelærere, rige og fattige, og det var dengang noget usædvanligt. Og han spillede ikke dobbelt Spil; han var altid sig selv lig: ædel og værdig, tillidsfuld og underholdende. Jeg havde nok seet Mennesker, som vare høflige imod alle; men Flor kom dem, han omgikkes med, nærmere, end man kommer Folk med blot Høflighed.

At Flor har i usædvanlig Grad eiet denne Gave: at kunne omgaas alle Slags Mennesker uden Hensyn til Stand eller Rang, og at han har brugt denne Gave godt, til at sanke de spredte Kræfter og at lede de spredte Kræfter til „Fædrelandets Møllehjul“, derom vidner Høiskolen i Rødding og Høiskolerne trindt om i Danmark; thi, er Grundtvig Fader til Høiskoletanken, saa er Flor denne Tankes Fostermoder. Og om Flors sjældne Gaver til at kunne omgaas alle Slags Mennesker vidner ogsaa den lille Vennekreds, som her er samlet; thi vi høre jo alle Klasser til, vi ere et folkeligt Selskab.

Hvorfra denne skønne Gave kom, forstod jeg ikke, dengang jeg først lærte Flor at kjende; men nu forstaar jeg det. Thi Flor gik Menneskene i Møde med Tro og Tillid; han troede vort Folk til det bedste, han haabede det bedste om vort Folk, og han elskede vort Folk; han vilde gjerne gjøre det godt, han opofrede sig for det. Men Tro og Haab og Kjærlighed tiltaler og samler alle de Mennesker, der ere af Sandhed.

En Skaal for Etatsraad Flor, fordi det ved ham er folke-

ligt aabenbaret og forklaret, at Tro og Haab og Kjærlighed er Nøglen til det danske Folks Hjerte! Vorherre opholde og bevare sin Tro, sit Haab og sin Kjærlighed i hans Hjerte og hos os alle!

P. Rørdam til sin Datter.

11. Novbr. [1869].

— — Jeg skal hilse Dig fra Fru T., som sidder her. Vi kan rigtig underholde hinanden. Vi tale om Vrede og Hævn, der ligger i Menneskenaturen; selv et Barn har Lyst til at hævne sig og Mod til at slaae, og det til de Store, uden at beregne Forholdet mellem Kræfterne, og hvor ilde det vilde gaae, om de Store slog igjen.

Dernæst, der skal en vis Velstand til at lade være at hævne sig. Naar jeg er rigtig glad ved et Menneskes Kjærlighed, kan jeg taale endeel Modsigelse uden at tabe Taalmodigheden og uden at blive ondskabsfuld. Men naar jeg er glad ved Vorherres Kjærlighed, naar jeg seer, at Vorherre istedetfor at overgive mig til mine Synder eller til mine legemlige Fjender, giver mig den fulde Omvendelse og den fulde Syndsforladelse, kan jeg tilgive mine Fiender og bede for dem; thi den Velstand af Fred og Glæde, jeg selv føler, gjør mig rig nok til ogsaa at hjælpe dem, som gjør mig Livet beeskt. Men jeg kan aldrig troe paa en heel og fuld Syndsforladelse, uden jeg ved Jesu Naade forlader alle mine ugudelige Veie og uretfærdige Tanker.

Iaftes besøgte jeg Landspergs¹⁾; det var rørende at see, hvor glade de var med hinanden og med deres lille Pige og deres lille Stue; og hvor der er Glæde over Vorherre, og Glæde med det Selskab, der er givet os, der er Alt i Orden.

I Farum var jeg i Onsdags; Maus er rigtig rare Folk. Somme bær alle deres Skrøbeligheder aabenbart; andre skjule

¹⁾ Sagfører i Lyngby.

dem. De første er de oprigtigste. Somme er hjemme, naar de er ude, fremmede naar de er hjemme. — —

I Aaret 1869 mistede P. Rørdam to paalidelige Venner. Den ene var Præsten G. Busck i Brøndbyvester (død 28. Marts), den anden var hans ældste Broder, Dr. theol. Hans Christian Rørdam i Hammer (død 21. Decbr.). P. Rørdam talte varmt og kjærligt over dem begge. Om den første sagde han: Busck var min Faders og min Moders fuldtro Ven, og han bragte Glæden med sig, naar han kom. Han fulgte baade min Fader og min Moder til deres sidste Hvilested, og han trøstede alle os Søskende saa ømt, da vi vare bedrøvede. Derfor skrev ogsaa, for ganske nylig, min Søster: „Sig Busck rigtig Tak for, hvad han har været for os, og for de mange Gange, han trøstede vor syge Moder“. Og da Vorherre tog min kjære Hustru til sig, sagde min lille Pige: „Fader, skriv til Busck, at han kan komme og tale!“ Thi Trøstens Aand var rigtig udgydt over ham.

Om sin Broder sagde P. Rørdam paa Jordefærdsdagen i Hammer Kirke: Min Broder var værd at elske. Mod og Mildhed vare Guds milde Gaver til ham paa Vuggen, og de to Kræfter vinde altid Venner hos det danske Folk i alle Klasser; thi „Løver og Hjerter i sit Skjold Danmark har ført fra Hedenold“. I mere end 40 Aar var han Guds Ord tro og nidkjære Tjener, og, naar jeg siger: „Guds Ords tro og nidkjære Tjener“, er jeg vis paa, at hele Guds Menighed i vort Land svarer: „Ja, det var han“. Hans Navn skal derfor leve iblandt os til Velsignelse. Thi han var en aarvaagen Guds Ords Tjener; han gav Agt baade paa sig selv og paa Lærdommen og paa Folket, og blev ved dermed. Og dog var han tillige saa billig; thi han var selv en fribaaren Sjæl, og derfor forstod han saa godt, at Troen er en fri Sag; derfor stred han for Frihed i Kirken og i Skolen. Han blev ikke færdig med sit Arbeide her i Hammer og Lundby Menigheder, ei heller med sit Arbeide i Kirkekommissionen;

men Herren behøver ikke os; det er hans Naade, at han bruger os. Han blev heller ikke færdig med sit Arbeide i sin egen Sjæl; men i Jesus Christus Vorherre er alt beredt og alt fuldbragt. Jeg er vis paa, at alle hans Venner, I fra de gamle Dage og I fra den nærværende Tid, ville stemme i med mig, naar jeg siger: „Han var en Ven, der var værd at eie, til at stole paa“. Thi han var saa ærlig, trofast og kjærlig; han kjendtes ved sine Venner ei blot i Medgang, men ogsaa i Modgang, paa den onde Dag, naar de trængte til Trøst og Hjælp; han kunde glæde sig med sine Venner, men han kunde ogsaa græde med dem. Og jeg er vis paa, at de fattige i Hammer og i Lundby, i Fredericia og Erritsø, og i Laastrup og Skals ville sige: „Dr. Rørdam var en bestemt Mand, men han var ogsaa en god Mand; Gud glæde hans Sjæl i Himmerige!“ Men de fattiges Kjærlighed er et deiligt Eftermæle.

Fra Aaret 1870 foreligger forskjellige Breve og Udtalelser fra Rørdam, hvoraf følgende kunne meddeles:

P. Rørdam til Fru Lindholm.

24. Januar [1870].

Igaar spiste jeg hos Fru Feddersen¹⁾. Vi har kjendt hinanden fra Ungdommen. Ved den Leilighed kom jeg til at tænke paa, at her er en forunderlig Mangel paa Herrer, paa virkelige Mænd, især naar man seer paa Qvinderne og den Udvikling og Tankerigdom, vi faae gennem dem. Jeg troer aldrig, Qvindekjønnet har haft en bedre Tid end den nærværende, og det er vist, at Qvinderne bruge Tiden godt, og at de forstaaer at leve og at leve godt. Desmere paafaldende er det at høre, hvor fattige de unge Herrer igrunnen er, og

¹⁾ Denne elskværdige og forstandige Dame var født Bilsted. Hun var først gift med Michael Fabritius de Tengnagel til Petersgaard, senere med Kammerherre H. D. F. Feddersen.

hvor liden Umage de gjøre sig forat faae et virkeligt Udbytte af deres Liv; men ivrige ere de forat gjøre rige Partier; thi nyde ville de, uden at arbeide. Jeg kunde næsten tænke mig, at hele Mandkjønnet af de høiere Classer kunde forsvinde, uden at det efterlod det ringeste Savn. Vorherre give Dem Visdom og Forstand til at opdrage deres Drengbørn, saa de maa blive til Mænd! Derimod tænker jeg mig, at der fra Bondehøiskolerne vil udgaae brave unge Mænd, i hvem der er Naturkraft; thi naar jeg seer paa Studenterne, synes jeg ofte, det nytter ikke, at et Menneske proppes med mange Kundskaber, hvor Naturen mangler Evne til at fordøie dem og til at bære dem frem. — — Den, som ikke har sin Regulator i sig selv, er det fast umueligt at hjælpe; thi vi kan kun sige, hvad der er Uret i det enkelte Tilfælde. Den, som ei kan holde Takt, kan ei lære at dandse. — —

Hvad De skriver om Juleglæden, at den kun er en Afglands af Julen i Himlen, var mig ret til Trøst, da Vorherre kaldte min Broder. Han var hos mig Søndagen forud; vi var saa glade ved hinanden, næsten ydmyge, jeg kom idetmindste den Dag til at forstaae, hvad Paulus mener, naar han siger: „agter i Ydmyghed Andre høiere end Eder selv“. Man befinder sig saa vel, saa let, naar man er ydmyg.

Det er ogsaa sandt, at vi, liig de gamle Israelitter, som maatte nøies med Troen paa Forjættelserne, ofte maa nøies med at haabe paa bedre Tider. Naar vi see paa os selv, kan vi vanskelig tænke os, at i os bygger og boer han, som er al Guddommens Fylde baade af Miskundhed og af Kjærlighed; thi endnu er det kun glimtviis, at denne Herlighed aabenbarer sig. Dog veed jeg, at der inden i mit Hjerte er en Grændse, mellem Ondt og Godt, og at denne Grændse kan udvides, saa jeg har det Haab, at han, som satte denne Grændse, vil udvide den, saa han tilsidst regjerer over hele Hjertet. Kun naar vi agter denne Grændse, kan vi ære os selv; kun naar Andre kan fornemme, at der i os er en Grændse, som vi ei tør overskride, ærer de os.

Kan De finde i Busckes Breve¹⁾ Noget, som forklarer, hvorfor han ingen Menighed sankede, saa siig mig det. Jeg synes, han var for høitidelig, naar han talede offentlig. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

23. Februar [1870].

(Efter at have omtalt en Mand, der uden egen Skyld var kommen ud af sin Stilling i Udlandet, fortsætter R. saaledes:) Du kan begribe, at jeg godt føler det Tryk, at han med Familie kommer hjem og Intet har at bestille og Intet at fortiene. Tænk Dig, hvilken Velsignelse baade at have et Sted, hvor vi ere kaldede til at arbeide, og hvor Nogen venter paa os, og at vi af vort Arbeide har vort gode Udkomme; det skal vi skjønne paa, og det skal vi takke for. Bliv Du kun ved at huske paa det Ord: „Værer ikke bekymrede for Noget, men lader i alle Ting eders Begjæringer indkomme for Gud, med Bøn og Paakaldelse, med Taksigelse“; thi ogsaa dette, at vi tør bede, og at vi kan bede, er en Naadegave, som vi skal takke for.

Jeg har tænkt paa Stenen til Juttas Grav; mig synes bedst om en Kampesten, med et Kors paa, og saa det Sprog: „Vort Borgerskab er i Himlen, hvorfra vi forvente Frelseren, den Herre Jesus Christus, som skal forvandle vort fornedrede Legeme til at blive ligedannet med hans Herligheds Legeme, efter den Kraft, ved hvilken han ogsaa kan underlægge sig alle Ting“.

Vi har nu hver Fredag en kjøn Forsamling, den ene Fredag Bibellæsning, den anden Dansk Samfund, i den smukke Bygning ved Banegaarden. Grove holdt et rart Foredrag om Folkelighed, at det ei bestod i at gaae med Træsko, men deri, at vi ligne vort Folk, at vi har det, som er fælles for hele Folket, saa at Folket kan kjendes ved os, naar vi

¹⁾ Udgivne af H. Bech.

komme frem. Og vor Grundnatur er nu, som der staaer i Skjoldet, Løver og Hjerter, hvortil kommer det fælles Tunge-maal.

Min Tale over Christian vil blive trykt, Holger har faaet den.

Lev vel kjæreste Bolette! Hils Feilberg! Vorherre bevare Eder!

Din P.

Den 2. April 1870 begravede Rørdam Aftægtsgaardmand Mads Jensens Hustru i Lyngby. Talen, der er os meddelt, har sikkert glædet Forsamlingen, da den indeholder et smukt Vidnesbyrd om den afdøde. Vi indskrænke os imidlertid til følgende korte Uddrag: „Naar hun saae tilbage, mindedes hun med Lyst og talte med Glæde om Guds Riges Udbredelse her i Lyngby ved den gamle Pastor Rønne, hendes og hendes Huses trofaste Ven. Thi hvad der mest glædede hende at tale om, var om Guds Riges Herlighed, og at Guds Rige maatte komme til os, mens vi gaee her paa Jorden.“

Af slige gode Menighedselementer fra en svunden Tid var der flere tilbage, medens P. Rørdam virkede i Lyngby; men selvfølgelig udtyndedes Rækkerne, som Aarene gik. — Blandt dem af den yngre Slægt, der havde sluttet sig nøje til ham, kan Haane Rindom nævnes, der 1867 var bleven gift med den tidligere nævnte Præst H. C. Slamberg i Støvring og Mellerup ved Randers. Hendes Sygdom og Død i Foraaret 1870 kaldte Rørdam til Jylland. Herom i det følgende.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

27. April [1870].

Paa Mandag Aften, vil Gud, tager jeg med Dampskibet til Aarhus. Det var min Bestemmelse at ville have blevet der Tirsdag og Onsdag; men et Telegram fra Slamberg igaar gjorde, at Fru Rindom og Elise reiste iaftes, saa jeg kommer

rimeligviis til at reise strax til Støvring. Sagen er, at Slamberg har bedt mig komme, da de har tænkt, det vilde kunne oplive Hanne. Men jeg venter da Efterretning (i Aarhus) fra Støvring, hvorledes Hanne har det. Af Telegrammet skulde man næsten tænke, det var paa det Yderste. I denne Tid gaaer det saa ubegribelig hurtigt med alle Ting, baade med Liv og med Død, saa man maa passe paa at kjøbe den beleilige Tid.

Vil De nu høre, hvorledes jeg forstaar Salomon, naar han siger: fra Hjertet udgaaer Livet.

Inde i vort eget Hjerte træffer vi daglig to Magter, som stride imod hinanden: 1) den Deel af Hjertet, hvorfra Livet udgaaer, det vil sige: den Guist af Kraft til at troe, haabe og elske, som er bleven tilbage fra den første Skabelse, og som aabenbares i alle Børn; thi vi begynde jo alle vort Menneskeliv med at troe, haabe og elske. Og det er med denne Part af Hjertet, vi, ved den Helligaands Naade, kan høre og forstaae Herrens Røst, naar han kommer og banker paa Døren; og det er med denne Part af Hjertet vi kan lukke Døren op for Herren og annamme Herren med Glæde.

2) Men ikke blot Livet udgaaer fra det Hjerte, som hungrer og tørster efter at forenes med ham, som er Opstandelsen og det evige Liv; men fra Hjertet udgaaer ogsaa Døden, en Strøm af onde Lyster, der hader det naturlige Liv i Hjertet og Vorherre med; thi ogsaa Synden har sit Sæde i Hjertet. Altsaa Vorherre taler til den Part af Hjertet, hvorfra Livet udgaaer; men Djævelen til den Part af Hjertet, hvorfra Døden udgaaer.

Naar vi sees, skal jeg fortælle Dem om min Betragtning af de Ord, at vi begravnes med Christus ved Daaben til Døden, og at vi ved Daaben ere opreiste med Christus! og om det Ord: „ved hans Saar ere vi lægte“. Guds Fred er = Syndsforladelse og = en god Samvittighed.

Bliver jeg nu ikke Tirsdag og Onsdag i Aarhus, tænker

jeg at have det tilgode til i den næste Uge. Vil Gud, skal jeg være hjemme Tirsdagen før Bededagen. — —

Før Rørdam naaede til Støvring, var Fru Hanne Slamberg, 30. April 1870, gaaet til Hvile. Om hendes sidste Tid foreligger der fra hendes Mands Haand en meget smuk og opbyggelig Beretning, der, saa vidt vides, for ikke længe siden er bleven trykt. Rørdam kom til at tale ved hendes Jordefærd. Følgende Brev er skrevet til hans Datter, der i hans Fraværelse opholdt sig paa Gammelkjøgegaard:

P. Rørdam til sin Datter.

Randers 3. Mai [1870].

Jeg er idag kommen til Randers og har ret haft en stille Formiddag. Jeg har skrevet min Tale over Hanne og har til Text: „Lovet være Gud, som efter sin store Barmhjertighed har gjenfødt os til et levende Haab formedelst Christi Opstandelse fra de Døde“; thi Hanne ikke blot troede paa Syndernes Forladelse, at Synden er glemt og udslettet, men hun haabede paa den Stund, da hun skulde være heelt fri og reen for Synden, for hver syndig Lyst og Begjær, og hun haabede paa Kjødlegemets Opstandelse efter Christi Billede og Lignelse.

Og fordi dette levende Haab stod fast for hende, derfor var hendes Liv i denne Verden lyst, mildt og let, og derfor gik hun ud af Verden med Tak til Vorherre, fordi han havde gjort hende saa rig paa Glæde, og med Tak til Menneskene, fordi de havde været gode og kjærlige imod hende, lige til det Sidste. Det har Fru Lindholm, som var hos hende den sidste Dag, fortalt mig, ligesom ogsaa, at hun ret kom til at skjønne paa Slamberg, fordi han saa vidunderligt ømt støttede, pleiede og trøstede Hanne, og Fru Lindholm siger, at hun aldrig har seet Hanne mildere, kjærligere og yndigere end den sidste Dag.

Og dette er nu for mig saa dyrebart at høre; thi det veed jeg for vist, at Forsagelsens, Troens og Daabens Ord, med Fadervor og Nadverens Ord, var den Mad, hendes Sjel levede af; det var hendes indvortes Selskab, men Guds Menighed var hendes udvortes Selskab.

Jeg morede mig ret ved at seile. Tietgen, som fulgte mig ombord, havde anmodet Captainen om at sørge godt for mig; jeg fik derfor en Kahyt som en Konge og en tilsvarende Opvartning. — —

Vil Du hilse Onkel og Emmy og Tante! Vi vil, ved Guds Naade være rigtig gode og kjærlige imod hinanden, mens vi leve tilsammen; det er yndigt at være et godt Menneske, og stadig at blive bedre.

Din egen kjære Fader

R.

Naar jeg har spiist og været ude og seet Byen, tænker jeg at kjøre til Slamberg.

P. Rørdam til sin Datter.

Støvring 5. Mai [1870].

Min egen søde Jutta!

Det er sandt, hvad Du siger: Gud skee Lov, at der er Kjærlighed til, selv om den er tynd, og det er yndigt, at Vorherre har altid Stunder til at høre paa os! Din og Fru Tietgens Krands kom da igaar, og de var de skønneste; den eneste af de mange Krands, der næsten kunde maale sig med dem, var Priorindens fra Klosteret; men hun havde ogsaa sendt sin Gartner til Viborg, blot forat hente Blomster.

Begravelsen var hæderlig og skøn, med Guds Hjælp til Velsignelse baade for Slamberg og for Menighederne. Hanne blev begravet, ikke paa Støvring Kirkegaard, hvor hun boede, men paa Møllerup Kirkegaard, hvor der er en lille Kreds af Troende, som hun kom meget til, og som kom til hende igjen; og denne Kreds af troende Venner havde skjænket

hende Begravelsespladsen og gjorde Alt, hvad der tænkes kunde, forat vise hende og Slamberg deres Kjærlighed; thi Hanne havde ganske vundet deres Hjerter, og de sagde om hende, at „hun havde lukket Præstens Hjerter op og Præstens Huus op, saa hun var som Solen baade for Præsten og for Menigheden“; og da jeg anvendte deres egne Ord i Prædikenen¹⁾, kan Du jo forstaae, at det gjorde deres Hjerter godt.

Paaskedag, da Klokkerne ringede, gik det først op for Hanne, at hendes Sygdom var til Døden, men som Sygdommen voxede, tog den indvortes Kraft til, voxede det indvortes Menneske; og især holdt hun sig til de tre Ord, Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv; og hun sagde fast og bestemt: „bort fra Synden og bort fra Døden, bort fra Sorgen, bort fra Nøden“; og hun sagde: „er jeg nu kommen Himmerigs Port saa nær, beder jeg, at jeg maa faa Lov til at slippe ind, selv om jeg kunde faa Sundhed og Styrke tilbage og beholde Alt, hvad jeg elsker.

Da Slamberg den sidste Nat havde bekendt Troen og bedet Fadervor med hende, sagde hun: „nu har jeg det Ord, som staaer, naar Himmel og Jord forgaaer, og i det Ord har jeg den Jesus, som blev piint for mig og opstod for mig, og med ham har jeg Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv! o Gud skee Lov“! Og saa takkede hun Slamberg for al hans Kjærlighed og sagde: „de 3 Aar, jeg har levet med Dig, er de lykkeligste i mit Liv“; kyssede saa Moderen og Elise, kaldte paa Pigen og sagde: „ogsaa Du Karen hører os til“, og kyssede hende.

Men det er sandt og vist, at Hanne levede ikke af sine Betragtninger eller af andres Betragtninger over Skriften, men af Ordet ved Daaben og Nadveren og Fadervor, thi det er den rene Kjærne, som gjør Sjelen stærk; derfor skal Du læse dette Brev for alle gode Venner, alle Sandheds Venner til Glæde og Trøst: at hvad vi har at gjøre, det er at høre

¹⁾ Den er trykt blandt Rørdams Lejlighedstaler.

og tro Guds Ord til os; saa fuldkommer Vorherre sin Kraft i vor Skrøbelighed.

Gud i Vold, mit søde Barn, hils kjærligt.

P. Rørdam til sin Datter.

Aarhus 7. Mai [1870].

Tak for Dit Brev; jeg fik det i Randers, hvor jeg tilbragte min Fødselsdag, hyggeligt og fornøieligt i Selskab med mig selv og mine egne Tanker! Det er en stor Herlighed, naar man kan underholde sig selv. Siden spiste jeg hos Pontoppidan¹⁾; han drak Din Skaal; Du havde ifjor en Gang i Helsingør²⁾ bragt ham en Kop Kaffe, og det havde Du gjort godt, saa han var kommen til at lide Dig. Hos Pontoppidan traf jeg blandt Andre Pauline Wörm. Hun havde levet i Præstøe 1848—50 og havde der hørt mig, da jeg stillede Grundtvig imod Sognefoged Jens Jensen, der trak sig tilbage, da Grundtvig lovede ham, at han skulde komme i „Krønniken“, og siden efter ved en Soldaterfest i Nysø Skov; saa vi havde megen Fornøielse af at tale sammen. Men hun er næsten utilgivelig mager. Pontoppidan og hans Hustru er levende og friske Mennesker.

Da jeg iaftes kom til Aarhus, stod Fru Lindholm og hendes Ven Meyling³⁾ paa Banegaarden og tog mig imod. Idag har jeg skrevet en Prædiken, for jeg har maattet love at prædike imorgen. Her er en skøn Kreds af christne Folk, og Du begriber, Fru Lindholm er her, som da hun boede paa Jægersborg og paa Hørsholm, Dronningen iblandt dem, og Meyling er hendes Adjutant. Det er en Glæde at see

1) Dines Pontoppidan, Sognepræst i Randers.

2) En Broder af ovennævnte Pontoppidan var en stor Kjøbmand i Helsingør, en brav og velsindet Mand, der kom meget hos Rørdams Svoger, Provst A. C. L. Heiberg.

3) Nu Sognepræst ved Frue Kirke i Roskilde og S. Jørgensbjerg.

hendes Børn. — — Men det er ogsaa en Glæde at see, hvorledes hun ligner sig selv, allevegne; thi det gaaer her i Aarhus som paa Jægersborg og paa Hørsholm, det er meest Smaafolk, Smaaborgere, hun staaer i Forhold til og virker paa. — Jeg har ogsaa haft Besøg af General Wilster; den Mand holder jeg af. — Guds Engle leire sig omkring Dig, baade naar Du vaager, og naar Du sover. Vil Du hilse kjærligst Tante og Emmy og Frøken Bardenfleth. Bed hende, at hun vil komme og besøge os.

Din egen Fader

R.

Af den Prædiken, Rørdam holdt i Aarhus Domkirke 3. Søndag efter Paaske, er en Afskrift os meddelt. Den fortjener at læses; men for at undgaa Vidtløftighed nøjes vi dog her med den for Taleren særlig karakteristiske Indledning.

Aarhus Domkirke 8. Maj 1870.

„Om en liden Stund skulle I ikke se mig, og atter om en liden Stund skulle I se mig; thi jeg gaar til Faderen. I skulle græde og hyle, mens Verden skal glæde sig; men eders Bedrøvelse skal vorde til Glæde, thi jeg vil se eder igjen; og eders Hjærter skulle glæde sig, og ingen skal tage eders Glæde fra eder.“ Saa taler Herren, den Nat han blev forraadt, men taler saaledes ikke til sine Fjender, men til sine Venner, som havde annammet hans Ord og troet det. Thi Ordet er som en Fugl, der bringer Budskab fra Hjærte til Hjærte, og, som vi tro hinandens Ord, smelte Sjelene sammen. Fordi Venner tro hinandens Ord og i hinandens Ord fornemme hinandens Hjærtelag, derfor samles Venner med Glæde.

Saaledes nævner Herren baade Sorrig og Glæde, ond Tid og god Tid, Graads Tid og Fryds Tid. Thi Taarer og Smil hører Menneskelivet til; Barndommen er saa rig baade

paa Smil og paa Taarer; naar baade Smil og Taarer forsvinde, er Menneskehjertet vissent og fortørret. Og Smil og Taarer høre ogsaa Kristenlivet til paa denne Side Graven, i denne Verden, indtil Synden, alle Sorgers Moder, har forladt os, og vi have forladt den. Men Herren nævner ikke blot Sorrig og Glæde, han nævner ogsaa sig selv, og han nævner sig selv som Middelpunktet i sine Venners Sorg og som Middelpunktet i sine Venners Glæde. Derfor siger Herren: „I skulle ikke se mig og da skulle I græde og hyle; men eders Bedrøvelse skal vorde til Glæde; thi jeg vil se eder igjen, og da skulle eders Hjærter glædes, og ingen skal tage eders Glæde fra eder.“ Thi Glæden er ingen Tanke, Drøm eller Indbildning; men en Personlighed; den korsfæstede og igjenopstandne Kristus han er selv den personlige Glæde, ingen skal tage fra os. Derfor, naar vi ikke se Herren, naar Hjertet sukker: „Herre! hvorelængde bier du? hvorelængde skal jeg raadslaa med mit eget Hjerte og have Bedrøvelse af mit eget Hjerte?“ da er der mørkt og koldt, øde og tomt inde i os. Men at vi kunne se Herren, at han er nær, at han løfter sit Aasyn paa os, at han elsker os, at han har Omsorg for os i alt, i smaat og i stort, og at han, som har Omsorg for os, har al Magt, baade aandelig og timelig, baade i Himmelen og paa Jorden, og at alle Ting skulle tjene os til Gavn ved Herrens Trofasthed og Kjærlighed: se, det gjør Hjertet glad med den Glæde, ingen skal tage fra os, og det er om denne Glæde, St. Paulus taler, naar han siger: „Glæder eder i Herren! thi han er nær, og han kommer“.

Kjære Venner! vor Vugge stod i Edens Have, men Eden er netop paa Dansk: Gladhjem. Alle Mennesker begjære at være glade, og vi ønsker alle at eje Glæden, som en stadig Ven, ikke som et Stjernesked, der hastelig forsvinder. Thi kun Glæden mætter, kun Glæden giver et Menneske nok. Den, som er glad, han er rig, og han har nok, han savner intet; den, som ikke er glad, han er fattig og arm, hvor-

meget han end ellers ejer. Fordi Børn have et lille Glædens Kildevæld i deres Hjærter, derfor ere de saa nøjsomme, derfor skal der saa lidt til at fornøje Børn. Og saaledes er Glæden en Gave, en Naturgave, skjænket os paa Vuggen. Men den Glæde, som ingen skal tage fra os, den er en Naadegave, skjænket os i den hellige Daab i og med Vorherre Jesus Kristus, Glæden, som ingen skal tage fra os, kommer til os for at blive hos os; og saa taler Herren: „Højene skulle rokkes, og Bjærgene skulle vakle; men min Miskundhed imod dig skal ikke rokkes, og min Fredspagt med dig skal ikke vakle“.

Paaskedags Aften kom Herren den korsfæstede og igjenopstandne til sine Venner, og han stod midt iblandt dem, talte til dem og sagde: „Fred være med eder!“ ikke som en af os, naar vi udtale et velment Ønske, naar vi sige: „God Morgen!“ eller: „Lev vel!“ men som den, hvis Ord er et Almagtsord, der skjænker, hvad det lyder paa, naar det annammes med Tro. Og Herren viste dem sine Hænder og sin Side, at de maatte forstaa, hvad det havde kostet ham at give dem Fred. Men, da Disciplene saa Herren, gik det, som Herren havde forudsagt dem; thi de bleve glade, og de bevarede Glæden; nu møttes de med Glæde for Guds Aasyn.

Sorgen er tung, men Glæden er let, den tynger ikke. Kjære Venner! vi kunne ikke skabe Glæden, vi kunne ikke drive Sorgen ud; i den Del ere vi alle lige fattige. Thi Syndere ere vi alle, og som Markens Blomst er vor Herlighed! Men Vorherre Jesus Kristus han er en Herre over Synden og Døden, og se, derfor kan han drive Sorgen ud og skabe Glæden. Og dette er hans Kjærligheds Gjerning, at han i Stedet for Synden giver os Syndernes Forladelse, og at han i Stedet for Døden giver os Kjødets Opstandelse og det evige Liv.“ — —

At Rørdam selv var glad ved at prædike i Aarhus, og at her, som andetsteds, Venner flokkedes om ham, ses af følgende:

P. Rørdam til sin Datter.

Aarhuus, Mandag Aften, 9. Mai [1870].

— — Igaar havde jeg en rigtig glad Dag. Vorherre gav mig en deilig Prædiken om Sorrig og Glæde. Kirken var fuld af Mennesker, baade fra Byen og fra Landet. Teilmanns, Nørregaards, Fru Feddersen osv.; og mange af mine gamle Krigskammerater var der, og efter endt Gudstjeneste kom de hjem til mig¹⁾, i alle Maader som hjemme i Lyngby. Mit Liv er eens, hvor jeg færdes. Saa har jeg ogsaa idag besøgt Oberst de Plane og Oberst Baland, som jeg har kjendt og holdt af fra Krigen. Krigsfolk har jeg en naturlig Godhed for, og vi forstaae hinanden saa godt. General Wilster, som jeg kjendte lidt til fra den Tid, ligger her, og han er en meget underholdende Mand. Iaftes var Fru Lindholm og jeg hos ham, og idag drak de begge Kaffe hos mig. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Lyngby] 23. Mai [1870].

Kjæreste Bolette!

Det er noget silde, jeg takker Dig for dit gode Brev og for Faders Portræt, som jeg har staaende foran mig tilligemed Moders; gamle Minder fra Fortiden med Hørlighedens Haab i sig; men det er saamæn den første Dag, siden jeg kom fra Jylland, vi har været alene.

Gud skee Lov, at vi havde gode og kjærlige Forældre, som førte os til Vorherre baade i Tale og i Omgang ved Tro og ved Kjærlighed med Kyskhed og ved den Helligaand.

---

¹⁾ Rørdam boede paa Hotel Royal i Aarhus.

— — Tante Lise¹⁾, som har været her nogle Dage, og kommer igjen i næste Uge, mindede mig om Bedstefader²⁾ og Bedstemoder, og at det var Bedstefader en Vederstyggelighed at tale med Bønder. Han havde engang, da han saae en Bonde komme, stoppet Fingrene i sine Øren, og raabt: „Hu, der kommer en Bonde, løb og kald paa Bedstemoder!“ Bedstemoder læste med alle de daarlige Confirmander, og passede Alt i Huset; men naar Bedstefader kom ind i Stuen, reiste Bedstemoder sig, lagde sit Arbeide fra sig, neiede og sagde: Velkommen mit Hjerte, og satte sig saa igjen for at høre paa Bedstefaders vise Tale. Lise siger, at Bedstefader som altid sad indmuret i sin Stue, i Slaabrok med Skierf om Livet, forekom hende fast som en Aand. — Det er morsomt at høre om sine Forfædre. Kan Du huske, at han hver Formiddag red en Tour, og at Stuepigen da kom med en Stol, som han stod op paa for at komme til Hest.

— — Paa min Reise prædikede jeg i Aarhus Domkirke; i den Bye ligger en stor Mængde Officerer, som jeg kjender fra Krigen. Da jeg reiste, blev jeg fulgt ombord af 3 Oberster og 1 General, med deres Damer.

I denne Tid gaaer jeg omkring og søger efter en kjøb Steen til Juttas Grav; jeg vil gjerne have reist den inden jeg tager til Ems; Reisen derhen ifjor var nyttig for min Hals. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

2. Juli [1870].

Det er fra Gl. Kiøge, De faaer dette Brev; imorgen, vil Gud, reiser Jytte og jeg til Ems; Fru Tietgen støder til paa Veien; Tietgen og Raasløff³⁾ kommer efter. Raasløff er en smuk, klog og behagelig Mand.

¹⁾ P. Rørdams Søster (døde i en høj Alder 14. Maj 1895).

²⁾ Præsten Hans Teilmann i Tølløse (døde 1822).

³⁾ General V. R. Raasløff, Krigsminister 1866—April 1870.

Paa Veien herhen besøgte vi Monrad i Buscks gamle Præstegaard; hans Mod er sjunket; han er bleven saa hæs, at han ikke kan prædike, men maa holde Capellan. Han tænker paa Fremtiden, hvad Enden skal blive, og han gruer. Jeg svarede ham, at der angaaende vort Helbred saavel som angaaende vort Udkomme kun gives ét Raad, dette, at kaste sin Sorrig paa Gud, og saa daglig at stride den gode Strid og at bevare Troen. Den Dag imorgen angaaer ikke os, før den oprinder.

De har seet, at vi havde et kirkeligt Møde St. Hansdags-Aften. Hostrup sagde i sin Prædiken, at „Haabet“ var ikke en Fugl, vi først skulde til at fange, men en Fugl, som alt byggede Rede i vort Bryst. Brandts Foredrag, som var udmærket, vil blive trykt. Angaaende de Mange, som ikke vil vide af nogen Folkelighed at sige, bemærkede han, at det sædvanligviis kun var vor egen Folkelighed, de var Modstandere af, men ikke af en eller anden fremmed, som de ved Forholdene havde faaet kjær, saa, naar denne deres kjære Folkelighed maatte faae Fremgang, vilde de gjerne være med. Hele Mødet var fornøieligt; vi fik os en rigtig glad Dag.

Husker De, at jeg samlede Penge til, at en Mand, som var bleven Mormon, kunde komme hjem igjen¹). Brevene var i sin Tid trykte i Kirketidenden. Pengene kom ind, og Manden hjem, men ikke til nogen Glæde; jeg troer næsten, at Mormonerne har ladet ham løbe, at han kan være Agent for dem her hjemme.

Kun et Liv udaf Christus, vort Grundbillede, gjør os tilfredse, aldrig med os selv, men med Vorherre, og med det, han efter sin Naade vil gjøre os til; og han har beredt Alt for os, ogsaa den stadige gode Villie, kun at vi vil komme og tage, hvad han byder; og han byder os sig selv, med Ord og Aand, Kjød og Blod, den rette Bryllups-Klædning, og den rette Bryllupsmad, Marvens Fedme og den ublandede

¹) Se foran, S. 354.

Viin, forat gjenføde og gjentage sit skjønne, yndige Menneskeliv i os, som troer paa hans Naade. Og han gjenføder og fornyer den medfødte Tro, saa den bliver til den christne Tro, der overvinder Syndens Lyst og Dødens Frygt og Verdens Aand; og han gjenføder og fornyer det medfødte Haab, saa det bliver til det christne Haab, der ikke falmer, naar Døden kommer, men som, netop naar Døden kommer, siger: see nu „faaer jeg til Gulv, hvad her kun var mit Tag, og hvad jeg her kun saae som trykt i Leer, lyslevende i al sin Glands jeg seer“. Og han gjenføder og fornyer den medfødte Kjærlighed, saa den bliver til en christen Kjærlighed, saa vi kan sige til hinanden: I boer i mit Hjærte til at døe tilsammen og til at leve tilsammen; I er min Ære og Roes paa Christi Dag.

Inden jeg reiste, fik jeg sat en kjøn Steen paa Juttas Grav, en sjælden Steen, som Anders fandt ude i Geels Skov, med et smukt Marmor-Kors. „Vort Borgerskab er i Himlen“, staaer nedenunder.

Hvad jeg stiler efter, nu jeg reiser, er, at jeg kan være til Ære og Glæde for Jytte, som følger, og for Lyngbye Ménighed, som er hjemme. De 2 Punkter er ret gaaget frem for mig, og det er nyttigt at have Noget at see efter.

Vil De saa hilse alle Deres søde Børn og Lindholm, Meyling og Boesen, og Gram¹⁾, naar De seer ham, og tak ham for hans Brev. Fransiska, Emmy, Carlsen og Jytte hilser Dem med al Kjærlighed. Gud i Vold!

Deres Ven

Rørdam.

Under Rørdams Ophold i Ems foregik den mindeværdige Explosion, som strax efterfulgtes af den fransk-tydske Krig. Kurgjæsterne adsplittedes ved Krigslarmen, og Rørdam med hans Selskab drog til Schweitz, hvorfra følgende Brev:

1) Adjunkt ved Aarhus Kathedralskole.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

Tarasp 8. Aug. [1870].

Langt borte fra søger Tankerne og Hjertet til Hjemmet. — — Jeg er idag, ved at gjenneemgaae Forsagelsens Ord, kommen til at tænke paa, at Meningen deraf simpelthen er denne, at Vorherre bliver saa stærk i mig, at jeg, for hans Skyld, vender mig fra Alt, hvad min Samvittighed advarer mig for, og at jeg siger Nei, naar Synden lokker. Saaledes kommer Vorherre, der er Guds Kraft til Salighed, min Samvittighed til Hjælp, og gjør mig stærk til at korsfæste Kjødet med Lyster og Begjæringer. — —

Forleden besøgte vi et Kloster, blev godt modtagne af Munkene, to, som var Stedets Præster, kaldte af Erkebispnen i Tyrol. Vi talte med dem om 1) Vievandet, 2) om Helgentilbedelse og om Pavens Ufeilbarhed. Vi saae deres Bolig, med mange Gjestekamre for Reisende, og deres Have, med de ypperligste Urter, De kan tænke. Der var ogsaa kjønne Blomster, og Fru Tietgen og Jytte fik hver en Urtekost, og jeg nogle Ærter, de største, jeg har seet.

Her i Tarasp, 2 Dages Reise fra Chur i Graubünden, er kjønt; den rivende Strøm, Inn, høie Bjerge og dybe Dale, og godmodige Mennesker. Hver Søndag holder vi en liden Forsamling, jeg udlægger Evangeliet, og vi synger vore Psalmer; det er hyggeligt. — —

Hjemkommen fra Udlandet besøgte Rørdam med sin Datter Broderen i Ondløse, hvor han altid befandt sig vel, og hvor mange gode Minder vaagnede hos ham, som han ytrede i et senere Brev til Broderen: „Gud skee Lov, vi havde et deiligt Hjem, og at vore Forældre levede tilsammen i Kjærlighed, saa der gik kun een Strøm gennem Huset.“ Ogsaa de „fromme Bedsteforældre“ i Tølløse tænkte han paa: „Jeg har aldrig seet nogen Hustru ære sin Mand som Bedstemoder“, men samtidig „styrede hun alt efter sit Sind, hvad

jeg tænker kom deraf, at Bedstefader helst vilde, det skulde være saaledes“.

I samme Brev, af 21. Sept. [1870], ytrer Rørdam forøvrigt: „Grundtvigs Fødselsdag spiste vi 80 hos ham, deriblandt Hall, og han og Grundtvig sagde hinanden mange kjoenne og gode Ting; men Vennemøde blev der intet af, paa Grund af Tiderne. Lehmann har i den sidste Tid været saare nedtrykt og misfornøiet.“

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

12. Octbr. [1870].

Min egen søde Bolette!

Fra den 19de til den 29de, vil Gud, reiser jeg til Glahn i Aalborg og til Spreckelsen. Dette vilde jeg blot sige Dig, men har ventet hver Dag at see Dit milde Ansigt komme ind ad Døren, og venter det endnu, inden jeg reiser. — —

Angaaende Rejsen, som nærmest foretoges, fordi Rørdam efter Indbydelse gjerne vilde være tilstede ved Stiftsprovst H. Egede Glahns¹⁾ og Hustrus Sølvbryllup, foreligger følgende Breve:

P. Rørdam til sin Datter.

[Aalborg] 23. Oct. [1870].

— — Paa Skibet havde jeg det godt; jeg nyder kongelig Opvartning²⁾; de hopper som Fugle for mig, og jeg faaer en ganske yndig Slummer, naar jeg hører Bølgerne skvulpe ved mit Hoved. Paa Jernbanen kom jeg til at kjøre med en gammel Skolekammerat af Tietgen, og, efter hvad han fortalte, ligner T. sig selv; i sin Barndom har han været

¹⁾ Om dennes Forhold til Rørdam se 1ste Del, S. 71.

²⁾ Sikkert ved Tietgens Omsorg.

som nu, stille og eensom, men et Jern til at fatte og begribe Alt, hvad der hører til Mathematik og Sprog; dog vilde han ogsaa gjerne være glad, og legede med; men i den Deel begyndte han ikke, men ventede, til der kom en Opfordring.

Her i Aalborg blev jeg modtaget af megen Kjærlighed, og er omgiven af megen Kjærlighed. Iaftes var Glahn og hans Kone og Blædel (Broder til B. i Kjøbenhavn) og hans Kone og jeg hos Rectoren, Dr. Forchhammer. Vi talte om, hvor vanskeligt det var, især for saa mange Mænd, at komme til Christum, og at Vanskeligheden kom fra det intelligente Aristokratie, som alle Studenter blive opdragne i, dernæst ogsaa fra Penge- og Fødsels-Aristokratiet, og saa fra vort eget Hjerter, der sætter sig øverst. Saa talte vi ogsaa om, hvorledes de Sjele, der virkelig elske hinanden, kan virke paa hinanden, ogsaa naar de er fraværende. — —

Idag har jeg prædiket og er meget glad. Guds Ord er det samme her og hjemme, og Menneskehjertet ligner sig selv allesteder og til alle Tider. Den, som har faaet Hoved-Nøglen til sit eget Hjerter og bruger den, har ogsaa faaet Hoved-Nøglen til Andres Hjerter, forsaavidt Menneskene vil høre efter, hvem det er, som banker paa, og selv vil lukke Døren op; thi indvendigt fra skal Døren aabnes.

Siden har jeg besøgt Kierkegaard; han er en klog Mand; men jeg ligner ham dog meest med et tvejet Stykke Træ, eller snarere med et Træ, fuldt af Knaster. Jeg lod mig ogsaa melde hos Bispinden; efter 1 Times Forløb blev jeg indladt: hun har ligget i Sengen i 22 Aar! Manden var ganske forundret over, at jeg blev indladt!

Tirsdag og Onsdag har jeg tiltænkt Spreckelsen, Torsdag tænker jeg at blive i Aarhus. Barthold¹⁾ hilser Dig, han følger mig ud og ind. — —

¹⁾ Spreckelsens Søn (f. 1/4 1859), der gik i Skole i Aalborg.

[Aalborg] 24. Oct. [1870].

Det var et meget fornøieligt Selskab igaar Middag¹⁾, med Taler og Sang, alvorligt og skjemtfuldt, og tilsidst med Dands. Efter Bordet kom nemlig Ungdommen.

Min Dame var Fru Forchammer, der har Godhed for Præster. Hun er Norsk, og er opfyldt af en inderlig Kjærlighed til Vorherre og til Norden. Lige overfor mig sad Fru Dahlstrøm født Ørsted²⁾, som jeg har kjendt fra min Ungdom, og som jeg dengang kunde godt lide, og maatte atter iaftes sige: hun er meget behagelig og fornøielig. Manden, Frits Dahlstrøm, talte jeg længe med om den søde Moder, som han var jevnaldrende med³⁾. Over hele Selskabet var der udbredt en jevn, mild og behagelig Stemning; indbyrdes var de alle gode Venner, forenede i fælles Kjærlighed til Glahn og hans Kone; thi udaf fælles Rod groer den samme Blomst; udaf fælles Tro og Tillid til samme Menneske kommer indbyrdes Kjærlighed; det gjælder menneskeligt, og det passer ogsaa christeligt; naar vi er enige om at elske Vorherre, komme vi til at elske hinanden. — —

Aarhus 26. Oct. [1870].

— — Saa har jeg da besøgt Spreckelsen; vi kysede hinanden, baade Sp. og hans Kone og jeg; det er dog to vidunderlig kjærlige og fordringsfri Mennesker; og vist er det, at jo mindre man forlanger, des mere faaer man, at sige af de Mennesker, der har Øie for, hvad der er godt, og af

---

1) Sølvbryllupsfesten.

2) Datter af Anders Sandøe Ørsted.

3) Fr. Dahlstrøm, Stiftamtmand i Aalborg St., havde tilbragt en Del af sin Barndom paa Gammelkjøgegaard. Da hans Fader nemlig døde tidlig og de økonomiske Forhold vare smaa, havde Enkefru Carlsen givet hans Enke og Børn fri Bolig i en Sidebygning til nævnte Gaard. Derfra Kjendskabet til Fru Jutta Rørdam f. Carlsen.

Vorherre, som altid gjengjælder os efter vort Hjertelag. Spreckelsens har det meget godt; de er inderligt tilfredse baade med Vorherre og med hinanden og med Menneskene, de leve iblandt; og de boer pænt i alle Maader; hun har Forstand paa at gjøre et Huus hyggeligt; et yndigt Værelse fik jeg og god Mad; og vi blev ved at fortælle og at tale sammen, saa vi var nær ikke kommet iseng; og imorges holdt jeg Morgenbøn, og vi sang: „Alt staaer i Guds Faderhaand“, Alt, som havde vi været i Lyngbye. Mariane er en nydelig lille Pige; og en net Lærerinde er der, som synger kjønt, og Spreckelsen med, saa det var fornøieligt.

Imorges kom der 2 Præster, Jansen og Brahm, og tænk, de kom Kl. 10, var kjørte hjemmefra Kl. 8, forat tale med mig, havde i Torsdags kjørt forgjæves efter mig, saa min Morgenro maatte jeg give Afkald paa for al den Godhed.

Kl. 4 kom jeg tilbage til Aalborg, hvor hele Glahns Familie, Store og Smaa, Rector Forchhammer og Capitain Brummer var forsamlede tilligemed Pastor Dam. Det havde været frydefuldt for Dig, om Du havde fulgt mig, for det har været en god Tid, gamle Minder og nye Tanker blomstre og fryde.

Vil Gud, kommer jeg imorgen, Torsdag, Aften til Kjøbenhavn, og til Lyngbye Fredag Middag, og jeg glæder mig til at komme hjem; thi min Hu staaer til at leve stille og at være rigtig flittig, til Nytte og til Glæde for de Mennesker, jeg er kaldet til at virke for. Vil Du saa hilse Onkel og Tante og Emmy kjærligst. Gud i Vold, Du mit Hjertes Lyst og Glæde!

Grunden, hvorfor jeg har opgivet at komme til Gl. Kjøge paa Fredag, er denne: Onkel er jo paa Jagt den hele Dag; jeg skal være hjemme Fredag Aften. Men husk at hilse ham fra mig og at ønske ham Guds Velsignelse til det nye Aar, og tak ham for det gamle.

[Lyngby] 10. Novbr. [1870].

— — Tirsdag Aften var vi samlede i Danske Samfund [i Kjøbenhavn]. Jeg fortalte et Stykke af Frederik 1stes Historie, men havde til Indledning et Ord af en gammel Bonde: „Nu denne Verdens Støtter er faldne, gjælder det, at vi holder os til den Støtte, som staaer, naar Verden falder“; thi Noget maa et Menneske have at støtte sig til. Fransk-mændene har Penge nok, Vid og Forstand, Intelligents, Kunst og Videnskab, Folk nok og Overflod af rige Hjælpe-kilder i og over Jorden; men de har ingen Tro hverken til Gud eller til hinanden, derfor splittes de ad som Avner for Vinden. — —

Foranstaaende kan tjene til Exempel paa, hvorledes Rørdam søgte at give sine Fortællinger, om hvad der var sket i gamle Dage, aktuel Interesse, ved at inddrage Samtidens Begivenheder under sin Betragtning.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

27. Novbr. [1870?].

De veed, at Daaben kaldes og er „en god Samvittigheds Pagt med Gud, formedelst Christi Opstandelse“; og derom tænker jeg saaledes: naar jeg, i Kraft af Daaben, der for mig er det Samme som, ved Herrens Døds og Opstandelses Kraft, forlader mine ugudelige Veie og uretfærdige Tanker og troer, er mine Synder slettede og glemte af Herren, Levendes og Dødes Dommer; thi jeg kan ingen Syndsforladelse tænke mig, førend jeg forlader den Synd eller den Syndighed, som knuger mig og formørker mig Øieblikket saavel som Fremtiden. Jeg veed, at Syndsforladelse er til; thi den vandt Herren, da han døde paa Korset; men for mig er den først til, naar jeg forlader Synden og troer paa ham, der døde for mine Synder. Men kun han, som døde for Synden, kan give mig Villie og Kraft til at forlade

Synden, d. e. til at afdøe fra Synden. Derfor begynder han ogsaa sit Embede med at prædike, at han var kommen I) forat løse de lænkebundne, og II) forat prædike et Naadens Aar, d. e. meddele os sit nye Liv, at vi maa drage vor Næring udaf ham. Jeg har før skrevet om dette Punkt, men kommer stadigt tilbage til det, fordi jeg, baade i Skrift og i Tale, seer og hører saameget om Syndsforladelse formedelst Troen, men næsten Intet om, at vi formedelst Troen ogsaa maa døe fra Synden; thi det nye Liv kan jo ikke komme frem, saalænge min Sjæl lever og færdes i Kjødets, og min Sjæl faaer aldrig Ro, saalænge der er Noget, hvorfor jeg maa anklage mig selv.

I. Altsaa først Omvendelse, saa Syndsforladelse, begge Dele ved Troen, Hjertets Tro paa Ordet, som er føiet til Vandet.

II. Men naar jeg saa har min Syndsforladelse, har jeg Guds Fred, Fred med Gud og Fred med mig selv i Christus.

III. Og naar jeg har Fred med Gud og Fred med mig selv, er min Samvittighed god, saa tier alle anklagende Røster, jeg eier et skjønt og et glad Haab for Fremtiden, og jeg er tilfreds med Nutiden.

Naar Naadens Ord hvile i Hjertet, og Hjertet hviler i Ordet, er alt i Orden, fordi vort Hjerte, der er skabt til Gud, hviler i Gud, som er Ordet. Men i Verden eller udenfor Gud er Hjertet uroligt, og det skal være uroligt, fordi det er borte fra Gud.

Vil De nu overveie dette og sige mig Deres Tanker. Sagen er, at jeg kan ikke nære mig, naar der er Noget, som gnaver derinde, og derfor kommer jeg stadigt, baade for min egen Person og i min Prædiken, til at lægge saa stærkt Eftertryk paa Forsagelsen; thi for mig er det, som om Alt gaaer ganske af sig selv, naar jeg kun veed, at jeg ikke lever i noget syndigt Forhold, hverken med Mennesker eller med Tanker, eller med Billeder. Men, tænker jeg somme-tider, Vorherre er jo ogsaa kommet forat gjøre os deelagtige

i sit nye Liv. „Den, som troer paa mig, af hans Liv skal der udgaae levende Vandstrømme“. Kanskee visnede Ukruddet snarere, naar du fordybede dig i det nye Liv! men saa siger jeg igjen: „ved smaa Utroskaber og Forsømmelser øder man sin aandelige Formue“, ligesom saa mange sætter sine Penge til ved stadige Smaaudgifter; og derfor begynder jeg stadigt forfra at rydde Stenene, og at rykke Tornene op, og det gjør jeg, ogsaa efter min Menneskenatur, fordi jeg har denne mægtige Drift efter at være glad; men jeg kan nu ikke være tilfreds, naar jeg er utilfreds med mit eget Hjerte; derinde maa der være lyst og varmt, naar jeg skal trives.

Var jeg nu ikke bleven saa omstændelig paa dette Punkt, vilde jeg fortælle Dem om en Beskyldning, som baade min Søster Bolette, som var her igaar, og Fru Tietgen gjorde imod mig, og den lyder saaledes: „at alle maatte rette sig efter mig.“ Det Samme sagde Tietgen til mig engang i Sommer; og det undrede mig, thi jeg har staaet i den For-
mening, at jeg var let at leve med, og at det kom deraf, at jeg gjorde ingen Fordringer uden denne ene, at have Frihed til at være mig selv.

Hvad De skriver om Forskjellen mellem Egenretfærdighed og Hovmod er rigtig godt, thi det er vist og sandt, at mange christne Mennesker ere hovmodige, og det netop af deres Christendom.

Og hvad De siger om Sympathie, har gjort mig meget godt; vi talte om det paa Gl. Kjøge, og Frøken Bardenfleth føiede til, at Tanken om, at man selv eiede Noget, hvormed en Anden kunde hjælpes, drog ogsaa Sjelenes tilsammen, hvorfor det jo ikke er sjældent, at stærke Qvinder forelskede sig netop i svage Mænd.

Nylig traf jeg nogle af vore unge Adelsmænd; men jeg maatte sige til mig selv: Tid nok, og Penge nok, uden Arbeide, maa med Nødvendighed ødelægge et Menneske.

Det var yndigt at prædike i Mehrn, det er en rørende Kjærlighed, hvormed Mændene hænge ved mig. — —

Slutningen af Brevet minder om, at Rørdam endnu holdt Forbindelsen vedlige med sin gamle Menighed, og han blev ved dermed, saa længe hans Kræfter slog til. Endnu 1877 prædikede han i Mehrn¹⁾.

P. Rørdam til Præsten Hans Rørdam.

7. Decbr. [1870].

Elskelige Broder!

Naar vi seer ud over Havet, veed vi ikke saa lige, hvad der ligger paa Havsens Bund. Men naar Stormen gaaer hen over Havet og oprører Havet, kan det skee, at hvad der laae paa Bunden kan komme op for Lyset. Og saaledes har det sig ogsaa med Hjertet. Naar Livets Storme gaaer hen over os, aabenbares for os selv og for Andre med, hvad der ligger skjult paa Bunden af vort Hjerte; men, kun hvad der ligger i Hjertet, kan komme op af Hjertet. Gud skee Lov, elskelige Broder, at Du ikke blev bange, da Budskabet kom: beskik Dit Huus! men at Du med en sund og en god Forstand kunde befale baade Din Sjel og Dit Legeme, Din Hustru og Dine Børn i den barmhjertige og trofaste Faderhaand! Og Gud skee Lov, at Du fandt en venlig Sjel, som passede Embedet, saa Du kunde være rolig i den Deel, og en øm Hustru og kjærlige Døtre havde Du jo daglig om Dig! saa Du havde baade Trøst og Pleie. Det gjør ogsaa saa godt at see, hvorledes Vorherre, naar han skikker os Korset, ogsaa sender os den Trøst og den Opmuntring, vi trænge til; thi han veed, hvad vi har Behov af begge Dele.

Jeg har idag gaaet og seet mig om i Thorvaldsens Museum; det er saamæn første Gang; jeg har seet saa meget i Udlandet, men her hjemme saa lidt. Naar Vorherre giver et Menneske en saadan rig Gave, kan vi slutte, at Vorherre vil, at der ogsaa skal være Billedhuggerkunst

¹⁾ Se hans trykte Samling af Prædikener, S. 351. 401.

i denne syndige Verden; men jeg troer tillige, at en Kunstner, ligesom enhver anden Mand, skal vide, hvorledes han bruger sine Gaver, der, som alt andet, kan være baade til Fald og Opreisning. Dette kom jeg til at tænke paa ved at see de mange nøgne Billeder. Min Mening er, at for Syndens Skyld skal vi have Klæder paa.

Lev vel elskelige Broder! Vorherre give Dig og Dine en glædelig Juul og et lykosaligt Nytaar.

Din P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

21. Decbr. [1870].

Kjæreste Bolette!

Tak for Dit lille Brev; og Gud skee Lov, Du var rask og glad; det gjør saa godt at mødes, baade at see hinanden og at tale med hinanden, især naar man staaer paa den fælles Troens Grund, ellers forstaaer man ikke hinanden. Nu kan jeg ikke noksom takke Vorherre for, at han har ladet Grundtvig see, og givet ham Mod og Kraft til at forkynde den fælles Tro, saa Alle, der har Lyst, kan komme til at bygge og boe i det nye Jerusalem og smage den fælles store Glæde, der er beredt for hele Herrens Folk. Men uden den fælles Tro gives der intet aandeligt Fællesskab; kun ved den fælles Tro faae vi Plads i samme Faderhuus.

Jeg har skrevet min Juleprædiken, om Forløsning fra Frygt, og om den Glæde, der holder. — — Det er ellers forunderligt, hvormange af vor Slægt, der dør ved Juletider: 1. Moder, 2. Jutta, 3. Juttas Moder, 4. Thomas Heiberg, 5. Christian og nu 6. Peter Heibergs unge Kone! Men i Himlen holdes den feireste Juul.

Hos Dronningen talte vi sidst „om Trøst i Sorgen“, og Alle kom til at tale med; thi Sorrig kjender Alle; men der er ikke Mange, som kan trøste sig selv, eller som lade sig trøste; thi skal jeg lade mig trøste, maa jeg 1) bekjende

min Synd, at jeg faaer, hvad jeg har fortjent, 2) bekjende Troen, hvori den store Trøster, den Helligaand, boer; thi kun han kan overbevise mig om, at Vorherre er mig nær i Ordet, og at der er et Land, der ligger hiinsides alle Sorger, hvor der er Plads for mig.

Ønsk Feilberg til Lykke med den nye Capellan¹⁾! Vorherre give ham Glæde af ham!

Aaret 1871 begyndte med et Dødsfald iblandt Rørdams nærmeste Slægtninge, idet hans Svoger, Professor Søren Johan Heiberg, Præst i Kjeldby paa Møen, efter længere Tids Svaghed hensov den 15. Januar. Iblandt Rørdams Lejlighedstaler findes den Tale, han havde tænkt at ville holde ved Svogerens Jordefærd. Aarsagen til, at den ikke blev holdt, skjönt Rørdam var tilstede, erfares af følgende Brev.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

28. Januar [1871].

Min egen kjære Bolette!

I denne Tid har jeg været meget forkjølet og saa hæs, at det har været mig vanskeligt at tale, især i forrige Uge; men saa tog jeg Mod til mig og prækede alligevel i Søndags, og tog saa om Eftermiddagen til Kallehave; men det var drøit, et lille Hul oppe paa Loftet, hvor Døren ikke kunde lukkes, og Bunden, den halve, var ude af Sengen; men Gud skee Lov, det gik godt, baade frem og tilbage, og jeg kom raskere hjem, end jeg drog ud. Men jeg kunde ikke tale over Heiberg, saa gjerne jeg end vilde; thi jeg var saa simpel i Mælet, og fremmede Folk kan man ikke byde, hvad man byder dem, man lever iblandt. Det glædede mig alligevel meget, at jeg kom over til Emma, hun er saa fast i sin Tro, og det bærer op, og saa er det da en sjælden

¹⁾ O. K. Bertelsen, nu Sognepræst i Helsingør og Provst.

Samling af de allersødeste Børn, ærlige og kjærlige og hensynsfulde. Peter ¹⁾ kom ogsaa hjem, men kun paa 3 Timer, han har saa mange Syge, dem skulde han hjem og see til.

Bønderne, som bar Heiberg, ledsagede, med Provst Hjort i Spidsen, Liget til Koster; og da de kom til Støge, stod de af og dannede en Kreds omkring Ligvognen; og de gjorde det af sig selv, uden Paavirkning udefra. — — — Frits Boisen saae jeg ogsaa; han er bleven ganske hvidhaaret.

„Det blev blikstille, og Menneskene undrede sig“, saaledes slutter Evangeliet til imorgen. Naar Kirkeskibet paa den store Nytaarsmorgen løber ind i Himlens trygge Havn, bliver det blikstille for evigt, og alle frelste Sjæle undre sig over Længden og Bredden, Høiden og Dybden i Christi Kjærlighed, og over den Viisdom, hvormed han har styret vort lille Skib, saa vi med det er naaet hjem, hvor der er evigt godt at være.

Gud i Vold, hils Feilberg kjærligst! Tak for Din Kjærlighed, søde Bolette! Vorherre velsigne den, at den maa vare og vinde med Aarene.

Følgende Brev fra samme Aar minder om en lignende vemodsfuld Familiebegivenhed. I April 1871 døde nemlig Præsten Hans Rørdams yngste Datter, Emilie (26 Aar), i Ondløse. Hendes Jordefærd mindes endnu af Udg., der var tilstede, som en Højtidsdag, præget af en egen løftet Stemning, i hvilken Tro og Kjærlighed var Grundtonen. P. Rørdams Nærværelse bidrog til at give Dagen dette Præg.

P. Rørdam til sin Broder Hans Rørdam.

20. Mai [1871.]

Kjæreste Broder!

Du maa kjærligst tilgive, at Du nu først hører fra mig; Grunden er, at jeg vilde have skrevet min Tale over den

¹⁾ Da Læge i Thisted.

kjære Emilie af, da min Skrift er saa utydelig; men det er ikke skeet, og jeg sender Dig da Talen, som den er, i Haab om, at Du ved Flid og Anstrengelse selv vil kunne finde Meningen, den Mening, at Herrens Lidelse er det Speil, hvori vi altid skal betragte vore egne Lidelser, baade med Hensyn til Grunden og til Udgangen.

Og saaledes har jeg det Haab, at den gode Helligaand, Trøsteren over alle Savn, vil forklare Eder Herrens Ord: „Det er Eder gavnligt, at jeg gaaer bort“, at det Ord angaaer ogsaa Eder og Eders kjære Emilie; at Evighedens Foraar maa være i Eders Hjerter, med det levende Haab om Guds Riges evige Sommer.

Det var mig en stor Glæde og Vederqvægelse at være hos Eder, og at forfare den levende Tro, som overvinder Verden, og den indbyrdes Kjærlighed, som mildner Sorgen. Tillige var det en Fryd at høre baade Thomas og Hans, det bliver 2 skønne, yndige og trofaste Herrens Vidner, saa naturlige, varme og fordringsfri! Vorherre velsigne dem!

Tak for din Kjærlighed og Æmhed. Vorherre velsigne og glæde Dig. Bolette og Feilberg, Heiberg og Gine kom til min Fødselsdag, og det var en stor Glæde for mig.

Lev vel elskede og elskelige Broder! Vorherre være med Dig og med Eder Alle!

Din P.

I Aarene omkring 1871 plejede Rørdam om Foraaret, naar Skoleexamen var endt, at samle alle Sognets Lærere til en Middag i Præstegaarden. Ogsaa Skolekommissionens Medlemmer og Lærerne fra Landboskolen vare indbudne, tillige med Kapellanen i Lyngby, Forstanderen for Grundtvigs Højskole paa Marielyst, Bestyreren af Enkedronningens Drengesysselskole, samt enkelte andre. 1871—72 var saaledes Dr. Kalkar med. Han havde 1868 taget Afsked fra Præsteembedet i Gladsaxe og Herlev, og levede nu i Kjøbenhavn, men var Medlem af Kjøbenhavns Amts Skoledirektion, stod

altsaa fremdeles i Forhold til Skolen. Ved Middagsbordet havde Rørdam gjerne et særligt Ord til hver af de forskjellige Grupper, idet han takkede Lærerne for „deres venlige og trofaste Medhjælp i Kirken og i Skolen“, og paa sin Maade opmuntrede dem til at arbejde i Livets og Lysets Tjeneste. Efter Bordet samledes man i Præstens Stue, hvor Tiden gik med livlig Samtale og Forhandling. Dagen sluttede gjerne med, at man samledes om Pianoet i Dagligstuen og sang nogle Salmer. Rørdam var glad ved disse Møder, og da han jevnlig forud opskrev, hvad han ønskede at faa sagt ved Bordet til hver Gruppe, og disse hans Optegnelser for en Del ere bevarede, kan man endnu følge med, forudsat, at man kan læse hans utydeligt henkastede Ord, der ere fulde af Overstregninger og Rettelser. Til Dr. Kalkar sagde han saaledes „ved Skolemødet“ 1. Marts 1871:

„Kjære Kalkar, Du har engang sagt, at den nærværende Tid er en Løvspringstid! thi Menneskelivet er intet Brudstykke, ei en Vaar uden Sommer, men Vaar og Sommer og evig Høst, uden Vinter. Men at Du kunde kalde den nærværende Tid en Løvspringstid, kom vist deraf, at Du fornam det evige Livs Kilde i Dig. Vorherre bevare Dig Vaaren i Dit Hjerte!“

Ved „Skolelærermødet“ 29. Febr. 1872 henvendte Rørdam følgende spøgefulde Ord til samme Mand i hans Egenskab som Direktionsmedlem:

„Vi takker vor kjære Overøvrighed, at Du uagtet Din Høihed og Din lune Rede, hvori Du sidder i den store Stad, kom ud paa Landet idag, og kom ud til os, Dine Undersaatter! Vi beder Dig, at Du for Fremtiden vil være lige saa god imod os som hidtil. Maatte vi, naar Sommeren kommer, og alle Fugle synge, see Dig — med det gamle og dog saa unge Hjerte — i vore Skoler, vilde vi alle glæde os!“

Ogsaa til andre Taler ved private og offentlige Lejligheder bevares Rørdams Opskrifter, saaledes t. Ex. følgende i Anledning af Etatsraad Tietgens Fødselsdag 19. Marts 1871:

„Det er en stor Lykke at have et Arbeide, og det er en endnu større Lykke at have et Arbeide, som vi selv har hittet paa, hvortil vi selv har taget Initiativet; thi Lysten driver Værket! Kjærligheden, vi har til det Arbeide, hvortil vi finder Tankerne ikke hos Andre, men i os selv, giver os Forstand til at arbeide; thi kun Kjærligheden gjør klog og aarvaagen, og giver Kraft til at bevare Haabet, og at vente, naar der møder Hindringer; thi Kjærlighed haaber altid det Bedste; og tillige kan vi fra den Kjærlighed, vi har til, og den Taalmodighed vi har med det Arbeide, vi elske, slutte, med hvilken Kjærlighed og Taalmodighed Vorherre arbeider i os, for at faae sit Værk fuldbyrdet i os. Kjære Etatsraad T., Vorherre give Dem i det nye Aar ny Lykke og ny Velsegnelse baade hjemme og ude!“

Den 29. Maj 1871 var det 60 Aar, siden N. F. S. Grundtvig var bleven indviet til Ordets Tjener. En Maa-nedstid forinden var der af P. A. Fenger, P. Rørdam, C. Hostrup og C. J. Brandt indbudt til et kirkeligt Vennemøde i Dagens Anledning. Det blev det højtideligste og mest besøgte af alle de Møder, der holdtes i Grundtvigs Levetid. Vi skulle ikke her give nogen Oversigt over Mødets Gang — herom kan læses i den af J. K. Madsen udgivne Beretning — men vi skulle kun minde om, at ligesom P. Rørdam havde været en af Indbyderne, saaledes var han ogsaa en af Hovedtalerne. Hans Emne, der knyttede sig til den nys forløbne Pinsefest, var det for ham saa kjendte og kjære, om Tro, Haab og Kjærlighed som den kristne Menigheds Kjendetegn, tildels oplyst ved Exempler af hans egne Erfaringer i hans Præstegjerning. Talen er for lang til at gjengives her. Derimod skulle vi hidsætte et Referat af en kortere Tale, Rørdam holdt ved et mere privat Møde 2den Pinsedags Aften

i Haven ved Store Tuborg paa Strandvejen, hvor Grundtvig da havde sin Bolig:

Han havde forleden i Skoven hørt Skovduen, Kukkeren, Lærken og Nattergalen paa én Gang, og han syntes, det var deilig Mai i Skoven. Men det var fordi han var glad i Hjertet, at han havde Øie og Øre for Glæden udenfor sig; som jeg har det i mit eget Hjerter, saaledes seer jeg alt udenfor mig; den Bedrøvede seer Alt mørkt, den Glade seer Lys. Vi skulde takke Gud for den Glæde, vi nu havde, — vi havde ingen anden at takke for den, vi havde den til Givende. Og naar man ofte finder, vi (o: Grundtvigianerne) er noget særsindede, saa vil man dog nok lade os have Lov til at færdes og virke; for man mærker, der er Liv, hvor vi kommer hen; der falder Folk ikke i Søvn, og ofte skeer det, at de, som er langt fra at være Grundtvigianere, dog nok vil i Kast med os, fordi de finder, vi er ret fornøielige Mennesker. Det var hans Erfaring, at vi bliver vel modtagne af det danske Folk, har en Plads i dets Hjerter. Glædeligt er det ogsaa, at der var lidt Samfundskjærlighed imellem os, kun lidt, men nogen var der dog, og det lidet kunde jo blive til meget, naar Herren gav sin Velsignelse til. Rigtignok kunde vi ofte kritisere hverandre og være temmelig hvasse mod hverandre, men udadtil holdt vi dog sammen, og vi følte Glæde, naar det gik Nogen af os vel, og Sorg og Skam, naar det gik Nogen ilde. Vi glædede os, naar vi hørte, at det gik godt med Høiskoler, der oprettedes af vore Folk, og kunde ikke finde os i, om det gik dem ilde; det vilde være vor Skam; vi følte dog, det var vort Kjød og Blod, og de maatte hjælpes op, naar det ikke gik dem godt.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

9. Juni [1871].

Vil De være saa venlig at sige mig, naar De tænker at komme til Lyngbye, at jeg derefter kan indrette min Reise.

Det har ellers været en god Tid, en virkelig Pindse. Jeg kan ikke sige, at vi ved Vennemødet lærte Noget; men det erfarede vi, at Menigheden er til, og at den er — vel ikke synlig — men kjendelig paa 1) Bekjendelsen, 2) Forkyndelsen og 3) Lovsangen, og det kalder nu jeg en god Lærdom. — — Saa er det ogsaa mærkværdigt, at Grundtvig, uagtet sin høie Alder, endnu har den Kraft, at han kunde holde ud at færdes mellem saa mange Mennesker alle de Dage, og at Vorherre endnu giver ham nye Tanker. Han er en personlig Forklaring paa, at det nytter at drikke af Livets Flod og at æde af Livets Træ, at vi stærke i Herren maa vogte os for det forbudne Træ med alle dets forbudne Frugter, hvor lystelige de end seer ud; thi mig synes, det gaaer endnu, som fra Begyndelsen, at her er baade Livets Træ og det forbudne Træ, hvorsomhelst vi færdes. — —

Den Rejse, om hvilken der i Begyndelsen af Brevet er Tale, antage vi er den, som Rørdam i Etatsraad Tietgens Selskab, paa dennes Lystkutter, foretog i de danske Farvande i Sommeren 1871, og om hvilken han i en Tale, han 3. Okt. s. A. holdt ved Aabningen af Landboskolen ved Lyngby, ytrede: „Det er et yndigt Land, Vorherre har givet os at bygge og bo i. Jeg var i Sommer paa Bornholm, ved Faxe her i Sjælland, paa Møen, ved Svendborg i Fyen, ved Veile og Silkeborg i Jylland, og overalt maatte jeg sige: Danmark er et yndigt Land; det er jo som en lille Paradisets Have, naar Skoven grønnes, og Marken bølger som Havet¹⁾.“

Ved den aarlige Fest i Enkedronningens Pigeasylskole, hvor Hendes Majestæt selv plejede at være tilstede, var Rørdam altid Ordfører. Det samme gjaldt ved de Selskaber, Enkedronningen efter sin Ankomst til Sorgenfri i Forsommeren

---

¹⁾ Rørdam, Lejlighedstaler, S. 293.

og før sin Bortrejse om Efteraaret plejede at gjøre for Lyngby og Omegns Honoratiores. — Som Prøve paa disse Taler kan følgende meddeles:

„Afsked til Dronningen“.

5. Novbr. 1871.

Vaaren kom og Vaaren gik; Sommeren kom og Sommeren gik; nu flager Løvet hen; men Livets Træ staaer altid grønt; den, som spiser deraf, naaer til Guds Riges evige Sommer, den Sommer, ingen Vinter følger efter.

Vi takke D. M., fordi De ved Deres Personlighed er vort Folk til Velsignelse; ved Deres Tro og Deres Kjærlighed virker De velgjørende paa alle Classer. D. M.! vi vil savne Dem, naar De reiser! D. M.! vi vil glæde os til at see Dem igjen! Vorherre lade Dem vende tilbage til os med et glad Sind og en god Helbred! Gud velsigne Dronningen!

P. Rørdam var Frihedsmand i gammel grundtvigsk Stil, men ikke hvad man kalder Politiker. Dannelsen af „det forenede Venstre“ (1870) og de Følger, denne Sammenslutning førte med sig, var derfor for ham en tung Sten at løfte. At „Jætteren skulde bygge Asgaard“, som han udtrykte sig, og at „danske Bønder og grundtvigske Præster og gode Mænd sluttede Pakt med Vantro og Uaand“, var for ham noget uforstaaeligt, som han aldrig kom til Rette med. Og da han ikke var af dem, som stak sin Mening under Stol, gav hin skjæbnsvangre Forening af uligeartede Bestanddele Anledning til Sammenstød mellem Rørdam og Mænd, som han tidligere havde staaet meget nær (f. Ex. Præsten F. E. Boisen i Stege). Med det Omslag, der skete i Rørdams Betragtning af Frihedsbevægelsen, hænger vistnok ogsaa sammen den overordentlig stærke Maade, hvorpaa han i sine senere Aar gjorde Lydighedsmomentet i Opdragelsen gjældende. Det var aabenbart en Tagenafstand fra et Frihedsbegreb, der efter de af ham

indhøstede Erfaringer førte til Selvraadighed. Ligeledes kom han i sine Taler og Prædikener til ofte at advare imod den oprivende Strid mellem Brødre og Landsmænd, der ellers vare enige om det højeste og bedste. Han mindede tidlig og silde om, at splidagtige Riger lægges øde, og splidagtige Huse forgaa.

Om muligt endnu mere kritisk saa' Rørdam paa den ved G. Brandes vakte antireligiøse Bevægelse. I et Brev af 23. Marts [1872] ytrer han:

„— — De veed, at Brandes's Stikord er „den frie Tanke“. Men „den frie Tanke“ er Diævelens Væsen; thi han tænker af sig selv, og han taler af sig selv (Joh. 8,44), og han handler af sig selv; hvorimod Sandheden, Vorherre J. Chr., siger saaledes: Jeg taler ikke af mig selv, men hvad Faderen har befalet mig at sige; og hvad jeg taler, taler jeg saaledes, som Faderen har sagt mig (Joh. 12,49—50); thi baade Indhold og Form faaer han af sin Fader; og Joh. 5,19: Sønnen kan slet Intet gjøre af sig selv, kun hvad han seer Faderen gjøre. Men derfor er han ogsaa Guds udtrykte Billede, hvorimod den, som hylder og elsker „den frie Tanke“, maa med Nødvendighed være Diævelens Barn. Det morede mig, da jeg kom til at oversætte dette, for saa mange henrivende Ord, „den frie Tanke“ i det simple Ord „bare Løgn“; thi det er vist, at, da Slangen sagde til Qvinden: „Du skal ikke døe“, kom den frie Tanke ind i Verden. Før var Guds Tanker ogsaa Menneskenes Tanker, Guds Veie ogsaa Menneskenes Veie. — Men det er mærkeligt med denne Verdens Børn, at de, som endnu kun „elsker deres Eget“, kan ikke fordrage den bare Løgn, ligesaalidt som den rene Sandhed; men en Blanding, en behagelig og smagfuld Blanding af Løgn og Sandhed, af Lys og Mørke, holder de af. Derfor ligner jeg dem ogsaa ved Flagermuus, som flyver i Tusmørket.“ — —

Som ovenfor er bemærket, lagde Rørdam i sine Taler fra denne Tid af særlig Vægt paa Lydigheden. Dette kommer ogsaa frem i de Ord, hvormed han i Foraaret 1872 tiltalte Pigerne ved Aabningen af Grundtvigs Høiskole paa Marielyst. Et Blad fra hin Tid giver følgende Referat af hans Ord:

Pastor P. Rørdam begyndte med nogle indledende Ytringer om „Kjærnen af Folket“, som „Bonden“ tidligere og „Arbejderne“ nu gjorde Krav paa at være, medens sliq Splittelse i Samfundslag i Grunden var en Følge af den gamle Misundelse, „Slangen“. Den drøbtes, naar man syntes om hinanden, af Kjærligheden. Da de gudelige Forsamlinger begyndte for mange Aar siden, var der nede i Næstvedegnen en Karl, som ikke kunde forstaa, hvorfor hans Husbond og Madmoder, der deltog i disse, bleve saa glade ved hinanden; han mente, at de maatte have Glæden gjemt i Bordskuffen. — Vi skulde tage os i Agt for Misundelsen, „Slangen“, og de andre onde Raadgivere, men derimod agte paa det Gode i vor oprindelige Grundnatur, Gudsbilledet i os. Ligesom Blomster, Træer, Heste og Alt i Naturen, havde ogsaa hvert Menneske sin Grundnatur. Denne var ikke selverhvervet, men en Guds Gave, som vi skulde takke Vorherre for og ikke være storagtige af. Vi kunde ikke selv ændre vor Natur. Taleren havde en Gang haft en Karl, som var meget langsom af Naturen. „Hør, lille Lars“, sagde han en Gang til ham, „tror Du ikke, Du kunde være lidt hurtigere?“ — „Nej“, svarede Lars, „for jeg er af Naturen langsom, og paa den Maade bliver jeg ogsaa hurtigere færdig, end om jeg vilde skynde mig.“ Lars havde Ret. Sjællænderne vare af den Natur, at man med det Gode kunde faa dem til næsten alt; men vilde man tage dem med en Trumf, fik man dem ingen Vegne. Denne ulige Natur paavistes nærmere ved en Sammenstilling af Marie og Marta, Johannes og Peder, som Christus alle elskede, medens han gav dem særlige Hværv efter deres Natur. Nej, Gud havde ikke skabt Menneskene,

som naar man støber Tiuknapper, alle i samme Form — saa vare vi ogsaa snart blevne kjede af hverandre. Alligevel var der stor Lighed imellem os. Han tænkte ikke derved nærmest paa den sørgelige Lighed, at vi alle vare Syndere, nej, der var den glædelige Lighed i vor medfødte Natur, at vi alle havde faaet Kraft til at kunne tro, haabe og elske, og det baade menneskeligt og folkeligt. Allerede Barnet havde en mærkværdig Kraft til at kunne tro. Den viste sig som Tro og Tillid til Forældrene. Taleren kjendte saaledes et 2¹/₂ Aars Barn, som var saa fortroligt med sin Moder, at det fortalte hende, hver Gang det havde isinde at være uartig. Med Hensyn til Opdragelsen gjaldt det nu at tage tiltakke med Naturen; naar vi takkede Gud for den, vilde den ogsaa blive os til Velsignelse. Der var Forskjel paa Opdragelse. Forældres Samliv i Sandhed og Kjærlighed havde stor Indflydelse paa Børnene: men Opdragelsen til at lyde maatte ej heller glemmes. De ulykkeligste Mennesker vare næsten altid de, som aldrig havde lært at lyde andet end egen Lyst og eget Lune. For at lære andre at lyde maatte man imidlertid først have indprættet Lydigheden i sig selv; man kunde overhovedet aldrig lære andre Noget, som man ikke i Forvejen havde lært selv. Men fra Lydighed mod Forældre var det da let at gaa over til Lydighed mod Gud. Børnene skulde derfor ikke gaa „for Lud og koldt Vand“; i saa Fald vilde de onde Fugle komme og bygge Rede i dem. De vilde faa onde Vaner. Men der var ogsaa gode Vaner. Og her, hvor Talen nærmest var om Kvindekjønnen, vilde han minde om Kvindens Vane til at holde „rent Bord“. Hun skulde bevare en god Tone i Huset. Hun havde Magt dertil, og maatte derfor ogsaa bære Ansvar. Naar Mand eller Sønner lagde Benene paa Stolene eller viste raa Opførsel, var det i Grunden altid Kvindens Skyld. Endelig talte han om den Guds Gave, som Mennesket havde i den frie Villie. Den stod netop sammen med Lydigheden mod Gud. Derfor skulde vi bede: „Guds Villie ske!“ — thi

uden Gud var der ingen Glæde. Den personlige, fuldkomne Glæde fulgte netop af denne Lydighed, og Forbilledet havde vi i Christus, som var fuldkommen i Lydighed og i Kjærlighed paa én Gang.

Fra Sommeren 1872 ere følgende Breve bevarede:

P. Rørdam til sin Datter.

8. Juni [1872].

Min egen søde Datter!

Jeg haaber til Gud, Du er kommen lykkelig og vel til Flintinge¹⁾, og at Du har det godt hos de gode Mennesker, som Du skal hilse fra mig. — —

Der er ellers bleven en vidtløftig Sag af det Uheld, som ramte med Jernbanen, den Aften vi tog bort; thi alle Ministrene blev siddende fast og kom først henved Kl. 12 til Byen. Den stakkels K. (Stationsforvalter) er gruelig nedtrykt; Skylden falder paa Togføreren; men K. undlod at sige til ham: „nu indestaaer De for Sporet!“ som han skal sige, naar Sporet skiftes.

Feilberg kom igaar og reiste idag til Gilleleie, hvor han skal prædike imorgen og døbe sin Søns Barn. Idag sidder jeg, mens det er øsende Regnveir udenfor, og fryder mig med at skrive min Prædiken; her er den dybeste Ro, indvendig og udvendig.

Det var meget fornøieligt igaar hos Dronningen; jeg holdt en kjøn Tale til hende²⁾; hun var glad og blev glad. Om Formiddagen havde jeg været længe hos hende og talte ypperligt med hende; hun og Frøken P. sad og bandt en

¹⁾ Her boede Stiftsprovst H. P. Kofoed-Hansen, der i Aarene 1865—67 kom en Del i Lyngby Præstegaard; en af hans Døtre havde nydt Undervisning sammen med Rørdams Datter.

²⁾ Næmlig ved et af de Selskaber, som Enkedronningen efter sin Ankomst til Sorgenfri plejede at gjøre for Egnens Folk.

Krands til Frøken Oxholm. Til Sidemand ved Bordet fik jeg den nye Distriktslæge Ditlevsen; jeg kan godt lide ham; han er en net Mand.

P. Rørdam til sin Datter.

9. Juni [1872].

Nu kjørte Fru Feddersen og Fru Tietgen til Taarbæk, hvorhen jeg tænker at ride, naar jeg har skrevet til min lille søde Datter; tillige gik Præsten Pontoppidan fra Randers og hans Søn, en frisk lille Student, samt Barfod og hans Slægt, saa Stuen er heelt tom, paa nær Bjørn¹⁾, som er bleven mig meget hengiven, siden Du er borte; især morer det mig at see Bjørn lege med den lille syge Kylling; han lægger sig heelt ned og varmer Kyllingen, og Kyllingen pipper og fryder sig.

Det var om den store Nadvere, jeg prædikede og om Vorherre Jesus Christus, der selv er Livets Brød, kommen til os, at vi maa æde deraf og vorde udødelige; thi hør og betænkt, kun en Personlighed kan mætte et Menneskehjerte; et Menneskehjerte kan ikke næres enten af Penge, Jord, Køer, Faar, Heste eller Hunde, thi Hjertet, Villien og Forstaaelsen mangler; et Menneskehjerte kan kun mættes og næres af et Menneskehjerte, derved at Hjerte og Hjerte mødes, derved at Villie og Villie mødes og smelter sammen og bliver til Eet. Men den, som begjærer og forlanger at blive mæt og at faa nok af et andet Menneske, forlanger dog for meget og bliver derfor urimelig; thi alle ere vi Syndere, saa at der i enhver af os er en meget betydelig Mangel; tillige skilles vi ad, den Ene kan ei følge den Anden paa det Sidste; derimod kan Vorherre Jesus Christus mætte os i alle Dele, thi han forstaaer os i alle Dele, bedre end vi forstaaer os selv; han raader og regjerer over Alt, hos ham er der

1) Rørdams sorte Puddelhund.

ingen Mangel, og han vil dele Alt, hvad han eier, med os, sin Brud; og han er villig til at følge os allevidevegne, ogsaa gjennem Taarernes Dal, og at forvandle al vor Sorrig til Glæde, thi han er Opstandelse og det evige Liv, og i ham boer al Guds Fylde legemligt. — —

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

19. Juni [1872].

Kjære Svoger!

Det var meget fornøieligt, at Du kom, det skal Du have Tak for; Du kan troe, at nu vil vi faae Glæde af hinanden, og at vor Ungdomsglæde vil komme til at blomstre. Dersom jeg kan, besøger jeg Eder til Efteraaret, og Hans lidt, haaber jeg, i Sommer; thi jeg er saa glad ved at være hjemme og ved at prædike for Mennesker, som her er saa mange af, at jeg slet ingen Lyst har til at drage ud af Landet. — —

Paa Udstillingen har Absalons Billedstøtte tiltalt mig meest; i sin venstre Haand holder han Krumstaven, og den høire Haand lægger han paa Sværdet; og saaledes skal det danske Folk have det, baade med Aandens og med Haandens Sværd. Der er ogsaa et Billede af Thor, som knuser Jætter.

Du skal lægge Mærke til en Vildfarelse, som vist er meget almindelig, men som jeg først i disse Dage er bleven opmærksom paa, og det er, at mange Mennesker betragter Døden, som er og bliver Syndens Straf, som deres Frelser; thi de har slet ingen Forestilling om Sjelen, eller om det, som Sjelen indeholder, og at vi med Nødvendighed maa tage Synden og Syndens Trængsel og Angst med, dersom vi ikke har forladt den, eftersom Synden boer i Hjertet.

En ung Bonde døde i forrige Uge; da jeg kom og besøgte Enken, sad hans 5 rige Brødre med flere Svogre og Slægtninge omkring paa Bænken med Ryggen op til Væggen,

heelt tause; Enken sad alene, med sin gamle Moder ved Siden, og da jeg begyndte at tale, sagde Enken: „See, de er her Alle, men Anders mangler.“

Samme Dag fortalte en Bonde fra Gladsaxe mig saaledes: Jeg boede i Glostrup, og drømte en Nat, at min Søn Niels druknede i en Leergrav udenfor Gaarden. Det skal aldrig skee, sagde jeg, stod op og kastede Leergraven til, solgte Gaarden og flyttede til Gladsaxe; men 14 Dage efter at jeg var flyttet til Gladsaxe, kom jeg hjem fra Byen, og da jeg kom ind i Gladsaxe, trak de Niels død op af Gadekjæret! thi, føiede han til, vi maa aldrig sige: Det skal ei skee!“

Lev vel, kjære Feilberg! hils Bolette, tak hende for Brevet og sig til hende, at hun fortæller mig om Bispevisitationen. Gud i Vold!

Din P.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

24. Aug. [1872].

— — Vi skal have Høstprædiken imorgen, vil Gud! og jeg er derved kommen til at tænke paa Forskjellen mellem Lov og Evangelium: Loven kræver Kjærlighed, men den giver ingen Kjærlighed; jeg faaer ikke en Gnist af Kjærlighed, fordi jeg kan Kjærlighedsbudet udenad paa mine Fingre. Men Christus, som selv har opfyldt Loven og i sit Liv forklaret, at Kjærlighed er Lovens Fylde, baade Indbegrebet og Summen af alle Lovens Fordringer og tillige Kraften til at fyldestgjøre dem alle, han kræver ikke Kjærlighed, men han giver Kjærlighed; thi Lovgiveren er tillige Lovopfyldereren; kun Lovgiveren kan selv opfylde Loven i os. — — Jeg tænker mig, at derfor affalder Kjærligheden aldrig, fordi den er ingen Lærebog til at lære udenad, men et Liv udaf Christus, der selv er det grønne Træ, som aldrig visner.

Med Frits Boisen fra Stege talté jeg nyelig. Han er med 4 Sønner og 2 Svigersønner heelt og holdent gaaet over til „det forenede Venstre“, og vi stødte derfor stærkt sammen; thi jeg finder, at det er at gjøre sig selv til Nar og at forplumre Menneskenes Tanker, naar vi opgive vort Navn og slutter os til J. A. Hansen, ligesom det ogsaa er forargeligt, at vi, som er enige om Himlen, ligger og kævles om Jorden.

I Torsdags døbte Grundtvig Fru Tietgens Broders, Fabrikeier Jørgensens, Barn i Capellet [i Taarbæk], og vi var derefter forsamlede hos Tietgens. Jeg benyttede Leiligheden til at tale med Grundtvig om den Sag (ø: Venstrepolitiken), især da hans Navn misbruges omkring ved Valgene, og han lovede nu ved Vennemødet at forklare sig. — —

Det er længe siden, jeg har levet saa rar en Sommer som denne, og det deels fordi jeg føler mig rask, deels fordi jeg har levet her hjemme og prædiket hver Søndag. Jeg har vel gjort forskjellige Smaatoure til Nordsjælland og til Møen; men jeg faaer paa Reisen skrevet min Prædiken, og at kunne sidde i Ro, uforstyrret af den hele vide Verden, det er mig en Nydelse; og hver Søndag har jeg været hjemme, og føler mig saa glad ved mit Arbeide og ved at ride en Tour. Det er ogsaa rart at have saadan en uskyldig Fornøielse. — —

P. Rørdam til sin Datter.

29. Aug. [1872].

Idag har jeg rigtig fornøiet mig; da jeg kom fra Taarbæk, Kl. 4, faldt det mig ind, ligesom tidligere, at besøge Smaafolkene i Bondebyen, og jeg var da hos P.s, en rigtig flittig, ordentlig og elskværdig Familie med rene og pæne Børn. P. er en forunderlig troskyldig Mand. Saa var jeg endnu hos 9 Familier til. — — Seer Du, at leve paa den Maade, det morer mig; thi jeg faaer derved mange friske og

gode Tanker, og tillige Godhed for Menneskene; men jo mere man holder af Menneskene, desbedre befinder jeg mig. Har vi Intet at bede hinanden om, Intet at takke hinanden for, dør den indbyrdes Tillid ud, og vi er hinanden hverken til Nytte eller til Glæde, ja vi veed ikke engang af, at vi er til. — —

Sig Onkel nok engang, om han ei kunde føle Drift til at komme til Vennemødet¹⁾!

P. Rørdam til sin Datter.

1. Sept. [1872].

Faders lille søde Lam!

Jeg tænker mig, at Du har det godt hos den kjære Tante, og at Du ogsaa har haft Glæde af at beskue Kongen og Dronningen i Nærheden²⁾. — —

Jeg har idag haft en god Dag; jeg var rigtig glad og taknemmelig ved at prædike; for, seer Du, jeg har, i denne Uge, ved at besøge de mange Smaafamilier, faaet en virkelig varm Følelse for Menneskene; jeg har dukket mig ned, om Du vil, i Folkehavet, og er kommen forynget og forfrisket op deraf; og jo mere vi skjønner paa de Mennesker, vi lever iblandt, desbedre har vi det.

Imorges kom Feddersens, Heibergs, Tietgens, Frøken Bielke og Bonnevis, saa vi var ialt 22. Du forstaaer, hvorfra Vanskeligheden reiste sig³⁾; men jeg var heelt sagtom og from, snakkede ganske smaat, og sagde: giv Dem Gud i Vold, saa gaaer det nok! Og det gik ogsaa, Gud være lovet, rigtig godt i alle Maader. Alt slog til, Maden saavel som Humøret. — —

¹⁾ Et saadant var indvarslet til den 10. September i Kjøbenhavn.

²⁾ Ved Majestæternes Besøg paa Vallø, hvor Frøken Franziska Carlsen havde Bolig som Stiftsdame.

³⁾ Nemlig fra Husbestyrerindens Frygt for, hvorledes der skulde blive Mad til de mange Gjæster.

Jeg har idag prædiket om Glæden i Vorherre, som St. Paulus siger: glæder Eder altid i Herren! og naar vi spørge: Hvorledes skal vi bevare Glæden, svarer St. Paulus: beder uden Afladelse, og værer taknemmelige i alle Dele; thi idet vi beder, erfarer vi, at Herren er nær, og at han er god. Har vi Intet at bede Vorherre om, og Intet at takke Vorherre for, dør Troen, baade paa hans Nærværelse og hans Barmhertighed, ud, og tilsidst veed vi ikke engang af, at Vorherre er til. Har Børnene Intet at bede deres Forældre om, og Intet at takke dem for, siger vi: See et dødt Huus!

Det var jo slemt, lille søde Datter, at Du ikke var hjemme idag. Du maa nøies med en rigtig kjærlig Hilsen og trøste Dig med, at paa Onsdag, vil Gud, samles vi med alle hos Heibergs¹⁾, og paa Tirsdag Aften mødes jeg med min lille søde Ven i Roeskilde²⁾. — —

Vi saa' ovenfor, at Grundtvig endnu den 22. August var saa rask, at han trods de snart fyldte 89 Aar kunde kjøre til Taarbæk Kapel for at forrette en Daabshandling, og at han siden var Gjest hos Etatsraad Tietgen. Endnu den 1. September prædikede han i Vartov Kirke. Men Dagen efter endtes hans daadrige Liv ved en stille Død. „Han sov ind, som Sol i Høst gaar ned.“ Den følgende Dag deltog P. Rørdam med flere Præster fra Kjøbenhavn og Omegn i et Konvent hos Udg. i Kornerup Præstegaard ved Roskilde. Selvfølgelig blev Grundtvigs Død Emne til megen Samtale. Jeg husker endnu den alvorlige og vemodige Stemning, der var udbredt over Forsamlingen; vi følte alle, hvor forskellige Opfattelserne end ellers kunde være, det betydningsfulde i, at den Mand nu var gaaet bort, der havde sat saa dybe

1) I Anledning af Rørdams Søsters, Fru Emma Heibergs, Fødselsdag 4. September.

2) Paa Rørdams Hjemrejse fra Konventet i Kornerup (s. ndf.).

Mærker i det danske Aandsliv, og været et udvalgt Redskab til at bringe de dybeste Strengte til at klinge i saa mange Mænds og Kvinders Bryst trindt i vort Fædreland, ja ud over dets Grændser, og havde bidraget saa væsentligt til, at Herrens Ord atter lød i hans Hus, forkyndt af Mennesker, der selv havde følt Aandens Susen og vare berørte af Gløden fra Pinsedagen.

Ved Grundtvigs Jordefærd 11. September 1872 fra Frelserens Kirke paa Christianshavn var Rørdam en af Talerne. Summen af hans Vidnesbyrd var, „at Grundtvigs Personlighed og Virksomhed har haft en velgjørende Indflydelse paa vort Folk; thi folkelig som kristelig havde han Øje og Hjærtelag for de smaa — og han har fyldt Kirken og Skolen, Husene og Hjerterne med liflige Sange og Salmer; den danske Folkehøjskole er hans Tanke“¹⁾.

Ved Jordfæstelsen af Grundtvigs Lig ved hans anden Hustrus Side i den murede Begravelse paa Aasen ved Gammelkjøgegaard var Rørdam ogsaa tilstede, ligesom ved det kirkelige Vennemøde, som holdtes Dagen efter i Casinos store Sal, og hvortil han med flere allerede den 11. Juli havde udstedt Indbydelse. Hans Tale ved Mødet var nærmest en kort Prædiken over Herrens Ord: „Jeg er Livets Brød“²⁾.

En Del Opsigt vakte det, da Rørdam senere under Mødet nedlagde Indsigelse imod Betimeligheden af Bjørnstjerne Bjørnsons Raad til Grundtvigs Venner om paa deres Møder særlig at fremdrage de Punkter, hvori Uenighed kunde forudsættes. Et Brev, der senere skal meddeles, viser ogsaa, at Rørdam, trods de Behageligheder, Bjørnson sagde ham selv personlig, var meget lidt tilfreds med hans Raad til os om mulig at se at komme i et venligt Forhold til Tydskerne

¹⁾ Talen findes blandt Rørdams udgivne Lejlighedstaler, S. 55 ff.

²⁾ J. K. Madsen, N. F. S. Grundtvigs Jordefærd og det kirkelige Vennemøde den 11te og 12te September 1872, S. 86 ff.

— en Ytring, der allerede paa Mødet fandt energisk Modsigelse af Pastor Leth fra Middelfart, der med ypperlig Virkning citerede Hostrups Vers:

Vi vil ikke drikke Dus
Med den, der spytter i vort Krus,
Og Herrer i vort eget Hus
Vil fremfor Alt vi være.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

21. Okt. [1872].

Kjæreste Bolette!

Det gjør godt at tale om gamle forsvundne Tider, vi kommer derved til at see tilbage, og til at betænke, hvad vi har taget med os, og hvad vi skylder vor Slægt; om vi blive aldrig saa gamle, glemmer vi aldrig vor Fader eller Moder, eller hvorledes disse To levede med hinanden; og min Mening er det, at vor Grundbetragtning af Menneskelivet faaer vi fra vort Hjem; thi vi see og høre og forstaae jo med det Sind, med de Øine og Øren, vi bringe med os fra det Sted og de Mennesker, vi voxede op imellem. Om Aftenen kom Moder, sad ved Sengen og spurgte: hvem troer Du paa? Og vi maatte da svare: paa Gud Fader og paa Guds Søn og den Helligaand. Og om Sommeren skinnede Solen ind ad Ammestuevinduerne, og Pæretræet stod udenfor, og af og til sad der en lille Fugl i Træet og sang; see, det husker jeg, og det Billede har fulgt mig, og det har glædet mig. Men tænk, idag, i Skolen, svarede en Dreng, da jeg spurgte: hvad holder I meest af, Sommer eller Vinter? Sommer, sagde Drengen, for Solen skinner ind i Stuen, naar jeg kommer i Seng!

Men det gjør ogsaa godt at tale om Nutid; thi derved kommer vi til at betænke, hvad Frugt vort Liv bærer, og hvad den Slægt, som kommer efter os, høster af os. Og saa vil jeg sige: Jeg bringer et godt Udbytte hjem med fra

Eder; thi I lever yndigt sammen, I føier hinanden, og I glæder hinanden. Tak for den yndige Fred og Ro, jeg nød. — —

Jeg har været hos Dronningen til Middag. Dronningen og jeg drak hinandens Skaal; jeg sagde, vi vilde savne Dronningen. „Deres Majestæt smykker dette Huus og hele det danske Huus; og Tak for den Mildhed, Skjønhed og Ynde, Deres Majestæt udbreder! Vorherre være med Dem, at De med Glæde maa vende tilbage til os, naar Skoven staaer deilig og grøn, og alle Fugle synge!“

Og Dronningen svarede: „Jeg vil savne Dem og Deres skjønne Prædikener“, og saa en heel Deel til. Det er en stor Glæde at kunne med Sandhed sige hinanden noget Godt for alle Menneskers Aasyn.

Jytte sover; hun er gaaet i Seng; og Franciska [Carl- sen] sover; hun er meget svag; hele Huset er i Seng, og Regnen pisker paa Ruderne; men naar Sindet er glad, er alt i Orden. Kys saa Feilberg, og god Nat, Vorherre være med Eder!

P. Rørdam til Fru Lindholm.

29. Oct. [1872].

— — Der er Uro i Kjøbenhavn angaaende Fengers Catechismus. Blædel og Kok skal, efter Sigende, bearbejde Biskoppen, at han vil tage den Sag alvorligt; Spørgsmaalet er, om Bogen vil blive forbudt; skeer det, vil det have slemme Følger. — —

For Læsere, der mulig ikke kjende den i ovenstaaende Brev berørte Sag, kan bemærkes, at Præsten P. A. Fenger paa Christianshavn i en af ham besørget Udgave af Luthers Katekismus havde foretaget Rettelser i Texten, sigtende til at bringe denne nærmere til den grundtvigske Lære. Efter at Sagen i længere Tid havde været under Autoriteternes

Overvejelse, endte det med, at den nævnte Katekismusudgave 1874 blev forbudt som Skolebog og som Ledetraad ved Konfirmationsundervisningen. „Slemme Følger“ fik dette Forbud dog ikke, vel nærmest fordi selv Fengers Venner maatte indrømme, at han i den Sag havde forløbet sig.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

4. Novbr. [1870].

— — Den kjære Dronning er syg; hun har ligget til-sengs nu i 7 Dage; det er stærk Forkjølelse, og forsaavidt synes det jo ikke farligt; men hun er gammel, og Aarstiden er vanskelig, og tilmed nu paa denne Tid pleier hun altid at flytte til Byen. Hun har det ellers godt, thi hun er ganske vis paa Guds Naade, men hun vil gjerne leve; jeg haaber, at hendes Lyst til at leve ogsaa kan bidrage til, at hun faaer Lov dertil, og alle vi Andre vilde ogsaa gjerne, at hun maa leve; thi hun er et sjældent ærligt og kjærligt Menneske. Idag, jeg gik fra hende, kom en fattig Kone, som gik og rev Løv af Gangene i Haven, hen til mig, og spurgte: „Hvorledes har Majestæten det?“ og saa sagde hun: „Jeg beder Vorherre hver Dag, at hun maa leve, thi hun er et godt Menneske!“ Og det er dog det, det gjælder om, at blive til et rigtig godt Menneske. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

9. Decbr. [1872].

— — Paa det sidste Convent kom det Spørgsmaal frem: er det fornødent at skrifte sine Synder for andre Mennesker? Jeg seer ingen Opmuntring dertil uden Jac. 5,16; thi Matth. 5,24 og 18,15 handler om de aabenbare Synder. Og jeg finder aldrig, at Vorherre har omtalt deres Synder, som kom til ham. Toldere og Syndere holdt sig nær til ham for at høre ham; og han annammer dem. Men der

staaer Intet om, at Vedkommende aflagde nogen Bekjendelse. Naar Johannes i sine Breve 1,9 siger: dersom vi bekjende vore Synder osv., forstaaer jeg dette om at bekjende sin Synd for Vorherre; og naar det hedder, at Vorherre vil, paa Dommedag, føre for Lyset, hvad der er skjult i Mørket og aabenbare Hjerternes Raad, tænker jeg mig, at det angaaer de Mennesker, som har gjort en Røverkule af deres Hjerter; thi naar jeg bekjender min Synd for Vorherre, har jeg jo selv ført for Lyset, hvad der var skjult, og aabenbaret mit Hjertes Raad for Vorherre.

Vil min Ven nu betænke alt dette og derefter sige mig Deres Tanker. Det eneste Menneske, jeg har aabenbaret Alt for, er Jutta¹⁾, og hun svarede mig: „see frem, ikke tilbage!“

Har De lagt Mærke til, at Syndsforladelse tilbydes i Daaben, stadfæstes i Nadveren og skjænkes os dagligt i Fadervor; altsaa 3 Gange, baade i Troens og i Haabets og i Kjærlighedens Ord! at vi maa blive rigtig sikre deri; og vist er det, at baade vor Tro og vort Haab og vor Kjærlighed beroer derpaa og hviler deri; min Kjærlighed baade til Gud og Menneskene kommer deraf, at min Synd er glemt og udslettet.

Det var ellers et sørgeligt Convent, det i Tirsdags, hos Ewaldsen; thi Enden blev, at Blædel tog sin Hat, og med Hatten i Haanden midt paa Gulvet dreiede han sig rundt, sagde Farvel og gik! og vi har dog levet sammen saa nogenlunde godt i 15 Aar.

Grunden var den amerikanske Feide, som De maaskee har læst om i „Fædrelandet“ og i Kirketidenden; ellers skal De lade Boesen fortælle Dem, hvad Blædel har skrevet i Compagnie med Professor Clausen og Frimodt. Blædel blev nu anmodet om at møde i Conventet og forklare, hvorledes han kunde sige og skrive, at „Grundtvigianerne stode udenfor Folkekirken“; tillige foreslog Kalkar ham at give denne

1) Rørdams afdøde Hustru.

skriftlige Erklæring, at det var „den grundtvigske Lære“, ikke de grundtvigske Præster, som stod udenfor Folkekirken, samt at „Læren“ ei kunde findes optagen¹⁾ i Kirkens symbolske Bøger, fordi den ikke var til, den Gang Symbolerne forfattedes. Men Blædel blev staaende ved, hvad han havde skrevet, og sagde blot, at han var bleven overrumplet, da Frimodt kom med Clausens Skrivelse, og at der i denne var Noget, han ei kunde læse.

Det er Peter Fenger, som tog fat paa Sagen, især fordi Blædel, den Gang Fenger blev Præst i Kjøbenhavn, havde sagt til ham: „Nu skal De være min Fader“, hvortil Fenger havde svaret: „Godt, om jeg kan være Deres Broder“. Fengers Forslag gik ud paa at „hæve Conventet“, at Blædel saaledes kunde blive staaende; men det vilde de Andre ikke; derfor gik det, som det gik. Men jeg siger: Veemodigt er det! Brandt er nu kaldet²⁾; men tungt er det, at han, ved Vennemødet, tog paa Bjørnson, som han gjorde; thi han forsvarede Bjørnson og gav Leth Skruppene; hvorfor endeel af Vartovfolkene har sendt en Taksigelsesskrivelse til Leth, fordi han saa mandigt og sikkert tog Sagen i den rette Hank.

Kjære Ven, der er megen Strid, ogsaa mellem dem, som hidtil udgjorde en Eenhed. Baade angaaende Bjørnson og

---

1) Efter Sammenhængen synes Meningen at være: optagen til Gjendrivelse. Skjønt jeg selv var tilstede ved det omtalte Møde, husker jeg ikke bestemt, hvorledes Ordene faldt. Men det husker jeg godt, at P. A. Fenger paa en energisk Maade gjorde gjældende, at under de foreliggende Forhold var Conventet en Usandhed, og at det derfor helst maatte opløses. Forøvrigt var det de Medlemmer, der stod Blædel nærmest i kirkelig Anskuelse, saasom Kalkar, Ewaldsen, Tolstrup, van Wylich o. fl., der navnlig trængte ind paa ham for at bringe ham til en Tilbagekaldelse under en eller anden Form. P. Rørdam tog slet ikke Ordet.

H. F. R.

2) C. J. Brandt blev 30. Novbr. 1872 beskikket til Præst ved Vartov. Han havde været Ordstyrer paa Vennemødet 12. Sept. 1870 (se foran S 403 f.).

„det forenede Venstre“ er vi fast deelte i 2 Leire, og Overløberne til det forenede Venstre blive flere og flere. Nu maa jeg stadigt spørge: Hvor staaer Du? Men jeg haaber da, at min Ven ikke gaaer over til J. A. Hansen eller Bjørnson! I Lyngbye holde vi tappert sammen.

Jeg har i den senere Tid viet flere, og er derved kommen til at see, at Hjertet kan hverken kjøbes eller sælges; det kan kun skjænkes eller gives bort som en fri Gave (efterdi vi selv har hverken kjøbt eller betalt det, men faaet det til Givende); men det har dog sin ganske bestemte Priis: „Mit for Dit“.

Imorgen tænker vi at tage til Gl. Kjøge; Carlsen er, som saa ofte, ikke rask og forstemt. Men ellers lever vi, Gud være lovet, godt. Vi læser „Nøddebo Præstegaard“; den morer mig.

Angaaende Vandfloden¹⁾ siger jeg: Hvorfor Vorherre har ladet den skee, veed jeg ikke; men vi skal sige til os selv: Pas paa, at Ødelæggelsens Vederstyggelighed ei kommer til at staae i Hjertet. Naar Ulykken rammer os selv, føler vi i vor Samvittighed, om det er en Straf for vore Synder, eller det er en Revselse: hvem Herren elsker, revser han. —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

24. Decbr. [1872].

— — Du skriver, „det er underligt, at vi ikke har større Lyst til at reise herfra og være med Herren“. Men jeg tænker mig, at det paa en Maade er godt, at vi har denne Lyst til at leve; thi ellers bestilte vi vel ikke Noget. Jeg tænker mig, at, naar Tiden er der, kommer Lysten. Her døde i disse Dage en ung smuk Karl, 20 Aar, han var fuldkommen frimodig og tillige var han glad. Han sagde til sin Fader: Kan Du see, hvor det lysner, og kan Du høre

¹⁾ Den 13. November 1872.

Englene, der synger. Og til sin Moder sagde han: I maa nok tænke paa mig, men sørge maa I ikke; thi jeg faaar det godt, og vi samles hos Vorherre. Han havde kun ligget i 14 Dage, var dygtig til sin Profession, Steenhugger var han, og han elskede sit Arbeide. Men da Tiden kom, var han reiseferdig.

Jytte fik mange skønne Foræringer igaar¹⁾, iblandt Andet fik hun mit Portrait, malet af Constantin Hansen, som Fru Tietgen gav hende. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

6. Januar [1873].

Først vil jeg takke Dem for den gode Oplysning, De giver om de forskjellige Skikkelser, hvori Synden kommer til de forskjellige Naturer — — samt for den Forklaring, De giver mig om mig selv, som jeg ogsaa synes om, og siger: den er rigtig. — — Gud høre, hvad De ønsker mig, at jeg maa have de bedste Dage tilbage, ogsaa paa Jorden, med Lys, Varme og Stilhed. — —

Jeg har ellers havt en rigtig glædelig Juul. Vorherre har givet mig mange Tanker, som har vederqvæget mig selv og derfor ogsaa Andre. 1. Juledag fik jeg dette: at Gud Fader er Kjærlighed, thi han baade giver og tilgiver²⁾, — — Men i de Øieblikke vi ved Herrens Naade kan baade give og tilgive, er vi gode og glade, og vi kan stille vort Hjerte tilfreds, fordi vi er komne tilbage til vort Grundbillede, og kan fornemme, at vor oprindelige Natur groer i os. —

Nytaarsdag fik jeg dette: Tiden falder i 3 Dele: den,

¹⁾ Hendes Fødselsdag.

²⁾ Den videre Udvikling af denne Tanke maa for Kortheds Skyld her forbigaaes.

som svandt, og den, som kommer, og saa Øieblikket, og det er Øieblikket, som giver Tiden sin Farve.

Der er Mennesker, som helst leve i Fortiden, enten deres egen eller Historiens; Andre i Fremtiden; men den christne Tro er en Guds Kraft, som bruger Øieblikket godt og seer med Fred paa den Tid, der svandt; thi den Helligaand siger gjennem Troens Ord til mig: frygt ikke, dine Synder ere slettede. Og det christne Haab er en Guds Kraft, som bruger Øieblikket godt og seer med Frimodighed paa Tiden, der kommer; thi den Helligaand siger til mig, gjennem Haabets Ord (Fadervor): frygt ikke, Du skal blive frelst fra alt Ondt, til Guds himmelske Rige! det skal gaae Dig godt! Men den christne Kjærlighed er en Guds Kraft, som er glad i Øieblikket og seer med Glæde baade frem og tilbage; thi den Helligaand siger til mig, gjennem Kjærlighedens Ord (Nadveren): Din Glæde skal aldrig visne, din Glæde skal vorde fuldkommen.

Men Christus er Viinstokken, hvoraf baade Troen og Haabet og Kjærligheden groer, men han er ogsaa Tidens Fylde, og den, som giver Tiden Fyld og Indhold, og han er den Eneste, som har levet hele sit Liv i denue Verden i Evighedens Ungdom; for ham blev Tiden hverken for lang eller for kort, den slog til, saa han kunde sige: Det er fuldbragt, Fader, jeg har forherliget Dig paa Jorden, jeg har fuldkommet den Gjærning, Du gav mig at gjøre, Fader i dine Hænder befaler jeg min Aand.

Om Aftenen læser vi den skotske Qvinde paa Tiele; jeg synes, det er en god Bog, den underholder mig; han maler, hvad han fortæller, saa man kan baade høre og see, hvad det handler om.

Først paa Tirsdag skal Aftenselskaberne hos Dronningen begynde; hun har været syg og sengeliggende en Tid. Gud skee Lov, nu er hun rask! thi hun er et godt Menneske.

Fru Rindom har ligget syg hele Julen i stærk Feber;

nu begyndte hun at være oppe, hun og Lise hilser kjærligst, jeg kommer lige derfra. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

24. Januar [1873?].

Forleden Morgen kom jeg ved at tale med Jfr. Kofod til at forstaae, at Mændene finder i Regelen snarere og oftere Trøst hos deres Hustru end Hustruen ved hendes Mands Bryst; det morede mig, og om Aftenen talte jeg med Baumgartens Kone — De veed nok, at Baumgarten¹⁾ har i sin Tid været i Compagnie med Burmeister og har forestaaet det store Skibsbyggerie paa Christianshavn —, og hende fortalte jeg denne min Betragtning af Ægttestanden, og hun slog Hænderne sammen af Glæde over, at jeg kunde see saa klart paa dette Forhold, og fortalte mig nu saa mange Exempler paa, hvorledes hun, hele sit Liv igjennem, havde maattet trøste sin Mand, naar han kom ind til hende og sagde: Mutter, vi gaaer fallit. Men fordi Qvinderne ikke finder den Trøst hos deres Mænd, som de søger, derfor, tænker jeg mig, er der saa mange flere Qvinder end Mænd, som søger Vorherre; thi Trøst maa vi have.

Angaaende Trøst imod Døden er der kommet en Tanke i min Sjæl, som ret har fornøiet mig, og det er denne: naar jeg har gjort den Erfaring, at Vorherre lyser for mig i Frelselsens Stund, og at han styrker mig til at have Afskye for det Onde, og til at hænge fast ved ham, slutter jeg sikkert og roligt, at han, som giver mig Kraft til at overvinde Syndens Mørke, vil ogsaa lyse for mig i Dødens Nat; han, som frelser mig fra Synden, frelser mig ogsaa fra Døden. — —

I Tirsdags holdt jeg hos Dronningen et Foredrag om Lighed, og alle Munde kom i Bevægelse; thi det er min Lyst, at Alle taler med; derved samler jeg mange nyttige Tanker.

---

¹⁾ Han døde i Lyngby 3. Marts 1875.

Men da jeg kom med den Bemærkning, at Vorherre ikke havde givet Qvinderne Anlæg og Lyst til saa mange forskellige Slags Arbejder som Mændene, og at jeg derfor ikke ret har nogen Tro paa „Forskolerne“, som nu oprettes for Qvinderne, var der nær gaaet Ild i Forsamlingen. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

3. Marts [1873].

Kjæreste Bolette!

Igaar var det lige 17 Aar, siden jeg prædikede første Gang i Lyngby; jeg husker det saa grant; Du og Jytte var med; og idag fik jeg et meget kjønt Brev fra en Smedekone, Madame Selbach paa Raavad, som besynger den Dag. Samme Kone har ellers megen Lighed med den Kone, som skulde have Penge hos afdøde Marschal Levetzau; Du husker nok, en Slagterkone, som skulde kræve ham for Penge, kom tilbage med en Urtekost istedetfor Penge, og lige paa samme Maade gik det Madame Selbach ifjor; hun reiste til Sverig for at besøge rige Slægtninge, og til Reisen var hun bleven understøttet. Hun kom tilbage, og op til mig, for at fortælle, hvorledes det var gaaet hende; jeg havde meget lidt Tid, saa jeg midt i Fortællingen bryder af med det Spørgsmaal: men sig mig, hvad fik De? fik De Reisen godtgjort? Til Svar trækker hun op af sin Pose en lille Qvist af et Træ, som stod paa en Høi, hvor hendes Moder havde leget! Men henrykt og fornøiet var hun.

Man vil gjerne vide, om man har udrettet noget i de 17 Aar, et stort Afsnit af eens Liv, naar man er nær de 67; men seer Du, hverken udad eller indad kan man sige Noget bestemt; og man maa nøies med at hvile i Troen paa det Naadens Ord, som er tilbudt i den hellige Daab, ogsaa i den Tro, at Vorherre, som har begyndt den gode Gjærning i os, vil fuldføre den til Christi Dag. Men da Vorherre har taget

fat paa os, har forvandlet os, indvendigt og udvendigt, efter sit Billede, og jeg veed, at der hos ham er baade Kjærlighed og Trofasthed, siger jeg endnu: det er yndigt at leve.

I Efteraaret havde jeg Brudevielser, nu Begravelsestaler, 5 i sidste Uge; Mürer talte jeg over med Veemod og dog med Lyst; thi han var en Mand, der var tilfreds med Gud og Mennesker, og glad i sin Lykke.

I denne Tid tale vi hos Dronningen om „Lighed“ og om, at „lige Børn lege bedst“. Men siig mig, hvem er lige Børn? hidtil har Grundtvigianerne holdt sammen; men nu er de ikke længer lige; thi de gaaer til J. A. Hansen. — —

Professor Thomas Christoffer Mürer (død 20. Februar 1873) og hans overlevende brave Hustru havde været af de gode Elementer i Lyngby Menighed i Rørdams Tid. Lidt af Talen over ham skal derfor her anføres:

„Den kjære gamle Menneskeven, om hvis Kiste vi ere forsamlede, havde af Naturen et glad Sind, han saae Livet fra den lyse Side, og han følte sig lykkelig i sin Stilling. Mürer var en dygtig, behagelig og ydmyg Læge; thi han forlod sig paa Overlægen, den store Læge, som har Lægedomsurter baade for Sjæl og Legeme, og derfor kunde han ogsaa trøste med Guds Ords evige og sande Trøst. Og han var vel anseet iblandt andre lægekyndige Mænd, de saae gjerne Mürer i deres Midte. Og glad og godhjertet, som han var, vilde han saa gjerne reise de Faldne og styrke de Svage, og han havde hjertelig Deeltagelse for de Fattige og for den menneskelige Ulykke og Lidelse; thi han elskede Menneskene. Mürer var en fredelig Mand, der søgte Fred og higede efter Fred; sine Fjender kunde han tilgive. Og han var en taknemmelig Mand. Han skjønnede paa Guds Godhed; høit og lydelig lovede og priste han Gud for hans Barmhjertighed og Trofasthed; og han skjønnede paa Menneskenes Godhed. Han var et sjældent kjærligt Menneske, derfor

kalder jeg ham „en Menneskeven“. Hans livlige og menneskekjærlige Sind opholdt længe hans skrøbelige Legeme, og hans livlige og menneskekjærlige Sind har udbredt Gavn og Glæde iblandt os.“ — —

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

23. April [1873].

Kjære Svoger!

Vil Du og Bolette gjøre mig den Glæde at komme til mig min Fødselsdag. Det gjør saa godt at samles, især nu vi blive ældre.

Jeg haaber at tage til Gl. Kjøge, naar Confirmanderne, paa Fredag, har været til Alters, men, vil Gud, at være hjemme den 5te.

Hils Bolette!

Din P.

Dette Brev minder om, at Rørdam ligesom i tidligere Tid plejede at rejse en lille Tur hvert Foraar og Efteraar, naar han var færdig med Konfirmationen; nu gik Rejsen sædvanlig om Foraaret til Gammelkjøgegaard og om Efteraaret til Kirkehelsinge og Ondløse.

Paa hans Fødselsdag, den 6. Maj, plejede altid en Kreds af Slægtninge og Venner at samles i Lyngby Præstegaard. Ved denne Lejlighed havde Rørdam sædvanlig et forberedt Ord at sige til Kredsen. Som Exempel kan følgende anføres:

6. Mai 1873.

Den Tid, da jeg og mine Jevnaldrende voxede op, var en Autoritetstid. Enkelte Personligheder angav Tonen, og Ingen turde sige imod. Den Eneste, som vovede at have en Mening, modsat Landets almindelige Mening, var Grundtvig, men han blev ogsaa afskyet som Pesten. Den nærværende

Tid er ingen Autoritetstid, alle udvortes Støtter ere faldne, hver maa hytte sig selv. Men medens de udvortes Støtter ere faldne, er Guds Menighed bleven kjendelig med Guds Ordets allerhøieste, evige Autoritet; thi Guds Ordet falmer ikke, det lever og bliver evindeligt!

Jeg takker mine kjære Slægtninge og Venner for Eders kjærlige Nærværelse, og jeg takker Vorherre for, at han har givet mig Slægt og Venner, med hvem jeg kan leve et fælles Liv udaf Guds Ord, det evige Liv og det evige Lys, det sande Viintræ, der altid bærer gode Frugter, med den fælles Fremtids lyse Haab, at vi Alle har de bedste Dage tilsidst.

I det Konvent, hvoraf P. Rørdam i mange Aar var Medlem, var det Skik, at man om Vinteren samledes hos de kjøbenhavnske Medlemmer, medens Sommermøderne holdtes i Præstegaardene paa Landet. I Lyngby samledes man gjerne i Pinseugen, og P. Rørdams Meddelelse eller Foredrag stod da gjerne paa en eller anden Maade i Forbindelse med Festen. Men i 1873 gav han, „i Fortsættelse af, hvad P. Fenger talte om“ (vistnok ved et tidligere Konvent) en Udsigt over sin egen Virkemaade, og da et, om end saare ulæseligt, Udkast til denne Meddelelse foreligger, skal en Gjengivelse af hans Optegnelser her forsøges¹).

Conventet 1873.

Naar jeg saa skal gjøre Rede for, hvorfra jeg faaer min Forkyndelse, det Vidnesbyrd, jeg aflægger ved Evangeliets Prædiken, taler jeg først saaledes: Vidne kunne vi kun om, hvad vi selv have oplevet; men, hvad jeg har oplevet, derom kan jeg vidne med fuld Overbevisning og Kraft, ved den Helligaands Naade; thi det er ham, som smelter Hjertet og

¹) Viceinspektør, Lærer Julius Meyer, der bedre end nogen anden for-
maar at tyde P. Rørdams ulæselige Skrift, har ydet en væ-
sentlig Hjælp ved Dechifrering af dette Stykke.

Ordet tilsammen, saa de to blive til eet. Dernæst: Søndag Aften gennemgaaer jeg Evangeliet og Epistelen exegetisk, saa nøie jeg kan, efter Wexels og efter Gerlach. Derved falder der paa Tider Tanker af. I denne Tid læser jeg til-lige Monrads Prædikener; et andet Aar læser jeg min gamle Prædiken, den, jeg sidst holdt; et tredje Aar intet; jeg veed ikke, hvad der er bedst, lige godt og lige daarligt.

Derefter bruger jeg Mandag, da jeg har Confirmander, at fortælle Børnene Evangeliet; derved faaer jeg simple og friske Tanker. Saa rider jeg en lang Tour omkring i Sko-vene og hører paa Fuglene. Mine Tanker, som de ere, faaer jeg mere ved at høre og tale end ved at læse.

Tirsdag Formiddag skriver jeg Prædikenen; den For-middag har sit bestemte Arbeide; thi jeg skal til Byen til Middag¹). At sidde og ryge en Pibe Tobak og see paa Markerne [medens jeg kjører], er en stor Nydelse²).

Onsdag Formiddag gaaer jeg Prædikenen igjennem, skrubhøvler den; og om Lørdagen glatter jeg ud. Hele Ugen igjennem bruger jeg den selv og betænker den, naar jeg beder: „Helliget vorde dit Navn!“

Jeg betragter Prædikenen deels som Stjernen, der skal veilede til Christus, som det Vidnesbyrd, hvorved den Hellig-aand kalder paa dem, som endnu staae udenfor Menigheden, dem, som ikke ere komne til Troen, og oplyser dem om Synd og Naade, at de maa faae Lyst til at søge Herren, deels som det Vidnesbyrd, hvorved vi stadfæstes i vor fælles Tro og føres til Samfundskjærligheden i den hellige Nadvere. Thi vi ere satte til at opbygge hverandre paa vor fælles hel-lige Tro baade i Ord og i Gjærning, at vi kunne blive i

¹) Tirsdag Kl. 2 underviste Rørdam Børnene i Enkedronningens Pige-Asylskole. Om Aftenen fandt Samlingerne hos Enkedron-ningen Sted.

²) Til Kjøbenhavn kjørte Rørdam, ogsaa efter at Jernbanen var anlagt, sædvanlig i egen Vogn.

Christus, og Christus kan blive i os, saa vi baade frelses fra vore Synder, og Christus kan gjentage sit skønne Menneskeliv iblandt os.

Jeg tilstaaer, at jeg paa den Viis har kun en kort Nydelse af den Prædiken, jeg har holdt om Søndagen, og muligviis vilde jeg have mere Nytte deraf, om jeg opsatte at skrive til om Lørdagen; men det tør jeg ikke; thi paa Tider er her Forretninger den Dag.

Om Vinteren holder jeg Bibellæsninger og gennemgaaer saa et Stykke af Brevene; det kommer mig altid til Nytte Aaret igjennem. Jeg sætter derfor stor Priis paa Brugen af Bibelen, af hvilken jeg daglig læser noget exegetisk; men tillige læser jeg et Capitel, for Tiden af Evangeliet; jeg vilde ønske, jeg var mere historisk; thi det oplyser saa godt om Forholdet til Menigheden.

Dette angaaende Prædikeembedet.

Efter hver Confirmation besøger jeg alle Confirmandernes Forældre. Saa har jeg noget at tale med disse om, besynderligt om, at de skulle stræbe at bevare Børnenes Fortrolighed og sørge for, at Børnene komme til ordentlige Folk. Og, da her er flere end hundrede Confirmander om Aaret, staaer jeg derved nogenlunde i personligt Forhold til Forældrene. Kan jeg overkomme det, vil jeg i Fremtiden ogsaa besøge dem, naar jeg begynder Confirmandundervisningen.

I Sognets Skoler kommer jeg en Gang maanedlig, fortæller saa en Historie, somme Tider et Eventyr (f. Ex. „den lille hvide Hund“, „God Tro og Utro“), synger med Børnene og taler med Lærerne.

De syge her i Byen besøger jeg Lørdag Eftermiddag og fortæller dem Evangeliet eller Prædikenen til Søndagen. Derved faaer jeg ogsaa nye Tanker.

Om Søndagen samles gjerne nogle af Kirkefolkene her i Præstegaarden, baade indensogns og udensogns, dog mere udensogns end indensogns.

Dagligt gennemgaaer jeg Forsagelsens og Troens og

Daabens Ord, Fadervor og Nadverens Ord, at jeg ovenpaa den Grundvold, som er lagt, ei skal bygge med Hø og Straa, men med Guld og ædle Stene; at jeg maa kunne holde den onde Aand borte fra mig selv, og maa kunne leve i Aanden, gaae frem i Aanden og blive stærk i Aanden, yndig for Gud og Menneskene; at mit Vidnesbyrd maa være det apostoliske; thi vi have Herre, Tro og Daab, Evangelium og den hellige Nadvere til fælles med Apostle og Martyrer.

Om jeg udretter Noget, veed jeg ikke; men det veed jeg, at jeg har Lyst til mit Embede, at leve for at skaffe Vorherre Venner, som jeg kunde have Ære og Glæde af paa Christi Dag, og at jeg betragter det nye Liv, Christendommen, som den nye Fødsel ved Tro og Daab udaf Christus, det nye Livs Kilde, uden hvem vi intet formaae, og dernæst baade som en Væxt og en Strid, en Væxt, der foregaaer under Striden.

Derfor stræber jeg ved Guds Naade, om end efter fattig Leilighed (som er mit Eget), at stride Troens gode Strid og gribe det evige Liv, med et godt Haab for Fremtiden, at jeg, som prædiker for andre, ei skal blive forskudt, idet jeg forlader mig paa den Helligaand, som paa Daabens Dag begyndte sin gode Gjerning i mig, at han vil fuldkomme den i mig til Christi Dag.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

17. Mai [1873?].

Min egen Ven!

Angaaende Fremtiden betænker jeg besynderligt dette Evangelium, at det var, efter at Herren havde lidt, da han havde Gethsemane, Golgata, Døden og Graven og Helvede bag ved sig, at han fremstillede sig levende med mange Beviisninger for, at han var opstanden, og at det var ham selv, ingen Anden, ingen Fremmed, der stod imellem dem med Evighedens Fred og Glæde. Thi det er det, vi begjære, at

blive frelste baade med Sjæl og Legeme, og saa at leve et evigt Liv med Herren og med dem, han elsker og vi elske, hiinsides Synden og Sorgen, Døden og Diævelen.

Naar vi bevare det levende Haab, hvori Herren, efter sin Naade, vil styrke os, seer vi altid Himlen aaben, og veed, hvorhen vi gaaer, og Veien kjender vi; thi Vorherre Jesus, der formedelst Troen boer i Hjertet, er selv Veien, og den Vei skinner klart, og den Vei sviger ei.

Men jeg takker Gud for, at han har opholdt og bevaret min Kjærlighed til vort Folk og til Guds Menighed og til mit Arbeide; derfor har jeg det godt.

Saa skal De ogsaa vide, hvor inderligt jeg takker Vorherre og Dem for Deres trofaste Venskab; Deres Venskab udbreder Glæde og Skjønhed over min Sjæl.

Deres Ven

Rørdam.

Da Grundtvigs Fødselsdag, der noget nær ogsaa var Aarsdagen for hans Død, nærmede sig, var det en Trang for hans Venner at samles. Mødet lagdes til Odense, vel ikke blot paa Grund af denne Bys centrale Belliggenhed, men ogsaa af Hensyn til, at der om L. Helveg, der var residerende Kapellan ved S. Knuds Kirke, havde dannet sig en ret talrig grundtvigsk Menighed. P. Rørdam var denne Gang ikke blandt Indbyderne til Mødet. Alligevel indfandt han sig og talte. Hans Foredrag om den menneskelige Ulighed og Lighed er for langt til at gjængives her i sin Høhed¹⁾, men nogle Brudstykker kunne dog hidsættes:

„I denne Verden er der stor Forskjel paa Menneskenes Lod og Lykke; der er rige og fattige, høie og lave, smaa

¹⁾ Trykt i L. Helvegs Beretning om det kirkelige Vennemøde i Odense 1873, S. 19 ff., og med flere stilistiske Rettelser i Rørdams Leilighedstaler, S. 301 ff.

og store; dem, der er vel seet, og dem, der ikke er vel seet. Denne store Forskjel avler ofte ondt Blod. „De ulige Fade gjør skjæve Øine“, siger et gammelt Ord; det ene Menneske misunder det andet, og Intet er der i Verden, der mere ødelægger Glæden end Misundelsen.

Der gaaer derfor igjennem Verden en mægtig Stræben efter Lighed, ikke Lighed nedad, men opad. Alle vil byde; Ingen vil lyde. Men der er og bliver alligevel og skal ogsaa være stor, stor Forskjel paa Mennesker. — — Hvert Menneske fødes med sit eget Sind; vi bringer alle med os til Verden et vist Naturpræg, en vis Arv, en vis Medgift, der følger os Livet igjennem. Nogle kommer til Verden med et fromt og mildt Sind, andre med et hidsigt og heftigt; nogle gribe raskt og bestemt ind, andre langsomt og usikkert; nogle seer Livet lyst, andre mørkt; En har Lyst, Selvdrift, til at være Soldat, en anden til at blive Fisker; men jeg har aldrig truffet paa en Fiskerdreng, som havde Lyst til at blive Kusk eller Dragon. Hos nogle kan Lysten, Selvdriften, længe slumre, ligesom ligge i Dvale. Da jeg en Gang spurgte en Dreng: „Hvad har Du Lyst til?“ svarede han: „Lysten vil ikke komme!“ Hos andre aabenbares det tidligt, allerede i deres Barneleg, hvad de have Lyst, Selvdrift, til: Kong Olav den hellige havde reist længe omkring, og mens han var borte, havde hans Moder født tre Sønner, Guttorm, Halfdan og Harald, den ene var syv, den anden fem og den tredie tre Aar gammel. Hun vilde glæde Kongen ved at vise ham disse hans Smaabrødre og førte dem derfor frem for ham. Olav satte da de to ældste een paa hvert Knæ og saae bistert paa dem, forat prøve dem; men de blev bange og græd, vilde ned og ud. Saa tog han den lille Harald, satte ham paa sit Knæ, saae bistert paa ham, og rykkede ham lidt i Haaret; men Drengen ruskede til Gjengjæld sin store Broder dygtigt i Skjæget. Udenfor Gaarden var der en Leergrav, og der havde Drengene deres Legeplads. Guttorm og Halfdan legede med Leer, og af

Leret lavede de Lader og Stalde, Heste, Køer og Faar. Harald derimod legede med Spaaner, som han lod flyde i Graven — det var hans Krigsskibe. Da Olav havde seet lidt paa Børnenes Leg, spurgte han hver af dem, hvad han nu helst ønskede sig. Guttorm, den ældste, ønskede sig Jord og hele Næsset fuldt af Korn, og paa Næsset laa 16 store Gaarde. Halfdan, den næstældste, vilde have Køer. Hvor mange? spurgte Olav. Saa mange, svarede han, at de kunde staa omkring Vandingen saa tykt som Sand. Men Harald vilde have Krigsfolk og saa mange, at de kunde æde alle Broder Halfdans Køer i eet Maaltid. Guttorm og Halfdan blev Storbønder; men Harald blev Konge. Thi ligesom hver kommer til Verden med sit Ansigt, sin Røst og sin Skikkelse, saaledes har ogsaa hver sit aandelige Naturpræg: hvad den ene har Lyst og Selvdrift til, har den anden ikke Lyst til, hvad den ene kan, det kan den anden ikke. Forstaaer vi ikke det, bliver vi misundelige, men seer vi det og forstaaer det, faaer vi Mod til at virke hver i sin Gjerning og paa sin Maade. Det ene Arbeide er ligesaa hæderligt som det andet; det kommer kun an paa, med hvilket Sind jeg udfører det. Men det er en stor Lykke at have en vis og sikker Kjærlighed til sit eget Arbeide.“ — —

„Imidlertid er Lighed Menneskelivets Maal, Lighed er Udgangspunktet for Menneskelivet: i Paradiset var der fuldkommen Lighed med Gud og indbyrdes Lighed. Uligheden opstod ved Synden.“ — — Derefter dvælede Taleren ved den folkelige Lighed og ved Guds Menigheds store Fællesskab i Troen, som det gjaldt om at bevare usvækket i Kjærlighedens Baand. Han sluttede med Verset:

Fælles om hans Liv og Fred,
Lys og Kraft og Herlighed.
Af Guds Naade til Guds Ære
Evig glade vi skal være
I vor Herres Jesu Navn.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

15. Aug. [1873].

— — Paa Tirsdag, vil Gud, reiser Jytte og jeg med Fru Tietgen til Møen; fra den 19de til den 30te har vi isinde at boe paa Liselund; af og til tænker jeg Tietgen vil besøge os, tilsøes; han har faaet en ny Kutter, som glæder ham meget. I Slutningen af förrige Maaned laae vi nogle Dage i Middelfart, nu et besøgt Badested, og gjorde en Dag en deilig Tour omkring det skjønne Fænøe; der er dog al den Naturskjønhed, Hjertet kan begjære. Pastor Leth elsker jeg; han er naturlig og fordringsfri, hverken høitidelig eller vigtig og dog den meest veltalende Mand, vi eie.

Der er ellers et slent Røre i Fyen; Friskolelærerne, Kolds Disciple, reiser sig imod Præsterne, som de beskylder for at være ufolkelige, fordi de har gaaet i „den sorte Skole“; derimod anseer de sig selv for de rette Folketalere og Banebrydere, fordi de ikke har gaaet i den sorte Skole. Ikke engang Birkedal er dem folkelig, ligesaalidt som hans Kone eller hans Børn. Sagen er, at de anseer Bondestanden, og den alene, for Folket; hverken Kjøbstæderne eller Kjøbenhavn regner de for Noget. De mener, at nu er Tiden kommet til dem at regjere; men, siger jeg: alleting, ogsaa denne forunderlige Tid, skal tjene os til Gavn, som holde os til Herren, forat høre ham. Melbye besøgte jeg ogsaa; en ung Skolelærer, han havde faaet ansat, siger nu, at han ikke kan høre Melbye. Præsterne skal kun døbe og uddele Nadveren, det Øvrige kan Friskolelærerne bedre end Præsterne.

Paa Grundtvigs Høiskole hos Grove er der i denne Tid en stor Samling af Skolelærere fra alle Landets Egne, kun ikke fra Fyen; de boe der i 14 Dage, og daglig holdes der Foredrag, og derefter bliver der samtalt; jeg var der i Onsdags og talte om den christelige Frihed, hvorefter vi talte sammen vel i næsten 2 Timer, og jeg fornøiede mig rigtigt. Skolelærerne, naar de ellers duer noget, er langt mere ud-

viklede end de theologiske Candidater; men alle høre de til det forenede Venstre; dog derom kom vi ikke til at tale, thi jeg var saa optaget af den „christelige Frihed“ og af den „Underdanighed“ imod al Øvrighed, som Vorherre han kræver, at jeg dengang ikke kunde naae videre. Min Mening er, at hvem der ikke vil være sin Øvrighed underdanig, maa vente paa Oprør af sine Undersaatter; thi som vi maaler ud, bliver der maalet til os igjen.

„Skaffer Eder Venner med den urette Mammon“ osv. forstaaer jeg nu saaledes: brug din hele timelige Husholdning, Gaver, Tid, Penge og Gods saaledes, at Du kan høste Frugten deraf i levende Menneskers evige Kjærlighed i de evige Boliger. Og Sammenhængen er denne: Vorherre Jesus Christus er den personlige Menneskekjærlighed, den personlige Aabenbaring af Gud Faders Kjærlighed i menneskelig Skikkelse. Og han er kommet til os, forat gjøre os deelagtige i sin Menneskekjærlighed, i sit skønne og yndige og menneskekjærlige Liv og Levnet. Og forat kunne dele sit Liv og Levnet med os har han offret Alt, baade sin Sjæl og sit Legeme, for os.

Altsaa, den, som ved Herrens Kjærlighed ikke bliver menneskekjærlig, kan ikke komme til at leve med Herren, fordi han ikke er bleven deelagtig i Herrens Natur. Gods og Eiendom bliver derfor de Troende til Forbandelse, naar Hjertets Kjærlighed ikke kommer til; thi for Herren gjælder kun den Tro, som bærer sin Frugt i Kjærlighed.

Jeg takker Vorherre for den Lyst, han giver mig til at passe mit Embede, og for den Glæde, han skjænker mig; mig synes, det er yndigt at leve.

Jeg deler deres Glæde over A.; men i Anledning af deres Ytring, „at han er kommen paa sin rette Plads“, sig mig saa: hvoraf kommer det, at den store Masse af Mennesker, Arbejdsfolkene, aldrig klager over, at de er kommet paa en feil Plads? Er det Culturen, som gjør os saa urolige?

Fortæl Lindholm, at vi, jeg mener Stuteriet, har faaet 4 Heste fra Kaukasus, dersom han kan erindre Stutteriet 30 Aar tilbage, 2 Hingste lig den lille røde kaukasiske Hingst, den gamle Nielsen¹⁾ red; der er iaar 18 Føl, de 12 røde. —

I Efteraaret 1873 var det 50 Aar, siden P. Rørdam blev Student. Ved den festlige Sammenkomst, som i den Anledning holdtes 23. Oktober af hans jævnaldrende, var han tilstede og holdt en endnu bevaret Tale. Den er af en Art, som vistnok sjeldnere høres ved den Slags Møder, men den tyder paa, at Rørdam var den samme under alle Forhold. Han, som ikke var bange for paa Prædikestolen at bruge en Vending, der maatte bringe Tilhørerne til at trække paa Smilebaandet, han talte her i den muntre Kreds af gamle Studenter med et Alvor, som mange vistnok have ment passede bedre for Kirken og Prædikestolen end for et Studenterlag. Men hvorledes nu end adskillige af de tilstedeværende have syntes om den alvorlige Indledning, saa har dog vistnok Slutningen hos de fleste anslaaet Streng, der fandt Gjenlyd hos dem. Den lyder nemlig saaledes²⁾:

23. October 1873.

— — Da vi mødtes for halvtredsindstyve Aar siden, var det Foraar; men Vaaren kom, og Vaaren gik, og Sommeren kom, og Sommeren gik; for os er det nu Efterhøst. Men Tiden, som svandt, har ikke været uden Frugt for vort Folk og vort Fædreland; thi tre Grundbegreber ere i denne Tid komne for Lyset og ind i vort Folks Bevidsthed. Det første er det almenmenneskelige, der svarer til det gamle Ord: „Lige gode Brødre bør ens Ret nyde“; og dette Begreb har fundet sin Forklaring i den almindelige Valgret,

¹⁾ Stutmesteren ved Frederiksborg, i hvis Hus P. Rørdam var kommen i sine unge Dage, da han var Huslærer hos Amtmand Treschow (se 1ste Del, S. 49).

²⁾ Rørdam, Lejlighedstaler, S. 309 ff.).

hvorefter Indsidderen og Godseieren mødes jævnsides, og i den almindelige Værnepligt eller den fælles Ære at forsvare vort Fædreland. Det næste Begreb er det folkelige, der har faaet sit Arnested paa Folkehøiskolerne; men at betænke og at forstaae, at vi have fælles Modersmaal, fælles Fødestavn og Hjemstavn, fælles Slægt, at vi alle ere af dansk Rod, det binder, det sanker. Og det tredie Begreb er det christelige; thi Menigheden er bleven kjendelig, jeg siger ikke synlig, thi Guds Rige er indeni os, men Menigheden er bleven kjendelig paa det Troens og Haabets og Kjærlighedens Ord, der, sat paa en Stage, skinner for alle dem, der ere i Huset. Herren har besøgt sit Folk!

Den Tid, da vi mødtes som unge Mennesker, var en meget tarvelig og nøisom Tid. Vi vare tre Brødre, og alle tre gik vi i de første Studenteraar i grove hjemmegjorte Klæder; men ingen undrede sig derover. Og naar vi kom til Bal, var Smørrebrød og et Glas Punsch — høist afbrændt Rødviin — det ypperste, vi kjendte; men vi morede os ypperligt, thi vi førte Glæden med os. Men hvem, der har taget Del i den menneskelige, folkelige og christelige Udvikling, som vor Tid har ført med sig, ved hans Naade, der er Tidens Herre, maa alligevel tilstaa, at trods alle Nutidens store Vanskeligheder og Skyggesider, er der dog mere Fyld og Indhold i den nærværende Tid end i den Tid, da vi først mødtes. Derfor en Skaal for Nutiden og for, at vi maa bruge den vel!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Novbr. [1873].

Kjæreste Bolette!

Vorherre opholde og bevare sit Naadensord i Dit Hjerte, og Dit Hjerte i Troen paa Ordet, saa dit Hjerte og Guds Ordet maa smelte sammen og blive til Eet; da skal alleting, Medgang og Modgang, tjene os til Gavn og Glæde, og Aaret,

som oprinder for Dig, blive et Naadensaar. Naar Vorherre er os naadig, er Alt i Orden.

Jeg kommer i dette Øieblik fra Amager, hvor jeg har været til Convent ¹⁾ hos Provst Theilade. Han kjender godt baade Pastor Bertelsen ²⁾ og Skolelærer Berg ³⁾, da han i flere Aar har været Præst i Starup. Han fortalte, at han for 50 Aar siden havde hørt Grundtvig sige i en Prædiken: Jeg har spurgt de Lærde: hvad er Christendom, men fik intet Svar, ei heller fik jeg Svar, da jeg spurgte Menigheden; og derefter fortalte han, at han (Gr.) blev staaende ved Indholdet af Luthers Catechismus; og at der stod nu ogsaa han, Theilade. Fra Reformationen til Fred. 4de var der ingen anden Lærebog end Catechismus; derefter kom Pontoppidans den store Forklaring, hvori Catechismus forsvandt, saavel som senere i Balles; men det er Nutidens Lykke, at vi ere komne tilbage til Catechismus, saa Folk kan forstaae, hvad Christendom er, og at Indholdet er ikke vidtløftigere, end at det kan tages med i Livet; thi daglig kan jeg gennemgaae hele Catechismus.

Igaar blev Grundtvigs Høiskole aabnet, og det var en meget fornøielig Dag; jeg talte om 1) Folket, 2) Modersmaalet, og 3) Fædrelandet. Vort Folk er baade modigt og kjærligt, „Løver og Hjerter i vort Skjold“, men tillige drillevornt, spidst, spydigt og spotskt, lumsk, svædent og svinepoliskt. Denne Skildring satte Tilhørerne i Bevægelse. Siden spiste jeg hos Dronningen, hvor Kammerfrøkenen fortalte, at Biskoppen, som den Dag havde besøgt hende, havde sagt, at ifølge Cultusministeriets Skrivelse maatte Julie Tramps ⁴⁾ Bryllup ikke finde Sted i Kirken, men kun i Stuen, fordi der ikke maa prædikes Fransk i en dansk Kirke, hvilket

¹⁾ Det saakaldte Herreds- eller Provstikonvent (ligesom foran S. 50).

²⁾ Feilbergs Kapellan.

³⁾ Politikeren.

⁴⁾ Datter af Grev Tramp, der havde været Hofchef hos Enkedronningen og havde ejet et Sted i Lyngby (s. foran S. 291).

gjorde stor Forstyrrelse. Lev nu vel kjære Bolette, hils Feilberg og Lovise kjærligst!

Din P.

I H. Bruns Skrift „N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb“ (II, 797) siges: „Grundtvigs gode Ven og Svoger P. Rørdam var, ved Hammerichs Side, den ivrigste Venstrefjende.“ Sandheden i denne Ytring er, at Rørdam, som det tidligere er bemærket, var en skarp Modstander af det politiske Parti, der kaldte sig „det forenede Venstre“; men forøvrigt var han en fribaaren Sjæl, for hvem netop den haarde Tvang, som Partiet paalagde sine Medlemmer, var en væsentlig Anstødssten. Da flere af Grundtvigs Venner i Hovedstaden ønskede saa bestemt som muligt at markere deres Misbilligelse af „det forenede Venstre“'s Færd, blev der i December 1873 holdt et Møde hos Handskøemager N. F. Larsen, der med Føje betragtedes som en Fører blandt de grundtvigske Lægfolk i Kjøbenhavn. Mellem Rørdams efterladte Papirer findes følgende Udkast til en Tale, han har holdt ved denne Lejlighed:

Mødet hos Larsen.

10. Decbr. 1873.

Saa længe Øvrigheden betragter sig som det, den er, som Guds Skabning, Ordning og Velsignelse, beskikket af Gud, og af Gud udrustet med Sværdet til at forsvare dem, som gjøre godt, men til at tage Hævn over dem, som gjøre ondt, kan Antichristen ikke komme og sætte sig i Guds Tempel og udgive sig for Gud; thi det tillader Øvrigheden ikke. Men, naar vi i Stedet for den Øvrighed, som er af Gud, faaer Parlamentarismen, Talmajestæten, den urolige, ustadige og oprørske Folkevillie til høieste Øvrighed i Landet, til at raade over Folket, over Kirken og Skolen, til at give Love for Folket, Kirken og Skolen, see, da er det Bolværk borte, som holder Antichristen tilbage, og alle Sluser ere aabnede for Syndfloden, som skal komme. Og Parlamentarismen, Tal-

majestæten, den urolige og ustadige Folkevillie har ingen Samvittighed; den vil derfor trampe paa alt aandeligt og træde det ned i Kjødet. Et Folk kan ikke bestaae uden Øvrighed; men Talmajestæten¹⁾ tilintetgjør al Øvrighed.

„Hvor salig er den lille Flok, som Jesus kjendes ved“, have vi hidtil sunget. Skulle vi nu synge: „Hvor salig er den store Flok, som Verden kjendes ved?“ Hvorledes Mennesker, der vide, at paa Valgdagen i Jerusalem fik Vorherre ikke en eneste Stemme, men Barrabas dem alle tilsammen, kunne falde paa at hylde Talmajestæten, det forstaaer jeg ikke. —

Hver Tid har sine usikre Grændseskjel, og hver Tid kræver sine Ofre for at faae Grændseskjellene fastsatte. Hidindtil have Grundtvigianerne arbejdet paa to Ting, den ene: at udbrede Jesu Christi Tro, den anden: at vække vore Landsmænd til at elske og ære vort Folk, vort Fædreland og vort Modersmaal. „Langt mere værd end det røde Guld det er sin Gud og sig selv at kjende“, har hidtil været vort Løsen. Dette Grændseskjel, der fra Begyndelsen har været imellem os og det øvrige Folk, er nu en Deel af vore Venner gaaet ud over, og de have sat sig i Forbindelse med Mænd, som sige: „Talmajestæten skal regjere Land og Rige, Talmajestæten skal give Love for Folket, for Menigheden og for Skolen“. See, det kalder jeg at holde Kjødet for sin Arm og at sætte Kjødet paa Thronen i Stedet for Aanden, at begynde i Aanden og at ende i Kjødet.

Naar St. Paulus siger: „Urettens Hemmelighed ytrer sig allerede krafteligt“, forstaaer jeg det saaledes: Naar ogsaa de Troende hylde Talmajestæten, saa gaaer ogsaa de Troende paa Verdenskjærlighedens og Selvforgudelsens brede Vei til Fordærvelse, saa bane ogsaa de Troende Vei for Anti-

1) Dette Udtryk, som Rørdam ofte brugte for „Flertallet“ eller „Majoriteten“, havde hans Svoger H. Carlsen først brugt og lært ham.

christen, lige saa fuldt som Communarder og Socialister. Thi hvad er Talmajestæten andet end den gamle almindelige Storagtighed, dette at sætte sig selv øverst, først inde i sit Hjerte, saa i Folket, Kirken og Skolen! Og al Øvrighed forsvinder; thi Talmajestæten er i sig selv den urolige, ustadige og oprørske Folkevillie. Kun den, som har lært at lyde, forstaaer at byde. Det synes mig derfor paa Tiden, at vi sætte Skjel imellem os og dem, som slutte sig til „det forenede Venstre“. Følges ad kunne vi kun med dem, med hvem vi ere enige om det Bedste.

Vi have hidtil, efter fattig Leilighed, arbeidet paa at udbrede Guds Rige og at vække vore Landsmænd til at elske deres Land, Folk og Modersmaal. Men nu gaae nogle af vore Venner over til et Parti, der har været ligegyldigt baade for Guds Rige og for det danske Folk — thi ved „Folket“ forstaaer „det forenede Venstre“ kun sig selv, ikke hver dansk Mand —; til et Parti, om hvilket man maa sige: Frugten af dets Virksomhed er bedsk og bitter; thi Frugten er Mistænksomhed og Misundelse, Bagtalelse og Had imod alle dem, som ikke ville tale, som Parolen byder. —

Dette har Grundtvig aldrig gjort; han har aldrig sluttet sig til noget Parti, men har stadig staaet som en fri Mand med sin egen Mund og sit eget Hjerte.

I Henhold til denne Motivering, der synes at have givet Anledning til en livlig Forhandling, foreslog Rørdam følgende Erklæring:

„Vi undertegnede erklære herved, med Hensyn til „det forenede Venstre“, at vi have intet Makkerskab med det; vi kunne mødes med det i enkelte Dele, men følges ad kunne vi ikke; følges ad kunne vi kun med dem, som vi ere enige med om det Bedste.“

Det følgende vil imidlertid vise, at det ikke var nogen let Sag at faa Stemmerne samlede om en saadan Erklæring,

da ikke faa af de Mænd, som Rørdam hidtil havde staaet nærmest, ikke vilde indlade sig paa at underskrive.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

19. Januar [1874].

— — Erklæringen om det forenede Venstre er ikke kommen videre; den møder mange Vanskeligheder, ogsaa hvor man ikke skulde vente det. P. Fønger og Brandt vil ikke være med; men jeg mener, bliver vi blot Ti, skal den gaae.

Du har vel seet, at det forenede Venstre har gjort Gilde for Frits Boisen; og faa Dage derefter kom Brandt med Boisen i Dansk Samfund, at han skulde tale; jeg tænker, at om lidt skal baade Høxbro og J. A. Hansen tale der; og tilsidst bliver Grundtvigianere og Venstremænd ensbetydende. Er det ikke mærkeligt, at det er ikke Christendommen, men Folkeligheden, som skiller os ad; maaskee kommer det deraf, at det danske Folk er fremstillet og afmalet, som var det næsten uden Synd; i alt Fald hører det ikke til den almindelige Betragtning, at tale om Folkets svage Sider.

Gud skee Lov, at Vorherre er til, at der hos ham er Fred og Hvile, og Gud skee Lov, at der dog er Nogle, som gjør Forskjel paa Sort og Hvidt. Du og Feilberg gaaer ikke over, det er jeg vis paa. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

11. Febr. [1874].

— — Der kommer en Erklæring fra endeel af os til de Grundtvigianere, som har sluttet sig til „det forenede Venstre“; men Hostrup, Helveg, Leth, Brandt ved Vartou vil ikke være med. Det er en urolig og splidagtig Tid; men hvor uroligt det end seer ud, jeg siger dog endnu: det er yndigt og sødt at leve; thi Herren er nær, og Herren kommer, og alle Magter og Kræfter og Englene er ham underlagte.

Førøvrigt lever jeg ganske som før, passer mit eget Embede og er meget flittig; og jo mere vi sætter vor Kraft paa den lille Verden, som vi har faaet til vor Deel, desmere Udbytte har vi af vort Liv. Den, som er tro over Lidt, bliver sat over Meget.

Jeg har iaften skrevet til en Fætter i Norge¹⁾ og kom derved til at fortælle om min Familie, og blev derved opmærksom paa, at nu er alle vi Søskende meget gamle; Borette, der er den yngste, er, synes mig, 57²⁾, saa vi maa sige: Tiden gaaer; men tillige: Gud bestemte os ikke til Vrede, men til at blive salige ved Jesus Christus, som døde for os, at enten vi vaage, eller vi sove, skal vi leve med ham. — —

Den Godhed, Rørdam nærede for Spreckelsen, som i mange Aar havde været hans Medhjælper, bevægede ham, da Fru Spreckelsen den 29. Maj 1874 døde, til at rejse over til Hellevad, nord for Limfjorden, for at tale over hende³⁾. Længere hen paa Sommeren gjorde han og hans Datter en Rejse paa omtrent 14 Dage med Tietgens til Jønkøping. Imidlertid var han under 4. Juli 1874 bleven udnævnt til Dannebrogsmænd, efter at han siden 1860 havde været Ridder. Dekorationen synes nærmest at have været en Opmærksomhed imod Enkedronningen i Anledning af hendes Fødselsdag.

Den Splid, som Politiken havde vakt i den grundtvigske Kreds, fik et Udslag ved Vennemødet i Odense i September 1874, og det var P. Rørdam, som først bragte Tvistemaalet paa Bane, om det end var Fr. Hammerich, der talte de skarpeste Ord om „Alliancen mellem Aand og Uaand“. Der er dog ikke tilstrækkelig Anledning til her at gjengive Rør-

¹⁾ Jakob Thomas Rørdam, Værkbestyrer paa Jarlsberg Værk ved Drammen.

²⁾ Rettere: 58. Hun var født 6. Novbr. 1815.

³⁾ Talen findes blandt Rørdams Lejlighedstaler, S. 72.

dams Tale, da tidligere anførte Ytringer af ham noksom vise, hvorledes han var vendt. Men dette var hans Klage: „En bedrøvelig Forandring er foregaaet i de Troendes Sammenkomster; vi ere rigtignok blevne en stor Flok; men Mistillidens onde Aand er kommen ind imellem os — tidligere var vi en lille Flok, men vi samledes i Fryd og i Hjertets Enfoldighed“. — For øvrigt bleve hans Ytringer ved Mødet ikke uimodsagte. Men til nogen indbyrdes Forstaaelse kom det ikke.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

7. Novbr. [1874].

Kjæreste Bolette!

Allehelgensdag, som vi havde sidste Søndag, er til Ære for den hellige almindelige Kirke, som er Guds Menighed, alle Troende og Døbte, Guds Rige paa Jorden og i Himlen, den levende Guds Stad, det levende Guds Folk her og i de evige Boliger; thi Guds Menighed omfatter alle Troende, baade dem, som har stridt Striden, og os, som endnu dagligt maa bede: forlad os vor Skyld og leed os ikke ind i Fristelse. Og derfor synger vi stadigt: „midt iblandt os er Guds Rige, med Guds Aand og i Guds Ord, i Guds Menighed tillige, Gjæster ved Guds Naadebord“; ligesom vi ogsaa dagligt bede, at Guds Rige maa komme til os. Men først paa Herrens store Dag, naar al Strid er endt, og hele Guds Menighed fra Øst og Vest og Syd og Nord er bleven deelagtig i Herrens Herlighed, bliver Menigheden fremstillet for Herren hellig og ustraffelig, uden Plet og Rynke. Vi har nu 4 Aarstider og 4 Høitider, først de 3 store: Julen midt om Vinteren, til Ære for Gud Fader; Paasken, naar Jorden vaagner af sin Vinterdvale, til Ære for Guds Søn; Pindsen, naar Skoven staaer deilig og grøn, og alle Fugle synge, til Ære for den Helligaand, som skaber Guds Folk, det nye Jerusalem; og saa Allehelgensdag, som falder, naar Marken og

Skoven falmer og visner, og Fuglestemmen daler — til Ære for Menigheden, altsaa til Ære for os selv; thi paa Allehelgensdag kommer vi selv med.

Grunden til, at Allehelgensdag er lagt paa denne Aarstid, tænker jeg mig er denne: Paa Bunden af ethvert Menneskehjerte ligger der en dyb Tungsind, fordi Synden og Døden er i os, hvorfor vi tit sukker, mangengang halvt ufriwilligt, og denne Tungsind kommer ikke sjældent frem netop nu, naar Dagene blive kolde, korte og mørke, og Alt falmer og visner omkring os, fordi vi med Nødvendighed, naar vi seer, at alt visner, maa komme til at tænke paa, at sent eller tidligere skal vi selv falme som Markens Blomster, ligesom vi ogsaa derved kommer til at tænke paa dem, som har forladt os.

Men nu er Allehelgensdag lagt netop paa den kolde og mørke Aarstid, forat trøste os med, at vort Borgerskab er i Himlen; thi vort Liv, forudsat vi bliver i Menigheden, er ikke en Vaar uden Sommer og Høst, men Vaar og Sommer og Høst, evig Sommer og evig Høst, men aldrig Vinter. Naar vi derfor bekjende Troen paa den hellige almindelige Kirke, skal vi betænke, at vi er i Guds Rige, i Guds Stad og blandt Guds Folk, saa vi, naar vore Dage er talte, og vi falmer som Skoven, kommer fra Guds Rige, Guds Stad og Guds Folk paa Jorden, til Guds Rige og Guds Stad og Guds Folk i Himlen; thi det er ikke et heelt nyt eller andet Selskab, med en anden Herre og en anden Aand, vi kommer til, men til det selvsamme Selskab, med den samme Herre og Aand, vi har levet med her, kuns at Selskabet nu er bedre; thi de har overvundet Verden med Synden og Døden og Satan. Derom har jeg en tydelig Forestilling fra min første Reise; thi jeg levede hele Tiden og i alle Landene, Tyskland, Holland, England og paa Madera, med een og samme Slags Mennesker, med troende Mennesker, som jeg mindes endnu med Glæde og Taknemmelighed.

Saa kjæreste Bolette: Vorherre styrke Dig, at Du maa

blive ved med at stride Troens gode Strid og gribe det evige Liv, saa bliver Dagene Dig aldrig kolde eller mørke, men som Tiden skrider, varmere og lysere¹⁾; og jeg siger stadigt saa: det er yndigt at leve, naar vi tager Vorherre med og giver ham vort Hjerte.

Igaar blev Gotfred Rodes Høiskole paa Skovgaard i Ordrup indviet. Planen er, at denne Skole skal bygge videre paa den Grund, som er lagt paa de andre Høiskoler, skal altsaa være et Trin høiere end de andre. Skolen er smukt udstyret med skønne Malerier og med Byster af Grundtvig og Etatsraad Puggaard; det er Grundtvigs Tanker, som gaaer gjennem Skolen, men den er reist og vedligeholdes for Puggaards Penge.

Rode, Jungersen, Hostrup og jeg talte; jeg var i mit Es, saa jeg fornøiede mig selv og Andre. Jeg fortalte om Thor, som knuste Jetterne, der vilde ødelægge Asgaard — Asgaards udvortes Fiender — og om Tyr, der bandt Fenrisulven, som voxede op i Asgaard — Asgaards indvortes Fiende; thi derom dreier sig Sagen nu, at imodstaae og at tvinge de raa og vilde Kræfter, Pøbelregimentet, som kommer frem i vor egen Midte, i vor egen Kreds, indenfor vore egne Grændser; men den fine Snor Gleipner, som bandt Ulven, er den Tvang, som den gode Tone, det gode Selskab, lægger paa raa og vilde Mennesker, saa de blive nødte til at holde sig i Skindet. — Det var en smuk Fest, og fuld Beværtning ovenpaa til alle de mange Mennesker. — —

I Julen 1874 blev P. Rørdams eneste Datter, hans Hjertes fortrolige, forlovet. Da det var at vente, at Bryllupet snart vilde følge, maatte Rørdam strax søge at gjøre

---

1) Dette ligesom andre Breve til Bolette Feilberg f. Rørdam, skrevne ved «Allehelgenstid», ere nærmest foranledigede ved hendes Fødselsdag 6. November.

sig fortrolig med den Tanke, at Skilsmissen forestod. Herom i følgende Brev.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[Mandag] 11. Jan. [1875].

Min egen søde Bolette!

Jeg har nu sluttet min Prædiken til næste Søndag, da jeg skal til Convent hos Hammerich imorgen, og har hele Ugen besat, saa jeg maatte gjøre det af i Eftermiddag. — —

— — Mit Fremtidshaab er baade lyst og roligt, skjøndt jeg begriber ikke, hvem jeg skal have til Selskab, naar Jytte reiser; men saa tænker jeg, at under Krigen levede jeg ypperligt, uagtet jeg levede ganske alene; men Krigstid er jo ogsaa en Tid, der kalder paa alle Sjelens Kræfter. Gud skee Lov, den lille søde Jytte er glad, og hun er sikker paa sin Kjærlighed og sikker paa Lunds Kjærlighed, og det er en stor Lykke, at hun er saa udviklet, som hun er; thi saa ung, som hun er, saa forstandig er hun, og hun har sin Moders billige, redelige og kjærlige Natur, hertil kommer, at Vorherre er den dybe Sammenhæng i hendes Hjerte og hendes Tanker, saa hun vil nok smykke sin Plads. Nytaarsdag blev det bekjendt (2den Juledags Aften skede det) til stor Overraskelse for Mange. — —

Den 9. April 1875 ægteviedes i Lyngby Kirke (som Kirkebogen udviser): „Ungkarl Hans Peter Lund, Ejer af Bernstorfs Hovmarksgaard, 51 Aar, og Jomfru Jutta Kathrine Margrethe Rørdam af Lyngby Præstegaard, 22 Aar.“ Bryllupet foregik under overordentlig stor Deltagelse fra Menighedens Side, og skjønne Brudegaver fattedes ikke. I Tiltalen ved Vielsen sagde Rørdam til sin Datter:

„Du har arvet din Moders forstandige, redelige, billige og upartiske Sindelag. Din Moder hidsede mig aldrig, men

hun beroligede mig. Din Moder gjorde mig aldrig Livet surt og beskt ved den fortærende Skinsyge, der forstyrrer og ødelægger saa mange Ægtefolks Samliv; men hun vaagede over sin lille Verden med en kristen Hustrus hele Æmhed, men tillige med en kristen Hustrus hele Alvor; derfor gav hun mig heller aldrig Ret, naar jeg havde Uret, thi hun satte altid Vorherre øverst. En Kvinde maa aldrig give sin Mand Ret, hvor han har Uret, thi Ret er Ret, og Uret er Uret; giver Hustruen sin Mand Ret, hvor han har Uret, saa ødelægger hun sin Mand. Men velsignet er den Mand, som i sin Hustru faaer en virkelig Medhjælper til at gaae paa den smalle Vei til Guds Rige.

Jutta! din Moder var mig til Velsignelse i Tale og i Omgængelse, ved Tro og Kjærlighed, ved Kyskhed og Aand. Hun hjalp mig trolig til at stride imod det herskesyge Sind, der boer i enhver Mands Bryst, og som frister saamange Mænd til at blive raa og til — lige overfor Hustruen — at sætte sig i Guds Sted, idet de kun støtte sig til den raa Naturkraft. Men vi kedede heller ikke hinanden; thi vi kunde tale sammen, og vi talte sammen om smaat og stort, om Fædrelandet paa Jorden og om Fædrelandet i Himlen; og vi talte sammen om at mødes for Guds Trone. Men det giver Ægteskabet Glands, naar Ægtefolk ingen Hemmeligheder har for hinanden, men kunne tale frit med hinanden uden alt Forbehold, og kunne tale med hinanden om at mødes for Guds Aasyn; thi saa falder al Skinhellighed og alt Hykleri bort. Naar jeg saa sagde til din Moder: Jutta! du er mig til Velsignelse, da glædede hun sig saare; thi enhver Kvinde trænger til at skjønnes paa, og til at skjønnes paa just af sin egen Mand og i sit eget Hjem; og hun sagde: Gud skee Lov! saa har jeg dog ikke levet forgjæves! Men ingen af os begjærer at leve forgjæves; vi begjærer alle at have Udbytte af vort Liv. Vorherre velsigne Dig, mit Barn, mit elskede og elskelige Barn! at din Mand en Gang maa kunne sige til Dig, hvad jeg sagde til din Moder: Jutta!

Du er mig til Velsignelse; din Kjærlighed staar fast, om end Høiene rokke, og Bjærgene vakle; og Du hjælper mig ved din Kjærlighed til at blive et godt Menneske.

Som en lille Pige kom Jutta til Lyngby; tre Aar var du da. Som et lille glad Lam har hun vandret imellem eder. Jeg har saa tit glædet mig, naar hun kom hjem, ved at høre hende fortælle, hvor gode I alle havde været imod hende. Hun takker eder for al den Kjærlighed, I have vist hende lige til denne Dag; og hun har en Bøn til eder, denne Bøn, at hun maa beholde sit Barndomshjem i eders kjærlige Hjærter. Gud velsigne den indbyrdes Kjærlighed iblandt os, den gjør Livet saa lyst og saa let“.

P. Rørdam til sin Datter.

[Gammelkjøgegaard] Løverdag [17. April 75].

Faders lille søde Lam!

Vil Gud, bliver jeg her til Onsdag og tænker at gaae hjem med Middagstoget.

Gud skee Lov, Du er glad, min egen søde Jutta; naar Du selv er glad, faaer Du Lyst til at glæde Andre, og hvor Glæden rykker ind, følger Godhed med. Sagen er derfor, at vi lever og omgaaes med den Jesus, som har overvundet Verden, og som staaer midt iblandt os med Evighedens Fred og med Evighedens Glæde, som Ingen skal tage fra os. Men vil jeg være glad i Vorherre, og vil jeg have Fred i Vorherre, maa jeg ogsaa passe godt paa mig selv, at jeg ikke gaaer hen og volder mig selv Uro og Smerte.

Jeg lever meget godt, efter mit Sind; jeg har skrevet 2 Prædikener, til Bededagen og til Søndagen derefter. Jeg har læst et Eventyr af Asbjørnsen om Hvidebjørn; det er kjønt; Prindsessen begjærer en Guldkrands, den ægte, og faaer Krandsen af Hvidebjørn, som saa ved hendes Kjærlighed bliver forvandlet til et Menneske! Thi hvor den ægte Kjærlighed drager ind, der er Livets Kilde og Lysets Rige.

Om Aftenen læser Carlsen for mig Paludan Müllers Bog „om Skriften og Traditionen“, og naar Posten kommer, læser Emmy Aviserne for mig.

Gud velsigne Dig, mit Barn, og Lund, at I maa bygge og boe ved „den Levendes Kilde, som seer mig“, hvor Isak og Rebekka boede, velsignede af Herren.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

30. April [1875].

Kjære Svoger!

Vil Du og den kjære Bolette gjøre mig den Glæde at komme til mig den 6. Mai? Jeg synes, vi havde det saa rart, sidst vi var samlede.

Nu veed jeg, hvad det er at leve alene; om Aftenen er Bjørn hos mig; om Morgenen kommer Anders¹⁾; Dagen igjennem er jeg flittig; det er en forunderlig Lykke at elske sit Arbeide. Igaar Eftermiddags blev jeg hentet ind til Frederiks Hospital til en ung Pige, Søster til Sophie, som er hos Tietgens. Ganske tilfældigt siger Frøken Kofod, som jeg skulde afsted: „Vil De ikke tage Præstekjole med?“ Jeg svarede: „Hun er jo ikke confirmeret; men lad mig saa ogsaa faae Berette-Tøiet med.“ Da jeg kom, bad hun, at hun maatte blive confirmeret og komme til Alters, da hun idag skulde underkastes en livsfarlig Operation. Jeg confirmerede hende og gav hende den hellige Nadvere. Det er længe siden, jeg har været saa glad; det er en Glæde at være det Redskab, ved hvilket Sjelen, naar den er hungrig, faaer Mad til det evige Liv.

Hun havde Sommeren igjennem gaet til Præsten hos Pastor Repsdorph i Aalborg, men var bleven syg i Septbr. [forrige Aar] og var kommen paa Hospitalet. — —

¹⁾ Anders Christensen, Graver ved Lyngby Kirke, havde i mange Aar tjent Rørdam og var ham meget hengiven.

Fru Georgine Heiberg til P. Rørdam.

[Helsingør] den 5. Mai 1875.

Kjæreste Peter!

En inderlig kiærlig Lykønskning til Din Fødselsdag bringer jeg Dig, ønskende Dig al Velsignelse fra Gud i dine kommende Dage. Der er skjønne Løvter bundne til den Mands Liv, som frygter Gud og tiener ham af sit fulde Hierte. „Salige de, som bo i Guds Huus, de skulle love dig fremdeles. Saligt det Menneske, som har sin Styrke i dig; salige de, i hvis Hierter der er banede Veie, de skride fremad fra Kraft til Kraft. De stedes for Guds Aasyn paa Zion.“

Kiære Peter, naar jeg tænker tilbage paa vort Hiem, paa de klare Solskins Foraarsdage, hvor vi legede under det store Pæretræ, og Christian tildelte os hver den lille Plet med Smørblomster, som vi maatte have; eller naar vi i det lille Hjørne uden for Dagligstuen byggede Huse af Smaasteen i det kiølige Foraar, og glade hørte Moders bløde Stemme kalde paa os, saa maa jeg undre mig over Guds store Godhed imod os, som har ladet os leve disse mange Aar ude i den store vildsomme, urolige Verden, uden at blive borte, men har dog, under Alt, hvad Gud har ladet os møde, Øiet heftet paa det Fædrehiem, som engang skal være vor Arv. — — Kiærlig Hilsen fra Heiberg, Emma og Din

G. Heiberg.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

14. Mai [1875].

I disse skjønne Dage, da Skoven grønnes, Kornet groer, og alle Fugle synge, har jeg ret glædet mig ved at skrive mine Pintseprædikener. — 2. Moseb. 31 staaer fortalt, at Gud fyldte Bezaleel med sin Aand, Viisdoms og Forstands Aand, til at udtænke og udføre alt Slags kunstigt Arbeide i Guld, Sølv og Kobber, og til at skjære i Steen og til at

indfatte dem og til at skjære i Træ, Alt, efter hvad Gud havde befalet Moses, til Helligdommen og til Præstetjenesten, samt at Gud efter sin Kjærlighed gav ham Oholiab til Medarbejder. — Thi den Helligaand, som vi er kaldede til at troe paa, ja i hvis Navn vi er døbte, og som vi har annammet, da vi tog ved Troen og tilegnede os Barnedaabens Velsignelse, han er den usynlige Guds Værkmester, den, som bygger og smykker Guds Tempel. Men hans Værktøj er Herrens Ord; thi han taler ikke af sig selv, men han tager, hvad Herrens er, og forkynder det for os. Men hans Værksted er vore Hjerter, vor Sjel og vort Legeme; thi han arbejder ikke blot i Guld og Sølv, men ogsaa i Kjød og Aand, og efter sin Kjærlighed giver han ogsaa dem, som troer paa ham, Viisdom og Forstand til at bruge hans Værktøj, til dermed at arbeide i Sjelen, men først og sidst til dermed at arbeide i vor egen Sjel. Og ligesom en anden Kunstner har i sin Sjel det Billede, hvorefter han arbejder, saaledes udarbejder og danner Aanden os ogsaa efter et Billede; thi han udarbejder og danner os efter Jesus Christus, Sønnen, i hvem Gud Fader har sit Velbehag, vort Væsens Grundbillede. Og han fuldender sit Arbeide, idet han fremstiller; paa Christi Dag, hver enkelt troende Sjel og den hele Menighed fuldkommen i Christus, baade med Sjel og Legeme, den hele Menighed til et evigt Æresminde, som aldrig skal udslettes, om Gud Faders Kjærlighed og Jesu Naade og den Helligaands Samfund; thi han bliver færdig med sit Arbeide, og Alt er saare godt for evig, bedre endnu, end det var i Livets Morgen. Tillader vi nu den Helligaand at arbeide i os, bliver vi virkelig dannede Mennesker; men den, som foragter Menigheden, hvor Aanden arbejder, han maa med Nødvendighed blive raa, fordi han har Synden i sig og holder paa den, selv om han med sin Forstand ellers kan tilegne sig denne Verdens de allerfineste Manerer.

Min egen Ven! De har altid seet paa mig og De bliver ved at see paa mig med gode Øine, og derved styrker De

mig til at vandre for Guds Aasyn og til at bekjende Vorherre for min egen Sjæl i Fristelsens Stund, at jeg, som prædiker for Andre, ikke skal blive forskudt; men det er alligevel en forunderlig Stilling, at jeg, menneskelig talt, er ene baade om Raadet og om Sorgen; thi saa ung Jytte var, var hun mig til stor Hjælp i alle Dele. Gud skee Lov, hun er glad, fuldkommen lykkelig; thi hun lever med ham, hun elsker. — —

Vorherre give os Alle en glædelig Pintse, at vi maa være glade i Herren, den store Glæde, Ingen skal tage fra os!

Deres Ven

Rørdam.

Jeg har indstillet Haar til Heibergs Eftermand.

Efterskriften til foranstaaende Brev antyder, at en Forandring i den Medhjælp, Rørdam havde i Embedet, var nær forestaaende. Under 17. April 1875 var Kapellanen pro loco i Lyngby, Gustav Peter Joachim Heiberg, nemlig bleven kaldet til Sognepræst i Hundstrup, Østerild og Hjørdemaal i Thisted Amt. Ved en Afskedsfest for ham udtalte Rørdam sig saaledes:

Da Heiberg reiste.

23. Mai 1875.

Jeg foreslog at synge: „Kjærligheds og Sandheds Aand“; thi jeg synes, naar jeg skal dømme om det Liv, vi har levet tilsammen, at det har været ærligt og kjærligt, og derfor tillige glædeligt; thi Glæden har sin Rod i Sandhed og i Kjærlighed, i ham, som er den personlige Sandhed og Kjærlighed.

Men jeg foreslog ogsaa at synge: „Kjærligheds og Sandheds Aand“, thi at vi, saa nære Slægtninge, hver med sin Natur, i samme Embede, lige op ad hinanden¹⁾, er kommet saa

¹⁾ Læsningen af Rørdams Udkast er her usikker.

godt udaf det med hinanden, derfor skal vi begge takke den gode Helligaand; kun han skaber Hjerternes Forstaaelse; men han skaber ogsaa en Hjertens Forstaaelse, der er stærkere end Blodets Baand, men som tillige forædler Blodets Baand.

Een Ting staaer i al Fald fast, og det er, vi har aldrig kjedet hinanden. Tak for den Ærlighed og Kjærlighed, Du har ført med Dig i din Omgang; Tak for det sunde og friske Evangelium, Du har forkyndt. Vorherre velsigne det! Tak for den skønne Orden, Du har bragt med Dig, hvor Du færdedes. Vorherre velsigne Dig og Din Hustru og Din lille Pige!

Heibergs Efterfølger, Henrik Fuglslev Haar, udnævntes vel 25. Maj 1875 til Kapellan pro loco for Lyngby Menighed. Men der gik over et Fjerdingsaar hen, inden han kunde blive ordineret. Haar havde været Lærer ved Landboskolen ved Lyngby og senere ved Kostskolen i Birkerød, saa Rørdam havde haft god Lejlighed til at lære ham at kjende.

En Ungdomsven af Haar, der har givet en tiltalende Udsigt over hans nylig afsluttede Levned (han døde 9. Maj 1895 som Præst i Søllinge og Hellerup i Fyen), siger deri om hans Ansættelse i Lyngby: „Det var en rig Gjerning, der her aabnede sig for ham. Den Mand, hos hvem han i syv Aar var Medhjælper, hørte til den danske Kirkes ypperste Tjenere, og Haar med det ydmyge, modtagelige Sind satte sig i fuldeste Forstand ved Peter Rørdams Fødder. Af ham lærte han mange ypperlige Ting, og dog — det var et Vidnesbyrd om Haars Selvstændighed — han faldt aldrig i den ellers saa nærliggende Fristelse at blive en Efterligner af Rørdam. — — Smukt var det at se Samarbejdet mellem denne og hans unge Medhjælper. Jeg erindrer en skøn Aften i Aaret 1880, da jeg var nærværende ved et Møde i Lyngby Menighedsforening, hvor først Rørdam talte, og Haar

derefter fortalte om Missionsskibet „Kirkearken“ med de tre Sølvduer og Oliekvisten i Purpurdugen. Ogsaa for Asylgjæringen var Haar virksom, og for „Lyngby Arbejderforening“ var han en Tid Formand, hvorved han ret kom ind i de mange Smaaafolds Forhold, hvoraf Sognet er saa fuldt¹⁾.“

Da det den 2. Juni 1875 var 60 Aar, siden Enkedronning Caroline Amalie første Gang kom til Lyngby og tog Bolig paa Sorgenfri Slot, og da Hds. Majestæt nu atter, efter de mange Aars Forløb, paa samme Maanedsdag agtede at forlægge Boligen fra Amalienborg til Sorgenfri, besluttede man i Lyngby at berede hende en festlig Modtagelse som Vidnesbyrd om den Kjærlighed og Ærbødighed, som besjælede alle overfor Hds. Majestæt. Rørdam fik, som sædvanlig, det Hverv at være Ordfører.

Henimod Kl. 7 om Eftermiddagen ankom Hds. Majestæt i en firspændig Vogn. Udenfor Lyngby modtoges Vognen af en Skare Landboere til Hest, og i Nærheden af Slottet vare alle Sognets forskjellige Foreninger med deres Faner opstillede, en Æreport var oprejst, og Byens unge Piger, klædte i hvidt, kastede Blomster. Ifølge en Beretning, som Dagen efter læstes i Berlingske Tidende, skal Rørdam have talt om trent saaledes:

Allernaadigste Dronning! Paa Lyngbye Sogns Vegne tillader jeg mig at byde Deres Majestæt Velkommen, idet De kommer til det Sted, De elsker meest næst efter Guds Huus. Det er idag 60 Aar, siden Deres Majestæt første Gang kom hertil, og De mindes endnu den Dag, og flere mindes den med Dem. Den Kjærlighed, Deres Majestæt har erhvervet Dem, er bleven gammel; men den gamle Kjærlighed er bestandig ung og frisk; Deres Majestæt smykker Deres Kjon; thi De er et Mønster for Landets Kvinder; Deres Majestæt

¹⁾ Th. Elmquist i «Kirkebladet» 1895, S. 272 ff.

smykker Deres Stand, Deres Huus og Folk; thi det har ikke været Dem nok at blive kaldt Dronning. De har ført et skjønt Menneskeliv, ydmygt, kjærligt og fromt i Medgang og Modgang; Deres Majestæt har Evighedens Sommer i Hjertet. Og De har altid villet glæde Store og Smaa, Fattige og Rige. Gud har givet Deres Majestæt et godt Haab om det danske Folks Opreisning og Fremtid, og naar De nu vender tilbage til Sorgenfri, nedbeder jeg Himlens Velsignelse over Dem, at De endnu længe maa nyde Sundhed og Lykke. Gud velsigne Ds. Majestæt!

I følgende Brev berøres Festen, der synes at være forløben til Glæde for alle Deltagerne.

P. Rørdam til sin Datter.

3. Juni [1875].

Mit eget søde Lam!

Gud være lovet, at Brevet kom; tænk, idag er det Torsdag, og I reiste i Søndags¹⁾. Jeg har været ganske syg om Hjertet; thi det var mig ubegribeligt, saa mange Dage Intet at høre fra Eder. Men nu er Alt godt og lyst. — —

Vi havde da igaar vor store Fest, og det gik, Gud være lovet, Altsammen fornøieligt; jeg mener Dronningen var glad, hjerteglad, og idag er hun endnu ganske lys at see til; Du veed, at Glæden udbreder et lyst Skjær over Ansigtet, men at Sorgen formørker. Altid kommer vi tilbage til det Indre: som Hjertet er, saa har jeg det; som Hjertet er, saa faaer jeg det. Først iaftes fik jeg en Følelse af, at her kan komme for Mange; thi her var Mange, kjendte og ukjendte; men jeg troer, jeg aldrig havde faaet den Følelse, dersom jeg ikke havde siddet og grundet over, hvorledes I havde

¹⁾ H. P. Lund og hans unge Hustru havde da tiltraadt en Rejse til Udlandet.

det, og hvorfor der intet Brev kom; for nu idag er Skyen heelt borte.

Bispen kommer paa Onsdag Aften, visiterer Skolerne om Torsdagen, og den Dag spiser han hos Dronningen paa Sorgenfri. Om Fredagen er han i Kirken — den Dag vil jeg savne Eder — og om Aftenen tager han til Gjentofte.

Imorgen tænker jeg at tage til Gl. Kjøge. Vil Carlsens komme om Fredagen, er det godt; ellers beder jeg Tante Emma og Lise. Det værste er, at Provsten kommer ogsaa paa Onsdag, saa jeg faaer 2 Potentater samlede, men som ikke synes videre om hinanden; maaskee de saa begge To kan falde paa at holde af mig, saa kan det endda gaae an.

Nu Gud i Vold! Vorherre velsigne Eder med Sundhed og Hjertens Glæde!

P. Rørdam til sin Datter.

6. Juni [1875].

Mit eget søde Lam!

Det er idag Søndag; jeg har glædet mig meget ved at prædike om den store Nadvere, hvor Alt er beredt, forat gjøre os lykkelige paa Jorden og salige i Evigheden, kun at vi vil modtage Indbydelsen og med Tak annamme, hvad den almægtige og barmhjertige Herre byder os; han, som byder os intet ringere end sig selv, sin hele guddommelige Personlighed med sin Døds Kraft og Opstandelses Kraft og Saligheds Fylde; thi han er selv personlig vor Bestemmelse, vi er lagt an til at blive ham lige, og vil vi modtage hans Indbydelse, sørger han for, at vi, trods alle Fristelser, naaer vor Bestemmelse og bliver til et Æresminde, som aldrig udslettes, om Herrens Kjærlighed.

Nu skal jeg til at betænke min Prædiken til Biskoppen. Paa Torsdag visiterer han Skolerne, og den Dag spiser vi hos Dronningen, saa skal jeg nok faae hende til at beholde

Bispen den Eftermiddag, mens jeg kan ride mig en Tour i denne vidunderlig skønne Skov, hvor alle Hvidtjørnene staae i Blomster. Carlsen kommer Fredag Morgen og Emmy; uvist om Franziska kommer med. Du kan ellers troe, jeg morede mig i Fredags; ganske uventet traadte jeg ind ad Døren paa Gl. Kjøge, hvor jeg traf dem ved Frokostbordet. Carlsen blev saa glad, at han omfavnede mig. — — —

Vi har nu faaet et nyt Ministerium: Estrup Nr. 1 og tillige Finansminister, Moltke-Bregentved Udenrigsminister, Haffner baade Krigs- og Marine-Minister, Prof. Nellesmann Justitsminister, Skeel fra Dronninglund Indenrigsminister, og Fischer, Fuglemanden og Jægeren, Cultusminister. — Det er gaaet i en Ruf; thi i Fredags Formiddag fik Carlsen Brev fra Fischer, som vidste Intet — kun at Frijs var reist hjem; men netop Fredag Formiddag kom Estrup, og om Eftermiddagen efter Taflet var det Hele i Orden. Da dette Ministerium nu er et heelt Høire-Ministerium, vil det adspredte for- enede Venstre vel samle sig igjen, og rimeligviis vil Mellempartiet gjøre fælles Sag med det.

Bjørn er bleven klippet som en Løve og seer elegant ud.

I Lyngby Pastorats Embedsbog findes følgende officielle Udtalelse af Biskoppen om Visitatsen:

1875 d. 11. Juni visiterede jeg i Lyngby Kirke, der var fyldt af en meget talrig Forsamling. Handlingen overværedes af Hendes Majestæt Enkedronningen. Efter den opbyggelige og indtrængende Prædiken, der holdtes af Sognepræsten Hr. P. Rørdam, katechiseredes med en velunderviist confirmeret Ungdom, der svarede med Færdighed, Lyst og Eftertanke. Jeg tilønsker af Hjertet den begavede nidkjære Sjælesørger Guds Naade fremdeles til Arbeidet i Herrens Viin- gaard, hvor han allerede med synlig Velsignelse har arbeidet saa meget til Guds Riges Fremvæxt i Sjælene!

I Skolerne, hvor Børnene prøvedes i Religion og Bøglæsning, havde jeg al Anledning til at være tilfreds. Særlig fortjener Lyngby og Virum Skoler at fremhæves. Samtlige Lærere tilønskes Herrens Velsignelse til Bestandighedens Gjærning.

H. L. Martensen.

P. Rørdam til sin Datter.

Lørdag, 12. Juni [1875].

Min egen søde Jutta!

Tak for Eders Breve fra Luzern; Gud skee Lov, at I har det godt, og at I tage tiltakke med hinanden og at I er glade ved hinanden.

Da jeg ikke kan skjønne, at Du har faaet mit sidste Brev, vil jeg blot sige Dig, at jeg skrev til Heidelberg poste restante forrige Fredag og fortalte om mit Ophold paa Gl. Kjøgegaard. Biskoppen har nu været her, han reiste igaar Aftes, og paa begge Sider var vi tilfredse. Onsdag Aften kom han, efter at jeg om Tirsdagen havde hilst paa ham i Søllerød. Det vil sige, jeg red derover; men da han allerede havde trukket sig tilbage til sit Værelse, vilde jeg ikke gjøre ham Uleilighed, men underholdt mig derimod med Fru Hartmann og Fru Wedel; jeg maatte love Fru Wedel at komme igjen, og tænker ogsaa paa at gjøre det; thi det er fornøielige Mennesker. Om Torsdagen var vi i Skolerne og i Mellemtiden havde vi Peter Lund, Skolekommissionen og alle Lærerne og Olsen til Frokost. Det gik meget godt i Skolerne, og baade Bispen og Lærerne og Børnene vare glade. Til Middag var vi hos Dronningen, hvor jeg traf Kammerherreinde Paulsen og Fru Buchwald fra Slesvig, Ritmester P. med Frue, Stiftamtmanden, Kalkar og Holstein. Igaar var vi i Kirken; den var fuld af Ungdom; men der var saa godt som Ingen af de Ældre; de havde forstaaet min

Bekjendtgjørelse saaledes, at Gudstjenesten nærmest kun bestod i Overhøringen af Ungdommen.

Jeg prædikede om den ægte Perle, Matth. 13,45—46, d. e. om Vorherre, som 1) renser for alt det Uægte og Falske, der hænger ved enhver god Perle, vi maaskee har fundet hos os selv eller hos Andre, 2) som sanker alle de gode Perler til en Krands, saa de ikke blot sidde jævnsides uden Misundelse, men smykker hinanden, idet de alle laane deres Glands fra den ene ægte Perle, som sidder i Midten. Thi naar Vorherre kommer ind i Hjertet, renser han os fra Kjødets og Aandens Besmittelse, og han sanker alle Sjæls spredte Kræfter, baade Forstanden og Følelsen, Villien og Indbildningskraften omkring sig; og han samler alle troende Sjele; thi han er Menighedens Hoved, sit Legems Saliggjører! Men paa den yderste Dag sanker han baade Sjel og Legeme efter sit Billede og sin Lignelse; thi Menigheden, den frelste, er et evigt Æresminde om Herrens Naade, som aldrig udslattes.

Men forat finde denne Perle, maa vi have Mod til at dukke, til at dukke os ned i Daabens Vande, og Mod til at betale den med hele vor Eiendom, det er med hele vort Hjerte, frit og villigt. Vorherre har kjøbt og betalt os med hele sin Eiendom, da han hengav sit Legeme og Blod for os til Syndernes Forladelse; vil vi eie ham, maa vi betale ham med Alt, hvad vi eier; Lige for Lige. Dit Hjerte for mit Hjerte, saa taler Herren. Men mit Hjerte, med Hjertets frie Villie, er det Eneste, vi har faaet til vor Raadighed.

Jeg var i mit Es, og var saa godt fornøiet med den Tale — Gud skee Lov, thi det er jo Vorherre, som giver os Glæde af vort Arbeide — at jeg troer, den skal trykkes¹⁾. Til Middag var her Feddersens, Tietgens, Kalkar, Holstein,

¹⁾ Den er trykt i den af Rørdam udgivne Samling af Prædikener (1879).

Frøken Bielke og Frøken Rosenørn, Krieger¹⁾, Ditlevsen og Brodersen²⁾. Afbud fik jeg fra Chr. Heibergs, Hammerich, Holm i Gladsaxe og Carlsen. — — Men iforveien havde jeg bedt Emma³⁾ og Tante Lise at være her, og de kom Onsdag Middag, da jeg synes, det var hyggeligere, at her var Nogen i Huset, og Emma havde Bispen tilbords. Middagen var meget fornøielig. Biskoppen og jeg sagde hinanden Behageligheder. Jeg kan godt lide Martensen, han er en ærlig Mand, og han holder paa Tienden, som Godseierne har tænkt nu at ofre paa Venstremændenes Alter. Men han finder sig fremmed blandt Bønder. I Lundtofte Skole kom flere af Gaardmændene med deres Koner, med Guldhuer; men Bispen sagde ikke et Ord til dem, hvad der stødte dem; „thi de havde ventet, at Bispen vilde have holdt en Tale til dem“. Hvorfor de heller ikke vilde komme i Kirke den næste Dag.

Bjørn, som jeg fortalte Dig var bleven klippet som „en Løve“ og derfor ikke kjendte sig selv i flere Dage, befinder sig nu godt; han vilde endogsaa, at Biskoppen skulde lege med ham; men hans Opfordring var forgjæves. Martensen tog herfra til Gjentofte; Alfred, som kjørte for ham, fortalte, da han kom hjem, at som de nærmede sig Gjentofte, kimedede det fra Klokketaarnet; det maa man sige, er at gjøre Stads af ham.

En Mand fra Virum sagde idag om sin Hustru, som er troende, da jeg spurgte ham: hvorledes er hun kommet til Troen? „Ja“, sagde han, „hendes Moder satte den ind i hende.“

Vorherre velsigne Eder!

Eders P.

1) Etatsraad, Overretsassessor Michael Ditlev Krieger døde 1. Febr. 1876 (se Rørdams Lejlighedstaler, S. 111).

2) De to sidstnævnte vare og ere endnu Læger i Lyngby.

3) Fru Emma Heiberg f. Rørdam.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

17. Juni [1875].

Martensen var her i forrige Uge, 2 Dage, den ene Dag i Skolerne, den anden i Kirken, og jeg var godt fornøiet. I Sjelen ligger der en Trang til Øvrighed og til at erfare, om vor jordiske Øvrighed er tilfreds med vort Arbeide; til-lige erfare vi, at vi er en Kjede; som er satte til at arbeide tilhobe, til eet Maal, og derfor til at støtte hinanden, mens vi er med hinanden paa Veien.

Paa Mandag Aften, naar vi, vil Gud, sees, skal jeg for-tælle Dem om den Prædiken, jeg holdt for Biskoppen; den var om den Kjøbmand, som søgte efter gode Perler, og som fandt den ægte Perle, og som købte den ene ægte Perle, men betalte den ogsaa med hele sin Eiendom. — —

P. Rørdam til sin Datter.

18. Juni [1875].

— — I Onsdags tænkte jeg ret at glæde mig selv, og gjorde det ogsaa: jeg red til Farum, den røde Hoppe er smuk, og den var munter. Skoven var fuld af Fuglesang, og Fuur Søe speilblank, ikke en Vind rørte sig. Jeg vilde see til Mau, som var bleven pludselig syg. — — Monrad besøgte jeg i Tirsdags, og jeg var hos ham om Aftenen paa Humletofte. Han hilser Dig kjærligst, saa og Frederiksen og Hustru. Monrad spurgte om Din Mand, og jeg sagde: en Stadsmand. Vorherre være med Eder, at I maa glædes tilhobe!

P. Rørdam til sin Datter.

25. Juni [1875].

Min egen søde Jutta!

Gud skee Lov, at I er kommen tilbage til vort eget Land, det gode gamle Danmark; thi naar alt er frist, er Hjemmet bedst. — —

Det var igaar, St. Hansdag, Fru Halls Fødselsdag, og jeg var bedt til hende, men maatte sige nei, da jeg skulde være hos Dronningen om Aftenen. Men hvad gjorde saa jeg? Da jeg var færdig med Confirmanderne, satte jeg mig, istedetfor hen at sove, paa min røde Ganger, og red til Bakkegaard, til stor Overtaskelse for Hall og Hustru; spiste Jordbær, talte med Hall om, hvor vanskeligt det er at bevare Ligevægten, i Medgang og i Modgang, fordi Menneskenes Domme har denne uhyre Magt over os, som vi aldrig bliver fri for, før vi faaer rigtig fat paa Vorherre. Paa Veien besøgte jeg Fru Feddersen; kun Elisabeth var hjemme, og hende kan jeg lide.

I Onsdags var Carlsen og Emmy her, og vi talte, kan Du tro; han havde været hos Biskoppen i 1¹/₂ Time, og fortalte mig alt, hvad Martensen havde sagt om mig, at han havde været meget tilfreds baade med Person og med Virksomhed; men saa kan Du troe, det gik med Ministeriet. — — Efter Bordet kjørte vi en skøn Tour forbi Eremitagen, omkring ad Taarbæk.

Seer Du: Mennesket begjærer 1) at være elsket, 2) at kunne elske. Intet Menneske faaer nok af Kjærlighed, vel i det Øieblik, vi fornemme den, men det er kun et Pust, og atter tomt; først naar jeg kommer saa vidt, at jeg kan elske, at jeg selv kan give Kjærlighed, faaer jeg nok, og jeg bliver glad, fordi jeg da føler, at jeg selv er Noget, og har Noget, som er værd at meddele Andre.

Jorden er ikke nøiet med at blive tilsaaet; Jorden begjærer at frembringe Sæd — det sagde jeg idag til den tykke Anders Hansen fra Lundtofte, og han vaagnede, thi det forstod han¹⁾ — først naar jeg kan elske, frembringer jeg Evighedens fulde Hvede.

Hils nu Lund! Vorherre velsigne Eder, at I stedse maa kunne give og modtage Kjærlighed.

Eders P.

1) ?

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

26. Aug. [1875].

Kjære Svoger!

Nu begynder det at klare sig med Capellanen; paa Søndag, vil Gud, skal han indsættes, og han skal indsættes ved Provsten. Gustav og Spreckelsen indsatte jeg. Sagen er, at Boisen var en rigtig Provst, som ansaae det for under sin Værdighed at tale til en Capellan; men Schousboe er en saare sagtmodig og ydmyg Mand.

Ellers er det gaaet mig godt i denne skønne Sommer; det har endog fornøiet mig at være ene om det Hele, naar jeg undtager, at det imellem har været mig lidt besværligt til enhver Søndag at skaffe en Prædikant — thi jeg holder ikke af at prædike meer end een Gang paa Grund af min fattige Hals — har jeg mageligt kunnet besørge Alt, hvoraf jeg slutter, at Capellanen har et meget mageligt Embede.

Skade, at Du og Bolette ikke kunde komme, da Martensen var her Heiberg kunde heller ikke komme, Carlsen ikke heller. Jeg havde egentlig tænkt, at det skulde være en Familiefest; men Emma og Lise de var her, og mig synes, det var meget behagelige Dage. En god Prædiken fik han da, og hjemme og i Kirken gik det i alle Maader som en almindelig Søndag. Jeg kan ikke fordrage den mindste Persons-Anseelse. Dronningen glæder sig meget, „fordi“, sagde hun, „jeg endelig har opnaaet, at De er bleven anerkjendt“.

I denne Uge har jeg haft to skønne Dage, i Mandags og idag har jeg besøgt Confirmandernes Forældre paa Frederiksdal, i Virum, paa Brede, i Lundtofte og paa Raavad; Veiret har været yndigt, den røde Hoppe munter, og jeg har haft Tid, saa jeg har kunnet sidde og tale i Ro. Seer Du, Sognene skulde være meget mindre, ikke større, end at man kunde kjende ethvert Menneske, Børnene med; thi det personlige Bekjendskab gjør meget; det Menneske, jeg kan

lide, lader jeg mig tiltale og paavirke af. Men uagtet jeg har været her snart i 20 Aar, og aarligt besøger en 100 Familier — thi hvert Aar er her over 100 Confirmander — forslaaer det dog ikke.

Spreckelsens Bryllup¹⁾ først i denne Maaned var meget fornøieligt: der var ingen Loke med; alle Gjæsterne var af samme gode Natur som den gode Spreckelsen, og han var saa glad. — —

P. Rørdam til Fru Lindholm.

27. Aug. [1875].

— — Næst efter Vorherres Kjærlighed er dog troende Menneskers Kjærlighed det Bedste, Gud giver os, og tilmed det Eneste, vi kan tage med os, naar vi skal af Verden bortvandre²⁾, men begge Dele, baade Vorherres og troende Menneskers Kjærlighed, kan vi ogsaa tage med os, vor Sjel til evig Glæde, og begge Dele vil i Evigheden kaste Glands over det Liv, vi levede med hinanden i denne Verden.

Naar jeg tænker paa Jutta, som Vorherre har taget, og Jutta, som jeg endnu har, kan jeg ikke noksom takke Vorherre baade for den Hustru og for den Datter; thi en saadan Hustru er et Særsyn, og Datteren slægter Moderen paa: Onsdag og Fredag kommer hun om Morgenen og drikker Thee med mig. Sidst sagde hun: Kjærlighed er en Magt, som rykker op og rykker ind, og siger: her er jeg. Da gjælder det, om vi kjender vor Besøgelsestid, og om vi har den Udvikling, at vi kan skjelne imellem den indbildte og den virkelige Kjærlighed; thi der er stor Forskjel paa Indbildningskraften og paa Hjertet. Hun er glad, og hun siger, hun er gladere og har det bedre, end da hun var hjemme. Jeg kan

¹⁾ Andet Ægteskab.

²⁾ En Betragtning i Anledning af Evangeliet paa 9de Søndag e. Trin.: „gjører Eder Venner ved den urette Mammon“.

ogsaa godt lide Lund; han er baade trofast og kjærlig, og i sit Fag er han baade flittig og dygtig.

Endelig skal Haar indsættes paa Søndag; jeg viede ham i forrige Uge. Forøvrigt har jeg haft det godt i denne Sommer, skjøndt jeg har været ene. Det er tilfredsstillende at erfare, at man med Guds Hjælp kan hjælpe sig selv.

I denne Uge har jeg haft rigtig fornøielige Dage; jeg har besøgt Confirmandernes Forældre. -- Men hvilken Forskjel paa Menneskenes Lød og Lykke, alt i den tidligste Alder! Jeg spurgte en Kone, som, uagtet hun havde haft megen Modgang med Sygdom, var saa glad, om hun og hendes Mand havde kjendt hinanden længe, inden de fik hinanden; og hun svarede med et Smil: „Ja, fra den Tid, vi gik til Præsten; og saa traf det saa, at vi kom til at staae ligeoverfor hinanden paa Kirkegulvet; og hvergang jeg siden saae ham, blev jeg glad; og saa bad jeg Vorherre, at jeg maatte faae ham, og saa fik jeg ham.“

Men mange Børn kjender hverken deres Fader eller deres Moder. Paa Døbeattesten staaer der: „Forældrene ikke opgivne“. En Fader stod og dinglede paa Benene, saa fuld var han, mens jeg sad og taledede med Barnet. Jeg gad vide, om et Barn kan komme i Vane med at see saadan Noget, uden at tænke over det. Ideligt beder jeg Forældrene holde Børnene til Hørighed og til Lydighed, som til at være flittige. Som Smaa kan man lære at lyde uden megen Smerte, men blive vi store, uden at have lært at bøie Villien, koster det megen Smerte at lære det. Og det er en stor Velsignelse, fra Lille af at have lært at være glad ved at arbeide, og at være stadig i sit Arbeide. — —

Læs Esaias 48,17—19. Det stoler jeg paa, og det stiler jeg efter. Gud i Vold!

Deres Ven

Rørdam.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

10. Octbr. [1875].

— — I disse Dage boer jeg hos Jutta, det er ganske fornøieligt; og jeg har min Hest med, saa jeg lever ganske som hjemme; men i næste Uge tager jeg til Bolette og bliver der, vil Gud, til den 20de. I Formiddag har jeg været i Kirke i Gjentofte og hørt Jantzen; jeg synes, han er en alvorlig Mand, der mener, hvad han siger. Haar er jeg godt fornøiet med, han er et godt Menneske, og Naturgrunden er af stor Vigtighed.

Naar vi beder: tilkomme Dit Rige, beder jeg i denne Tid, at Gud Fader vil med sin Aand give os mægtig at fornyes i det indvortes Menneske, at Christus maa formedelst Troen boe i vort Hjerte og regjere Hjertet med alle dets Tanker, og at vi saaledes maa blive fri for andre Vaners, andre Lysters, andre Menneskers og den gamle Slanges Regimente. — —

P. Rørdam til sin Datter.

[Kirkehelsinge] Onsdag 13. Octbr. [1875].

Min egen søde Jytte!

Nu har jeg skrevet Prædiken, til jeg kommer hjem, vil Gud; og jeg er glad; jeg bliver ved at gjentage, at det er en stor Velsignelse at have et Arbeide, og at elske sit Arbeide; thi derved erfarer man, at man er levende; og derved kommer der nye og friske Tanker ind i Sjelen. Vi er skabte til Arbeide, og til at arbeide, mens det er Dag; Natten kommer, da Ingen kan arbeide.

Kl. 1—2 drikker vi Kaffe, jeg med¹⁾; for saa kommer

¹⁾ Rørdam havde nemlig særlige Spisetider (sædvanlig et grundigt Maaltid om Morgenens, derefter kun en Kop Kaffe Dagen igjennem, indtil Kl. 6—7, da han spiste til Middag). og i Kirkehelsinge, hvor hans Søster, der kjendte hans Vaner, stod for Styret, bleve disse Vaner respekterede.

jeg til at tale med Feilberg, og han har mange sunde Tanker om Guds Rige, og det glæder mig at høre paa ham. Han er iøvrigt godt fornøiet med at være uden Capellan; det gaaer ham, som det gik mig i Sommer; men Spørgsmaalet er jo, hvorlænge han kan holde det ud; thi nu idag har han baade viet og begravet Folk, og er nu ude paa Reersøe for at holde Forsamling; tilmed forestaaer alle Skoleexamina; og hver Uge er de vante til at have en Forsamling, her eller der. — Kunde I ikke have Lyst at komme her i denne Tid? Tænk derover; vi kunde da følges ad hjem — en lille Efteraarsferie — som før¹⁾!

Kan Du erindre den smukke Karl, Johan, som havde forlovet sig med Karen, Blomsten af Gaardmandsdøttrene her i Sognet? Det har staaet paa i 5 Aar, og Modstanden fra Slægt og Venner blev saa stor, at de enedes om, at det skulde være helt forbi, og det blev forbi; men da der var gaaet nogen Tid, fornam Karen i sit Hjerte, at hun umueligt kunde leve uden Johan; og hun gik for sin Moder og Broder at staae, og sagde: Nu kan I gjøre ved mig, hvad I vil, men det bliver ikke anderledes; jeg vil have Johan! Paa Søndag skal der lyses for dem, og der er Glæde over hele Sognet; den Ene nikker til den Anden og siger: Karen fik dog Johan! — —

P. Rørdam til sin Datter.

[Kirkehølsinge] Søndag [17. Octbr. 75].

Idag har jeg været til Alters i Drøsselberg; Skriftetalen var kjøn: det christne Liv har to Sider, at voxer i Jesu Naade og Kundskab, og at stride imod Alt, hvad der vil hindre Væksten; det er med andre Ord at forsage og at iføre

---

¹⁾ Nemlig som den Gang, da Rørdams Datter fulgte ham paa hans Rejser.

sig Christus, som kommer til os med Vand og med Blod, ved Daaben og ved Nadveren. —

I et andet, udateret Brev, skrevet fra Kirkehelsinge, ytrer Rørdam:

„Jeg lever i den dybeste Stilhed, spiser først Kl. 7, men saa er jeg ogsaa i Familiens Skjød, til vi gaae iseng Kl. 10. Feilberg læser høit for os i „Per Gynt“; den Bog er der Tanker i, mig synes fast som i „Adam Homo“, vilde Tanker; jeg formoder, at Ibsen vil forklare, hvorledes et Menneske bærer sig ad, naar han kun har sine egne Lyster til at raade og styre. — Ellers morer jeg mig ved at studere Baldurs Saga.“

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

23. Octbr. [1875].

Kjære Svoger!

Saa er vi da hjemme igjen og midt i alt Arbeidet, Gud skee Lov; thi det er en stor Velsignelse at have et Arbeide, hvorpaa man ikke blot har Lov, men hvortil man er kaldet til at sætte al sin Kraft; og endnu større Velsignelse er det at have Lyst og Kjærlighed til sit Arbeide; kun naar vi elsker vort Arbeide, faaer vi Kraft til at overvinde de Vanskeligheder, som møder ved ethvert Arbeide. Men der er heller intet skjønnere Arbeide end ved Guds Naade at berede, styrke, bekræfte sig selv og sine Medmennesker i Troen, Haabet og Kjærligheden til Guds Naades Ord.

Du skal endelig see til at faae Sagen med Capellanen afgjort snarest muligt; thi nu i Efteraaret er der Ordination; men skær det ikke nu, kommer han til at vente til Foraaet, og Du faaer ingen virkelig Nytte af ham den hele kolde Vinter. Det er godt nok ved Sommertid at glæde sig

ved Eneherredømmet; men, naar det bliver mørkt og koldt, er det godt at have en føielig Medhjælper.

Dronningen reiste idag: igaar var hun til Alters, men hjemme, da hun var bange for Kulden i Kirken. Her bliver ellers eensomt, naar hun tager bort; thi hun tynger ikke; hun er baade til Nytte og Glæde.

Saa skal Du have Tak for Din gode Omgængelse; det forekommer mig, at nu holder vi igjen af hinanden som i vor Ungdom, og med Guds Hjælp kan vi sige: Aldrig briste, skjøndt de brage, Rosensbaand fra Ungdomsdage. Jeg vilde ønske, jeg hver Aften kunde sidde og høre Dig læse; thi Du læser godt, saa det gaaer ind i En; jeg fortalte hele Per Gynt først til Dronningen, saa til et lidet Selskab, jeg havde iaftes, og imorges til Fru Agier. Hils saa Bolette kjærligst, og sig hende, at det er godt at boe hos Eder.

Din P.

Ved et Selskab, Enkedronningen gjorde inden sin Bortrejse, havde Rørdam talt saaledes til hende:

Deres Majestæt! Jo mere urolig Tiden er, jo større Forandringer der foregaaer omkring os, des mere føle vi, at hvad det gjælder om, er at have fast Grund at staae paa, en Grund, som ikke vakler eller synker.

Fordi Deres Majestæt har Hjertelag for Guds-Ordet, Christus, han, som er den sande Klippe, der aldrig vakler eller synker, derfor har D. M. bevaret Ligevægten i disse urolige Tider, De ligner Dem selv.

D. M. har faaet den Naturgave: gjerne at ville udbrede Glæde omkring Dem. Og, fordi De har Hjertelag for Guds-Ordet, Christus, han, som er den personlige Glæde, den store Glæde, ingen tager fra os, derfor er D. Majestæts Hjerte endnu saa ungt, saa friskt, saa varmt; fordi De er saa glad i Vorherre og tilfreds med hans Regering, derfor har D. M.

bevaret den skønne Naturgave: gjerne at ville udbrede Glæde omkring Dem.

Tak for al den Glæde; D. M. udbreder omkring Dem! Vorherre være med Dem, at De maa reise herfra med Glæde og med Glæde vende tilbage til Sorgenfri, naar Skoven atter staaer deilig og grøn, og Fuglene syngt!

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

4. Novbr. [1875].

Kjæreste Bolette!

Hvad der i den Lectie, vi har paa Søndag (Allehelgensdag), har glædet mig i mange Aar, er dette, at Englen, der besegler de Udvalgte, kommer først, derefter Stormen; thi Stormen er ikke det Første, ellers maatte vi Alle forgaae; nei den levende Guds Segl er det Første; det er derfor saa langt fra, at Stormen ødelægger Guds Udvalgte, at den kun tjener til at trykke Seglet dybere ned, saa at Billedet af Herren kommer tydeligere frem.

Og naar vi har den Tro, at Alleting skal tjene os til Gavn, d. e. føre Herren nærmere til os og os nærmere til Herren, veed vi, at vi have de bedste Dage tilsidst; og at Du, kjæreste Bolette, altid maa eie og holde fast paa den Tro, dertil velsigne Dig Gud, saa bliver Du ogsaa til Velsignelse for Feilberg og alle dem, Du lever med.

Mærkeligt nok, at Allehelgensdag falder paa denne kolde og mørke Aarstid; jeg tænker mig, at denne Fest er lagt netop nu, da Skoven falmer og alle Fugle tier, at vi maa betænke, at vi skal selv falme som Markens Blomst, men tillige, at vort Liv er ikke en Vaar uden Sommer, men Vaar og Sommer og evig Høst, aldrig Vinter; thi vort Borgerskab er i Himlen.

Tak for den gode og glade Tid, jeg levede hos Eder; jeg fik mange baade nyttige og fornøielige Tanker, og Historien om Karen og Johan har glædet mange; thi den kan

sættes pænt ud i 3 Capitler: 1) god Tid, 2) ond Tid, 3) Frydstid.

Gustav fortæller mig idag i et Brev, at der er 6 Skolelærere¹⁾, hvoraf de 3 er uexaminerede, og den ene af dem er foruden Lærer tillige Skorstensfeier og Landpostbud.

Haar holder Bibellæsning i Skolen i Lyngbye til Fryd og Gammen for alle de Fattige oppe i Bondebyen; thi de blev heelt borte, da vi flyttede op til Preisler²⁾; men nu komme de igjen. — —

P. Rørdam til sin Datter.

15. Novbr. [1875].

Min egen søde Datter!

Det var godt, at jeg hørte fra Dig. Jeg kunde ogsaa have haft Lyst til at være med; men jeg kan aldrig overtale mig til at forsømme, hvad der ligger mig paa, for Fornøielsens Skyld. Jeg haaber da, at Du hilste Frøken Bardenfleth fra mig; thi hun tiltaler mig; hun er, som den gamle Pontoppidan³⁾ siger, efter mit Humør. Og naar Du nu beskriver Selskabet for mig, siger jeg, det havde været morsomt at sidde i den Kreds og at fortælle Historier. Men jeg fortryder dog ikke, at jeg blev hjemme; thi jeg havde megen Glæde af at prædike om Vorherre, som ved sin Munds Aande fortærer, og ved sin Herligheds Aabenbarelse tilintetgjør Antichristen; og som ved sin Munds Aande og ved sin Herligheds Aabenbarelse fortærer Syndens og Satans Kraft i os, imens hans, ved sin Munds Aande og sin Herligheds Aabenbarelse forvandler os, sine Troende, vor Sjæl til Reenhed og Retfærdighed, men vort Legeme til Udødelighed. —

Blandt Rørdams „Lejlighedstaler“ findes to Ligtaler for første Halvdel af December 1875, den ene over den gamle

¹⁾ I Hundstrup, Østerild og Hjørdemaal Sogne.

²⁾ Hotelejer i Lyngby.

³⁾ Vistnok Kjøbmand P. i Helsingør (se S. 367).

Provst Peder Ingerslew, der efter at have taget Afsked fra sit Præsteembede i Magleby paa Møen, havde tilbragt sine sidste Aar i Lyngby og ofte var kommen i Præstegaarden; den anden over Rørdams mangeaarige Husbestyrerinde, Frøken Sofie Margrethe Kofod. Om den sidstes Død fortælles i følgende tvende Breve.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

9. Decbr. [1875].

— — Frøken Kofod skal begravnes paa Onsdag. Da vi skiltes, sagde jeg: Hils Jutta, min Fader og Moder og Broder, Grundtvig og Fru Toft og Fru Carlsen! Det faldt mig heelt naturligt. Jeg mener, at vi kommer til at leve i Selskab med samme Slags Mennesker, som vi har levet med i denne Verden, kun at Synden og Sorgen og Døden er forsvundet. Men er det ikke forunderligt, at skjøndt Synden er Roden og Kilden til Sorgen og Døden, har vi en Naturligbøielighed til Synden, hvorimod vi af Naturen har en Modbydelighed baade for Sorgen og for Døden; saa bagvendt er vor Natur bleven; godt, at Herren er saa langmodig, som han er, ellers blev vi aldrig ret vendte. — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

10. Decbr. [1875].

Kjæreste Bolette!

I Tirsdags kaldte Vorherre Frøken Kofod hjem til sig. Jeg var Aftenen forud gaaet i Seng Kl. 2 og havde skrevet min Prædiken til paa Søndag om Johannes den Døber, som var i Fængsel.

Kl. 7¹/₂ kom Gusta og kaldte paa mig, for, sagde hun, Frøkenen er meget syg. Da jeg kom, var hun, for mine Øine, ikke svagere end om Aftenen, da jeg sagde hende god Nat. Da jeg imidlertid vidste, at hvad hun altid længtes

efter, var Guds Ord, sagde jeg: Nu skal vi bekjende Troen, bad derpaa Fadervor og gjennemgik Nadverens Ord, der jo er de allerømmeste Ord, der høres i denne Verden. Under alt dette fulgte hun med, med lydelig Røst. Derpaa fortalte jeg hende om Johannes den Døber, der sad i Fængsel, og sagde: See nu er De i Fængsel. Ja, svarede hun, men han kommer, han løser mig, og han gaaer foran mig, og han lukker selv Porten til Paradiis op for mig.

Hun sagde nu: syng „Gud Helligaand i Tro os lær“, og saa „Fred til Bod for bittert Savn“, og saa „Den nærmer sig, den Time forudsat“. Derpaa sagde hun: „hils den søde Jutta! og Gud velsigne Dem alle“, og sov saa ind.

Frøken Ida Rindom har efter mit Ønske nu overtaget Husets Styrelse.

Gud være lovet, at Feilberg fik en Capellan; thi det er ikke Spøg at være ganske alene ved Vintertid.

Den 28. Februar 1876 døde Rørdams Svigerinde, Stiftsdame paa Vallø, Frøken Franziska Carlsen. Denne alvorlige og forstandige Dame, hvis Hu i en mærkelig Grad var vendt til historiske Studier, havde oftere tilbragt kortere eller længere Tid i Lyngby Præstegaard og havde været sin Svoger P. Rørdam og hans Hus hjærtelig hengiven. I sin Tale over hende ytrede han:

„Franziska Carlsen var en eenlig Qvinde, men ikke en eenlig Qvinde, der gik og græmmede sig over sin eenlige Stand; tværtimod, den eenlige Stand ansaae hun for den bedste og glædeligste for hende; hun satte Priis paa sin Frihed. Men skjøndt hun var en eenlig Qvinde, levede hun dog ikke for sig selv. — — Fordi hun levede med Kristus, derfor var hun nærværende, naar der taltes om Guds Rige, og bragte friske Tanker med sig af sit Livs Erfaring; thi hun levede ikke paa anden Haand. Fordi hun levede med sit Folk, færdedes iblandt sit Folk, iblandt Høie og

Lave, hørte og spurgte, og fordi hun levede med sit Folks hedenfarne Slægter, med de gamle Skjalde og Krønikeskriver, derfor var hendes Omgang saa oplivende og lærerig, derfor samledes saa gjerne baade Gamle og Unge om hende. Thi altid havde hun noget Nyt, godt Nyt, at fortælle, og hun fortalte levende, og i hendes Bemærkninger var der Indhold og Fyld, aldrig noget spottende. Jeg har aldrig hørt hende spotte eller gjøre Nar; hun stilede efter at være Sandheden tro i Kjærlighed.“

„Franziska Carlsen var en ædel Qvinde, en dansk Qvinde og en christen Qvinde. Hun ærede og elskede sit Land og sit Folk og sine Fædres Tungemaal; sit Modersmaal talte hun smukt. Og hun var en saare flittig Qvinde; hendes Arbeide mindede om de gamle Tider, og sit Arbeide elskede hun.“ — —

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

14. Marts [1876].

Kjæreste Bolette!

Gud være lovet, vi har det Alle godt, og hvad mit Liv angaaer, lever jeg i alle Maader ligesom før, uagtet Jutta blev gift, Gustav forflyttet, og Vorherre har taget Frøken Kofod. Jeg undrer mig igrunden over, at disse tre store Forandringer ikke har efterladt dybere Spor. Men jeg er glad ved mit Arbeide, nu som før, og den, som elsker sit Arbeide, faaer Venner ved sit Arbeide, jeg har det Haab baade paa Jorden og i Himlen.

I Fredags holdt jeg Ligtalen over den unge Lieutenant Olrik. Han var kun nogle og tredive Aar, og dog var han træt af Livets Reise, ønskede og bad, at han maatte fare herfra. Han vilde ikke, der maatte tales om ham ved hans Grav, thi, sagde han, jeg er et meget skrøbeligt Menneske; kun ønskede han, at „hans Venner vilde takke Gud, fordi hans Sjel var bleven frelst ved Guds inderlige Barmhertig-

hed“. Det er forunderligt, at ethvert Menneskeliv, det ædleste og det usleste, ender med et stort Skibbrud, hvorved vi mister Alt, hver Traad og Trevl, af hvad vi eier af denne Verden; og vi selv, vi synker, forgaaer og forsvinder for denne Verdens Øine. Men dette er Troens Herlighed, at den, som har taget Herren ind i sit Hjerte, og holder fast paa ham, forgaaer ikke, men han lander, trods alle Farer, i Himlens trygge Havn, hvor alle Storme tier, og alle Bølger har lagt sig. — Holmens Kirke var ellers meget smuk og ærværdig¹⁾, og det er en Glæde at see de gamle Kanonerer og Baadsmænd, med deres veirslagne, barkedede Ansigter, men kridhvide Handsker. Officererne bar Kisten ind i Capellet, hvor Niels Juels og Tordenskjolds Kister staaer. Hvad mon disse gamle Karle vilde sige, om de kom tilbage og saae og og hørte den Splid, Kiv, Tvedragt og Partier, der er imellem os.

I Søndags var det Bispinde Grundtvigs Fødselsdag; der mødte en Deputation af Jyder med Ordfører, og Berg med Følge fra Venstre, og paa Forsamlingens Vegne holdt Pastor Brandt Talen. Dette er et Referat af „Morgenbladet“ for i Mandags. Kan Du faae det, saa læs det; thi jeg var ikke bedt, og glad var jeg; thi i det Selskab havde det været vanskeligt at holde Fred.

Jeg holdt Talen over Franziska; det var hjemme paa Gaarden, hvorhen hendes Lig var bragt fra Valløe, og næste Dag blev det bragt op paa Aasen til Familiegravstedet. Fra Mandag-Aften til Onsdag-Aften blev jeg paa Gl. Kjøge; jeg har gjort den Erfaring, at ved saadanne Leiligheder skal man, naar man ellers kan, blive samlede; thi naar Søndene er alvorlige, falder der nyttig Samtale.

Idag havde jeg Besøg af en Mand, som hedder Seerup; han er en Dattersøn af den Lisbeth, som holdt mig over

---

¹⁾ Lieutenant Gerner Olrik var ansat i Søetaten. Derfor foregik hans Begravelse fra Holmens Kirke.

Daaben, og er nu Eier af Hotellet paa Himmelbjerget. Det er en gammel Ungkarl; men han har taget 5 Pleiebørn til sig. Han lod til at være en christeligsindet Mand; mens jeg laae i Frederits, kom han en Dag til mig og spurgte, „om jeg var den lille Peter Rørdam“.

Fru Lindholm boer nu i Kjøbenhavn og kommer her imellem med Frøken Bielke til Bibellæsningen. — — Det er mig en stor Glæde, at Jutta boer saa nær ved mig; der rider jeg over; og jeg er glad ved at være der. Om Onsdagen spiser vi der. Sagen er, at man skjønner paa, hvad man har, og at man takker Vorherre derfor.

Gud i Vold! Hils Feilberg kjærligst.

Din P.

P. Rørdam til Frøken Emmy Carlsen.

26. April [1876].

Kjære Emmy!

Dronningen „takker Dig kjærligst for Din smukke Gave“; men hun skriver selv; for, siger hun, „Du er et rart Menneske“, og det siger jeg med. Frøken Paulsen var fuld af Beundring over et saadant Arbeide¹).

Det fornøiede mig at være hos Eder; jeg havde baade Nytte og Glæde deraf; vil Du huske ogsaa at sige dette til Din kjære Fader. — —

I Tirsdags havde vi Convent hos Schepelern; 4 unge og meget flinke Præster, Rindom, Schepelern, Møller og Hohlenberg træder nu op tilligemed 2 unge Professorer, Madsen og Fr. Nielsen; det er Vaaren, som kommer; men er det ikke mærkeligt, at, Prof. Fr. Nielsen undtagen, er de fem Andre ikke Discipler af Grundtvig; de hører snarere til den indre Mission! Fortæl Din Fader det.

¹) Næmlig: Efterretninger om Gammelkjøgegaard og Omegn, samlede af Franziska Carlsen. Første Del. Kbh. 1876.

Igaar var jeg hos Jutta og Lund; de havde det godt,
og, da jeg kom hjem, fandt jeg Alt vel, Gud være lovet!
Lev vel kjære Emmy!

Din hengivne

Rørdam.

Da Rørdams 70de Aarsdag nærmede sig, udstedte en Kreds af Beboerne i Lyngby og Omegn med Landboskolens Forstander, J. C. la Cour, i Spidsen følgende Indbydelse:

I dette Aar er det 20 Aar, siden Pastor Rørdam blev Præst i denne Kreds, og den 6te Maj fylder han 70 Aar.

I den Anledning opfordre vi Lyngby Sogns Beboere og de talrige Venner og Tilhørere, der ogsaa fra Omegnen have samlet sig ved hans varme og levende Forkyndelse af Ordet, til paa den nævnte Dag at takke, glæde og hædre ham ved at oprette et Legat i et veldædigt Øjemed for Lyngby Sogn. Det overlades ham nærmere at bestemme Øjemedet og at ordne Fundatsen; men man udtaler Ønsket om, at Legatet kommer til at bære hans Navn, for derved særlig at knytte Mindet om ham til dette Sted, hvor han i saa lang Tid har været Menighedens nidkjære Præst, Sandhedens frimodige Talsmand, de Fattiges Støtte, de Sørgendes og Syges Trøster og Børnenes kjærlige Ven.

Lyngby d. 20. April 1876.

Der indkom henved 6500 Kr., og disse bleve den 6te Maj overrakt Rørdam, som den Dag opholdt sig hos sin Svoger, Provst A. C. L. Heiberg i Helsingør. Efter Indbydernes Ønske var Pastor P. A. Fenger fra Christianshavn, Formand i det Præstekonvent, hvoraf Rørdam var Medlem, deres Ordfører. Efterat Salmen „Hil dig vor Fane, Korsbanner hvidt“ var afsungen, tolkede Kaptain J. C. la Cour med den ham egne Varme dernæst Menighedens Følelser. Rørdams Svar lød omtrent saaledes:

Kjære Venner! har jeg udrettet noget til Nytte og til Glæde for de Mennesker, jeg lever iblandt, da er det Guds Naades Gjerning. Men jeg takker Vorherre for, at jeg altid har elsket vort Folk og har elsket det i dets forskjellige Samfundsklasser. Thi, naar jeg tænker tilbage paa min Barndom, var det Sadelmageren og Skræderen, Smeden og Drejeren, der den Gang vare mine Venner, og mange af mine kjønneste og bedste Tanker har jeg faaet ved Omgangen med disse Mennesker.

Og jeg takker Vorherre for, at jeg fra min Barndom af holdt mig til Guds Menighed. Der er aldrig Nogen, der har sagt til mig, at jeg skulde gaa i Kirke, men af en indre Selvdrift har jeg haft Øre for Guds Evangelium. Og, skjønt megen vantro Tale har lydt omkring mig, fra den Dag jeg som Barn kom hjemme fra, det har aldrig gjort noget Indtryk paa mig. Jeg tænkte stadig: Lad andre beholde deres Tro; du beholder din Tro, den Tro, som du arvede fra din fromme Fader og Moder.

Det er en Tvedragtens Tid, jeg kunde gjerne sige, at det er en Ødelæggelsens Tid, vi leve i. De gamle Former omstødes og forkastes, mens de nye endnu ikke tilstrækkelig have fæstnet sig. Men, skjønt jeg har set saa meget af det, jeg elskede, falde, og saa meget nyt komme frem, som jeg ikke kunde dele, takker jeg dog Vorherre for, at han har ladet mig leve i denne urolige Tid. Og, fordi Vorherre har opholdt og bevaret i mig min Barndoms og min Ungdoms Kjærlighed til vort Folk og til Guds Menighed, derfor siger jeg endnu: Det er yndigt og sødt at leve.

Thi det er yndigt at leve og at omgaas med Vorherre, at leve og at omgaas med den levende og nærværende Frelser, der ser os og hører os, og for hvem vi kunne aabenbare hele vort Liv, det indvortes som det udvortes, og at leve saaledes med Herren, at han bliver Livet i vort Liv, Livet i vort Arbejde, Livet i vor Omgjængelse med Menneskene, Livet i vore Sorger, Livet i vore Glæder, det evige

Livs Lys for os i Dødens Stund; thi han er Opstandelsen og det evige Liv.

Og det er yndigt at leve med Mennesker og at omgaas dem saaledes, at vi med hverandre kunne tale oprigtig og ærlig om, hvad der foregaar i den indvortes Verden. Men det vide alle mine Venner, at det er vor Lyst og Glæde, naar vi samles, at tale med hverandre om, hvad der rører sig i vore Hjærter. Thi det Liv, vi leve inde i vort Hjærte, er vort egentlige Liv; hvert Menneskehjærte er en lille Verden.

Og det er yndigt at elske sit Arbeide; jeg kan ikke noksom prise den Lykke at have et Arbeide, som jeg elsker. Thi Arbeidet skaber Tanker; mit Arbeide giver mig gode og nyttige og glade Tanker, og de ere groede op i min egen Sjæl, jeg har ikke laant dem af nogen anden.

Derfor, har jeg haft Lykke til at udrette noget, som har været Eder til Trøst og Glæde, da er det altsammen Guds Ære. Af os selv formaar vi intet, men det er en stor Guds Naade, at han vil bruge os; og det er en stor Guds Naade, at vi, naar vi have udrettet noget til Nytte og Glæde for os selv og andre, kunne sige af Hjærtet: „Æren er Guds i det Høje“, og kunne lægge det altsammen for Vorherres Fødder og sige: „Herre! din Tjener er ringere end al din Miskundhed“. Thi saa blive vi ikke storagtige, men ydmyge; saa komme vi ikke til at gjøre Nar af hverandre. Det er en forunderlig Lyst, vi have til at gjøre Nar af hverandre, uden at betænke, at Spot er en ond Urt, der voxer paa Kjærlighedens Grav.

Saa takker jeg mine Venner baade for Eders Kjærlighed og for Eders Gaver — den smukke Pibe fra Brede Arbeidere fornøier mig meget. Jeg skal stræbe at anvende, hvad I have skjænket mig, til Gavn og Glæde for Lyngby Sogn. Jeg elsker Lyngby, denne yndige Plet, hvor Mark, Skov og Sø, tre Skjönheder, staar Side om Side, ikke misundende hverandre, men smykkende hverandre, at vi, som bo paa

dette Sted, ogsaa maa tjene og hjælpe hverandre, være hverandre til Velsignelse, medens vi færdes tilsammen. Dertil hjælpe Herren os! Han være vort Skjold og vor meget store Løn!

Hils nu alle mine Venner, og sig dem, at mine Venners Kjærlighed er min Ære og min Rigdom paa denne Jord!“

Foruden den mere højtidelige Tilkjendegivelse af, hvor meget Menigheden og Vennerne skønnede paa ham¹⁾, modtog Rørdam ogsaa mange andre private Lykønskninger „med Tak til Gud og til Dem“ — som det i en af dem hedder — „for det Vidnesbyrd, De saa varmt og nidkjært aflægger for os ved Deres Tale og Deres Omgængelse om Kristendommens Kraft og Sandhed, om Gud Faders store Barmhjerlighed og Kjærlighed mod os stakkels Mennesker“.

Af de talrige Breve og Telegrammer, Rørdam modtog i Dagens Anledning, kunne følgende maaske fortjene Plads her:

Pastor Gustav Heiberg til P. Rørdam.

Hunstrup pr. Fjerritslev, 4. Maj 1876.

Kjære Onkel! Tillykke til Dagen. „Ikke ved Magt og ikke ved Styrke, men ved min Aand, siger den Herre Zebaoth. Hvo er du store Bjerg for (Serubabels) Ansigt? bliv til Slette! og han skal føre Slutstenen frem under Fryde-
raabene: Naade, Naade være over den!“ Bjergene i dit Liv, kjære Onkel, ere jo ogsaa blevne til Slette, og ved Guds Naade kan Slutningsraabet fra dine Læber vel ogsaa blive en Sang om den eviges Naade. Vi tænke paa Dig i vort høje Nord og fejre Dagen med Eder i vort kjære Hjem i Tankerne, som jo kan flyve over Land og Hav som et Forbillede

¹⁾ Jvfr. Kjøbenhavns Amtsavis for 10. Maj 1876, og Dansk Kirke-
tidende for 21. Maj 1876.

paa, hvordan vi selv engang i Guds Rige ikke skal være skilte ved Tids og Rums snævre Grændser.

Vaaren spreder sin Rigdom ud over vore store Enge, og her er en Jubel af Fugle fra Havet og fra Kjærene og fra Træerne i Haven, som er aldeles endeløs.

Iaar holdt jeg for første Gang i mit Liv Confirmation, og havde megen Glæde deraf som i det Hele af at læse med Børnene i Vinter. Man bliver frisk og glad ved at tale med dem, og jeg griber mig selv i at gaa og fløjte efter at have læst med dem (ligesom jeg ofte hørte Dig gjøre det i Lyngby, naar Kl. var 12 Mandag og Torsdag).

Vi har nogle rare Præstemøder hver Maaned, undertiden forbundne med Kirketjeneste; for at live op paa Thyboerne, som er meget strængt holdte i Tømme indenfor Sognegrændserne, holdes der ogsaa Altergang for Alle, hvorsomhelst fra, og det har glædet Mange at kunne bevæge sig frit i det Punkt og at kunne gaa til Alters i en fremmed Kirke, uafhængigt af Sognegrændserne.

En Pige herfra har jeg faaet til Thestrup i Sommer; og en Mand til la Cour. Du vil faa et Besøg af Sidstnævnte med en Hilsen. Jeg har anmodet ham om at holde begge sine Øren aabne for at faa Meget med fra Lyngby. Nu bliver det din Sag at fyldestgjøre hans Forventninger.

Kjærligst Hilsen fra Frederikke, Agnes og Thomse.

Din

Gustav.

Provst Aleth Hansen til P. Rørdam.

Ledøie, 5. Mai 1876.

Kjære Pastor Rørdam!

Skjøndt jeg veed, at vor kjære Formand i Konventets Navn bringer Dem en Lykønskning imorgen paa Deres Aarsdag, saa følger jeg dog kun en Hjærtets Trang, naar jeg begiver mig ud paa en Enevandring og bringer Dem min sær-

lige Lykønskning. Ja Lykønskning! At have naaet de syvte Aar, er i og for sig vel ikke nogen særlig Lykke. Men anderledes stiller det sig nok, naar Andre, Mange endog, have været glade og lykkelige med og ved En. Mit første Møde med Dem faldt paa en Tid, da Soel var oppe, og en Glædes Strømning gik igjennem vort Land og Folk. Gid De, ja gid vi kunde opleve en lignende glad Tid! Saa var mit næste Møde eller mine næste Møder i det Konvent, hvor De og de andre Brødre saa venligt toge imod mig, og hvor jeg saa ofte blev glad og oplivet baade ved Deres Ord og Deres — hele Personlighed (det er et daarligt Ord; men mit Ordforraad er saa fattigt). Det skal De have hjærtelig Tak for, og maatte jeg have den Glæde oftere endnu at mødes med Dem i vor Vennekreds!

Med Lyngby er nu engang Deres Navn og Virken saa sandt og saa kjønt sammenvoxet. Herren give, at hvad der groer saa godt sammen, maa blive ved dermed i en Række Aar endnu!

Gud velsigne Dem — og Deres Datter! Det ønsker min Hustru, mine Døttre og

Deres hengivne
Al. Hansen.

Fru Augusta Marie Hall til P. Rørdam.

Fredag den 5te Mai 1876.

Saa naturligt, kjære Rørdam! at De bliver hos Deres kjære Slægtninge Dagen i Morgen, og derved undgaaer Lyngbys larmende Lykønskninger, en Brevdue skal dog bringe Dem disse kjærlige Ord, og takke Dem for alt det Meget, som De har skjænket mig personlig, ligesiden den første Dag vi mødtes i Mørn; dernæst skal De af mig takkes for de inderlige Kjærlighedens og Alvorens Gaver, som De skjænker mine haardt trængte Søstre og Brødre i mit skønne, for Tiden mishandlede Land, hvor Ingen vil

blive paa den Plads, Gud har sat dem, men ville opefter, skjøndt alle Betingelser for Høisædet mangler. Ret karakteristisk for enhver Forstandig at see Tysklands største Blade juble over Venstres Seir, over vore gyselige dumme Valg; de smede Jern i vor Splidagtighed, i Berlin knuses hvert Spor af Folkelighed; deres Haab er, at samme lovløse Folkelighed skal ret rask knuse vort lille skønne Land. Grundtvigianerne have stor Skyld, de bedste af dem græde indeni, troe De mig!!!

Gud velsigne Dem! og give Sundhed og Kraft den Tid, De har tilbage! Hall og Sønerne hilse Dem!

Deres

Marie Hall, f. Brøndsted.

Pastor A. V. Holm til P. Rørdam.

Gladsaxe den 5. Maj 1876.

Min kjære Ven og Frænde¹⁾!

Den Deputation, som indfinder sig hos Dig i Helsingør i Morgen, har været saa venlig at opfordre mig til at slutte mig til den. Jeg vilde meget gjerne have fulgt denne Opfordring og benyttet den Lejlighed, der saaledes tilbød sig for mig til at være med at lykønske Dig personlig paa din Højtidsdag. Thi naar de Venner, hvoraf Deputationen bestaaer, ville bringe Dig et Vidnesbyrd om den Kjærlighed, hvormed de have sluttet sig til Dig, baade til din Person og til dit Vidnesbyrd om den levende Frelser, saa kan jeg af mit fulde Hjerte være med dertil. Vistnok hører jeg ikke med til din Menighed i egentligste Forstand; men jeg skylder Dig dog meget, netop af det, som Menigheden kan finde hos sin Præst og modtage af ham. I mine Drengenaar, da Du var min Lærer²⁾, var Du med at lægge den gode Grund i mit

¹⁾ Slægtskabet skrev sig fra, at A. V. Holms Morfader, Provst, Dr. theol. W. F. Engelbreth, var P. Rørdams «Onkel».

²⁾ I Borgerdydskolen i Kjøbenhavn.

Hjærte, saavidt som Mennesker kunne gjøre dette, og nu i de snart 20 Aar, vi have været i Konvent sammen, har jeg glædet mig ved at kunne nyde min Del af hvad Du har været for denne Broderkreds baade i Fryd og i Smerte, og er det end kun sjældent, vi ellers ses, saa er det mig dog altid kjært at vide, at jeg har Dig til min Nabo, og naar det forundes mig en Gang imellem, som sidst den 25. April, at være hos Dig i al Stilhed, faar jeg da ogsaa at føle Velsignelsen deraf.

Se, derfor vilde jeg gjerne være med i Morgen paa Toget til Helsingør. Men da jeg først fik Indbydelsen igaar Aftes, og Ugen nu var saa fremrykket, at jeg ikke kunde undvære min Løverdags for mig selv, har jeg maattet give Afkald paa at følge den og maa nøjes med at sende Dig disse Linier, hvori jeg, næst at bringe Dig min inderlige Tak for alt, hvad Du har været for mig i de mange svundne Aar, beder Dig modtage mine bedste Ønsker for din Fremtid. Gud har i sin Naade og Miskundhed bevaret Dig saa levende og kraftig til denne Dag, at det er vanskeligt at tænke sig, at Du virkelig er naaet til de 7 × 10 Aar. Maatte det være hans gode og naadige Vilje at lade Dig beholde den samme Livets Kraft endnu en god Stund, saa Du kan vedblive at virke til Velsignelse for de mange, i hvis Forhold til Dig det gamle Ord har bekræftet sig, at et godt Ord finder et godt Sted — og vedblive at være til Glæde for de mange, der have Dig personlig kjær. Maatte det være hans gode og naadige Vilje, inden dine Øjne lukkes her i denne Verden, at glæde din Sjæl ved at lade Dig se bedre Tider ogsaa for det kjære Fædreland, hvis tro Søn Du altid har været. Gud velsigne og bevare Dig; han glæde Din Sjæl!

Med venligst Hilsen til Slægt og Venner, med hvem Du er samlet, maa Du modtage dette Brev.

Din hengivne

Vilhelm H.

Telegram til P. Rørdam fra Stiftsprovst H. E. Glahn.

Storeheddinge 6. Mai 1876.

Mens Sæden saaes i vort Fædreland,
Og Blomster dufte i Skov og Enge,
Vi samle os om en Hædersmand,
Hvis Udsæd blandt os skal mindes længe,
Og ønske Ordet med Trøst og Tugt
Velsignet Væxt og velsignet Frugt,
Med Gavn for Kirken og Fædrelandet!

Og saa en Tak for de mange Aar,
For trofast Venskab i Sorg og Glæde,
Gud give Dem, at mens Tiden gaaer,
En Kreds af Venner maa om Dem frede,
Indtil vi efter det korte Blund
Skal atter samles en Morgenstund
Ved Herrens Naade i Faderhuset.

Egede Glahn.

Enkedronning Caroline Amalie til P. Rørdam.

Den 6. Mai 1876.

Kjære Rørdam!

Gud velsigne denne Dag for Dem, at De aandelig maa gaae fra Kraft til Kraft, fra Lys til Lys, og saaledes voxer i Kjærlighed og Naade hos Gud, Dem til Glæde og os Alle til Gavn! Jeg tænker, De har tilbragt Deres 70de Fødselsdag rask og glad i Deres talrige Families Midte, og at De vil kunne fortælle mig meget om dem Allesammen.

Vi have idag feiret Stiftelsesdagen i mit Asyl. — — De smaa Børn vare nydelige, alle saa pæne og vadskede, som jeg næsten aldrig saa dem; ogsaa Mødrene saa ud, som om de hørte til en anden Classe end dem i 1829. Den store Fattigdom, der dengang herskede hos Forældrene af

Asylbørnene, synes forsvunden, hvis vi ikke feile, idet vi holde dem for at være af den laveste Classe, og maaskee høre disse dog til en noget bedre Deel af Befolkningen.

Nu lev De vel, kjære Rørdam, og hils Deres hele Slægt paa det hjerteligste fra mig. Tak for Deres Virken for Pigeskolen! Gud lønne Dem! Alle Børnene elske Dem!

Deres tro Veninde

Caroline Amalie.

Den i Anledning af Føstdagen indsamlede Legatsum fik af Rørdam følgende Bestemmelse: de aarlige Renter anvendes til Konfirmationsudstyr for fattige Børn af Lyngby Sogn, samt til Vedligeholdelse af Rørdams og Hustrus Gravsted paa Lyngby Kirkegaard. Den for Legatet udfærdigede Fundats modtog under 16. Januar 1877 kgl. Stadfæstelse. Gaven har siden været til Gavn for mange fattige Børn, og den vil forhaabentlig gennem lange Tider tjene til at bevare Peter Rørdams Navn i Lyngby Menighed, ogsaa naar den Slægt er gaaet bort, som kjendte ham af egen Erfaring.

Ved et Selskab, Rørdam gjorde for de Mænd, der særlig havde været virksomme ved Indsamlingen af Legatmidlerne, holdt han følgende to Taler:

Til Indbyderne til mit Legat.

13. Juni 1876.

1.

Mine Venner! At være elsket og saa selv at komme til at eie Kjærligheds Kraft, det er det, som giver Livet Indhold, Fyld og Virkelighed. „I Kjærlighed er der en stor Glæde“, siger et gammelt Ord. Naar den ulykkelige Tanke opstaaer i Sjelen: „Der er Ingen, som holder af dig, Ingen, som bryder sig om dig“, er Livet til Byrde for os selv.

Og, naar vi Intet have tilovers for, ingen Deeltagelse have for de Mennesker, vi leve imellem, er vort Liv til Byrde baade for os selv og for Andre. Thi Sjelen begjærer, naar den forstaaer sig selv, ikke blot at modtage, men ogsaa at give; det er større Rigdom at give end at tage. „Hjertets Haardhed og Hjertets Kulde“ er en stor Pine.

Vi fødes alle med Anlæg til at elske — der kan være megen Kjærlighed i et lille Barn — ligesom vi fødes med Anlæg til at troe og at haabe. Men Kjærlighed begynder og udvikles i Hjemmet. Det er en stor Velsignelse at kunne sige til Gud: „En kjærlig Moder gav Du mig, en god og trofast Fader“; den Velsignelse er bleven mig til Deel. Men det er ogsaa en stor Velsignelse at faae sin Plads mellem Mennesker, som tage til Takke med os, som vi er, og som see paa os med gode Øjne; thi derved kommer de gode Kræfter, som ligger i Sjelen, til at blomstre. Naar Folk er nøisomme i deres Fordringer, faae de stundom mere, end de vente.

Den ene Fugl faaer den anden til at synge, saa der til sidst bliver et Chor! Mine Venner, det er Eders Kjærlighed, som er Kilden til den store Gave, Lyngby Menighed har skjænket mig, de Trængende her af Menigheden til Trøst og til en varig Erindring om mit Navn og min Virksomhed iblandt Eder, at I have følt Eder tiltalte af mit Vidnesbyrd om Vorherre Jesus Christus, han, som er den hele og fulde Sandhed og det sande og fulde Lys, Livet, der aldrig dør, Lyset, der aldrig slukkes, den Jesus, som har elsket os alle med en fuldkommen Kjærlighed. Tak for alt Venskab og al god Omgængelse! Vorherre velsigne Kjærligheden iblandt os, at vi maa møde den paa vor Vei, skønne paa den og beholde den, at den maa voxe og blomstre iblandt os og aldrig affalde! Thi i Kjærlighed er der en stor Glæde. Gud er Kjærlighed; men Christus er den personlige Aabenbarelse af Guds Kjærligheds Kraft baade til at give og til at tilgive, og hans Kjærlighed har mødt os alle, og han kommer til os,

at vi maa leve ved hans Kjærlighed med ham paa Jorden og i Himlen.

2.

Jeg vil tillade mig at udbringe en Skaal for H. M. Enkedronningen. Næst Vorherre har jeg Dronningen at takke for, at jeg er kommen til at bygge og boe paa dette deilige Sted mellem Øresunds og Fuuresøens Vande. Men jeg udbringer Skaalen for Enkedronningen, ikke blot for hvad jeg skylder hende, men fordi H. M. smykker sit Kjøn; Hendes Majestæts Liv og Levnet er en Prydelse for alle danske Qvinder; hun smykker sin Stand og sin Alder, det Huus, den By og det Folk, hvor hun bygger og boer; ved hende glæder sig Smaa og Store, den Fattige med den Rige; thi hun kommer med Fred, „med Fred i Hjertet, med Smil paa Kind, Guds Paradiis for Øje“.

Vorherre velsigne Dronningen med Sundhed og Hjertens Glæde!

Idet vi vende tilbage til den Tid omkring Rørdams Fødselsdag, som han tilbragte i Helsingør, hidsættes et Brudstykke af følgende Brev.

P. Rørdam til sin Datter.

[Helsingør] 7. Mai [1876].

— — Jeg fornøier mig meget ved at tale baade med Heiberg og Gine; det er jo længe siden vi har levet ordentlig tilsammen, og det er vist og sikkert, at det er elskværdige Mennesker; her hersker en god Aand i dette Huus, og den udbreder sig ogsaa over de Fremmede, som kommer i Huset. Tillige er her vidunderligt deiligt langs med den skønne Strand med alle de stolte Skibe, som Sundet er fyldt med. Og Du skal vide, at Heiberg, Gine og jeg har levet det meste af vor Barndom og hele vor Ungdom tilsammen, saa

det er mig en stor Glæde at være her, og akkurat gaaer det til; bestemt Kl. 4 spiser vi; det kan man ogsaa vænne sig til¹⁾. — —

Jeg har faaet Sagen angaaende Taarbæk Capel tilbage fra Bispen med Forespørgsel, om jeg er villig til at bidrage Noget, saa er han villig til at [foreslaae], at der ogsaa i Taarbæk kan blive ansat en local Capellan. Men det kan jeg ikke sige, jeg har Lyst til; lad Executorerne af Testamentet sørge for det. — —

Den sidste Del af foranstaaende Brev viser hen til, at Stiftsdame, Frøken Kathinca Hermine v. Bertouch havde legeret sin smukke Villa i Taarbæk til Bolig for en Præst og dertil føjet en Kapital, hvis Renter i Tiden skulde tjene som Bidrag til hans Løn. Da Rørdam ikke havde Lyst til at afgive Præstevirksomheden i Taarbæk, som han satte megen Pris paa, til nogen anden, havde han paa Biskoppens Forespørgsel først bemærket, at hvis den nuværende Kapellan i Lyngby skulde tage Bolig i Taarbæk, vilde Arbejdet blive meget ulige fordelt mellem Sognepræsten og ham, desuden vilde Kapellanens Befordring til Lyngby, naar han skulde gjøre Tjeneste der, blive meget kostbar. Derimod vilde mulig Giverindens Hensigt kunne opnaas ved Ansættelse af en Kateket i Taarbæk, der ved Vakance i Skolelærerembedet tillige blev Førstelærer. Forøvrigt udtalte Rørdam det Haab, at hans Forhold til Taarbæk maatte blive uforandret, saa længe han var i Embede.

Hertil svarede Biskoppen, at skjønt han fandt Sognepræstens Bemærkninger vel grundede, kunde han dog ikke anbefale Oprettelsen af et Kateketembede, men forespurgte,

---

¹⁾ Det var ellers Rørdams svage Side, at han ikke kunde holde en bestemt Spisetid: i hans Hjem maatte der jævnlig ventes timevis paa ham, indtil han var færdig med det Arbejde, han havde for. I Helsingør underkastede han sig dog af Hensyn til sin kjære Søster den ham ellers uvante Tvang.

om Rørdam, da Renterne af Legatkapitalen ikke vilde blive disponible før efter omtrent 5 Aars Forløb, vilde afgive en Del af Sognepræsteembedets Indtægter, for at der kunde blive ansat en 2den Kapellan pro loco for Lyngby Sognekald med Bolig i Taarbæk. Det er til denne Skrivelse, Rørdam sigter i sit foranstaaende Brev. Efter nogen Betænkning afgav han følgende Erklæring:

Til Provsten.

Lyngby 22. Juli 1876.

— — Angaaende Oprettelsen af endnu et Kapellani pro loco i Lyngby Pastorat, af Hensyn til Beboerne i Taarbæk, skal jeg efter Ds. Høiærværdigheds Forlangende i Skrivelse af 1. Mai ærbødigt ytre, at jeg, ved i Skriv. af 20. April at henlede Opmærksomheden paa en ordineret Kateket, tænkte paa de Sommerbeboere, som gjerne ville have en dygtig Lærer til deres Børn i selve Taarbæk, da de nu maa lade deres Børn gaa med Jernbanen til Byen, hvad der ikke altid er heldigt, især for Pigebørn; men Præstegjeringen i Taarbæk tænkte jeg ikke særligt paa, da baade Pastor Haar og jeg holder saa meget af at forkynde Guds Ord i Taarbæk, ligesom det ogsaa er os kjært at komme i Skolen, og de Syge besøge vi skifteviis, kun at vi underrettes derom hver Søndag. — Da jeg saaledes ikke kan erkjende, at der i Taarbæk er nogen virkelig Trang tilstede til fyldigere præstelig Betjening, finder jeg ingen Grund til i den Anledning at bebyrde Sognekaldet med nye Udgifter, eftersom jeg nu allerede har betydelige Udgifter at udrede, saasom til Kapellanen p. l. 1600 Kr., Enkepension 1200 Kr. (undertiden meer, undertiden mindre), Skatter 600 Kr., Hestehold 800 Kr. Derimod har jeg ikke Noget imod, at der ansættes en fast Kapellan særlig for Taarbæk og Raavad Distrikt, naar dette skeer uden noget positivt Tilskud fra Sognekaldet, og naar, som i min Skrivelse af 20de April omtalt, mit For-

hold baade til Taarbæk og til Befolkningen bliver uforandret i min Embedstid.

Rørdam.

Hermed stod Sagen hen i nogle Aar. Kapellaniets Oprettelse i Taarbæk skal senere omtales.

Den 11. Juni 1876 talte Rørdam ved Afsløringen af en Støtte, der af Beboerne paa Gammelkjøgegaards Gods var rejst til Minde om, at Godset i 100 Aar havde været i Familien Carlsens Besiddelse¹⁾. Støtten staar paa en høj, skovomkranset Bakke, hvorfra man har en vid Udsigt. Her i skønne Omgivelser, paa en dejlig Sommerdag, var det Rørdam en Glæde at føre Ordet, saa meget mere som hin Slægt havde givet ham en elsket Hustru, og Godsets Besidder, Kammerherre Hans Carlsen, var en Mand, han havde baade Kjærlighed til og Højagtelse for.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

27. Juli [1876].

I dette Øieblik forlader Marie Neergaard og Caroline Morgenstjerne mig, og Du kan troe, vi har talt; havde Du blot været med! Vi har talt 1) om det forenede Venstre; thi det Møde, der i Tirsdags holdtes i Birkerød, vilde jeg ikke tage Deel i. Der er talt saa mange gode Ord til vort Folk baade om Himlen og Jorden, og dog blive alle gode Kræfter svagere, imens den indbyrdes Mistillid voxer, og Grunden er den, at vi i vor Udvikling har glemt Ordet Synd, og derefter Lydighed. Jeg har derfor taget den Beslutning at sætte al min Kraft paa min egen Sjels Forbedring, og saa paa den Plet, hvor jeg bygger og boer. De store For-

¹⁾ Jvfr. Franziska Carlsen, Gammelkjøgegaard og Omegn, II, 127.

samlinger frister mange Sjele til at beruse sig eller til at gaae ind i „Selskabet for den indbyrdes Beundring“.

2) Vi har dernæst talt om den ulykkelige Rode og hans forvildede og berusede Hustru, som har forladt Mand og Børn, og den store Virksomhed, som hun har anvendt saa mange Penge paa, for, som hun siger, i Forening med Vullum, at udføre „en stor Mission“, som Vullum og hun er kaldet til; thi den Mission, Vorherre havde kaldet hende til, at have gudelig Omsorg for hendes egen Sjel og for sin Mand og sine Børn og for de unge Mennesker, som var paa Skolen, var hende for lille og for ringe.

Seer Du: Don Juan og Faust er de to store Grundfristere, der gaaer igjennem Menneskelivet; Vellyst og Storgtighed, synes mig, er forenede baade i hende og ham. Vorherre forbarme sig over dem, at de maa vaagne, inden det bliver for seent.

Forøvrigt lever jeg godt, og er vel tilmode; Du skulde see min nye Hest, en sort Hoppe af det ædleste Blod, den er rigtignok 20 Aar, men en Traver og tillige en Støder, saa jeg, blot jeg rider $\frac{1}{2}$ Time, har nok for den Dag; det er saa sundt at blive rigtig gjennemstødt.

I forrige Uge havde vi Selskab for alle dem, der havde samlet Pengene til Legatet, og det gik i alle Maader godt og glædeligt. Idag skal Jutta og Lund og jeg spise tilsammen hos Dronningen. Paa Søndag skal Kapellet i Ordrup indvies; jeg har lovet at være med. — —

G. Burman Becker til P. Rørdam.

Kjøbenhavn den 23. Aug. 1876.

Kjære Hr. Sognepræst Rørdam!

Har De tænkt paa, at den 25. August, altsaa paa Fredag, er det 35-Aarsdagen, siden De blev ordineret (jeg har ladet se efter paa Bispecontoiret)?

Jeg har just ingen smukke Ting at sige Dem i den An-

ledning, undtagen det, at som jeg har haft Aarsag til at være glad ved deres præstelige Virksomhed i Guds Menighed, saa kan jeg ogsaa nok glæde mig med Dem ved nu at se tilbage paa dens første Begyndelse, da De vel maa takke Gud, baade fordi han har ledet Dem hen til og udrustet Dem til denne Gjerning, og fordi han har været med Dem under dens Udvikling og Fortsættelse. Men jeg vilde dog ikke lade være at minde Dem om Aarsdagen — hvis De ikke selv skulde tænke paa den —, siden ogsaa den Dag blev opfrisket, den Gang i Foraaret nogle Andre af Deres gode Venner faldt paa den Tanke at bringe Dem en Hædersbeviisning.

Deres hengivne

Gotfred Burman Becker.

Forfatteren af foranstaaende Brev, der døde 1894 som Kontorchef i Kultusministeriet, var en meget ejendommelig, men ædel og trofast Natur. Da han med sin Fader i flere Somre havde boet paa Frederiksdal, havde han lært Rørdam at kjende, og sluttede sig til ham med stor Hengivenhed. Vinter og Sommer savnedes han aldrig nogen Søndag i Kirken, naar Rørdam prædikede, hvad enten det nu skete i Lyngby eller Taarbæk, ja selv naar Rørdam prædikede paa fjærnere Steder (f. Ex. i Mern), rejste Burman Becker ud for at høre ham, og stod ved Kirkedøren, naar Præsten kom for at gaa i Kirke.

P. Rørdam til sin Datter.

4. Oct. [1876].

Min egen søde Jutta!

Frederik Heiberg¹⁾ kommer i dette Øieblik og melder, at hans Søster Catrine²⁾ døde inat fra sine 7 smaa Piger,

¹⁾ Nu Forstander og Præst ved Døvstummeinstituttet i Kbhvn.

²⁾ Se foran S. 49. Hun var gift med Malling Hansen, daværende Forstander og Præst ved Døvstummeinstituttet.

og han bad mig holde Tale over hende paa Mandag, hvad jeg lovede¹⁾. Jeg var hos hende iaftes. Da jeg bekjendte Troen, sagde hun: „ja Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv, det er derpaa det kommer an“; og saa blev hun ved mange Gange, hurtigere og hurtigere: „Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og det evige Liv“. Derefter sagde hun: „Syng en Psalme“ — og vi sang: „Gud Helligaand i Tro os lær“ og „Julen har Englelyd“. Kl. 9^{1/2} forlod jeg hende, og Kl. 12 udaandede hun. Jeg kom ret til at holde af hendes Mand; thi han var saa usigelig øm imod hende. Det er ogsaa 2 deilige Brødre hun har. Der er et saare stærkt Familiebaand mellem de Sødskende, og det gjør godt.

Hils den kjære Onkel²⁾ og Emmy! Vorherre²være med dem og os alle, at vi maa have vor Kraft, vor Fred og vor Glæde i den Jesus Christus, som er Livet, der aldrig dør, Lyset, der aldrig slukkes, Opstandelsen og det evige Liv, den eneste Vei til de Levendes Land, „hvor Haaret aldrig graaner og Sindet bli'er ei tungt, men Hjertet gløder evigt, livsaligt og ungt“.

la Cours Høiskole aabnede jeg i Mandags; Confirmationen havde jeg megen Glæde af. Mandag Aften, vil Gud, tænker jeg at være i Kirkehelsinge.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

21. Decbr. [1876].

Kjæreste Bolette!

Vorherre give Dig og Feilberg en glædelig Juul og et lykosaligt Nytaar; jeg mener, at vi maa bevare Troens og Daabens Velsignelse i en god Samvittighed for Gud og Menneskene. Jeg er ellers godt fornøiet; i Formiddags holdt la

¹⁾ Talen findes blandt Rørdams Lejlighedstaler, S. 128 ff.

²⁾ Kammerherre H. Carlsen.

Cour en lille Gudfrygtigheds Øvelse¹⁾, inden alle de unge Mennesker skulde bort, og der var en god Aand over den hele Forsamling; saa glæder det mig ogsaa altid at se de 3 smaa raske Drengene i graa Klæder; det minder mig om vor Barndom. Men det er en stor Velsignelse, naar en Lægmand stiler efter at udbrede Guds Rige.

Vi har ogsaa stiftet en lille Menigheds-Forening, som samles engang om Maaneden. Dr. Brodersen, Sagfører Baumann, Winther²⁾, Haar og jeg, Vægteren Jens Larsen og Snedker Petersen³⁾ er Styrerne. Det gaaer i alle Maader som hos Dronningen. En taler, derefter samtaler vi og synger; tillige drikker vi Thee sammen, alt hos Preisler⁴⁾. Du har forstaaet, det er kun Menigheds-Folk.

Gustav Heiberg har skrevet et godt Stykke i den sidste Kirketidende om Bjørnson. P. Fenger har skammet Boisen ud for, at han optog saadan Noget i Budstikken⁵⁾. Han undskyldte sig med, at han lige skulde til at reise bort. — —

Den 9. Februar 1877 døde Professor, Dr. Frederik Hammerich, til hvem Rørdam navnlig i de senere Aar var kommen i meget venskabelig Forbindelse, ligesom de i en Række Aar havde været i Konvent sammen. Ved Hammerichs Jordefærd i Vor Frue Kirke aflagde Rørdam følgende Vidnesbyrd om ham:

1) Paa Lyngby Landboskole.

2) J. N. Winther, Lærer ved Landboskolen i Lyngby.

3) J. M. Petersen, tidligere Kirkeværge (s. foran S. 20). Han døde først for faa Aar siden i en meget høj Alder. I mangfoldige Aar var han den aldrig svigtende, opmærksomme Tilhører i Kirken.

4) Ejer af Hotel Rustenborg i Lyngby.

5) Bjørnson havde under Mærket «En Kristen» skrevet en Artikel i «Oplandenes Avis», hvori han bestemt havde taget Afstand fra den bibelske Kristendom. Denne Artikel havde F. E. Boisen optaget i det af ham udgivne Blad «Budstikken». (Jvfr. Dansk Kirketidende 1876, S. 825 ff.)

„Hammerich levede for, i Tale og i Skrift, at give Guds Menighed Kundskab om Menighedens Levnedsløb fra de ældste Tider; thi han elskede Guds Menighed. „Igennem en Række af Aar har Kristi Kirkes Historie været min kjære, stadige Tanke“, siger han selv. — —

Han levede for at give det danske Folk Kundskab om vort Folks Levnedsløb i de henfarne Dage; thi han elskede sit Folk og sit skønne Fædreland ved Bælt og ved Sund, dets frugtbare Marker, dets skønne Skove og Havet, der ruller blaat. Men Nordens Enhed var hans Kjærlighed fra Ungdomsdagene, og han blev sin Kjærlighed tro til det sidste. Hans Liv har været til Ære og til Velsignelse for vort Folk og vort Fædreland; han var en af Danmarks og Nordens trofaste og kjærlige Sønner.

Hammerich var intet Rør, der svajede for Vinden, ej heller var han et Menneske i bløde Klæder; men han var en Mand, der lignede sig selv hjemme og ude, og derfor var han saa nem at kjende. Han var en modig Mand, „en dansker Helt“; da Kolera-Sygdommen rasede, trak han sig ikke tilbage, men var stedse opofrende og nidkjær, og der er trindt om i Landet mange Krigere, som mindes ham med Tak.

Fra sin Ungdom af var Hammerich knyttet til den kirkelige Retning, dens Mænd vare hans Omgang og hans Venner. Men han havde ogsaa forstaaet den apostoliske Formaning: „Vorder ikke Menneskenes Trælle; thi I ere dyrekjøbte!“ Frit og frejdig sagde han derfor sine Venner imod, naar han saa dem paa Afveje. „Samvittigheden fremfor alt“, det var hans Valgsprog; thi hver skal leve med sin Samvittighed, hver skal dø med sin Samvittighed. Men, netop fordi det havde været hans store Glæde at opleve en Løvspringstid baade i Menigheden og i Folkelivet, derfor var det ham saa beskt og bittert, personlig at erfare, at mange af dem, der med ham havde betragtet sig selv som „den lille Flok“, og som havde levet for at udbrede Guds Rige og for at bringe

Fred og Glæde ud over det danske Følk, nu gik helt andre Veje.

Dog var Livets Bitterhed og de fejlslagne Forhaabninger ikke det sidste, vi talte om; det sidste var, at vi tilsammen bad, at Guds Rige maatte komme til os, og at vi maatte frelses fra alt Ondt til Guds himmelske Rige. Og faa Timer, før han forlod det Land og det Folk, han havde elsket saa saare, sagde han med høj og lydelig Røst: „Brister end alt det kjæreste paa Jorden — for mig det nordiske — saa vidner jeg, Frederik Hammerich, at i de evige Boliger, der er den evige Sandhed og den evige Glæde“. Thi han ejede det lyse Haab, at han havde de bedste Dage tilsidst, og han sov ind uden Strid, som en hendøende Tone. Men vi, som have kjendt og elsket Hammerich, vi sige af Hjertet: Gud glæde din Sjæl i Himmerige!“

Ligesom Rørdam her har skildret Hammerich, saaledes har denne paa en Maade gjort Gjengjæld, idet han i sit „Levnedsløb“ (II, 174), der udkom efter hans Død, giver følgende Karakteristik af P. Rørdam:

„Han er en trofast og trøstefuld Mand, gjennemtrængt af Tro paa Frelserens personlige Nærværelse. Hvad der ikke ligger lige paa hans Vej, tør man ikke komme med til ham. Han er kun eet, Ordets Forkynder, men han er det med sin fulde, rige Sjæl. Saa godt som hans eneste Studium er Bibelen og Mennesker, med dem færdes han ideligt, saa hans Kundskab til de hemmelige Kroge i Sjælen er overraskende. Der er mere Mystik i ham, end han selv veed af, og ogsaa for Naturlivet har han fin Sans, der somme Tider minder om H. C. Andersen; paa sin troskyldige Vis kommer han hvert Øjeblik med Billeder derfra, og man mærker da altid, hvor inderligt de glæde ham selv. Han prædiker Bod og Omvendelse, og jeg kunde nok ønske adskillige af Grundtvigs andre Venner noget mere heraf. Men hans Bodstale

gaar ud fra Daaben og Daabspagten og vender atter tilbage til den, eet og det samme altid, og dog altid nyt; jeg trættes i det mindste ikke derved. Tankegangen er fuld af Spring, og hans Foredrag, rigt paa fyndige Ord, har en mærkelig Jævnhed og Folkelighed, skjønt han, underligt nok, mere tiltrækker de Dannede end Almuen. Helt igjennem er han en Folkets Mand, og dog færdes faa saa meget som han i de højere og højeste Kredse, hvor han er vel set med eller snarere paa Grund af sin Ligefømhed. Ihvor højt han elsker Grundtvig, er han dog meget for oprindelig til nogensinde at gaa op i ham, og har et skarpt Øje for hans Svaghed. Jeg har især paa senere Tid ypperligt kunnet gaa sammen med P. Rørdam, trods den store Forskellighed i vore Naturer; der er et Hjerteslag i alt, han siger og gjør.“

P. Rørdam til sin Datter.

[Gammelkjøgegaard] 19. April [1877].

Min egen søde Jutta!

Nu har jeg skrevet min Prædiken til Bededagen og med Carlsen seet alle Kørerne, Qvierne og Kalvene, samt 4 unge Heste, hvoraf een er kjøn; tillige har jeg hørt hans Fortælling om de sidste Dage i Udvalget med det forenede Venstre; og jeg har det i alle Maader meget godt; det Sidste var, at vi talte om Dig, og at Du lignede Din Moder og var som hun redelig, billig og upartisk, og at Du havde faaet en sjælden god Mand. — —

Igaar havde jeg en rar Dag. Broberg var tilfreds med hvad jeg sagde¹⁾; han blev helt bevæget, da jeg sagde: „han begjærede Kjærlighed, og han fandt en dyb og trofast Kjærlighed“, og da jeg talte om deres Ungdomskjærlighed,

¹⁾ Den 18. April 1877 holdt Rørdam i Vor Frelzers Kirke Lig-talen over Etatsraad C. A. Brobergs Hustru, Ida f. Gottschalck. (Lejlighedstaler, S. 146 ff.).

som holdt ud til det sidste. Tilstede vare alle bekendte Mænd, Biskop og Stiftsprovst med, og en stor Skare ubekjendte.

Derefter besøgte jeg Dronningen, og hun blev heelt overrasket og glad ved at see mig: det er rart at kunne trøste dem, som sørge. Jeg mener, det er Noget, vi skal takke Vorherre for, at han vil bruge os, og at vi lader os bruge. — —

Da Rørdam i Anledning af sin Fødselsdag havde Venner og Frænder samlede om sig, blev følgende smukke Digt af hans Neveu, Student Frederik Lange Grundtvig, der hjærtelig havde sluttet sig til ham, afsunget:

Pastor P. Rørdam.

6. Mai 1877.

Tone: Denne er Dagen, som Herren har gjort.

Vaaren er kommet, den liflige Maj
Kalder paa Livet i Skoven,
Bøgen har sovet, den hørte det ej,
Nu er der Travlhed foroven;
Snart har den kastet sin Kyse,
Bladene længes i Solen ud,
Snart staar den grøn i sit unge Skrud,
Favnet af Drømmone lyse.

Droslen har sunget: „Nu kommer vor Drot,
Kommer med Svaler i Følge,
Bygger i Skoven sit herlige Slot,
Sejler med Svanen paa Bølge!
Alle smaa Fugle, som kvæde,
Hilser hans Komme med liflig Røst!
Jublende Toner fra Fuglens Bryst,
Fylder hans Hjerte med Glæde.“

Vaaren er kommet, dog dvæler den ej,
Somren forspilder dens Sejre,
Løvet, der kaldtes til Live i Maj,
Efteraarstorme henvejre!

Alt udi Knoppernes Gjemme
Lurende skjule sig Sorg og Død,
Folde sig ud med hver Rose rød,
Bringe snart Vaaren i Glemme.

Vaaren dog kommer for evig engang,
Kalder paa Livet i Graven,
Da for vort Blik under Englenes Sang
Aabner sig Paradishaven!
Her selv i Tiderne tunge
Maa vi ej glemme vor Fremtids Dag,
Vintren for evig har tabt sin Sag,
Frit tør om Vaaren vi sjunge.

Højt du forkyndte: •Nu kommer vor Drot,
Kommer med Engle i Følge!
Hist over Stjernerne knejser hans Slot,
Spejlet i Evigheds Bølge!
Alle smaa Børn skal nu kvæde,
Hilse hans Komme med liflig Røst,
Jublende Toner fra Barnets Bryst
Fylder hans Hjærte med Glæde•.

Varslet du har om den evige Vaar,
Mange fik Mod til at synge,
Derfor som faa nu velsignet du staar,
Graanet, i Vennernes Klynge,
Og naar som Droslen i Høsten
Bort du skal flyve fra hjemlig Strand,
Hisset hos Kongen i Vaarens Land,
Finder du Hvilen og Trøsten.

F. L. G.

Da Rørdam et Par Maaneder efter deltog i en Fest i Anledning af Pastor P. A. Fengers 50 Aars Embedsjubilæum, holdt han følgende Tale til Fengers Hustru.

Fru Fenger.

15. Juli 1877.

Hvad der mest af alt smykker et Huus, er Ægtefolkens indbyrdes Kjærlighed. Kjære Fru Fenger! i Sjelen ligger der en dyb Trang efter at være Noget for Nogen, og det er

af en indvortes Selvdrift, af Hjertens Lyst og med Glæde, De har stilot efter at være Noget for den Ven, der staaer ved deres Side, De har ønsket at behage ham. Og denne Hjertens Lyst til at være Noget for Deres Ungdoms Kjærlighed og Ungdoms Ven, den har Aarene ikke fortæret, tværtimod, Aarene har gjort den endnu stærkere og dybere. De er mere øm om Fønger nu end fra **Begyndelsen**, og det kommer fra **deres Hjerte**; thi den bare Pligt forslaaer ikke til at skabe en kjærlig Hustru. Men det er heller ikke vanskeligt at leve godt med en Mand, besynderligt som Fønger, kun at man giver Agt paa hans Vaner, og, naar de ikke er altfor slemme, følger ham.

Og Vorherre har været med Dem. Vorherre har velsignet Deres Hjertens Lyst til at være Noget for Fønger, til at behage ham. Thi ved Deres jævne Sind, ved Deres Sjels Ligevægt, ved Sandhed, ved Flid og ved Orden, ved Deres stille og sagtmodige Aands uforkrænkelige Væsen, der er yndigt for Gud og Menneskene, er De ved Guds Velsignelse bleven saare meget for ham, det er lykkedes Dem at være Fønger til Behag. Jeg tror ikke, at han vilde bytte Dem bort for al Verdens Herlighed; næst Vorherre tror og forlader han sig paa Deres Kjærlighed og Trofasthed, og jeg er sikker og vis paa, at Fønger siger til Dem, hvad Kong David sagde til Ithai: „Hos Dig er der Kjærlighed og Trofasthed“. Fønger behøver ikke at gaae i Byen for at finde gode Raad, han kan finde dem og har fundet dem tit og mange Gange hos den Kvinde, som staaer ved hans Side. Men at De, frem for alle Mennesker, er Fønger til Glæde og til Velsignelse — jeg vil ikke tale om Nytte — se, det er Deres Hjertes Fryd; De erfarer hver Dag, at De har ikke levet forgjæves. Min Sjel bliver glad, naar jeg erfarer, at jeg lever ikke forgjæves, men andre til Nytte og Glæde. Men, „Æren er Guds i det Høje“.

Husets største Prydelse er Ægtefolks indbyrdes Kjærlighed; det næste er Børn, der ære deres Fader og Moder. Men I, Sønner og Døttre, have den Lykke: i den Kvinde, som

fødte eder, at see en virkelig Moder, der fredede og bliver ved at frede om sine Børn, der vogtede og bliver ved at vogte sine Børn, som Hønen breder Vingen ud over sine Kyllinger, en virkelig Moder, som kan fornægte sig selv for at være Noget for sine Børn. Men det er en stor Lykke for Børn at voxer op i et Hjem, hvor Fader og Moder ære hinanden, føie hinanden og pleie hinanden; thi i det Hus er der godt at være.

Vorherre velsigne Fru Fønger, den trofaste Hustru og ømme Moder!

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

30. Aug. [1877].

Min gamle Ven og kjære Svoger!

Imorges kom jeg op Kl. 6, læste med Confirmanderne fra 9—11 om Lazari Opvækkelse, som jeg brugte til en Forklaring om de 4 Slags Tilhørere eller Jord, hvori Sæden falder. — — Derefter red jeg ud Kl. 11¹/₂ og besøgte Confirmandernes Forældre og andre af Sognets Folk, og Kl. 5¹/₂ kom jeg hjem frisk og glad. Jeg pleier at besøge Confirmandernes Forældre, inden Børnene skal bekjende Troe, og jeg har erfaret, at det er til megen Glæde paa begge Sider.

Sidste Søndag forrettede jeg Gudstjenesten i Mehrn; den hele gamle Kreds, Store og Smaa, Rige og Fattige, samledes: lille Rasmus, korte Lars, korte Rasmus og Kirstine, L. R.s Datter. Da jeg spurgte Kirstine: hvorledes lever Du? brast hun i Graad og svarede: „Moder er død, og min første Mand er død. Men jeg har da faaet mig en ny Mand. Men Afgiften er nu bleven meget haardere.“ Jeg laae i Præstegaarden mellem Løverdag og Søndag, tog efter Kirken til Dorphs, derfra til Lilliendal, spiste til Middag hos Fru Bilsted. Det forfrisker at samles med sine gamle Venner, og vi kommer derved til at overskue vort Liv og til at betænke, om „vor Frelse er nærmere, end da vi blev Troende“. Hvad vi udretter udadtil blandt Menneskene, er uvist; men angaaende

os selv gjælder det sikkert og fast, „at hvad et Menneske saaer, skal han høste“; vi skal ved vor egen frie Selvbestemmelse afgjøre, hvad der skal blive af os, om vort Livstræ skal blive godt eller raadent; thi vi bærer selv Ansvaret for vort Liv.

Jeg var ogsaa meget tilfreds med, at jeg tog til Tostrup til Tante Mettes¹⁾ Begravelse, hvor jeg samledes med mange Slægtninger og opfriskede derved gamle Minder. — — — Peter Teilmann²⁾, som døde paa Søegaard for et Par Aar siden, blev ved at studere Hebraisk til sin Dødsdag, for, naar han kom op i Himlen, at kunne tale Hebraisk med vor gamle Bedstefader³⁾, og Petermane⁴⁾, som jeg troede var død, mødte jeg lyslevende paa Ringsted Banegaard.

Nu glæder jeg mig til at komme til Eder efter Confirmationen; de første Dage har jeg dog lovet at være paa Vedbygaard hos Fru Lund. Igaar havde jeg Besøg af Fru Grundtvig og Frøken Skrike; de kom for at omvende mig⁵⁾; det er anden Gang i denne Sommer. Det er for mig, som om Venstres Sol daler.

Lev nu vel, min gamle tro Ven. Hils Bolette kjærligst! Vorherre være med Eder. Vil Gud, kommer jeg til Ondløse til Hanses Fødselsdag (13. Sept.), saa sees vi vel.

Din P.

1) P. Rørdams Moster, Enke efter Konsistorialraad J. Chr. Teilmann, Præst i Tostrup og Uggerløse.

2) Rørdams Fætter, Søn af Præsten Andreas T. i Jydstrup, som allerede var død 1811. Han var theologisk Kandidat, havde aldrig Mod til at søge Præstekald, men tilbragte sin Levetid som Huslærer, særlig mange Aar i Biskop Laubs Hus, medens denne var Præst i Fyen.

3) Rørdams tidligere omtalte Morfader, Præsten Hans Teilmann i Tølløse († 1822).

4) Hans Peter Teilmann, Søn af ovennævnte J. Chr. Teilmann og «Tante Mette». Han var Exam. juris og i mange Aar ansat under Kjøbenhavns Magistrat.

5) Næmlig i politisk Henseende.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Novbr. [1877].

Kjæreste Bolette!

Vorherre velsigne Dig, at Du, som Aarene gaae, maa kunne sige: vor Frelse er nærmere, end da vi blev Troende; „Natten skrider, Dagen kommer“, da vi skal mættes med Glæde for Guds Aasyn. — — Holger R. har bragt mig vor Slægts Historie, det første Hefte, og jeg seer deraf, at vor Stamfader var med at kaare Christian 4de paa Viborg Thing, tillige at der aldrig har været Formue i vor Slægt, kun en gang er der omtalt en Arv paa 800 Rbd., men at der derimod stadigt hen har været Guds frygt og tidssvarende Lærdom.

Forleden var jeg til van Wylichs Guldbryllup; der var 163 Gjæster, det var ude paa Skydebanen, men ingensinde saae jeg større Orden, hver Herre fik et Kort, hvorpaa Spisestuen var aftegnet og Damens Navn, samt Pladsen; i et Nu sad alle de 163 hver paa sin Plads, med sin Dame. Du begriber, at Fru Mürer¹⁾ var i sin Glands; 4 Taler paa Vers, af de 3 Brødre Scharling og Collin Lund. Collin Lund havde ordnet det Hele.

Sig Feilberg, at jeg igaar kom til at tænke, hvilket Guds Under det er, at Luther greb Catechismens 5 Parter udaf den grusomme Masse Vildfarelser, hvormed Paven havde skjult Guds Vei i Ordet til os, og vor Vei, Troen paa Ordet, til Gud, samt at hvad der er skeet i vore Dage, er dette, at Catechismen atter er sat paa Lysestagen.

En glædelig Familiebegivenhed, der berørte Rørdam stærkt, var det, at hans Datter den 25. November 1877 fødte sit første Barn, en lille Pige, der nogle Dage efter blev hjemmedøbt af Bedstefaderen for senere, naar Aarstiden blev blidere,

---

¹⁾ Pastor van Wülichs Søster, Enke efter Professor T. C. Mürer (se foran S. 414).

at fremstilles i Lyngby Kirke. Begivenheden omtales i følgende Brev:

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

1. Decbr. [1877].

Kjæreste Bolette!

Jutta har det godt, og Barnet med; hun seer ud netop som hendes Moder, da hun kom til Verden, tykt sort Haar, med en lille Spids ned i Panden; hun blev døbt i Onsdags og kom ogsaa til at hedde Jutta; Lund vilde saa gjerne have det; men hun fik tre Navne til! Frederikke efter Lunds Moder, Sophie og Franziska.

Jeg har idag været i Kjøbenhavn og holdt Ligtale over den unge Axel Wanscher¹⁾; han var kun 29 Aar, hans Enke, der er lidt yngre, er en Datter af Biskop Laub, en meget behagelig Qvinde, Søster til Schepeleorns Hustru; hun har 2 smaa Børn.

Det fornøier mig meget, at Feilberg har det saa godt; 100 Altergjæster, det var mange, i saa Fald har jeg altid Haar tilhjælp.

I Onsdags den 21. var vi hos Feddersens, et Selskab fra gamle Dage — — alle gode Mennesker; og i Mandags var vi atter samlede hos Fru Hvass²⁾, en Enke, som boer her i Byen, tidligere i Mentona, hvor Feddersens tilbragte en Vinter. — —

Imorgen begynde vi det nye Aar³⁾; og Gud skee Lov, at vi kan begynde med de gamle Ord: Glæd Dig saare Du Zions Datter, thi see Din Konge kommer til Dig, og han er Din Frelser.

¹⁾ Talen findes blandt Rørdams trykte Lejlighedstaler.

²⁾ Fru Emilie Hvass født Kirstein, senere gift med Dr. med. J. G. Ditlevsen.

³⁾ Kirkeaaet.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

22 Decbr. [1877].

Kjæreste Bolette!

Idag har jeg rigtig fornøiet mig; fra imorges til nu Kl. 10 Aften har jeg været i Bevægelse her i Sognet. Seer Du, det er en stor Glæde at kunne være Menneskene baade til Nytte og til Glæde; men man maa være til Nytte og Glæde for sig selv, forat kunne være det for Andre. I det Hele kan jeg aldrig være Mere for Andre, end jeg er for mig selv; som jeg er, saa har jeg det, som jeg er, saa virker jeg paa Andre; og veed Du, hvad der ligger i Baggrunden for Alt, hvad vi arbejder? det er Haabet om at blive glad! Vi har Alle, Smaa og Store, en mægtig Hunger og Tørst efter Glæde, og at maatte faae Lov til at beholde Glæden; thi kun Glæden mætter, kun Glæden giver et Menneske nok; men Glæden er ingen Tanke, Drøm eller Indbildning, men en Personlighed, Vorherre Jesus Christus; han er Glæden, som er beredt for hele Guds Folk, den store Glæde, Ingen kan tage fra os, men som vi kan tage med os paa alle vore Veie, ogsaa naar denne Verdens Sol daler; thi i vort Hjerte vil han boe, i Skikkelse af Forsagelsens, Troens og Daabens Ord og Nadverens Ord, støbt i vort Hjertes Tillid og Tro paa Ordet.

Jutta, den store og lille, har det godt. Gud give os Alle altid et være glade i Herren! Hils Feilberg!

Eders P.

Fru Georgine Heiberg til P. Rørdam.

[Helsingør] den 4. Mai 1878.

Kjæreste Peter!

Jeg har desværre maattet opgive at komme til Lyngby til Din Fødselsdag, da jeg endnu ikke er rask nok til at kjøre ud. Det er kjedeligt for mig, da jeg netop denne Gang vilde holde en lille Tale til Dig, fordi jeg er bange for, jeg

ikke skulde faae sagt det, inden jeg skilles fra Dig for dette Liv; og det, jeg vilde sige Dig, var:

Tak, kjære Peter! for al den Glæde, Du har udbredt over mit Liv fra vore første Barndomsdage af, og over alle Mine senere hen i Livet og indtil denne Time. Og Tak for al den Trøst, Du har hjulpet os med af Dit rige Fond af Guds Ord og Dit eget kjærlige Hjerte i de mørke Dage, det har behaget den almægtige Gud at lade komme over os. Tak for det, og Gud velsigne Dig og lade Dine gamle Dage blive lyse og skjønne!

Din G.

P. Rørdam til Fru L. Tietgen.

Fredag 10. Mai [1878].

Min Prædiken til paa Søndag „om Sorrow og Glæde, om ond Tid og god Tid, Graadstid og Frydstid“ har jeg sluttet ovre hos Jutta¹⁾, og siger saa: Den Glæde, som holder og varer, findes intet Sted udenfor os; den Glæde, som findes udenfor os, den falmer og visner som Markens Blomst; den Glæde, Ingen skal tage fra os, men som følger os under Korset, gennem Dødens Skyggedal og ind i de evige Boliger, skal fødes i vort eget Hjerte, udaf Guds Naades Ord til os og vort Hjertes Tro paa Naadens Ord, og den skal opammes i vort Hjerte, ved Bestandighed i Tro og Haab og i Kjærlighed: „Frygt ikke; thi Du har fundet Naade hos Gud“, og saa, at jeg tager dette Ord med Tro, det giver Hjertet Glæde; derfor blev Bethlehems Hyrder glade; derfor blev Disciplerne glade, da de saae Herren; derfor glædede Menigheden i Jerusalem sig, saa de lovede og prisede Gud. — —

Deres kjære Brev og skjønne Gave kom lige Mandag Formiddag²⁾. — — Min Broder Hans og Søster Gine kom

1) Paa Bernstorffs Hovmarksgaard.

2) Rørdams Fødselsdag.

ikke, de var ikke raske; men ellers havde vi det hyggeligt og godt.

Juttas lille Pige voxer, og hun er mild og levende; jeg troer næsten, hun faaer min Natur; hun skriger af Glæde; hun kom her i Mandags med en Rose i sin lille Haand.

Lev nu vel, og Gud i Vold! Jeg har seet og talt med Martensen; han var glad. Hils Tietgen kjærligst!

Deres Ven

Rørdam.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

14. Sept. [1878].

Kjære Svoger!

Jeg glæder mig til at komme til Eder efter Confirmationen; men prædike kan jeg ei, da jeg reiser forat høre og forat gaae til Alters hos Dig. Gud i Vold!

Din P.

Den 9. Oktober 1878 samlede Rørdam i Lyngby Præstegaard alle eller dog de allerfleste af sine Sødskendes Børn og deres Ægtefæller, en stor Skare, da ogsaa Feilbergs Børn (af hans første Ægteskab) vare med. Det var en af disse smukke og klare Efteraarsdage, som minde om den henrundne Sommer; en god og venlig Stemning var udbredt over Forsamlingen, og den kjære „Onkel Peter“ gjorde sit Bedste for, at alle skulde føle sig vel tilfredse. Det var paa en Maade en Afsked, han tog med den yngre Slægt, som han ikke mere skulde se saaledes samlet, som den var hin Dag.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

18. Octbr. [1878].

Vi havde da en ordentlig Overhøring paa Skolen; og det er sikkert og vist, at Børnene var godt underviste og meget

behagelige at samtale med; det var tydeligt, at de var i godt Selskab¹). Jeg besøgte ogsaa Barfod, og han var rigtig taknømmelig for den skønne Dag, han havde tilbragt hos Eder; det var ogsaa en glædelig Dag, ligefra om Morgenen til Aften; en god Aand var udbredt over den hele Forsamling; og for Dig og Feilberg var det ogsaa en Glæde at kunne oplive og forfriske saa mange Mennesker, Mænd og Qvinder. Den Skriftetale, jeg fik den Dag, var ypperlig, og, hvad jeg skjønner saa meget paa, jeg kan huske den. Til Gjengjæld kan Du sige ham, at jeg idag er kommen til at tænke paa, at naar vi bekjende Troen paa den hellige almindelige Kirke, bekjender vi Troe paa, at vi hører til den lille Flok, der ligesom Noah bliver frelst fra Syndflodens Vande, og som Loth fra Sodomas og Gomorras Ild, og som Menigheden i Jerusalem fra Ødelæggelsens Vederstyggelighed; og med den Troe seer man roligt udover Verden og dog ivrig for at frelse, hvem der vil lade sig frelse.

Saa skal Du ogsaa sige til Feilberg, at han er meget raskere, end han veed af, og at han godt kan komme og besøge mig ad Aare, vil Gud, naar Skoven staaer deilig og grøn.

Saa Tak for de glade Dage; Vorherre bevare Eders Glæde!

Din P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[5. Novbr. 1878.]

Kjæreste Bolette!

Vorherre velsigne Dig, at Du maa blive stærk i Herren og hans Vældes Kraft til at slukke alle den Ondes gloende Pile, thi Livet er en stadig Kamp; men med Herren, som gjør os stærke, formaae vi Alt det, han ved sit Naadesord kaldte os til.

¹) Bemærkningen gjælder vistnok en Skole, som Frøken Storck (nu Professorinde Madsen) havde oprettet ved Vedbygaard.

Groves Skole¹⁾ aabnedes idag, Grove talte meget underholdende om, at Yderlighederne mødes: saaledes havde Pietisterne paastaet, at Mennesket af Naturen var djævelsk. Efter dem kom Rousseau, som lærte, at Mennesket kom til Verden som en Engel, men at det var Regjeringen og Samfundsforholdene, som fordærvede Menneskene. Saa blev der paastaet, at Mennesket begyndte som et blankt Stykke Papir eller som en Tavle, hvorpaa der kunde skrives hvadsomhelst, og nu har vi den frie Tanke, som siger, Mennesket udvikler sig som Blomsten: den, som er født til en Rose, bliver en Rose, den, som er født Brændenælde, bliver en Brændenælde.

Derpaa talte jeg om Loke, som Aserne optog iblandt sig, og Loke voldte Valhals Undergang; thi han bragte Døden ind i Valhal, hvad jeg anvendte paa „de falske Alliancer“, inde i Hjertet mellem Kjød og Aand; i Ægtestanden, naar en Mand valgte sin Hustru for Pengenes Skyld eller, som Bech sagde, af Begjerlighed efter Skillingerne; i det borgerlige Liv, som da Grundtvigianerne sluttede sig til „det forenede Venstre“, hvorved de ødelagde Vennemøderne og sig selv, thi nu er Lyset, som kom til os ved Grundtvig, bleven sat under en Skjeppe, og Saltet er bleven udvandet; thi det gaaer ikke med idag at synge: „Hvor salig er den lille Flok“, og imorgen at raabe Hurra for Talmajestæten, og, hvad vi aldrig maa glemme, paa den store Valgdag i Jerusalem fik Barrabas alle Stemmerne, Vorherre ikke een.

Siden var jeg til Middag hos Dronningen; der blev talt meget om Frøken Sophie Jerichaus og Holstein Rathlous Bryllup, — — ²⁾

¹⁾ D. e. •Grundtvigs Højskole paa Marielyst•. Om Skolens mangeaarige Forstander, Carl Frederik Grove, født 5. Juni 1828, død i April 1895, se Højskolebladet 1895, Nr. 22.

²⁾ Resten af Brevet mangler. Det nævnte Bryllup fandt Sted 4. Novbr. 1878.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

7. Novbr. 1878.

Kjære Rørdam.

Det er mig ret en Glæde, at Pastor Hertel¹⁾ har faaet Dem til ret levende at interessere Dem for Børresen og den Santalske Mission. Disse Missionærer ere for mig, hvad Apostlene vare, ved at udbrede Christendommen. En saadan Opoffrelse af Alt, hvad der hører endog til det Nødtørftigste, ene og allene for at tjene Vorherre, har man ei seet Mage til i den cultiverede Verden. — —

Jeg ønsker Dem rige Frugter af Conventet næste Tirsdag. Disse Conventer ere min Glæde; thi de arbeide til kjærlig Forstaaelse blandt Geistlige Brødre. — —

Deres tro Veninde

Caroline Amalie.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

22. Jan. [1879].

Min gamle Ven og kjære Svoger!

Dit Brev vakte gamle Minder; Du var saa god og saa glad, og Du havde altid Noget for, for at glæde Andre²⁾, og Dit Huus var saa hyggeligt og venligt; jeg mindes saa tydeligt, hvor godt jeg blev modtaget, da jeg kom hjemmefra og tog ind til Dig, fordi Treschow var vred paa mig³⁾. Det var en skjøn Tid, det var Sommer, og Du sang saa kjønt. Ogsaa Krossing⁴⁾ og hans Kone mindes jeg med Glæde; jeg kunde godt fornemme hans store Skrøbelighed; men han havde

1) Ludvig Hertel, nu Præst i Brænderup og Ore (s. foran S. 300), Udgiver af *•Dahkwala•*, Beretninger om Santal-Missionen.

2) Der hentydes til den Tid, da Rørdam i Frederiksborg traadte i nærmere Forhold til Feilberg (see 1ste Del, S. 48).

3) Vistnok i Anledning af, at Rørdam var udebleven for længe fra sin Huslærerpost hos Amtmand Treschow.

4) Nicolai Krossing, Kantor ved Frederiksborg Slotskirke.

et godt Hjertelag. Og dog, skjøndt Sommer for os, som ikke var forfaldne til noget Ondt, men sang med Fuglene, var det, naar vi seer tilbage paa de Dage, en usigelig fattig Tid; tænk paa Præsten Sølling og paa de Prædikener, han holdt. Nej, saa er det bedre nu at leve; thi nu har vi noget Evigt at tænke paa og at leve for; nu kjender vi Livets Maal, baade Udgangen og Vejen, og hvem der vil føre os til Maalet, ham, som aldrig slipper eller forlader os. Og selv folkeligt, om det seer aldrig saa broget ud, det er dog bedre, at Aanderne støde sammen og kjæmpe, end at sove.

Men den hjertelige Glæde, som da fandtes ved Sammenkomsterne i Husene, den synes mig, vi maa see at faae tilbage. Men hvad baade Dig og mig angaaer, er vi dog gladere nu end den Gang, saa Glæden vil nok blive meer og meer almindelig. Men veemodigt er det, at Bønderne vil hellere høre Vrøvl af deres Egne end forstandig Tale af Andre, og at de troer, at de elendigste Folk af deres Egne vil snarere hjælpe dem, end de Andre, som hidtil har hjulpet dem.

Vi har Alle Gavn af at see tilbage paa Tiden, som svandt. „Mindet synes en ringe Ting, er dog et lønligt Kildespring“; thi det, som var i os, der duede, kan blive bedre, og det Onde, som var i os, kan vi flye — alt ved Herrens Naade, der med Evighedens Taalmodighed bliver ved at spørge: „forsager Du? og troer Du? thi mig hører Du til“, at vi ved hans Naade maa have de bedste Dage tilsidst; thi han giver ikke, som Verden giver, han gjemmer altid den bedste Viin tilsidst. Derfor bliver jeg ved at sige: det er yndigt og sødt at leve; thi Vorherre driver det Onde ud af os, og han gjør os derved til gode og glade Mennesker.

Tak for Din Kjærlighed og Trofasthed! Hils Bolette kjærligst. Vorherre velsigne Eders Kjærlighed!

Din P.

I Søndags var vi til et fornøieligt Gilde hos la Cour: Frits Trier er bleven forlovet med Sophie Hall, en Datter af

Præsten H., og Triers Pleiedatter, Agnes, er ligesaa bleven forlovet med en Søn af Becker, Præst i Soderup.

Ikke længe efter, at Rørdam havde skrevet ovenstaaende Brev, indtraf en Begivenhed, der paa en meget alvorlig Maade mindede ham om det gamle, at „Guds Tanker er ikke vore Tanker, og hans Veje er ikke vore Veje“; men ogsaa stadfæstede, hvad han selv saa ofte havde gjentaget, at „Herrens Veje er Naade og Miskundhed for dem, som bevare Pagten“. Rørdam havde oftere sagt til sin Datter, at han ventede at falde som en Krigsmand paa sin Post, eller som Træet falder i Skoven — et mægtigt Brag, og alt er forbi. Men han kom til at erfare noget andet, han skulde komme til at prøve, hvad Herren siger til Peder: „Da du var yngre, bandt du op om dig selv, og gik, hvor Du vilde; men naar du bliver gammel, skal du udrække dine Hænder, og en anden skal binde op om dig“ (Joh. 21, 18). Inden Enden kom, skulde han, over hvis Hoved Aarene hidtil tilsyneladende vare gaaede sporløst hen, komme til at føle den dybe Afmagt og Hjælpeløshed, der dog, naar et Menneske i Lydighed og Tro bøjer sig under „Aaget“, maaske bliver den sikreste Beredelse til „at sige Verden ret Farvel“, saa vanskeligt dette end ellers kan være for Kjød og Blod.

Om det, der foregik den 9. Februar 1879, har en Mand, der saa at sige hver Søndag rejste ud fra Kjøbenhavn for at høre Rørdam, Lærer Julius Meyer, fortalt os følgende:

„Søndag Septuagesima 1879 kom min Hustru og jeg til Lyngby Kl. 8¹/₂ om Morgenen og gik som sædvanlig ned i Præstegaarden for at hilse paa Pastor Rørdam. Frøken Rindom underrettede os om, at han i Nattens Løb var bleven ramt af et Tilfælde, hvorved hans Mund var bleven noget skjæv, men hun bad os om at lade som ingen Ting, naar han kom. Kort efter kom han, og det var tydeligt at se, at han var truffen af et apoplektisk Slag, da hans Mund var helt

fortrukken. Han omtalte selv med et Par Ord, hvad der var sket, men lod ikke til at ænse det videre og vilde prædike. Derefter holdt han Morgenbøn og drak sin Kaffe, men var hele Tiden meget febrilsk. Da han var gaaet op i sit Værelse for endnu en Gang at gjennemtænke sin Prædiken, ytrede jeg til Frøken Rindom, at det var altfor voveligt at lade ham gaa over i Kirken, og med hendes Samtykke hentede jeg da, uden Rørdams Vidende, Dr. Ditlevsen, der hurtig kom til Stede. Han erklærede strax, at Pastor Rørdam umulig kunde prædike, at det var et apoplektisk Tilfælde, og at en Aareladning var nødvendig, hvilken saa foretoges. Jeg gik nu hen til Pastor Haar for at bede ham om at prædike, og, da han imidlertid var gaaet til Gentoftø, blev der strax sendt Vogn efter ham. Imidlertid samledes Menigheden under stor Bevægelse i Kirken, hvor Pastor Haar snart kom til Stede og efter at have prædiket omtalte, hvad der var sket.“

Følgende Brev til Udgeverø af disse Blade er formodentlig det første, Rørdam har skrevet, efter at han var ramt af Sygdommen. Den nærmeste Anledning til Brevet var, at jeg nogen Tid iforvejen havde sendt ham „En gammel Præsteslægts Historie“. Men for øvrigt kan det jo være, at den sidste Linie af Brevet har været den, som det især har ligget ham paa Hjerte at faa udtalt.

P Rørdam til H. F. Rørdam.

11. Febr. [1879].

Kjæreste Holger!

Hjertelig Tak for Familie-Bogen; det gjør Hjertet godt at see og at betænke, at Guds Naade varer fra Slægt til Slægt over dem, som frygte ham, og at denne Guds Barmhertighed har hvilet over vor Slægt, og at den endnu hviler over os. Vorherre bevare den fremdeles iblandt os, at vi

maa kjendes som en Slægt, velsignet af Gud med den evige Velsignelse.

Hvor Du har faaet den Tale, jeg holdt over Moder, begriber jeg ikke; jeg kjendes ved den, men erindrer ikke, at jeg har skrevet den op. Det kan nok være, at jeg fortæller Fr. Rindom enkelte Dele af mit Liv¹⁾. Hvad der christeligt talt har udviklet mig, er den Tro og den Kjærlighed, jeg mødte hjemme, og den forunderlige Fortrolighed, jeg havde til min Fader, tilligemed at han gav mig 1) stor Frihed, at jeg fandt mine Venner i alle Kredse, ligefra Tærskemanden Bertel til den gamle Resch paa Kongsdal, og 2) den lille brune Hoppe, saa jeg kunde komme omkring.

Menneskeligt talt takker jeg I) Grundtvig; thi derved at han fortalte mig saa meget, fik jeg Liv i mine egne Tanker og Lyst til at fortælle; og at fortælle Bibelhistorie og de nordiske Sagn er min Lyst. Og II) Dronningen. Vi har aldrig kjedet hinanden, men været hinanden til Nytte og Glæde, uden Afvexling; der har intet Lunefuldt været iblandt os. Jeg har saaledes levet og samlet mine Tanker paa alle vort Folks Enemærker.

Om mine Dage endnu er mange eller faa, staaer i Guds Haand, men en alvorlig Paamindelse fik jeg i Søndags. Da jeg holdt Morgenbøn med Folkene, følte jeg Besvær ved at tale, og da jeg saae mig i Spejlet, var den høire Side af Ansigtet lam. Jeg blev aareladt, og Haar maatte forrette Gudstjenesten. Nu sidder jeg her og tænker over Fortid, Nutid og Fremtid; thi tænke kan jeg, Gud skee Lov, men Talen er simpel, og jeg stiler nu efter at tage Korset af Herrens Haand, og at ydmyge mig under Herrens Haand, og at forstaae, at alle Herrens Veje er Naade og Barmhertighed for den, som bevarer Pagten; men det troer jeg forvist, at Ingen elsker os saa højt som Vorherre Jesus Christus, for han har Omsorg for os i alle Dele, baade til Liv og Sjel.

¹⁾ Noget saadant havde jeg foreslaaet ham. Det skete dog ikke.

Vorherre være med Dig, kjæreste Holger, og med Din kjære Hustru og Børn! Du husker jo nok, at Du har lovet at holde min Ligprædiken.

Din P.

Der gik over et halvt Aar hen, inden Rørdam atter kunde optage sin Prædikevirksomhed; Tiden hengik i stor Stilhed, og kun faa fik Adgang til ham. Da hans Tilstand imidlertid dog efterhaanden bedredes, kunde han sysle med sine gamle Prædikenudkast og efter Venners Opfordring forberede en Udgave af en Aargang Prædikener, noget, der dog ikke vilde have været ham muligt, hvis Lærer Julius Meyer ikke havde staaet ham bi med Afskrivning af de for alle andre end ham selv ellers næsten ulæselige Udkast. Inden vi nærmere omtale denne Prædikensamling, skulle nogle Breve dog først meddeles.

Enkedronning C. A. til P. Rørdam.

D. 28. Februar 1879.

Kjære Rørdam!

Hvorledes takke Dem for de rare Ord, de lod mig sige om Deres glade Stemning og barulige Hengivenhed i vor kjære Herres Villie. Jeg beder stadigen Vorherre at bevare Dem uforandret denne Stemning. Gud velsigne Dem stedse og altid! Ja det er 23 Aar idag, siden De kom til Lyngby, og 2. Marts holdt De Deres Tiltrædelses Prædiken! Jeg takker Dem af mit ganske Hjerte for Alt, hvad De har været mig i denne lange Tid. Begge ere vi ældede i denne Tid; men jeg for mit Vedkommende takker min Frelser for Alt, hvad jeg har lært i disse 23 Aar, og vilde paa ingen Maade undvære det. — Lev nu vel, kjære Rørdam!

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

P. Rørdam til Præsten N. L. Feilberg.

20. Aug. [1879].

Kjære Ven og Svoger!

Hvad Du skriver om Vorherre J. Chr., at han er Troens og Troesbekjendelsens Begynder og Fuldender, og den aabenbarede Guds Kjærlighed, og derfor Lyset, stemmer med mine Tanker. Alt, hvad vi i den gamle **Pagt** hører om Herren: 1) at han lyste for Israel baade Dag og Nat, 2) at han gav dem Vand at drikke og 3) „Brød fra Himlen“, og 4) Seier over deres Fiender, gjælder den Dag idag om vor korsfæstede og gjenopstandne Herre og Frelser. Han hverken fortæres eller forvandles, men naar vi troer paa ham, fortærer han Synden og Sorgen, Døden og Satan i os; men os forvandler han, vor Sjæl til Renhed og Retfærdighed, og vort Legeme til Udødelighed, begge Dele efter sit Billede og Lignelse; thi ogsaa vi skal engang see ham, som han er, og evigt skinne som Solen i Guds vor Faders Rige.

Jo flittigere og bedre vi tilegner os Christus, æder hans Kjød og drikker hans Blod, des mere voxer han i os, og vi i ham, des fastere blive vi i ham og han i os. Derfor siger jeg stadigt hen, og har sagt det i denne lange, tause Tid: det er yndigt at leve, thi Vorherre gjør os baade til gode og til glade Mennesker, saa vi kan sige: „Deilig er Jorden, prægtig er Guds Himmel“.

I Søndags var jeg til Alters, og 12te Søndag efter Trinitatis¹⁾, da vi har Evangeliet som den Døve og Stumme, har jeg, vil Gud, isinde at prædike. I længere Tid har jeg læst med Confirmanderne 1 Gang om Ugen, og det opliver mig. Paa Gl. Kjøgegaard har jeg levet en halv Snees Dage stille og roligt som her hjemme. — — Tak Bolette for hendes gode Brev; hun skal snart høre fra mig. Gud i Vold!

Eders

Rørdam.

---

¹⁾ Den 31. August.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

5. Octbr. [1879].

Kjæreste Svoger!

Tak for Eders Kjærlighed og gode Tilbud; men denne Gang kan jeg ikke komme; thi jeg har lovet Gine at være lidt hos hende¹⁾, og tænker at tage dertil paa Løverdag; mere kan jeg ikke, da jeg har erfaret, at det er mig bedst at leve hjemme stille og roligt. Derimod vil jeg foreslaae Dig og Bolette at komme til mig, saa kan vi endnu blande vore Sjele med hinanden og vexe Gaver med hinanden.

Gud i Vold! Hils Bolette!

Din P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Novbr. [1879].

Min egen søde Bolette!

Vorherre gjøre Dit Hjerte glad! Kun Glæden mætter; men Glæden i Herren giver ogsaa nok. — — Jeg kommer lige fra Lunds. Den lille Pige lærer nu stadigt at udtale nye Ord; det er mærkværdigt, hvorledes et Barn udvikler sig de 2 første Aar; tænk blot de to Dele, at gaae og at tale. Jeg var ogsaa hos Grove; Høiskolen begyndte. Grove holdt en udmærket Tale over det Ord: „Det kommer igjen“, anvendt paa vort daglige Liv, paa Familielivet og paa Folkeslagene. Theodor Fenger talte om Oplysningen og begyndte ganske jevnt med, at i hans Barndom sad han med sin Moder og sine 8 Sødskende omkring et Bord, hvorpaa der stod et Tællelys, og dermed vare de meget tilfredse. Jeg talte om 1) Menneskevenner, 2) Fædrelandsvenner og 3) „Kirkevenner“; det sidste er et nyt Ord, jeg er falden paa, og, som mig synes, et godt Ord, der siger noget andet og mere end Familievenner, Selskabsvenner og Handelsvenner.

¹⁾ I Helsingør.

Jeg prædiker nu hveranden Søndag og befinder mig vel; inden en Maaned er mine Prædikener færdige; det glæder mig; var jeg ikke bleven syg, var dette Arbejde ikke skeet, og jeg er ganske rolig, hvad Recensenterne end kan falde paa at sige; thi hvad jeg siger, er oplevet. Paa Onsdag har jeg lovet at vie Holger Reedtz og Frøken Winther, jeg var anmodet om at vie Clara Lorentzen og Meincke, men i Kjøbenhavn; men det turde jeg ei vove; det var ved Lys.

Nu lev vel, kjæreste Bolette. Gud give Dig et velsignet Aar, tillige med den gamle, kjære Ven. — —

Eders P.

En Maanedstid derefter udkom „Prædikener af Peter Rørdam, Præst i Lyngby, Kbh. 1879“, med Motto:

Som Hjertet er, saa har jeg det;

Som Hjertet er, saa faaer jeg det.

Paa forreste Blad staar „en kjærlig Hilsen til Menigheden i Mern og Menigheden i Lyngby“ (dat. 25. Novbr. 1879), ledsaget af følgende Ønske: „Vorherre opholde og bevare sit Naades-Ord i vore Hjerter og vore Hjerter i Troen paa Ordet, at vi, her, maa leve et kjønt Menneskeliv, og, hisset, samles for Guds Trone“. I Registeret over Prædikenerne er tilføjet, naar og hvor enhver af dem er holdt. De høre til Tidsrummet 1870—78.

Læserne af disse Blade ville allerede gennem Rørdams Breve kjende den Aand og Tone, der gaar gennem hans Prædikener. Prøver behøve derfor ikke at meddeles. Dog maa det være os tilladt at gjøre en Undtagelse med følgende Stykke af Prædikenen paa 2den Søndag i Fasten, fordi det giver et levende Exempel paa Rørdams Fortællemaade, hvorved han — fortrinsvis i sin Undervisning, men ogsaa i sine Prædikener — saa fortræffelig forstod at holde Tilhørerne vaagne.

Af en Prædiken, holdt i Taarbæk Kapel 1878.

At vi saa maa forstaa, at vort Hjertes Tro paa Herrens Naade, paa hans Magt og Kjærlighed, behager og glæder Herren, overvinder Herren og bevæger Herren til at velsigne os, til at løfte sit Aasyn paa os, skjønt vi ere Syndere, og til at udfri os fra denne Verden, som truer med at ødelægge os, hører saa først om Patriarken Jakob:

Da Jakob paa Tilbagevejen fra det fremmede Land til sin Faders Hus hørte, at Esav, hans Broder, kom ham i Møde med fire hundrede Mand, blev han bange, og det blev ham trangt om Hjertet. I sin Angst og Kvide delte han sine Folk og sin Ejendom i to Lejre; thi han tænkte: „Kommer Esav og slaar den ene, kan maaskee den anden staa til Redning.“ Dernæst tog han til at bede og bad saaledes: Min Fader Abrahams Gud og min Fader Isaks Gud! Du har selv sagt til mig: „Vend tilbage til dit Land og til din Slægt! Jeg vil gjøre godt imod Dig.“ Men det giver et frimodigt Sind paa Nødens Dag at kunne sige til Gud! „Jeg har ikke selv valgt min Vej, men Du har ført mig paa den Vej, jeg gaar.“ Og Jakob bad saaledes: „Jeg er ringere end al den Kjærlighed og Trofasthed, du har vist imod mig. Med denne ene Stav gik jeg over Jordans Flod, og Du har gjort mig til to Lejre.“ Men det giver et frit Mod paa Nødens Dag, at jeg ydmyger mig for Gud, giver Gud Æren og siger: „Jeg har ingen Fortjeneste; det er hverken min Forstand eller mit Slid og Slæb, men ene og alene din uforskyldte Kjærlighed og Trofasthed, der har gjort mig til det, jeg er, og har givet mig, hvad jeg ejer.“ Og Jakob bad videre saaledes: „Frels mig, du kjære! af min Broders Haand! thi jeg er bange; jeg frygter for, at han skal komme og slaa mig og Moderen og Børnene.“ Thi han aabenbarede al sit Hjertes Angst og Kvide for Gud, og derefter indflyede han til Guds Kjærlighed; og han troede baade paa Guds Kjærlighed og paa Guds Magt. Og han bad saaledes: „Du har sagt: Jeg

vil sandelig gjøre godt imod Dig; jeg vil gjøre din Afkom utallig som Havets Sand, og i din Sæd skulle alle Jordens Slægter velsignes.“ Thi paa Nødens Dag faldt han ikke fra Troen, men paa Nødens Dag bevarede han Troen paa Guds Ord. Hvad Gud havde talt til ham den Nat, han laa paa Marken med en Sten under sit Hoved, det havde han ikke glemt, men det holdt han fast paa, og det foreholdt han Gud. Saa bad han; men der kom intet Svar fra Himmelen; alt var tyst og tavst omkring ham. Salig er den, som ikke forarges, naar Herren tier. Thi Herren tier ikke for at faa os til at tie; tvært imod, han tier for at bevæge os til at bede inderligere, til at raabe des højere.

Derefter sendte Jakob skønne Gaver til Esav for at formilde ham og førte derpaa al sin Ejendom over Floden Jabok; men selv blev han ene tilbage. Og det var Nat, Nat foruden og Nat forinden. Thi han var sig Brøde bevidst, og han hørte, at Hævnens Time kom. Men hvor der er Synd, Brøde, der følger ogsaa Trængsel og Angest. Som Jakob nu stod der med Mørket i sig og Mørket udenfor sig, kom der en Mand til ham og brødes med ham, til Morgenens brød frem, men uden at kunne faa Magt med ham; kun rørte den Fremmede ved hans Hofteskaal, saa den gik af Led. Da Morgenrøden kom, siger den Fremmede til Jakob: „Slip mig!“ Men Jakob svarede: „Jeg slipper dig ikke, før du velsigner mig.“ Den Fremmede spurgte nu: „Hvad er dit Navn?“ og han svarede: „Jakob.“ Men Jakob betyder paa Dansk Bedrageren, den svigefulde; og saaledes maatte det hælde sig, at Jakob ved at nævne sit Navn tillige kom til at nævne sin Brøde, at han havde bedraget baade sin Fader og sin Broder. Thi dette er Guds Miskundhed, at han fører os saaledes, at vi komme til at se den Synd, vi have bedrevet, og bevæges til at skrifte og bekjende vore Synder. Det er Synden, som gjør Skilsmisse mellem Gud og os indbyrdes. Men, naar vi bekjende vore Synder, er Gud trofast og retfærdig, saa han forlader os vore Synder og renser os fra al Uretfærdighed,

hvorimod den, som skjuler sin Synd, skal ikke finde Lykken. Derfor høre vi ogsaa, at da Jakob ved at nævne sit Navn havde bekendt sin Synd, sagde den Fremmede: „Dit Navn skal nu ikke mere være Jakob, men Israel, thi du har kæmpet med Gud og med Mand, og Du har faaet Overhaand“, og derefter velsignede han Jakob. Og Solen stod op ikke blot paa Himmelen, men ogsaa i Jakobs Hjærte; thi han udbryder „Min Sjæl er frelst, thi jeg har set Gud Ansigt til Ansigt“. Men da Jakob og Esav mødtes, løb Esav sin Broder i Møde, omfavnede ham, kastede sig om hans Hals og kyssede ham, og de græd begge.

Kjære Venner! Jakob overvandt ikke Esav ved sine skønne og store Gaver, han talte ikke engang med ham; men ved sin Bestandighed i Troen paa Herrens Naade overvandt han Herren, bevægede han Herren til at tage begge Brødrene under Behandling: Jakob, saa han bekendte sin Brøde; Esav, saa han slap sin Vrede, sit Had og sin Hævnlust. Bestandighed i Troen behager og glæder Herren, og den overvinder Herren. Men Herren overvinder igjen Verden, som er omkring os. Det var Herren, som overvandt den onde Verden, baade den, som var i Jakob, og den, som var i Esav. Thi „Æren er Guds i det Høje“; men vor Opgave er det at tro og forlade os paa Herrens Naade, hans ufor-skyldte Naade imod uværdige, og i Troen at indfly til hans vidt berømte Naade; thi siger Herren: Jeg er kommen for at løse de lænkebundne, for at sætte Fangerne i Frihed og for at helbrede de sønderknuste Hjærter.

At „Recensenterne“, som Rørdam i et ovenanført Brev hentyder til, skulle have taget videre fat paa disse Prædikener, dertil have vi ikke fundet Spor. I et norsk kirkeligt Blad læstes i sin Tid en rosende Anmeldelse, og i en senere norsk kristelig Anthologi er P. Rørdam den ene af de tre danske Prædikanter, af hvis Taler der meddeles Prøver.

I Almindelighed kan dog bemærkes, at P. Rørdams Prædikener komme bedst til deres Ret hos dem, der have hørt hans mundtlige Forkyndelse, der i saa høj Grad forklarede det springende, der undertiden kunde synes at være i hans Tankegang.

Den gode Modtagelse, Rørdams Prædikener fandt, tilskyndede ham til senere ogsaa at udgive et Udvalg af sine Lejlighedstaler, der udkom 1880 (331 Sider). Flere Prøver af disse Taler ere allerede lejlighedsvis meddelte i det foregaaende.

De tidligere omtalte Forhandlinger om Ansættelse af en Kapellan i Taarbæk afsluttedes, da det ved kgl. Reskript af 1. Decbr. 1879 bifaldtes, at der fra 1. Januar 1880 oprettedes et andet Kapellani pro loco for Lyngby Menighed, med Forpligtelse for Kapellanen til at tage Bolig i Taarbæk. Efter at Embedet havde været opslaaet som ledigt, blev under 27. Febr. 1880 Cand. theol. G. P. B. Kemp efter Sognepræstens Indstilling kaldet til 2den Kapellan for Lyngby Sogn.

De første 3 Fjerdingaar af Aaret 1880 gik væsentlig paa den vante Vis for Rørdam, og en af hans stadige Tilhørere har meddelt os, at han i dette Tidsrum holdt nogle af sine skønneste Prædikener. Enkelte Breve fra dette Tidsrum kunne fortjene Plads her.

P. Rørdam til sin Svoger og Søster.

11. Januar [1880].

Kjære Feilberg og Bolette!

Angaaende hvad Du siger om Korset, som Gud efter sin faderlige Viisdom lægger paa sine Børn, er det en fortræffelig Collect, vi har til 4de S. e. H. 3 K., at dette skeer forat dæmpe Synden i vort Bryst og forat øve os i Troen og Haabet og i idelige Bønner; men dertil føjer jeg, at Korset, Smerten o. s. v. er for den Troende ingen Straf for vore Synder (thi Straffen har Vorherre betalt, da han døde for os), men en

Revselse, at vi maa vaagne og tage bedre fat; men selv om Ordet Revselse tyder paa Straf, har Vorherre taget Braadden fra den.

Jeg har idag prædiket om Børneopdragelse og om Vorherre, som i sin Menighed giver Forældre og Lærere Mynlighed til at opdrage Børnene i Tugt og Herrens Formaning, idet vi ved Tugt forstaae Alt, hvad der tjener til at bryde Menneskets naturlige, egenkærlige og trodsige Villie og til at danne det til Lydighed imod Loven og dernæst til Lydighed imod Pagtens Ord; thi Guds Menighed er den store guddommelige Opdragelses-Anstalt, som Vorherre har stiftet og vedligeholder i denne onde og raa Verden til Trøst for alle Toldere og Syndere, Store og Smaa, som har Lyst til at blive vel opdragne. — —

Jeg læser i denne Vinter hver Aften Øhlenschläger og Shakspeare, og fryder mig over den gode Øhlenschläger, som har faaet Gave til at sige dybe Ting — saaledes Hakon: tilgiv, i høie Guder, at jeg har glemt Eder over mig selv. Et Sted i Aladdin taler han om dem, som vil have Gud for sig selv. Digterne ere gode at lære af; men i de jordiske Ting holde de sjældent stadig ved den rette Vei. Et er det at digte, et Andet at leve.

Jutta og Lund har det godt, og den lillebitte Jytte er et fornøieligt lille Barn, som allerede, paa sin Viis, kan synge om Bethlehem.

Vi veed ikke, hvad det nye Aar bringer med sig, undtagen dette, at Herren er nær, og at Herren kommer; men at troe det, at Herren er os nær, og at Herren kommer til os, er nok til at gjøre vor Sjæl frimodig, stærk og glad.

I Tirsdags havde vi Aftengudstjeneste og offrede til Missionen. Kalkar prædikede, og det glædede mig at høre ham; thi nu er der kommet virkeligt Liv og Kraft i ham. — —

Eders P.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

24. Marts [1880].

Nu kommer Vaaren med Blomster og Fuglesang; og Lyset og Varmen vederqvæger baade Sjel og Legeme. Men, Gud være lovet, De har i Deres Hjerter et bedre Foraar, Evighedens Vaar, der forklarer os, at der kommer et mildere og varmere Foraar med Guds Riges evige Sommer og Høst, aldrig Vinter — aldrig Vinter. Vorherre velsigne Dem, at De trods al den Kulde og alt det Mørke, der møder os i denne Verden, maa bevare Evighedens Foraar, sikker og vis paa, at Sommeren kommer, og at den er nær. — — Min Ven veed, „at hvem, som har, ham skal gives, saa han faaer til Overflødighed“; thi Vorherre fører altid sine Ordninger videre. Dette, at Vorherre aldrig kaster sine Ordninger bort, men bruger dem og forbedrer dem, har jeg i denne Tid fundet paa 3 Punkter: 1) Israels gamle Præstestamme lod han blive Johannes den Døbers Vugge; 2) Hovedet, Kongen for det nye Israel, lod han fremstaae som et Skud af Davids gamle Kongeslægt; 3) Israels Paaskemaaltid omdannede han til den hellige Nadvere; thi Vorherre er konservativ; men tillige skrider han frem, og den Tro har jeg ogsaa om vort Venskab, Gud til Ære og os selv til Glæde. — —

Deres Ven

*Rørdam.**P. Rørdam til Fru Lindholm.*

23. April [1880].

Der er noget, som har glædet mig meget idag, og det vil jeg fortælle Dem. Det er min Udlægning af den Bøn: „helliget worde dit Navn“.

Syndere er vi nu, og den ene Synder kan ikke gjøre den anden hellig og reen; dette kan kun skee i Omgang og Samfund med den hellige Jesus, som har kaldet os fra Mørket

til Lyset, fra Satans Magt til Gud, og som renser os i Vandbadet, ved sit hellige Ord og ved sin Helligaand, Hjerte-Reenhedens Aand, som han døber os med, idet han tilbyder os baade Omvendelse og Syndernes Forladelse. Naar vi saa bede: „Helliget vorde Dit Navn“, lad os saa bede, at Gud Fader vil udøse den Helligaand rigeligt og rundeligt over os, 1) at Vorherre Jesus Christus, Sønnen, i hvem Guds Væsen er aabenbaret, maa formedelst Troens og Daabens Ord staae midt i vort Hjerte, med den gode Samvittigheds Pagt, han har sluttet med os, med vort Borgerbrev i Himlen, med den levende Guds Segl, som han har givet os, og 2) at vi maa bevare dette Borgerbrev, denne gode Samvittigheds Pagt, godt i vort Hjerte, med Sagtmodighed modtage og bevare Ordet, som er indplantet i os, og ved Lydighed imod Herren aflægge al Skidenhed og al Levning af Ondskab.

Der skal rene Fingre til at tage Pletter af, siger et gammelt Ord; kun Vorherre kan det, og han udfører det ved Vandbadet i Ordet. Sagen er, at vi tro Ordet, og at vi tillader ham, den Rene, at arbejde i os; thi hans Lyst er det at fremstille os, uden Plet og Rynke, for sin Fader i Himlen, ham til et evigt Æresminde, som aldrig skal udslettes, og os til evig Glæde.

Jeg stod og saae paa et dejligt, nys udsprunget Bøgetræ, og saae deri et Vidnesbyrd om Guds usynlige Kraft, der frembringer al denne Skjønhed og Rigdom; men Herrens Ord til os og vort Hjertes Tro paa Ordet faaer Hjertet til at fryde sig og til at blomstre med Evighedens Skjønhed og Rigdom. — —

Paa Søndag, vil Gud, skal jeg prædike i Taarbæk Kl. 10¹/₂, om Fadervor, paa Tirsdag Kl. 12 skal jeg tale hos Grove. — —

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

Lørdag [26. Juni 1880].

Kjæreste Feilberg!

Det er et godt Evangelium, Din Fødselsdag falder paa, godt til Overveielse for, hvad vi er satte til at udrette, om vi fanger vor egen Sjæl og fører den til Christus, og dernæst om vi fører de Mennesker, vi lever iblandt, til Herren. Om Andre kan vi ikke altid have nogen Mening, men om os selv skal vi have en Mening, og vide, hvorhen vi gaaer. Men det er tillige et trøsteligt Evangelium; thi naar Vorherre har sagt ogsaa til os: „frygt ikke, thi fra nu af skal Du fange Mennesker“, saa troer jeg fuldt og fast, at Vorherre bruger ogsaa os til at opholde, bevare og udbrede hans Rige, kun at vi ikke vil lave os selv et Vaad, efter vort eget Sind, men bruge det gamle Garn, han selv kastede ud i Israels Folkehjerte, da han havde sin Prædikestol paa Simon Peders Skib. — —

Jeg haaber, at I har det godt, og at Morgenen bliver Eder en glad Dag. Jeg havde stor Lyst til at være hos Eder; thi jeg befinder mig saare vel ved Guds Ord og ved mit Arbejde; næst Guds Naade veed jeg intet, som mere forfrisker og styrker Hjertet, end at passe sit eget Arbeide.

Nu har vi faaet en ny Udgave af vor Psalmebog og adskillige kjønne Psalmer er kommet til, bl. a. den om Korset (af Richardt).

De fleste af mine Venner her ere reiste bort; men jeg har det godt. Hvem Gud sætter ene, ham sely er mere nær, det erfarer jeg stadigt.

Gud i Vold! Hans Miskundhed er ny over os hver Morgen, og den varer evindeligt; derfor til Lykke med Tiden, som svandt, og med den, som kommer!

Igjennem en lang Aarrække havde Rørdam plejet at være Enkedronningens Gjæst paa hendes Fødselsdag den

28. Juni. Da Hendes Majestæt sidste Gang oplevede denne Dag, holdt Rørdam en Tale til hende, der i hans Udkast lyder saaledes:

28. Juni 1880.

Deres Majestæt! at være elsket og selv at eje Kjærlighed, der er en Kraft, som aldrig gjør Fortræd, og en Kraft til at give og tilgive, er Livets Lyst og Glæde.

I det daglige Liv er det en stor Lykke og Velsignelse, at de Mennesker, vi leve iblandt, se paa os med gode Øjne, at de synes om os og holde af os og have Lyst til at være os til Behag, at vi ingen gnavne og værkelige og misfornøjede Ansigter møde. Men det andet er dette, at vi selv elske de Mennesker, vi leve iblandt, at vi have Lyst til at hjælpe, trøste og glæde dem.

Deres Majestæt erfarer dagligt, at Menneskene elske Dem, baade smaa og store, høje og lave. Alle Mennesker blive glade, naar de se Dem. Og Deres Majestæt er ikke, uagtet De har levet saa længe og har set og hørt saa meget, bleven led og kjed af Mennesker; tværtimod, De har Hjertens Lyst til at hjælpe, trøste og glæde, naar Lejlighed gives.

Men det er Evighedens Fyld, Indhold og Virkelighed: at være sikker og vis paa Herrens Naade, at Herren elsker os med en evig Kjærlighed, og at vort Hjerte, opvarmet af den evige Kjærlighed, har faaet Lyst til at tjene Herren og til at behage Herren.

Elskelige Dronning! naar Herren siger til Dem: „Kom min Kjærlighed i Hu!“ saa troer De dette Naadens Ord; og naar Herren spørger: „Elsker Du mig?“ svarer De: „Du er mit Maal, min Perle og min Pris, det rette Livets Træ i Paradis; naar dig jeg har, da har i eet og alt, jeg, hvad Gud Fader selv har „Fylden“ kaldt.“

Derfor, allernaadigste Dronning! til Lykke med Dagen, med Tiden, som svandt, og med Tiden, som kommer!

P. Rørdam til sin Datter.

24. Juli [1880].

Min egen søde Datter!

Du kommer paa Prædikestolen imorgen, thi det er sikkert, at enhver Gave og ethvert Fortrin er baade til Fald og til Opreisning, eftersom vi bruger vore Gaver. Naar jeg lever for Andre, for at tjene, trøste, hjælpe og glæde Andre, bliver jeg godt lidt, og jeg vinder Venner, som, naar de er udaf de Troende, som ogsaa er Herrens Venner og derfor har deres Hjem i Himlen, engang skal modtage os i de evige Boliger og takke os for, at vi i denne Verden ikke gik dem forbi, men ynkedes inderligt over dem og var dem til Trøst og Glæde. Men forsømmer vi denne Leilighed til at skaffe os Venner blandt de Troende, udsætter vi os for en lignende Modsætning i det andet Liv, som den rige Mand¹⁾; thi vi skal see os selv, hvordan vi er ligeoverfor vor Næste, om vi handler imod vor Næste, som vi selv vil hændes og have.

Den store Forskjel, som findes i denne Verden med Hensyn til Eiendom, Helbred, Dannelse, Skjønhed og Forstand, er forordnet og tilladt af Gud, men ikke forat skille Menneskene fra hinanden, men tvertimod forat sanke dem, at denne Forskjel skal udjevnes ved Menneskenes fri Selvvirksomhed, ved Samfundskjærlighed, og derved er tillige givet os Leilighed til at komme ud af Egenkjærlighedens snevre Fængsel og ind i Kjærlighedens lyse Verden; men jo mere jeg kan glemme mig selv, og jo mere jeg kan leve for at glæde Vorherre og Vorherres Venner, des fyldigere og skjønnere bliver mit Liv.

Imorges fandt jeg et stort Selskab, Meidell²⁾ og Datter, der boer ligeoverfor os i Fauerskovs Leilighed, Thyssen³⁾,

¹⁾ Evangeliet paa 1ste Søndag efter Trinitatis har været Rørdam i Tanker.

²⁾ Se 1ste Del, S. 199, Not. 1.

³⁾ Skolebestyrer i Lyngby.

Nora Kagerup¹⁾ — hun kan sin Bibelhistorie godt — den gamle Fru Haar²⁾, og Bugges lille nydelige Pige drak Thee med mig; vi mødtes i Skoven, og saa tog jeg dem Alle med mig³⁾.

Du kan fortælle lille Jytte, at jeg i forgaars mødte Else Haar ude i Skoven; hun havde hvid Kjole paa og en Blomst i Haanden, og jeg hilsede hende fra min lille Jytte, saa nu kan Du nok give mig en Hilsen tilbage til Else⁴⁾.

Jeg skriver rask paa mine Taler⁵⁾, og det er ganske underholdende paa en Maade at læse sin egen Historie; thi af Talerne kan jeg see, hvorledes jeg tænkte og havde det dengang.

Gine vilde gjerne have mig ned til Helsingør; men skal jeg reise mere, tager jeg til Ondløse.

Lund gav en pæn Middag for et pænt og ensartet og ligesindet Selskab i Onsdags, Fru Lindholm, Frøken Bielke og os; men jeg var saa træt, da jeg i 2 Timer havde staaet hos Boghandler Lind forat see Kobberstik; jeg vilde haft Brylluppet i Cana til Løweners, men fik Vorherre, som drager Peder op af Havet; jeg fandt i den store Mappe igrunnen kun eet Stykke, som oplivede mig, og det var 3 Faar, men det kunde ikke bruges ved denne Leilighed⁶⁾.

Lev nu vel, min søde Datter, bring din Svigerinde og Svoger en kjærlig Hilsen⁷⁾; sig lille Jytte, at jeg glæder

¹⁾ Se foran, S. 349.

²⁾ Pastor H. F. Haars Moder.

³⁾ P. Rørdam holdt meget af at have Selskab, naar han drak Thee om Morgenen. Her er nu et Exempel paa, hvorledes han under en Morgenvandring skaffede sig et saadant.

⁴⁾ Pastor Haars lille Datter, omtrent jævnaldrende med Rørdams Barnebarn.

⁵⁾ D. e. Lejlighedstalerne (s. ovf. S. 513).

⁶⁾ Som Sølvbryllupsgave til Jernstøber Løwener og Hustru i Kjøbenhavn, der hørte til Rørdams stadige Tilhørere i Lyngby.

⁷⁾ Fru Jutta Lund var med sin lille Datter paa et Besøg i Jylland hos sin Mands Broder.

mig ved at see paa hendes Billede, som staaer for mig; hun er en lille Tyksak!

Din P.

P. Rørdam til sin Datter.

1. Aug. [1880].

Lille søde Lam!

Lund sidder vel hos Dig, saa I har det rigtig godt, og jeg tænker mig ogsaa, at Du faaer ham til at blive lidt længere, end han meente, da han var hjemme; thi forat nyde en Reise, maa man have Tid og Ro.

Frøken Bielke, som er her, hilser Dig, saavel som Tante Emma og Lise og Bolette Engel¹⁾. Bolette er dog en saare elskværdig Kone, og det lader til, at hendes milde og glade Sind forplanter sig til hendes Børn. Da jeg gav den mindste af hendes Drengene nogle Kager, delte han dem ud til sine Sødskende og selv tog han sidst. Det er en Glæde at see saadanne sunde og raske og veltalende Børn.

Tietgens er kommet hjem fra deres Reise; jeg var der iaftes. Fru T. hilser Dig. Angaaende paa Søndag, Sølvbryllupsdagen, var dette Bestemmelsen iaftes, at de vil gaae i Kirken om Formiddagen, om Morgenen i Taarbæk, hvor jeg skal prædike, og derefter drage de ud i den vide Verden, hun meente til Roskilde for ret at besee Domkirken. Jeg forstaaer ikke, hvorfor de vil bort, istedetfor at blive hjemme, men jeg vilde Intet sige dertil.

Brandt var hos mig forat underrette mig om Gaven; det bliver Kalk og Disk med Kande og Æske²⁾, alt udarbejdet efter Kunstens fineste Regler, med et Qvad af Brandt³⁾. — —

I Onsdags var vi i Farum⁴⁾ og blev nydeligt modtagne;

¹⁾ Rørdams Søsterdatter, født Heiberg.

²⁾ Gave (bestemt for Marmorkirken) til Etatsraad Tietgen og Frue i Anledning af deres Sølvbryllup.

³⁾ C. J. Brandt, Præst ved Vartov.

⁴⁾ Hos Pastor E. Mau. der nys havde taget sin Afsked fra Præsteembedet.

jeg mener, vi kunde føle, at vi var velkomne. Jeg havde bedt Søstrene Lewetzau til at gjøre den smukke Tour med; hjem kjørte vi over Staunsholt og Badstrup Vaser, hvor vi mødte Gabe¹⁾, som nu skal være Direktør for en Smørhandel, som udgaaer fra Lavætz paa Refsnæs, Mau tyer til Kjøbenhavn for at gaae paa Bibliothekerne. Anna²⁾ havde holdt paa, at de skulde boe i Lyngbye.

Paa Torsdag er det Løweners Sølvbryllup; de gaaer til Alters om Morgenen; jeg har lovet at besøge dem om Formiddagen, men bliver ikke til Middag; saa mange Mennesker og den Varme vidste jeg ikke, om jeg kunde taale. H. kommer til Middag; jeg har holdt en lille Tale idag om: „vidste Du kun, hvad der tjener til Din Fred“ — i Hjertet, i Huset og i Landet. Sagen er, at vort Hjerte er Fredens Bolig, Fredens Mand har en Fremtid, men der er ingen Fremtid for et Ufredens Menneske.

Gud skee Lov, kjære søde Datter, at Du har det godt, og at Du er glad, alt ved Guds Velsignelse og Kjærlighed, der varer fra Slægt til Slægt over alle, som kommer hans Pagt ihu og holder hans Bud, saa de gjøre derefter. Hils nu den lille Jytte fra hendes Morfader, og Lund og din Svoger og Svigerinde fra

Din P.

I Efteraaret 1880 fik Rørdam et Tilbagefald, som atter for længere Tid udelukkede ham fra Samkvem med andre end hans allernærmeste Omgivelser. Da hans Lejlighedstaler imidlertid udkom, sørgede han for, at et Exemplar af disse og af hans Prædikener overbragtes Biskop Martensen, som nogen Tid efter tilskrev ham følgende Brev.

¹⁾ En af Rørdams jevnlige Tilhørere fra Kjøbenhavn.

²⁾ Pastor Mau's Datter.

Biskop Martensen til P. Rørdam.

Kjøbenhavn 18. Jan. 1881.

Lad mig, kjære Pastor Rørdam, takke Dem, fordi De har glædet mig ved at sende mig Deres Prædikener og Leilighedstaler. Jeg har allerede læst Noget deri, og hvad der særligt har tiltalt mig er, at De ved Siden af det, der maa kaldes det Grundtvigske, har Deres egen Eiendommelighed — et Hjerterne Tiltalende, fra Kilden Kommende, i Erfaring Bekræftet, som er Deres Eget, og som sikkert, naar vi tage Sagen fra den menneskelige Side, i høi Grad har medvirket til, at De har kunnet berede Evangeliet Indgang til saa mange Sjæle.

De kan nu, kjære Pastor Rørdam, med Tak for Herrens Naade, see tilbage paa en lang velsignelsesrig Virksomhed. Herren skjænke Dem fremdeles sin Fred og Glæde, det Bedste, vi kunne ønske hinanden. Jeg hører, at De i disse Dage ikke har det vel. Jeg vil bede for Dem, hvad jeg beder for mig selv, at vi baade i den lyse og i den dunkle Time maa fastholde den Bevidsthed, at hvad enten vi leve eller vi døe, da høre vi Herren til!

Deres i Herren forbundne

H. L. Martensen.

Da det den 2. Marts 1881 vilde være 25 Aar, siden Rørdam holdt sin Tiltrædelsesprædiken i Lyngby, forenede en Del af Sognets Beboere sig om at indsamle en Sum, for at der af en dygtig Maler kunde blive taget et Portræt af ham, der kunde blive ophængt i Lyngby Kirke og saaledes bidrage til at bevare Mindet om ham for de kommende Tider. Enkedronningen, der under Rørdams Sygdom paa den hjærteligste Maade havde lagt sin Deltagelse for ham for Dagen, tilskrev ham Dagen forud følgende Brev, der blev det sidste fra hendes Haand.

Enkedronning Caroline Amalie til P. Rørdam.

Den 1. Marts 1881.

Kjære Rørdam!

Jeg har med megen Glæde og Rørelse læst den Hilsen, Lyngby Menighed imorgen vil overrække Dem, og hvorpaa jeg ogsaa har sat mit Navn. Den er saa sand, og at en Præst saaledes paaskjønnes, er en stor Gave af vor Herre, og hvor maa denne Taknemmeligheds Hilsen glæde Deres Hjerte! Ja med hvilken Kjærlighed vil Herren eengang sige til Dem: „Du tro og elskelige Tjener! kom hid til mig, jeg vil dele med Dig!

Og nu, kjære Rørdam, modtage De min varme Tak for Alt, hvad De i Livet har været mig, saa vel i Kjærlighed, som i Oplysning. Med Guds Hjælp sees vi endnu i Sommer.

Deres trofaste Veninde

Caroline Amalie.

Det Haab, Enkedronningen udtalte, om endnu en Gang at mødes med sin kjære Præst, opfyldtes ikke; thi otte Dage efter at ovenstaaende med en fuldkommen fast og sikker Haand skrevne Brev var afgaaet, endte hendes velsignelsesrige Liv. Rørdam kunde paa Grund af sin Svaghed ikke være tilstede ved Hds. Majestæts Jordefærd, men i Chr. Bredsdorffs „Nordisk illustret Børneblad“ for 30. Marts 1881 leverede han (vistnok efter Opfordring) følgende nærmest paa Børnene beregnede Fremstilling af den bortgangne Dronnings Liv.

Caroline Amalie.

I have vel sagtens Alle hørt, at den gamle Enkedronning er død, og at det er derfor, alle Kirkeklokkerne ringe i denne Tid baade Formiddag og Eftermiddag. Men I kunde maaske have Lyst til at høre noget om Enkedronningens Liv og Levned, og derfor vil jeg i Dag fortælle Eder lidt om hende.

Enkedronning Caroline Amalie, Christian den 7des Datterdatter, Frederik den 6tes Søsterdatter og Christian den 8des Hustru, blev født i Kjøbenhavn den 28. Juni 1796, konfirmeredes den 22. Maj 1812, ægteviedes den 22. Maj 1815, besteg Tronen den 3. December 1839, blev Enke den 20. Januar 1848 og havde saaledes været Enke i over 33 Aar, da hun den 9. Marts d. A. efter faa Dages Sygeleje bortkaldtes ved en blid og rolig Død i sit 85de Aar.

Den afdøde Enkedronning var ret en Dronning efter det danske Folks Hjerte. Den, der har haft Lejlighed til at se og at tale med hende, glemmer ingen Sinde hendes yndige Smil, hendes ærlige, kjærlige Røst og den Hjertensgodhed, som lyste ud af hendes milde Øjne. For den høje Fyrstinde bøjede vi os med stor Taknemmelighed og dyb Ærbødighed; men til den ædle og elskelige Kvinde droges vi med hjertelig Hengivenhed. Hun trykkede ikke med sin Højhed; thi „hun kom uden Tynge, hun kom med Fred“, „med Fred i Hjertet, med Smil paa Kind, Guds Paradis for Øje“. Hendes Liv og Levned var en virkelig Prydelse for alle danske Kvinder; hun smykkede sit Kjønn, sin Stand og sin Alder; hun smykkede det Hus, den By, det Land, hvor hun byggede og boede. Vor Herre har ved hende givet det danske Folk Lejlighed til at se og til at glæde sig ved et skjønt Menneskeliv, ærligt og kjærligt, ydmygt og trofast i onde og i gode Dage. Derfor glædedes ogsaa ved hende baade Store og Smaa, den Fattige med den Rige; derfor er hendes Billede dybt indpræget i Folkets Sind og Tanke, og derfor er Deltagelsen ved hendes Bortgang saa stor og almindelig.

For alle Fattige havde Enkedronningen stor og hjertelig Deltagelse, og hendes Deltagelse strakte sig ikke blot til deres timelige Bekymringer, men ogsaa til deres Sorger og Glæder. Hun vilde saa gjerne baade hjælpe og lindre, trøste og glæde, hvor hun kunde det. Derfor sagde ogsaa forleden en fattig Kone om hende: „Hun elskede virkelig sin Næste“. Og som et Vidnesbyrd om Enkedronningens Kjærlighed til de

Fattige og hendes Omsorg for dem fortæller Forstanderinden for hendes Asylskole følgende:

„For omtrent 13 Aar siden blev en lille Pige i Asylskolen, Meta Hansen, Datter af en fattig Arbejdsmand, alvorlig syg af Lungebetændelse. Jeg besøgte hende en Formiddag og hørte da, at Lægen mente, hun neppe vilde gaa Sygdommen igjennem. Samme Dags Aften var jeg hos Enkedronningen, der strax spurgte til den lille syge Pige, som jeg nogle Dage i Forvejen havde fortalt hende om. Hun blev ganske bedrøvet ved at høre, hvor syg hun var, og spurgte, om hun havde en god Seng at ligge i og god Pleje, hvortil jeg svarede, at hun havde en kjærlig Moder, der plejede hende, saa godt hun for sit Arbejde kunde, men at Sengen kun var ringe, for det var kun to skrøbelige, haarde Stole. Dronningen sagde intet hertil strax; men næste Morgen tidlig fik jeg et Brev, hvori hun skriver: „Da jeg i Aftes kom i min gode Seng, tænkte jeg paa den lille syge Pige, som led og laa saa daarlig, og jeg skammede mig. Vil De gjøre mig den Tjeneste at købe en god Seng og Sengklæder til hende, saa hurtig som muligt. Og, for at hun strax kan lægges i den, sender jeg hermed af mine Lagner“. Kl. 10 laa den lille Pige i den fattige lille Stue paa Kristianshavn i en dejlig Seng med snehvide Lagner med Dronningekrone paa. Da hun siden blev rask, kom hun i lang Tid derefter daglig paa Amalienborg for at faa styrkende Mad fra Dronningens eget Kjøkken. Hun døde, 22 Aar gammel, i sin egen Seng med Dronningens Billede foran sig.“

Den 18. September, Christian den 8des Fødselsdag, var der aarlig Fest paa Lyngby Fattighus; thi den Dag gav Enkedronningen alle de Fattige der en ypperlig Middag: Kjødsuppe, Flæskesteg og Kage, med Vin og Kaffe. Dronningen kom selv og talte venlig til de Fattige og med de Fattige, og, naar hendes Skaal, som en af dem udbragte, blev drukket, gik hun omkring og klinkede med dem alle.

Enkedronningen havde selv ingen Børn; men hun havde

stor Kjærlighed til Børn, og denne hendes Kjærlighed bevægede hende til at drage Omsorg for mange, mange fattige Børn. Under sit Ophold paa Fyn stiftede hun et Asyl i Odense og 1827 et i Kjøbenhavn, og i Aarene 1837—38 tog hun virksom Del i den Bevægelse, som den Gang fandt Sted for at faa Asylere oprettede omkring i Kjøbenhavn. Den 15. Juli 1865, Halvhundredaarsdagen for hendes Indtog i Kjøbenhavn, skjænkede danske Mænd og Kvinder hende den røde Bygning i Rigensgade, som bærer hendes Navn, og hvori baade Asylet, Asylskolen og Pigeheimmet ere samlede. Det var Enkedronningens stadige Glæde at besøge disse hendes kjære Stiftelser. Hun satte stor Pris paa Børnenes Fremgang, at de læste klart og tydelig, og at de kunde gjøre Rede for, hvad de havde lært i Katekismus, Bibelhistorie og Fædrelandshistorie, og hun eftersaa stadig Børnenes Haandarbejder. Julen var paa dette Sted en stor Fest: naar Juleevangeliet var gennemgaaet, og Julesalmerne vare sungne, stod Enkedronningen midt imellem alle Børnene, og hun gav hvert Barn en Julekage og et Stykke Linned.

Ved Midsommerstid gav hun Børnene i Skolen en Skovtur, der endte paa hendes kjære Sommeropholdssted Sorgenfri. Her bleve Børnene i det saakaldte „norske Hus“, hvor Dronningen selv var tilstede, beværtede med herlig Middagsmad og med Jordbær, saa mange de kunde spise. Derefter dansede de paa Grønningen, hvor Invaliden Peter Nielsen og „blinde Christian“ spillede for dem.

Flere Aar i Rad, Sommer og Vinter — om Vinteren paa Amalienborg, om Sommeren paa Sorgenfri, for det meste i Blomsterhuset — holdt Enkedronningen en Gang om Ugen Aftenselskab med Venner af alle Klasser. Disse Aftenselskaber vare baade fornøjelige og nyttige; thi der blev da fortalt et og andet, stundum noget af Kirkehistorien, stundum noget af Danmarkshistorien eller af den nordiske Mythologi, og derefter blev der sanntalet om det, der var foredraget. Enhver kunde da komme med sine Bemærkninger; men Enkedronningen,

som havde en ypperlig Hukommelse før Dage, Aarstal og Personer, var Livet i disse Samtaler; thi hun elskede Fædrelandet, baade det jordiske og det himmelske. Disse Aftener ere uforglemmelige.

Enkedronning Caroline Amalie var en troende, from og ydmyg kristen Kvinde. Hver Morgen gjennemgik og betænkte hun Forsagelsens Ord og Troens Ord med Daabens den evige Velsignelse samt Fadervor, og i de senere Aar ogsaa Nadverordene. Thi hun nøjedes ikke med, at der staa skrevet: „Saa bliver nu Troen og Haabet og Kjærligheden“, men hun begjærede at kunne sige til sig selv: „Saa bliver nu Troen og Haabet og Kjærligheden i dette Hjerte“. Det var hende ikke nok at kaldes Dronning eller at se Skjærsommer i Mark og Skov, men hun begjærede at eje Pinsevarmen med Evighedens Vaar og Evighedens Sommer i sit Hjerte. Derfor var det ogsaa hendes stadige Glæde, saa længe hendes Helbred tillod det, at holde sig til Guds Menigheds Forsamling; der følte hun sig hjemme, der var hun glad. Hendes Yndlingssalmer vare: „Op, I Kristne, rustet Eder!“ „Gud Helligaand, vor Trøstermand!“ og „Den nærmer sig, den Time forudsat“; det fjerde Vers i denne sidste Salme: „Du er min Skat, min Perle og min Pris, det rette Livets Træ i Paradis“ — gjentog hun stadig for sig selv.

Den sidste Søndag, Dronningen levede, var Forstanderinden for hendes Skole hos hende, og til hende sagde Dronningen: „Gud ske Lov! jeg har den Trøst, at jeg veed, jeg har Syndernes Forladelse ved Guds Naade, og jeg føler daglig hans rige Kjærlighed“.

Et langt Liv, rigt paa Glæder og Prøvelser, er nu afsluttet. I alle sine Omskiftelser var det knyttet til et betydningsfuldt Afsnit af vort Folks Historie, der altid vil staa levende for vor Erindring og aldrig vil tabe sin Evne til at fremkalde fædrelandske Tanker og Følelser hos Folket; „Mindet synes en lille Ting, er dog et lønligt Kildespring“.

Men Alle, som have kjendt den hedengangne ædle og
elskelige Fyrstinde, sige af Hjertet: „Tak for Din Kjærlighed!
Gud glæde Din Sjæl i Himmerige!“

Rørdam,
Præst i Lyngby.

P. Rørdam til Fru Lindholm.¹⁾

4. April [1881].

Min egen Ven!

Det har ret vederkvæget mit Hjerte at høre, hvad De fortæller om Deres Børn. Det er en stor Glæde for alle dem, som tro, at Vorherre bruger Moderen til at saa Himmerigs Hvede i Børnenes Hjerter, og at han ogsaa lader Moderen se Frugt af sin Sjæls Møje, saa baade den, der saar, og den, der høster, kommer til at takke Gud.

Hvad De skriver: „et helligt Liv, en salig Død hinanden kjærlig møde“, hvortil hører, „den Helligaand gjør Ingen glad, som øj vil helliggjøres“, er i den senere Tid kommet stærkt op i mig; thi jeg bruger den Stilhed, som i denne Sygdomstid er givet mig, til at betænke og beskue Troens og Haabets og Kjærlighedens Indhold, som er os forelagt i vore tvende Salighedsmidler, og til derefter at dømme mig selv, at jeg ikke skal blive fordømt med Verden. Og det er min stadige Erfaring, at, eftersom vi skjønne paa Naaden og tage Mod til os, ved Ordets Kraft og Lys, at korsfæste Kjødets med Lysterne og Begjæringerne, gror Ordet dybere og dybere ned i Hjertet, og Hjertet faar af Ordet Saft og Kraft til at holde paa Ordet. Hvorimod, naar vi lade Torne og Tidsler gro, bedrøve vi den Helligaand, og Guds Ord bliver helt borte fra os, og Hjertet taber sin Kraft til at tro.

Det har ogsaa været mig en stor Glæde at erfare, at

---

¹⁾ Brevet er, ligesom andre fra de første Maaneder af 1881, skrevet med Frøken Ida Rindoms Haand efter Rørdams Diktat. Kun Underskriften er egenhændig.

Guds Naades Ord slog saa dybe Rødder i den kjære Dronnings Hjerte, at hun en Gang i Vinter sendte mig Bud med Jytte, at nu kunde hun selv finde Vorherre, leve og omgaas med ham. Og Dødens Frygt, som hun saa tidt gruede for, frelste Vorherre hende fra, og han holdt alle sorte Skygger borte fra hendes Hjerte.

Gud ske Lov, Jytte og den lille Dreng har det godt, jeg selv befinder mig vel. — Frøken Rindom sender Dem Hilsen.

Deres Ven
Rørdam.

Den lille Dreng, om hvilken der er Tale i Slutningen af Brevet, var Rørdams 2det Barnebarn. Han var født 26. Marts 1881 paa Bernstorff Hovmarksgaard i Gjentofte Sogn; blev hjemmedøbt 4. Maj s. A. i Lyngby Præstegaard „af Sognepræst Rørdam under dennes Reconvalescens“ med Navnet Peter Andreas Lund. Fremstillingen i Lyngby Kirke skete 5. Juni s. A., da Bedstefaderen var bleven saa rask, at han atter selv kunde forrette Gudstjenesten¹⁾.

P. Rørdam til Kammerherre H. Carlsen.

4. August [1881].

Jeg har idag faaet Brev fra Frederik Grundtvig, hvori han melder, at han agter at holde Bryllup. Jeg har lovet at vie dem den 10. August. — —

Jeg glæder mig til at komme til Dig, kjæreste Svoger, og at tale med Dig om den Verden, som er, hvor Alt er

¹⁾ Fadderne vare: Frøken Sofie Lund, Kbhvn., Stiftsdame Frøken Emmy Carlsen, Gl. Kjøgegaard, Stiftsdame Frøken Julie Bielke, Kbhvn., Frøken Lise Rørdam, Kbhvn., Kammerherre Carlsen, Gl. Kjøgegaard, Etatsraad Japetus Steenstrup, Kbhvn., og Proprietær N. J. Lund, Julianelyst i Jylland.

oversvømmet med Kiv og Tvedragt, og om den Verden, som kommer, hvor Alt er lyst og saare godt.

Kjærlig Hilsen til Emmy!

Din
Rørdam.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Novbr. [1881].

Kjæreste Bolette!

For Lykken raader Gud, og da Du nu troer paa den Gud, som raader for Lykken, vil Du med Hjertens Glæde betænke følgende Herrens Ord ved Profeten Esaias 48, 17–18: „Jeg Herren, Din Gud, lærer Dig, hvad der er til Din Lykke, og jeg leder Dig paa den Vei, Du skal gaae; vil Du agte paa mine Ord, skal Din Lykke blive som Floden (den gaaer aldrig tilbage) og Din Retfærdighed som Havets Bølger.“ Det Ord holder jeg paa. — —

Det var gode Dage hos Heiberg og Gine ¹⁾); det fornøier at see en saadan Kreds af een Slægt, unge og gamle, eensindede og ligesindede — — og Gud skee Lov, at Gine holdt det ud; thi at være mellem mange Mennesker, det trætter.

Vi har ellers været til Fest; i Torsdags var det 25 Aar, siden Grundtvigs Høiskole blev stiftet, saa det var et Skolemøde, ligesom det i Helsingør var et Kirkemøde, da Mændene der meest var Præster, hvorimod her var en Samling af Skolemænd. Men ogsaa her gik det meget godt og fornøieligt; der var en god Aand over Forsamlingen, og den menneskekjærlige Aand, og den varme Kjærlighed til Fædrelandet, og den gode Helligaand, som ved Grundtvig blev ført ind i Skolen, den har Grove bevaret i alle disse Aar, trods alle de Fristelser til at komme paa gale Veie, der ogsaa har mødt ham. Grove er en bestemt Mand, paalidelig og vederhæftig,

¹⁾ Provst A. C. L. Heiberg og Hustru holdt Guldbryllup 22. Okt. 1881. Feilberg og Hustru havde ogsaa været tilstede.

en Mand, man kan have Fiduice til, og det er sjældent i denne lunefulde Tid.

Hils nu Feilberg rigtig kjærligt; det fornøiede mig ret at see ham saa rask og munter. Gud bevare ham!

Gud skee Lov, at Vorherre lever, og at hos ham er der hverken Forandring eller Skygge af Omskiftelse, igaar og idag og til evig Tid den samme Kjærlighed og Trofasthed.

Din *P.*

Naar Du nu blot kan læse min daarlige Skrift!¹⁾

I Sommeren og Efteraaret 1881 blev det oliemalede Billede af Rørdam, som Professor H. Chr. Jensen arbejdede paa, gjort færdigt, saa at det af Komiteen kunde overleveres den 17. November 1881, for senere at ophænges i Lyngby Kirke. Ved denne Lejlighed takkede Rørdam i følgende Ord de Mænd og Kvinder, der havde arbejdet for Sagens Fremme:

17. Novbr. 1881.

„Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvem der ikke er Forandring eller Skygge af Omskiftelse“. Hans gode og fuldkomne Gave er Jesus Christus, og hos ham er der heller ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse, og at kunne tro og forlade sig paa denne uforanderlige Kjærlighed, der kommer ned ovenfra, giver Livet Fyld, Indhold og Virkelighed.

Derefter komme vi til Menneskenes Kjærlighed, og Æren for den er Guds i det høje; thi det er Guds Styrelse, at vi komme til at bygge og bo blandt Mennesker, som tage til Takke med os, og som se paa os med gode Øjne. Og „at tage til Takke med“, det er ingen blot Talemaade, det gjæl-

¹⁾ Man kan forfølge de forskjellige Stadier i Rørdams Sygdom ved at agte paa hans Skrift, der for hvert Sygdomsanfald blev vanskeligere at læse.

der i alle Forhold; en Mand maa tage til Takke med sin Hustru, en Hustru med sin Mand, Forældre med deres Børn, Børnene med Forældrene. Men at denne Menneskenes Kjærlighed holder sig, det er en Gave af den Helligaand; et Menneske kan intet tage af sig selv, uden det gives ham fra Himlen.

Lyngby Menighed har atter givet mig et skjønt Bevis paa sit vedholdende, stadige, venlige Sindelag imod mig, og det et, der var mig saa meget kjærere, som det kom paa en Tid, da jeg var meget syg. Jeg takker mine Venner for deres Kjærlighed og Trofasthed. Vorherre velsigne den trofaste Kjærlighed iblandt os i Husene og i Hjerterne! Vor indbyrdes trofaste Kjærlighed gjør Livet lyst og let; i trofast Kjærlighed er der en stor Glæde, og den er en Gave af ham, fra hvem alle gode og fuldkomne Gaver komme.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

25. Novbr. [1881].

Saa begynder vi et nyt Aar¹⁾; vi veed ikke, hvad det vil bringe, om vi skal leve kun en Part af det nye Aar eller Aaret ud; men det veed vi forvist, at Kongen, som er den evige Glæde, Lykke og Velsignelse, kommer til os, og at han kommer for at blive her, at det maa gaae os godt alle vort Livs Dage, at vor Lykke og Glæde skal blive som Floden, der aldrig vender om, altid gaar fort, og at vor Retfærdighed, Fred og Glæde skal blive som Havets Bølger; og med den Tro har vi nok til at være glade i Haabet, taalmodige i Trængsler og varagtige i Bønnen.

Jeg glædede mig ved forleden, da Grundtvigs Høiskole holdt sit Jubilæum, 25 Aar efter at den var bleven oprettet, at kunne sige til den gode Grove: De er en fast og bestemt Mand, man kan have Fiduice til. Flaget, som blev heiset

---

¹⁾ Kirkeaaet.

her, er ikke gaaet i Pjalter¹⁾, ei heller er det blevet blakket, men det er heelt og holdent, hvidt og rødt, som den Dag, det blev heiset. Kjærlighedens Aand til vort jordiske Fædreland og til vort Borgerskab i Himlen, som ved gamle Grundtvig blev ført ind i Skolen, den har De ved Guds Naade bevaret og forplantet.

Igaar besøgte jeg Hall, og maa sige og gjentage: Vorherre bevare dog Troen i vort Hjerte; thi Menneskets Herlighed er som Løvet paa Træer, der falmer og visner. Hall, der fra en ringe Bødkersøn er kommet paa det høieste Trin, et Menneske kan komme i denne Verden, har bevaret sit milde, fordringsfri Væsen, han er aldrig bleven storagtig eller uforskammet, men har altid været menneskekjærlig og fornøjelig i Omgang; men Troen er ikke slaaet igjennem, er ikke kommen til at udfolde sig, og derfor er det veemodigt at see den skønne Mand, som baade er afmalet og udhugget i Marmor i al sin Kraft, nu saa svag. Naar han har talt lidt, falder han hen.

I forrige Uge havde jeg et fornøieligt Selskab for de 6 Mænd med deres Hustruer, som har staaet for, at jeg blev malet, og derimellem, foruden Frøken Fønss og la Cour, som har været Drivhjulene, 4 Bønderkoner med Guldhuer, og Du kan troe, de saae godt ud. — —

Det er rigtigt, hvad Du skriver, at det er Sagen, at vi lukke vore Øine op og seer rigtigt paa alle de Velgjerninger, Vorherre giver os, saa vi takker ham af Hjertet. Det er godt at takke Herren, siger David. — —

Din P.

I Ugebladet „Sædemanden“ (udg. af Pastor Chr. Møller) har Rørdam, efter Opfordring, fra Tid til anden leveret enkelte (i alt 4) Prædikener²⁾. Den sidste er til Nytaarsdag

¹⁾ Læsningen af dette Ord er ganske uvis.

²⁾ I Brandts og Niensens Samling af Prædikener af grundtvigske Præster findes to af P. Rørdam (til 7. og 20. Sønd. e. Trin.).

1882. Læser man den igjennem, faar man just ikke Indtryk af, at Forfatteren var en svag Mand, da den meget mere er præget af hans gamle Liv og Kraft, og staar paa Højde med de bedste i hans trykte Prædikensamling. Aaret 1882 gik da ogsaa ret godt for ham. Sin fordums Kraft havde han vel ikke, og han maatte tage forskellige Forsigtighedsregler — en Tid prædikede han saaledes fra Alteret istedenfor fra Prædikestolen — men Tilstanden var dog nogenlunde god. Besøgte man ham, da sad han sædvanlig i sin Lænestol, men han syntes vel tilfreds og klagede ikke. Det milde og kjærlige, som laa i hans Natur, kom i denne Tid frem med forøget Styrke. Hans Læge har sagt, at han aldrig har haft nogen føjeligere Patient, end Rørdam var. Uden Knur underkastede han sig enhver Forholdsregel, der agtedes fornøden. Lyspunktet i dette Aars Historie var for ham, at det forundtes ham at tale ved Afsløringen af den smukke Mindestøtte over Enkedronning Caroline Amalie, der var reist i Slotsparken ved Sorgenfri. Inden vi dvæle nærmere ved denne Tale, skulle nogle Breve fra første Halvdel af Aaret 1882 dog først meddeles.

Pastor N. L. Feilberg til P. Rørdam.

K. Helsingø. Philipsdal 7/1 82.

Tak for kjærlig Hilsen i Brevet til Bolette. Ogsaa jeg ønsker Dig af Hjærtet alt godt for det nu begyndte Aar, d. e. Syndernes Forladelse og Helligaanden med sine Gaver; dertil alt Andet i Tilgift, saasom taaleligt Helbred med Evne til at sove og arbejde, og Hvad iøvrigt Vorherre finder tjenligt for Dig paa den sidste Strækning af Hjemvejen. Hvad mig angaaer, har jeg hver Dag Meget at takke for. Dog trænger jeg til Valg-Visdom. Naar jeg spørger: Herre! vil Du, jeg skal blive i Embedet, eller nedlægge det? har jeg ikke noget tydeligt Svar. Saa spejder jeg efter Tegn, og vil nok helst have et Tegn paa, at jeg skal takke af.

I det Sted kommer afdøde Kammerraad Fraas's Børn og beder mig over i et fremmed Sogn forat tale Guds Ord til dem og deres Husfolk i Hjemmet, før Liget føres til Svallerup Kirke. Jeg prædikede 2. Juledag og Nytaarsdag. En flittig Kirkegænger blandt den indre Missions Venner kom paa Kirkegaarden til mig og takkede hjertelig for de to Prædikener. Et Par Dage efter lod en Sognebaandsløser sin Fader (som ikke hørte til Valgmenigheden) jordfæste. Byen Dalby's Beboere fulgte og fyldte Kirken. Jeg holdt en Prædiken for dem om det, som er af Jorden og skal forgaa, og om det, som bør forgaa og kan forgaa, nemlig Synden, idet vi gribe og fastholde det Liv, som er af Gud i Kristo Jesu ved Helligaanden. Valgmenigheds-Manden kom til mig, takkede og sagde: De taler som ud af mit Hjærte. Saa kom igaar Ridderkorset med Opfordring til at bruge Kræfterne i Fædrelandets og Embedets Tjeneste. Nu kan jeg vel give Tid med den paatænkte Indgivelse af Ansøgning om Entledigelse. Iaftes forelæste jeg Din Prædiken paa H. t. Konger om Tegnene i Naturen og Tegnene i det profetiske Ord.

Vi To er forskellige, jeg med min naturlige Lyst til at gaa og blive fri, Du med Din naturlige Lyst til at blive og arbejde fort. Jeg gad vidst, om Du, som for Tiden er den skrøbeligste af os, ogsaa staaer beknyttet mellem det dobbelte Valg, og i saa Fald, om Du har fundet Afgjørelsen. Frøk. Rindom skriver, Du er noget medtaget af Arbejdet i Helligdagene.

Min Søn Peter og hans Søn Nikolaj kom i Fredags og blive til imorgen. Ellers har vi ikke havt andre Julegæster end en Del Børn, for hvem Bolette holdt Juleaftens Selskab med Juletræ. Ud tager jeg ikke om Aftenen; men Bolette var 2den Juledag hos Bing og Torsdag efter Jul paa Nørager i Anledning af Skrefsruds Ophold der og Fru Børresens med 2 voxne Døttre og en halvvoxen Søn. Skrefsrud og Olrik ¹⁾

¹⁾ Feilbergs Kapellan.

legede Julelege med de Unge, som morede sig kosteligt. Bolette talde en Del med Fru Børresen, hvem hun fandt intelligent, livlig og fornøjelig. Sk. sagde til Olrik: Jeg har gjort Bekjendtskab med mange dygtige Præster baade af den kirkelige og den indre Missjons Retning, men fundet Martensen bedst af hele „Smørret“ — et underligt Udtryk. Han var glad, men frygtelig overanstrengt og nervøs, skulde forleden have prædikeret i Sæby, men blev saa syg, at Lægen forbød ham at forlade Sengen.

Hils kærligst Fr. R., Jutta og Lund, og vær selv kærlig hilset fra Din

N. L. F.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

8 Febr. [1882].

Kjæreste Bolette!

Paa Fredag, vil Gud, skal jeg begrave den gamle Fru Mürer¹⁾. Jeg har nu studeret hendes Liv og Levned og siger saa: hvert Menneske kommer til Verden med sit Sind og sin Røst, med sit Ansigt, sin Skikkelse, med sit Naturpræg, som følger os hele Livet. Fru Mürer havde sit Sind, et glad Sind; hun vilde selv være glad og glæde Andre. Men hvad der hjalp hende til at bevare Glæden, var 1) hendes Mand, thi han elskede sin Hustru og var glad ved hende og bar hende paa Hænderne, 2) hun havde Børn, som ærede hende, 3) hun var saa flittig, hun strikkede flere Hundrede smaa uldne Trøier til Børn, 4) hun havde en fast Tro til Jesus, han, som er Glædens Kilde, der aldrig udtørres. Hun havde et glad Sind og et saare bevægeligt Sind; men saa bevægeligt hendes Sind var, saa var der dog eet Punkt, hvori hun var ubevægelig, og det var i hendes Tro paa Vorherres Naade; i den Deel var

¹⁾ Fru Elisabeth Augusta Mürer født van Wylich døde 4. Februar 1882.

hun fast, stadig og bestemt; hun troede paa ham, som siger: Indtil Alderdommen er jeg den samme, til de graa Haar bærer jeg osv. (Es. 46, 4); hun havde derfor ogsaa en stadig Kjærlighed til Guds Menigheds Forsamling, og var stadig til at takke Herren; men „det er godt at takke Herren“. Hun var stadig til at holde paa sine gamle Venner, og hun elskede Lyngbye, og betragtede sig som Byens Moder. Hun sov ind med Fred, i Fred med Gud og sin egen Samvittighed, og hun havde gode Venner omkring sig paa det Sidste; de bekyndte Troen og bad Fadervor for hende. Selv bad hun: „Jeg venter Dig, Herre Jesus, til Dom“.

Dinesen, Statsrevisoren, var her forleden Dag; han er bleven Medbestyrer af Groves Høiskole¹⁾. — — Skat er paa Lørdag 50 Aar; men jeg kan ikke komme, da jeg skal prædike paa Søndag og kan ikke kjøre frem og tilbage Dagen forud.

Kjæreste Bolette og Feilberg! hvad maa vi dog opleve, at U. foreslaaer Afvæbning, og at P. nu ogsaa har tabt Modet; tilsidst tænker jeg, at Kvinder komme til at forestaae vort Land; thi jeg troer fast, at Vorherre ikke glemmer os, fordi vi er gamle og graa.

Hvad Du skriver om Eders Juleselskaber, har fornøiet mig meget. Det var klogt at dele Gjæsterne i 3 Parter, og kjønt at begynde med dem, der hører Kirken til; og at Ungdommen kom til at dandse, var ret en Fryd. Vorherre bevare det glade Sind; thi det er saa deiligt at være glad, som Stikoppen sagde, han svang sin Hustru i den 14de Dauds i Mehrn Skov — Du husker nok Mehrn Hestehave.

Hils nu Feilberg rigtig kjærligt. Vorherre være med os Alle, saa gaaer det godt.

Eders P.

---

¹⁾ P. Rørdam var i mange Aar, indtil sin Død, en af Bestyrerne af denne Skole (Grundtvigs Højskole paa Marielyst).

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

7. April [1882].

Kjæreste Bolette!

Du skriver, at jeg snart vil høre fra Feilberg; men sørg nu for, at jeg faaer Brevet med hans Tanker om Tiden og om Fremtiden; thi Gud være lovet, vi har de bedste Dage tilsidst, at blive fri for Synden og Døden, og at mættes med Glæde for Guds Aasyn: „saa frydelig der til evig Tid med Venner i Lys vi tale.“

Jeg har nu skrevet min Prædiken til Paaskedagen og har faaet fat paa Luc. 24, 38: „Seer mine Hænder og Fødder, at det er mig selv“, ingen Anden, ingen Fremmed, men mig selv, den samme Jesus paa hiin Side Graven, som paa denne Side Graven; thi seer Du, Bolette, mig selv tager jeg altid med mig, mig selv kommer jeg aldrig bort fra, men mig selv, min Samvittighed, maa jeg tage med mig baade i denne og i hiin Verden, og som jeg er, saa har jeg det, som jeg er, saa faaer jeg det. Der er altsaa Noget, vi ved Jesu Naade maa komme bort fra, heelt bort fra, om vi ikke skal komme til at skamme os over os selv og til at skjule os, og det er, vi maa heelt bort fra Djævelen og hans Gjerninger og hans Væsen, og Noget, vi maa eie og føre med os, om vi skal faae Ære og Glæde af vort Liv, og det er at vi eie og føre med os Troen med Daabens evige Velsignelse: Du skal have den Helligaand, Syndernes Forladelse og Guds Fred; thi Enhver, som troer og bliver døbt, skal blive salig. Ikkun Fritænkeren siger: Døden er Euden paa alle Sorger og paa alle Glæder; men det gaaer ikke. Den opstandne Jesus er det store Vidne om, at Døden er Ende paa alle Sorger, Suk, Skrig og Taarer, men et Liv i evig Ære og Herlighed følger med. Mit Hjerte fryder sig, og min Tunge jubler, siger Herren efter sin Opstandelse. Derfor bliver jeg ved at sige: det er yndigt og sødt at leve, thi det gaaer stadigt hjemad, opad og fremad.

Jeg har nu viet Sophie Johansen¹⁾ og Lerche; det var i Tirsdags i forrige Uge, og Lerche er bleven Forstander for en Sukkerfabrik paa Lolland, ikke langt fra, hvor Hans Rørdam²⁾ boer. Min Text var 2 Cor. 7, 3: I er i vort Hjerter til at døe sammen og til at leve sammen. Jeg var vel stemt, og naar man selv er godt stemt, faaer man Folk til at høre efter. Sophie blev godt udstyret; hun finder i sit Huus Alt, hvad der smykker; men selv maa de føre trofast Kjærlighed med sig.

Du har vel seet, at den gamle Comtesse Raben er død; hun døde godt i Jesu Tro og i Anna Rædels Arme.

Vorherre give os alle en glædelig Paaske, at der maa være Evighedens Foraar i vore Hjerter.

Din P.

Følgende Digt fra Vennehaand³⁾ til Rørdam turde maaske fortjene Plads her.

Til Pastor P. Rørdam paa hans Fødselsdag
d. 6. Maj 1882.

Mel.: Udrundne er de gamle Dage.

Ej Vaaren giver os tilbage
vor Ungdom og det gule Haar,
men Ungdom, selv i gamle Dage,
os skjænker Evighedens Vaar,
som med Vorherre til os kom:
det tit du skjønt har vidnet om.

Og ved dig selv bevist er blevet,
at dette Vidnesbyrd er sandt;
thi ej med Aarene, du leved',
dit Hjertes Kraft og Glæde svandt;
det banker lige varmt og frit,
skønt Haaret alt er blevet hvidt.

1) Etatsraad Tietgens Plejedatter.

2) Da Præst i Holeby og Bursø.

3) Meddelt os af Hr. Julius Meyer.

Gud skænked' dig saa megen Naade, —
 du havde Rum og Plads dertil.
 Af Hjertets Rigdom ud du saa'de
 og end den trofast dele vil
 med Mennesker, til hvem, vi véd,
 du har saa stor en Kjærlighed.

Alt skønnere paa Jorden bliver,
 jo mere Somren nærmer sig:
 den jo, hvad Vaaren loved, giver;
 saa ske det og, vor Ven! med dig:
 den Sommer hist du snart er nær,
 til den du løves mér og mér!

Gud signe hver en Dag, her nede
 du skrider endnu mod den frem!
 Med Foraarshaab og Fred og Glæde
 han give dig at vandre hjem!
 Og vid: du faar paa Vejen med
 vort Hjertes Tak og Kjærlighed!

P. Rørdam til Fru Lindholm.

17. Mai [1882].

— — Jeg har nu skrevet min Prædiken til imorgen i Taarbæk, og jeg er glad. Men naar der saa i Evangeliet staaer: „han stadfæstede Ordet ved medfølgende Tegn“, sig mig saa: hvorledes forstaaer De dette Ord? Det nærmeste er jo at forstaae det om de Tegn, Herren nævner Mr. 16, 17—19. Men da det Tegn, „paa de Syge skal de lægge Hænderne, og de skulle helbredes“, ranskeligt kan forstaaes legemligt om en almindelig Gave, som alle Troende er i Besiddelse af, er jeg, ved at betænke, hvad der skede Pindsedag, kommen til den Tanke, at Tegnet, hvormed Herren stadfæstede sit Ord i den hele Menighed, er mit Hjertes Tro og Tillid til Herrens Ord, Hjertets Sikkerhed paa Herren og paa det Ord, han har talt til mig, og at jeg, trods alle Fristelser, ikke slipper dette Ord, men holder fast paa det, fuldt forvissat om, at ved dette Ord vil Herren frie mig fra alt Ondt

og frelse mig til sit himmelske Rige. Pindsedag forfærdedes og forundrede Tilhørerne sig over dette Tegn, at Gallilæerne prædikede Evangelium paa deres Tungemaal; men det var dog ikke den Forfærdelse eller Forundring, som bevægede dem til at tage ved Troen og Daaben, men det var Paalideligheden og Troværdigheden i Peders Tale, som bøiede deres Hjerter, altsaa et indvortes Tegn, som de selv oplevede; og dette indvortes Tegn, vi alle kan tage med os, naar vi forlade Alt, og Alt forlader os, er Hjertets Sikkerhed paa Herren og paa det Ord, han har talt til os.

Vil nu min Ven betænke dette og sige mig Deres Mening. Men det veed jeg, at aldrig kan jeg takke Dem nok for Deres Trofasthed og Kjærlighed og for al den Glæde, De gjør mig ved det, at De altid er den samme — ingen ny og ingen fremmed, men altid den samme varme, trofaste og kjærlige Ven, der aldrig har villet skabe mig om, men har taget til Takke med mig; thi der ligger i Sjælen en mægtig Fristelse til at ville danne andre Mennesker efter vort Sind, skjøndt vi dertil hverken har Magt eller Ret. — —

De skal ret have Tak for de to gode Bemærkninger, De gav mig om Dronningen, og da jeg skal holde Tale ved Afsløringen den 28. Juni, i Skjærsommer, vil jeg bede Dem samle Alt, hvad De kan, af gode og skønne Minder om denne kjære Sjel, og sende mig det til Pindse, da jeg til den Tid venter at have et Par Dage til min Raadighed. Dernæst, at De vil komme herud, naar jeg er færdig, at de kan høre og criticere mine Tanker. — — Glædelig Pindse!

Deres Ven

Rørdam.

P. Rørdam til sin Datter.

Løverdags [... Juni 1882].

Med den hjerteligste Deeltagelse har jeg læst Dit Brev, og vi bede Alle, at Vorherre vil styrke og bevare den lille søde Jutta, saa hun igjen maa blive rask og glad, og jeg

siger, som der staaer om Jairus, at Herren vil komme ind i Eders Huus og lægge sin Haand paa Barnet, Luc. 8, 41; thi han er jo lige saa god og lige saa mægtig og lige saa nær, som da han vandrede paa Jorden, kun at vi vil forlade os paa hans Magt, Nærværelse og Kjærlighed. Saa har ogsaa den Helligaand, Trøsteren over alt det, som truer, alt det, vort Hjerte gruer for, det Embede at trøste og oplive alle, som sørge, og han trøster os altid med det Evangelium, at „sparede Gud ikke sin eenbaarne Søn, men gav ham hen for os“, vil han give os alle Ting ved ham. Han veed, hvad vi har behov. — —

Det er meget godt, at Du kom til at tænke paa, at Hall og hans Hustru, Tietgens og Klubien skal indbydes. Men sørg nu for, at de bliver indbudt itide, og Hertuginde¹⁾, at hun ogsaa bliver bedt. Jeg skal nok gaae op og betænke, hvor Talerstolen helst skal have sin Plads. — —

Den Fest, til hvilken der skulde indbydes, var Afsløringen af Mindestøtten i Sorgenfri Skov for Hendes Majestæt Enkedronning Caroline Amalie, den 28. Juni 1882, ved hvilken Festlighed den kongelige Familie var tilstede og P. Rørdam førte Ordet. Hans Tale, der snart efter udkom i Trykken, var inspireret af den Kjærlighed og Ærbødighed, han havde til den bortgangne, ædle Fyrstindes Minde, og afgiver en god Prøve paa hans ejendommelige Veltalenhed. Her maa det dog være nok med følgende Brudstykke:

Naar vi beskue et kjønt Bøgetræ med dets Tusender af Blade, sige vi: „Se dèr Guds Kraft, den usynlige i Naturen!“ Thi Træet har ikke smykket sig selv, ikke heller er det Menneskeværk eller Menneskekunst. Og, naar vi i denne Tid se Rugmarken bølge som Havet, sige vi atter: „Se dèr Guds

¹⁾ Vistnok Hertuginde Vilhelmine.

Kraft, den usynlige i Naturen!“ Thi, „gik alle Konger frem paa Rad i deres Magt og Vælde, de mægted' ej det mindste Blad at sætte paa en Nælde.“ Men, naar vi se et rigtig kjønt Menneskeliv, ærligt og kjærligt, kjærligt og ærligt, ydmygt, sagtmødt og trofast i Medgang og Modgang, naar vi se et Menneske, der, trods alle de Fristelser og alle de Prøvelser, der ere fælles for hele Menneskeslægten, bliver ved at gaa den lige Vej, sige vi: Se dør den Helligaands Kraft i det Menneske, der er af Sandhed, i det Menneske, der føler sig fattigt i Aanden og derfor siger af Hjærtet: „Gud! vær mig Synder naadig!“ Thi den Helligaand, han er Guds usynlige Værkmester og Tempelkunstner, der ved Herrens Ord bryder hele det gamle syndige Menneske ned og bygger et helt nyt Menneske op, et nyt Menneske efter Christi Billede og Lignelse, yndigt for Gud og Menneskene; thi Æren er Guds i det Høje.

Derfor, naar den Slægt, som har æret og elsket den ædle og hjærtensgode Enkedronning, og som tillige bøjede sig i dyb Ærbødighed for den høje Fyrstinde, spørger: „Hvorfra fik Enkedronningen Kraften til at leve dette kjønne Menneskeliv? af hvilken Kilde drak hun, og med hvilket Brød nærrede hun sin Sjæl, saa hendes indvortes Menneske kom til at stemme med hendes udvortes baade i Værdighed og i Skjønhed?“ svare vi: Hun boede ved Kilden, som springer til det evige Liv, „den levendes, som ser mig“, og den Kilde drak hun af; og hun spiste af det Brød, der er steget ned fra Himmelen, at vi maa æde deraf og vorde udødelige. Men Kilden er Christus, og Brødet er Christus. — —

P. Rørdam til Kammerherre H. Carlsen.

2. Juli [1882].

Kjære Svoger!

Hermed følger Talen over Enkedronningen. — — Vorherre gjorde Dagen smuk og fornøielig for os. Fra Morgen-

stunden saae det sort ud; men henimod Middag klarede det op, og mig gav Vorherre et frit og frejdigt Sind, saa det, skjøndt med Vemod, var med Glæde, jeg taledede over den høitelskede og høitagede Dronning, og Talen gjorde Indtryk baade paa Kongen og Dronningen, Kronprindsen og Kronprindsessen og den hele Forsamling. Men Æren er Guds i det Høie.

Men hvad der gjorde mig øndt, var, at Martensen var her ikke; rimeligviis er han paa Visitats. Jeg synes, Jutta gjorde sine Sager meget smukt og godt. Skade, at Frøken Bielke var borte; thi hun har ogsaa haft megen Uleilighed med den Fest. Hun havde lovet at betale Musiken, Gardens, dersom de kom i Rødt; men de kom i Blaaf.

Lev vel, kjære Svoger, og hils den søde Emmy. Vorherre styrke og glæde Eder baade paa Sjæl og Legeme.

Din

Rørdam.

Blandt de Breve, Rørdam modtog i Anledning af sin Tale over Enkedronningen, kan særlig fremhæves en særdeles sympatetisk Tak fra Hs. kgl. Højhed Kronprinds Frederik i et Brev af 17. Juli 1882, der sikkert har glædet Modtageren meget.

P. Rørdam til sin Datter.

[Gl. Kjøgegaard] Torsdag ... [1882].

Lille søde Lam!

Jeg længes meget efter at høre fra Eder, eller og at see Eder; Emmy siger, at I havde tænkt paa at komme her, mens vi var her. — — Kanske kan I endnu sætte den Tanke i Kraft og gjøre den virkelig. Jeg lever godt, ganske som hjemme, og har skrevet min Prædiken, til jeg kommer tilbage, og forøvrigt taler Svoger og jeg meget sammen baade

om Himmel og Jord, og han befalder mig godt. Hils saa Lund og lille Jytte og Peter Andreas.

Vorherre være med Eder og med os, at vi maa samles med Fryd!

Eders P.

I Sommeren 1882 blev Rørdams tro Medarbejder, Pastor Henrik Haar, kaldet til Sognepræst i Søllinge og Hellerup i Fyn. I hans Sted beskikkedes Cand. theol. Julius Friis Hansen under 28. August s. A. til 1ste Kapellan pro loco for Lyngby Sogn. Men der hengik omtrent 6 Uger, inden Ordinationen kunde finde Sted, i hvilken Tid da Kapellanen fra Taarbæk jævnlig maatte komme til Lyngby for at yde Sognepræsten Bistand her.

I Slutningen af August 1882 besøgte Rørdam for sidste Gang sin Svoger og Søster i Kirke-Helsingø, hvor han ofte havde været og altid befundet sig vel. Den nærmeste Anledning var, at Pastor Feilberg og Hustru den 28. August fejrede deres Sølvbryllup. Rørdam delte Rejsen saaledes, at han den ene Dag tog med Jernbanen til Slagelse, hvor han overnattede. Men det er karakteristisk, at han tilskrev Svogeren, at han først skulde lade sin Vogn møde Kl. 12 den næste Dag i Slagelse for at afhente ham, „da jeg altid maa have bestilt Noget, inden jeg rejser ud“. Sin gamle Vane, at anvende Formiddagen til Studier og Meditation, bevarede han altsaa fremdeles. Efter Hjemkomsten skrev han følgende Brev:

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

6. Sept. [1882].

Kjæreste Bolette!

Du og Feilberg skal have hjertelig Tak for de gode Dage, vi levede hos Eder; det var rigtige Sommerdage, Solen skinnede baade indvortes og udvortes; det er en stor Guds

Velsignelse, at der hele Tiden var en god Aand over den store Forsamling af Slægt og Venner; thi hvor mange Slægtninge kommer tilsammen, og de lever med hinanden flere Dage, skeer det let, at den onde Aand ogsaa kommer med, netop for at ødelægge Samfundets Glæde. Men Gud skee Lov, den gode Aand kom og blev hos os. Vorherre bevare fremdeles den gode Aand imellem os, saa kan vi endnu have megen Glæde af hinanden.

Hjemreisen gik godt, og jeg befinder mig godt og vel; idag har jeg haft Ligprædiken, imorgen har jeg Confirmander og paa Fredag stor Altergang; det er saa forfriskende at arbeide med Menneskene og iblandt Menneskene. — —

Hils saa Feilberg; Vorherre velsigne Eders Kjærlighed, at I stadigt maa holde meer og meer af hinanden!

Eders P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

19. Octbr. [1882].

Kjæreste Bolette!

Det var meget godt, hvad Du fortæller, at Feilberg har tænkt paa at nedskrive sit Livs Erindringer; det har jeg ogsaa tænkt paa, men Intet gjort ved den Tanke; men det er nu faldet mig ind, at Du kunde skrive Alt, hvad Du husker fra Mehrn; thi det var et fornøieligt Liv, vi daglig levede tilsammen; men naar Du gjør det, vil jeg bede Dig gjøre en Bemærkning om, at det gjelder om, besynderligt for en Præst, altid at samle, aldrig at adskille; thi det var uheldigt, at A., B. og D. ikke kom med, men blev forbigaaede, da vi gjorde det store Selskab, efter Gaarden var opbygget; thi fra den Dag kom der noget svalt Forhold imellem os.

Jeg har nu faaet en ny Capellan, Friis Hansen; han seer godt ud og er omgængelig og tjenstagtig og prædiker godt, og han er ivrig til at tage sig af alle Dele. Det er ogsaa meget behageligt at have et saadant ungt Menneske i sit Huus. Men det varer ikke længe, da han har leiet sig

en Bolig, og han har forlovet sig, og det maa jeg sige, med en udmærket smuk og behagelig Qvinde, som hedder Anna Slot og er fra Ribe. Hun har hjulpet sig selv, fra hun var 15 Aar, da hendes Moder døde, og hun er inderligt glad over, at hun nu ikke mere skal ud og vandre mellem Fremmede, men have sit eget Hjem. I Søndags indsatte jeg Capellanen, da Provsten var syg, og vi havde med hans Slægt en fornøielig Dag.

Jeg har ingen Heste; de gamle har jeg solgt, og et Par nye af ædel Race mislykkedes. — —

Jytte og Lund har det godt. Vi har det ganske fornøieligt med god Læsning: Henrik Steffens' Liv og Levned forfrisker, og Hammerichs Levnedsløb er mig, eftersom jeg kjender det altsammen, saare nyttigt.

Vorherre har skjænket os den rette, rene og evige Bryllupsklædning¹⁾ i Daaben, og i Nadveren bespiser han os med sig selv, at vi alle Dage maa være glade i Herren, den evige Lykke og Velsignelse.

Vorherre velsigne baade Dig og Feilberg og os alle i den sande Tro og den inderligste²⁾ Kjærlighed!

Eders P.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

5. Novbr. [1882].

Kjæreste Bolette!

Din Fødselsdag falder paa den Aarstid, da Dagene blive kolde og mørke og korte, da Skoven er falmet og Fuglenes Røst forstummet og de flyve bort; men baade Lectien og Evangeliet, vi har idag, minder os om, at naar vi falme og vor Røst forstummer, og vi skal paa den lange Reise, har vi alt Ondt, alle Lidelser og Fristelser bag ved os, men et

¹⁾ Hentydning til den forestaaende Søndags Evangelium.

²⁾ Læsningen af dette Ord er uvis.

evigt Paradis foran os, da vi med en evig sund Sjel og et evigt sundt Legeme skal tjene Gud i hans Tempel Nat og Dag. — —

Du og Feilberg har da ogsaa glædet Eder ved at læse, at Tietgen i al den Beundring, der omgav ham, har husket det lille Vers: „Og han har aldrig levet, som klog paa det er blevet, han først ei havde kjært“, samt at han slutter med at give Gud Æren, saa med Guds Hjælp kommer nok han med ind i Guds Rige.

Vi lever meget godt, tilfreds med Dagen idag og med Dagen, som kommer. Thomasine¹⁾ er her og hilser Eder; vi læser Brevene mellem Grundtvig og Ingemann²⁾, og det er en stor Glæde at høre, hvad disse 2 Mænd skriver om, og at mærke, at de falmende ikke, fordi de blev ældre, men at de drak af Livets Kilde og bevarede Ungdommen.

I Fredags var jeg hos Grove; Skolen blev aabnet; og det var fornøieligt at samles med gamle Venner; men mange [er] gaaet [bort]; dog der var ogsaa yngre kommet til, blandt andre D. Jørgensen, en meget behagelig Mand uagtet al sin Lærdom.

Saa Vorherre være med Eder, ved sit Ord og sin Aand, og med os alle, at vi maa blive eenssindede og ligesindede udaf Christus og med Christus, den store Glæde. — ---

Eders P.

Pastor H. F. Haar til P. Rørdam.

Søllinge 6. Nov. 82.

Kære Pastor Rørdam!

De har gjort os alle en stor hjærteglæde ved Deres kære, lange brev, som både gav os et levende og friskt indtryk af Dem selv, som vi nu kender Dem så godt, — og

¹⁾ Th. Heiberg fra Helsingør, Rørdams Søsterdatter.

²⁾ Disse Breve udkom 1882.

tillige i raske træk gav os små billeder af livet i det kære Lyngby. — Ja, vi takker Dem alle ret meget, fordi De har givet Dem tid til og vistnok voldt Dem selv megen anstrængelse med at skrive os et så langt og kærkomment brev. — Og så har De føjet et nyt og for mig ganske særdeles kærkomment bevis på Deres kærlighed og godhed — til de mange tidligere — idet De har sendt mig den sadel, der har båret Dem selv så tit og — dertil føjet Deres venlige ønske om, at jeg må have lige så megen glæde af at ride, som De har haft. Tak, tusind tak, kære pastor Rørdam for denne Deres smukke gave! Jeg håber da, at jeg ikke har været så ubeskeden at bede om den — det har i hvert fald ikke været i mine tanker — men jeg er også vis på, at De også i dette stykke er „en glad giver“ — og så tør jeg jo ogsaa nok være „en glad modtager“ — ikke blot glad over at have fået nu, hvad jeg ikke ævnede at købe for det første — men også og mere over at vide, at De så ofte har redet den med stor glæde, og at De nu vil glæde Dem over, at en yngre ven får samme glæde af den — det skal ikke vare mange dage, inden jeg prøver den; jeg vil kun få skovrider Wedel, der bor her tæt ved, til at give mig nogle vink om behandlingen af tilredne heste. Jeg er allerede så vidt fremme i at køre selv, at min kære hustru tør køre ud alene med mig som kusk. Det er en usigelig stor fornøjelse at have med heste at gøre — og at lære at køre og ride dem og behandle dem rigtig og godt — jeg kan nu bedre forstå Deres passion derfor. Ja, De kan tro, det er os alle en fornøjelse at kunne færdes og køre, når og hvor vi vil. Men lad mig nu ikke tale om mig og os hele Tiden! Jeg er rigtig glad for Deres og Lyngbys skyld over fra flere sider at få bekræftet, hvad jeg alt havde godt håb om, inden jeg rejste, at min efterfølger er en god og nidkær mand — ja i det sidste stykke kan han nu let overgå mig — gid han må gøre det! Der er arbejde nok for hver ærlig og alvorlig præst — men der er

også glæde og velsignelse ved at være præst der. Måtte også De og han fremdeles ret kunne arbejde sammen i fuld og god forståelse! — — Nu tænker De vel på at samle menighedsforeningen igen til nogle vintermøder; om den endnu vel kun er i sin spæde, 7års barndom, så er det dog vist et godt lille barn med gode anlæg og voxekraft, som kun trænger til kærlig pleje for at voxes videre. — — Her har jeg nu begyndt at holde bibellæsninger i sogneskolerne og folkelige foredrag en gang månedlig i et stort, godt lokale i et øvelseshus, der er bygget af sognebåndsløserne ved siden af friskolen. Begge steder har der været mange mennesker fra de forskellige leire — og synge og høre kan de. Ogsaa i kirkerne er der mange — og sangen går ret godt. I det hele føler jeg mig nu allerede hjemme herovre — og føler mig som i et godt og lykkeligt hjem — og inden døre har Gud nu atter givet os „gode dage“ — så vi ret er i færd med alle „at elske livet“ — også her i de nye, og i mange retninger uvante forhold. Vi var for 8 dage siden med til et udmærket konvent hos Lorenzen i Ryslinge, hvor Deres brodersøn Thomas var gæst og talte fortræffelig — og vi er nu i gang med at få hilst på naboer, ogsaa udensogns. Hvor har det glædet os at læse om etatsråd Tietgens store højtidsdag — og navnlig hans smukke ord om marmorkirken og „korset“. Gud bevare ham og føre ham videre frem i det gode spor! — — Gud velsigne Dem og Deres! og inderlig tak for alt godt.

Deres taknemlig hengivne

Henrik Hår.

P. Rørdam til Frøken Emmy Carlsen.

16. Novbr. [1882].

Kjæreste Emmy!

Tak for de rare Æbler, Du sendte mig; jeg spiser daglig et af dem og tænker paa Dig, som glæder mig.

Ellers lever jeg godt, passer mit Arbejde og vandrer dagligt i den skønne Skov, men hvor forandret fra i Sommer! Skoven er ei blot falmet, den er helt nøgen, og Fuglene tier eller er dragne bort; man kunde blive ganske mismodig, naar vi ikke vidste, at vi har de bedste Dage tilsidst, at, naar vor Røst forstummer her, skal vi tjene Gud i hans Tempel Nat og Dag, mens Lammet, som er i Thronens Midte, vogter os og fører os til levende Vand-Kilder, al Kummer og Suk skal flye, og evig Glæde omsvæve os.

Et kan vi endnu sige: det er yndigt at leve for ved Jesu Naade at blive til iegode og glade Mennesker.

Vil Du hilse Din kjære Fader! Jeg ønsker ham en god Taalmodighed, at Ærgrelse over den Død og Dorskhed, der hviler over vort Folks udkaarne Mænd, ikke skal gjøre hans Sjel bitter.

Kan I ikke faae isinde at komme ud til mig, at jeg kan see Eder og tale med Eder.

Din hjertelig hengivne

Rørdam.

Fru Bolette Feilberg til P. Rørdam.

[Kirkehelsinge] den 16. Decbr. 1882.

Min egen kjære Broder! En glædelig Juul og et lykkeligt Nytaar, og mange kjærlige Hilsner sender Feilberg og jeg Dig. Du vil ikke forsmaa dette Tørklæde, som minder om gamle Dage; thi det har i mange Aar været min stadige Julegave til Dig. Om Julen maa jeg altid tænke paa de mange glade Jule, som vi havde i Mehren. Ja Gud har altid været god imod os og har givet os mange glade Dage. Ogsaa nu maa jeg daglig takke ham for al hans Godhed; men just nu, da det stunder mod Enden, falder det ofte saa tungt paa mit Sind, hvor meget jeg har forsømt, og hvor magelig og skødesløs jeg just som Præstekone har været; thi det er en stor og ansvarsfuld Stilling at være Præste-

kone. Men jeg tror og haaber, at vor Herre Jesus vil dække og skjule over det altsammen, saa jeg engang ogsaa kommer med i den store Skare, der skal møde for Herrens Throne og synge hans Lov og Priis.

Pastor Vilhelm Beck var her igaar og holdt et stort Missionsmøde, over 2000 Mennesker. Det var en ganske deilig Præken, han holdt. Han bad til Slutningen en deilig Bøn til Gud om, at al Partistrid maatte ophøre, og at vi maatte Alle samles i det ene, store Arbejde paa Sjælens Frelse at, enhver nok saa lille Kristen kunde gjøre det Arbejde, at føre Sjæle til Troen.

Der var mange af de tilstedeværende, som samlede sig om ham, da han gik ud af Kirken, og spurgte ham, om det var sandt, at han var bleven Frimurer; thi saa vilde de ikke give ham nogen Missionsgave, men saa skulde hans Kone modtage Gaven. Han var igaar meget elskværdig, og han forstaaer at vække Tanker.

Nu lev vel kjæreste Peter! Gud give os Alle en glædelig Juul!

Din hengivne Søster

Bolette.

Fra Juletiden 1882 findes der to Breve fra P. Rørdam til hans ovennævnte Søster. De tyde paa, at hans Svaghed var i Tiltagende. I det ene skriver han: „Jeg beklager Dig; for jeg begriber, Du vilde gjerne læse dette Brev, men kan det ikke; jeg selv kan neppe læse min egen Skrift.“ I det andet yttre han, at Søsterens Bemærkning om Deres Samliv i Mern havde bragt ham „til at tænke lidt tilbage paa Livet, som er svundet og ikke vender tilbage i den Skikkelse, vi kjende det“. Forøvrigt taler han i det samme Brev meget om sit Arbejde. Han føler, skriver han, at han rigtig for Alvor maa passe Arbejdet: „Nu jeg har faaet en ny Capellan, der er ny i alle Dole, er jeg nødt til at være meget opmærksom paa hele Embedet baade hjemme og ude“.

Det er sine Forsætter og Ønsker, Rørdam her lader komme til Orde; men Kræfterne slog ikke mere til. Han prædikede Juledag 1882 og endnu Nytaarsdag 1883. Da Menigheden forlod Kirken den sidstnævnte Dag, var der flere af Tilhørerne, som ytrede, at de neppe mere fik deres gamle Præst at høre. Efter at han havde prædiket Nytaarsdag, kørte han til Lundtofte for at berette en syg Kone, og siden over til sin Svigersøn og Datter paa Bernstorff Hovmarksgaard, hvor han spiste til Middag. Men det blev hans sidste Udflugt.

Den Prædiken, Rørdam holdt Nytaarsdag 1883, blev senere afskrevet og lempet tilrette af Lærer Julius Meyer, og findes efter dennes Afskrift trykt i det lille Skrift „Til Minde om Peter Rørdam, Sognepræst i Lyngby“, som nærværende Udgiver lod komme for Lyset kort efter P. Rørdams Død. Det er det gamle Vidnesbyrd, der havde lydt gennem denne Mands Forkyndelse fra først til sidst, om Daaben, Ordets Prædiken og den hellige Nadvere som de Naademidler, Herren betjener sig af for at plante og grundfæste sit Riges Sæd i Menneskehjærtets Jordbund.

Efter Nytaar 1883 fik Rørdam et nyt Tilbagefald, hvorfra han ikke mere rettede sig, skjønt der forøvrigt under Sygdommens Forløb af og til var større eller mindre Fremgang til det bedre, der dog atter afløstes af længere Svaghedsperioder, indtil de legemlige Kræfter tilsidst helt udtømtes.

Pastor H. F. Haar til P. Rørdam.

Søllinge 8. Febr. [1883].

Inderlig kære Pastor Rørdam!

Skønt jeg nødig vilde volde Dem nogen anstrængelse ved at høre på et brev af mig, kan jeg dog ikke længere lade være at sende Dem en varm og deltagende hilsen fra min hustru og mig. Det har gjort os meget ondt at høre,

at Deres kræfter, hvormed De arbejdede til så stor glæde for andre som for dem selv, påny ere blevne svækkede — så De må holde Dem til sengs og sagtens i fuldstændig ro, uden at kunde se og tale med andre end de aller nærmeste, — men det har tillige glædet os meget at høre fra min eftermand, at Deres sind er saa mildt og roligt og gudhenvigent under denne tredje alvorlige sygdom. Gud ske lov for det! Det er en stor velsignet nådegave, som De tit har vidnet om med deres mund, at kunne tage også smerten og det stille, langvarige sygeleje af hans milde faderhånd, som véd, hvad vi har behov, og som vil lade alle ting tjene Dem til gavn, som elske ham. Nu er det tredje gang, kære pastor Rørdam, Gud også giver Dem lejlighed og nåde til at vidne derom ikke blot med munden — men i gerning og sandhed. Måtte det nu ikke blive Dem for svært eller langvarigt! det ønske og bede vi så inderligt for Dem! — Så er der igen stille i Lyngby præstegaard — og frøken Rindom er atter fuldt optaget af at berede alt paa det bedste for Dem og pleje Dem. Hun vil nok herigennem modtage en rigtig venlig hilsen fra min hustru og mig med ønsket om, at hun må få kraft og velsignelse til sin gerning nu som fordum. Hvor vilde det have været mig en glæde atter at gå ud og ind i Deres sovekammer — og være Dem til hjælp og opmuntring! Men De har sikkert fundet Dem en trofast og nidkær medhjælper i min eftermand; gid hans kræfter må slå til i denne tid til alle de mange dele! — Jeg tør ikke bede frk. Rindom om at skrive mig et par ord til om Dem — og dog vilde jeg saa gerne have lidt fuldstændig underretning derom; men jeg véd, hvor meget der alt hviler på hende — også af brevskrivning, så jeg vil ikke binde en ny byrde til de mange andre. Derimod kunde måske frøken Elisa Rindom formås til at vise os den ven-skabstjeneste at skrive lidt til os, så snart som hendes tid tillader det, og da fortælle mig nøjagtig og så udførlig som muligt om Dem så vel som om hendes egen kære moder.

De og hun høre til dem af vore mange, kære Lyngby-venner, som vi savne mest her i vor landlige ensomhed.

Iøvrigt har vi det, Gud ske lov, fremdeles rigtig rart og godt herovre, og fæster stadig dybere og dybere rødder; når forårs og sommervarmen blødgør jordbunden, tænker jeg, vi når hjærtebunden. Her er også i mange måder rart og godt at være — stille og uden store begivenheder i den ydre verden, men et ret bevæget liv i åndelig henseende. Man skulde være en meget søvnig natur for her at lægge sig på den lade side. Mange her kende også godt Dem, dels fra krigens tid, dels fra vennemøderne i København og Odense, og ere glade ved at høre mere om Dem. Birkedal er for tiden rigtig rask og temmelig meget påfærde — livlig og prægtig som altid — og nu meget glad over sin ny dygtige kapellan, som hele menigheden også synes at have fået et udmærket godt indtryk af. Han var her forleden og spiste til middag hos os. Så Gud i vold nu og i al evighed! Inderlig tak for alt, alt godt — og de kærligste hilsener fra os alle!

Deres hengivne

H. Hår.

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

23. Februar 1883.

Lille søde Bolette!

Jeg skriver Dig til, for at sige Dig, at jeg holder af Dig. Vi to har levet længe sammen; men hvad Ondt vi har gjort hinanden, er for længe siden forbi, men Glæden den holder, og den vinder og varer. Vorherres Godhed mod os var stor, vi fik Lov til at leve ganske stille efter vort eget Sind, og vi modtog Indtryk og sagde vor Mening fuldt og frit. Det var sødt at leve, vi levede til Glæde for os selv og Andre. Det er dejligt at kunne takke Vorherre for den Tid; det giver Haab om, at den kommende Tid ogsaa bliver god. — —

Du og Feilberg skal vide, at jeg har det godt, at jeg er glad i Haabet, taalmodig i Trængsler og varagtig i Bønnen for mig og Guds Menighed. Gud velsigne os baade paa Sjæl og Legeme, han bevare os Alle i siu Naade. — —

Ovenstaaende Brev er skrevet med Frøken Ida Rindoms Haand efter Rørdams Diktat. Nedenunder har han selv skrevet nogle Ord, der ikke ere gode at læse. Ikke længe efter maatte hans nævnte omhyggelige Plejerinde opgive Pladsen, da hendes Kræfter vare blevne medtagne ved den anstrængende Gjerning. Senere havde Rørdam først en Dikonisse, Søster Jensine, og derefter en Sygeplejerske, Frøken Andresen, til Hjælp; begge plejede ham med stor Omhu og bidrog saaledes til, at hans sidste Dage bleve forholdsvis lyse og gode. En stor Opmuntring for ham var det, at hans Datter, som han elskede saa højt, var ham saa nær, at hun flere Gange om Ugen, ja næsten daglig, kunde besøge ham.

Fru Bolette Feilberg til P. Rørdam.

[Kirke-Helsing] den 22. Marts 1883.

Kjæreste Peter! En glædelig Paaskefest vil jeg gerne ønske Dig, og endskjønt Du ikke endnu er rask, er en glædelig Paaske uafhængig deraf. Det er det deilige ved Livet, som vi fører med vor Frelser, at det er uafhængigt af alle ydre Omstændigheder. Jeg læste i Dag det Sted hos Profeten Esaias, Kap. 63 Vers 1: „Hvo er denne, som kommer fra Edom i høirøde Klæder?“ — — Det er længe siden jeg læste det; det er et mægtigt Sprog — at man ret kan faa en Følelse af det store Arbeide. Vor Herre har udrettet for os, ganske alene. Kan Du mindes, kjære Peter, at Du i Mehrn holdt Faste-Gudstjeneste i Skolen om Onsdagen, og at der kom mange gamle, svage og syge Mennesker, som ret sad og glædede sig ved at høre Dig udlægge Lidelseshistorien for

dem. Det er ikke nogen let Sag. Jeg har hørt mange Præster, som slet ikke kunde det. Her har Kapellanen begyndt derpaa; men nu har han ganske hørt op dermed, fordi Skolelæreren er mod Aftengudstjeneste, og Kapellanen vil saa gjerne lempe sig efter Alle, ikke mishage, allermindst Læreren ved Skolen. Mig er det et stort Savn slet ikke at høre Lidelseshistorien førend Langfredag. Fasten gaaer saa underlig uden det forberedende, som der nødvendig kommer ved Fastepredikenerne. Jeg seer i Avisen, at der nu bliver afholdt Gudstjeneste i Lyngby Kirke baade Formiddag og Eftermiddag. Det er et stort Gode; thi saa kan jo alle tjenende Personer komme i Kirke.

Emilie O. og jeg har haft et stort Arbeide for, nemlig at samle ind til Forsvarssagen; men jeg er igrunden trætt og meget kjed deraf; thi det er en stor Sorg for mig, at see Fædrelandskjærligheden ligesom uddøet i vort Folks Hjerter. Alle gode Kræfter gaae tilgrunde i dette Partivæsen. Fædrelandet høres som et tomt Ord. Men vor Herre kan jo vække det igjen, naar hans Time kommer. Der var ikke En af Bønderkonerne, der vilde give noget dertil. Deres Mænd vilde ikke have det, „det behøves ikke“, „vi var alt for lille et Land, til at Nogen brød sig om at tage os“, o. s. v.

Lev nu vel, kjæreste Peter! Vor Herre beskærme Dig og os alle!

Din hengivne Søster

Bolette Feilberg.

P. Rørdam til Pastor N. L. Feilberg.

Lyngby den 23de Marts 1883.

Kjæreste Feilberg!

Dit Brev fra Februar Maaned har rigtig glædet mig, baade da det kom, og nu i Dag, da jeg læste det; thi Du kommer ind til det allerinderste i Sjælen, og det er derom det gjælder, at vort inderste Væsen kommer i et virkeligt Forhold til Vorherre, saa vi faa Respekt for ham, Tillid

til ham og bliver visse paa, at han elsker os med en evig Kjærlighed, som han tilsagde os paa Daabens Dag, da han ved sit Naadens Ord indaandede den Helligaand i os. Vi stemmer ganske deri, at det er derom, det drejer sig, at vi modtager, hvad Vorherre sender os, baade af Medgang og Modgang, ikke for at pine os, men at vi maa blive vel opdragne til at modtage baade Medgang og Modgang, saa vi maa blive sagtmodige og ydmyge af Hjertet. — Kjære Svoger, Du seer altsaa, at vi stemmer angaaende Livets Maal. Gud styrke os, som har faaet oplyste Øjne til at se Vejen, tillige til at følge den, og at vi maa have Udbytte af vort Liv. — Vi er baade til Nytte og til Glæde for os selv og for andre. Gud ske Lov, jeg har det i Grunden godt og et lyst, klart og fast Haab om, at med Guds Hjælp bliver alting godt og glædeligt for evigt. Nu er jeg kommen saa vidt, at der daglig maa komme én af mine Venner til mig og tale med mig i et Kvarter; det opliver.

Det fornøjer mig stadig at tænke paa, at Du endelig omsider blev Ridder efter at have fortjent det i mauge Aar, thi Du er af en ridderlig Natur, og ridderligt førte Du Dig op i Slesvig, og det gjør Du endnu her i Landet. Den kjære Bolette, hun er en rigtig Ridder-Fru; hun smykker Ridder-Fruernes Kreds. Gud bevare os i den ene sande Tro og i den indbyrdes Kjærlighed. Eders gamle Ven og Broder.

Gud i Vold!

Rørdam ¹⁾.

P. Rørdam til Fru Lindholm.

26. Marts [1883].

Min egen Ven!

Naar jeg tænker paa Dem, bliver jeg baade glad og varm, thi Glæden bor i Deres Hjerte, og med Herrens

¹⁾ Kun Underskriften er egenhændig. Resten er skrevet efter Rørdams Diktat.

Glæde følger Varme. Gud være lovet, at De baade har glædet og opvarmet mig, og at De dermed vil vedblive, saa længe disse Lys brænder. Ja Gud ske Lov, thi Lys og Varme trænger vi daglig til.

De har haft en stor Sorg — —. Vorherre styrke Dem, at De maa være sikker paa, at Vorherre har gjenfødt Dem ved den hellige Daab til det evige Liv, og at han fortsætter og fuldkommer sin gode Gjerning i os.

Det er nu ogsaa min gode og lykkelige Tro, at hvad Herren har tilsagt og sendt os, det fortsætter og fuldkommer han i os, sig selv til Ære os til Glæde.

Efter Omstændighederne befinder jeg mig godt, thi min Tro er fast, og tillige er den fulgt af et lyst og stort Haab, at vi samles i evig Glæde og til evig Ære. Vil De hilse V. mange Gange fra mig, og jeg gjentager: frygt ikke, men tro, thi Gud gør alle Ting godt for dem, som forlade sig paa hans Barmhjertighed; og det er det, vi skal forvisses om i Paasken.

Alt var øde og tomt, men Opstandelsen kom og med den evig Ære, Fred og Glæde, og det er derom, vi daglig, ved at mindes Paaske-Morgen, skal stadfæstes og grundfæstes i det store lyse Haab, at vi gaar en lykkelig Fremtid imøde ved Jesu Naade. Sig ogsaa dette til V. — Saa glæder jeg mig til, at De, saa snart De kan, besøger mig, at vore Sjæle kan blandes med hverandre og veksle Gaver med hverandre.

Gud i Vold! Deres Ven

*Rørdam.*¹⁾

P. Rørdam til Fru Bolette Feilberg.

[1883].

„Skab inden i mig et reent Hjerte, og forny i mig en stadig Aand! Bortkast mig ikke fra dit Ansigt og tag ikke

1) Kun Underskriften er egenhændig

din Helligaand fra mig! Giv mig igjen at frydes ved din Frelse, en frivillig Aand opholde mig!“

Denne gamle Bøn er kommen op i mig, og den er bleven levende i mig i denne Tid. Kjæreste Bolette! Du beder selv denne Bøn, og den opliver Dig, og den trøster og styrker. Thi det er det, Gud vil: give os et reent Hjerte og fornye i os en stadig Aand; og, fordi han her sendte os sin Søn, i hvilken al Guds Fylde boer legemlig, kunne vi sige, at Gud har opfyldt Bønnen og lever og regjerer for daglig at skabe i os et reent Hjerte og for daglig at fylde os med den Helligaand. Kjæreste Bolette! lad os tro, at Vorherre har opfyldt Bønnen, idet han sendte os Christus, og han lever og regjerer for daglig at give os et reent Hjerte! Thi det gjør Sjælen godt at have dette skønne Haab og [det] muntrer til at arbeide. Men Christus, at han er kommen til os, er Forklaringen paa Guds Godhed og Trofasthed. Gud være lovet!

Hils nu Feilberg¹⁾! Vorherre velsigne Eder, at I i Samling maa ved den Helligaands Naade arbeide paa at troe den rene Aand²⁾ og at bevare den, Gud til Ære og os andre til baade Nytte og Glæde.

Eders P.

Ovenstaaende Brev er skrevet med Rørdams egen Haand, men i høj Grad ulæseligt og antagelig det sidste Brev, han overhovedet har skrevet. Om hans sidste Tid er endnu at berette følgende.

Da Foraaret kom, og det blev mildt i Vejret, kunde Rørdam i en Sygestol lade sig kjøre ud i Sorgenfri Skov, hvor Vandringen i hans sunde Dage havde været ham til saa

¹⁾ I Brevet staar egentlig Tietgen — et Vidnesbyrd om, at Hukommelsen slog den syge Mand fejl.

²⁾ Saaledes synos her at maatte læses; men det lader til, at der er kommet nogen Uklarhed i Tanken.

stor Glæde. Ogsaa til en eller anden syg kunde han lade sig kjøre hen og være den syge til Trøst med det Haab, der fyldte hans eget Hjærte. Men da han maatte opgive Tanken om atter at faa sin Kraft tilbage, søgte og fik han under 4. Juni 1883 sin Afsked fra Præsteembedet.

Idet Biskoppen gennem Provsten sendte ham Meddelelse om Tilstaaelsen af hans Afskedsbegjæring, takkede han ham for den Trofasthed og Nidkjærhed, hvormed han gennem saa lang en Aarrække havde varetaget sit Embede.

Inden den Tid kom, da Peter Rørdam skulde forlade Lyngby Præstegaard, døde han den 18. September 1883 i sit gamle Hjem. En Mand, der var meget om ham i hans sidste Tid, vidnede om ham, at der ogsaa under hans dybe Svaghed og Afmagt udgik ligesom et Lys fra ham; thi han holdt urokkelig fast ved Troen og Haabet, og al den Mildhed og Godhed, der var i hans Sjæl, bar sin Frugt i en stor Taalmodighed og Gudhengivenhed. Ikke længe før sin Død sagde han til sin Datter: „Gud ske Lov! jeg har nu lært at sige: det er dejligt at leve, som Vorherre vil det.

*

*

*

Saaledes endtes da dette rige og lykkelige Liv. Et Sommerliv havde det været, som det kun gives faa Mennesker at føre det, et Liv fuldt af Lys og Glæde, ikke mindst fordi det havde været en Vandring under Himlens Stjernetelt og med Evighedens vide Udsigter for Øje.

I „Kjøbenhavns Amtsavis“ (Lyngby Avis) for 18. Sept. 1883 findes en kort Nekrolog, der begynder med de Ord: „I Morges Kl. 6 døde vor gamle Sjælesørger, Pastor Peter Rørdam, i en Alder af 77 Aar. Efter et særdeles daadfuldt og virksomt Liv vare hans Kræfter allerede for nogle Aar siden begyndt at svinde; vel var det, ligesom den gamle Kraft af og til blussede op paa ny, men i det sidste halve Aar var han fængslet til Sygelejet, saa at han nødsagedes

til at søge sin Afsked.“ — — I samme Blad findes et lille Mindedigt, der begynder:

Det er forbi — til Fredens Land
Du gik, Du kjære Hjertemand!

Om Rørdams Liv og Død sang Digteren Christian Richardt, der kjendte ham fra Iselingen og undertiden havde besøgt ham i Lyngby Præstegaard:

Mel.: Vor Herres Jesu Mindefest.

„Som Hjertet er, saa har jeg det!
Som Hjertet er, saa faar jeg det!“
det skar Du i Din Vandrestav,
og det skal lyde ved din Grav!

Thi hvad dit Hjerte lovet har,
Du frejdlig frem paa Læben bar!
Fordi Du tro'de, talte Du,
og mangan Sjæl husvalte Du.

I Barnets Hjem, i Dronning-Hjem,
med Pagtens Ord Du glad gik frem —
og just som Hjertet har det havt,
dit Vidnesbyrd fik Liv og Kraft.

Og altid meer Du fyldtes med
din Herres Kjærlighed og Fred —
til ved Guds naaderige Tugt
fuldmodnet var dit Hjertes Frugt.

Og nu, da Frugten falder ned,
fik ogsaa Du dit Gjemmested!
Ind til din Herres Fred Du gaa —
som Hjertet var, vil Du det faa!

Chr. R.

I „Berlingske Tidende“ for 19. September 1883 læstes følgende Nekrolog, sikkert forfattet af C. F. Grove, Forstander for Grundtvigs Højskole:

„Efter flere Aars tiltagende Svagelighed og kort Tid efter at have søgt og faaet sin Afsked fra Lyngby Sognekald, døde igaar en af Landets mest bekjendte Gejstlige, Pastor

P. Rørdam, i en Alder af 77 Aar, i Kongens Lyngby. I 26 Aar, fraregnet den Tid, i hvilken han under den sidste Krig var ansat som Feltpræst, havde han beklædt dette Sognekald, efter at være bleven forflyttet derhen fra Mern, hvor han i sin Ungdom havde virket som Sjælesørger i 15 Aar. Den Afdøde var en utrættelig Forkynder af Ordet og ihærdig Arbejder i Herrens Vingaard. Hans Tale var livlig og vækkende, ofte krydret med originale Vendinger og Billeder af Hverdagslivet, altid vidnende om et praktisk Blik paa Forholdene og et nøje Kjendskab til det menneskelige Hjærte med dets Skrøbeligheder, Misundelse og Forfængelighed. Skjønt han i sin Tale revsede paa en meget frimodig Maade, var der Faa, der vrededes derover. Prædikede han, hvad enten det var i Lyngby Kirke eller i Taarbæk Kapel, var Gudshuset altid fyldt med opmærksomme Tilhørere, der strømmede til, ikke alene fra selve Sognet, men ogsaa fra Nabosognene og fra Hovedstaden. I faa Menigheder hørtes derhos saa god Sang som her. En stor Del af Tilhørerne, der i Aarrækker bivaanede ikke alene Gudstjenesten, men ogsaa den ugentlige Bibellæsning i Vinterhalvaaret, de talrige historiske, religieuse og mythologiske Foredrag, som Rørdam holdt paa Landbohøjskolen ved Lyngby, i Foreninger og ved talrige Sammenkomster, kjendte de Psalmer og Sange, med hvilke de indlededes og sluttedes, udenad. Det Sogn, som den Afdøde virkede i, rummede meget forskellige sociale Bestanddele. En talrig Fisker- og Fabriksbefolkning, en ikke ringe Kreds af smaa Pensionister, en velhavende Proprietair- og Gaardejerstand, samt Rigmænd, Fabrikejere og Landliggere i stort Antal udgjorde dens Hovedbestanddel. Politiske og sociale Brydninger viste sig hos denne letbevægelige og ofte skiftende Befolkning tidligere end paa mange andre Steder. Rørdam fulgte opmærksomt Tidens Rørelser; i sine Prædikener forstod han ofte, netop med Hensyn til den moderne Samfundsbevægelse, at ramme Sømmet paa Hovedet. Optraadte han — og det skete ikke sjældent — ved Folkemøder, ud-

talte han sig frimodigt, undertiden djærvt, og lod sig hverken anfægte af tilrejsende Socialisters ophidsende Raab eller af de politiske Radicales skarpe Bemærkninger. Den Afdøde var, som bekjendt, Grundtvigianer, men stod langt fjernet fra Partiets radical-politiske Fløj. Under sin lange Præstevirksomhed i Kjøbenhavns Amts 2den Valgkreds bidrog han til at vedligeholde og styrke det patriotiske og loyale Sindelag hos dens Befolkning. Medens Enkedronning Caroline Amalie levede, var Pastor Rørdam en hyppig, man kunde næsten sige daglig Gjæst paa Sorgenfri Slot. Den afdøde Fyrstinde satte stor Pris paa ham og lod sig i sine humane Bestræbelser og sin udstrakte Velgjørenhed gjerne lede af ham, hvad enten der var Tale om Skoler og Asyls eller de Fattige og Trængende i Sognet. Selv havde han en gavmild Haand, og ingen værdig Trængende henvendte sig forgjæves til ham. Pastor Rørdam var en populair Mand, anset og agtet selv blandt dem, der ikke stod paa samme kirkelige og politiske Standpunkt som han. Hans Jordfæstelse vil vidne om, hvor ualmindelig afholdt han var, og hvilket Minde han har rejst sig i sine Sognebørns Hjerter.“

G.

Mange andre Blade indeholdt kort efter Rørdams Død Meddelelser om hans Levned og Færd. Særlig kan fremhæves Biografier (med Portræt) i „Illustreret Tidende“ (af Professor Frederik Nielsen), i „Nutiden“ (af Pastor Vilhelm Bang), i „Sædemanden“ (af nærv. Udgiver). En udførlig Karakteristik i „Dagbladet“ fra en bekjendt satirisk Pen stødte ved sin persiflerende Tone mange af Rørdams Venner, skjønt den paa sin Maade ydede ham Anerkjendelse som en meget ejendommelig og begavet Personlighed¹⁾.

¹⁾ I andre Blade læstes en Anekdotесamling om Rørdam, der dog ikke indeholder sønderligt paalideligt.

Peter Rørdams Jordefærd fandt Sted den 25. September under overordentlig stor Deltagelse. Aftenen forud, da Liget førtes fra Hjemmet til Kirken, talte hans gamle Svoger N. L. Feilberg et Mindeord, hvori han navnlig vidnede om det Hus, som nu forlodes, at det i en Aarrække havde været et Hjemsted saa vel for ægte Kristelighed som for sand Menneskelighed og Folkelighed.

Efter den afdødes Ønske talte jeg paa Begravelsesdagen i Lyngby Kirke og forrettede senere Jordspaaastelsen. I Kirken talte endvidere daværende Sognepræst i Vemmelev og Hemmershøj Gabriel Heiberg og daværende Sognepræst ved Helligaands Kirken Dr. Skat Rørdam. Ved Graven talte Kapellanerne for Lyngby Sogn J. F. Hansen og G. Kemp.

Medens Vidnesbyrdene, som aflagdes af Rørdams Slægtninge, navnlig toge Sigte paa den Tid, da han stod i sin fulde Kraft, holdt hans to unge Medarbejdere sig særlig til hans sidste Leveaar, da han allerede var mærket af Sygdommen, men dog havde bevaret sin Ejendommelighed saa uforstyrret, at hans Billede med fuld Klarhed kunde tegnes af dem, i hvor forholdsvis kort en Tid de end havde kjendt ham.

Samtlige Taler, nogle Mindedigte samt et Par andre Rørdam vedrørende Stykker bleve siden samlede af mig og udgivne som Mindeskift (Kbh. 1883). Senere fremkom (uden Forfattermærke) følgende trykte Mindedigt fra Vennehaand:

Juleaften 1883.

Til Erindring om Pastor Peter Rørdam, Præst i Lyngby.

Gud velsigne Dig for de Ord, Du har sagt!
 Af Din deilige Barnetro
 Udsprang jo den store Kjærligheds Magt
 Til at tale Sjælen til Ro.

Du røgted Din Gjerning med Lyst og Flid,
 Saa længe Gud gav Dig Røst,
 Igjennem Glædens og Sorgens Tid
 Har Du levet Andre til Trøst.

Du løfted Aaget, saa tungt det end var,
 Og, tvang det mod Jorden ned,
 Velsignende Gud Du dog Byrden bar,
 Du kom og Du gik med Fred,

Bar Synderens Nød med de Frelstes Haab,
 Vis paa Guds Kjærligheds Magt,
 At døbes vi end med Smertens Daab,
 For os er dog Sonofret bragt.

Det var Sjælens Lys, den blev aldrig blind
 Og aldrig af Gud forladt;
 •I Guds lyse Himmel• fløi Tankerne ind
 I den sidste, den lange Nat.

Gud velsigne Dig! det er det bedste Ord,
 Det eneste, som jeg veed,
 Du skulde høre fra Fædrenes Jord,
 Til Tak for Din Kjærlighed.

Af de mangfoldige Breve, som Rørdams Datter, Fru Jutta Lund, modtog i Anledning af hendes Faders Død, nøjes vi med at hidsette følgende — vel det korteste af dem alle, men ikke det mindst indholdsrige.

Glyksborg d. 3 Oct. 83.

Dybt rører mig Deres Brev, jeg i Morges fik, og jeg maa ret udtale Dem min Tak derfor.

Hvad Deres mig uforglemmelige Fader var for mig i de mange Aar, jeg kjendte ham, sige ei Ord. Herren velsigne hans Minde! Herren trøste og styrke Dem i Deres uoprettelige Tab.

Wilhelmine, Enkehertuginde.

Hvad Peter Rørdam havde været for Fyrstinden, det samme havde han været for mangen syg og fattig Stakkel, og for mange sunde og lykkelige med. Derfor sige ogsaa vi: Hans Minde være i Velsignelse!

Da den største Del af dette Skrift allerede var trykt, modtog Udgiveren af Gehejmeetatsraadinde Laura Tietgen, der i mange Aar havde staaet P. Rørdam nær, en lille Samling Breve fra ham til hende. De kom for sent til at kunne indføres paa den Plads, som Tidsordenen anviser dem; men et Udvalg af dem skulde dog nødvendig savnes, og tilføjes derfor som Tillæg, skjønt Skriftet allerede er blevet ikke saa lidt omfangsrigere, end det oprindelig var paatænkt eller formodet. Forud for de nævnte Breve sættes to, der vilde være blevne optagne tidligere, efter deres Tidsorden, om de itide havde været bemærkede.

Pastor Gunni Busck til P. Rørdam.

Brøndbyvester $\frac{3}{4}$ 64.

Saa, da jeg nu har min Gjerning med mine Konfirmanter tilende, maa jeg dog aflægge et lille Besøg hos Dem, kjære Rørdam! der sidder om ikke just paa, saa jo dog i Fæstningen. Først da Guds Fred! som er den bedste Befæstning og stærk nok til at holde ikke alene Tydsken, men hele Helvede ude, og dernæst Tak for den lille Feltprædiken paa 13. Marts, som har glædet mig. Kort men godt, saaledes bør det være og især hos en Feltpræst, og jeg vil ret ønske Dem i alle Prædikener at have for Øie, at Manden (Herrens Hærfører) stod ikke med en Pennefjeder, men med et draget Sværd i sin Haand, saa Deres Prædikener aldrig maa smage af Jeremiader over Krigens blodige Ødelæggelser;

men opmuntre vore Jenser til at slaa dygtig til og at bede til Gud, at de maae kunne slaae Saamange ned, som muligt; men altsammen med et kjærligt Hjerte, der under Tydsken alt godt hjemme, men intet blivende Sted her, hvor han vil nedtræde os Danske! Er det ikke forførdeligt, at en tysk Missionær lægger sig ivrig efter Dansk forat kunne være Præst for de mange danske Krigsfanger, der ikke kunne dette der, die, du, das, og at man tilbyder os at lønne en dansk Præst derovre, og vi, vi sidde med Hænderne i Skjødets, og Kultusministeren siger til dem, der dog raader til endelig at sende en Præst derover: Nei! det gaaer ikke an; men man kunde sende dem nogle Psalmebøger! Psalmebøger istedetfor levende Præster! nei, nu kommer det vist snart saavidt, at man mener, naar man spiser Brød og drikker lidt Viin, medens man læser om Nadveren i Skriften, saa har man Sacramentet. Nu Gud see i Naade til os og lære os at bruge vore Munde mod de forhexede Bogstavryttere, der ville udrette Alt med Sort paa Hvidt.

At De ikke glemte det lille Ord, det næstsidste i den 12te Linie fra oven paa Side 7, glædede mig; om det vil glæde Martensen at læse, er et andet Spørgsmaal¹⁾.

Nu lev vel, min kjære Feltpræst! Vorherre bevare vor Konges Krigsmagt baade tillands og tilvands og paa Prædike-stolene!

Deres

G. Busck.

P. Rørdam til sin Datter.

Onsdag, 31 Octob. [1866].

Min egen søde Jutta!

Igaar Aftes kom jeg til Thestrup By²⁾, Maarslet Sogn;

¹⁾ Der hentydes til Ordet «apostoliske» foran Trosbekjendelse, et Ord, som Biskop Martensen dog vel næppe kunde støde sig over.

²⁾ I Anledning af den siden bekjendte Folkehøjskoles Indvielse.

der er kun 1¹/₂ Miil fra Aarhus, men her er saa godt som ingen Post; thi den, som er her, gaaer saa uordentlig, at Ingen veed, naar Brevene komme eller gaae. Men det er gode Mennesker, jeg er imellem, og rigtige fornøielige Mennesker¹⁾; vi sad iaftes til Kl. henved 12 og talte om det indre Menneskeliv, uden al Ondskab, og meddelte hinanden vore Betragtninger om, hvad vi havde oplevet.

Huset er kjønt, opført af Nyt denne Sommer. 20 Elever er anmeldt, og her ligger dog 2 Høiskoler ikke i en Miils Afstand, men af Geert Winthers Farve; saa det er kjendeligt, at Folk føle Trang til at lære Noget.

Anna staaer i den bedste Forstaaelse med Bønderkonerne; de har sendt til imorgen, Skolen skal indvies, alle Dele, Smør, Hvedekage, Frugt og Fløde, og i Eftermiddag kom to pæne Koner og spurgte, om de ikke skulde hjælpe hende med at smøre Smørrebrød; thi naar Indvielsen er holdt, skal vi have Gilde. — — Igaar havde jeg den Fornøielse, at Capitain Ravn fra Frederits — Du veed jeg boede hos ham under Bombardementet — søgte mig op; thi jeg har levet paa en Maade ukjendt i Aarhus, da jeg vilde have Ro; men ham glædede det mig at tale med.

Fredag Aften 2. Novbr. tager jeg til Ormslev til Pastor Teilmann²⁾, og Mandag den 5te Novbr. haaber jeg igjen at være i Aarhus. Tirsdagen den 6te Novbr., vil Gud, gaaer jeg med Aftentoget fra Korsør, og venter at mødes med mit eget lille Lam, glad og frisk, ved Tostrup Station³⁾. — — Hils Onkel, Tante og Emmy!

Din P.

1) Højskoleforstander Jens Nørgaard og Hustru, Anna f. Fabritius de Tegnagel og vistnok ogsaa dennes Moder, Fru Nanna Feddersen f. Bilsted.

2) P. Rørdams Morbroder (se 1ste Del, S. 14).

3) Rørdams Datter havde under hans Fraværelse opholdt sig paa Gammelkjøgegaard.

P. Rørdam til Fru Tietgen.

1.

5. April [1867?].

Kjære Fru Tietgen!

Hvad vi er og udretter, skylder vi, næst Vorherre, den Tillid, Menneskene har til os; men, at Menneskene tror os, er ikke vor Fortjeneste, men en Guds Gave. Tak for Deres og Deres kjære Mands Venskab og Tillid! Den glæder mig inderligt. — —

2.

21. Novb. [1868?].

Tak for Brevet! Det var et kjønt og fornøieligt Brev. Naar De faar Leilighed, maa De fortælle mig mere om „Landet fundet og forsvundet“ og om Anvendelsen, De gjør deraf. De Bøger holder jeg af, hvori jeg læser min egen eller mine Venners Historie; og de Mennesker er til Nytte og til Fornøjelse, som virkelig kan vise os, hvorledes vi seer ud, og hvad vi er i Bunden og i Grunden. Saa er der en Tanke, som idag ret er kommen op i mig, og det er, at skjøndt vi Intet udrette, hverken for os eller Andre, uden vi har en vis Tillid til os selv, saa gjælder det dog, netop i denne Deel, at være ret aarvaagen; thi Synden, som boer i vort Bryst, er saare bedragelig, og saa tit vi end kan være blevet bedragne af Andre, vi har dog oftest bedraget os selv. — — Derfor gjør vi vel i at bede Vorherre lære os at passe godt paa vort eget lille Jeg, at det ikke skal narre os. — —

3.

23. Decbr. [1869].

— — Idag kan jeg ikke komme. Jeg skal skrive min Tale over min Broder ¹⁾); det er den eneste Tid, jeg har. — —

I Himlen holdes den feireste Juul! Jeg veed, min

---

¹⁾ Dr. Hans Christian Rørdam († 21 Decbr. 1869).

Broder har det godt, der, hvor der hverken er Synd eller Sorrow, men evig Fred og evig Glæde! Men, naar Brødre skilles ad, ruller der et Billede op; som giver mange Tanker. Gud skee Lov, jeg har altid elsket min Broder og altid stolet paa hans Trofasthed og Kjærlighed; jeg har kun værget mig²⁾, og jeg troer, at netop det, at han saae og erfarede, at jeg værgede mig, min Personlighed, gjorde, at han hængte ved mig med stor Kjærlighed og med øm Kjærlighed; han var ligesom bange for, at jeg skulde komme til Skade, og at Menneskene vilde gjøre mig Fortræd.

Da vi sidst saaes, var vi glade ved hinanden, og vi var, paa en Maade, ydmyge imod hinanden. Gud ske Lov, vi vil, med Guds Hjælp, mødes med Glæde. Jeg tænker mig, at han vil fortælle Jutta, hvorledes „hendes lille Verden“ har det. — —

4.

2. Marts [1870].

Frøken Bielke kom, ret som jeg var steget til Hest, for at ride mig en Tour i det yndige Foraarsveir, vi havde idag. Jeg stod af og tog hende imod, men fortsatte saa videre Touren og besøgte paa Veien flere Gamle og Syge. Kl. var 7, da vi drak Kaffe, og fra den Tid til Kl. 9 talte vi 1) om Synd, at den kaldes „Overtrædelse“, fordi vi, naar vi synde, træde over vore Grændser, og at vi i det selvsamme Forhold eller Tilfælde kan det ene Øieblik holde os indenfor vore Grændser, og i det næste hoppe over, alt eftersom Hjertet er. 2) om Forholdet mellem Omvendelse og Syndernes Forladelse, at vi aldrig kan haabe eller bede om Synds Forladelse, uden først at bekjende den Synd, vi har bedrevet. 3) Frøken B. meente, at Skriftemaalet for Gud ei behøvedes, da Gud jo

²⁾ Herved hentydes til visse Sammenstød, der undertiden kunde forefalde mellem Brødrene, naar den ældre Broder ligesom vilde afstikke den yngre hans Vej.

kjender os bedre, end vi kjender os selv; men dertil svarer jeg, at det er for vor egen Skyld, deels for at gjøre os ydmyge, deels forat gjøre os oprigtige, at den fulde Bekjendelse er nødvendig. Det er en stor Velsignelse, netop den Helligaands Naadegave, af Hjertet at kunne sige: Gud vær mig Synder naadig! Og til at kunne sige dette af Hjertet vil vi altid have Aarsag, naar vi erindre det Ord, at hvad der ikke skeer af Troen, er Synd. Rom. 14, 23.

Saa læste hun et Brev for mig fra Fru Lindholm 1) om Egenkjærlighed og Trods, og 2) om det Kors, der var lagt paa Qvinden, ikke blot at føde sine Børn med Smerte, men under Opdragelsen ideligt at mindes om, at det var en syndig Slægt, hun havde født til Verden, og den Smerte, som fulgte deraf; 3) men saa ogsaa om Livet i Christus fra Daaben til Nadveren, og fra Nadveren til Daaben.

Det var igaar 14 Aar, siden jeg begyndte at prædike Evangelium her i Lyngby, den Dag mindes jeg altid med Glæde og med Tak, thi jeg elsker det Embede og det Arbejde, og jeg har en Forestilling om, at naar jeg er borte, vil her dog være en liden Kreds, der vil blive ved at bygge og boe ved Livets Kilde, og som jeg tør haabe at samles med i Guds Rige.

Det er yndigt, naar Foraaret rykker frem med sit Lys og sin milde Varme — idag hørte jeg Støren fløite — især om der dog er lidt af Vaarens Varme i Hjertet!

5.

2. Sept. [1872].

Kl. 10 iaftes fik jeg Brev, at Vorherre har kaldet Grundtvig hjem til sig, „uden Kamp sov han ind“, staaer der. Vorherre glæde hans Sjel i Himmerig; en Strøm af Glæde er der ved ham udgydt over det Danske Folk og den Danske Menighed.

Forunderligt, at han skulde døe netop nu; jeg tænker mig, at Vorherre vilde have sparet ham for den Sorrig, at

see Striden bryde ud imellem hans Venner, der hidtil har været saa enige, men nu lader til at ville splittes ad. — — Men det veed vi, at enhver Smerte har dette Maal, paa den ene Side at lære os, at Verden kan ikke hjælpe os, og paa den anden Side at bevæge os til at søge Herren, den eneste Fredsfyrste i denne splidagtige Verden. — —

6.

17. Jan. [1873].

— — Hvad De siger om „Aaen og Havet¹⁾“ har jeg selv tænkt. Hvad der tiltaler mig, er dette, at jeg synes at kunne fornemme, at Forfatteren staaer uberørt af det Onde; han skildrer Livet, som det ligger for, men saaledes, at det Onde vækker Afskye; det Onde gjøres ikke tillokkende, men advarende. Forfatteren tvinger sine Læsere til at tænke og til at tænke over Livets Alvor og til at søge Vorherre, som ene kan vogte os for de Mennesker, som gjøre vor Sjel Skade, og for os selv, at vi ikke skal gaae hen og fordærve os. Dersom vi stadig kunde leve i Lysets Rige og kun med Lysets Børn, behøvede vi vistnok ikke at see disse sorte Skygger; men da vi paa saa mange Maader, baade indvortes og udvortes fra, møder Mørkets Fyrste og hans Væsen, synes mig, det er gavnligt at see, hvorhen han fører. For mig er den Bog en Forklaring over det Ord: „hvad et Menneske saaer, skal han høste“, „den, som saaer i Kjødet, skal høste Fordærvelse af Kjødet“. Tillige glæder man sig over, naar man har læst den Bog, at der er godt Selskab til, og man kommer til at skjønne paa de Mennesker, som saaer god Sæd i os, og som baade ved Tale og Omgængelse faaer de gode Kræfter, som der ligge i os, til at blomstre.

*

*

*

---

¹⁾ Skriftet (af Thomas Lange) udkom 1872.

Det var netop den Gave, Peter Rørdam havde faaet, at øve en saadan Indflydelse paa modtagelige Naturer, der kom i hans Nærhed, og derved er han bleven en Velgjører for mange, der nu velsigne hans Minde.

Naar det engang er udtalt om ham: „Mindet om ham vil længe leve, selv efter at den Slægt, der har levet sammen med ham, er blevet Støv“¹⁾, saa kan dertil bemærkes, at vi kjende ikke Fremtiden; men skal det ske, da tænker jeg, at disse „Blade af Peter Rørdams Levnedsbog og Brevvexling“ i væsentlig Grad ville kunne bidrage til, at bevare Erindringen om en Præst, hvis Glæde det var „at prise Herren og at tale om Ham til alle, som forventede Jerusalems Forløsning“ (Luc. 2, 38).

---

¹⁾ V. Bang i „Nutiden“ for 23. Sept. 1883.

Rettelser.

2den Del.

- S. 11. Noten bør udgaa (jvfr. Det kirkelige Vennemøde i Kbhvn. Sept. 1868, ved Kristian Køster, S. 14 f.).
- 68. Lin. 12 f. n. Til P. Rørdams Bemærkning om det danske Seminarium, som paatænkte anlagt i Vonsbæk, burde som Note at have været tilføjet, at Grundtvig havde givet Kongen Anvisning paa Rørdam som en passende Forstander for det (1847) paatænkte danske Skolelærerseminarium i Nord-slesvig.
- 307. Lin. 10. f. o. Bemærkningen om Tillisch bør udgaa.

3die Del.

- S. 52. Not. 2 bør gaa ud; thi den Rosenkrantz fra Lemvig, som omtales, er Baron Iver H. Rosenkrantz, der da var Byfoged og Byskriver i Lemvig.
- 90. Lin. 5 f. n. 1858, læs: 1859
- 95. " 7 f. n. Dit, læs: Det
- 102. " 16 f. o. Boljeu, læs: Beaulieu. — Hvis Søster o. s. v. bør udgaa, da der vist er nogen Urigtighed i Angivelsen.
- 166. Lin. 1. f. n. dem, læs: Dem
- 182. " 3. f. o. Den der angivne Grund til, at Carlsen ikke vilde indtræde i Monrads Ministerium, holder næppe Stik.
- 187. Lin. 16. f. o. Oct., læs: Marts.
- 206. Not. 2. Frû Lindholm var født Hedemann (ikke Holck).

